

KEVSER SURESİ

Rahman Rahim Allah'ın Adıyla

Şüphesiz biz, sana Kevser'i verdik.

Şu hâlde Rabbin için namaz kıl ve tekbir

alırken, namazda ellerini boğazına kadar kaldır.

Doğrusu asıl soyu kesik olan, sana kin duyandır.

<https://t.me/caferilikcom>

www.caferilik.com

MUHAMMED HADİ MARİFET

KUR'ÂN İLİMLERİ

Tercüme ve Açıklama:

BURHANETTİN DAĞ

KEVSER

<https://t.me/caferilikcom>

www.caferilik.com

Kevser Yayınları: 159

Kitabın Orijinal Adı: Ulûm-i Kur'ânî

Tercüme: Burhanettin Dağ

Son Okur: Rıdvan Murat Altun

Mizanpaj: Kevser

Kapak: Hasan Başbuğ

Baskı: Can Matbaacılık

Basım Tarihi: Eylül 2009

ISBN: 978-9944-709-45-3

İsteme Adresi:

Kevser Basın Yayın Ltd. Şti.

Sofular Mah. Simitçi Şakir Sok. No: 14 / 1

Fatih – İSTANBUL

Tel: 0212 – 534 35 28 Faks: 0212 – 631 36 01

www.kevseryayincilik.com

<https://t.me/caferilikcom>

www.caferilik.com

MÜTERCİMİN ÖNSÖZÜ

Hamd ve şükür Kur'ân'ın sahibi olan Yüce Allah'a olsun. Âlemlere rahmet olarak Resul-i Ekrem'i (s.a.a) son peygamber olarak gönderen, müminler için şifa ve rahmet ve zalimler için ziyan ve hüsrân olan son mesaj Kur'ân-ı Kerim'i indiren Yüce Allah, tüm hayırların, ilmin ve güzelliklerin kaynağıdır. Sonsuz övgüler ve şükürler O'na olsun.

Salât ve selâm ise kendisini konuşan Kur'ân olarak tanımlayan Fahr-i Kâinat, Hatemü'l-Enbiya Hz. Muhammed Mustafa'ya, ilminin ve risaletinin varisi pak ve mutahhar Ehlibeyt'e ve dava arkadaşları olan seçkin sahabesinin üzerine olsun. Allah'ın rahmeti ve bereketi ise Kur'ân'ı kendisine düstur edinen ve onun nuruyla hareket edip onunla hayat bulan tüm müminlerin üzerine olsun.

Resul-i Ekrem'in (s.a.a) Kur'ân hakkındaki bazı hadis-i şeriflerini zikrederek Kur'ânî ilimlerin önemi ve gerekliliği hakkında kısa bir açıklamada bulunacağız.

- 1- Kur'ân tüm hastalıklar için şifadır.
- 2- En faziletli ibadet Kur'ân okumaktır. Ümmetimin en şereflipleri Kur'ân'ı (sinelerinde) taşıyanlar ve gece ibadet edenlerdir.
- 3- Kur'ân okuyarak imanınızı kuvvetlendirin.
- 4- Kur'ân tilavetiyle evlerinizi aydınlatınız. Yahudiler ve Hıristiyanların yaptıkları gibi, evlerinizi kabirlere çevirmeyin. Onlar sinagoglarda ve kiliselerde ibadet edip evlerini ihmal ettiler. Bir evde Kur'ân çok okunursa hayrı çoğalır, ev halkının huzuru artar, yıldızların dünya halkı için aydınlatıcı oldukları gibi o ev de sema ehli için yıldızlar misali parlayacaktır.
- 5- Geçmişlerin ve geleceklerin haberleri bu kitaptadır. Ve aranızdaki-lerin (cereyan edenlerin) hükmü de bu kitaptadır. Hakkı batıldan ayıran-

dır. Boş ve beyhude bir şey onda yoktur. Bu kitabı okumakla insanlar batı-
la meyletmezler. Âlimler ise onun bilgi ve maarif deryasından doymazlar.
Çünkü bu semavî kitap hakikat pınarı ve hidayet kaynağıdır. Çok tekrar
edilip okunmakla eskimez ve cazibeleri son bulmaz. Öyle bir kitap ki onu
terk eden her zalimi Allah kahredecektir. Kur'ân dışında başka yerde doğ-
ruluk ve hidayet arayanı Allah kendi hâline terk edecektir. O Allah'ın sa-
pasağlam ipidir ve sırat-ı müstakimdir. Onunla amel eden mükâfatını alır
ve onunla hükmeden adaleti yakalar. Ona çağırana ise sırat-ı müstakime
çağırmıştır.

7- Sözü Kur'ân ve evi ise cami olan için, Allah cennette bir ev yapar.

8- Allah ile konuşmak isteyen Kur'ân okusun.

9- Mümin bir genç olarak Kur'ân okuyan kimsenin eti ve kanı Kur'ân
ile yoğrulmuş olur.

Kur'ân'ı sağlıklı ve doğru bir şekilde anlamak için, onu önce Kur'ân
ve sünnet-i seniye ile anlamaya çalışmak lazım. Ancak bu oldukça zordur
ve ilimde derinleşmiş olanlar ancak bunu becerebilirler. Peygamber efendimiz
buyuruyor ki: *"Kur'ân'ın bazısını bazısını tefsir etmektedir."* Bu tefsiri
yapacak olan kimsenin haiz olduğu bilginin yanı sıra, Kur'ân'ın tümüne
vakıf olması lazım. Bu cümleden muhkem ve müteşabih ayetler, nasih ve
mensuh, mücmel ve mukayyed, genel ve özel, esbab-ı nüzul ve şan-ı nü-
zul, tevil ve tenzil gibi konulara ilaveten Arap edebiyatının tekniklerine,
bu cümleden kinaye, mecaz ve istiâre gibi sanatlara vakıf ve fesahat ile
belağat konusuna aşina olmalıdır. Bütün bunlardan da önemlisi Resul-i
Ekrem'in hadisleri ve sünnetinde uzman olması lazım. Çünkü Resul-i Ek-
rem bu kitabın muallimidir ve hayatı Kur'ân'ın tefsiridir. Allah (c.c) Resul-i
Ekrem'i Kur'ân'ın açıklayıcısı olarak tanımlamaktadır. Aşağıdaki ilgili
ayet-i kerimeler üzerinde derinden düşünüldüğü zaman Peygamber'in
sünneti olmadan sağlıklı bir tefsirin yapılamayacağı ve yapılmaması ge-
rektiği anlaşılmış olacaktır. Ayet şöyle diyor:

İnsanlara, kendilerine indirileni açıklamak için ve düşünüp anla-
şınlar diye sana da bu Kur'ân'ı indirdik.¹

Bir başka ayet-i kerimede Peygamber'in öğretmenlik ve açıklayıcı gö-
revi şu şekilde beyan edilmiştir:

1- Nahl, 44

Biz bu kitabı sana, sırf hakkında ihtilafa düştükleri şeyi insanlara açıklayasın ve iman eden bir topluma da hidayet ve rahmet olsun diye indirdik.¹

Kur'ân-ı Kerim'in bazı ayetlerinin anlam ve yorumunun ancak Allah ve ilimde derinleşenlerin bildiklerini, aksi yorumların ve tefsirlerin fitne ve sapıklığa sebebiyet vereceği ve fitne peşinde olanların bu yollara başvuracakları beyan buyurulmaktadır. Elbette ilimde derinleşenlerin başında Resul-i Ekrem ve Ehlibeyt İmamları gelmektedir. Âl-i İmrân Suresi'nde bu konuda şöyle deniliyor:

Sana Kitab'ı indiren O'dur. O'nun bazı ayetleri muhkemdir ki bunlar kitabın esasıdır. Diğerleri de müteşabihdir. Kalplerinde eğrilik olanlar, fitne çıkarmak ve onu tevil etmek için, ondaki müteşabih ayetlerin peşine düşerler. Hâlbuki onun tevilini ancak Allah ve ilimde derinleşenler bilir. Onlar, "Biz inandık, hepsi Rabbimiz tarafından." derler. (Bu inceliği) ancak akliselim sahipleri düşünüp anlarlar.²

Kur'ân'ın yanlış yorum ve tefsirinin ne tür yıkıcı eserler geriye bırakacağını ve İslâm âlemi ile Müslümanlara ne tür zararlar verdireceğini gayba aşına gözüyle gören Resul-i Ekrem ümmetini şahsî kanaatlere göre tefsir yapmaktan sakındırıp şu uyarıda bulunmuştur:

Kim kendi şahsî görüşüne göre Kur'ân'ı tefsir ederse cehennemde yerini hazırlamıştır.

İster İslâm tarihinde olsun ve isterse günümüzde olsun ehli olmayan insanların yaptıkları tefsir ve yorumların telafisinin zor olduğu ve ne tür tahribatlara sebebiyet verdiği herkesçe malumdur. Peygamber efendimiz hayatında iken ilmî olarak ümmete kimin kaynak ve referans olması gerektiğini belirtmiş ve ilim şehrine hangi kapıdan girilmesi gerektiğini açıklıkla beyan buyurmuştur. Ehlibeyti'nin Kevser havuzuna kadar Kur'ân ile beraber olacağını, Kur'ân'ın müfessiri olacaklarını ve ikisine birden sarılmanın insanı hidayete ve sahil-i selâmete götüreceğini vurgulamıştır.

Zulüm ve haksızlıkla mücadeleyi ve adaletin tesis edilmesini ana amaçlarından biri tanımlayan Kur'ân-ı Kerim'in, yanlış tefsirler sonucu zaman zaman zalimlerin sultasına meşruiyet kazandırmak için dinini dün-

1- Nahl, 64

2- Âl-i İmrân, 7

yasına satan ve Kur'ân'ın kendi tabiriyle kötü âlimler olarak vasıflanan kimseler tarafından nasıl suistimal edildiğine şahidiz. İlk ayetinde cehalet ile savaşmayı konu edinen Kur'ân adına işlenen cehaletler, bağnazlıklar ve akl-i cümud (durgunluk) da malum. İnsanları eşit bilen ve ırk ayrımını ve üstünlüğünü reddeden bu mukaddes kitabın bazı ırkların mensupları tarafından kendi ırklarının üstünlüğünün tescil senedi olarak gösterildiğini de unutmamak lazım. Demokrasiyi, laikliği, sosyalizmi, milliyetçiliği (ırkçılığ) ve benzer diğer ideolojileri Kur'ân ışığında yorumlayıp kendi dalaletlerine meşruiyet kazandıran ve inandıkları gibi yaşamayıp yaşadıkları gibi inanmaya başlayan ve bu inançlarını Kur'ân ile yorumlamaya kalkışanlar da az değildir. Bütün bunların sebebi emanetin ehil olmayan insanlar tarafından suistimal edilmesidir. Peygamber efendimiz yapılacak bu menfi tasarrufları gayba aşına gözüyle gördüğü için şu beyanda bulunmuştur.

Kur'ân uysal bir deve gibidir; hangi tarafa çekerseniz o tarafa gider. Ancak siz onu iyi tarafa çekin.

Bu mukaddes görev, Peygamber'in emini olan, dinini dünyasına satmayan, sultanların kapısında dolaşmayan, mesuliyetine müdrik ve ahdi-ne bağlı olan âlimlerin uhdesine bırakılmıştır.

Elinizdeki bu kitabın müellifi Merhum Ayetullah Muhammed Hadi Marifet de bu âlimlerden biriydi. Kitap türkçeye tercüme edildiği sırada; 2007 yılının ortalarında fani dünyaya veda ettiler. Merhumun vefatı ilim havzalarında doldurulması zor bir gediğin açılmasına mucip olmuştur. Kendisine Allah'tan rahmet ve cennet-i me'va diliyoruz. O Kur'ânî ilimler alanında takdire şayan çalışmalarda bulunmuş ve değerli eserler geride bırakmıştır. Elinizdeki mevcut kitap onun altı ciltlik *et-Temhid* kitabının sadeleştirilmiş bir özetidir. O ilmî analizlerinde mezhebî taassuptan uzak durmuş ve nerede bir hata işlenmişse açıkça dile getirmiştir. Kitapta açıkça bunu göreceksiniz. O Kur'ânî ilimler konusunda söz sahibi olan ve ümmetin takdirini toplayan önde gelen tüm âlimlerin görüş ve kanaatlerine yer vermiştir. Bilinmediği takdirde Kur'ân'ın yanlış yorumlanmasına sebebiyet verecek tüm konulara, altı ciltlik *et-Temhid* kitabında yer vermiştir.

Haiz olduğu üstün ilmî niteliği nedeniyle, bu kitabı Türkçe okuyan okuyuculara kazandırmak istedik. Bir sene süren çalışma sonucu, kitap tercüme edilip bazı açıklamalarla birlikte yayına hazırlanmış oldu. Tercüme ve yazım konusunda yardımlarını esirgemeyen Sedat Baran karde-

şe de teşekkürlerimi sunarım. Bu kitabın dokuz ana bölümünde Kur'ânî ilimler ile ilgili belli başlı tüm önemli konular ele alınmış ve sade bir dil ile izah edilmiştir.

Kur'ân'ın anlaşılmasına yardımcı olan bu ilimler bilinmeden, Kur'ân maarifine vakıf olma imkânı hasıl olmaz. Bu kitap İran'daki dinî medreselerde ve ilahiyat fakültelerinde ders kitabı olarak okutulmaktadır. Bu kitap, dinî ilimleri tahsil eden, imamlık ve vaizlik görevini yapan veya ilahiyat fakültelerinde tahsil eden kimselerin muhakkak okumaları lazım olan bir kitaptır. Öte yandan birkaç kitap okuyup Kur'ân'dan ahkâm çıkaran ve piyasada mealciler olarak bilinen kimselerin zarar ve ziyanının önlenmesi ve cehaletlerine set çekilmesi için ilim erbabı olanların bu ilimleri tahsil etmeleri elzem hükmü taşımaktadır. Bu kitabı tercüme edip okuyuculara sunmaktan dolayı oldukça mutluyuz. Tercüme ve derlemede bir hata var ise bendenize aittir. Gelecek baskıların daha mükemmel bir şekilde yapılması için görüş, düşünce ve eleştirilerinizle katkıda bulunursanız teşekkür ederiz. Son cümlemiz başarı Allah'tandır; tüm övgüler de O'nadır.

Burhanettin DAĞ

<https://t.me/caferilikcom>

www.caferilik.com

YAZARIN ÖNSÖZÜ

Kur'ân İlimleri

Kur'ân İlimleri veya Kur'ânî İlimler tabiri; Kur'ân'ın tanınması ve muhtelif yönlerinin bilinmesine yardımcı olan ilimler için kullanılan bir kavramdır. Kur'ânî ilimler ile Kur'ânî maarif arasındaki fark şudur: Kur'ânî ilimler, Kur'ân dışındaki ve Kur'ân'ın anlaşılmasına yardımcı olan ilimlerdir ve Kur'ân'ın muhtevası ve tefsiriyle doğrudan ilişkisi yoktur. Kur'ânî maarif veya bilgiler ise, Kur'ân'ın içeriği ve tefsiriyle doğrudan alakalıdır. Başka bir ifadeyle, Kur'ânî ilimler, Kur'ânî maarifin mukaddimesidir.

Kur'ânî maarif veya konusal tefsir, muhteva açısından Kur'ân'da gündeme getirilmiş olan hususları ele alıp inceler. Şöyle ki: Kur'ân-ı Kerim'in fihristinden yararlanarak bir mevzu ile ilgili var olan ayetleri bir yerde toplayıp, tümünden elde edilen hususu ve neticeyi ele alıp inceler. Tabii ki Kur'ân'ın zahirî delalet sınırını aşmaması şartıyla sonuç elde edilir ve bir kanaate varılır. Diğer dinî ve Kur'ânî konularda olduğu gibi mevzuî tefsirde de bazen aklî ve naklî diğer kanıtlara başvurma zarureti doğabilir. Fakat bununla birlikte konu ve işleyiş tarzı tamamen Kur'ânî'dir ve yalnızca Kur'ânî bakış açısından ele alınmaktadır. İslâmî maarif yönü olan, aklî ve naklî delillendirmenin yanı sıra, Kur'ânî ayetlere de istinat edilen, bahis ve mevzuların Kur'ânî maarif veya konusal tefsirden ayırt edilmesi için neyin Kur'ânî maarif olduğu ve neyin de bunun dışında kaldığı hususunun bilinmesi önem arz etmektedir.

Kur'ânî İlimler: Kur'ân'ın bilinmesi ve muhtelif yönlerinin anlaşılması için hazırlık mahiyeti taşıyan ilimlerdir. Vahiy, Kur'ân'ın nüzul şekli, nüzulün tertip ve süresi, Kur'ân'ın toplatılması ve çoğaltılması, vahiy kâtipleri, mushafların denkleştirilmesi, kıraatin oluşumu, kıraatler arasındaki ihtilafın kaynağı, Kur'ân'ın tahrif edilmemiş olması ve delil oluşu, nasih ve mensuh, muhkem ve müteşabih ayetler, Kur'ân'ın mucize oluşu, esbab-ı

nüzul ve benzeri konular, Kur'ânî ilimlerin kapsamına girmektedir. İlim kelimesinin çoğul olarak yani Kur'ânî ilimler şeklinde kullanılmış olması, bu ilimlerden her birinin belli bir alan ve sınırının olduğunu ve kendi sınırları dâhilinde müstakil bir ilim olduğunu göstermektedir. Zaten genel itibariyle bu ilimler arasında yakın bir irtibat bulunmaktadır. Bunun için bu ilimler arasında bir tertip ve sıralamaya gidilmesine gerek yoktur. Çünkü bu ilimler arasında tabii bir tertip, bir nizam söz konusu değildir. Bundan ötürü her ilmin alanına giren hususları müstakil bir şekilde ele alıp incelemek mümkündür.

Kur'ân'ın Allah kelamı olduğu kesin ispatlanmadan ve Kur'ân tüm yönleriyle bilinip tanınmadan, Kur'ân'ın muhtevasını ele almak ve mevzu bahis yapmak fayda vermez. Kur'ân'ın muhtevasını anlayabilmek ve Allah kelamı olduğunu ispat edip, kanaat hasıl etmek için Kur'ânî ilimleri öğrenmek gerekir. Hz. Peygamber'e nazil olan asıl metne ulaşabilmek için, mevcut olan kıraatlerin tümünün mü yoksa bazılarının mı o metne uzandığını ve aynı zamanda tezat arz etmediğini kanıtlamak gerek. Ayrıca nesh konusunda, hangi ayetin nasih ve hangisinin mensuh olduğunu belirlemek öncelikli bir husustur. Tabi ki geçmiş büyük âlimlerin beyanlarında da rastlandığı üzere nesh meselesi, tahsis ve takyit (şart ve kayıt) hususlarını da kapsamaktadır. Müteşabih ayetler konusu da bu kabildedir. Müteşabih ayetler tanınmadan, ahkâmın doğru ispatı ve yüce Kur'ânî mana ve mefhumların sağlıklı bir şekilde anlaşılması mümkün olamaz. Kur'ânî ilimlerin konusu olan bu hususların her biri, Kur'ân muhtevasının anlaşılması ve bundan yararlanılması açısından kendi yerinde önemli bir rol ifa etmektedir. Bu hususlardan bazıları tasavvurî ve diğer bazıları ise tasdikî esaslar kabilindedir.

Kur'ânî İlimlerin Geçmişi

Kur'ân ve Kur'ân'ın muhtelif hususlarının (yönlerinin) anlaşılması ile ilgili bahisler ve tartışmalar, İslâm'ın ilk dönemlerinden itibaren şekillenmeye başlamıştır. İlim adamları, uzmanlar ve araştırmacılar, tarih boyunca sürekli olarak bu alanda ilmî bahislerde ve görüş alışverişinde bulunmuş ve değerli eserler geriye bırakmışlardır. Bu alandaki mütalaalar sürekli olarak devam ede gelmiştir.

Mevcut belgeler, Kur'ân ile ilgili tartışmaları başlatan ilk kişinin Ebu Esved ed-Duelî'nin¹ talebesi olan Yahya b. Ya'mer olduğunu göstermektedir. Yahya b. Ya'mer hicrî 89 senesinde vefat etmiştir. Adı geçen kişi Kur'ân'ın kıraat teknikleri hakkında, Vasıt beldesinde bir kitap kaleme aldı. Bu kitap o zamanda yaygın olan kıraat türlerini içeriyordu. Daha sonra meşhur âlim Hasan-ı Basrî (öl. H. 110) Kur'ân'ın ayetleri hakkında bir kitap kaleme aldı. Muteakiben ta günümüze kadar bu alanda birçok âlim çaba göstermiştir. Bu alanda emek veren meşhur âlimler ve eserleri sırasıyla şunlardır:

Abdullah b. Amir Yahsabî (öl. H. 118) Osmanî mushafların ihtilafı ile Kur'ân'daki vasl ve vakfe (birleşme ve durma noktaları) hakkında iki ayrı risale kaleme almıştır.

Şeybe b. Nessah Medenî (öl. H. 130) "*el- Vukuf*" kitabını kaleme aldı.

Aban b. Tağlib (öl. H. 141) Yahya b. Ya'mer'den sonra, Kur'ân tekniği alanında kitap yazan ilk kişidir.

Muhammed b. Saib Kelbî (öl. H. 146) Kur'ân'ın ahkâmı hakkında kitap yazan ilk kimsedir.

Mukatil b. Süleyman (öl. H. 150) müteşabih ayetler hakkında kitap yazan ilk kimsedir.

Ebu Amr Ala b. Ziyân et-Temimî (öl. H. 154) "*Vakf ve İbtida*" ile "*Kıraat*" kitabını yazdı.

Yedi kariden biri olan Hamza b. Habib (öl. H. 156) kıraat tekniği hakkında bir kitap kaleme aldı.

Yahya b. Ziyad Ferra (öl. H. 207) "*Maani'l-Kur'ân*" kitabını üç cilt hâlinde telif etti. Bu yazar ayrıca "*Kufe, Basra ve Şam Halkının Mushaflar Hakkındaki İhtilafları*" ile "*Kur'ân'da Çoğul ve Fensiyeye (dual)*" adında iki ayrı kitap kaleme aldı.

Muhammed b. Ömer Vakidî (öl. H. 207) Kur'ânî ilimler ile ilgili olarak "*Rağib*" ve rical (biyografi) alanında da "*Çaletu'r-Rical*" adlı kitapları telif etti. Ebu Ubeyde Muhammed b. el-Musenna (öl. H. 209) "*İ'cazu'l-Kur'ân*" kitabını iki cilt olarak kaleme aldı. Yazar ayrıca "*Maani'l-Kur'ân*" kitabını da yazdı. O, Kur'ân'ın mucizevî oluşu hakkında kitap yazan ilk kimsedir.

---

¹- Ebu Esved ed-Duelî İmam Ali'nin talebesidir. (müt)

Ebu Ubeyd Kasım b. Selâm (öl. H. 224) Kur'ânî ilimler sahasında birçok kitap kaleme aldı. Bu alanda geniş çalışmaları olan ve çokça eser geriye bırakan ilk kimsedir. Başlıca eserleri şunlardır; kıraat teknikleri hakkında "*Fezailu'l-Kur'ân*" (Kur'ân'ın faziletleri), "*el-Meksur ve el-Memduh*", "*Garibu'l-Kur'ân*", "*Nasih ve Mensuh*" ve "*İ'cazu'l-Kur'ân*".

Ali b. Medenî (öl. H. 124) ayetlerin iniş sebebi hakkında kitap yazmıştır. Ahmed b. Muhammed b. Eşarî el-Kummî (öl. H. 250) "*Nasih ve Mensuh*" kitabını yazmıştır. Ebu Zer'e Irakî (öl. 264 h.) Kur'ân'ın zor sözcükleri hakkında "*Elfiye*" adıyla bilinen bin beytlik kitabı yazdı. Ebu Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Seyzar (öl. H. 268) "*Sevabu'l-Kur'ân*" ile "*Kitabu'l-Kıra'a*" adlı eserleri telif etti. Ebu Muhammed Abdullah b. Muzlim (İbn Kuteybe, öl. 276 h.) "*Kur'ân'ın Zor Ayetlerinin Tevili*", "*Kur'ân'ın Zor Ayetlerinin Tefsiri*" ve "*İ'rabu'l-Kur'ân*" adlı eserleri telif etti. Ebu'l-Abbas Muhammed b. Yezid Muberrred Nahvî (öl. H. 286) "*İ'rabu'l-Kur'ân*" (Kur'ân Harekele-ri) adlı kitabı yazdı. Ebu Abdullah Muhammed b. Eyyup b. Deris (öl. H. 294) Mekke ve Medine'de nazil olan ayetler hakkında bir kitabın yanı sıra "*Kur'ân'ın Faziletleri*" adında bir kitap kaleme aldı. Ebu'l-Kasım Sa'd b. Abdullah Eşarî Kummî (öl. H. 299) Kur'ân ayetlerinin çeşitleri hakkında bir risale kaleme aldı.

İmamiye kelamcısı Muhammed b. Zeyd Vasitî (öl. H. 307) Kur'ân'ın mucize oluşu hakkında bir kitap kaleme alıp Kur'ân'ın mucizevîliğinin, sözcüklerindeki düzen ve telifinde olduğunu savundu. Muhammed b. Halef b. Merziban (öl. H. 309) Kur'ânî ilimler hakkında "*el-Havi*" adlı kitabını yirmi yedi bölümde kaleme aldı. Ebu Muhammed Hasan b. Musa Nevbahî (öl. H. 310) "*et-Tenzih ve Zikru Müteşabihati'l-Kur'ân*" adındaki kitabı yazdı. Ebu Bekir b. Ebu Davud Abdullah b. Süleyman Sicistanî (öl. H. 316) meşhur "*Mushafklar*" kitabı ile "*en-Nasih ve el-Mensuh*" kitabını kaleme aldı. Yazar bu iki kitabın yanı sıra kıraat hakkında da bir risale yazdı.

İbn Derid Ebu Muhammed b. Hasan Ezdî (öl. H. 321) "*Garibu'l-Kur'ân*" adında bir kitap yazdı. İbn Mücahid Ahmed b. Musa (öl. H. 324) "*Yedi Kıraat*" ünvanıyla bir eser kaleme aldı. Ebu Bereket Abdurahman Enbarî (öl. H. 328) "*el-Beyan Fi İ'rabi'l-Kur'ân*" ve "*Acaibu Ulumi'l-Kur'ân*" kitaplarını telif etti. Sıkatu'l-İslâm Muhammed b. Yakup Kuleynî (öl. H. 329) "*Kur'ân'ın Faziletleri*" adlı kitabı yazdı. Ebubekir Muhammed b. Aziz Sicistanî (öl. H. 330) meşhur "*Garibu'l-Kur'ân*" adlı kitabı kaleme aldı. Ebu

Cafer Ahmed b. Muhammed Nuhas (öl. H. 338) "*İ'rabu'l-Kur'ân*" kitabını yazdı. Ebu Muhammed Kassab Muhammed b. Ali Kerkhî (öl. H. 360 yıllarında) "*Kur'ân'ın Nükteleleri*" adlı kitabı telif etti. Ebubekir Ahmed b. Ali Razi Cessas (öl. H. 370) "*Ahkâmu'l-Kur'ân*" adlı üç ciltlik kitabı yazdı. Ebu Ali Farsî (öl. H. 377) "*el-Hüccetu Fi'l-Kıraat*" kitabını yazdı. Ebu'l-Hasan İbad b. Abbas (öl. H. 385) Kur'ân'ın ahkâmı hakkında bir kitap yazdı. Ebu'l-Hasan Ali b. İsa Rahmanî (öl. H. 386) "*Kur'ân'ın İ'cazındaki Nükteleler*" adında bir kitap yazdı. Muhammed b. Ali Edfuî (öl. H. 388) Kur'ânî ilimler ile ilgili "*el-İstiğna*" adlı yirmi ciltlik kitabı yazdı. Ebu Süleyman Hamid b. Muhammed Bustî Hattabî (öl. H. 388) "*Kur'ân İ'cazının Beyanı*" adlı eseri kaleme aldı.

Ebu Bekir Muhammed b. Tayyib Baklanî (öl. H. 403) "*Kur'ân'ın İ'cazı*" adlı eseri telif etti. Ebu'l-Hasan Muhammed b. el-Hüseyn Şerif Razi (öl. H. 404) Kur'ân'ın cezaları hakkında "*Telhisu'l-Beyan*" ve Kur'ân'ın müteşabihleri hakkında ise "*Hakaiku't-Tevîl*" adlı kitapları kaleme aldı. Ebu Zur'e Abdurahman b. Muhammed (öl. yaklaşık H. 410) "*Hüccetu'l-Kıraat*" adlı kitabı telif etti. Abdullah İbn Sâleme (öl. 410) "*en-Nasihü ve'l-Mensuh*" adlı kitabı yazdı. Ebu Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Nu'man (Şeyh Müfid, öl. H. 413) Kur'ân ilimlerinin çeşitleri hakkında "*İ'cazu'l-Kur'ân*" ve "*el-Beyan*" adlı kitapları tasnif etti.

Ebu Hasan İmaduddin Kadı Abdulcebbar (öl. H. 475) "*Müteşabihu'l-Kur'ân*" ile "*Tenzihu'l-Kur'ân Ani'l-Metain*" adlı eserleri kaleme aldı. Ebu Kasım Hasan b. Ali Mağribî (öl. H. 428) "*Hasaisu'l-Kur'ân*" kitabını yazdı.

Ebu'l-Hasan Ali b. İbrahim Hoî (öl. H. 430) "*el-Burhan Fi Ulumi'l-Kur'ân*" kitabını yazdı. Ebu Muhammed Mekki b. Ebu Talib (öl. H. 437) "*el-Keşfu An Vucuhi'l-Kıraati's-Seb'a*" kitabını iki büyük cilt hâlinde telif etti.

Ebu Amr Danî (öl. H. 444) yedi kıraat şekli hakkında "*et-Teysir*", Mushafın¹ noktalanması hakkında "*el-Muhkem*" ve Kur'ân'ın hattı hakkında ise "*el-Mukkane*" adlı eserleri yazdı. Ebu Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Hazm Zahîrî (öl. H. 456) "*en-Nasihü ve'l-Mensuh*" kitabını yazdı. Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed Vahidî Nişaburî (öl. H. 468) "*Esbabu'n-Nuzul*" ile "*Fezailu'l-Kur'ân*" adlı iki kitabı yazdı. Ebubekir Abdulkahir Curcanî

1- Kur'ân ayetlerinin yazılı bulunduğu sayfaların iki kapak arasında toplatılmış şekline Mushaf denilir. (müt.)

Kur'ân'ın mucizevî oluşu hakkında (öl. H. 471) "*er-Risaletu's-Şafiye*" kitabını telif etti. Yazar ayrıca "*Delailu'l-İ'caz*" kitabını da yazdı.

Ebu'l-Kasım Hüseyin b. Rağıb İsfahanî (öl. H. 502) Kur'ân'ın garip sözcük ve kelimeleri hakkında "*el-Mufredat*" adlı kitabı yazdı.

Ebubekir Muhammed b. Abdullah, İbn Arabî (öl. H. 543) "*Ahkamu'l-Kur'ân*" kitabını dört cilt hâlinde telif etti. Mahmud b. Hamza b. Nasr Kirmanî (öl. H. 550) "*Esraru't-Tekrar Fi'l-Kur'ân*" adında bir kitap yazdı. Ebu Cafer Muhammed b. Ali b. Şehraşub (öl. H. 588) "*Kur'ân Müteşabihleri ve Çeşitleri*" adlı kitabı yazdı. Ebu Muhammed Kasım b. Fire Şatbî (öl. H. 590) yedi kıraat hakkında "*Hırzu'l-Emanî*" adındaki meşhur kitabı yazdı. Ebu'l-Ferec Abdurahman b. Ali b. Cevzî (öl. H. 597) "*Fununu'l-Efnan Fi Acaibi'l-Kur'ân*" ile "*el-Mucteba*" adlı eserleri kaleme aldı.

Ebu'l-Bekaa Abdullah b. el-Hüseyin Ahbarî (öl. H. 616) "*İmlau Ma Menne Bihi'r-Rahman*" kitabını kaleme aldı. Bu kitap Kur'ân'ın hareketleri hakkındadır.

Ali b. Muhammed Sekhavî (öl. H. 643) yedi kıraat hakkında "*Cemalu'l-Kurra*" ve "*Kemalu'l-İkra*" adlı eserleri telif etti. Ebu'l-Kasım Muhammed b. Abdullah (öl. H. 650) Arap kabilelerine ait Kur'ân'da geçen kelimeler hakkında bir risale kaleme aldı. İbn Ebi'l-Esbe Abdulazim b. Abdulvahid (öl. H. 654) "*Bediu'l-Kur'ân*" adlı bir eser telif etti. Ebu Muhammed Abdulaziz b. Abdusselam (öl. H. 660) "*Mucazu'l-Kur'ân*" kitabını yazdı. Ebu Şamme Şemsuddin Abdurrahman b. İsmail (öl. H. 660) "*el-Murşidu'l-Veciz*" eserini telif etti. Muhammed b. Ebu Bekr Razi (öl. H. 666) "*Kur'ân'ı Mecid'in Soruları ve Cevapları*" adlı eseri kaleme aldı.

Kur'ânî İlimler sahasında en kapsamlı eser sekizinci hicrî asırda yazıldı. Bu önemli iş İmam Bedruddin Muhammed b. Zerkeşî'nin (öl. H. 794) güçlü kalemıyla gerçekleşti. Yazarın "*el-Burhan Fi Ulumi'l-Kur'ân*" adlı eserinde Kur'ânî ilimler ile ilgili sanatlardan kırk yedi tanesi ele alınmış ve işlenmiştir. Müellif bu alanda tam bir maharet göstermiştir. Bedruddin Muhammed b. İbrahim b. Cema'e (öl. H. 733) Kur'ân'ın müteşabihleri hakkında "*Keşfu'l-Maani*" adlı eseri tasnif etti. İbnü'l-Ataikî diye bilinen Kemaluddin Abdurrahman b. Muhammed Hillî (öl. H. 770) "*en-Nasıhu ve'l-Mensuh*" adlı eseri kaleme aldı.

Celaluddin Suyutî'nin hocası olan Celaluddin Belkinî (öl. H. 824) Kur'ânî ilimler hakkında "*Mevakiu'l-Ulum Fi Mevakii'n-Nucum*" adlı eseri

yazdı. Celaluddin Suyutî meşhur kitabı olan "*el-İtkan Fi Ulumi'l-Kur'ân*"ı telif etmeye başladığında ilk olarak üstadı olan Celaluddin Belkinî'nin yukarıda geçen kitabını kaynak ve dayanak olarak seçti. Daha sonraları Zerkeşî'nin "*el-Burhan*" kitabı eline geçince bu kitabı esas ve mihver olarak kabul etti.

Kur'ânî ilimler alanında en meşhur ve kapsamlı eser Celaluddin Suyutî tarafından dokuzuncu asırda yazıldı.

Celaluddin Suyutî'nin "*el-İtkan Fi Ulumi'l-Kur'ân*" adlı eserini dokuzuncu asrın şaheseri olarak kabul etmemiz gerekir. Yazar kitabının telifini hicrî 872 senesinde tamamladı. Suyutî ayrıca Kur'ân'ın mucize oluşu hakkındaki meşhur eseri olan "*Müştereku'l-Akran*"ı da üç büyük cilt hâlinde bu yıllarda kaleme aldı. Bu dönemde Ebu'l-Hayr Şemseddin Muhammed b. Muhammed b. Cezerî (H. 833) "*en-Neşr Fi Kıraati'l-Aşr*" adlı kitabı telif etti. Yazar bunun yanı sıra karilerin sınıflandırılması hakkında "*Ğayetu'n-Nihaye*" ile "*Fezailu'l-Kur'ân*" adlı kitapları da kaleme aldı.

Kadı Zekeriya b. Muhammed Ensarî (öl. H. 926) Kur'ân-ı Kerim'deki müphem ve müşkülleri açıklayıp gidermek için "*Fethu'r-Rahman*" adındaki kitabı yazdı. Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Mekkî (öl. H. 930) Kur'ânî ilimler hakkında "*el-İhsan*" adlı eseri yazdı. Muhammed b. Yahya Halebi (öl. H. 963) "*el-Kavlu'l-Muzehheb*" adlı eseri yazdı. Bu eserde Kur'ân'da bulunan Arapçalaşmış Yunanca kelimeler ele alınmış ve Suyutî'nin "*el-Müzehheb*" adlı eserinden yararlanılmıştır.

Yakarıda saydıklarımızın yanı sıra çok sayıda müfessir de kendi tefsirlerinin mukaddimesinde Kur'ânî ilimler hakkında açıklamalarda bulunmuşlardır.

Rağıb İsfahanî'nin "*Camiu't-Tefsir*" adlı kitabının mukaddimesinde Kur'ânî İlimler konusu çok cazip ve güzel bir şekilde işlenmiştir. "*el-Mebani*" ile İbn Atiyye'nin "*el-Muharrer el-Veciz Fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-Aziz*" adındaki eserinin mukaddimelerinde de Kur'ânî ilimler işlenmiştir. Kur'ân'ın çeşitli yönlerini ele alan bu iki mukaddime oldukça önemlidir. "*Kurtubî, Tefsir-i İbn Kesir ve Tefsir-i Taberî*"nin mukaddimeleri bu alanda en önemli mukaddimeler sayılmaktadır. Şeyh Muhammed Cevvad Belağî'nin "*Alau'r-Rahman*" adındaki tefsirinin mukaddimesinde de Kur'ânî ilimlere geniş ve kapsamlı bir şekilde yer verilmiştir

Üstat Ayetullahu'l-Uzma Hoî'nin "*el-Beyan*" adlı tefsirinin mukaddimesi de oldukça kapsamlıdır. Feyz-i Kaşanî'nin "*Safi*" tefsirinin mukaddimesi ile "*el-Burhan*" tefsirinin mukaddimesi, Kur'ânî ilimlerin naklî boyutunu çok güzel bir şekilde ele alıp incelemiştir. Allame Tabersî'nin "*Mecmau'l-Beyan*" tefsirinin mukaddimesi de Kur'ânî ilimleri çok iyi ve ikna edici bir şekilde ele almıştır.

On birinci asırdan günümüze kadar Kur'ânî ilimler alanında oldukça kitap yazılmıştır. Bütün bu kitap ve müelliflerinin isimlerine burada yer vermemiz mümkün değildir. Kaynak olarak başvurulması için bazılarının isimlerini "*et-Temhid*" kitabının mukaddimesinde beyan etmişizdir.

Kur'ânî ilimler hakkında var olan mevcut kitaplar içerisinde Zerkeşî'nin "*el-Burhan*" ve Suyutî'nin "*el-İtkan*" kitapları çok önemlidir.

Zerkeşî sekizinci asrın en seçkin ve en yetkin âlimlerimendir. O, hicrî 745 yılında Kahire'de doğmuş, Kahire'de yetişmiş ve muhtelif İslâmî ilimlerde üstatlık seviyesine ulaşmıştır. Şafiî mezhebine göre fıkıh dersleri ve fetvalar veriyordu. Zerkeşî hicrî 794 yılında vefat etti. Onun "*el-Burhan*" adlı eseri Kur'ânî ilimler alanında yazılmış en seçkin ve en delilli kaynak kitaptır. Bu kitap kapsamlı olmakla birlikte, ibareleri ve beyan tarzı oldukça öz ve vecizdir. Bu kitap detaylı ve kapsamlı olmakla birlikte muhtasar ve veciz bir yöntemle yazılmıştır. Yazar Kur'ânî ilimler ile ilgili konuları kırk yedi bölüme ayırmış ve her bölüm hakkında lazım ve gerekli olan meseleleri derlemiştir. O, bu alanda hem kendisinden önce eser bırakanlar ve hem de sonradan gelenler arasında en meşhur şahsiyetlerden biri olmuştur.

İkinci önemli eser de önceden de belirttiğimiz gibi Celaluddin Abdurrahman Suyutî tarafından kaleme alınan "*el-İtkan Fi Ulumi'l-Kur'ân*" adlı eserdir. Suyutî hicrî 849 yılında Mısır'ın Asyut şehrinde dünyaya gelmiştir.

Suyutî hicrî 911 yılında Kahire'de vefat etti. O hadis ve tefsir başta olmak üzere tüm İslâmî ilimlerde söz sahibi bir âlimdir ve kendisinden sonrası için değerli eserler bırakmıştır. Suyutî ilk olarak üstadı Celaledin Belkinî'nin "*Mevakiu'l-Ulum*" adlı eserini ele alıp bu kitapta bazı düzeltmeler yaptı ve bazı yeni şeyler ilave edip "*et-Tahbir Fi Ulumi't-Tefsir*" adında telif etti. Suyutî bu kitapta Kur'ânî ilimleri iki yüz iki başlık altında toplamıştır. Daha sonra kendisi için üstat olarak kabul ettiği Zerkeşî'nin "*el-Burhan*" adlı eserini gördüğü zaman daha fazla beğenip "*el-İtkan*" adlı kitabı için esas olarak kabul etti. "*el-Burhan*" adlı kitabı derinlemesine ele

alıp inceleyen Suyutî bu kitaba birçok ilavelerde bulunup, İslâmî ilimlerle ilgili seksene yakın konuyu derledi. Bu iki kaynak eser olan "*el-Burhan*" ve "*el-İtkan*" adlı eserler Kur'ânî ilimler alanında yazılmış en kapsamlı ve en geniş kitaplardır. Bu kitaplar bu alanda araştırma yapmak isteyen kimse-ler ve uzman kişilerin başvurduğu en önemli kaynaklar mahiyetindedir.

Son asırda bu alanda yazılmış olan en kapsamlı kitap Muhammed Abdulazim Zerkanî'nin "*Menahilu'l-İrfan*" adlı eseridir. Ezher Üniversitesi'nin yüksek ilim konseyi bu kitabın İslâmî üniversitelerde ders ve mufredat kitabı olarak okutulmasını kararlaştırdı.

Allame Muhammed Cevad Belağî (öl. H. 1352) tarafından telif olunan "*Alau'r-Rahman*" tefsirinin mukaddimesi Kur'ânî ilimlerin önemli meselelerini ele alan değerli bir araştırmadır. Bu mukaddime öneminden dolayı özet halinde Şubber'in tefsirinin mukaddimesinde Mısır'da basıldı. Bu eser Kur'ân ile ilgili şüpheleri bertaraf edip Kur'ân'ın yüce makamını savunmaktadır. "*Saî Tefsiri*"nin mukaddimesinde de Kur'ânî ilimler on iki muhtelif bölümde ele alınmıştır. "*Mir'atu'l-Envar*" tefsirinin mukaddimesinde de Kur'ânî ilimler konusu hadisler açısından ele alınmıştır. Bu mukaddime, Seyyid Haşim Behramî'nin tefsiri "*el-Burhan*"ın mukaddimesi olarak yayınlanmıştır.

Bu mukaddime Merhum Meclisî'nin öğrencilerinden olan Ebu Hasan Amilî İsfahanî'ye aittir. Merhum Üstat Allame Hoî'ye ait olan "*el-Beyan*" tefsirinin mukaddimesinde de Kur'ânî ilimlerle ilgili konular ayrıntılı ve kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. Eser bu konuda yazılmış kapsamlı bir araştırma mahiyeti taşımaktadır.

Lübnan Üniversitesinde İslâmî ilimler dalında öğretim üyesi olan Dr. Subhi Salih'in "*Kur'ânî İlimler*" araştırması bu alanda yazılmış özet nitelikli önemli bir eserdir.

* * *

Bendeniz Kur'ân'ı öğrenmeye başlar başlamaz, büyük bir şevk ve heyecanla Kur'ân ile ilgili muhtelif konularda araştırmalarda bulunup bu alanda yazılmış birçok kitabı mütalaa etmeye başladım. Kur'ân ile ilgili konularda oldukça dikkatli ve duyarlı davranarak, araştırmalarım boyunca bazı önemli hususları not ediyordum. Tabi ki dikkatimi çok çeken hususlardan bazılarının incelik ve doğruluğuna inanıyordum. Bazıları

hakkında ise bir takım kuşkularım vardı. Yıllarca süren uzun araştırmalardan sonra Kur'ânî ilimlerin muhtelif konuları hakkında bir kitap kaleme almayı düşündüm ve adını "*et-Temhid Fi Ulumi'l-Kur'ân*" koydum. Araştırma yıllarında tuttuğum notlar bu eserim için esas ve malzeme niteliği taşımaktaydı. Ele aldığım konular Kur'ân'ı anlamak için bir ön bilgi ve mukaddime mahiyeti taşıdığından dolayı kitabıma "Kur'ânî İlimlere Hazırlık" anlamına gelen "*et-Temhid Fi Ulumi'l-Kur'ân*" adını verdim.

Bu alanda, Şia kütüphanesinde bir boşluğun var olması beni böyle bir araştırmaya teşvik eden en önemli faktör olmuştur. Hâlbuki daha önceleri kütüphanelerimiz bu gibi araştırmalarla doluydu. Kur'ân'ın tüm konularını detaylı bir şekilde ele alan kaynak, hâlihazırda Şia'nın mevcut kaynak kitapları arasında çok az göze çarpmaktadır. Bu alanda yazılmış mevcut kitaplar ise yalnızca bazı Kur'ânî konuları özet şeklinde ele alıp incelemişlerdir. Bundan önce konuyla ilgili dağınık bazı araştırmalar yapılmıştı. Tabi ki yapılan bu araştırmaların ve konuların Ehlibeyt anlayışına uygun bir şekilde derlenip tasnif edilmesi gerekiyordu. Bu yüzden bu alanda var olan muhtelif eser ve görüşleri ele alıp inceledim. Bunları nasslarla, mütevatir rivayetlerle veya kesin karinelerle karşılaştırdım. Araştırmalarım boyunca, birçok uzman ve araştırmacının ne tür hatalar yaptıkları ortaya çıkmış oldu.

Araştırmacıların ve uzmanların bu konu hakkındaki hata ve yanlışlarını "*et-Temhid*" adlı kitapta zikrettim. Tabi ki bu yanlışlardan bazıları, onların mezhepsel ve tarikatsal taassuplarından veya konuyu anlamamalarından kaynaklanmış olabilir.

Ben gücüm ve bilgim oranında doğruluk ve güvenilirliğini tespit etmeden ve emin olmadan hiçbir konuyu gündeme getirmedim. Nefes şehrinde bulunduğum (1959-1972) süre boyunca ve 1972 senesinin sonlarında Kum şehrine yerleştikten sonra da sürekli olarak bu konuları, dinî ilimleri tahsil eden talebelere ve ilim erbaplarına öğretmekle meşgul oldum. Hiçbir zaman bu ilimlerden gaflet edip gevşek davranmadım. Bundan kastım, bu ilimler hakkında geniş ve kapsamlı bir araştırma yapmak olmuştur. Bu yüzden Kur'ânî ilimlerle ilgili sağlıklı bir bilgi verebilmek için bu konuların hepsini birer birer derslerimde gündeme getirdim ve etraflica konuyu tartışıp görüş alış verişinde bulundum. Bazen de küçük cüzler hâlinde nüshalar yayınlayıp, uzman ve araştırmacı arkadaşlara verir ve onların

görüş, eleştiri ve yaklaşımlarından yararlanırdım. Bu vesile ile buradan bir kez daha bu hususta benimle samimi işbirliğinde bulunan ve görüşleriyle yardımcı olan tüm dostlara takdir ve şükranlarımı sunuyorum.

et-Temhid Fi Ulumi'l-Kur'ân

(Kur'ânî İlimlere Hazırlık)

et-Temhid kitabı şimdiye kadar 6 cilt olarak "Müderisler Cemiyeti" tarafından yayınlanmıştır. Diğer ciltler de telif aşamasındadır. Allah'ın lütuf ve teveccühü ile, bu kitabın âlimlerin ve araştırmacıların ilgisini çektiğini memnuniyetle söyleyebilirim. Hâlihazırda hem dinî ilim merkezleri ve hem de üniversiteler bir kaynak kitap olarak bu eserden yararlanmaktadır. Bu kitabın birinci cildinde vahiy, Kur'ân'ın nüzülü, nüzul nedenleri ile Kur'ân'ın, mushaf-ı şerif şeklinde toplatılıp bugünkü hâliyle neşredilmesi ile ilgili konular ele alınıp incelenmiştir. Kitabın ikinci cildinde ise kıraat, kariler, nasih ve mensuh gibi konular incelenmiştir. Üçüncü ciltte ise muhkem ve müteşabih konusu gündeme getirilip ayetlerin tasnifi yapılarak binden fazla müteşabih ayet hakkında açıklamalar yapılmıştır. Dördüncü ciltte ise Kur'ân'ın mucize oluşu hakkında ön bilgi verilmiştir. Beşinci cilt ise Kur'ân'ın beyanı ile ilgili mucizelere ayrılmıştır. Altıncı cilt de ilmî ve teşriî mucizeleri kapsamaktadır. Daha sonraki ciltlerde ise tefsir içerikli rivayetlerin analizi yapıp doğru ve yanlış olan rivayetler birbirinden ayrılmış olacaktır.

"Kur'ân'ın Tahriften Korunması" adlı kitapta ise Kur'ân'ın tahrif edilmediği konusu mustakil bir konu olarak geniş bir şekilde ele alınmıştır. "*et-Tefsir ve el-Müfessirun Fi Sevbihî'l-Keşib*" adlı eser ise tefsirin tarih içindeki gelişimi, geçirdiği aşamalar, büyük tefsirler ve önemli müfessirler gibi konulara tahsis edilmiştir. Bu kitap Meşhed şehrinde bulunan İmam Rıza Üniversitesi'nin yayınevi tarafından basılmıştır. Bu eser yakın bir zamanda Farsça olarak "Tefsir ve Müfessirler" adıyla yayınlanacaktır.

Kum Dinî İlimler Havzası Yönetim Konseyi "*et-Temhid*" kitabını ders kitabı olarak kabul ettiğinden, kitabın özet olarak derlenmesi zarureti hâsıl oldu.

Bu amaçla ve ders kitabı olarak okutulmak üzere "*et-Temhid*" kitabı iki cilt hâlinde hülasa edildi ve "*et-Temhid'in Özeti*" olarak yayımlandı. Ayrıca "Simet" organizasyonunun isteği üzerine Kur'ânî ilimler dalında kaynak

kitap olarak okutulmak üzere "*Kur'ân Tarihi*" adlı kitap Farsça olarak yayınlandı. Bu kitap "*et-Temhid*"in ilk iki cildinden derlenerek, başka kaynaklardan da ekleme ve ilavelerin yapılmasıyla yayına hazırlanmış oldu.

Eldeki mevcut kitap altı ciltlik "*et-Temhid Fi Ulumi'l-Kur'ân*" ile "*Siyanetu'l-Kur'ân Mine't-Tahrif*" eserlerinin özeti ve yeniden kaleme alınmasından meydana gelmiş bulunmaktadır. Bu yeniden derleme dinî medrese ve üniversitelerdeki genel seviyeye uygun düşecek ve bu konudaki taleplere cevap verecek bir şekilde hazırlanmıştır. Tabi ki daha yüksek seviyeler ve araştırmalar için *et-Temhid*'in detaylı altı cildine başvurulması tavsiye olunur.

"et-Temhid Yayınevi ve Kültürel Kuruluşu" bendenizin yukarıda adı geçen tüm eserlerini "*el-Mevsuatu'l-Kur'âniye*" (Kur'ân Ansiklopedisi) adı altında hem Arapça ve hem de Farsça yayınlayıp ilgililere sunmayı düşünüyor.

Hatırlatmak gerekir ki bu kitapta adı geçen tüm tarihler hicrî kamedir. Ayrıca ayetlerin tercümesi ve Arapça metinler eğer tam bir tercüme yapılmamışsa Arapça metin ile birlikte tırnak içine alınmıştır. Eğer serbest bir tercüme yapılmışsa böyle bir durumda yalnızca ayet veya Arapça metin tırnak içine alınmıştır.

Ey Allahum bizden kabul et! Sen işiten ve bilensin. Başarı ancak Allah'tandır. O'na tevekkül ettik ve O'na yöneldik.

Mukaddes Kum Şehri
Muhammed Hadi Marifet
Şubat, 1999

Birinci Bölüm

VAHİY OLGUSU

Allah kelamının tanınmasına temel teşkil ettiğinden dolayı vahiy anlamak ve hakkında araştırma yapmak büyük bir önem arz etmektedir. Allah kelamının açıklayıcısı ve semavî mesajın taşıyıcısı olan Kur'ân, vahiy vasıtasıyla nazil olmuştur. Vahiy, yüce melekût âleminde madde âlemi dünyaya yapılan çağrıdır.

وَإِنَّهُ لَتَنْزِيلُ رَبِّ الْعَالَمِينَ نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ. عَلَى قَلْبِكَ لِتَكُونَ مِنَ الْمُنذِرِينَ بِلِسَانٍ عَرَبِيٍّ مُبِينٍ.

Şüphesiz bu Kur'ân, âlemlerin Rabbi'nin indirmesidir. Uyarıcılardan olasin diye onu güvenilir Ruh (Cebrail) senin kalbine apaçık Arapça bir dil ile indirmiştir.¹

ذَلِكَ مِمَّا أَوْحَىٰ إِلَيْكَ رَبُّكَ مِنَ الْحِكْمَةِ

Bunlar, Rabbinin sana vahyettiği bazı hikmetlerdir.²

Yüce Allah, Hz.Peygamber'in diliyle Kur'ân hakkında şöyle buyurmaktadır:

وَأُوحِيَ إِلَيَّ هَذَا الْقُرْآنُ لِأُنذِرَكُمْ بِهِ وَمَنْ بَلَغَ

İşte bu Kur'ân bana, onunla sizi ve eriştiği herkesi uyarayım diye vahyolundu.³

Bunun için Kur'ânî konularla ilgili araştırmaların içerisinde en önemlisi vahiy hakkında yapılan araştırmadır. Vahyin tanınması, yüce âlem ile düşük maddî âlem arasında sağlanan irtibatın mahiyeti ve niteliğinin an-

1- Şuara, 192-195.

2- İsrâ, 39.

3- En'âm, 19.

laşılması demektir. Yani acaba madde üstü yüce âlem ile maddî âlem arasında irtibatın sağlanması mümkün müdür? Bu irtibat nasıl şekilleniyor? Bu irtibat sürekli mi yoksa belli zaman dilimlerinde mi gerçekleşiyor? Ve bu yüce âlemden gelen çağrının çeşitleri, vahiy hususunda söz konusu olan konulardır. Tabi ki verilecek cevaplar Kur'ânî inançların ve itikadî esasların idrakine zemini hazırlar ve bu yöndeki kavrayışı kolaylaştırır.

Vahyin Lügat Anlamı

Vahiy kelimesi farklı anlamlar için kullanılmaktadır. Vahiy işaret, yazışma, yazı, mesaj, kapalı söz, gizlice bir şeyi duyurma, acele veya başkalarına çaktırmadan bir söz veya mesajı karşı tarafa iletmek ve anlaşılır kılmak gibi anlamlarda kullanılmaktadır. Şair Nasır Hüsrev şöyle diyor:

*Goftarişân bedân o be goftâr kar kon
Tâ ez Hodây-i azze ve cell vahyet âverend*

Sözlerini bil ve sözlerle amel et

Ta ki yüce Allaha sana mesaj (vahiy) gelinceye kadar.

Rağib İsfahanî,¹ Müfredat'ında şöyle diyor: "Vahiy, hızlıca ve işaret şeklinde gerçekleşen gizli mesajdır." Ebu İshak da şöyle diyor: "Vahyin asıl kelime anlamı gizli mesajdır. Bunun için ilham da vahiy olarak adlandırılmaktadır." İbn Berrî'nin bu konudaki sözü şudur: «وَحَى إِلَيْهِ وَ أَوْحَى» Yani; başkalarından gizli olarak onunla konuştu. «وَحَى وَ أَوْحَى» Yani; konuyu işaret ile ulaştırdı.

Şair de şöyle diyor: «فَأَوْحَتْ إِلَيْنَا وَالْأَنَامِلُ رُسُلَهَا» Yani; bize mesaj ulaştırdı, parmak uçları onun mesajını taşıyorlardı.²

Başka bir şair de diyor ki:

*نَظَرْتُ إِلَيْهَا نَظْرَةً فَتَحَيَّرْتُ / دَقَّاتُ فِكْرِي فِي بَدِيعِ صِفَاتِهَا
فَأَوْحَى إِلَيْهَا الطَّرْفُ أَنِّي أُحِبُّهَا / فَأَتَرْتُ ذَاكَ الْوَحْيُ فِي وَجَنَاتِهَا*

Yani: Ona baktığım bir bakışla ince düşüncem

Onun benzersiz güzel sıfatlarına dalıp hayrette kaldı

Gözümün bir tarafı ona, onu sevdiğimi vahyetti

Bu vahyin izleri yanaklarında belirmeye başladı.

1- Rağib İsfahanî, el-Müfredat Fi Garibi'l-Kur'ân, s. 515

2- İbn Munzir, Lisânul-Arab, c. 15, s. 380.

Âşıkın başkalarına çaktırmadan göz işaretiyle maşukuna sevgisini bildirmesi ve bu yönde gizli mesaj vermesi vahiy olarak tanımlanmıştır. Çünkü mesaj hem hızlı ve hem de gizli bir şekilde karşı tarafa ulaştırılmıştır.

Kur'ân'da Vahiy

Vahiy kelimesi Kur'ân-ı Kerim'de dört anlamda kullanılmıştır:

1- Gizli İşaret: Sözcük anlamında olduğu gibi gizli işaret anlamına gelmiştir. Zekeriya (a.s) hakkında Kur'ân'da şöyle denilmektedir:

فَخَرَجَ عَلَى قَوْمِهِ مِنَ الْمِحْرَابِ فَأَوْحَىٰ إِلَيْهِمْ أَن سَبِّحُوا بُكْرَةً وَعَشِيًّا

Derken Zekeriya mabetten¹ halkının karşısına çıktı. (Konuşmak istedi, konuşamadı) ve onlara "Sabah akşam Allah'ı tesbih edin." diye işaret etti.²

2- İçgüdüsel Yönlendirme: Tüm varlıkların vücuduna yerleştirilmiş olan doğal yönlendirme olgusu. Kütleli (cemadat) ve bitkisel varlıklar dâhil olmak üzere insanlar ve hayvanlar, sözün kısıtı tüm varlıklar içgüdüsel bir şekilde hayatlarının devam ve bekasının nerede, nasıl ve ne şekilde olması gerektiğini biliyorlar.

Kur'ân-ı Kerim bu doğal yönlendirmeyi vahiy olarak nitelemiştir:

وَأَوْحَىٰ رَبُّكَ إِلَى النَّحْلِ أَنِ اتَّخِذِي مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا وَمِنَ الشَّجَرِ وَمِمَّا يَعْرِشُونَ. ثُمَّ كُلِي مِن كُلِّ الثَّمَرَاتِ فَاسْلُكِي سُبُلَ رَبِّكِ ذُلُلًا

Rabbin, bal arısına şöyle ilham etti: "Dağlardan, ağaçlardan ve insanların yaptıkları çardaklardan (kovanlardan) kendine evler edin. Sonra meyvelerin hepsinden ye de Rabbinin sana kolaylaştırdığı (yaylım) yollarına gir."³

Varlıkların tabiatlarında var olan doğal yönlendirme, varlığın, insanların hayrette bırakan gizli esrarından sayılmaktadır. Bu sırrın yansımaları ve izleri bellidir. Lakin başlangıcı ve kaynağı gizlidir. Dolayısıyla bu olgunun vahiy olarak tanımlanması oldukça yerindedir:

1- Mabet şeklinde tercüme edilen mihrap o zamanlarda ibadet edilen yer veya Beytü'l-Makdis içinde bulunan yüksek bir yerdeki hücre manasında kullanılıyordu.

2- Meryem, 11.

3- Nahl, 68-69.

وَأَوْحَىٰ فِي كُلِّ سَمَاءٍ أَمْرَهَا / Ve her göğe görevini vahyetti.¹

3- İlham (Gaybî Çağrı): Bazen insan, kaynağının neresi olduğunu bilmediği bir mesaj alır. Özellikle ümitlerin tükendiği, çıkış yolunun çok zor görüldüğü sıkıntı ve zaruret hâllerinde. Birden bire insanın gönlünde bir aydınlanma gerçekleşip yolu gösterir ve onu sıkıntıdan kurtarır. Kurtarıcı mahiyet taşıyan bu mesajlar aslında perde arkasından zahir olan gaybî çağrıların ta kendisidir. Allah'ın insana olan lütuf ve teveccühünün bir yansıması olan bu gaybî çağrı, Kur'ân-ı Kerim'de vahiy olarak nitelenmiştir.

Kur'ân-ı Kerim Hz. Musa'nın (a.s) annesi hakkında şöyle buyurmaktadır:

وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ أُمِّ مُوسَىٰ أَنْ أَرْضِعِيهِ فَإِذَا خِفْتِ عَلَيْهِ فَأَلْقِيهِ فِي الْيَمِّ وَلَا تَخَافِي وَلَا تَحْزَنِي إِنَّا رَادُّوهُ إِلَيْكِ وَجَاعِلُوهُ مِنَ الْمُرْسَلِينَ

Musa'nın annesine, "Onu emzir, başına bir şey gelmesinden korktuğun zaman onu denize (Nil'e) bırak, korkma, üzülme. Çünkü biz onu sana döndüreceğiz ve onu peygamberlerden kılacağız." diye ilham ettik.²

وَلَقَدْ مَنَّا عَلَيْكَ مَرَّةً أُخْرَىٰ. إِذْ أَوْحَيْنَا إِلَىٰ أُمِّكَ مَا يُوحَىٰ. أَنْ اقْدِفِيهِ فِي التَّابُوتِ فَاقْدِفِيهِ فِي الْيَمِّ فَلْيُلْقِهِ الْيَمُّ بِالسَّاحِلِ يَأْخُذْهُ عَدُوٌّ لِي وَعَدُوٌّ لَهُ وَأَلْقَيْتُ عَلَيْكَ مَحَبَّةً مِنِّي وَلِتُصْنَعَ عَلَىٰ عَيْنِي. إِذْ تَمْشِي أُخْتُكَ فَتَقُولُ هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَىٰ مَن يَكْفُلُهُ فَرَجَعْنَاكَ إِلَىٰ أُمِّكَ كَيْ تَقَرَّ عَيْنُهَا وَلَا تَحْزَنَ

Andolsun, biz sana bir kere daha iyilikte bulunmuştuk. Hani annene ilham edilmesi gereken şeyleri ilham etmiştik: Onu (bebek Musa'yı) sandığın içine koy ve denize (Nil'e) bırak ki, deniz onu kıyıya atsın da kendisini, hem bana düşman, hem de ona düşman olan birisi (Firavun) alsın. Sana da, ey Musa, sevilesin ve gözetimizde yetiştirilesin diye tarafımızdan bir sevgi bırakmıştım. Hani kız kardeşin (Firavun ailesine) gidiyor ve "Size onun bakımını üstlenecek kimseyi göstereyim mi?" diyordu. Derken, gözü aydın olsun, üzülmesin diye seni annene döndürdük.³

Bu ayetten anlaşıldığı üzere Musa (a.s) doğduğunda annesi duru-

1- Fussilet, 12.

2- Kasas, 7.

3- Taha, 37-40.

mundan ve geleceğinden korku ve tedirginlik duymaya başladı. Birden bire Allah'a tevekkül ederek çocuğunu emzirme düşüncesi zihnini kurcaladı. Ayrıca tehlike hissettiğinde onu ağaçtan yapılmış sandığa koyması ve suya bırakması fikri kendisinde uyandı. Öte yandan çocuğun kendisine muhakkak geri geleceği ve bunun için kederlenip üzülmemesi gerektiği fikrine kapıldı. Zira Allah'a iman ve tevekkül edip, çocuğu O'na bırakmıştı. İşte Musa'nın (a.s) annesinin zihninde canlanan ve umut kapılarını kendisine açan ve onu her türlü kaygı ve korkudan kurtaran bu düşünce, bu parıltı, sıkıntı ve zaruret hâllerinde salih insanlara ulaşan Rahmanî ilham ve Rabbanî iltifatın ta kendisidir. Bu inayet ve teveccüh hızlı, gizli ve kaynağı meçhul olduğundan ilham veya vahiy olarak tanımlanmıştır.

Kur'ân, vahiy şeytanî vesvese anlamında da kullanmıştır:

وَكَذَلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا شَيَاطِينَ الْإِنْسِ وَالْجِنِّ يُوحِي بَعْضُهُمْ إِلَىٰ بَعْضٍ زُخْرُفَ الْقَوْلِ غُرُورًا

İşte böylece biz her peygambere insan ve cin şeytanlarını düşman kıldık. Bunlar aldatmak için birbirlerine yaldızlı laflar fısıldarlar.¹

وَإِنَّ الشَّيَاطِينَ لَمُؤْمِنُونَ إِلَىٰ أَوْلِيَآئِهِمْ لِيُجَادِلُوكُمْ

Bir de şeytanlar kendi dostlarına sizinle mücadele etmeleri için mutlaka fısıldarlar.²

Bu gibi şeytanî vahiyler Nisâ Suresi'nde de zikredilmiştir:

مِن شَرِّ الْوَسْوَاسِ الْخَنَّاسِ الَّذِي يُوَسْوِسُ فِي صُدُورِ النَّاسِ مِنَ الْغِيَّةِ وَالنَّاسِ

Sinsice, kalplere vesvese ve şüphe düşürüp duran vesvesecinin şerrinden. Ki o, insanların göğüslerine vesvese verir; gerek cinlerden, gerekse insanlardan (olan her vesvesecinin şerrinden Allah'a sığınırım).³

4- Risalet (Peygamberlik) Vahiy: Bu anlamdaki vahiy peygamberliğin göstergesidir. Bu tür vahiy Kur'ân'da yetmiş küsur defa zikredilmiştir.

وَكَذَلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لِتُنذِرَ أُمَّ الْقُرَىٰ وَمَنْ حَوْلَهَا

1- En'âm, 112.

2- En'âm, 121.

3- Nas, 4-6.

Böylece biz sana Arapça bir Kur'ân vahyettik ki, şehirlerin anası olan Mekke'de ve çevresinde bulunanları uyarasın.¹

نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ أَحْسَنَ الْقَصَصِ بِمَا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ هَذَا الْقُرْآنَ

Sana bu Kur'ân'ı vahyetmekle kıssaların en güzelini anlatıyoruz.²

Peygamberler vahyi alabilecek kapasite, liyakat ve kapsamlılığı kendilerinde oluşturmuş kâmil insanlardır. İmam Hasan el-Askerî (a.s) konu ile ilgili şöyle buyurmaktadır:

Yüce Allah, Peygamber'in kalbini ve ruhunu en iyi ve en kâmil gördüğünden onu peygamberliğe seçti.³

Bu hadiste şu önemli hususun altı çizilmektedir; malumat yetkinliği ve semavî mesajı alma hazırlığı vahye mazhariyet hususunda çok büyük önem arz eden faktörlerdir. Böyle bir hazırlığı elde etmek için peygamber cismen ve ruhen arınıp, melekût âlemi ile irtibat liyakatini kazanmış olmalıdır. Yüce İslâm Peygamberi (s.a.a) şöyle buyurmaktadır:

Allah hiçbir nebiyi ve resulü kendi aklını mükemmelleştirmeden ve aklı tüm ümmetinin fertlerinin aklından üstün olmadan peygamber olarak göndermemiştir.⁴

Molla Sadra diye bilinen Sadruddin Şirazî'nin buyurduğu gibi:

Peygamberin zahiri, peygamberlikle müzeyyen kılınmadan önce batınî peygamberlik hakikatine mazhar olmuştu.

Peygamber ilk olarak kendi batınını (iç âlemini) insanî kemal ile süsleyip, donattı, daha sonra bu süslenme ve donanma içinden dışına yansımaya başladı. Aslında Peygamber ilk olarak halktan Hakka olan yolculuğunu başlattı; Hakka kavuştuktan sonra, Hakktan, Hak (Kur'ân) ile halka doğru olan yolculuğuna çıktı.⁵

Bunun için vahyin gaybî çağrı sonucu iç âlemde şekillenen şuurlanma, aydınlanma ve bilgilenme olduğu söylenebilir:

قُلْ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَيَّ قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللَّهِ

1- Şûra, 7.

2- Yusuf, 3.

3- Muhammed Bâkır Meclisî, Biharu'l-Envar, c. 18, s. 205, Hadis No: 36.

4- Muhammed b. Yakup el-Kuleynî, Usul-u Kâfi, c. 1, s. 13.

5- Sadruddin Şirazî, Şerh-i Usul-i Kafi.

De ki: "Her kim Cebrail'e düşman ise, bilsin ki o, Allah'ın izni ile Kur'ân'ı senin kalbine indirmiştir."¹

نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ عَلَى قَلْبِكَ لِتَكُونَ مِنَ الْمُنذِرِينَ

Uyarıcılardan olasin diye, onu güvenilir Ruh (Cebrail) senin kalbine indirmiştir.²

Vahiy olgusu da ilham gibi, özel anlarda iç âlemin aydınlanması anlamında kullanılır. Şu farkla ki: İlhamın kaynağı onu alana kapalıdır, fakat vahyin kaynağı ona mazhar olanlara yani peygamberlere açıktır. Peygamber aldığı vahyin yüce Allah'tan olduğunu çok iyi bilir. Bunun içindir ki ilâhî vahye nail olan peygamberler vahyi almakta hiçbir şaşkınlık, hayret veya hataya duçar olmamaktadırlar. Zira onlar vahyin kaynağından haberdar ve niteliğine ise tamamen vakıftırlar.

İmam Cafer Sâdık'ın (a.s) talebelerinden olan Zurare, İmam'a şöyle soruyor: "Peygamber kendisine ulaşan ilâhî vahiy mi, yoksa şeytanın vesvesesi mi olduğundan nasıl emin oluyordu?" İmam Sâdık (a.s) bu sorunun cevabında buyurdu ki:

Allah bir kulunu risalet ile görevlendirdiğinde ona özel bir sükûnet ve metanet bahşeder. Öyleki Hak tarafından kendisine ulaşan şeyi bariz bir şekilde müşahede eder.³

Peygamberler kendilerinin peygamber olduğunu nasıl bildiklerine dair yöneltilen bir soruya da İmam'ın verdiği cevap şu olmuştur:

Onlar için perde ortadan kalkmıştır.⁴

Başka bir ifade ile peygamberler risalet makamına mazhar olunca İlmü'l-Yakin ve Aynu'l-Yakin aşamalarını geride bırakıp, Hakku'l-Yakin mertebesine ulaşırlar. Halk kitleleri içerisinde denenmiş pak ve kâmil insanların, ilâhî mesajı beşeriyete ulaştırmaları için seçilmiş olmaları pekala normal bir olaydır, hayrete ve şaşkınlığa neden olacak bir hadise değildir. Kur'ân-ı Kerim'de buyruluyor ki:

1- Bakara, 97.

2- Şuara, 193-194.

3- Muhammed b. Ayyaşî Semerkandî, Tefsir-i Ayyaşî, c. 2, s. 201, Hadis No: 106. Biharu'l-Envar, c. 18, s. 262, Hadis No: 16.

4- Biharu'l-Envar, c. 11, s. 56, Hadis No: 56.

أَكَانَ لِلنَّاسِ عَجَبًا أَنْ أَوْحَيْنَا إِلَى رَجُلٍ مِنْهُمْ أَنْ أَنْذِرِ النَّاسَ وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا أَنَّ لَهُمْ قَدَمَ صِدْقٍ عِنْدَ رَبِّهِمْ قَالَ الْكَافِرُونَ إِنَّ هَذَا لَسَاحِرٌ مُبِينٌ

İçlerinden bir adama insanları uyar ve iman edenlere, Rableri katında kendileri için bir doğruluk makamı bulunduğunu müjdele diye vahyettimiz, insanlar için şaşılacak bir şey mi oldu ki o kâfirler, "Bu elbette apaçık bir sihirbazdır." dediler?¹

Yüce Allah insanlar arasında mümtaz bazı kimseleri peygamberlik makamına layık görüp, bu makama mazhar kılma hususunda var olan yersiz şüphe, kuruntu, vehim ve şaşkınlığı gidermek ve insanları mutmanın kılmak için şöyle buyurmaktadır:

إِنَّا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ كَمَا أَوْحَيْنَا إِلَى نُوحٍ وَالنَّبِيِّينَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَوْحَيْنَا إِلَى إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطِ وَعِيسَى وَأَيُّوبَ وَيُونُسَ وَهَارُونَ وَسُلَيْمَانَ وَآتَيْنَا دَاوُودَ زَبُورًا. وَرُسُلًا قَدْ قَصَصْنَاهُمْ عَلَيْكَ مِنْ قَبْلُ وَرُسُلًا لَمْ نَقْصُصْهُمْ عَلَيْكَ وَكَلَّمَ اللَّهُ مُوسَى تَكْلِيمًا. رُسُلًا مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَى اللَّهِ حُجَّةٌ بَعْدَ الرُّسُلِ وَكَانَ اللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا. لَكِنَّ اللَّهَ يَشْهَدُ بِمَا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ أَنْزَلْنَاهُ بِعِلْمِهِ وَالْمَلَائِكَةُ يَشْهَدُونَ وَكَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا. إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ قَدْ ضَلُّوا ضَلَالًا بَعِيدًا

Biz, Nuh'a ve ondan sonra gelen peygamberlere vahyettiğimiz gibi, sana da vahyettik. İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Yakub'a, torunlarına, İsa'ya, Eyyüb'e, Yunus'a, Harun'a ve Süleyman'a da vahyettik. Davud'a da Zebur vermiştik. Daha önce kıssalarını sana anlattığımız peygamberler gönderdik. Anlatmadığımız (nice) peygamberler de gönderdik. Allah, Musa ile de doğrudan konuştu. Müjdeleyiciler ve uyarıcılar olarak peygamberler gönderdik ki, peygamberlerden sonra insanların Allah'a karşı bir bahaneleri olmasın. Allah, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir. Fakat Allah, sana indirdiğini kendi ilmiyle indirmiş olduğuna şahitlik eder. Melekler de buna şahitlik eder. Şahit olarak Allah yeter. Şüphesiz inkâr edenler, insanları Allah yolundan alıkoyanlar derin bir sapıklığa düşmüşlerdir.²

1- Yunus, 2.

2- Nisâ, 163-167. Peygamber, kendisine vahiy gelen büyük bir insandır. Bu vahiy insanlara tebliğ ile mükellef olanlar için elçi anlamına gelen "Resul" kavramı kullanılır.

Buna binaen insanoğlundan birisinin peygamber seçilmesinde ve vahiy almasında şaşılacak bir durum yoktur. Zira vahiy insanların alışkanlık ve bağımsızlık kazandığı ve tarih boyunca ona muhatap olduğu bir olgudur.

Risalet Vahyinin Çeşitleri

Kur'ân'a göre risalet vahyi üçe ayrılmaktadır.

وَمَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَكَلِمَهُ اللَّهُ إِلَّا وَحْيًا أَوْ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ أَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا فَيُوحِيَ بآذَنِهِ مَا يَشَاءُ إِنَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ. وَكَذَلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ رُوحًا مِنْ أَمْرِنَا

Allah, bir insanla ancak vahiy yoluyla yahut perde arkasından konuşur. Yahut bir elçi gönderip, izniyle ona dilediğini vahyeder. Şüphesiz O yücedir, hüküm ve hikmet sahibidir. İşte böylece sana da emrimizle Kur'ân'ı vahyettik.¹

1- Doğrudan Vahiy:

Vahyin vasıtasız direkt olarak peygamberin kalbine inmesidir. Yüce İslâm Peygamberi (s.a.a) bu hususta şöyle buyurmaktadır:

Ruhu'l-Kudüs içime üflüyor.²

2- Ses Vasıtasıyla:

Vahiy, peygamberden başkasının işitmeyeceği bir şekilde onun kulağına ulaşmaktadır. Sesi işitip sahibini işitmek, perde arkasında birisinin konuşmasına benzer. Bunun içindir ki bu tür vahiy "Hak Teala'yı görmeksizin perde arkasında konuşmak." şeklinde tabir edilmiştir. Hz. Musa'ya (a.s) genellikle Tûr-i Sina'da bu şekilde vahiy gelmiştir. İslâm Peygamberi'ne (s.a.a) de bu şekilde vahiy gelmiştir.

Vahiy Allah'ın kullarına dilediğini söylemesi ve bildirmesi için seçtiği özel bir iletişim yoludur. Melek aracılığıyla olduğu gibi aracısız da olabilir. Vahye mazhar olan peygamber kendisinde, Allah'tan olduğuna asla şüphe etmediği bir bilgi ve aydınlanma bulur. Ayette geçen "torunlardan" kasıt Yakup peygamberin çocukları ve torunlarıdır. Ayrıca yüz binlerce peygamberin gelip geçtiği bildirilmiştir. Bu ayetlerde de sayı verilmeden aynı gerçek ifade edilmektedir. Buna göre yeryüzünde insanların bulunduğu yerlere her zaman ilâhî mesajı ulaştırmak üzere çok sayıda peygamber gönderilmiştir. (müt.)

1- Şûra, 51-52. Vahyin geliş şekillerinin belirtildiği bu ayete göre vahiy kalbe i - ham veya Cenabı Hakkı görmeksizin perde arkasından konuşma yada vahiy meleği Cebrail aracılığıyla kelamı işitmek suretiyle gerçekleşmektedir. (müt.)

2- el-İtkan, c.1, s. 44.

3- Vahyin Melek Tarafından Ulaştırılması:

Cebraîl ilâhî mesajı Resul-ü Erkem'in (s.a.a) ruhuna arz ediyordu. Kur'ân'da bu hususta şöyle denilmektedir:

نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ عَلَى قَلْبِكَ / Onu Ruhul-Emin senin kalbine indirdi.¹
فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَى قَلْبِكَ / Muhakkak ki o senin kalbine indirmiştir.²

Vahyin Mümkün Oluşu

Aslında vahiy yüceler âlemi olan melekût âlemi ile maddî âlem arasında sağlanan bir tür irtibattır. Bundan dolayı konuyla ilgili olarak şu soru akla gelmektedir; bu irtibat nasıl sağlanmaktadır? İrtibata geçen iki şey arasında nasıl bir uyum, bir benzerlik ve münasebetin bulunması gerekir? Buna ilaveten bu irtibat, yükseliş, iniş ve karşılaşma, yön ve cihet gibi hususları gerektirmektedir. Fakat madde üstü olan yüceler âlemi tamamen soyuttur ve fizikî sıfatlara haiz bulunmamaktadır. Sözde dinî düşünce sahibi bazı batı hayranı aydınlar, vahiy olgusunu yeni bir yaklaşımdan hareketle farklı bir şekilde ele almış ve şöyle bir yorumda bulunmuşlardır:

Peygamberin vahiy adı altında insanlara sunduğu şey, aslında onların iç dünyasında cereyan eden düşüncelerin bir yansımasıdır. Peygamberler insanların hayrını, iyiliğini ve salahını düşünen insanlardırlar. Onların iç âlemindeki bu hayırlı ve güzel düşünceler, bazen peygamberlerin gözünde melek şeklini alır ve bazen de vahiy görünümü kazanır, bu durumla karşılaşan peygamberler kendilerine görünenlerin başka bir yerden onlara gelen vahiy olduğunu zannederler. Bundan dolayıdır ki onların söz ve yazıtlarında bazı yanlışlıklar göze çarpmaktadır. Tabi ki bu da oldukça doğal olan bir şeydir. Zira bu insanların fikir ve zihinsel yapıları, o zamanın insanların yaşadığı çevre ile o günün düşünce ve inançlarına hakim olan atmosferin bir mahsulüdür. Bunun için peygamberlerin sözlerinde sonradan yanlışlığı tespit olunan, kendi zamanlarına ait bazı yanlış inanç ve düşünceler göze çarpmaktadır. Aksi takdirde her

1- Şuara, 193-194.

2- Bakara, 97.

türlü hata ve yanılığın beri olan Hak Teala'nın sözlerinde böylesi yanlışların olması asla düşünülemez.¹

İlâhî peygamberlerin makam ve konumları hakkında ileri sürülen bu tür yorumlar, aslında peygamberliğin inkârından başka bir şey değildir. Bu sözlerden anlaşılan şudur: Bunlar ya peygamberleri gerçeği hayalden ayırt edemeyecek derecede saf ve sade insanlar olarak farz ediyorlar veya onları hilekâr ve yalancı kimseler olarak görüyorlar. Hâlbuki peygamberlerin doğruluğu, büyüklüğü, ciddiyeti ve yüce makamları gün ışığı gibi herkes için aşikârdır. Bu sözde aydınlar şu iki yanlışlığa saplanmışlardır.

1- Semavi vahyin özelliklerini incelemek ve araştırmak için ya tahrif edilmiş kitaplara ya da eksik ve başkalarının ilaveleriyle dolu olan tercümelere başvurmuşlardır. Hâlbuki öncelikle bu kitapların doğruluk ve güvenilirliğinden emin olmalıydılar.

2- İnsanı yalnızca maddî boyutlu bir varlık sanmışlardır. Hâlbuki insan ruh ve ceset birleşimi bir varlıktır. Ruh yüceler âlemi cinsindedir, yüce âlem ile irtibatın sağlanmasında bir ön şart niteliği taşıyan aynı cinsten ve özdeş oluş, vahyi mümkün kılmaktadır. İnsanın melekutî (ruhî) boyutu hakkında Arif-i Billâh Mevlana Celaleddin-i Rumî şöyle demektedir:

*Men melek bûdem o firdevs-i berîn câyem bûd
Âdem averd der ân deyr-i harâb âbadem.*

Ben melek idim ve yüce Firdevs mekânımdı
Âdem bu harabeye getirdi beni.

Aynı içerikte Arapça olarak büyük İslâm bilgini İbn Sina şöyle demektedir:

*Habetet ileyke mine'l-mehalli'l-erfei
Vergâu zâtu teazzuzin ve temennui.*

Yücelerden sana nazil olmuştur
Çok değerli ve çok üstün sayfalar.

İmam Ali'ye (a.s) ait olan şiirlerde ise şöyle denilmektedir:

*E-tez'amu enneke cirmun sağîrun
Ve fike'nteve'l-âlemu'l-ekber.*

(Ey insan) sen kendini küçük bir cisim mi zannediyorsun?
Hâlbuki sen büyük âlemi içinde taşıyan küçük âlemsin.

1- Muhammed Ferit Vecdi, Birinci Asır Ansiklopedisi, c.10, s. 715.

Bu beyitlerde, varlık âleminin tüm aşamalarının insan varlığında yatmış olduğu gerçeğinin altı çizilmektedir.

İnsanın ruhaniyeti ve bu ruhanî boyutun yüce âlem ile olan özdeşliği başlı başına bir konudur ve ilgili kitaplarda ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Ancak biz vahiy konusu ve vahyin insanın hayatındaki önem ve konumuna güzel bir şekilde açıklık kazandırmak için Kur'ân ve hadisten derleme bazı izahatlara yer vereceğiz.

İnsanın Ruhsal Yönü

İnsanoğlunun zihnini sürekli olarak meşgul eden konulardan biri de insanın ruhî boyutu olmuştur. İnsanın ruhî boyutuna olan ilgi, konunun felsefe, sanat ve kültürde özel bir yer almasına neden olmuştur. Kur'ân ve hadislerde de bu konu defalarca dile getirilmiştir. İslâm felsefesinde de bu konu ciddi bir şekilde ele alınmıştır. Konu ile ilgili olarak Kur'ân ve hadiste ifade edilenlerin bir kısmını burada aktaracağız.

İnsanoğlu soyut ve somut iki dünya arasında yer alan iki boyutlu, hem cismî ve hem de ruhî boyutu olan bir varlıktır. Ruhî açıdan yücedir ve semavata kadar eli uzanmaktadır. Madde ötesi âlem ile irtibat sağlamaktadır, cismî açıdan ise düşüktür, ağırdır ve manevra gücü az olduğundan dolayı yeryüzüne takılıp kalmıştır. Kur'ân insanoğlunun yaratılışının cenin aşamasını beyan ederken, ardarda bazı aşamalardan sonra, onu maddî dünyanın ötesine götürüp, ilâhî ruhun ona üflenmesinden bahsetmektedir:

وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ سَلَالَةٍ مِنْ طِينٍ. ثُمَّ جَعَلْنَاهُ نُطْفَةً فِي قَرَارٍ مَكِينٍ. ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْغَةً فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظَامًا فَكَسَوْنَا الْعِظَامَ لَحْمًا

Andolsun, biz insanı, çamurdan (süzülmüş) bir özden yarattık. Sonra onu az bir su (meni) hâlinde sağlam bir karargâha (ana rahmine) yerleştirdik. Sonra bu az suyu "alaka" hâline getirdik. Alakayı da "mudga" yaptık. Bu mudgayı da kemiklere dönüştürdük ve bu kemiklere de et giydirdik.¹

Kur'ân buraya kadar insanın hilkatinin maddî aşamalarından bahsetmektedir ve daha sonra şöyle buyurmaktadır:

1- Mü'minûn, 12-14.

ثُمَّ أَنْشَأْنَاهُ خَلْقًا آخَرَ فَبَارَكْ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ

Nihayet onu bambaşka bir yaratık olarak ortaya çıkardık. Yaratılanların en güzeli olan Allah'ın şanı ne yücedir!¹

Bu bambaşka bir yaratılış dört aydan sonra insana verilen ruhun kendisidir. Başka bir ayette de yaratılışın bu iki aşamasına işaret edilmiştir:

الَّذِي أَحْسَنَ كُلَّ شَيْءٍ خَلَقَهُ وَبَدَأَ خَلْقَ الْإِنْسَانِ مِنْ طِينٍ. ثُمَّ جَعَلَ نَسْلَهُ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ مَاءٍ مَهِينٍ.
ثُمَّ سَوَّاهُ وَنَفَخَ فِيهِ مِنْ رُوْحِهِ

O ki, yarattığı her şeyi güzel yaptı. İnsanı yaratmaya da çamurdan başladı. Sonra onun neslini bir öz sudan; değersiz bir sudan yarattı. Sonra onu şekillendirip ona kendi ruhundan üfledi.²

Bu ayette ilginç olan husus şudur; insana üflenene ruhun melekût âlemi cinsinden olduğu belirtilmektedir. "**kendi ruhundan** / مِنْ رُوْحِهِ" ibaresinde ise, insanın ruhu Allah'a isnat edilmekte ve maddî olmadığının altı çizilmektedir. İmam Cafer Sâdık (a.s) konu ile ilgili olarak buyuruyor:

Allah bir mahlûku yarattı, bir de ruhu. Daha sonra bir meleğe, yaratılan varlığa ruhu üflemesini emretti.³

İlk olarak bir cüsse yaratılıyor ve daha sonra ebedî olan ruh ona üfleniyor.

Felsefe açısından insan, salt maddî bir varlık değildir. Yani insan et, deri, kemik ve kaslardan müteşekkil cismanî bir varlık olmakla sınırlı kalmamaktadır. Aksine insan, kemalini yansıtan ve onu maddî âlemin ötesine götüren ve salt fizikî bir varlık olmaktan çıkaran daha yüce bir boyuta haiz bulunuyor.

Yukarıdaki açıklamalara binaen insan hem fizikî ve hem de ruhî boyutu olan bir varlıktır. Öyleyse insanoğlunun bazen madde ötesi âlem ile irtibat sağlamasında şaşılacak bir durum yoktur. Zira insanın bir boyutu zaten o âleme uzanmakta ve oradan kaynaklanmaktadır. Bu irtibata gelince, böylesi bir irtibat onun ruhî ve batınî âlemiyle ilgili kapalı bir irtibattır. İşte bu durum vahiy gerçeğini ayan kılmaktadır.

1- Mü'minûn, 14.

2- Secde, 7-9.

3- Daha geniş bilgi için: Sadreddin Şirazî'nin (Molla Sadra'nın) *Esfar-i Erbaa* adlı kitabının ikinci bölüm, s. 28- 52 veya Fahrüddin Razi'nin *Tefsiru'l-Kebir*, c. 11, s. 15- 43'e başvurunuz. Konuyla ilgili daha fazla bilgi için *el-Mizan* tefsirinin c. 1, s. 365- 369 ve c. 10, s. 118'e bakabilirsiniz.

Vahiy, ruhî bir olgudur. Bu olgu (hadise), yüksek ruhî üstünlük ve meziyetlere haiz kimselerde tezahür eder. Bu üstün meziyetler, kişide yüce âlem ile irtibata geçme liyakatini meydana getirir. Bu şekilde mükâşefe dediğimiz hakikate erme durumu kendisini gösterir veya kendi vücudlarının haricindeki bir kaynaktan kendilerine bazı şeyler ilham olunur. Bu ilhamlar, bu üstün insanlara dışarıdan ilka edilen hakikatler ve ilhamlardır; vahyi inkâr edenlerin tasavvurlarının aksine, iç âlemlerindeki düşüncelerinin yansıması değildir.

Dolayısıyla vahiy, peygamberlerde tezahür eden fikrî bir olgu veya derunî haletin dışa yansıması değildir. Aksine, yüceler âleminde gelen ruhî bir ilkadır. Lakin burada bir gerçeğin daha altını çizmekte fayda vardır. O da şudur; biz vahiy gerçeğine olan sağlam imanımıza rağmen bu ruhî irtibatın şekil ve keyfiyetini derk etmekten aciziz. Zira biz maddî ölçülerle bu ruhî irtibatın niteliğini anlamaya çalışıyoruz. Bu da istenilen sonucu veremez. Çünkü metot yanlıştır. Veya vahyi tanımlamaya ve beyana çalıştığımızda kullandığımız kelime ve kavramlara bakalım; kullandığımız bu kelimeler, maddî âlem dairesinde var olan nesnelere için türetilmiştir. Bu yüzden vahiy olgusunun nitelik ve mahiyeti bize kapalı kalmaktadır. Çoğu zamanlar, bu hakikat için kullanılan kavram ve kelimeler istiare ve teşbih türünden olan mecaz ve kinayelerdir. Bunun için bu kavramlar ve tabirler hiçbir zaman hakikatı ve gerçeği olduğu gibi yansıtamazlar. Her ne kadar vahiy imanın esasını teşkil ediyorsa da gerçek anlamda derk edilmesi herkes için müyesser olamaz. Gerçek şudur; vahiy ruhî bir hakikat ve olgudur, ancak ehliyet ve liyakat sahibi kimseler onun hakikatını idrak edebilirler.

Vahyin İniş Keyfiyeti

Yüce İslâm Peygamberine vahiy geldiği zaman üzerinde ağırlık hissediyordu. Üzerine çöken ağırlıktan vücudunun harareti yükseliyor ve mübarek alnından terler akıyordu. Eğer Peygamber o anda bir at veya devenin üstünde olsaydı, hâsıl olan ağırlıktan dolayı hayvanın sırtı yere çökecek derecede eğiliyordu. İmam Ali (a.s) buyuruyor ki:

Maide Suresi Peygamber'e nazil olduğunda, o "Şehba" adındaki bir katırın üstündeydi, vahiy öylesine ağırlık yaptı ki, hayvan durdu ve karnı çökmeye başladı, neredeyse hayvanın göbeği yere dege-

cekti. O anda Peygamber kendisinden geçti ve elini sahabelerden birinin başının üstüne koydu.¹

Konuyla ilgili olarak Ubade b. Samit diyor ki:

Vahiy nazil olduğunda, Peygamber'in yanakları geriliyor ve rengi değişiyordu. O anda başını eğiyordu, hazır bulunan sahabeler de aynı şekilde başlarını eğiyorlardı.²

Bazen Peygamber'in dizi başka birisinin dizi üstüneyken vahiy nazil oluyordu. O anda öylesine bir ağırlık çöküyordu ki, kişi Peygamber'in dizinin ağırlığına tahammül edemeyecek duruma geliyordu. Biz Peygamber'in neden böylesi bir halete duçar olduğunu bilmiyoruz. Zira vahyin hakiketine vakıf değiliz. Bu konuda daha fazla bilgi için vahiy ve vahyin keyfiyeti hakkında yazılan kitaplara başvurulabilir.³

Tarih boyunca bazı garazlı gruplar aslı ve esası olmayan iddialar ortaya atarak, vahiy gerçeği üzerinde soru işareti bırakmaya çalışmışlardır. Onlar bu bağlamda Peygamber'e inen vahiy konusunda bazı efsaneler uydurmuşlardır. Yeri gelmişken her türlü kuşku ve şüpheyi gidermek için iki sorulu bir mukaddime ile konuyu açıklamaya çalışalım.

1- Acaba bir peygamberin, peygamberliğinin başlangıcında kendisinden kuşkulunup mazhar olduğu şey hakkında şüpheyeye kapılması mümkün müdür?

2- Şeytanın vahye müdahalesi ve vesveselerini vahiy şeklinde ilka etmesi mümkün müdür?

Ehlibeyt mektebi öğretisi ve rivayetlerine göre, her iki sorunun da cevabı menfidir. Lakin Ehlibeyt mektebi ve maarifinin dışındaki hadis mecmualarına ve rivayetlerine bakılırsa cevap müspettir. Yani olabilir. Ehl-i hadisten bazıları, Peygamber'in ismet makamına ters düşen ve ilaveten peygamberliğin esas ve temeli hakkında kuşku uyandıran bir takım rivayetler nakletmişlerdir. Burada ehl-i hadisin rivayetleri üzerine bina edilen iki uydurma hikâyeye değinip aklî ve naklî delillerle uydurma olduklarını ortaya koyacağız.

1- Ayyaşî Tefsiri, c. 1, s. 388.

2- Tabakat-ı İbn Sa'd, c. 1, s. 131.

3- Muhammed Hadi Marifet, *et-Temhid Fi Ulumi'l-Kur'ân*, c. 1, s. 66 ve sonrasına bakınız.

Varaka b. Nevfel Hikâyesi

Varaka b. Nevfel, validemiz Hz. Hatice'nin amcazadelerinden, yarı bilgili ve geçmiş peygamberlerin tarihi hakkında az çok malumat sahibi bir kimseydi. Onun hakkında şöyle demişlerdir: "Kitap okuyan ve putlara ibadete rağbet etmeyen bir kimseydi."¹ Peygamber'i, vahyin ilk nüzulünün akabinde dehşet ve tedirginlikten kurtaran kişinin Varaka olduğu söylenir. Buharî, Müslim, İbn Hişam ve Taberî hadiseyi şu şekilde nakletmişlerdir:

Hz. Muhammed (s.a.a) Hira Mağarası'na çekilip ibadet ve münacat ile meşgul iken, ansızın kendisini çağıran bir ses işitti. Bu sesin nereden ve kimden geldiğini öğrenmek için başını kaldırdı, başını kaldırır kaldırmaz çok büyük, heybetli ve azim cüsseli bir varlık ile karşılaştı. Korku ve dehşete kapılmış bir şekilde sağa sola baktı. Ancak nereye baktıysa o azimli ve heybetli varlığı ufku doldurmuş bir şekilde gözleri önünde gördü. Vahşet ve dehşetten dolayı kendisinden geçti ve bir süre baygın kaldı. Peygamber'in geç kalmasından kaygıya kapılan Hatice validemiz, haber almak için birisini arkasına yolladı. Fakat o kişi kendisini bulamadı. Sonunda Peygamber kendine gelip eve döndü. Peygamber eve dönerken korku ve kendisini kaybetmiş bir halet-i ruhiye taşıyordu. Hatice "Ne oluyor sana?" diye sordu. Peygamber şöyle cevap verdi: "Korktuğum başıma geldi. Devamlı deli olmaktan korkuyordum; nitekim korktuğum başıma geldi." Hatice ise cevaben dedi ki: "Bir zanna ve kuşkuya kapılmamalısın. Sen Allah'ı seven bir insansın ve Allah hiçbir zaman seni yalnız bırakmaz. Gördüklerin kesin olarak parlak bir geleceğin müjdesini vermektedir."

Daha sonra Hatice validemiz, Peygamber'in tüm kaygısını gidermek için onu amcası oğlu Varaka b. Nevfel'in evine götürdü. Peygamber başından geçenleri bir bir Varaka'ya anlattı. Varaka Peygamber'e bir takım sorular sordu ve sonunda onu teskin edici şu sözleri söyledi: "Kaygılanma bu Musa Kelimullah'a (a.s) nazil olan vahiy meleğinin ta kendisidir. Şimdi de sana gelmiş ve sana peygamberlik müjdesini vermektedir."

1- "Varaka Hıristiyanlığı kabul etmişti. Kitap okuyup, İncil ve Tevrat ehlini dinliyordu." (Siyer-i İbn Hişam, c. 1, s. 254) "Cahiliyet döneminde Hıristiyanlığı kabul eden, İbranice bilen ve İncil'i İbranice yazan bir kimseydi." (Sahih-i Buharî, c. 1, s. 3).

Peygamber bu sözleri işitir işitmez, rahatlayıp ferahladı ve artık peygamber olduğunu anladı."¹

Bu uydurma hikâye, kin dolu garazlı insanların İslâm'ın ilk asrında uydurdıkları on uydurma hikâyeden biridir. Art niyetli insanlar bu tür efsanevî hikâyeler uydurmakla bir yandan avam halkı bu tür uydurma masallarla meşgul ediyor, diğer yandan da seçkin kimselerin inanç ve itikadında şüpheler uyandırarak İslâm ağacının köküne baltayı saplamış oluyorlardı. İslâm düşmanları son yıllarda bir kez daha şeytan ayetleri hikâyesi gibi uydurma efsanelere sarılarak, İslâm'ın temel ilke ve prensiplerinin sağlam olmadığı yönünde bu uydurma efsaneleri birer kanıt olarak sunmaya çalışmaktadırlar.

Olgunluk ve tekâmül mertebelerini aşan ve uzun zamandan beri peygamberlik nişanelerini ve emarelerini kendisinde hisseden Peygamber'e, nasıl oluyor da hakikat kapalı kalıyor ve açıklık kazanmıyor. Hâlbuki Peygamber en seçkin, en üstün ve en mümtaz akla sahip bulunuyordu. Hadiste buyruluyor ki:

Yüce Allah Muhammed'in kalbini en faziletli ve en geniş kalp olarak gördüğünden onu peygamberliğe seçti.

Böylesi bir olgunluk ve kemale haiz olan bir insan, nasıl oluyorda vahiy geldiğinde kaygılanabiliyor ve başına gelenlerden şüphelenip, bir kadının tecrübesine binaen söyledikleriyle, az bir bilgiye sahip bir insanın izahat ve teskiniyle rahatlayabiliyor ve bu vesileyle tedirginlikten kurtulup artık peygamber olduğuna dair güvence kazanıp yakın hasıl ediyor? Bu tür hikâyeler azim ve yüce olan peygamberlik makamıyla tezat arz etmenin yanı sıra, bu hususta var olan hadisler ve Ehlibeyt İmamları'ndan gelen rivayetlerle de uyum arz etmemektedir. Dinî ve ilmî açıdan büyük bazı kimselerin bu hikâye hakkında söylediklerini arz ettikten sonra, bu hikâyenin uydurma olduğunun delillerini bir bir sayacağız.

Kadı İyaz² (öl. 544 h.) vahiy konusunda Peygamber için hiçbir belir-

---

1- Muhammed Hüseyin Heykel, *Muhammed'in Hayatı*, s. 95-96. Sahih-i Müslim, c. 1, s. 97-99. Sahih-i Buharî, c. 1, s. 3-4. Siyer-i İbn Hişam, c. 1, s. 252-255. Ebu Cafer Muhammed b. Cerir Taberî, *Tarih-i Taberî*, c. 2, s. 298-300. Tefsir-i Taberî, c. 30, s. 161.

2- Kadı İyaz: Endülüs'ün büyük bilginlerindendir. İbn Hallikan biyografi kitabı - da onun hakkında şöyle diyor: "Zamanında hadis, hadis ilimleri, nahiv, sarf, Arap dili ve lügatı, Arapların tarihi ve savaşları ile biyografi sahasında yetkin bir otorite idi. Çok faydalı tasnifler geride bırakmıştır." *Vefeyatu'l-A'yan*, c. 3, s. 483, Sayı: 511.

sizlik ve şüphenin bulunmadığını beyan ederek diyor ki:

Ne vahyin başlangıcında, ne de sonunda hiçbir zaman İblis, melek şekline bürünüp Peygamber için vahiy konusunda şüphe uyandırmamıştır.

Vahiy anında Peygamber'in göstermiş olduğu sükûnet, metanet ve kendine güven peygamberliğin belli başlı delillerinden sayılmaktadır. Peygamber'in kendisine gelenin Hak Teala'nın mesajını taşıyan melek olduğundan hiç bir zaman kuşku ve tereddüdü olmamıştır. Durum gün ışığı gibi kendisi için belli ve aşikârdı. Zira ilâhî hikmet mucibince Peygamber'in kendi durumundan haberdar olması ve açıkça gördüğünü tüm vücuduyla hissederek yeterince delil ve hücctenin olması gerekiyordu. Ancak bu şekilde ilâhî kelimeler (sözler) sabit ve sapsağlam bir şekilde Peygamber'in ağzından akıp tezahür edebilirdi.

وَتَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ صِدْقًا وَعَدْلًا لَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِهِ

Rabbinin kelimesi (Kur'ân) doğruluk ve adalet bakımından tamdır. Onun kelimelerini değiştirebilecek yoktur.¹

Eminu'l-İslâm Tabersî de bu konu hakkında şöyle diyor: "Görevi, başkalarını vahiy ile doğru yola getirmek ve hidayete erdirmek olan Peygamberin vahyi alma hususunda her türlü hata ve yanılığdan korunmuş olması lazımdır."

Buna binaen Müddessir Suresi'nin tefsirinde şöyle diyor:

Muhakkak ki Allah bir peygambere, kendisine nazil olan şeyin ancak Allah tarafından gelen vahiy olduğuna delalet eden ve bu konuda başka şeye ihtiyaç bırakmayan apaçık delil ve kanıtlarla vahiy eder. Bunun için Peygamber hiçbir zaman korkutulamaz, korkmaz ve ürpermez.²

Kur'ân-ı Kerim'in ilgili ayetleri, ilâhî peygamberlerin vahyin başlangıcında gelen mesajları hiçbir kuşkuya mahal kalmayacak şekilde açık ve net olarak aldıklarına açıklık kazandırmaktadır. Hak Teala'nın dergâhındaki huzur makamında vehim, kuşku ve korkunun yeri yoktur. Musa (a.s) vahyin başlangıcında yüce Allah'ın özel lütuf ve inayetine mazhar oluyor ve Hak Teala ona hitaben şöyle buyuruyor:

1- En'âm, 115.

2- Ebu'l-Fazl Tabersî, *Mecmau'l-Beyan*, c. 10, s. 384.

يَا مُوسَى إِنِّي أَنَا رَبُّكَ فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ إِنَّكَ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوًى وَأَنَا اخْتَرْتُكَ فَاسْتَمِعْ لِمَا
يُوحَىٰ إِنِّي أَنَا اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدْنِي وَأَقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِي

Ey Musa! Şüphe yok ki, ben senin Rabbinim. Hemen ayakkabılarını çıkar. Çünkü sen mukaddes vadi Tuva'dasın. Ben seni (peygamber olarak) seçtim. Şimdi vahyolunacak şeyleri dinle. Şüphe yok ki ben Allah'ım. Benden başka hiçbir ilâh yoktur. O hâlde bana ibadet et ve beni anmak için namaz kıl.¹

Daha sonra ona şöyle emir verdi:

وَأَلْقِ عَصَاكَ فَلَمَّا رَآهَا تَهْتَزُّ كَأَنَّهَا جَانٌّ وَلَّى مُدْبِرًا وَلَمْ يُعَقِّبْ

"Değneğini at!" (Musa değneğini attı.) Onu yılanmış gibi hareket eder görünce, dönüp ardına bakmadan kaçtı.²

Bu yüzden ona hitap edip, diyor ki:

يَا مُوسَى لَا تَخَفْ إِنِّي لَا يَخَافُ لَدَى الْمُرْسَلُونَ

Ey Musa, korkma! Benim katımda peygamberler korkmazlar.³

Bu ayetten şunu anlıyoruz ki: Peygamber'e herhangi bir korku arız olursa hemen ilâhî teveccüh ve lütuf yardımına koşar. İlâhî yardım onu her türlü korku ve kuşkudan kurtarır. Bu genel bir kaidedir. O yüce makama kim nail olursa korku ve kaygısı kalmaz ve hiçbir şeyden ürpermez. Zira o artık, ilâhî lütuf ve teveccühe mazhar olmuş ve sükûnet bağışlayan emin atmosferde karar kılmıştır.

Hız. İbrahim'in (a.s) sükûnet bulması ve yakın hâsil etmesi için gözlerinin önünden perde kalkıyor ve melekût âleminin hakikatleri kendisine görünüyordu. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

وَكَذَلِكَ نُرَىٰ إِبْرَاهِيمَ مَلِكًا مَلَكُوتِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلِيَكُونَ مِنَ الْمُوقِنِينَ

İşte böylece İbrahim'e göklerdeki ve yerdeki hükümlerliliği ve nizamı gösteriyorduk ki kesin ilme erenlerden olsun.⁴

Yukarıdaki ayetlerde, peygamberlerin ilâhî dergâhta her türlü yanılğı ve şüpheden arı ve beri oldukları, saf ve berrak bir bakış açısına haiz

1- Taha, 11-14.

2- Neml, 10.

3- Neml, 10.

4- En'âm, 75.

buldukları gerçeğinin altı çizilmektedir. Ayrıca peygamberlerin tam bir yakine varmaları için gökteki ve yerdeki ilâhî hükümranlığın sırları kendilerine açılmıştır. Perde ötesi sırlara vakıf olmuşlardır. Acaba İslâm Peygamberi bu genel kaideden müstesna mıydı ki bu hassas ve kader belirleyici anda kendi haline terk edilmiş ve böylece korku ve endişeye mahal verecek kötü zan ve kuşkulara müptela olmuştur? Acaba Hatemü'l-Enbiya Hz. Muhammed Mustafa'nın (s.a.a) makamı, Musa (a.s) ve İbrahim'in (a.s) makamlarından daha düşük müydü ki onlara reva görülen özel lütuf ve teveccüh Peygamber'den esirgenmiş oldu?

Emirü'l-Müminin Ali (a.s), Resul-i Ekrem (s.a.a) hakkında şöyle buyurmaktadır:

Allah, Peygamber'ini en ulvî kemallere ve faziletlere sahip kılmak için gece gündüz kendisine eşlik edecek meleklerden en büyük meleği görevlendirmişti.¹

Bu hususta zikredilen sahih rivayetler çok fazladır. Örnek olması için bunlardan birkaç tanesi aktarıldı. Yukarıda anlattıklarımızın yanı sıra Varaka hikâyesi hakkında şu şekilde birkaç itiraz ve eleştiri daha yapılmaktadır:

1- Bu hikâyenin rivayet zinciri, hadisenin tanığı olan ilk kişiye ulaşmıyor. Bundan dolayı böyle bir hikâyenin rivayet senedi mürsel olarak nitelenir.

2- Hikâyenin naklindeki çelişkiler, bu hikâyenin uydurma olduğunu gösteriyor. Rivayetlerin birinde şöyle deniliyor: Hatice yalnızca Varaka'nın yanına gitti. Bir diğer rivayete göre ise Peygamber'i beraberinde götürdü. Başka bir rivayete göre de Varaka'nın kendisi Peygamber'i tavaf halinde gördü, hal ve hatırını sorup ona bunları söyledi. Dördüncü rivayete göre ise Ebubekir Hatice'ye gitti ve ondan Hz. Muhammed'i Varaka'ya götürmesini istedi.

Metindeki farklılık o kadar çoktur ki, araştırmacılar hangisini mesnet olarak kabul etmekte şaşırıp kalmışlardır. Ayrıca bu rivayetlerin ortasını bulmak da mümkün değildir.

3- Varaka'nın konuşmasıyla ilgili rivayet olunan metinlerin çoğunda, Varaka'nın peygamberliği müjdelemenin yanı sıra şöyle söylediği nakledilmektedir: "Eğer onun peygamberlik dönemine kadar yaşasaydım, ona iman edip yardımcı olurdu."

1- Nehcül-Belağa, Subhi Salih tahkiki ile, Kasia Hutbesi, sayı: 192, s. 300.

Siyer yazarı Muhammed İbn İshak da, Varaka'nın Peygamber'e olan derin imanını yansıtan birkaç tane şiir ondan nakletmektedir.¹ Hâlbuki Varaka İslâm'ın zuhuruna kadar yaşadı lakin hiçbir zaman Müslüman olmadı ve kâfir olarak öldü. İbn Abbas'ın konuyla ilgili rivayetinde şöyle denilmektedir: "Varaka Hıristiyanlığı üzere öldü."

Burhanuddin Halebî, *Siretu'n-Nebeviyye* adlı kitabında şöyle diyor: "Varaka risaletin dördüncü yılında hayata gözlerini yumdu."

İbn Cevzî, *el-İmta'* adlı kitapta şu alıntıyı nakletmektedir: "O, İslâm'ın ilk üç yılını yaşayıp iman etmeyen, fetret döneminden kalan son kişidir."

İbn Cevzî ayrıca İbn Abbas'tan naklen onun Hıristiyanlık üzere öldüğünü nakletmektedir.² *Şam Tarihi* adlı eserin müellifi İbn Asakir şöyle diyor: "Varaka'nın Müslüman olduğunu söyleyen hiç kimseyi tanımıyorum."³ İbn Hacer, *İbn Bukkar Tarihi*'nden şu nakli yapmaktadır: "Kureyşlilerin Bilal-i Habeşî'ye işkence ettikleri ve onun da sürekli 'Allah birdir.' dediği günde, Varaka onun yanından geçti. Demek ki o, İslâm'ın zuhurunun ilk yıllarında yaşıyordu. O halde neden Müslüman olmadı?"⁴

Bütün bunlar, bu iki grup rivayetin çelişkisi ve anlatılan hikâyelerin uydurma olduğunun kanıtlarıdır. Her halükârda bu tür uydurma hikâyelerin revaç bulması ve birçok saçmalık ve hurafeyi de beraberinde getirmesi, aslında rivayetlerin naklinde Ehlibeyt'in dışındaki kaynaklara başvurulması ve sakat İslâm anlayış tarzının menfi bir sonucudur.

Garanik (Şeytanî Ayetler) Efsanesi

İslâm düşmanlarına malzeme hazırlayan ve peygamberliğin sıhhat ve senedi hakkında şüphe oluşturan ikinci hikâye ise şeytanî ayetler olarak bilinen Garanik hikâyesidir. Uyduranlar şöyle rivayet etmişlerdir: "Peygamber daima kendisi ve Kureyş'in arasının düzelmesi ve dayanışmanın sağlanmasını arzuluyordu. O, kavminin kendisinden ayrılmasından tedirgindi. Kâbe'nin kenarında oturduğu ve bu hususu düşündüğü bir günde Kureyş'ten bir grup da orada bulunuyordu. Bu sırada Necm suresi kendisine nazil oldu. Peygamber bu sureyi nazil olduğu gibi tilavet ediyordu

1- İbn İshak'ın Siyeri, s 123. Tabakat-ı İbn Sa'd, c. 1, bölüm 1, s. 130.

2- Sire-i Halebiye, c. 1, s. 250-252.

3- İbn Hacer Askalanî, el-İsabe Fi Marifeti's-Sahabe, c. 3, s. 633.

4- Aynı kaynak, c. 3, s. 634.

وَالنَّجْمِ إِذَا هَوَىٰ. مَا ضَلَّ صَاحِبُكُمْ وَمَا غَوَىٰ. وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ. إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ.
عَلَّمَهُ شَدِيدُ الْقُوَىٰ ...

Battığı zaman yıldızla andolsun ki, arkadaşınız (Muhammed haktan) sapmadı ve azmadı. O, nefis arzusu ile konuşmaz. (Size okuduğu) Kur'ân ancak kendisine bildirilen bir vahiydir. Ona (bu Kur'ân'ı) üstün (oldukça çetin) bir güç sahibi (Cebrail) öğretmiştir...

Suresinin başından okuyup " وَمَنَاةَ الثَّالِثَةَ الْأُخْرَىٰ / *Lât ve Uzza'ya ve diğer üçüncüsü Menat'a ne dersiniz?*"¹ Bu ayete ulaşınca şeytan müdahalede bulundu ve Peygamber farkına varmadan ona şu cümleyi ilka etti: " تِلْكَ الْغُرَابِيُّ الْعُلَىٰ وَإِنَّ شَفَاعَتَهُنَّ لَتُرْتَبَىٰ / *Bunlar yüksekte uçan kuşlardır ve gerçekten şefaattirmeleri ümit edilir.*" Peygamber'in tilavetini dinleyen müşrikler kendi putlarının övgüsü ve onların şefaattelerinin umut edilebileceği ile ilgili cümleleri işittikleri zaman sevindiler ve Müslümanlara karşı olan sert tavırlarını değiştirip kardeşlik ve dayanışma eli uzattılar. Bütün müşrikler sevince boğuldular ve bu hadiseyi çok olumlu ve kendileri açısından sevinç verici bir sürecin başlangıcı olarak değerlendirdiler. Bu haber Habeşistan'a ulaştı. Kureyş'in zulüm ve bakışından dolayı oraya göç eden Müslümanlar bu haberi işittiklerinde Mekke'ye geri dönüp, Mekke müşrikleri ile kardeşçe ve barış içinde yaşamlarını sürdürdüler. Peygamber (s.a.a) herkesten daha fazla bu durumdan ve anlaşmadan memnun kalmıştı. Akşamüstü eve dönünce Cebrail gelip kendisine Necm Suresi'ni okumasını istedi. Peygamber (s.a.a) sureyi baştan okuyup sözü edilen cümlelere gelince birden bire Cebrail kendisine bağırdı ve "Sus! Bu dilinde dolaştırdığın nedir?" dedi. Bu sırada Peygamber (s.a.a) hatasını fark etti ve işin içinde bir hilenin olduğunu ve şeytanın kendi cümlelerini ona telkin ettiğini anlamış oldu! Peygamber (s.a.a) bu durumdan oldukça rahatsız oldu. Öyleki canından ve yaşamından artık bıkmıştı. Bu halet-i ruhiye içerisinde şöyle diyordu:

Acaba Allah'a yalan mı isnat ettim? Allah'ın söylemediği bir şeyi mi söyledim? Bu ne büyük bir musibettir.²

1- Necm, 1-20.

2- Bu hikayenin uydurma ve saptırma amaçlı olduğu buradan anlaşılmalıdır. Eğer Cebrail'in akşamüstü Peygamber'e gelip, şeytanın telkini hususunda kendisini uyardığını doğru kabul etsek bile o zamanın ulaşım ve iletişim araçlarıyla bir gün gibi

Konu ile ilgili zikredilen bazı rivayetlere göre Peygamber (s.a.a) Cebrail'e şöyle dedi: "Bu iki ayeti bana okuyanın yüzü senin gibiydi." Cebrail cevaben: "Allah'a sığınırım, böyle bir şey asla olmamıştır." dedi. Bundan böyle Peygamber'in (s.a.a) üzüntüsü ve kederi öldürücü bir şekilde arttı. Peygamber'i (s.a.a) ikaz etmek amacıyla o anda aşağıdaki ayetlerin kendisine nazil olduğu söylenmektedir:

وَإِنْ كَادُوا لَيَفْتِنُونَكَ عَنِ الَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ لِتَفْتَرِيَ عَلَيْنَا غَيْرَهُ وَإِذَا لَا تَأْخُذُوكَ خَلِيلًا
وَلَوْلَا أَنْ تَبْتَئْنَاكَ لَقَدْ كِدْتُمْ تَرْكُنْ إِلَيْهِمْ شَيْئًا قَلِيلًا. إِذَا لَأَذْفَنَّاكَ ضِعْفَ الْحَيَاةِ وَضِعْفَ
الْمَمَاتِ ثُمَّ لَا تَجِدُ لَكَ عَلَيْنَا نَصِيرًا

Onlar, sana vahyettiğimizden başkasını bize karşı uydurman için az kalsın seni ondan şaşırtacaklardı. (Eğer böyle yapabilselerdi) işte o zaman seni dost edinirlerdi. Eğer biz sana sebat vermiş olmasaydık, az kalsın onlara biraz meyledecektin. İşte o zaman sana, hayatın da, ölümün de katmerli acılarını tattırırdık. Sonra bize karşı kendine hiçbir yardımcı bulamazdın.¹

Bu ayetler Peygamber'in (s.a.a) üzüntüsünü daha bir arttırdı, daimî bir gam ve hüznün Peygamber'in bütün vücudunu sardı. Nitekim yüce Allah lütufta bulunup, Peygamber'in (s.a.a) hüznünü ve kaygısını bertaraf etmek için aşağıdaki ayet-i kerimeyi nazil etti:

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ إِلَّا إِذَا تَمَنَّى أَلْقَى الشَّيْطَانُ فِي أُمْتِنَتِهِ فَيُضْحِكُ اللَّهُ مَا
يُلْقَى الشَّيْطَانُ ثُمَّ يُحَكِّمُ اللَّهُ آيَاتِهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ

Senden önce hiçbir resul ve nebi göndermedik ki, bir şey temenni ettiği zaman, şeytan onun bu temennisine dair vesvese vermiş olmasın. Ama Allah, şeytanın vesvesesini giderir. Sonra Allah, ayetlerini sağlamaştırır. Allah, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.²

Bu ayetin nüzulünden sonra Peygamber (s.a.a) rahatladı, tüm gamı ve hüznü bertaraf oldu.³

---

kısa bir zaman zarfında bu haberin Habeşistan'da bulunan muhacir Müslümanlara ulaşması nasıl mümkün olabilir?

1- İsrâ, 73-75.

2- Hacc, 52.

3- Taberî Tefsiri, c. 17, s. 131- 134. Tarih-i Taberî, c. 2, s. 75. Sire-i İbn İshak, C.1, s. 178- 179. er- Ravdu'l-Unf, c. 2, s. 126. Celaluddin Suyutî, ed-Dürrü'l-Mensûr, c. 4, s. 194 ve 366- 368. İbn Hacer Askalanî, Fethu'l-Bari Fi Şerh-i Sahihî'l-Buhârî, c. 8, s. 333.

Hiçbir İslâm âlimi bu uydurma hikâyeyi kabul etmemiştir ve hepsi bu hikâyeyi bir uydurma ve saptırma olarak nitelemişlerdir. Kadı İyaz bu hususta şöyle diyor:

Bu hadise Sihah'ta (sahih hadis kitaplarında) nakledilmemiştir. Güvenilir hiçbir ravi bunu rivayet etmemiştir. Zaten rivayetin sağlam ve muttasıl bir senedi de bulunmamaktadır. Yalnızca yüzeysel düşünen bazı müfessirler ile doğruyu yanlıştan, sahihi sahteden ayırt edemeyen ve her türlü acayip haber ve rivayeti toplama merakı olan bazı tarih yazarları bu hikâyeyi nakledip elden ele dolaştırmışlardır.

Kadı Bekr b. A'la şöyle söylemiştir:

Maalesef Müslümanlar böylesi senedi zayıf ve metni saçma sapan olan bir uydurma hikâye ile karşı karşıya kalmışlardır.¹

Ebu Bekr İbn Arabî diyor ki:

Taberî'nin bu hususta rivayet ettiklerinin tümü batıldır ve aslı esası yoktur.²

Muhammed İbn İshak bu hususta bir risale yazmış ve söylenenlerin tümünü yalanlayıp bu rivayetlerin hepsinin zındıkların uydurması olduğunu belirtmiştir.³

Üstat Muhammed Hüseyin Heykel bu efsane hakkında çok detaylı ve dakik konuşmuş ve açık bir dille bu efsanenin çarpık ve yalan olduğunu gözler önüne sermiştir.⁴

Bu uydurma hikâyenin başının ve sonunun dahi birbiriyle uyum arz etmediğini ve tamamen boş iddia olduğunu daha detaylı bir şekilde anlatmaya gerek yoktur. Zira her okuyucu biraz dikkat ederse olayın iç yüzünü ve gerçek mahiyetini idrak etmiş olur. İlginç olan ise bu hikâyeyi uyduranların çok amatörce hareket etmiş olmasıdır. Çünkü bu sure-i celile aşâğıdaki ayetlerle başlamaktadır.

وَالنَّجْمِ إِذَا هَوَىٰ. مَا ضَلَّ صَاحِبُكُمْ وَمَا غَوَىٰ. وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ. إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ.
عَلَّمَهُ شَدِيدُ الْقُوَىٰ.

1- Risaletu's-Şifa, c. 2, s. 117.

2- Fethu'l-Bari, c. 8, s. 333.

3- Tefsir-i Kebir, Razi, c. 23, s. 50.

4- Muhammed'in Hayatı, M. H. Heykel, s. 124-129

Battığı zaman yıldıza andolsun ki, arkadaşınız (Muhammed haktan) sapmadı ve azmadı. O, nefis arzusu ile konuşmaz. (Size okuduğu) Kur'ân ancak kendisine bildirilen bir vahiydir. Onu, mühtiş kuvvetleri olan biri öğretti.¹

Bu ayetler Peygamber'in yanlış ve kendi heva ve nefisine göre konuşmasının mümkün olmadığını vurgulamaktadır. Ayrıca Peygamber'in tüm söylediklerinin vahiy olduğu beyan edilmiştir. " *إِنَّ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ / O (Kur'ân) ancak kendisine bildirilen bir vahiydir.*" Eğer şeytanın telkinde bulunabileceği kabul edilirse, böylesi bir kabulün gereği Allah kelamının tekzip edilmesi olmalı. Şeytan hiçbir zaman Allah'ın isteğine karşı galip gelemez.

إِنَّ كَيْدَ الشَّيْطَانِ كَانَ ضَعِيفًا / Şüphesiz şeytanın hilesi zayıftır²

كَتَبَ اللَّهُ لِأَعْلَبِ بْنِ أَنَا وَرُسُلِي إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ عَزِيزٌ / Allah, "Şüphesiz ben ve peygamberlerim galip geleceğiz" diye yazmıştır. Şüphe yok ki, Allah çok kuvvetlidir, aziz(; mutlak güç sahibi)dir.³

"Aziz", başkasının kendisine galip gelemeyeceği kimseye denilir. Zayıf olan İblis nasıl olur da güçlü olan Allah'a galip gelir? Allah Kur'ân-ı Kerim'de şeytanın Allah'a sığınmış olan müminlere galip gelmesi ve hâkim olmasını açıkça reddedip şöyle buyurmaktadır:

إِنَّهُ لَيْسَ لَهُ سُلْطَانٌ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ / Gerçek şu ki: şeytanın, inanan ve yalnız Rablerine tevekkül eden kimseler üzerinde bir hâkimiyeti yoktur.

إِنَّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ / Şüphesiz, (gerçek) kullarım üzerinde senin hiçbir hâkimiyetin olmayacaktır.⁴

Şeytanın kendisi şöyle diyor:

وَمَا كَانَ لِي عَلَيْكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ إِلَّا أَنْ دَعَوْتُكُمْ فَاسْتَجَبْتُمْ لِي / Zaten benim sizi zoolayacak bir gücüm yoktu. Ben sadece sizi çağırdım, siz de hemen bana geliverdiniz.⁵

Dolayısıyla İblis nasıl İslâm Peygamberi'ne (s.a.a) galip gelebilir?

1- Ncem, 1-5.

2- Nisâ, 76.

3- Mücadele, 21.

4- İsrâ, 65.

5- İbrahim, 22.

Buna ilave olarak Allah'ın kendisi Kur'ân'ı koruyacağı güvencesini vermiştir.

إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ / Şüphesiz o Zikir'i (Kur'ân'ı) biz indirdik biz! Onun koruyucusu da elbette biziz.¹

لَا يَأْتِيهِ الْبَاطِلُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَلَا مِنْ خَلْفِهِ تَنْزِيلٌ مِنْ حَكِيمٍ حَمِيدٍ / Ona ne önünden ne de ardından batıl gelemez. O, hüküm ve hikmet sahibi, övülmeye lâyık olan Allah tarafından indirilmiştir.²

Bu ayetler, Kur'ân-ı Kerim'in zaman zarfında meydana gelen tüm hadise, taarruz ve çalkantılardan âmânda kalacağını belirtmektedirler. Hiçbir zaman, hiç kimse Kur'ân'a ilave yapamaz veya ondan bir şey ek-siltmeye muvaffak olamaz. Peki, nasıl oluyor da şeytan, nüzul zamanında Kur'ân'a müdahale edip, ilavelerde bulunabiliyor? Hâlbuki Peygamber masumdur. Billhasa vahyi almada ve şeriatı tebliğ etmede her türlü yanlış, hata ve günahahtan müberradır. Tüm İslâm ümmeti bu hususta mütefiktir. Bu hususta şeytanın hileleri asla etkili olamaz. Peygamber yanlış yapmaz, hata etmez, hiç kimse ve hiçbir şey onun aklını etki altına alamaz. O, Yüce Allah'ın özel lütuf ve teveccühüne mazhardır.

وَأَصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ فَإِنَّكَ بِأَعْيُنِنَا / Rabbinin hükmüne sabret. Çünkü sen gözlerimizin önündesin.³

Allah hiçbir zaman onu kendi haline bırakmamıştır ve şeytanlara mağ-lup düşmesine de izin vermez. Öte yandan Peygamber Araptır. Arapçayı en belîğ ve edebî bir şekilde konuşandır.⁴ Hem mana ve hem de gramer kuralları açısından, kelime ve cümleler arası irtibat, münasebet ve ahen-ge herkesten daha fazla vakıf idi. Peygamber'in o şirk içerikli cümleler ile daha sonra gelen aşağıdaki ayetler arasındaki farkı idrak edemediğini söylemek akıl ve mantıkla asla bağdaşmaz. İddia edilen şeytanî cümlelere müteakiben gelen ayetler şunlardır:

إِن هِيَ إِلَّا أَسْمَاءٌ سَمِيَّتُوهَا أَنْتُمْ وَأَبَاؤُكُمْ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ

1- Hicr, 9.

2- Fussilet, 42.

3- Tur, 48.

4- Peygamber'in kendisi buyurmuştur ki: "Ben dad harfi ile konuşanların (Ara - ların) en güzel ve fasih konuşanıyım." Bu da Peygamber'in Araplar arasında üstün bir feshate sahip olduğunu gösterir.

Onlar ancak sizin ve atalarınızın (ilâh edindiğiniz şeylere) taktığınız isimlerdir. Allah, onlar hakkında hiçbir delil indirmemiştir. Onlar (putperestler) yalnız zanna ve nefislerin arzusuna tâbi oluyorlar.¹

Bu ayette müşriklerin ilâhları hakkındaki inanç ve düşüncelerinin aslı ve esasının olmadığı ve inançlarının bir zan ve kuruntudan öteye gitmediği belirtilirken, nasıl oluyor da bundan önce telkin edildiği söylenen cümlelerde bu mabud olarak kabul edilen putlar övülüyor, onların şefaatinde bahsediliyor ve Peygamber bu münasebetsizlik, çelişki ve tezadı fark etmiyor? Surenin sonuna kadarki ayetlerde mevzubahis olan ana tema, Kureyş'in inanç ve itikadının yerilmesi, eleştirilmesi ve değersiz nitelendirilmesinden başka bir şey değildir. Böylece aklıselim der ki, fikri sahih ve salim olan herkes bu hikâyenin kof ve aslı esası olmadığını açık bir şekilde anlar. Ehl-i Hadisin bu efsaneyi teyit edici mahiyette telakki ettikleri iki ayet-i kerimenin, bu hikâye ile uzaktan yakından bir ilişkisi bulunmamaktadır. Bu ayetlerin birincisi şudur:

فَيَسْخُ اللَّهُ مَا يُلْقَى الشَّيْطَانُ / Allah, şeytanın vesvesesini giderir.²

Mezkûr ayet şu hakikatı beyan etmektedir; her şeriat sahibi, telaş ve çabalarının istenilen sonucu vermesini, istek ve hedeflerinin gerçekleşmesini ve tevhid bayrağının dalgalanıp, ilâhî kelimenin (la ilahe illallah, Muhammedun Resulullah) yücelmesini arzular. Tabi ki şeytan bu yüce hedeflerin gerçekleşmesini önlemek için sürekli bir telaş ve çaba içerisindedir ve engeller meydana getirmeye çalışır. "الْقَى الشَّيْطَانُ فِي أُمِّيَّتِهِ / Şeytan onun bu temennisine vesvese vermek ister."³ Ancak "إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ عَزِيزٌ / Şüphesiz Allah çok kuvvetlidir, mutlak güç sahibidir."⁴ ayeti mucibince, şeytanın gerçek anlamda bir gücü yoktur ve hilesi ise zayıftır.

إِنَّ كَيْدَ الشَّيْطَانِ كَانَ ضَعِيفًا / Şüphesiz şeytanın hilesi zayıftır.⁵

Demek ki şeytan bu yolda her ne kadar telkinde bulunur, çaba gösterir ve engel teşkil etmeye çalışsa da, nihayetinde Allah onun tüm çabalarını boşuna çıkarır.

1- Necd, 23.

2- Hacc, 52.

3- Hacc, 52.

4- Mücadele, 21.

5- Nisâ, 76.

بَلْ نَقْذِفُ بِالْحَقِّ عَلَى الْبَاطِلِ فَيَدْمَغُهُ فَإِذَا هُوَ زَاهِقٌ / Hayır, biz hakkı batılın üzerine atarız da beynini parçalar. Bir de bakarsın yok olup gitmiş.¹

Şeytanın tüm çabaları kum misali Hak dalgası karşısında savrulup, dağılmaya mahkûmdur.

فَيَسْخُطُ اللَّهُ مَا يُلْقَى الشَّيْطَانُ ثُمَّ يُحَكِّمُ اللَّهُ آيَاتِهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ / Ama Allah, şeytanın vesvesesini giderir. Sonra Allah, ayetlerini sağlamlaştırır. Allah, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.²

İkinci ayet ise "Tespit Ayeti" diye bilinen, Peygamber'in ismet (günahlardan arınmış olma) makamını kanıtlayan ayettir. Ayet şöyledir:

وَلَوْلَا أَنْ تَبَتْنَاكَ لَفَدَّ كَذَّتْ تَوَكَّنْ إِيَّاهُمْ شَيْئًا قَلِيلًا / Eğer biz sana sebat vermiş olmasaydık, az kalsın onlara biraz meyledecektin.³

Eğer peygamberlerin masumiyet makamı, yani Allah'ın onları hata ve yanlışlardan koruyan özel lütuf ve teveccühü olmasaydı, onların kötümser ve karamsar insanlara eğilimi söz konusu olabilirdi. Kendi uğursuz ve kötü emellerine ulaşmak için gerekli olan atmosferi oluşturma hususunda isyankârlar öylesine geniş ve dakik bir güç ve nüfuza sahiptirler ki, en mümtaz insanların dahi bu gücün etkisinde kalıp, onlara eğilim göstermesi mümkün olabilir. Salih kulları şeytanın vesvese ve desiselerinden kurtarıp, güvencede tutan ancak onları kuşatmış olan özel ilâhî lütuf ve teveccüh olabilir. Mezkûr tespit ayeti, böyle bir kayma ve eğilimin olmadığını açıkça beyan etmektedir.

Muhammed Hüseyin Heykel diyor ki:

Bu hususta mezkûr ayeti delil olarak sunmak, aksi neticeyi beraberinde getirir. Çünkü ayet kayma ve sapmanın vukuundan bahsetmemektedir. Aksine Peygamber'in sebatı ve onun ilâhî teveccühe mazhariyetini vurgulamaktadır. Bahsi geçen temenna (Hacc, 52) ayetinin ise Garanik efsanesi ile hiçbir irtibatı yoktur. Mezkûr ayet genel bir kaideyi açıklamaktadır. Bu genel kaide şudur: Müslümanlar Allah'ın özel lütuf ve ilgisinin kendilerini kuşattığını, kasıtlı ve kabul edilemez bir hatanın şiddetli bir azabı kendisiyle beraber getirdiğini bilvesile dünya ve ahiretin kendilerine daralacağını iyi bil-

1- Enbiya, 18.

2- Hacc, 52.

3- İsrâ, 74.

melidirler. Aslında istek ve arzu anlamına gelen "temenni" kelimesini, okumak anlamına gelen "tilavet" şeklinde kullanmanın hiçbir ilmî değeri ve nahvî tutarlık ve dayanağı yoktur."

Vahiy Kâtipleri

Malum olduğu üzere, İslâm Peygamberi okuma ve yazma bilmiyordu. Yani kendi kavmi arasında okuryazar olarak tanınmıyordu. Zira onun bir şeyi okuduğu veya yazdığı asla görülmemiştir. Bu yüzden kendisine "ümmî" deniliyordu. Kur'ân-ı Kerim'de de birkaç yerde bu vasıfla anılmıştır.

الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْأُمِّيَّ / Onlar, okuma yazma bilmeyen ümmî Peygamber'e uyan kimselerdir.¹

فَأَمُّوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ النَّبِيِّ الْأُمِّيِّ / O hâlde, Allah'a ve O'nun sözlerine inanan Resulüne, o ümmî peygambere iman edin.²

Ümmî kelimesi, anne anlamına gelen Ümm kelimesinden türemiştir. Annesinden doğduğu gibi kalan ve okuma yazma olarak bir şey öğrenmeyen kimseye Ümmî denir. Bu kelime bir başka anlamda da kullanılmıştır. Şöyle ki, Mekke şehrine beldelerin anası anlamına gelen Ümmü'l-Kura denir. Mekke'de doğan kimseye de Mekke'li anlamında Ümmî denir. Kur'ân-ı Kerim'in bir başka yerinde ise bu kelimenin başka türevleri de kullanılmıştır:

هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمِّيِّينَ رَسُولًا مِنْهُمْ... / O ümmilere, içlerinden, kendilerine ayetlerini okuyan, onları temizleyen, onlara kitabı ve hikmeti öğreten bir peygamber gönderendir.³

Buradaki ümmiler kelimesinden maksat Mekke halkı olabilir. Fakat okuma yazması olmayan anlamındaki birinci mana daha isabetli ve diğer ayetlerle de daha fazla uyum arz etmektedir. Örneğin bir başka ayette şöyle deniliyor:

وَمِنْهُمْ أُمِّيُونَ لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ إِلَّا أَمَانًا / Bunların bir de ümmi takımı vardır; Kitab'ı (Tevrat'ı) bilmezler. Onların bütün bildikleri bir sürü kuruntulardır.⁴

1- A'râf, 157.

2- A'râf, 158.

3- Cuma, 2.

4- Bakara, 78.

Bu ayet-i kerimede geçen " لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ / *Kitabı bilmezler*" cümlesinden kasıt; okuma yazması olmayan ümmilerdir. Bu ümmilerin karşısında ise okuryazar olan Ehl-i Kitap Araplar yer almaktadır. Bu hususta aşağıdaki hadis Resul-i Ekrem'den (s.a.a) rivayet edilmektedir:

Biz okuma yazması olmayan bir topluluk idik.¹

Bu hadis Peygamber'in okuryazar olmadığını teyit etmektedir.

Kur'ân'ın mucizeliği ile uyum arz eden husus, okuryazar olmama hususudur, okuyamayıp yazamamak değil.

وَمَا كُنْتُمْ تَتْلُو مِنْ قَبْلِهِ مِنْ كِتَابٍ وَلَا تَخُطُّهُ بِيَمِينِكُمْ إِذَا لَارْتَابَ الْمُبْطِلُونَ / Sen bundan önce ne bir yazı okur, ne de elinle onu yazardın. Öyle olsaydı, bâtila uyanlar kuşku duyarlardı.²

Bu ayet Peygamber'in (s.a.a) bir şeyi okumadığını ve yazmadığını kanıtlamaktadır. Ayet Peygamber'in hiçbir zaman okuyup yazmadığına delil teşkil etmez. Aslında bu ayet, Peygamber'i okuması yazması olmayan kişi olarak tanımlayan inatçı muhalifleri susturucu bir delil niteliğindedir. Dolayısıyla muhaliflerin itirazına mahal bırakılmamış oluyor.

Şeyh Ebu Cafer Tusî bu ayetin tefsirinde şöyle diyor:

Müfessirler Peygamber'in yazamadığını söylemişlerdir. Lakin ayet-i kerimenin böyle bir anlamı yoktur. Ayet Peygamber'in öncele-ri yazmadığını ve okumadığını söylemektedir. Yazmayan ama yazabilme gücüne sahip olan birçok kimse vardır ve görünürde okuması yazması olmayan şekilde tanımlanmaktadırlar. O halde ayetin manası şu şekildedir: Peygamber okuma ve yazmaya yaklaşmıyordu ve yazma âdeti yoktu.³

Allame Tabatabâî konu hakkında diyor ki:

Cümlelerin zahiri, okuma yazma âdetini nefyetmektedir. Bu yaklaşım istidlâl açısından daha münasiptir.

Buna ilave olarak okuryazar olmak kemal ve üstünlük, yokluğu ise eksiklik ve ayıptır. Tüm fazilet ve kemallere ilâhî teveccüh sayesinde mazhar olan ve ledunni ilme sahip olduğundan dolayı hiçbir üstat ve öğretme-

1- Tefsir-i Kebir, Razi, c. 15, s. 23.

2- Ankebut, 48.

3- Ebu Cafer Tusî, et-Tibyan, c. 8, s. 193.

nin nezdinde talim görmeyen Peygamber'in mukaddes şahsiyetini böylesi bir kemal ve üstünlük sıfatından yoksun düşünmek kabul edilebilecek bir şey değildir. Peygamber'in okuryazar olma tezahüründe bulunmaması muhaliflerinin itiraz ve kuşklarını engellemek ve hücceti tamamlayıp son sözü söyleme amacına binaen olmuştur. Bunun için Peygamber (s.a.a) başta vahyin yazılması olmak üzere, çeşitli işlerde ve yazışmalarda bulunması için kâtiplerine ihtiyaç duydu. Bu amaçla Mekke ve Medine'nin en seçkin okuryazarlarını seçti. Mekke'de başta vahyin yazılması olmak üzere diğer hususlarda da yazışmalarda bulunan ilk kişi İmam Ali (a.s) olmuştur. Ali (a.s), Peygamber'in (s.a.a) hayatının son gününe kadar bu kutsal görevi sürdürdü. Peygamber'in birçok üstün ve manevî esrarı vardı. Her ne nazil oluyordysa Ali (a.s) onu kayda geçirip, yazıyordu. İlâhî vahiy ve Kur'ân'ın esrarından hiçbir husus Ali'ye gizli kalmamıştır.

Tabiinden olan Süleym b. Kays Hilalî şöyle diyor:

Bir gün Kufe camiinde Ali'nin yanındaydım. Halk onun etrafını sarmıştı. Ali (a.s) halka dönüp şöyle dedi: "Beni kaybetmeden önce ne sorunuz var ise sorun. Allah'a yemin ederim ki: Hangi ayet nazil olduysa Peygamber (s.a.a) onu bana okuyor, tefsir ve tevilini öğretiyordu."

İbnu'l-Kevva diye şöhret bulan Abdullah b. Amr Yeşkurî İmam Ali'nin yaranından ve ona çok soru soran zeki biriydi. Bir gün İmam'a şunu sordu: "Sizin olmadığınız zamanlarda vahiy nazil olduğunda, nasıl haberdar oluyordunuz?" Ali (a.s) bunun cevabında şöyle buyurdular:

Peygamber'in huzuruna vardığımda bana "Ey Ali, sen yokken bazı ayetler nazil oldu." diyerek ayetleri bana okuyor ve tevil ve tefsirini de öğretiyordu.¹

Medine'de vahiy kâtipliğini üstlenen ilk kişi Ubey İbn Kâ'b el-Ensarî idi. O, cahiliye döneminde okuryazar olan bir kimseydi. Muhammed b. Sa'd bu konuda şöyle diyor:

Araplar arasında okuryazarlık çok nadir bulunan bir özellik idi. Ubey İbn Kâ'b bu dönemde okuryazar olmayı başaran bir kimse idi.²

1- Süleym b. Kays el-Hilalî, es-Sefine, s. 413- 414.

2- Tabakat-ı İbn Sa'd, c. 3, Bölüm: 2, s. 57.

Ubey İbn Kâ'b, Peygamber'in (s.a.a) Kur'ân'ın tümünü kendisine okuduğu bir şahsiyettir. İbn Abdu'l-Birr şöyle diyor:

Ubey İbn Kâ'b Medine'de Peygamber için vahiy kâtipliği yapan ilk kişidir. Ayrıca o mektupların sonunda, mektup filanca kişi tarafından yazılmıştır, kaydında bulunan ilk kimsedir.¹

Ubey İbn Kâ'b'a Peygamber (s.a.a) Kur'ân'ın tümünü okudu. O Kur'ân'ın toplatıldığı son şûrada da hazır bulundu. Osman döneminde oluşturulan mushafları denkleştirme şûrasının başkanlığı kendisine tevdi olundu. Herhangi bir görüş ayrılığı baş gösterdiğinde, Ubey'e başvurulur ve onun görüşüyle ihtilaflara son verilir.²

Zeyd İbn Sabit Medine'de Peygamber'in komşusuydu, okuryazar biriydi. Başlangıçta Peygamber'in (s.a.a) bir yazışma için kâtime ihtiyacı olunca Ubey İbn Kâ'b'ı çağırırdı. Ubey evde olmayınca Zeyd'i çağırıp yazışmayı ona yaptırırdı. Yavaş yavaş Zeyd'in yazışma ve kitabeti resmîyet kazandı. Peygamber'e İbranice yazılmış mektupları okumak, tercüme etmek ve cevabını yazmak için Resulullah'ın emriyle İbraniceyi öğrendi. Zeyd İbn Sabit diğer sahabelere nisbeten daha fazla kitabetle meşgul olup daha fazla yazışmalarda bulunuyordu.³

Önde gelen vahiy kâtipleri Ali İbn Ebi Talip, Ubey İbn Kâ'b ve Zeyd İbn Sabit idi. Diğer vahiy kâtipleri ikinci sırada yer alıyorlardı.

İbn Esir diyor ki:

Sürekli olarak vahiy kâtipliğiyle meşgul olanlardan biri de Abdullah İbn Erkam Zührî idi. O Peygamber'in (s.a.a) mektuplarından sorumluydu. Ali (a.s) ise Peygamber'in (s.a.a) mütareke ve barış antlaşmalarından sorumluydu. Bu konularla ilgili mektupları ve yazışmaları Ali (a.s) yapıyordu.

Peygamber'e (s.a.a) ara sıra kâtiplik yapan kimseler şunlardır: Üç halife, Zeyd İbn Avam, Said İbn el-As'ın, iki oğlu Halid ve Aban, Hanzele el-Useydî, Ala b. Hadremî, Halid b. Velid, Abdullah b. Revaha, Muaviye

1- el-İsabe, c. 1, s. 19. İbn Abdu'l-Birr Kurtubî, el-İstiab Fi Marifeti'l-Ashab, el-İsabe'nin haşiyesi, c. 1, s. 50- 51.

2- et-Temhid, c. 1, s. 340-348. Mesahif-i Sicistanî, Razi, s. 30.

3- İbn Esir, Usdu'l-Gabe Fi Marifeti's-Sahabe, c. 1, s. 50. el-İsabe'ye haşiyeye olarak yazılan el-İstiab, c. 1, s. 50. Mesahif-i Secistanî, s. 3. Tabakat-ı İbn Sa'd, c. 2, s. 115, bölüm 2.

İbn Ebi Süfyan, Abdullah İbn Ubey Selul, Muğire İbn Şu'be, Amr b. As, Muhammed b. Mesleme, Cuheym b. Salt, Muaykib b. Ebi Fatima ve Şurrahbil b. Hasana

İbn Esir konuyla ilgili sözlerinin devamında şöyle diyor: "Kureyş kabilesinden Peygamber'e (s.a.a) vahiy kâtipliği yapan ilk kişi Abdullah b. Sa'd b. Ebi Sereh idi. Daha sonra dinden irtidat edip Mekke'ye geri döndü. Bu ayet " *وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْ قَالَ أُوحِيَ إِلَيَّ وَلَمْ يُوحَ إِلَيْهِ شَيْءٌ / Allah'a karşı yalan uyduran veya kendine bir şey vahyedilmemişken, "Bana vahyolundu." diyen, ya da "Allah'ın indirdiğinin benzerini ben de indireceğim." diye lafeden kimseden daha zalim kimdir?*¹ onun hakkında nazil olmuştur."

Öyle anlaşılıyor ki o günkü Arap toplumunun başlıca okuryazar şahsiyetleri bunlar idiler. İhtiyaç duyulduğunda Peygamber (s.a.a) bunlardan yararlanıyordu. Ama resmi kâtipler ise yukarıda bahsedilen üç kişi ile İbn Erkam idiler.

İbn Ebi'l-Hadid ise şöyle diyor:

Araştırmacılar ve siyer yazarları vahiy kâtiplerinin Ali (a.s), Zeyd b. Sabit, Zeyd b. Erkam olduğunu, Hanzele b. Rabi Tamimî ile Muaviye'nin de, Peygamber'in ülke liderlerine gönderdiği mektupları, halkın ihtiyaç duydukları şeyleri, mal ve sadaka listelerini yazdıklarını söylüyorlar.²

Ebu Abdullah Zencanî kırktan fazla kişiyi vahiy kâtipleri listesine almıştır.³ Peygamber ihtiyaç zamanında bunların birçoğundan yararlanmıştı. Belazurî ise *Futuhu'l-Buldan* adlı tarih kitabının sonunda Vakidî'den şöyle nakletmektedir; İslâm'ın zuhurunun başlangıcında Kureyş'ten okuma yazma bilenlerin tümü on yedi kişiydi. Bunlar sırasıyla Ali b. Ebi Talip, Ömer b. Hattab, Osman b. Affan, Ebu Ubeyde b. Cerrah, Talha b. Abdullah, Yezid b. Ebu Süfyan, Huzeyfe b. Utbe b. Rabia, Hatib b. Amr, (Süheyl b. Amr Amirî'nin kardeşi) Ebu Sulme b. Abdused Mahzumî, Avam b. Said b. As b. Umeyye, kardeşi Halid b. Said, Abdullah b. Sa'd b. Ebi Sereh, Huveytib b. Abduluzza, Ebu Süfyan b. Harb, Muaviye b. Ebu Süfyan ve Cüheym b. Silet ile Kureyşin akrabalarından olan Ala b. Hadremî.

1- En'âm, 93.

2- İbn Ebi'l-Hadid, *Nehcu'l-Belağa Şerhi*, c. 1, s. 338.

3- Zencanî Ebu Abdullah, *Tarih-i Kur'ân*, s. 20-21.

İslâm'ın ilk yıllarında okuryazar olan kadınlar ise şunlardır: Ümmü Gülsüm Bint-i Ukbe, Kerime Bint-i Mikdad ile Şifa Bint-i Abdullah. Peygamber'in emriyle ile Şifa, Hafsa'ya okuma yazmayı öğretti. Daha sonra Hafsa da kâtipler arasında yer aldı. Peygamber'in hanımlarından ise yalnızca Aişe ve Ümmü Seleme okuyabiliyorlardı.

Peygamberlik döneminde yazılmaya müsait olan her şey üzerinde yazılıyordu, örneğin:

1- *U'sub*, Asib'in çoğuludur. Hurma ağacının dalının geniş olan orta kesimine denilir. Bunun geniş olan orta kesimi vahiy kitabeti ve diğer yazışmalar için kullanılıyordu.

2- *Likhaf*, diye bilinen ince beyaz taşlar.

3- *Rika'*, denilen deri veya kâğıt parçaları.

4- *Udum*, yazılmaya hazır hale getirilmiş deri.

Bu şeyler üzerinde yazılan ayetler, Hz. Peygamber'in evinde muhafaza edilirdi. Sahabeler bir veya birkaç sureyi kendileri için yazmak istediklerinde Peygamber'in evinde muhafaza edilen asıl nüshadan alıp yazıyorlardı. Genel olarak yazılmış olan ayetler kumaş mahfazalar içinde toplatılıp duvara asılıyordu.¹

Ayetler dikkatli ve düzenli bir şekilde sureler halinde tanzim ediliyordu. Her sure Bismillahirrahmanirrahim ayetinin nüzulüyle başlıyor ve ikinci bismelenin nüzulüyle son buluyordu. Sureler bu şekilde birbirlerinden ayırt edilip ayrı ayrı ve müstakil bir şekilde yazıya dökülüyordu. Hz. Peygamber'in döneminde surelerin düzeni hakkında hiçbir işlem yapılmıyordu.

Allame Tabatabaî bu hususta şöyle diyor:

Kur'ân surelerinin bugünkü mevcut düzen ve tertibatı Peygamber zamanında yoktu. Cüzler, sureler ve ayetler dağınık bir şekilde halkın elinde bulunuyordu.

Vahyin Dili

Dil, zihnî mefhumların başkalarına aktarılması için insanoğlunun haiz bulunduğu en kolay vesiledir. Ayrıca dil, insanoğlunun belleğinde

1- bk. et-Temhid, c. 1, s. 288.

betimlediği mana ve mefhumları toplumsal yaşamda başkalarına aktarmak ve anlaşılır kılmak için başvurduğu en basit ve sade bir araçtır. Dil, toplumsal yaşamın en hassas ve hayatî önem arzeden boyutu olan anlama ve anlatmanın vesilesidir. Bu işler bu basit vesile aracılığıyla gerçekleşmektedir. Bunun içindir ki yüce Allah yaratılış nimetinden sonra dili en büyük ve hayatî nimet saymıştır. Dilin önemini ve fonksiyonunu aşağıdaki ilâhî beyan çok açık ve veciz bir şekilde yansıtmaktadır.

الرَّحْمَنُ. عَلَّمَ الْقُرْآنَ. خَلَقَ الْإِنْسَانَ. عَلَّمَهُ الْبَيَانَ / Rahman, Kur'ân'ı öğretti. İns -
nı yarattı, ona beyanı (düşünüp ifade etmeyi) öğretti.¹

Bol ve geniş olan rahmeti sayesinde Kur'ân'ı insanoğluna öğreten Yüce Allah'ın yaratılış nimetinden sonra insanoğluna bağısladığı en büyük nimet konuşma ve düşünüp ifade etme nimetidir.

Peygamberler, insanoğlunun dünya ve ahiret saadetinin temini amacıyla kendisine gönderilen ilâhî şeriatlar ve bunlara ait metinlerde bu normal ve yaygın olan metodu yani dil ve beyan metodunu kullanmışlardır. Bu hususun teyidi niteliğinde Yüce Allah Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyurmaktadır:

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ إِلَّا بِلِسَانٍ قَوْمِهِ لِيُبَيِّنَ لَهُمْ / Biz her peygamberi, ancak kendi kavminin diliyle gönderdik ki, onlara (Allah'ın emirlerini) iyice açıklasın.²

Bu yüzden şeriatın dili halkın dilidir. Zira şer'î kanun ve kurallar ile emir ve yasaklara muhatap olan kitle halktır. Dolayısıyla söylenenlerin halkın anlayacağı bir dille söylenmesi lazım.

Kur'ân- Kerim Arap kavmi arasında nazil oldu ve en fesih ve beliğ olan bir dil ile sunuldu:

إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ / Biz onu, akıl erdiresiniz diye Arapça bir Kur'ân olarak indirdik.³

إِنَّا جَعَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ / Biz onu, belki aklınızı kullanırsınız diye Arapça bir Kur'ân kıldık.⁴

Ayrıca Yüce Allah Kur'ân'ın dilini apaçık Arapça olarak nitelemektedir:

1- Rahman, 1-4.

2- İbrahim, 4.

3- Yusuf, 2.

4- Zuhruf, 3.

وَهَذَا لِسَانٌ عَرَبِيٌّ مُبِينٌ / Bu Kur'ân ise gayet açık bir Arapça'dır.¹

"مُبِينٌ / mübin" kelimesi apaçık anlamına gelmektedir.

نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ. عَلَى قَلْبِكَ لِتَكُونَ مِنَ الْمُنذِرِينَ. بِلِسَانٍ عَرَبِيٍّ مُبِينٍ / Uyarıcılardan olasın diye onu güvenilir Ruh (Cebrail) senin kalbine apaçık Arapça bir dil ile indirmiştir.²

وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَكِّرٍ / Andolsun biz, Kur'ân'ı düşünüp öğüt almak için kolaylaştırdık. Var mı düşünüp öğüt alan?³

فَإِنَّمَا يَسَّرْنَاهُ بِلِسَانِكَ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ / Biz Onu (Kur'ân'ı) senin dilinle kolaylaştırdık ki, düşünüp öğüt alsınlar.⁴

قُرْآنًا عَرَبِيًّا غَيْرَ ذِي عِوَجٍ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ / Biz onu, Allah'a karşı gelmekten sıkınsınlar diye hiçbir eğriliği bulunmayan Arapça bir Kur'ân olarak indirdik.⁵

Buna binaen vahiy veya Kur'ân dilinin avamın örfünde yer etmiş olan dil olduğunu söyleyebiliriz.⁶ Tabi ki manaların idrakinde yetenekler farklı ve kabiliyetler değişiktir. Kur'ân-ı Kerim buyuruyor ki:

أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَسَالَتْ أَوْدِيَةٌ بِقَدَرِهَا / O, gökten su indirdi de dereler kendi ölçülerince sel olup aktı.⁷

Bu ayette bir temsil ve kinaye vardır. Rahmet yağmurundan kasıt Kur'ân ve Şeriat-ı Muhammediye'dir. Vadi veya dere yatağından kasıt ise insanların farklı yetenek ve kapasiteleridir. Her insan kendi yeteneği oranında bu ilâhî rahmet ve semavî sofradan yararlanabilir. Zira ayetin sonu "اللَّهُ يَضْرِبُ الْأَمْثَالَ" / "Allah bu şekilde misaller getiriyor" ibaresi ile son buluyor. Yüce Allah misaller ve benzetmeler ile gerçeği daha anlaşılır ve

1- Nahl, 103.

2- Şuara, 193-195.

3- Kamer, 17.

4- Duhan, 58.

5- Zümer, 28.

6- Örfte yer etmiş dilden kasıt; herkes tarafından kolayca anlaşılabilen dildir. Tabi ki konuların derinliğini idrak etmekte insanlar farklı yeteneklere sahiptirler. Peygamber bir hadisinde ise insanları madenlere benzetmekte ve mealen şöyle buyurmaktadır. "İnsanlar madenler gibidirler. Farklı madenler farklı bir muamele talep ettikleri gibi yetenek ve kabiliyetleri farklı olan insanlara da farklı muamele ve yaklaşım sergilemek lazım." veya "İnsanlara inkarcı olmamaları için akılları oranında konuşun." (müt)

7- Ra'd, 17.

idrak edilir bir şekilde takdim etmeyi irade etmiştir. Zira misaller, benzetmeler ve meseller konuya açıklık kazandırır ve anlaşılmasını kolay kılar.

Kur'ân'ın biri zahirî, diğeri de batınî iki anlamı ve yönü vardır.¹ İnsanların çoğu Kur'ân'ın zahirî yönünü kavrayabilir. Ama batınî yönünün anlaşılması köklü bir bilgi ve derin bir tefekkür gerektirmektedir. Kur'ân'ın muhtelif yerlerinde insanlar ayetler üzerinde derin tefekküre ve akıllarını kullanmaya emredilmişlerdir. Örneğin:

أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ أَمْ عَلَى قُلُوبٍ أَقْفَالُهَا / Onlar Kur'ân'ı düşünmüyorlar mı?

Yoksa kalplerin üzerinde kilitleri mi var?²

Ayrıca Kur'ân'da hem muhkem ve hem de müteşabih ayetler bulunmaktadır. Nitekim bu hususta Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyrulmaktadır:

هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخْرُ مُتَشَابِهَاتٌ / O, sana

Kitab'ı indirendir. Onun (Kur'ân'ın) bazı ayetleri muhkemdir, onlar kitabın anasıdır. Diğerleri de müteşabihtir.³

Muhkem açık ve seçiktir. Müteşabih ayetler ise müphem (kapalı) olduğundan ve farklı anlamlara gelebildiğinden dolayı, anlaşılması daha derin ve kapsamlı bir bilgi gerektirmektedir. Fakat bununla birlikte Kur'ân'ın gizli ve aşikâr olan hakikatlerine ulaşmanın yolu kimseye kapalı değildir. Tabi ki insan sahip olduğu manevî imkânlar ve idrak gücü nisbetinde bu hakikatlere ulaşip bir nasip sahibi olabilir. Şu meşhur söz "*Metin avam; işâret seçkinler içindir.*" bu hakikate delalet etmektedir. Yani Kur'ân'ın zahirî yönü yüzeysel ve cüz'i bir bilgiye sahip olan avam halk içindir. Batınî yönü ise bilgi, tefekkür ve üstün zeka ve kavrayış gücü ile donanmış, Kur'ân'ın zerafet ve yüceliği ile gizli ve aşikâr hakikatlerine ulaşmayı başaran âlim ve uzman kişiler içindir.

İlâhî hikmet ve maslahat halka söylenen sözün açık ve kolaylıkla anlaşılabilir olmasını gerekli kılmaktadır. Mevcut olan metinlerin yanı sıra tarihin kendisi de peygamberlerin söyledikleri sözlerin her zaman ve

1- İslâm Peygamberi buyuruyor ki: "Kur'ân'ın bir zahirî, bir de batınî yönü vardır. Batınî yönünün de yedi batını vardır." Tefsir-i Ayyaşî, c. 1, s. 11.

2- Muhammed, 24.

3- Âl-i İmrân, 7. Muhkem ve müteşabih, Kur'ânî terimlerdir. Muhkem ayetin manası açık, anlaşılabilir ve tereddüde yol açmayan ayet demektir. Müteşabih ayet ise muhkemin zıddıdır ve manası tam olarak anlaşılmayan ve farklı yorumlara açık olan ayettir. (müt.)

mekânda, anlaşılır bir düzey ve tarzda olduğuna tanıklık etmektedir. Tarihin hiçbir kesitinde, herhangi bir peygamberin takipçilerinin o peygamberin sözlerinin anlaşılmadığından şikâyetçi oldukları saptanmamıştır.

Vahiy dilinin anlaşılır olmadığına dair son zamanlarda bir takım şüpheler dile getirilmektedir. Tercüme düzeyinde zahirî mefhum anlaşılabilir, ancak Kur'ân'ın geriye kalan hakikatlerine ulaşmanın yolu güya insanlığa kapalıymış. Bilvesile Kur'ân'ın birçok mana ve mefhumu gizli kalmaktadır. Bu iddiayı ortaya atanlar şu kabilden deliller öne sürmektedirler: Vahiy, ilâhî mesaj ve tabiat ötesi âleme ait kelimeler olduğundan ve bu kelimelerin muhtevası bizim kullandığımız dilin kalıp ve harfleriyle beyan edildiğinden dolayı kastedilen hakikî mefhum ve manayı yansıtmış olması mümkün değildir. Zira şeriat dilinde kullanılan kelime ve kavramlar, somut dünyanın gerçekleri ile mutabakat arz etmektedir. Bu kelimeler gayb perdesi arkasında bulunan mana ve mefhumlar ile uyumlu olamaz. Bu iki tür mana ve mefhum arasındaki uyumsuzluk vahiy dilinde kullanılan kelime ve kavramların delalet yönündeki işlerliğini zedeler. Başka bir deyişle bu kavramlar fonksiyonunu yitirirler. Müstear (dolaylı) bir lafız, hiçbir zaman müstearun leh'i (dolaylı anlatılanı) tam manasıyla yansıtamaz. Bunun için birçok ilâhî mana ve mefhum halkın çoğunluğuna kapalı kalmaktadır.

Bazıları da vahiy dilini sembolik bir dil olarak nitelemekte ve bu sembolik dilin bünyesinde taşıdığı hakikatlerin herkes tarafından idrak edilmesinin mümkün olmadığını söylemektedirler. Bir başka grup daha da ileri gidip vahiy dilini, gerçeği hiçbir şekilde ifade etmeyen salt temsili ve hayali bir dil olarak değerlendirmişlerdir. Vahiy dili de, soyut zihnî betimlemeler ile ahlâksal ve terbiyesel konuları, zihnî (subjektif) tasvirler ve meseller ile beyan eden Kelile ve Dimne isimli hikâye kitabı gibidir. Sonuç olarak semavî kitapların zahirî ifadelerinden sabit olan bir hakikate varmak mümkün değildir. Çoğunluğu Hristiyan ve Yahudi olan bu insanlar, böylece bazı muharref semavî kitaplarda bulunan ve hiçbir şekilde gerçek ile bağdaşmayan anormallikleri yorumlayıp bu hususta Tevrat ve İncil'e yapılan itiraz ve eleştirileri etkisiz hale getirmeye çalışmaktadırlar. Bu düşünceleri takip edenler gafilce hareket edip böyle bir üslup ve iddianın Kur'ân için de geçerli olabileceğini zannetmişlerdir.¹ Yeri gelince bu

---

1- bk. et-Temhid, c. 7.

konuyu etraflıca açıklayacağız. Fakat bu hususta şimdilik burada kısa bir izahatta bulunacağız..

Vahiy dilini, bilhassa Kur'ân-ı Kerim'in ifade tarzını, konuların beyanı açısından özetle dört bölüme ayırmak mümkündür:

1- Hükümler ve Sorumluluklar: İnsanın davranışlarını ve toplumsal hayatın düzenini konu edinmektedir. Bu konularla ilgili vahiy dili, tam bir açıklık ve netlik arz etmektedir. Çünkü bu hususlar ile ilgili ilâhî kelimeler bir yönetmenlik mesabesinde olduğundan ve asıl muhatapları olan insanlar tarafından icra olunması gerektiğinden dolayı kolay anlaşılması gerekir. Allah Kur'ân-ı Kerim'de buyuruyor ki:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ / Ey insanlar!

Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize ibadet edin ki, Allah'a karşı gelmekten sakınasınız.¹

Arapçayı bilen herkes bu ayetin muhataplarının tüm insanlar olduğunu kolaylıkla anlar. Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize ibadet ediniz ki muttakilerden olasınız. Çünkü Allah'tan korkan ve dürüst davranmaya azimli olan kişi hayatın tüm aşama ve durumlarında doğru ve erdemli olmaya çaba gösterir. Bu ayet-i kerimede anlaşılmayacak bir şey var mıdır?

Mezkûr ayet ve "أَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا" / Allah ticareti helâl ve faizi ise haram kıldı." gibi benzeri ayetler Arapça bilen herkes tarafından kolayca anlaşılabilir. Bu ayetlerin anlaşılmasında hiçbir zorluk mevzu bahis değildir. Bu tür ayetlerin sadece nitelik ve niceliğinin anlaşılmasında zorluklar çıkabilir. Böylesi durumlarda ise aydınlatıcı bir mahiyet taşıyan Sünnet-i Nebeviyye'ye başvurulması gerekir.

2- Misaller (Meseller) ve Hikmetler: İnsanları gafletten uyandırmak, gerçeklere dikkatlerini çekmek maksadıyla bir takım öğütler ve hikmetli nasihatlerin Kur'ân'da zikredildiğini görüyoruz. Bunlar iki bölüme ayrılmaktadır: Bu nasihatler bazen geçmişten ibret alınması amacıyla yaşamın gerçeklerinden verilmektedir. İnsanlık tarihinin geçmişteki iyilikleri ve kötülükleri, ibret alınması için güzel bir üslupla tasvir edilip tablolaştırılmaktadır. Şayet bilvesile insanoğlu kendine gelir ve geçmişindeki kö-

1- Bakara, 21.

2- Bakara, 275.

tülükleri bir daha tekrar etmeyip, iyilik ve güzellik olarak tanımlanan ve hatırlatılan hususları da yaşatmaya yeltenmiş olur. Bu amaçla İsrail oğulları ve benzeri kavimlerin geçmişi Kur'ân'da çokça nakledilmiş ve aynı zamanda yerilmiştir. Beşeriyet bu gerçeklerden ders almalı ve bir daha tekrarlamamaya itina göstermelidir. Geçmişteki çirkefliklerini tekrarlayan kitap ehli (Yahudi, Hıristiyan, Mecusi, Sabii vb.) hakkında ise Kur'ân-ı Kerim'de şu beyanlara yer verilmiştir:

يَسْأَلُكَ أَهْلُ الْكِتَابِ أَنْ تُنزِلَ عَلَيْهِمْ كِتَابًا مِنَ السَّمَاءِ فَقَدْ سَأَلُوا مُوسَى أَكْبَرَ مِنْ ذَلِكَ فَقَالُوا أَرِنَا اللَّهَ جَهْرَةً

Kitap ehli, senden kendilerine gökten bir kitap indirmeni istiyorlar. (Buna şaşma!) Musa'dan, bundan daha büyüğünü istemişler ve "Allah'ı bize açıkça göster." demişlerdi.¹

Müşrik Araplar için diyor ki:

وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ لَوْلَا يُكَلِّمُنَا اللَّهُ أَوْ تَأْتِينَا آيَةٌ كَذَلِكَ قَالَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ مِثْلَ قَوْلِهِمْ تَشَابَهَتْ قُلُوبُهُمْ

Bilmeyenler, "Allah bizimle konuşsa, ya da bize bir mucize gelse ya!" derler. Bunlardan öncekiler de tıpkı böyle, bunların dedikleri gibi demişti. Onların kalpleri (anlayışları) birbirine benziyor.²

Kur'ân müşriklerin gözü önünde bulunan Lut kavminin harabeleri hakkında uyarılarda bulunup şöyle diyor:

وَإِنَّكُمْ لَتَمُرُّونَ عَلَيْهِمْ مُصْبِحِينَ. وَبِاللَّيْلِ أَفَلَا تَعْقِلُونَ / Şüphesiz sizler (yolculu - larınız sırasında) sabah akşam onların (harap olmuş) yurtlarına uğrayıp duruyorsunuz. Hâlâ düşünmeyecek misiniz?³

Kur'ân delalet (sapıklık) yolunu seçen firavunîler ve müşriklerin karşılaştırmasını yaparak şöyle buyurmaktadır:

ذَلِكَ بِمَا قَدَّمْتُمْ أَيْدِيكُمْ وَأَنَّ اللَّهَ لَيْسَ بِظَلَامٍ لِلْعَبِيدِ. كَذَّابِ الِ فِرْعَوْنَ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَفَرُوا بِآيَاتِ اللَّهِ فَأَخَذَهُمُ اللَّهُ بِذُنُوبِهِمْ إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ شَدِيدُ الْعِقَابِ. ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ لَمْ يَكُ مُعْتَبِرًا نِعْمَةً أَنْعَمَهَا عَلَى قَوْمٍ حَتَّى يُعْتَبِرُوا مَا بَأْنَفْسِهِمْ وَأَنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ. كَذَّابِ الِ فِرْعَوْنَ

1- Nisâ, 153.

2- Bakara, 118.

3- Saffat, 137-138.

وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَذَّبُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ فَأَهْلَكْنَاهُمْ بِذُنُوبِهِمْ

İşte bu, ellerinizle yaptığınız yüzündendir, yoksa Allah kullara zulmedici değildir. Bunların durumu tıpkı Firavun ailesi ve onlardan öncekilerin durumu gibidir. Allah'ın ayetlerini inkâr etmişler, Allah da kendilerini günahları sebebiyle hemen yakalamıştı. Şüphesiz Allah kuvvetlidir, azabı çetin olmandır. Bunun sebebi şudur: Bir toplum kendilerinde bulunan(iyi davranışlar)ı değiştirmedikçe, Allah onlara verdiği bir nimeti değiştirmez ve şüphesiz Allah hakıyla işitendir, hakıyla bilendir. Bunların durumu, tıpkı Firavun ailesi ve onlardan öncekilerin durumu gibidir. Onlar Rablerinin ayetlerini yalanlamışlar, biz de onları günahları sebebiyle helâk etmiştik.¹

Bazı öğütler ve uyarılar da meseller ve benzetmeler şeklinde zikredilmiştir. Meseller, söz sahibinin kendi mesajını tablolaştırıp muhatabına aktarmasından ibarettir. Kişi mesel aracılığıyla bir konuyu veya durumu tablolaştırarak karşı tarafa bir şeyler aktarmaya çalışır. Bu hususta Kur'ân-ı Kerim'de sergilenen incelik, güzellik ve maharet mucize sınırına varmıştır. Mesellerin her ne kadar hayali bir boyutu varsa da ince bir üslupla mana ve maksat muhataba ulaştırılmaktadır; bu, bir tür mesaj verme metodudur. Bu metotta ince bir ustalık ve sanat devreye girmektedir. Aslında bu metot ile konular, sanat tabloları şeklinde canlandırılarak muhatap için anlaşılır kılınmaktadır. Sanat ile anlatılmak istenen husus, neredeyse somutlaşacak derecede canlandırılmakta ve muhataba sunulmaktadır. Kur'ân-ı Kerim bu sanat ve metodu en mümtaz ve mükemmel şekilde kullanmış ve birçok mesajı bu yolla insanlığa aktarmıştır.² Örneğin Kur'ân-ı Kerim Bakara Suresi'nin 16 ila 20. ayetlerinde münafıkların durumunu iki tablo veya tasvir ile canlandırmaktadır. Münafıkların ısrap ve kararsızlık ifadesi olan derunî halleriyle, onları kuşatmış olan ve zahirî davranışlarına yansıyan kaygı ve korkular çok güzel ve canlı bir nitelikte tabloleştirilmiştir.

İbrahim Suresi'nde kâfirlerin amel ve icraatlarının boş ve neticesiz olduğu bir örnek (mesel) ile güzel bir şekilde somutlaştırılmıştır:

1- Enfal, 51-54.

2- Daha fazla bilgi için Seyyid Kutub'un Kur'ân'da Sanatsal Tasvirler adlı eserine bakınız.

مَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ أَعْمَالُهُمْ كَرَمَادٍ اشْتَدَّتْ بِهِ الرِّيحُ فِي يَوْمٍ عَاصِفٍ لَا يَقْدِرُونَ مِمَّا كَسَبُوا عَلَى شَيْءٍ ذَلِكَ هُوَ الضَّلَالُ الْبَعِيدُ

Rablerini inkâr edenlerin durumu şudur: Onların işleri, fırtınalı bir günde rüzgârın şiddetle savurduğu küle benzer. (Dünyada) kazandıkları hiçbir şeyin (ahirette) yararını görmezler. İşte bu, derin sapıklıktır.¹

Kül aslında bir şeyin değerini kaybetmesinin ifadesidir. Ayrıca külün rüzgar ile savrulması hem değersizliğin, teyidi hem de yapılan işin faydasız olduğunu göstermektedir. Bakara Suresi'nin bir başka ayetinde ise muhtaç insanlara minnet ve başa kalkma ile yapılan yardım, ikiyüzlüce yapılan yardımlara benzetilip bunun bir fayda sağlamayacağı edebî bir tasvir ile somutlaştırılmıştır:

فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ صَفْوَانٍ عَلَيْهِ تُرَابٌ فَأَصَابَهُ وَابِلٌ فَتَرَكَهُ صَلْدًا لَا يَقْدِرُونَ عَلَى شَيْءٍ مِمَّا كَسَبُوا وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ

Bunların durumu, üzerinde toprak bulunan bir kayanın duruma benzer; üzerine sağanak bir yağmur düştü mü, onu çırılçıplak bırakır. Onlar kazandıklarından hiç bir şeye güç yetiremez (elde edemez)ler. Allah, kâfirler topluluğuna hidayet vermez.²

Tablolaştırıcı ve betimleyici bir mahiyet taşıyan bu tür tasvirler ve misaller Kur'ân'da çoktur.

وَلَقَدْ صَرَبْنَا لِلنَّاسِ فِي هَذَا الْقُرْآنِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ / Andolsun, öğüt a - sinler diye biz bu Kur'ân'da insanlar için her türlü misali verdik.³

Başka bir yerde buyuruyor ki:

وَلَقَدْ صَرَفْنَا لِلنَّاسِ فِي هَذَا الْقُرْآنِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ insanlara her türlü misali değişik şekillerde açıkladık.⁴

Ahkâm ve sorumluluk, öğütler ve hikmetler ile ilgili ayetler, Kur'ân'ın ilk muhatabı olan o dönemin insanları için anlaşılır olduğu gibi tüm insan-

1- İbrahim, 18.

2- Bakara, 264.

3- Zümer, 27.

4- İsrâ, 89. Müfessirler bu ayette, insanlara çeşitli şekillerde açıklandığı bildirilen "misalin", "mana" anlamına geldiğini belirtmişlerdir. Ayrıca hüküm, vaat, sakındırma ve geçmiş kavimlerin hikayeleri anlamlarına geldiğini de söylemişlerdir. (müt.)

lık için kıyamete kadar net ve kolayca anlaşılır bir niteliğe haiz bulunmaktalar. Nitekim " *بِلِسَانٍ عَرَبِيٍّ مُبِينٍ / apaçık ve kolayca anlaşılabilir Arapça ile indirdik.*" ayet-i kerimesi her zaman ve her yerde geçerliliğini korumaktadır.

Bahsi geçen iki konu ile ilgili ayetler, Kur'ân- Kerim'in çoğunluğunu oluşturmaktadır. Bu ayetlerde hiç kimse için anlaşılması zor, kapalı ve müphem bir taraf bulunmamaktadır. Yalnızca Arapçayı bilmek veya ilgili dilde Kur'ân mealini okumak yeterlidir, Görüldüğü üzere bu ayetlerden yararlanma imkânı da böylelikle herkese sunulmuştur.

Geri kalan diğer iki bölüm ise gayb âlemi ile manevî ve ulvî öğretiler hakkındadır. Bu iki konudaki ayetlerde daha fazla teşbih (benzetme), kinaye (dolaylı söz) ve istiare sanatlarından yararlanılmıştır. Bununla birlikte kullanılan metot ve edebî sanatlar Araplar nezdinde o gün ve bu gün yaygın olan ve bilinen edebî sanat ve metotlardır. Bu tür ayetlerin zahirî yönü açık ve net, batınî (iç) yönü ise derindir. Herkes kendi yetenek ve kabiliyeti oranında bu ayetlerden yararlanabilir. Bu ayetlerden bazı örneklerle aşağıda yer veriyoruz.

3- Gayb Âlemi İle İlgili Sözler: Kur'ân dâhil olmak üzere tüm semavî kitaplar, gayb âleminde mesaj getirdiklerinden dolayı ister istemez bir parça bu âlem hakkında konuşmuş ve mümkün olduğu kadarıyla bu âlemi beşer için anlaşılır kılmaya çalışmışlardır. Tabi ki gayb âleminin beşer için kullanılan kavramların birçoğu, fizikî ve şuhudî (görünen) âlem için kullanılan kavramlar olması hasebiyle, gayb âleminde cereyan eden mana ve muhteviyatı istenilen şekilde açıp anlaşılır kılması mümkün değildir. Öte yandan bu dünya sakinlerinin başta zahirî beş duyu organı olmak üzere batınî akıl ve düşünce gücü dâhil tüm idrak vesileleri, somut olan fizikî ve şuhudî (görülen) âlemin idraki için yaratılmışlardır. Bu duyu organları başka türden olan âleme ait mana ve mefhumları tam ve eksiksiz bir şekilde idrak etmekten acizdirler. Bunun için semavî kitaplar o âlemden bahsederken benzetme, istiare, kinaye ve benzeri dolaylı metotları kullanarak soyut olan bir hususu nisbî bir şekilde somutlaştırıp anlaşılır kılıyorlar. Teşbih (benzetme), kinaye (dolaylı anlatım) ve benzeri sanatlar kullanılarak bir şey anlatıldığında, yaklaşık bir idrak ve anlayışla iktifa edilir. Bu yolla yapılan anlatımlarla bir olgu veya hakikatin özüne ve künhüne vakıf olup, eksiksiz bir idrake varmak mümkün değildir.

Örneğin kâinattaki bazı işlerden sorumlu olan müdebbir¹ (düzenleyici) meleklerle verilen güç, kuvvet ve melekelerin çeşitliliğinden bahsedilirken kanatlar anlamına gelen "Ecniha / اجنحه" tabiri kullanılmıştır. Kanat uçuşa vesilesidir. Kanadın bir işin imkânlarını hazırlayan güçlerdeki fonksiyonu herkesçe malumdur.² Kanat ve pazı, her ikisinin de böyle bir mefhumu bulunmaktadır. İlgili ayetlerde meleklerin sıfatını söz konusu eden kelimelerin hiçbirisinin sözcük manası kastedilmemiştir.³

Huriler, saraylar, cennet nehirleri, ağaçlar veya cehennem ateşinin alevlerinden de bahsedildiğinde durum bundan ibarettir. Bu kelimelerle bu dünyada kastedilen şeyin aynısının kastedildiği düşünülemez. Kastedilen şeylerin o âleme münasip olması gerekir. Eğer o şeylerin hakikatı bizim için kapalı ve müphem ise bu bizim akıl ve idrakimizin sınırlı oluşundan kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla Kur'ân'ın beyan ve tabirlerinde eksiklik aranmaması gerekir. Bu bağlamda var olan yanlış anlaşılma veya yaklaşımların bertaraf edilmesi için konunun daha geniş bir şekilde açıklanması gerekir ki Allah'ın lütfü ile yeri geldiğinde konu daha detaylı bir şekilde açıklanacaktır.⁴

4- Öğretiler ve Tanıma Prensipleri: Kur'ân'ın yüce öğretileri ve tanıma (dünya görüşü) prensipleri, o günün ve bugünün insanının görüş ve bakışını aşan ve aşan bir takım hususları gündeme getirmiştir. Bugünün insanı bu hususta bazı mesafeler kastetmişse, bu ilâhî kılavuzluk ve vahiy sayesinde olmuştur. Vahiy olmasaydı, insanoğlunun bu maarif ve öğretilere ulaşım ulaşamayacağı meçhul idi.

Vahid ve ehad olan Yüce Allah'ın zatının ve künhünün idraki, asla mümkün ve müyesser değildir. Bizler ancak, Allah'ı celal ve cemal sıfat-

1- فَالْمُدَبِّرَاتِ أَمْرًا / işleri düzenine koyanlar" Naziat, 5. Bu ayetten kastedilen dünya işlerinin düzenlenmesinde müdahaleleri bulunan akıllı ve faal olan güçlerdir. (müt.)

2- جَاعِلِ الْمَلَائِكَةِ رُسُلًا أُولَىٰ أَجْنِحَةٍ مِّثْنَىٰ وَثَلَاثَ وَرَبَاعَ / melekleri ikişer, üçer, dörder kanatlı elçiler yapan Allah'tır." Fâtır, 1.

3- Şefkat veya rahmet kanatlarından bahsedilmektedir. Tabi ki bunlar mecazî ve teşbihî beyanlardır. (müt.)

4- et-Temhid'in yedinci cildi, şüpheleri gidermeye ayrılmıştır. Allame Tabatabaî bu yöndeki şüpheleri gidermek için el-Mizan, c. 1, s. 6 ila 9'da bazı açıklamalarda bulunmuştur.

larıyla tanıyabiliriz. Bu sıfatlar da yine Yüce Allah tarafından vahiy ile beyan edilmiştir. Akıl, vahyin yardımıyla bu sıfatlardan hareketle Hak Teala hakkında bilgi sahibi olur. Vahiy aracılığıyla Yüce Allah'ın doksan dokuz ismi (sıfatı) bilinmiştir.¹ Yüce Allah'ın cemali ile ilgili sıfatlarının birçoğu Haşr Suresi'nin son ayetlerinde zikredilmiştir.

هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ. هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْمَلِكُ الْقُدُّوسُ السَّلَامُ الْمُؤْمِنُ الْمُهَيْمِنُ الْعَزِيزُ الْجَبَّارُ الْمُتَكَبِّرُ سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يُشْرِكُونَ. هُوَ اللَّهُ الْخَالِقُ الْبَارِئُ الْمُصَوِّرُ لَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى يُسَبِّحُ لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

O, kendisinden başka hiçbir ilâh olmayan Allah'tır. Gaybı da, görünen âlemi de bilendir. O, Rahman'dır, Rahîm'dir. O, kendisinden başka hiçbir ilâh bulunmayan Allah'tır. O, mülkün gerçek sahibi, kutsal (her türlü eksiklikten uzak), barış ve esenliğin kaynağı, güvenlik veren, gözetip koruyan, mutlak güç sahibi, düzeltip ıslah eden ve dilediğini yaptıran ve büyüklükte eşsiz olan Allah'tır. Allah, onların ortak koştuklarından uzaktır. O, yaratan, yoktan var eden, şekil veren Allah'tır. Güzel isimler o'nundur. Göklerdeki ve yerdeki her şey O'nu tesbih eder. O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.²

Yaratılışın sırrı insanın yaratılışında bulunabilir. İnsan yaratılışı itibariyle yüce Allah'ın birçok sıfatına cüz'î bir şekilde haiz olan ve bu açıdan ona en fazla benzeyen varlıktır. Başka bir ifadeyle insanoğlu ilâhî cemal ve celâl sıfatlarının en fazla ve mükemmel şekilde yansıdığı bir ayna misalidir.

"إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً" / *Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım.*³ ifadelelerinden ilâhî emanetin kendisine teslim edildiği anlaşılmaktadır. Bir başka ayet-i kerimede ise şöyle buyrulmaktadır:

إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ

1- Şeyh Saduk, et-Tevhid kitabının 194-220. sayfalarında ayrıntılı bir şekilde Esmau'l-Hüsna'yı açıklamıştır. Ayrıca Feyz-i Kaşanî'nin İlmü'l-Yakin adlı kitabının 1. cildine ve 97 ila 150. sayfalarına bakınız. Fahr-ı Razi'nin, Şerhu Esmâ'l-Hüsna, s. 152-353'e müracaat ediniz.

2- Haşr, 22-24.

3- Bakara, 30.

Şüphesiz biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar onu yüklenmek istemediler, ondan çekindiler. Onu insan yükledi.¹

Yani biz emaneti kendisine yüklemek için sadece insanı layık gördük. Nitekim isimlerin öğretilmesi (varlık âleminin hakikatlerini derk etme) sadece insana mahsustur. Allah buyuruyor ki: "وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا / Allah, Âdem'e bütün varlıkların isimlerini öğretti."² Allah insanı değerli kılıp buyuruyor ki: "وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ / Andolsun, biz insanoğlunu şerefli kıldık."³ Nitekim Allah insanı kendisine mensup bildi ve melekleri ona secde ettirdi: "فَإِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ / Ona şekil verdiğim ve ona ruhumdan üflediğim zaman, siz hemen onun için secdeye kapanın."⁴ Bunun içindir ki, yeryüzünde ve göklerde bulunan tüm güçler onun yetkisine amade ve emrine boyun eğdirilmiştir. Ayet-i kerimede buyruluyor ki:

وَسَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مِنْهُ / Göklerdeki ve yerdeki her şeyi kendi katından (bir nimet olarak) sizin hizmetinize verendir.⁵

Buna binaen her şeyin insan için yaratıldığı kesindir. İnsanoğlunda öyle bir güç vardır ki bu güç sayesinde kâinatta var olan diğer güçlere egemen olup kendi vücudunu Hak Teala'nın tecelligâhı kılıp tüm cemal ve celâl sıfatlarını kendisinde yansıtabilir.

Allahu Teala, kâmil insana hitaben "Her şeyi senin için, seni de kendim için yarattım." diye buyurmaktadır.

İnsandan başka hiçbir varlık, Allah'ın sıfatlarını kapsamlı ve kuşatıcı bir şekilde yansıtacak bir ayna ve tecelligâh olma liyakatini kazanmamıştır. Bu yüzden Allah, insanı yaratırken kendisiyle övünmektedir:

فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ / Yaratanların en güzeli olan Allah'ın şanı ne yücedir!⁶

1- Ahzab, 72. İnsana yüklenen emanet işlenmesinde sevap, terkinde ceza olan ibadet ve davranışlarla akıl ve düşünce kabiliyetidir. Kulluk ve akıl emanetine riayet edilmezse, zulüm ve bilgisizliğe sapılmış olur. Bu emaneti vermekle Allah, insanı teklifleriyle sorumlu tutmuş ve böylece onu imtihan etmiştir. (müt.)

2- Bakar, 31.

3- İsrâ, 70.

4- Hicr, 29.

5- Casiye, 13.

6- Mü'minûn, 14.

İnsanoğlu için Kur'ân'da var olan zarif ve güzel övgü ve saygı ifadelerini başka hiçbir yerde bulmak mümkün değildir. İnsanın tarih seyrindeki tekâmül süreci de Kur'ân'ın insan hakkındaki tarifinde yatan hakikati kanıtlamıştır.

Kur'ân'ın Vahiysel Yapısı

Bazı kimseler Kur'ân'ın kelime ve cümle düzeninin vahiy şeklinde olmadığına ihtimal vermişlerdir. Bu insanlara göre, vahyin içerdiği mana, Allah tarafından Peygamber'in kalbine ilka edilmiş (konulmuş), Peygamber ise bu manaları mevcut şekildedeki lafız ve cümle kalıplarına dökmüştür.¹ Böyle bir ihtimal şu ayet-i kerimenin yorumundan kaynaklanmaktadır:

فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَى قَلْبِكَ / Allah'ın izniyle Kur'ân'ı senin kalbine indirmiştir.²

Başka bir ayette de yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ. عَلَى قَلْبِكَ / Onu Ruh'u'l-Emin (Cebrail), senin kalbine indirmiştir.³

Bu ayetlerin özeti şudur; Kur'ân algılama ve idrak merkezi olan kalbe, yani Peygamber'in kalbine nazil olmuştur.

Fakat bu ihtimalin ilmî bir itibarı ve kıymeti yoktur ve hiçbir mesnede de sahip değildir. Zira Kur'ân'ın açık ve net olan ayetleri bunu reddetmektedir. Müslümanların ilk günden bugüne kadar yaklaşımları ve ittifakları aksi yöndedir. Bu varsayım ve ihtimal daha çok cümle düzenindeki güzellik ve ibarelerdeki fesahat ve belagat ile ilgili olan Kur'ân'ın mucize oluşuyla da çelişmektedir. Kur'ân'ın mucize oluşu ve diğer in-

---

1- Konu ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için Henry Ostrin Velfsin tarafından kaleme alınan *Kelam İlminin Felsefesi* adlı kitaba başvurunuz. Bu kitap Ahmed Aram tarafından Farsçaya tercüme edilmiştir. Ostrin bu ihtimal ve iddiayı Mutezile kelamının öncülerinden olan ve h. 228'de vefat eden Muammer b. Abbad Sulemi'ye isnat etmektedir. Ayrıca Ostrin'in bu hususta Ebu'l-Hasan Eşarî'nin *Makalatu'l-İslâmiyyin* adlı kitabına da atıf ve isnatta bulunmuştur. İsnat edilen kitaba yapılan başvuru ve araştırma ile Ostrin'in bu husustaki tespit ve algılamasının yanlış olduğu açıklık kazanmıştır. Lakin bu isnat ve iddia Maksud Ferasethah gibi bazı kimseler için bu yönde kuşkular uyandırmak ve garip şeyler anlatmak hususunda malzeme teşkil etmiştir. Bkz, Zeban-ı Kur'ân/Kur'ân'ın Dili, s. 305.

2- Bakara, 97.

3- Şuara, 193-194.

sanların Kur'ân surelerinin benzeri sureler getirmekten aciz kalmaları Peygamber'i de içine almaktadır. Yani Peygamber de Kur'ân surelerinden bir surenin benzerini kendisinden getiremez. Kelime ve cümleler Peygamber'e ait olsaydı, itirazcı ve inatçı insanlar bu kadar acizlik göstermeyeceklerdi. Yukarıdaki iki ayet hakkında sergilenen böylesi bir yaklaşım oldukça yüzeyseldir. Zira bu iki ayette kastedilen kalp, Peygamber'in hakikî şahsiyetinin simgesi olan iç âlemidir. Vahyin alınması da ancak bu yolla mümkün olabilir. Zira vahiysele mesaj, dış duyuyla algılanabilecek bir şekilde gerçekleşmez. Bu mesajın alınması kendisine münasip olan cihazı gerekli kılmaktadır. Bu cihaz da tekâmülün zirvesine ulaşmış olan Peygamber'in şahsiyetinin melekutî ve manevî boyutudur. Ancak bu vesileyle ilâhî mesaj alınıp açıklanabilir.

Bir benzetmede bulunarak örnek vermeye çalışırsak, radyo dalgaları vasıtasıyla mesajların alınıp verilmesini dile getirebiliriz. Radyo istasyonundan verilen mesajı almak için özel bir cihaza ihtiyaç vardır. Tabi ki bu cihaz yayınlanan söz ve cümleler ne ise onları olduğu gibi başkasına ulaştırır. Radyonun dalgalarla almış olduğu mesajı normal dış duyu organlarıyla almak mümkün değildir. Dalgalara mahsus cihazla verilen mesaj alınıp daha ileriye aktarılabilir. Alıcının yalnızca muhtevayı aldığı ve sözler ile cümlelerin aynısını almadığı ve aldığı muhtevayı başka söz ve cümleler kalıbına döküp naklettiği düşünülemez.

Bu benzerlik arzeden bir misaldir. Biz bu örneği vererek dalga alıcılarıyla vahiy arasındaki benzerliği ispatlamayı kesinlikle düşünmedik. Bu vesile ile alınan mesajın duyu organlarıyla idrak edilecek türden olmadığını anlatmaya çalıştık. Aynı kelime ve cümleler, duyu organlarıyla hissedilmeden alınıp sunulabilir. Kur'ân cümle ve kelime yapısının Allah'tan olduğunu ve vahiy ile şekillendiğini açıkça söylüyoruz. Zira Kur'ân-ı Kerim'in birçok yerinde tilavet, tertil ve kıraat sözcükleri kullanılmıştır. Bu üç sözcük de Arap dil ve gramer kurallarınca başkası tarafından hazırlanan bir şeyin farklı şekillerde okunması anlamına gelir. Yani hem kelime, hem de mana, her ikisi de başkasına aittir. Dillendiren kişi sadece okur ve kendisinden bir şey eklemeyiz.

Lügat anlamıyla "Kıraat/Okuma", başkası tarafından düzenlenmiş olan kelime ve ibarelerin okunmasına denilir. Kelime ve cümleler kişinin kendisi tarafından hazırlanmış olursa kıraat kelimesi kullanılmaz. "Tila-

vet" de aynı hükmü taşımaktadır. Bunun içindir ki fakihler şöyle diyorlar; kıraat lafzın okunmasından ibarettir. Buna karşılık olarak "tekellüm" veya "kelam" da mananın dile getirilmesidir.

Şiir okunmada da durum bundan ibarettir. Eğer kişinin kendisi bir şiiri yazıp söylese, buna "İnşa" denilir. Ama eskiden söylemiş olduğu veya başkasına ait olan bir şiiri okursa, buna "inşad" denilir. "İnşa" ansızın bir şeyi dillendirip okumaktır. "İnşad" ise geçmişte söylenen şiirin tekrar okunup hikâye edilmesidir. "Kıraat" da kelime ve cümleleri daha önce hazırlanmış olan bir "nesrin/düz yazının" okunması demektir. "Tekellüm" kişinin kendisine ait olan bir mana ve mefhumu kelimelere döküp canlandırmasına denilir.

Bu açıklamalarla varılan sonuç şudur; Kur'ân-ı Kerim'in kelime ve cümle tertiplerinin Peygamber tarafından olması mümkün değildir. Zira Peygamber, ancak Allah tarafından hazırlanmış olan metni kıraat veya tilavet etmiştir. Kur'ân'ın hiçbir yerinde Peygamber'in onu tekellüm ettiği söylenmemiştir.

Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyrulmaktadır:

فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ / Kur'ân okuduğun zaman, kovulmuş şeytandan Allah'a sığın¹

Veya başka bir ayet-i kerimede şöyle buyurmaktadır:

وَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ جَعَلْنَا بَيْنَكَ وَبَيْنَ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ حِجَابًا مَسْتُورًا / Kur'ân okuduğunda, seninle ahirete inanmayanların arasına gizli bir perde çekeriz.²

Veya

وَقُرْآنًا فَرَقْنَاهُ لِتَقْرَأَهُ عَلَى النَّاسِ عَلَى مُكْثٍ وَنَزَّلْنَاهُ تَنْزِيلًا / Biz Kur'ân'ı, insanlara - ra dura dura okuyasın diye âyet âyet ayırdık ve onu peyderpey indirdik.³

Veya

1- Nahl, 98. Allah-u Teala Kur'ân okumak isteyen kimseye önce şeytanın şerhinden Allah'a sığınmasını emretmektedir. Bu sığınma "أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ" / Euzu-billahimeşşeytanirracim" demekle olur. Anlamı ise "Kovulmuş şeytandan Allah'a sığınırım"dır. (müt)

2- İsrâ, 45.

3- İsrâ, 106.

سَتُفْرُوكَ / Sana Kur'ân'ı okutacağız ve sen onu unutmayacaksın.¹

Başka ayetlerde de şöyle buyurmaktadır:

هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمِّيِّينَ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ / O, ümmîlere, içlerinden, kendilerine ayetlerini okuyan, onları temizleyen, onlara kitabı ve hikmeti öğreten bir peygamber gönderendir.²

وَأَنْ أَتْلُو الْقُرْآنَ / Ve Kur'ân okumakla emrolundum.³

وَأْتِلْ مَا أُوحِيَ إِلَيْكَ مِنْ كِتَابِ رَبِّكَ / Rabbinin kitabından sana vahyedileni oku."⁴

Kur'ân'ın tilavetini Peygamber'e istinat eden ve okunmasını emreden ayetler çoktur.

Buna ilaveten Kur'ân açıkça "Allah Kelamı" olarak tanımlanmıştır:

وَإِنْ أَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ فَأَجِرْهُ حَتَّى يَسْمَعَ كَلَامَ اللَّهِ / Eğer Allah'ın o - tak koşanlardan biri senden sığınma talebinde bulunursa, Allah'ın kelâmını işitebilmesi için ona sığınma hakkı tanı.⁵

يُرِيدُونَ أَنْ يُبَدِّلُوا كَلَامَ اللَّهِ / Onlar Allah'ın kelâmını değiştirmek isterler.⁶

Kendi görüşlerini esas alarak tefsir yapanlar hakkında bir kutsî hadiste şöyle denilmektedir: "Kendi görüşüyle kelâmımı tefsir eden bana iman etmemiştir."⁷ Başka bir hadiste de şöyle denilmiştir: "O (Kur'ân), Allah kelâmıdır ve tevili insan kelâmına benzemez."⁸

Ayrıca Yüce Allah, açık bir şekilde Kur'ân'ı Arapça indirdiğini buyurmaktadır. Bu, Kur'ân-ı Kerim'in kelime yapısının vahiy olduğunu göstermektedir. Bazı kuşkucuların şüpheleri için dayanak olarak gösterdikleri Şuara Suresi'nin 192 ila 195. ayetlerinde de bu gerçek açık bir şekilde beyan edilmiştir. Ayet şöyle buyurmaktadır:

1- A'la, 6.

2- Cuma, 2.

3- Neml, 92.

4- Kehf, 27.

5- Tevbe, 6.

6- Fetih, 15.

7- Şeyh Saduk, el-Emali, Necef baskısı, s. 6, 2. oturum.

8- Şeyh Saduk, et-Tevhid, Beyrut baskısı, s. 264, 36. bölüm.

وَإِنَّهُ لَنَزِيلُ رَبِّ الْعَالَمِينَ. نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ. عَلَى قَلْبِكَ لِتَكُونَ مِنَ الْمُنذِرِينَ. بِلِسَانٍ
عَرَبِيٍّ مُبِينٍ

Şüphesiz bu Kur'ân, âlemlerin Rabbi'nin indirmesidir. Uyarıcılardan olasın diye onu güvenilir Ruh (Cebrail) senin kalbine apaçık Arapça bir dil ile indirmiştir.¹

Nitekim Kur'ân-ı Kerim'in hem kelime ve hem de mana itibariyle vahiy olduğu kesindir ve bu hususta hiçbir şüpheye mahal yoktur. Kur'ân her yönüyle ve mutlak anlamda Allah kelimidir. Mana itibariyle mucize olmakla birlikte, kelime ve cümle yapısıyla da mucize olan böyle bir sözün Peygamber'in ağzından çıkması mümkün değildir. Daha önceden de belirttiğimiz gibi Kur'ân, insanları surelerin benzerini getirmeye çağırılmış ve meydan okumuştur. Bu meydan okuma Peygamber'i de kapsamaktadır.

1- Şuara, 192-195.

İkinci Bölüm

KUR'ÂN'IN İNİŞİ

Kur'ân-ı Kerim, çeşitli münasebetlere binaen ve hadiseler ile gelişmeler sürecine paralel olarak, hicretten önce ve hicretten sonra aşamalı bir şekilde, yirmi üç yıl boyunca inmiş olan ayet ve sureler bütününden ibarettir. Yazılmış olan ayet ve sureler daha sonra iki kapak arasında toplatılıp mushaf adını aldı. Kur'ân'ın nüzulü ayet ve sure şeklinde tedricî olmuş ve Peygamber'in (s.a.a) hayatının son yılına kadar devam etmiştir. Peygamber (s.a.a), hayatta oldukları zaman Müslümanlar bir soru ile karşı karşıya kaldıklarında veya sorulan bir soruya cevap verilmesi gerektiğinde, bazı ayet ve sureler nazil oluyordu. Kendilerinden dolayı ayet ve surelerin nazil olduğu hadise ve vakalara "Esbab-ı Nüzul (Nüzul Sebepleri)" denilmektedir. Birçok ayetin de doğru bir şekilde anlaşılması için nüzul sebebinin bilinmesi gerekir. Kur'ân'ın diğer semavî kitaplardan bir farkı da, topluca değil aşamalı bir şekilde inmiş olmasıdır. Bilindiği üzere Hz. Âdem'in (a.s) sahifeleri ve Hz. Musa'nın (a.s) levhaları topluca nazil olmuştur. Bu durum müşriklerin bir takım bahane ve eleştirilerine gerekçe teşkil etmiştir:

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ الْقُرْآنُ جُمْلَةً وَاحِدَةً / İnkâr edenler, "Kur'ân ona bir defada topluca indirilmeli değil miydi?" dediler.¹

Sorularının cevabında deniliyor ki:

كَذَلِكَ لِنُنَبِّئَ بِهِ قَوْمًا كَ وَرَتَّلْنَاهُ تَرْتِيلًا / Biz onu senin kalbine iyice ye - leştirmek için böyle yaptık (parça parça indirdik) ve onu tane tane (ayırarak) okuduk.²

Başka bir yerde de deniliyor ki:

1- Furkan, 32.

2- Furkan, 32.

وَقُرْآنًا فَرَقْنَاهُ لِتَقْرَأَهُ عَلَى النَّاسِ عَلَى مُكْثٍ وَنَزَّلْنَاهُ تَنْزِيلًا / Biz Kur'ân'ı, insanlara dura dura okuyasın diye âyet âyet ayırdık ve onu peyderpey indirdik.¹

Kur'ân'ın tedricî olarak inmesinin hikmeti ve nedeni hakkında, Kur'ân'ın kendisinden elde edilen izahat ve yorum şudur; Yüce Allah, hem Resul-i Ekrem'in ve hem de Müslümanların daima O'nun özel lütuf ve himayesine mazhar olduğunu, kendilerini hiçbir zaman yalnız bırakmadığını ve devamlı kullarıyla irtibat halinde olduğunu göstermek için Kur'ân'ı tedricî ve gelişen hadiselerle binaen nazil etmiştir. Kur'ân'ın aşamalı bir şekilde nazil olması Müslümanların rahatlamasına ve yüreklerinin yatışmasına neden oluyordu. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de buyruluyor ki:

وَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ فَإِنَّكَ بِأَعْيُنِنَا / Rabbinin hükmüne sabret. Çünkü sen gözlerimizin önündesin.²

Peygamber'in mukavemetini ve direncini artıran bu kabil sıcak mesajlara Kur'ân'da çokça rastlamaktayız.

Kur'ân Nüzulünün Başlangıcı

Kur'ân-ı Kerim'in nüzulü, mübarek Ramazan ayında ve kadir gecesinde başlamıştır.

شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ هُدًى لِّلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِّنَ الْهُدَىٰ وَالْفُرْقَانِ / Ramazan ayı, insanlara yol gösterici, doğrunun ve doğruyu eğriden ayırmanın açık delilleri olarak Kur'ân'ın indirildiği aydır.³

إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ مُبَارَكَةٍ إِنَّا كُنَّا مُنذِرِينَ. فِيهَا يُفْرَقُ كُلُّ أَمْرٍ حَكِيمٍ / Gerçekten biz onu mübarek bir gecede indirdik, gerçekten biz uyarıp-korkutanlar ki her hikmetli emir, o gecede ayırılır.⁴

إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ / Şüphesiz, biz onu (Kur'ân'ı) Kadir gecesinde indirdik.⁵

Caferî mezhebine göre kadir gecesi Ramazan ayının ya 21 veya 23. gecesidir. Şeyh Kuleynî, Hişam b. Mihran'dan, o da İmam Cafer Sâdık'tan

1- İsrâ, 106.

2- Tur, 48.

3- Bakara, 185.

4- Duhan, 3-4.

5- Kadir, 1.

(a.s) şöyle rivayet etmektedir: "İmam Sâdık'a Kadir gecesinin hangi gece olduğunu sordum. İmam buyurdu: Onu Ramazanın 21. ve 23. gecelerinde arayın." Zurare, İmam Sâdık'tan (a.s) şöyle rivayet etmektedir: "İmam buyurdular ki: 19. gece takdir, 21. gece tayin ve 23. gece ise mühürleme ve imza gecesidir."¹ Şeyh Saduk ise bu hususta diyor ki: "Din büyüklerimiz Kadir gecesinin Ramazanın 23. gecesini olduğu hususunda hemfikirdiler."² Bu geceye, Ebu Hamza Somalî'nin rivayet ettiği hadiste de belirtildiği gibi "Leyletu'l-Cuhenî" de denilmektedir.

Kur'an Nüzulünün Üç Yıl Gecikmesi

Risalet vahyinin (Peygamberliğin) başlangıcı, hicretten 13 yıl öncesine (miladî, 609 yılında) ve Recep ayının 27'sine tekabül etmektedir.³ Lakin Kur'an semavî bir kitap ünvanıyla üç yıl gecikmeyle nazil oldu. Kur'an'ın nüzul seyrinde bu üç seneye "fetret dönemi" denilmektedir. Bu zaman zarfında Peygamber (s.a.a) tebliğini gizli olarak yapıyordu. Gizli tebliğ şu ayetin nazil olduğu güne kadar devam etti:

فَاَصْدَعْ بِمَا تُؤْمَرُ وَأَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ / Sana emrolunanı açıkça söyle ve ortak koşanlardan yüz çevir!⁴

1- bk. Muhammed b. Hasan Hürr el-Amilî, Vesailu's-Şia, c. 7, Ramazan ayının hükümleri bölümü, bab 23, hadis 1 ve 2. Şeyh Tusî, et-Tehzib, c. 4, s. 330, sayı 1032.

2- Şeyh Saduk, el-Hisal, c. 2, s. 102. et-Temhid, c. 1, s. 108-109.

3- Peygamber'e ilk vahyin Recep ayının 27'sinde geldiği hususunda çokça rivayet nakledilmiştir. Bu rivayetlerde bugüne mahsus özel ibadetler tavsiye edilmiştir. Zira bugün devamlı olarak fetih (kazanma) ve hareket günü olarak adlandırılmıştır. (bkz. el-Emali, s. 28. Kafi, c. 4, s. 149. Biharul-Envar, c. 18, s. 189. Vesailu's-Şia, c. 7, sünnet oruçlar bölümü, bab 15, hadis 1-7. Menakıb, İbn Şehraşub, c. 1, s. 150. Sire-i Halebiyye, c. 1, s. 238. Kenzu'l-Ummal'in özeti, Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inin haşiyesi, c. 3, s. 362. Lakin Ebu Cafer Taberî Amulî (224-310) bu konuda Enfal Suresi'nin 41. ayetine مَا وَرَدْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا يَوْمَ الْفُرْقَانِ يَوْمَ التَّنْجِي الْجَمْعَانَ / Eğer Allah'a ve hak ile bâtılın ayrıldığı gün, iki ordunun birbiri ile karşılaştığı gün, kulumuza indirdiğimize inanmışsanız." istinaden vahyin başlangıcının Ramazanın 17'si olduğuna dair bir rivayet nakletmektedir. Ebu Abdullah Zencanî de görünürde bu rivayeti doğrulamıştır. Hâlbuki bu ayet aynı günde vuku bulan Bedir savaşı ve ganimetlerin hükmü hakkında nazil olmuştur. Tarihu'l-Kur'an, s. 7. Ayet-i kerime yalnızca ganimet ve enfalin (savaş yapılmadan elde edilen araziler) hükmüne değiniyor. Kur'an'ın nüzulünün başlangıcından veya risaletin bugün geldiğinden bahsedilmemektedir. et-Temhid, c. 1, s. 106.

4- Hicr, 94.

Bu ayetin gelmesiyle birlikte Peygamber çağrısını açıkça dile getirmekle mükellef kılındı. " *اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ* / *Yaratan Rabbinin adıyla oku!*"¹ ayetinin nüzulünden sonra, üç yıla yakın bir zaman zarfında vahiy nazil olmadı. Bu döneme "vahyin fetret dönemi" denilmektedir. Daha sonra Kur'ân tedricî olarak peyderpey inmeye başladı. Bu duruma karşı müşriklerden bir takım itirazlar yükseldi. Daha önceleri Furkan Suresi'nin 32. ayetinin açıklamasında bu konuya değindik. Bu ayette müşrikler itirazlarını şu şekilde dile getiriyorlardı:

لَوْلَا نَزَلَ عَلَيْهِ الْقُرْآنُ جُمْلَةً وَاحِدَةً / Kur'ân ona bir defada toptan indirdi - seydi ya!²

Yani eğer Kur'ân bir defada nazil olsaydı ona inanırdık. Kur'ân'ın birçok yerinde müşriklerin bu türden bahanelerine rastlanılmaktadır.

Nüzul Süresi

Kur'ân-ı Kerim'in aşamalı nüzulü yirmi yıl sürmüştür. Kur'ân'ın inişi bisetten üç yıl sonra olup Peygamber'in hayatının son yılına kadar devam etmiştir. Ebu Cafer Muhammed b. Kuleynî (öl. 326) bu hususta şöyle bir hadis nakletmektedir: "Hafs b. Gıyas, İmam Sâdık'a (a.s) sordu; Kur'ân'ın nüzulü yirmi yıl sürmüşse neden Allah: " *شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ* / *Ramazan ayı ki onda Kur'ân nazil olmuştur.*"³ diye buyurmaktadır?" Muhammed b. Mesud Ayyaşî Semerkandî, İbrahim b. Ömer Senanî'den naklediyor ki: İmam Sâdık'a (a.s) sordum; Kur'ân yirmi yıl içinde nazil olduysa nasıl Ramazan ayında inmiştir?" Ali b. İbrahim Kummî diyor ki: "İmam Sâdık'a (a.s) soruldu: Kur'ân yirmi yıl içinde nazil olmuşsa nasıl Ramazan ayında inmiş olabilir?" Rivayetlere göre İmam şöyle buyurdular:

Evet! Kur'ân Ramazan ayında nazil oldu ve sonra bu nüzul yirmi sene devam etti.⁴

İbn Babeveyh Saduk,⁵ Allame Meclisî,⁶ Seyyid Abdullah Şubber⁷ bu görüşü benimsemişlerdir.

1- Alak, 1.

2- Furkan, 32.

3- Bakara, 185.

4- Tefsir-i Ayyaşî, c. 1, s. 80, hadis 184.

5- Şeyh Saduk, el-İtikadat, s. 101.

6- Biharu'l-Envar, c. 18, s. 250-253.

7- Abdullah Şubber, Tefsir-i Şubber, s. 350.

Tabiinin büyüklerinden ve Medine'nin seçkin yedi fakihinden biri olan Said b. Museyyeb (öl. H. 95) diyor ki: "Peygamber kırk üç yaşındayken Kur'ân kendisine nazil oldu."¹ Vahidî Nişaburî, tabiinin fakihlerinden olan Amir b. Şerahil Şa'bî'den şöyle nakletmektedir: "Kur'ân'ın nüzul müddeti yaklaşık yirmi senedir." İmam Ahmed b. Hanbel de ondan şöyle nakletmektedir: "Peygamberlik Peygamber'e kırk yaşında geldi. Peygamberliğin gelişinden üç sene sonra Kur'ân yirmi yıl boyunca nazil oldu." İbn Kesir diye bilinen Ebu Vefa da diyor ki: "Bu rivayetin senedi tamamen doğru ve sahihtir."² Ebu Cafer Taberî, İkrime'den şöyle rivayet ediyor: İbn Abbas dedi ki: "Kur'ân'ın nüzülü başından sonuna kadar yirmi sene sürmüştür."

Ebu'l-Fida İsmail İbn Kesir Dimişkî (öl. H. 774), Muhammed b. İsmail Buharî'den, o da İbn Abbas'tan, o da Aişe'den şöyle bir hadis nakletmektedir: "Kur'ân on sene Mekke'de ve on sene de Medine'de nazil oldu." Ayrıca Ebu Ubeyd Kasım b. Selâm da Kur'ân'ın yirmi yılda nazil olduğuna ilişkin rivayeti nakledip, rivayetin sonunda şöyle diyor: "Bu rivayetin senedi sahihtir."³

Bu konu hakkında karşımıza üç soru çıkmaktadır.

– Peygamberlik Recep ayının 27'sinde ve Alak Suresi'nin beş ayetiyle başlamışsa, nasıl oluyorda Kur'ân'ın nüzülü veya nüzulünün başlangıcı kadir gecesinde gerçekleşiyor?

– Kur'ân farklı zaman ve münasebetlerle 20 yıl içinde aşamalı bir şekilde nazil olmuştur. Dolayısıyla nasıl kadir gecesinde nazil oluğu olabilir?

– Hangi ayetler veya sure ilk olarak Peygamber'e nazil olmuştur? Eğer ilk sure veya ayetler Alak Suresi'nin ilk beş ayeti ise neden Fatıha Suresi'ne kitabın açıcısı anlamında gelen "Fatıhatu'l-Kitab" unvanı verilmiştir?⁴

Birinci ve üçüncü soruların cevabı açıktır. Zira Kur'ân'ın nüzülü peygamberlikten üç sene sonra gerçekleşti. Peygamberliğin ilk üç yılında

1- Bu söz, ümmetin üzerine ittifak ettiği peygamberliğin kırk yaşında geldiği düşünülürse aksinedir.

2- bk. İbn Kesir, el-Hidaye ve'n-Nihaye Fi't-Tarih, c. 3, s. 4. el-İtkan, c. 1, s. 45. Tabakat-ı İbn Sad, c. 1, s. 127. Tabiın, Allah Resulünün sahabeleriyle görüşen ve onlardan kesbî ilim ve marifet edinen kimselere denir. (müt)

3- İbn Kesir Tefsiri'nin sonunda yer alan Kur'ân faziletleri bölümüne bakınız.

4- Bu sure Mushaf'ın başında yer aldığından kendisine bu ad verilmiş olabilir. (müt.)

İslâmî tebliğ gizli yapılıyordu, henüz İslâm için bir kitap nazil olmamıştı. Bu durum " فَاصْدَعْ بِمَا تُؤْمَرُ وَأَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ / Sana emrolunanı açıkça söyle ve ortak koşanlardan yüz çevir."¹ ayeti nazil oluncaya kadar devam etti. Bu ayetin nazil olmasıyla Peygamber davetini açıkça yapmakla mükellef kılınmış oldu. Böylece Kur'ân'ın nüzülü de başladı.² Peki, Fatıha Suresi'ne neden "Fatıhatu'l-Kitab" denilmektedir? Eğer bu isimlendirme Peygamber'in hayatında yapılmışsa sebebi nedir?

Bunun nedeni Peygamber'e bir bütün olarak inen ilk sure olmasıdır. Bazı rivayetlere göre Cebrail, Peygamberliğin ilk gününde namaz ve abdesti Peygamber'e öğretti. "Namaz ancak Fatıha ile olur" rivayeti gereğince bir bütün olarak inen ilk sure Fatıha'dır.

Kur'ân'ın Kadir gecesinde nazil oluşu ile tedricî nüzulün başlangıcı arasındaki çelişki ile ilgili ikinci soru üzerinde çok tartışılmış ve farklı görüşler öne sürülmüştür. Bu görüşler kısaca şunlardır:

Birinci Görüş: Kur'ân'ın nüzulünün başlangıcı Kadir gecesidir. Zira " شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ / Ramazan ayı ki onda Kur'ân nazil olmuştur."³ ayetinin zahirinden anlaşılan budur. Âlimlerin çoğu bu görüşü kabul etmektedir.

Bu ayetin nüzülü sırasında yaşayanların çoğu bu ayette geçen Kur'ân kelimesini tüm Kur'ân olarak yorumlamışlardır. Bu görüşe göre mezkûr ayet-i kerime Kur'ân'ın başlangıcını kastetmektedir. Bundan dolayı müfessirlerin çoğu bu ayeti bilinen veçhiyle beyan etmişlerdir. (Yani Kur'ân'ın nüzülü bu ayet ile başlamıştır.)⁴

Rivayetin zahirine göre hareket edenler ise mezkûr görüşü paylaşıyorlar.⁵ Çünkü Kur'ân'ın tefsiri ile ilgili rivayetlerin taabbudî (ko-

1- Hicr, 94.

2- bk. et-Temhid, c. 1, s. 108'den itibaren.

3- Bakara, 185.

4- Zemahşerî şöyle diyor: "Kur'ân'ın nüzulüne bu ayda başlandı." el-Keşşaf, c. 1, s. 227. Beydavî şöyle diyor: "Bu ayda Kur'ân'ın nüzülü başladı." Envaru't-Tenzil, c. 1, s. 217. Şeyh Muhammed Abduh ise şöyle diyor: "Kur'ân bu ayda indirilmiştir, cümlesinden kasıt, bu ayda Kur'ân'ın nüzülü başlamıştır." el-Menar Tefsiri, c. 2, s. 158. Merağî ise diyor ki: "Ramazan ayının olduğu bu günlerde Kur'ân'ın nüzulüne başlanmıştır." Tefsiru'l-Merağî, c. 2, s. 73. İbn Şehraşub ise şöyle diyor: "Bu ayette geçen Kur'ân kelimesi umumiyet ifade ediyor, cins ifade ediyor."

5- Tefsir-i Safi, Dokuzuncu Önsöz. Meşhedî, Kenzu'd-Dekaik, c. 1, s. 430. Tefsir-i Ayyaşî, c. 1, s. 80. Tefsir-i Kummî, c. 1, s. 66.

şulsuz kabullenme) zorunluluğu yoktur. Zira taabbud amel ile ilgilidir. Akide ve idrak ile ilgili değildir. Bilhassa rivayet lafzın zahirine muhalif ve teville ihtiyaç duyuyorsa bu durumda taabbud asla söz konusu olamaz. Öte yandan Kur'an-ı Kerim'in sahip olduğu özellikler, farklı ibare ve kavramları ve farklı münasebetlerden dolayı nazil olan ayetlerin yapısı göz önünde bulundurulursa, bir gecede nazil olduğu düşünülemez. Ancak bahsedilen nüzulün tevili yapabiliriz. Örneğin Kur'an ilk kadir gecesine oranla uzak gelecek sayılan geçmişten bahsediyor:

وَلَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ بِبَدْرٍ وَأَنْتُمْ أَذِلَّةٌ

Andolsun, siz son derece güçsüz iken Allah size Bedir'de yardım etmişti.¹

لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ فِي مَوَاطِنَ كَثِيرَةٍ وَيَوْمَ حُنَيْنٍ إِذْ أَعْجَبَتْكُمْ كَثْرَتُكُمْ فَلَمْ تُغْنِ عَنْكُمْ شَيْئًا وَضَاقَتْ عَلَيْكُمُ الْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ ثُمَّ وَلَّيْتُم مَدْيَنَ. ثُمَّ أَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَى رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَأَنْزَلَ جُنُودًا لَمْ تَرَوْهَا

Andolsun Allah, birçok yerde ve Huneyn savaşı gününde size yardım etmiştir. Hani, çokluğunuz size kendinizi beğendirmiş, fakat (bu çokluk) size hiçbir yarar sağlamamış, yeryüzü bütün genişliğine rağmen size dar gelmişti. Nihayet gerisingeriye dönüp kaçıştınız. Sonra Allah, Resülü ile müminler üzerine kendi katından güven duygusu ve huzur indirdi.²

إِلَّا تَنْصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللَّهُ إِذْ أَخْرَجَهُ الَّذِينَ كَفَرُوا ثَانِي اثْنَيْنِ إِذْ هُمَا فِي الْغَارِ إِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ لَا تَحْزَنْ إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَيْهِ وَأَيَّدَهُ بِجُنُودٍ لَمْ تَرَوْهَا وَجَعَلَ كَلِمَةَ الَّذِينَ كَفَرُوا السُّفْلَى وَكَلِمَةَ اللَّهِ هِيَ الْعُلْيَا وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ

Eğer siz ona (Peygamber'e) yardım etmezseniz, (biliyorsunuz ki) inkâr edenler onu iki kişiden biri olarak (Mekke'den) çıkardıkları zaman, ona bizzat Allah yardım etmişti. Hani onlar mağarada bulunuyorlardı. Hani o arkadaşına, "Üzülme, çünkü Allah bizimle beraberdir" diyordu. Allah da onun üzerine güven duygusu ve huzur indirmiş, sizin kendilerini görmediğiniz birtakım ordularla onu desteklemiş, böylece inkâr edenlerin sözünü alçaltmıştı.

1- Âl-i İmrân, 123.

2- Tevbe, 25-26.

Allah'ın sözü ise en yücedir. Allah, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.¹

عَفَا اللَّهُ عَنْكَ لِمَ أَذْنَتْ لَهُمْ حَتَّىٰ يَتَّبِعَنَّ لَكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَتَعْلَمَ الْكَافِرِينَ

Allah, seni affetsin! Doğru söyleyenler sana iyice belli olup, yalancılara bilinceye kadar beklemeden niçin onlara izin verdin?²

فَرَحَ الْمُخَلَّفُونَ بِمَقْعَدِهِمْ خِلَافَ رَسُولِ اللَّهِ وَكَرِهُوا أَنْ يُجَاهِدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَقَالُوا لَا تَنْفِرُوا فِي الْحَرِّ

Allah'ın Resulüne karşı gelerek (sefere çıkmayıp) geri bırakılanlar, oturup kalmalarına sevindiler. Allah yolunda mallarıyla canlarıyla cihat etmek hoşlarına gitmedi ve "Bu sıcakta sefere çıkmayın" dediler.³

وَجَاءَ الْمُعَذِّرُونَ مِنَ الْأَعْرَابِ لِيُؤْذَنَ لَهُمْ وَقَعَدَ الَّذِينَ كَذَبُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ

Bedevîlerden mazeret ileri sürenler, kendilerine izin verilsin diye geldiler. Allah'a ve Resulüne yalan söyleyenler ise (mazeret bile belirtmeden) oturup kaldılar.⁴

وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مَسْجِدًا ضِرَارًا وَكُفْرًا وَتَفْرِيقًا بَيْنَ الْمُؤْمِنِينَ وَإِرْصَادًا لِمَنْ حَارَبَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ مِنْ قَبْلُ

Bir de zararlı faaliyetlerde bulunmak, küfre yardım etmek, mü'minler arasına ayrılık sokmak için ve öteden beri Allah ve Resulüne karşı savaşanlara üs olsun diye bir mescit yapanlar vardır.⁵

مِنَ الْمُؤْمِنِينَ رِجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ فَمِنْهُمْ مَنْ قَضَىٰ نَحْبَهُ وَمِنْهُمْ مَنْ يَنْتَظِرُ وَمَا بَدَّلُوا تَبْدِيلًا

Mü'minlerden öyle adamlar vardır ki, Allah'a verdikleri söze sâdıq kaldılar. İçlerinden bir kısmı verdikleri sözü yerine getirmişti (şehit olmuştur). Bir kısmı da (şehit olmayı) beklemektedir. Verdikleri sözü asla değiştirmemişlerdir.⁶

1- Tevbe, 40.

2- Tevbe, 43.

3- Tevbe, 81.

4- Tevbe, 90.

5- Tevbe, 107.

6- Ahzab, 23.

قَدْ سَمِعَ اللَّهُ قَوْلَ الَّتِي تُجَادِلُكَ فِي زَوْجِهَا وَتَشْتَكِي إِلَى اللَّهِ وَاللَّهُ يَسْمَعُ تَحَاوُرَكُمَا

Allah, kocası hakkında seninle tartışan ve Allah'a şikâyetinde bulunan kadının sözünü işitmiştir. Allah, sizin sürdürdüğünüz konuşmayı (zaten) işitmekteydi.¹

Geçmişten haber veren bu tür ayetler Kur'an'da çoktur. Eğer Kur'an tümüyle Kadir gecesinde nazil olmuş olsaydı, yukarıdaki ayetler için zaman açısından geçmiş zaman yerine gelecek zaman kipinin kullanılmış olması gerekirdi. Aksi takdirde söz, doğruyu veya hakikatı olduğu şekilde yansıtamaz.

Bahsi geçen delillerin yanı sıra, Kur'an'da nasih-mensuh, mutlak-mukayyet, genel-özel, açık-kapalı ayetler oldukça fazladır. Hâlbuki nasih olan ayetin zaman açısından mensuhtan sonra gelmesi gerekir.

Diğer mukayyet ve şartlı ya da müphem ve açıklayıcı ayetler için de aynı durum söz konusudur. Bu tür ayetler arasında bir fasılanın bulunması pek tabii bir şeydir. Dolayısıyla Kur'an-ı Kerim'in tümünün bir defada inmiş olması mümkün ve makul değildir. " شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ / Ramazan Kur'an'ın kendisinde indirildiği ayıdır."² ayet-i kerimesi ile benzer ayetler geçmişten haber vermektedirler. Anlatım tarzı gelecekte haber veren mezkûr ayetleri kapsamayacak bir niteliktedir. Öyle ise bu ayetler, kendilerinin dışındaki bir şeyden haber vermektedirler. O da Kur'an'ın nüzulünün başlangıcıdır. Bu ayetler Kur'an'ın bir parçasıdır ve eğer bu ayetler kadir gecesinde nazil olmuşsa, tüm Kur'an'dan haber vermekle birlikte kendilerinden de haber vermektedirler. Dolayısıyla bu ayetlerin kadir gecesinde nazil olmaları ve ayetin de şöyle demesi gerekir: «الذی ينزل» veya «أَنَا نَزَّلُهُ» böylelikle geçmiş zaman yerine şimdiki zamandan haber vermiş olurlardı. Lakin bu ayetler kendileri dışındaki ayetlerden haber vermektedir. Dolayısıyla kadir gecesinde nazil olmasından kastın nüzulün başlangıcı olduğunu ve Kur'an'ın bir defada bu gecede nazil olmadığını söylememiz gerekir.

Şeyh Saduk'a göre Kur'an'ın iki ayrı nüzul şekli vardır. Kur'an ilk olarak bir defada bütün olarak Resulullah'ın kalbine inmiş ve daha sonra ayet ayet tedricî olarak tekrar nazil olmuştur. Şeyh Müfid, Şeyh Saduk'un

1- Mücadele, 1.

2- Bakara, 185.

bu görüşü hakkında ki beşinci görüştür, diyor ki: "Şeyh Saduk'un iddiasının ilmî değeri yoktur ve kendisine itibar edilmeyen haber-i vahiddir. Haber-i vahide inanmak zor olduğu gibi, bunlarla amel etmek de zorunlu değildir." Ayrıca Kur'ân'ın nüzulüne sebep teşkil eden ve esbab-ı nüzul olarak bilinen hadiseler ve vakıalar zaman seyri içerisinde şekillenmiş ve Kur'ân'ın tedricî olarak nazil olmasına sebebiyet teşkil etmiştir. Tabi ki bu hadiseler Kur'ân'ın ifade yapısında ve beyan tarzında farklılıkların meydana gelmesine de neden olmaktadır. Esbab-ı nüzul denilen husus, Kur'ân'ın bir defa da nazil olduğunu dile getiren haber-i vahidin zahirî anlamının kabulünü zorlaştırmakta ve bunun aksi olan tedricî nüzule onay niteliği taşımaktadır. Zira Kur'ân bu hadiseleri dile getirmekte, bunlarla ilgili hükümleri belirtmekte ve tavrını sergilemektedir. Eğer Kur'ân bu hadiselerin vukuundan önce nazil olmuşsa hiçbir mana ve değer arz etmez. Ancak hadise ile ilgili ayet, hadisenin vuku bulmasından sonra nazil olmakla bir mana ve mefhum ihtiva eder. Örneğin Kur'ân münafıkların sözlerinden bahsetmektedir. Münafıklar şöyle diyorlar:

وَقَالُوا قُلُوبُنَا غُلْفٌ بَلْ لَعَنَهُمُ اللَّهُ بِكُفْرِهِمْ فَقَلِيلًا مَّا يُؤْمِنُونَ

Kalplerimiz örtülüdür, dediler. Öyle değil. İnkârları sebebiyle Allah onları lânetlemiştir. Bu yüzden pek az iman ederler.¹

Müşriklerin sözleri hakkında da şöyle buyurmaktadır:

وَقَالُوا لَوْ شَاءَ الرَّحْمَنُ مَا عَبَدْنَاهُمْ مَا لَهُمْ بِذَلِكَ مِنْ عِلْمٍ

Eğer Rahman dileseydi, biz onlara kulluk etmezdik, dediler. Bu konuda hiçbir bilgileri yoktur.²

Bu ayetlerin bahsettikleri vakalar geçmiş ile ilgilidir. Vuku bulmadan önce bu ayetlerin nazil olması düşünülemez. Geçmişteki vakalar ile ilgili bu tür haberler Kur'ân'da çoktur. Bu hususta Seyyid Murtaza Âlemu'l-Huda şöyle diyor:

Eğer Şeyh Ebu Cafer Saduk Kur'ân'ın tümünün bir defada nazil olduğuna dair görüşünü, haber-i vahid niteliği taşıyan rivayetlere dayandırıyor, şunu söylememiz gerekir; bu rivayetler ilmî açıdan fazla bir değer taşımamaktadır ve bunların yakine neden olması dü-

1- Bakara, 88.

2- Zuhruf, 20.

şünülemez. Ayrıca bu iddianın aksini ispatlayan ve Kur'ân'ın muhtelif münasebetlere binaen nazil olduğunu söyleyen rivayetler oldukça fazladır. Malum olduğu veçhiyle bazı ayetler Mekke'de, bazıları da Medine'de nazil olmuştur. Bazen bir hadise vuku bulduğunda Peygamber hadise ile ilgili ilâhî hükmü beyan etmek için bir veya birkaç ayetin nazil olmasını bekliyordu. Bu tür ayetler Kur'ân'da oldukça çoktur. Ayrıca Kur'ân'ın kendisi, tedricen nüzulüne apaçık bir şekilde delalet etmektedir.

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ الْقُرْآنُ جُمْلَةً وَاحِدَةً كَذَلِكَ لِنُثَبِّتَ بِهِ فُؤَادَكَ وَرَتَّلْنَاهُ تَرْتِيلًا

İnkâr edenler, "Kur'ân ona bir defada toptan indirilseydi ya!" dediler. Biz, Kur'ân'la senin kalbini pekiştirmek için onu böyle kısım kısım indirdik ve onu ağır ağır okuduk.¹

Bu ve benzeri ayetler Kur'ân-ı Kerim'in tedricen; vuku bulan hadise ve olaylara binaen parça parça indiğini açıkça göstermektedir.²

İkinci Görüş: Kur'ân'ın nüzulü hususunda her yılın Kadir gecesinde o yılın ihtiyacı olacak derecede Kur'ân Peygamber'e iniyor ve yıl boyunca gelişen hadise ve olaylara binaen tedricen bir kez daha nazil oluyordu. Bu görüşe göre ayette bahsi geçen Ramazan ayı ve Kadir gecesini belli bir Ramazan ayı ve Kadir gecesini değildir. Kur'ân'ın nüzulünün devam ettiği tüm yılların Ramazan ayları ve Kadir geceleri kastedilmektedir. Yani bir ay ve bir gece değil. Bu görüş Abdülmelik b. Abdülaziz b. Cüreyc'e (öl. H. 150) isnat edilmektedir. Diğer bazı âlimler de bu görüşü paylaşmışlardır.³ Bu görüş, bahsi geçen ilgili Kur'ân ayetlerinin zahiri ile tezat arz etmektedir. Kur'ân'ın bir gecede nazil olduğunu savunan görüşün problemlerinin tümü, bu görüş için de geçerlidir.

Üçüncü Görüş: Bu görüşe göre "*Ramazan, Kur'ân'ın kendisinde indirildiği aydır.*" ayetinden maksat, Kur'ân o ayın fazileti ve yüce makamı hakkında nazil olmuştur. Sufyan b. Uyeyne (öl. H. 198) diyor ki: "Ramazan, Kur'ân'ın kendisinde indirildiği aydır, ayetinden kasıt, Kur'ân'ın onun fazileti ve yüce makamı hakkında nazil olmasıdır." Dahhak b. Muzahim (öl.

1- Furkan, 32.

2- Resailu'l-Murtaza, c. 1, Tarablus Sorularına Cevap, c. 3, s. 403-405.

3- Fahreddin Razi, Tefsir-i Kebir, c. 5, s. 285. ed-Dürü'l-Mensûr, c. 1, s. 189. Tefsir-i Tabersî, c. 2, s. 276. el-İtkan, c. 1, s. 40.

H. 106) diyor ki: "Bu ayetten kasıt, Ramazanın orucu hakkında Kur'ân'ın nazil olmasıdır." Diğer bazı âlimler de bu görüşü benimsemişlerdir.¹ Öne sürülen bu görüşün Bakara Suresi'nin 185. ayeti ile yani "شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ / Ramazan, Kur'ân'ın kendisinde indirildiği aydır."² ayeti ile uyum arz etmesi mümkündür. Ancak bu yorum konu ile ilgili Kadir ve Duhan surelerinde gelen ayetlerle bağdaşmamaktadır.

Dördüncü Görüş: Kur'ân'ın birçok ayeti Ramazan ayında nazil olmuştur. Seyyid Kutup gibi bazı âlimler bu ihtimale yer vermişlerdir.³ Fakat bu görüşün doğruluğunu onaylayacak hiçbir delil yoktur. Öte yandan bu yorum sadece Bakara Suresi'ndeki ayet ile ilgilidir ve Kur'ân'ın Kadir gecesinde nazil olduğunu söyleyen Duhan ve Kadir surelerindeki ilgili ayetlerle bağdaşmamaktadır.

Buna göre, zikredilen son üç görüş kabul edilemez. Ama birinci ve beşinci görüş ilmî değere haiz ve kabul edilebilir niteliktedirler.

Beşinci Görüş: Bazı âlimler Kur'ân-ı Kerim'in iki defada nazil olduğuna inanmaktadırlar. Bir defa tümüyle nazil olmuştur. İkinci defa ise aşamalı olarak peygamberlik dönemi boyunca Peygamber'e nazil olmuştur. Bu görüşü savunanlar Kur'ân'ın bir bütün olarak Kadir gecesinde Peygamber'e nazil olduğunu, ikinci defa ise aşamalı bir şekilde nazil olduğuna inanıyorlar. Muhaddislere göre bu görüş en makul ve en geçerli görüştür. Bu düşünceye kaynak teşkil eden hadis, nüzul hadisesini tüm tafsilatıyla anlatan meşhur rivayettir. Bazı insanlar bu hadisin zahirini delil olarak kabul etmişlerdir. Bazıları da bu hadisi tevil ederek kabul etmişlerdir. Celaluddin Suyutî bu hususta diyor: "Nüzul ile ilgili en meşhur ve doğru rivayet budur. Bunu teyid eden başka birçok rivayet de vardır." İbn Abbas'tan nakledilen bir rivayette deniliyor ki: "Kur'ân, Kadir gecesinde bir bütün olarak dünya semasına nazil oldu ve Beytu'l-İzzet'e konuldu. Daha sonra yirmi yıl boyunca bölüm bölüm Peygamber'e nazil oldu."⁴

Bu konudaki Ehlisünnet rivayetlerine göre Kur'ân topluca bir defada Arş-ı Âlâ'dan ilk sema olan dünya semasına indirilmiş ve oradan Beytu'l-

1- Tefsir-i Tabersî, c. 1, s. 276, el-Keşşaf, c. 1, s. 227, ed-Dürrü'l-Mensûr, c. 1, s. 190, Tefsir-i Kebir, c. 5, s. 80.

2- Bakara, 185.

3- Seyyid Kutup, Fi Zilali'l-Kur'ân, c. 2, s. 79.

4- el-İtkan, c. 1, s. 116-117.

İzzet denilen bir mekâna konulmuştur. Bu husustaki Şia rivayetlerine göre ise; Kur'ân Arş-ı Âlâ'dan dördüncü semaya indirildi ve orada ise Beytu'l-Mamur denilen yere konuldu.¹ Şeyh Saduk bu hususu Şia'nın akidesi olarak zikretmektedir. Konu hakkındaki rivayet şudur:

Kur'ân-ı Kerim Ramazan ayında bir bütün olarak dördüncü semada bulunan Beytu'l-Mamur'a indi. Daha sonra Beytu'l-Mamur'dan yirmi sene boyunca Peygamber'e nazil oldu. Yüce Allah Peygamberine ilmini bir defada verdi.²

Zahir ehli olan insanlar bu rivayetin zahiri ile amel edip, bunu olduğu şekilde kabul etmişlerdir. Lakin zahir ile yetinmeyen birçok araştırmacı aşağıdaki çekincelere binaen bu meşhur rivayeti tevil etmeyi tercih etmişlerdir.

Kur'ân-ı Kerim'in Arş-ı Âlâ'dan dördüncü veya birinci semaya indirilip Beytu'l-Mamur veya Beytu'l-İzzet'te korunmasının hikmet ve maslahatı ne olabilir? Bu mekân naklinde ne gibi bir hikmet vardır? Buna ilave olarak bu nüzulün insanlara ve Peygamber'e ne gibi bir faydası olabilir ki Allah ondan azamet ve görkem ile bahsetmektedir? Kur'ân, okunmaya değer, maddî ve manevî sorunları çözen ayet ve sureler mecmuasıdır. Acaba Kur'ân'ın bir bütün olarak Kadir gecesinde birinci veya dördüncü semaya indirilmesi insanlar için bir fazilet midir?

Fahr-ı Razi bu gibi soruların cevabında diyor ki: "Belki de işin kolaylığı nazarı itibare alınmıştır. Yani ihtiyaç duyulduğu anda Cebrail en yakın mesafeden gerekli olan ayetleri kolaylıkla Peygamber'e ulaştırabilecekti."³

Fakat bu cevap, Fahr-ı Razi'nin ilmî makamına yakışır bir cevap değildir. Zira yüceler âlemi olan tabiat ötesi âlemde yakınlık ve uzaklık söz konusu değildir.

Kur'ân-ı Kerim'in bir bütün olarak ve aşamalı bir şekilde nazil olması hakkında ilmî otoritelerin bazı yorum ve değerlendirmeleri vardır. Bu değerlendirmelerin çoğu mevzubahis olan hadisin tevili niteliğindedir. Burada bu yorum ve değerlendirmelerin bazılarına değineceğiz.

1- Rivayetlere göre Beytu'l-Mamur, Meleklerin semada tavaf ettikleri yerdir. (müt.)

2- el-İtikadat, bab. 31.

3- Fahr-ı Razi, Tefsir-i Kebir, c. 5, s. 85.

1- Kur'ân-ı Kerim'in tümüyle Kadir gecesinde Peygamber'e nazil olmasından kasıt, Peygamber'in bu gecede Kur'ân'ın tüm içeriği hakkında bilgilendirilmiş olmasıdır. Şeyh Saduk'un sözlerinde böyle bir yoruma rastlamaktayız. O, bu hususta diyor ki: "Muhakkak ki Allah, Peygambere ilmin tümünü birden vermiştir." Yani Kur'ân kelime ve ibareleri ile o gece nazil olmamıştır. Sadece Peygamber Kur'ân hakkında genel anlamda bilgilendirilmiştir.

2- Feyz-i Kaşanî ise Beytu'l-Mamur'un Peygamber'in kalbi olduğunu söylüyor. Zira Peygamber'in kalbi Allah'ın mamur evidir ve maddî âlemin dördüncü semasında bulunmaktadır. Peygamber, cemadat (cansız nesnelere), nebatat (bitkiler) ve hayvanat mertebelerini geride bırakarak dördüncü merteye sayılan insanlık makamının zirvesine ulaşmıştır. Böylece Kur'ân yirmi yıl boyunca onun yüce kalbinden ve şerif dilinden Cebrail'in nazil ettiği oranda insanlığa akmıştır.¹ Bu yorum da soruna çözüm getirecek niteliğe haiz değildir. Zira böyle bir yorum iki nüzule delalet etmemekte ve sadece genel anlamda genel bir bilgilendirmeden bahsetmektedir.

3- Ebu Abdullah Zencanî diyor ki: "Kur'ân'ın yüce hedef ve gayelerini ihtiva eden ve genel boyutlara haiz olan Kur'ân'ın ruhu, o gece (Kadir gecesini) Peygamber'in kalbine tecelli etti."

نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ. عَلَى قَلْبِكَ / Onu Ruhu'l-Emin (Cebrail) senin kalbine indirmiştir.²

Muteakiben senelerce aşamalı olarak Peygamber'in dilinden insanlığa aktı.

وَقُرَّأْنَا فَرَقْنَاهُ لِتَقْرَأَهُ عَلَى النَّاسِ عَلَى مُكْثٍ وَنَزَّلْنَاهُ تَنْزِيلًا / Biz Kur'ân'ı, insanlara dura dura okuyasın diye ayet ayet ayırdık ve onu peyderpey indirdik.³

4- Allame Tabatabaî aynı yorumu daha ince bir ifade ile dillendirmiştir. O, bu hususta şöyle diyor: "Aslında Kur'ân, zahîrî varlığının perdesi arkasında saklı bulunan ve normal idrak ve bakıştan uzak olan, başka bir hakikat ve varlığa sahiptir. Kur'ân kendi batınî vücudunda her türlü ayrılık ve parçalanmadan ıraktır. Ne cüz'ü, ne suresi ve ne de ayeti bulunmak-

1- Muhsin Feyz-i Kaşanî, Tefsir-i Safi, c. 1, s. 42.

2- Şuara, 193-194.

3- İsrâ, 106.

tadır. O parçaları birbiriyle bütünleşmiş hakikî ve güçlü bir birliğe haiz, yüce makamda karar kılmış ve herkesin ulaşmasından uzak ve ıraktır."

الرَّ كِتَابٌ أُحْكِمَتْ آيَاتُهُ ثُمَّ فُصِّلَتْ مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ خَبِيرٍ / Elif. Lâm. Ra. (Bu sana indirilen), hikmet sahibi (ve) her şeyden haberdar olan (Allah) tarafından ayetleri sağlamaştırılmış, sonra da açıklanmış bir kitaptır.¹

وَإِنَّهُ فِي أُمِّ الْكِتَابِ لَدَيْنَا لَعَلٌّ حَكِيمٌ / Şüphesiz o, katımızdaki ana kitapta (Levh-i Mahfuz'da) mevcuttur, çok yücedir, hikmetlerle doludur.²

وَإِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ. فِي كِتَابٍ مَكْنُونٍ. لَا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ / Şüphesiz bu, korunmuş bir kitapta bulunan değerli bir Kur'ân'dır. Ona, ancak tertemiz kılımlar dokunabilir.³

وَلَقَدْ جِئْتَهُمْ بِكِتَابٍ فَصَّلْنَاهُ عَلَىٰ عِلْمٍ - دِغِيمِز BİR KİTABI, GETİRDİK.⁴

Bu ayetlerden kasıt şudur; Kur'ân-ı Kerim'in iki varlığı vardır. Bu varlıklardan biri lafız, cümle ve ibarelerde şekillenen zahirî varlığıdır. Diğeri de asıl makamında bulunan manevî varlığıdır. Buna binaen Kur'ân-ı Kerim Kadir gecesı, tek bir hakikat olarak o asıl ve batınî varlığıyla bir bütün olarak Peygamber'in kalbine nazil oldu. Daha sonra aşamalı olarak, zahirî ve ayrıntılı varlığıyla muhtelif münasebetlere binaen ve farklı zaman dilimlerinde peygamberlik süresi boyunca nazil oldu.⁵

Bu tür teviller, bir tür incelik ve zarafete haizdirler. Bu teviller, gerekli kılıcı faktör ve ispat edici belge bulunduğu takdirde oldukça münasip olabilirler. Öte yandan Kur'ân ayetlerinin zahiri, insanların elinde mevcut bulunan Kur'ân'a işaret etmekte ve insanların gözünden uzak ve gizli olan bir başka Kur'ân veya hakikatten bahsetmemektedir.

Yüce Allah, Ramazan ayının yüceliği ve Kadir gecesinin azametına dikkatleri çekmek için Kur'ân-ı Kerim'in inişini bu ayda müyesser kılmış-

1- Hud, 1.

2- Zuhruf, 4.

3- Vakıa, 77-79. Ayette geçen kitabın, elimizdeki Mushaf veya Levh-i Mahfuzdaki aslı olduğu söylenmiştir. Mushaf olduğu yolundaki yorumu göre, Kur'ân'ın abdestsiz ele alınmayacağına hükmedilmiştir. Kur'ân abdestsiz tutulamaz, lakin ezbere okunabilir. Gusül abdestine ihtiyacı olan kimse ise Kur'ân'a el süremediği gibi, ezbere de okuyamaz. (müt)

4- A'râf, 52.

5- el-Mizan, c. 2, s. 15-16.

tır. İnsanlar bu hususu idrak etmelidirler. Ayrıca halkın bildiği ve tanıdığı Kur'ân hakkında konuşmak gerek. Bununla birlikte her iki mertebesi de insanlardan hatta peygamberlerden de uzak olan batınî Kur'ân'ın Kadir gecesinde yüksek makamdan aşağı bir makama yani Peygamber'in kalbine nazil olduğuna dair yorumların insanlara ne faydası vardır. Kur'ân bu konuyu azametli bir şekilde beyan etmiştir.

Buna göre bu tür teviller, konunun aslı kesinlik kazandığı takdirde faydalı ve münasip olabilir. Yukarıda zikredilen ayetleri tefsir etmeye kalkışırsak bu tür tevillerin bir çözüm olmadığı anlaşılır.

Mevzu bahis olan ayetler Kur'ân'ın nüzulünün başlangıcını hatırlatmaktadır.

İlk Nazil Olan Ayet ve Sure

Peygamber'e inen ilk ayet ve sure hakkında üç farklı görüş vardır.

1- Bazılarına göre, Alak Suresi'nin ilk üç veya beş ayeti, nazil olan ilk ayetlerdir. Bu ayetler, peygamberliğin bildirildiği zamanda nazil olmuştur. Cebrail inip Hz. Muhammed'i (s.a.a) Peygamber unvanıyla çağırduğunda şu ayetleri ona okudu:

اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ. خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ. اقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ. الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ. عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ

Yaratan Rabbinin adıyla oku! O, insanı alak'tan yarattı. Oku! İnsana bilmediklerini öğreten, kalemlle (yazmayı) öğreten Rabbin, en büyük kerem sahibidir.¹

İmam Sâdık'tan (a.s) şöyle rivayet olunmuştur:

"Peygamber'e nazil olan ilk ayetler " بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ / *Bismilla-hirrahmanirrahim*" ile " اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ... / *İkra bismi rabbike...*" ayetleridir.

Peygamber'e en son nazil olan ayetler ise Nasr Suresi'nin (إِذَا جَاءَ نَصْرُ) (إِذَا جَاءَ نَصْرُ...إِنَّ اللَّهَ وَالْفَتْحُ) üç ayetidir.²

1- Alak, 1-5. İmam Hasan Askerî'ye (a.s) ait olduğu söylenen tefsir, s. 157. Biharu'l-Envar, c. 18, s. 206. 36. hadis. Tefsir-i Burhan, c. 2, s. 478. Sahih-i Müslim, c. 1, s. 97. Sahih-i Buhârî, c. 1, s. 3.

2- Usul-i Kâfi, c. 2, s. 628. Uyunu Ahbari'r-Rıza, c. 2, s. 6. Biharu'l-Envar, c. 92, s. 39.

2- Bazı insanlar da Müddessir Suresi'nin ilk sure olduğunu söylemektedirler. İbn Seleme diyor ki: "Cabir b. Abdullah Ensarî'den hangi ayet ve surenin ilk olarak nazil olduğunu sordum, "Müddessir Suresi." dedi. Peki, Alak Suresi'nin ilk ayetleri ne zaman nazil olmuştur, diye sorduğumda, "Bu hususta Peygamber'den bir şeyler işittim." deyip sözüne şu şekilde devam etti:

Peygamber'in şöyle buyurduğunu işittim: "Bir süre Hira mağarasında kaldım. Dağdan aşağı inip ovanın ortasına ulaştığım zaman bir ses işittim. Her tarafıma baktım ama bir şey göremedim. Sonra başımı göğe doğru yukarı kaldırdım. Ansızın onu (Cebrail'i) gördüm. Titremeye başladım. Kendisinden beni örtmesini istedim. O anda " *يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ. قُمْ فَأَنْذِرْ. وَرَبِّكَ فَكَبِّرْ. وَتَيَّابِكَ فَطَهِّرْ. وَالرُّجْزَ فَاهْجُرْ* / *Ey örtünüp bürünen. Kalk da uyar. Rabbini yücelt. Nefsini arındır. Şirkten uzak dur.*"¹ ayetleri nazil oldu.²

Bazı âlimler bu hadise istinaden vahyin başlangıcında nazil olan ilk surenin Müddessir suresi olduğu kanaatine varmışlardır.³

Eğer dikkat edilirse rivayetin metninde ilk nazil olan surenin bu sure olduğuna dair herhangi bir ifadeye rastlamıyoruz. Yalnızca Cabir b. Abdullah bu rivayetten böyle bir sonuç çıkarmıştır. Bu olayın ilk vahiyden sonraki fetret döneminin ardından gerçekleşmiş olması pekâlâ mümkündür.

Malum olduğu veçhiyle ilk ayetlerin nazil olması ve peygamberlik haberinin verilmesinden sonra bir süre için vahyin akışında bir duraksama meydana geldi. Bu duraksama dönemine fetret, yani sükûn dönemi denilmektedir. Aşağıdaki hadisi şerif bu iddia için bir kanıt niteliği taşımaktadır:

Cabir İbn Abdullah el-Ensarî'den rivayet olunan bir başka hadiste şöyle deniliyor:

Peygamber buyurdu ki: "Yoluma devam ederken, ansızın semadan bir çağrı işittim, başımı kaldırdım, Hira mağarasına da gelmiş olan meleği gördüm. Onu gördüğümde vahşete kapıldım. Korktum ve dizlerimin üzerine çöktüm. Sonra bir daha dönüp, eve geldim ve beni örtün, dedim. Beni örttüler. İşte bu anda *يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ. قُمْ فَأَنْذِرْ. وَرَبِّكَ*

1- Müddessir, 1-5.

2- bk. Sahih-i Müslim, c. 1, s. 99. Ahmed b. Hanbel, Müsned, c. 3, s. 306.

3- bk. el-Burhan, Zerkeşî, c. 1, s. 206.

فَكَزِبَ. وَتَبَايَكَ فَطَهَّرَ. وَالرُّجْزَ فَاهْجُرْ / "Ey örtünüp bürünen. Kalk da uyar. Rabbini yücelt. Nefsini arındır. Şirkten uzak dur."¹ ayeti nazil oldu. Bu ayetlerin nüzulünden sonra vahiy kesintiye uğramadan devam etti."²

3- Bazı insanlar da Fatiha Suresi'ni nazil olan ilk sure olarak kabul etmişlerdir. Bu hususta Zamaşerî şöyle diyor: "Müfessirlerin çoğu nazil olan ilk surenin Fatiha suresi olduğu kanaatine sahiptirler." Allame Tabersî *İzah* adlı kitabında Üstat Ahmet Zahit'ten, o da Sait b. Müseyib'ten, o da Emirü'l-Müminin Ali'den (a.s) şöyle naklediyor:

Peygamber'e Kur'ân'ı okumanın sevabı hakkında sordum. O, tüm surelerin sevap ve faziletlerini iniş sırasına göre bana açıkladı ve Mekke'de nazil olan ilk surenin Fatiha suresi olduğunu daha sonra Alak ve ardından da Kalem Suresi'nin nazil olduğunu söyledi.³

Vahid-i Nişaburî, ayetlerin iniş sebebini açıklarken peygamberliğin başlangıcı hakkında şöyle bir rivayeti nakletmektedir:

Bazen Peygamber inzivaya çekiliyordu ve semadan korkmasına neden olan sesler işitiyordu. Bir defasında melek ona "Ey Muhammed!" diye seslendi. O da "Lebbeyk (buyur)." dedi. Melek cevaben "Oku!" dedi ve o Fatiha Suresi'ni okudu.⁴

Tabi Peygamber, peygamberliğin ilk günlerinden itibaren (Ali ve Cafer b. Ebu Talip, Zeyd b. Sabit ve Hz. Hatice'den oluşan) küçük bir grupla İslâmî usullere göre namaz kılıyordu. Bilindiği gibi namaz fatıhasız olmaz. Bu hususta bir rivayetde şöyle denilmektedir:

Cebraill'in Peygamber'e öğrettiği ilk şey abdest ve namaz olmuştur.

Tabi ki bu durum, nazil olan ilk surenin fatiha olmasını gerekli kılmaktadır.⁵

Bu üç farklı görüşü bir yerde toplayıp bağdaştırmak mümkündür. Zira Alak Suresi'nin ilk üç veya beş ayeti kesinlikle peygamberliğin başlangıcında nazil olmuştur. Bu hususta görüş birliği vardır. Daha sonra

1- Müddessir, 1-5.

2- Sahih-i Buharî, c. 1, s. 4. Sahih-i Müslim, c. 1, s. 98.

3- Tefsir-i Tabersî, Mecmau'l-Beyan, c. 10, s. 405, el-Keşşaf, c. 4, s. 775.

4- Nişaburî, Esbabu'n-Nüzul, s. 11.

5- el-İtkan, c. 1, s. 12.

Müddessir Suresi'nin birkaç ayeti nazil olmuştur. Lakin Peygamber'e tümüyle birden nazil olan ilk sure Fatiha Suresi'dir. Alak veya Müddessir Suresi'nin ilk ayetleri nazil olduğunda belli bir sure ismi altında nazil olmamışlardır. Bu surelerin geriye kalan diğer ayetlerinin nazil olmasıyla sahip oldukları bu isim kendilerine verilmiştir. Nazil olan ilk surenin Fatiha suresi olduğunu söylemekte bir sakınca yoktur. İlk nazil olan sure olmasına binaen bu sureye "Fatihatu'l-Kitap" ünvanı verilmiştir. Bu surenin namazda okunmasının farz kılınmış olması, haiz olduğu önemi göstermektedir. Nitekim onu sevap açısından Kur'ân'la eşdeğer kılmaktadır. Allah Kur'ân'da buyuruyor ki:

وَلَقَدْ آتَيْنَاكَ سَبْعًا مِّنَ الْمَنَافِي وَالْقُرْآنَ الْعَظِيمَ / Andolsun, biz sana tekrarlanan yedi ayeti ve büyük Kur'ân'ı verdik.¹

Bir rivayete göre tekrarlanan yedi ayetten kasıt Fatiha suresidir. Zira bu sure, yedi ayetten oluşmakta ve ayetleri kısa olduğundan her namazda en az iki defa tekrarlanmaktadır. Eğer iniş sırasına göre sureleri ele alırsak ilk sure Alak, beşinci sure ise Fatiha'dır. Lakin tüm sureyi ölçü olarak kabul edersek bir bütün olarak inen ilk sure Fatiha'dır.

Son Sure ve Ayet

Ehlibeyt İmamları'ndan elimize ulaşan hadislere göre, Nasr Suresi nazil olan son suredir. Görünen şu ki, bu surede İslâm şeriatının mutlak zaferi, dinin temellerinin sağlam ve muhkem kılındığı ve insanların grup grup İslâm'a gireceğinin müjdesi verilmiştir.

إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ. وَرَأَيْتَ النَّاسَ يَدْخُلُونَ فِي دِينِ اللَّهِ أَفْوَاجًا. فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ
وَاسْتَغْفِرْهُ إِنَّهُ كَانَ تَوَّابًا

Allah'ın yardımı ve fetih (Mekke fethi) geldiğinde ve insanların bölük bölük Allah'ın dinine girdiğini gördüğünde, Rabbine hamd ederek tespihte bulun ve O'ndan bağışlama dile. Çünkü O, tevbeleri çok kabul edendir.²

Bu surenin inmesiyle sahabeler hoşnut oldular. Çünkü İslâm'ın küfre karşı zaferinin müjdesi verilmişti. Fakat Peygamber'in amcası Abbas

1- Hicr, 87.

2- Nasr, 1-3.

bu surenin inmesiyle çok kederlendi ve üzüldü. Peygamber "Ey amca! Niye ağlıyorsun?" diye sorduğunda Abbas cevaben şöyle dedi: "Öyle zannediyorum ki, bu sure senin görevinin artık son bulduğunu haber vermektedir." Peygamber (s.a.a) "Zannettiğin gibidir." dedi. Peygamber Nasr Suresi'nin nüzulünden sonra iki sene yaşadı.¹

İmam Cafer Sâdık (a.s) da bu hususta şöyle buyurmaktadır: "Nasr suresi en son inen suredir."² İbn Abbas'tan da yapılan bir rivayette en son inen surenin Nasr Suresi olduğu söylenmiştir.³ En son inen surenin diğer adıyla Beraat Suresi olan Tevbe Suresi olduğunu da söyleyenler vardır. Bu surenin ilk ayetleri hicretin dokuzuncu yılında nazil olmuştur. Bu ayetleri müşrikler topluluğuna okuması için Peygamber, Ali'yi (a.s) görevlendirdi.⁴

Birçok rivayette de Peygamber'e inen son ayetin şu ayet olduğu söylenmektedir

وَأْتَقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ ثُمَّ تُوَفَّى كُلُّ نَفْسٍ مَّا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ

Öyle bir günden sakının ki, o gün hepiniz Allah'a döndürülüp götürüleceksiniz. Sonra herkese kazandığı amellerin karşılığı verilecek ve onlara asla haksızlık yapılmayacaktır.⁵

Cebrail bu ayeti getirdiğinde Peygamber'den onu faiz ile ilgili olan Bakara Suresi'nin 280. ayeti ile din hakkındaki 282. ayeti arasına yerleştirmesini istedi. Bu ayet-i kerimenin nazil olmasından sonra Peygamber 21 gün ve bir rivayete göre ise yedi gün yaşadı.⁶

1- Tefsir-i Tabersî, c. 10, s. 554.

2- Tefsir-i Burhan, c. 1 s. 29.

3- el-İtkan, c. 1, s. 27.

4- Tefsir-i Safi, c. 1, s. 680.

5- Bakara, 281. Bazı kimseler edebiyat açısından bu iddiaya itirazda bulunup, şöyle demişlerdir: Ayet-i kerimenin atf "واو / vav"ı ile başlamış olması ayetin münferiden nazil olduğu görüşüyle bağdaşmamaktadır. Eğer bu rivayeti doğru kabul edersek, ayetin başlangıcında "vav" harfinin yer almasını mezkûr ayetin kendisinden önceki ayet-i kerimeden uzun bir zamandan sonra nazil olmasına rağmen o ayetin tamamlayıcısı ve devamı olduğu şeklinde yorumlamalıyız. Nitekim bu kabil ayetler Kur'ân'da mevcut bulunmaktadır.

6- Tefsir-i Şubber, s. 83. Tefsir-i Maverdî, c. 1, s. 282.

İbn Vazih Yakubî diye bilinen, Ahmet İbn Ebi Yakub (öl. Hicrî 292 sonrası), Tarih-i Yakubî' adlı tarih kitabında şöyle diyor: "Peygamber'e inen en son ayet-i kerime şudur:

الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتَمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا

Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim. Size nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm'ı seçtim.¹

Devamında şöyle diyor: "Bu görüş bizim yanımızda da sahih ve güçlü olan görüştür. Bu ayet, İmam Ali'nin Gadir-i Hum'da Müslümanların emir ve velisi olarak tayin edilmesinin ardından nazil olmuştur."²

Nasr Suresi'nin, Beraat Suresi'nden önce nazil olduğu doğrudur. Çünkü Nasr Suresi fetih yılı olan, hicrî sekizinci yılda nazil olmuştur. Bu yılda Mekke fethedilmiştir.

Beraat Suresi ise fetihden sonra, hicretin dokuzuncu yılında nazil olmuştur. Bu iki rivayeti şöyle bağdaştırmak mümkündür. Tüm olarak en son nazil olan sure Nasr Suresi'dir. Fakat en son nazil olan ayetler ise Beraat Suresi'nin ilk ayetleridir. " *وَأَتَقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ* / *Öyle bir günden sakının ki, o gün hepiniz Allah'a döndürülüp götürüleceksiniz*"³ ayetine gelince, Maverdî'nin rivayetine göre bu ayet Veda Haccında, Mina'da nazil olmuştur. Bunun için son ayet olamaz. Çünkü dinin kemale erdiğini söyleyen ayet, Hz. Peygamber Veda Haccı'ndan Mekke'ye dönerken yolun ortasında Gadir-i Hum denilen yerde nazil olmuştur.⁴ Demek ki Yakubî'nin söyledikleri daha doğru ve kabule şayandır. Çünkü Beraat (Tevbe) Suresi'nin çoğu ayetleri hicretin dokuzuncu ve Maide Suresi'nin çoğu ayetleri ise hicretin onuncu senesinde (Veda Haccı senesinde) nazil olmuştur. Bunun yanı sıra Maide Suresi savaşın sonucunu ve İslâm'ın istikrarını ve kuvvet kazanacağını haber veren bir takım ahkâm ayetlerini içermektedir. Öncelikle risaletin, (peygamberlik) mesajının tamamlanmış olduğunu haber veren İkmal Ayeti bu bağlamda büyük bir önem arz etmektedir. Son surenin son ayeti olması çok münasiptir. Öyleyse Nasr Suresi tümüyle nazil olan son sure ve vahyin tamamlandığını haber veren İkmal Ayeti de nazil olan

1- Maide, 3.

2- Tarih-i Yakubî, c. 2, s. 35.

3- Bakara, 281.

4- Tefsir-i Maverdî, c. 1, s. 63. Zerkeşî, el-Burhan, c. 1, s. 186.

son ayettir. Son olarak inen ahkâm ayetinin " *وَإِنَّمَا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ* / *Öyle bir günden sakının ki, o gün hepiniz Allah'a döndürülüp götürüleceksiniz*"¹ ayeti olması mümkündür.

Mekkî ve Medenî Sureler ve Bunları Tanımanın Faydaları

Kur'ânî ilimlerin önem arz eden konularından biri de Mekkî ve Medenî olan sureleri tanımaktır. Aşağıda zikredeceğimiz nedenlerden dolayı bu sureleri tanımak ve bunları birbirlerinden ayırt etmek zorunluluk arz etmektedir.

1- İslâm tarihini bilmek, bilhassa surelerin ve ayetlerin zincirleme ve tedricî nüzulü hakkında sağlıklı bir bilgi edinmek, ancak Mekkî ve Medenî sureleri tanımakla mümkündür. İnsanoğlu tarihî hadiseler hakkında bilgi edinmek ve hadisenin nerede, hangi zamanda ve hangi faktörlere binaen gerçekleştiğini öğrenmek için daima bir telaş ve çaba içerisinde. Bu yüzden Mekkî ve Medenî ayetleri tanıyıp birbirlerinden ayırt etmek, İslâm'ın teşriî (yasama) tarihinin sağlıklı ve doğru bir şekilde anlaşılıp idrak edilmesine katkı sağlamış olur.

2- Ayetin içeriğinin anlaşılması fikhî istidlallerde ve hükümlerin belirlenmesinde önemli bir rol ifa eder. Bazen bir ayetin Mekke'de nazil olmasına rağmen, zahirî (şer'î) bir hükmü dile getirdiği görülür. Hâlbuki Mekke döneminde henüz teşriî (yasama) başlamamıştı. Böyle bir durumda ne yapılması gerekir? Ya tevîl yoluna başvurulması veya ayetin, tarihî seyrin gerçeğine mutabakat arz edecek şekilde yorumlanması gerekir. Örneğin fakihler arasında önemli bir tartışma konusu olan hususlardan birisi, kâfirlerin şeriatın fer'î hükümleriyle mükellef olup olmadığı hususudur. Fakihlerin çoğu onları küfür halinde şer'î teferruatla mükellef bilmemektedir. Bu konuda ellerinde birçok delil ve rivayet bulunmaktadır. Fakat kâfirleri küfür halinde bile şer'î teferruatla (ikincil ahkâm) mükellef bilen karşıt grup ise iddiası için Fussilet Suresi'nin yedinci ayetini delil olarak göstermektedir. Zira bu ayette zekât vermemelerinden dolayı müşrikler yerilmektedirler. Hâlbuki Fussilet Suresi Mekkî olan surelerdendir. Zekât ise Medine'de farz kılınmıştır. Yani bu ayet nazil olduğunda zekât henüz

---

1- Bakara, 281.

Müslümanlar için de farz kılınmamıştı. Dolayısıyla zekât vermediklerinden dolayı nasıl müşrikleri azarlayabilir? Bu ayetin iki yorumu vardır:

a) İlk olarak bu ayette zekâtta kastedilen sadakadır ve müşrikler sadakadan mahrumdurlar. Zira sadakanın kabul şartlarının başında Allah rızası gelmektedir. Müşrikler ise bu hususta acizdirler.

b) Bu ayetten kasıt zekâtta mahrum oluşturmaktır. Zira küfür engel teşkil etmektedir. Eğer iman etmiş olsaydılar bu ilâhî feyizden mahrum kalmayacaklardı.¹

3- Kalam tartışmalarında ve bilhassa imamet ve Ehlibeyt'in faziletleri hususunda dayanak kabul edilen ayetlerin çoğu Medenî'dir. Zira bu konular Medine'de mevzu bahis olmuştur. Bazıları yukarıdaki konuyla ilgili bir kısım ayet ve sureleri Mekkî olarak kabul etmişlerdir. Böyle bir durumda bu ayetlerin mezkûr konu için delil teşkil etmesi mümkün olamaz. Bunun için kelâm ilminin ve bilhassa imamet konusunun gereklerinden biri de Mekkî ve Medenî surelerin bilinmesidir. Örneğin bazı kimseler, diğer adıyla Dehr olan İnsan Suresi'nin tümünü Mekkî kabul etmişler, bazıları tüm sureyi Medenî, diğer bazıları ise, "فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ وَلَا تَطْعَمْ مِنْهُمْ إِنَّمَا أُو" / *O hâlde, Rabbinin hükmüne sabret. Onlardan hiçbir günahkâra ve hiçbir nanköre itaat etme.*"² ayeti hariç surenin geri kalan tüm ayetlerini Medenî kabul etmişlerdir. Bazıları da surenin başından yirmi ikinci ayete kadar Medenî, geri kalan kısmını ise Mekkî kabul etmişlerdir. Bu surenin Mekkî veya Medenî oluşu hakkında oldukça görüş ayrılığı vardır. Fakat biz sureyi tümüyle Medenî kabul ediyoruz.

يُوفُونَ بِالَّذَرِ وَيَخَافُونَ يَوْمًا كَانَ شَرُّهُ مُسْتَطِيرًا. وَيُطْعَمُونَ الطَّعَامَ عَلَىٰ حُبِّهِ مِسْكِينًا وَيَتِيمًا وَأَسِيرًا. إِنَّمَا نُطْعِمُكُمْ لِوَجْهِ اللَّهِ لَا نُرِيدُ مِنْكُمْ جَزَاءً وَلَا شُكْرًا. إِنَّا نَخَافُ مِنْ رَبِّنَا يَوْمًا عَبُوسًا قَمْطَرِيرًا. فَوَقَاهُمُ اللَّهُ شَرَّ ذَلِكَ الْيَوْمِ وَلَقَّاهُمْ نَضْرَةً وَسُرُورًا. وَجَزَّاهُمْ بِمَا صَبَرُوا جَنَّةً وَحَرِيرًا.

O kullar adaklarını yerine getirirler. Kötülüğü her yanı kuşatmış bir günden korkarlar. Onlar, sevdikleri hâlde yiyeceği yoksula, yetime ve esire yedirirler. (Yedirdikleri kimselere şöyle derler:) "Biz size sırf Allah rızası için yediriyoruz. Sizden bir karşılık ve bir teşekkür beklemiyoruz. Çünkü biz, asık suratlı, çetin bir günden (o günün

1- bk. Tefsir-i Tabersî, (Mecmau'l-Beyan) c. 9, s. 5. el-Mizan, c. 17, s. 384.

2- İnsan, 24.

azabından dolayı) Rabbimizden korkarız. Allah da onları o günün kötülüğünden korur ve yüzlerine bir aydınlık ve içlerine bir sevinç verir. Sabretmelerine karşılık da onları cennet ve ipek(ten giysiler) ile mükâfatlandırır."¹

Yukarıdaki ayetlerin nüzul sebebi hakkında şöyle rivayet edilmiştir: Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin (a.s) hastalanmışlardı. Peygamber (s.a.a) Arapların bir grup ileri gelenleriyle onların ziyaretine geldiler. Hz. Ali'ye (a.s) "Çocukların şifa bulması için bir adak adarsan, Allah çabucak şifa verir." dedi. Hz. Ali (a.s) bu tavsiyeye uyup üç gün oruç tutmayı nezretti. Kısa bir süre sonra Hasan (a.s) ve Hüseyin (a.s) şifa buldular ve Hz. Ali (a.s) adağını eda etmeye başladı. İftar için bir parça ekme hazırlandı. Orucun ilk günü iftar etmek üzereyken bir fakir kapıyı çalıp ekme istedi. İmam hazırlanan ekmeği o fakire verdi. İkinci gün iftar vaktinde ise bir esir kapıya geldi. İmam o günkü ekmeği de ona verdi. Üçüncü günün iftar ekmeğini ise kapıya gelen bir yetime verdi. İmam bu üç günde bir parça kuru ekme ve suyla iftar etti. Tabersî bu konuda hem Ehlişünet kaynaklarından, hem de Ehlibeyt İmamları'ndan çokça rivayet toplamış ve tüm rivayetleri müfessirlerce üzerinde ittifak edilen rivayetler olarak tanımlamıştır. Ayrıca Dehr Suresi'nin tümünün Medenî olduğunu ispatlamak için, Dehr Suresi'ni Medenî olarak gösteren nüzul tertibini güvenilir isnat zinciriyle kaydetmiştir.²

Fakat bu faziletin Ehlibeyt'e mahsus kılınmasından hoşlanmayan Abdullah b. Zübeyr ve emsalleri, bu surenin tümünün Mekke'de nazil olduğu üzerinde ısrar etmişlerdir.³

Hâlbuki Mekke'de esir yoktu. Tabînden olan Mücahid ve Katade de bu surenin tümünün Medine'de nazil olduğunu açıkça söylemişlerdir. Diğer bazıları ise bir takım ayrıntıları öne çıkarmışlardır. Muasır yazar ve müfessirlerden olan Seyyid Kutup karinelerden hareketle surenin Mekki olduğu kanaatine varmıştır.⁴

1- İnsan, 7-12.

2- bk. Tabersî Tefsiri (Mecmau'l-Beyan), c. 10,S 204-206. Hakim Haskanî, Şevahidü't-Tenzil, s. 229-315.

3- bk. ed-Dürrü'l-Mensûr, c. 6, s. 215.

4- bk. Seyyid Kutup, Fi Zilali'l-Kur'ân.c. 29, s. 215.

4- Kur'ân ile ilgili birçok husus ancak sure ve ayetlerin Mekkî ve Medenî olmasının açıklık kazanmasıyla anlaşılır. Örneğin Kur'ân'ın bazı ayetlerinin diğer bazıları tarafından nesh edilmesi (hükümünün kaldırılması) hususunda bazı kimseler, haddinden fazla ifrat edip iki yüz yirmi ayeti mensuh olarak nitelmişlerdir. Hâlbuki böyle büyük bir sayı asla doğru olamaz ve gerçeklerle bağdaşmaz. Bu bağlamda bazıları da tefrit edip Kur'ân'da asla nesh diye bir şeyin olmadığını iddia etmişlerdir. Bilhassa Kur'ân'ın, Kur'ân ile nesh edilmiş olmasını asla kabul etmemişlerdir.

Zira neshi gerektiren husus, iki ayet arasındaki tezat ve çelişkidir. Hâlbuki böyle bir çelişkiyi farz etmek, şu ayetin mana ve mefhumuyla mutabakat arz etmemekte ve ayete ters düşmektedir. Ayet-i kerime şudur:

أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا

Hâlâ Kur'ân'ı düşünüp anlamaya çalışmıyorlar mı? Eğer o, Allah'tan başkası tarafından (indirilmiş) olsaydı, mutlaka onda birçok çelişki bulurlardı.¹

Kur'ân'da nesh olmadığını iddia edenlerin dayanağı mezkûr ayet-i kerimedir.²

Bazıları ise bu hususta orta yolu seçmiş ve nesh olayını kabul edip, mensuh olan ayetlerin sayısı hususunda itidalli davranmışlardır. Bu hususta aşırı gidenlerin mensuh saydıkları ayetlerden biri de, geçici evlilik (muta nikâhı) ile ilgili şu ayet-i kerimedir:

فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ

Onlardan (nikâhlanıp) faydalanmanıza karşılık sabit bir hak olarak kendilerine mehirlerini verin.³

1- Nisâ, 82. Kur'ân-ı Kerim, hem ifade bakımından, hem de mana ve hüküm bakımından bir bütünlük arz etmektedir. İnsanların söyledikleri sözler, güzellik ve düzgünlük bakımından daima aynı olamaz. Yazan ve söyleyenin içinde bulunduğu hal ve şartlara göre değişir. Kur'ân'ın ifade ve üslubu ise baştan sona emsalsiz bir güzellik ve düzgünlük içindedir. Bu sözlerin ihtiva ettiği mana, hüküm ve haberler de, yaratılış öncesinden ebediyete kadar hemen her şeye temas ettiği halde tam bir tutarlılık, sıhhat ve uyum arz etmektedir. Yalnızca bunları düşünmek ve tespit etmek bile, Kur'ân-ı Kerim'in insan eseri olmadığını, Allah'tan gelmiş bulunduğunu anlamaya yetecektir. (müt.)

2- Ayetullah Ebu'l-Kasım Hoî, el-Beyan Fi Tefsiri'l-Kur'ân, s. 206.

3- Nisâ, 24.

İmam Muhammed İbn İdris eş-Şafî'nin söylediğine göre, bu ayeti mensuh bilenler şu ayete isnat etmekte:

وَالَّذِينَ هُمْ لِأَعْيُنِهِمْ هَادُونَ. إِلَّا عَلَىٰ أَزْوَاجِهِمْ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ. فَمَنْ
ابْتِغَىٰ وَرَاءَ ذَلِكَ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْعَادُونَ

Onlar ki, ırzlarını korurlar. Ancak eşleri ve ellerinin altında bulunan cariyeleri bunun dışındadır. Onlarla ilişkilerinden dolayı kınanmazlar. Kim bunun ötesine geçmek isterse, işte onlar haddi aşanlardır.¹

Mezkûr görüşü iki nedenden dolayı kabul etmek mümkün değildir. İlk olarak geçici nikâh ile evlenen kadın, her ne kadar hükmü, daimî eşin hükmünden biraz farklıysa da, sonuçta şer'î eştir. İkincisi nasih olarak gördükleri ayet-i kerime ise Mü'minûn Suresi'ndedir. Mü'minûn Suresi ise tamamen Mekkî'dir. Hiç kimse bu ayetin müstesna olduğunu söylememiştir. Hâlbuki nasih olan ayetin mensuh ayetten sonra nazil olması gerekir. Üstat Zerkanî de bu hususun altını çizmiştir.²

Mekkî ve Medenî Sureleri Tanımanın Kriterleri

Surelerin nüzul sırasından elde edilen rakamlara göre seksen altı sure Mekkî ve yirmi sekiz sure ise Medenî'dir. Bu gruplandırmada üç önemli kriter ön plana çıkmaktadır.

1- Zaman Kriteri: Müfessirlerin çoğu bu surelerin Mekkî veya Medenî oluşunu belirleyen asıl önemli ölçütün Hz. Peygamber'in Mekke'den Medine'ye olan hicreti olduğu kanaatini taşımaktadırlar.

Hicretten önce nazil olan her sure Mekkî ve hicretten sonra nazil olanlar ise Medenî sayılmaktadır. İsterse o sure Hac veya Umre esnasında ve Mekke'de nazil olmuş olsun. Ama hicretten sonra nazil olmuş ise bu sure Medenî'dir. Hicretin ölçüsü ise Medine'ye giriş yapmaktır. Buna göre hicretten sonraki tüm sureler Medenî'dir. Ama Medine'ye giriş yapılmadan önce inen sure ve ayetler Mekkî sayılmaktadır. " إِنَّ الَّذِي فَرَضَ عَلَيْكَ الْقُرْآنَ / *Kur'ân'ı sana farz kılan Allah, şüphesiz seni dönülecek bir yere*

1- Mü'minûn, 5-7.

2- Muhammed Abdulaziz Zerkanî, Menahilu'l-İrfan, c. 1, s. 195.

t.me/caferilikcom

<https://t.me/caferilikcom>

www.caferilik.com

döndürecektir."¹ ayet-i kerimesi bu husus için en bariz örnektir. Bu ölçüye göre Peygamber'in Mekke'den çıkışına müteakip ve Medine'ye girişine kadar ki zaman içerisinde inen sureler de Mekkî'dir.

2- Mekân Kriteri: Mekke şehri ve etrafında nazil olan sureler Mekkî'dir. Medine ve etrafında nazil olan sureler ise Medenî'dir. Bu isterse hicretten önce nazil olsun, isterse hicretten sonra nazil olsun fark etmez. Dolayısıyla bu iki mekân dışında nazil olan sureler ne Mekkî'dir ve ne de Medenî'dir. Celaluddin Suyutî, bu hususta Peygamber Efendimizden şöyle bir rivayet nakletmektedir: "Kur'ân üç mekânda (Mekke, Medine ve Şam) nazil olmuştur." İbn Kesir'in görüşüne göre Şam'dan kasıt Tebuk'dur.²

3- Hitap Kriteri: Müşriklere hitaben başlayan her sure Mekkî ve müminlere hitaben başlayan her sure ise Medenî'dir. Bu hususta Abdullah b. Mesud'dan şöyle bir rivayet nakledilmiştir: "Ey insanlar!" diye başlayan her sure Mekkî ve "Ey iman edenler!" diye başlayan her sure Medenî'dir."³ Zira Medine'de Müslümanlar, Mekke'de ise müşrikler çoğunlukta idi. Lakin Medenî olan Bakara Suresi'nde "Ey insanlar!" ifadesi kullanılmıştır. Tabi ki bu istisnai durum genel kaideyi bozmamaktadır.

Surelerin Mekkî veya Medenî oluşları hakkında bazı ölçüler belirlenmiştir. Fakat bu ölçülerin hiç biri tek başına yeterli değildir ve sadece bir yere kadar belirleyici olabilirler. Surelerin Mekkî ve Medenî oluşlarını belirleyen ölçüler sırasıyla şunlardır; 1-Nass ve haber, 2- Zahirî belirtiler, 3- Mana ve içerikle ilgili belirtiler.

Allame Burhaneddin b. İbrahim b. Ömer b. İbrahim b. Cafer (öl. H. 732) bu hususta şöyle diyor: "Mekkî ve Medenî sureleri tanımak için iki yol mevcuttur; ilki simaî, yani konuyla ilgili mevcut rivayetlerden elde edilen işitsel bilgi, ikincisi kıyasî, yani teşhis ölçütleri üzerinde yapılan kıyasla elde edilen sonuç.

Alkame b. Kays'ın (öl. H. 62) Abdullah b. Mesud'dan rivayet ettiği-ne göre, "Ey insanlar!" ifadesinin kullanıldığı ve "kella / asla" sözcüğünün kullanıldığı veya başında mukattaa harflerinin olduğu -Bakara, Âl-i İmrân ve Medenî olduğu rivayet edilen Ra'd sureleri haricindeki- sureler

1- Kasas, 85.

2- el-İtkan, c. 1, s. 23.

3- bk. el-Müstedrek, c. 3, s. 18-19.

ile selef peygamberler ve ümmetler hakkında nazil olan sureler Mekkî'dir. Farzlardan, sorumluklardan, şer'î hadd ve cezalardan bahseden her sure de Medenî'dir.

Mekkî ve Medenî sureler için diğer bir takım özellikler zikredilmiştir ki bunlar sırasıyla şöyledir:

1- Surelerin kısa oluşu ve sure içerisinde de ayetlerin kısa olması, genel olarak surenin Mekkî olduğuna işaret eder. Surelerin ve aynı zamanda ayetlerin de uzun oluşu surenin Medenî olduğunu gösterir.

2- Taassup, inat, cehalet ve küfründe ısrar edip hakka karşı direnen Mekke ehline hitap eden surelerin dili şiddetli ve serttir. Genellikle müminlere hitap ettiği için Medenî surelerin hitap tarzı daha latif ve yumuşaktır.

3- Genel dinî bilgi ve iman esaslarının ön plana çıktığı sureler Mekkî, ahkâm ile ilgili ayrıntılara yer verildiği ve İslâm şeriatının beyan edildiği sureler ise Medenî'dir.

4- Ahlaklı olmaya, doğru düşünceye, sağlıklı bir inanca, inadı terk etmeye, müşriklerin batıl inançlarıyla mücadeleye davet eden ve onların inanç ve düşüncelerinin aslı esası olmayan boş kuruntulardan ibaret olduğunu vurgulayan sureler Mekkî'dir. Ehl-i Kitab'ı konu edinen, onları fikir ve düşüncelerinde itidale davet eden, münafıklarla mücadeleye yer veren ve onların karakter ve özelliklerinden bahseden sureler ise Medenî'dir.

5- "Ey insanlar!" ifadesi genellikle Mekkî ve "Ey iman edenler!" ifadesi de genellikle Medenî surelerin bir özelliği olarak kabul edilmektedir.

Tabi ki bu özelliklerle mutlak manada bir genelleme yapılamaz. Bu özelliklerin her biri bir yön ve boyuta delalet etmektedir. Mekkî veya Medenî oluş hakkında ilim ve kanaat oluşturan birkaç özellik bir surede bulunursa ve tezat arz edecek bir delil ve kanıt da bulunmazsa, yeterli bir ilmî güven oluşabilir. Böyle bir durumda hem fikhî, hem de tarihî açıdan istenen işlerlik elde edilmiş olur.

Böylece bir surenin Mekkî veya Medenî oluşunu beyan eden delil; ya bu hususta var olan güvenilir bir nakil ve rivayettir veya surenin zahirî yapısıyla ilgili belirtilerdir. Bu belirtiler de ayetlerin edebî yapısı, kısa ve vezinli oluşu, uzun oluşu, belli bazı ifade kalıplarının kullanılmış olmasından ibarettir. Ya da muhteva ile ilgili alamet ve özelliklerdir. Bunlar da sırasıyla imanın esaslarının beyan edilmesi, küfrün ve şirkin asılsız oldu-

ğunun vurgulanıp reddedilmesi, geçmiş peygamberlerin ve ümmetlerinin hayat hikâyelerinin konu edilmesi, Ehl-i Kitap ile ilişkiler, münafıkların özellikleri, dinî ahkâmın tafsilatı, farzlar ve sorumluklardan ibarettir.

Surelerin Mekkî veya Medenî Oluşu Hakkındaki Şüpheler

Bu tür şüpheler, genellikle Kur'an'ın çevreden ve bölgeye hâkim olan şartlardan etkilendiğini ve şartlara göre şekillendiğini iddia eden ve sabit ilâhî boyutuna pek fazla önem vermeyen oryantalistler tarafından gündeme getirilmiştir. Çevreden etkilenmek hususunu, çevre ile koordineli hareket edip insanları etkilemeye çalışmak ve herkes üzerinde etkili olmak hususunu birbirinden ayırt etmek gerekir.

Çevresini etkilemek isteyen her muslih (ıslahçı, doğruya çağıran), hareketinin ilk aşamasında, çevre ile uyum içinde hareket edip, etrafındaki gerçekleri nazar-ı dikkate almalı ve koordineli hareket edip halkın diliyle konuşmalı ve mevcut kabul görmüş üslup ve şive ile düşüncelerini beyan etmelidir. Bunun için bir fikir ve dava ıslahat yapıp insanları doğruya yönlendirmek amacındaysa, çevre şartlarını nazar-ı itibara almalıdır. Çevreyi iyice tanımalı ve ona göre en uygun olan metot ve faktörleri kullanmalıdır.

Bunun için çevrenin etkisinde kalan kişi ile en uygun metotları uygulamak için çevreyi tanıyan ve onunla uyumlu hareket etmeye çalışan kişiyi birbirinden ayırt etmek lazım. Örneğin eğer bir topluma hâkim olan kültürde edebiyat ön plana çıkıyorsa ve genel ilgi güzel ve düzgün ifadeler ile fesahat ve belagat örneği şiirler yönünde ise, amaç sahibi kimse de bu hususu göz önünde bulundurarak kısa vezinli, belîğ ve fasih cümleler ile çağrısını duyurmaya çalışıyorsa, bu kişi toplumun gerçeğini göz önünde bulundurarak sosyolojik bir yaklaşımla hareket edip egemen olan atmosferle koordinasyon içerisinde hedefini sunmaya çalışmıştır. Bunun ne ayıbı ve sakıncası olabilir?

Birinci varsayıma göre hareket edersek, bu hususu toplum ve egemen şartlardan etkilenme olarak yorumlayabiliriz. Ama gerçek ve doğru olan ikinci varsayımdan hareket edersek, bu hususu çevreyi etkilemek için egemen olan kültür ile koordinasyon içerisinde hareket edip istenilen sonucu elde etmeye çalışmak şeklinde algılayabiliriz. Peygamber ve Kur'an en güzel bir metot ile mesajını halka sunmayı başarmışlarsa, bu Kur'an'ın

mükemmelliğini ve Peygamber'in de keskin görüşlülük, basiret ve ferasetini yansıtmaktadır.

Bu kısa girişten sonra, bu konuda var olan şüpheleri gidermeye çalışacağız.

1- Mekkî surelerin üslubunda şiddet, tehdit ve saldırı dili kullanılmaktadır. Medenî surelerin üslubu ise barışçıldır. Sebebine gelince, Mekke halkının tutumu ve davranışı devamlı sert ve şiddetli olmuştur. Medine halkının sergilediği tavır ise yumuşak, barışçıl ve mesajı kabul yönünde olmuştur. Bunun için Kur'an-ı Kerim bu farklı iki yaklaşıma karşı farklı iki tavır sergilemiştir. Yani sergilenen tavra misillemede bulunarak benzer tavır sergilemiştir.

Bu izahata cevap mahiyetinde şöyle denilebilir; tehdit ve korkutma özelliği yalnızca Mekkî surelere mahsus olan bir özellik değildir. Birçok Medenî surede de, Kur'an-ı Kerim'in muhataplarının durumlarına münasip şekilde şiddet ve tehdit dili kullandığını görüyoruz. Eğer Medineli insanlar da, Mekkeliler gibi hak karşısında inat, şiddet ve direnç göstermişlerse buna paralel olarak Kur'an'ın üslubunun da sertleşip, şiddetlenmesine tanık oluyoruz.

Çünkü herkese kullandığı silah ile karşılık vermek lazım. Bu Kur'an'ın güç ve kudretini göstermektedir, zaafını değil. Bakara Suresi'nde şöyle deniliyor:

الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبَا لَا يَقُومُونَ إِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ

Faiz yiyenler (kabirlerinden), şeytan çarpmış kimselerin cinnet nöbetinden kalktığı gibi kalkarlar.¹

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَذَرُّوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا إِن كُنتُمْ مُؤْمِنِينَ. فَإِن لَّمْ تَفْعَلُوا فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَإِن تُبْتُمْ فَلَكُمْ رُؤُوسُ أَمْوَالِكُمْ لَا تَظْلِمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ

Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının ve eğer gerçekten iman etmiş kimselerseniz, faizden geriye kalanı bırakın. Eğer böyle yapmazsanız, Allah ve Resulü ile savaşa girdiğinizi bilin. Eğer tövbe edecek olursanız, anaparalarınız sizindir. Böylece siz ne baş-

1- Bakara, 275.

kalarına haksızlık etmiş olursunuz, ne de başkaları size haksızlık etmiş olur.¹

فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ

Eğer, yapamazsanız -ki hiçbir zaman yapamayacaksınız- o hâlde yakıtı insanlarla taşlar olan ateşten sakının. O ateş kâfirler için hazırlanmıştır.²

Münafıkların inatçılığı hakkında nazil olan bu ayetlerin üslubundaki şiddet ve hiddet, Mekke'de müşrikler hakkında nazil olan ayetlerde göze çarpan şiddet ve sertlikten az değildir. Bazı hâllerde daha sert bir üslup görüyoruz. Kur'an-ı Kerim'in en sert ve keskin üsluba haiz olan suresinin Medine'de en son sıralarda nazil olan Tevbe Suresi olduğunu söyleyebiliriz. Bu surenin muhatapları şirk ehli ve hak karşısında dik kafalılık yapan ve inatlaşan tüm kimselerdir.

Buna karşılık olarak birçok Mekkî surede yumuşak ve sıcak bir dilin kullanıldığını görüyoruz. Yani bu yumuşak ayetler şiddete ihtiyaç olmadığı zamanlarda nazil olmuştur. Örneğin Zümer Suresi'nde şöyle deniliyor:

قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِن رَّحْمَةِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ

De ki: Ey kendilerinin aleyhine aşırı giden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Şüphesiz Allah, bütün günahları affeder. Çünkü O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.³

Hicr Suresi'nde de şöyle denilmektedir:

وَلَقَدْ آتَيْنَاكَ سَبْعًا مِنَ الْمَثَانِي وَالْقُرْآنَ الْعَظِيمَ. لَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ إِلَىٰ مَا مَتَّعْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِنْهُمْ وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَاخْفِضْ جَنَاحَكَ لِلْمُؤْمِنِينَ

Andolsun, biz sana tekrarlanan yedi ayeti ve büyük Kur'an'ı verdik. Kâfirlerden bir kısmını faydalandırdığımız şeylerde sakın gözün kalmasın. Onlara karşı mahzun olma ve müminlere (şefkat) kanadını indir.⁴

1- Bakara, 278-279.

2- Bakara, 24.

3- Zümer, 53.

4- Hicr, 87-88.

Şûra Suresi'nde de şöyle buyrulmaktadır:

فَمَا أُوتِيتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَمَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَمَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ وَأَبْقَى لِلَّذِينَ آمَنُوا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ. وَالَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَائِرَ الْإِثْمِ وَالْفَوَاحِشَ وَإِذَا مَا غَضِبُوا هُمْ يَغْفِرُونَ. وَالَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمْ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَأَمْرُهُمْ شُورَىٰ بَيْنَهُمْ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ

Size verilen şey, yalnızca dünya hayatının geçimliğidir. Allah'ın yanında bulunanlar ise daha iyi ve daha süreklidir. Bu mükâfat iman edenler ve Rablerine dayanıp güvenenler içindir. Onlar, büyük günahlardan ve hayâsızlıktan kaçınırlar; kızdıkları zaman da kusurları bağışlarlar. Yine onlar, Rablerinin davetine icabet ederler ve namazı kılarlar. Onların işleri, aralarında danışma ileldir. Kendilerine verdiğimiz rızıktan da harcarlar.¹

2- Mekkî sure ve ayetlerin kısa oluşu ve Medenî ayet ve surelerin uzun oluşu, Mekke ve Medine toplumlarının farklılığını yansıtmaktadır. Mekke toplumunun çoğunluğu cahil, kültürsüz, kaba ve medeniyetten uzak insanlardı. Bunun için o toplum ve muhite münasip olan beyan tarzının kısa, öz ve açık olması icap ediyordu.

Medine toplumu ise, nisbeten kültürlü, okuryazar ve medeniyete aşina insanlardan oluşuyordu. Bu toplumda nazil olan ayetler hal ve şartlara münasip olarak, ayrıntılı bir mahiyet arz etmektedir.

Şunu da hatırlatmak gerekir ki: çevre ve sosyal şartlara münasip düşecek şekilde konuşmak, ancak maharetli edip ve söz erbabı olan kimsele-
rin başarabileceği bir iştir. Belagatin de temel esası "Hâl ve şartlara uygun konuşmak" ve "Her sözün bir yeri vardır" tümcelerinde gizlidir. Mekke'de bazı uzun sureler nazil olmuştur. En'âm, A'râf, İsrâ, Kehf, Taha, Meryem, Enbiya, Mü'minûn. Medine'de de Nasr, Zilzal, Beyyine gibi kısa sureler nazil olmuştur.

3- Mekkî sureler şer'î hükümleri içermemektedir, bu hususta ne var ise Medenî surelerdedir, şeklindeki yorum pek isabetli değildir.

Çünkü bazı şer'î hükümlerin Mekkî surelerde oluşu bu yorumu red-etmektedir. Örneğin; En'âm Suresinin 141 ve 146. ayetleri meyvelerin ve hayvanların şer'î hükümlerini konu edinmektedir. Aynı surenin 151 ve 152. ayetleri ise helâl ve haram olan mal ve işlerden bahsetmektedir.

1- Şûra, 36-38.

A'râf Suresinin 31-33. ayetlerinde ise helâl, haram, ziynet eşyaları, fuhuş ve benzeri şeylerden bahsetmektedir. İsrâ Suresinde ise İslâm'ın temel ahkâm ve ahlâkî ilkelerine ayrıntılı bir şekilde yer verilmiştir. Anlaşıldığı üzere, Mekkî surelerde de birçok hukukî ve ahlâkî ahkâma yer verilmiştir. Mekkî surelerde ahkâma yer verilmediğine dair alışılmış iddiaların aslı ve esası yoktur.

4- Mekkî surelerde istidlal ve kanıt göze çarpmamaktadır. Hâlbuki Medenî surelerde delillendirme ve kanıtta büyük ölçüde yer verilmiştir.

Bu kabil iddialar kabul edilemez. Çünkü Mü'minûn Suresi'nde Allah'ın evlâdı ve ortağının olmadığına dair çok güzel bir istidlal yapılmıştır. Şöyle ki:

مَا اتَّخَذَ اللَّهُ مِنْ وَلَدٍ وَمَا كَانَ مَعَهُ مِنْ إِلَهٍ إِذَا لَدَّهَبَ كُلُّ إِلَهٍ بِمَا خَلَقَ وَلَعَلَّ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يُصِفُونَ

Allah evlât edinmemiştir; O'nunla beraber hiçbir tanrı da yoktur. Aksi takdirde her tanrı kendi yarattığını sevk ve idare eder ve mutlaka onlardan biri diğerine galebe çalardı. Allah, onların (müşriklerin) yakıştırdıkları şeylerden münezzehtir.¹

Enbiya Suresinde de yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا فَسُبْحَانَ اللَّهِ رَبِّ الْعَرْشِ عَمَّا يَصِفُونَ. لَا يُسْأَلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَهُمْ يُسْأَلُونَ. أَمْ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ آلِهَةً قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ هَذَا ذِكْرٌ مِنْ مَعِي وَذِكْرٌ مِنْ قَبْلِي بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ الْحَقَّ فَهُمْ مُعْرِضُونَ

Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka ilâhlar olsaydı, kesinlikle ikisinin de düzeni bozulurdu. Demek ki, arşın Rabbi Allah, onların nitelermelerinden uzaktır, yücedir. O, yaptığından dolayı sorgulanamaz; fakat onlar sorgulanırlar. Yoksa ondan başka ilâhlar mı edindiler? De ki: Haydi getirin delilinizi! İşte benimle beraber olanların kitabı ve işte benden öncekilerin kitabı (hiçbirinde birden fazla ilâh olduğuna dair hiçbir delil yoktur). Şüphesiz çokları hakkı bilmezler de bu sebeple yüz çevirirler.²

1- Mü'minûn, 91.

2- Enbiya, 22-24.

Ankebut Suresinde peygamberlik gerçeğinin ispatı hakkında şöyle bir delil getirilmiştir:

وَمَا كُنْتَ تَتْلُو مِنْ قَبْلِهِ مِنْ كِتَابٍ وَلَا تَخُطُّهُ بِيَمِينِكَ إِذًا لِأَنَّكَ الْمُبْطِلُونَ. بَلْ هُوَ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ فِي صُدُورِ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ وَمَا يَجْحَدُ بِآيَاتِنَا إِلَّا الظَّالِمُونَ. وَقَالُوا لَوْلَا أَنْزَلَ عَلَيْهِ آيَاتٌ مِنْ رَبِّهِ قُلْ إِنَّمَا الْآيَاتُ عِنْدَ اللَّهِ وَإِنَّمَا أَنَا نَذِيرٌ مُبِينٌ. أَوَلَمْ يَكْفِهِمْ أَنَّا أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ يُتْلَى عَلَيْهِمْ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَرَحْمَةً وَذِكْرَى لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ

Sen şu Kur'ân'dan önce hiçbir kitap okumuyor ve onu sağ elinle yazmıyordun. (Okuyup yazsaydın) o takdirde batıl peşinde koşanlar, şüpheye düşerlerdi. Hayır, o, kendilerine ilim verilenlerin kalplerindeki apaçık ayetlerdir. Bizim ayetlerimizi ancak zalimler inkâr eder. Dediler ki: "Ona Rabbinden mucizeler indirilseydi ya!" De ki: Mucizeler ancak Allah katındadır ve ben ancak apaçık bir uyarıcıyım. Kendilerine okunan kitabı sana indirmiş olmamız onlara yetmedi mi? Şüphesiz bunda inanan bir kavim için bir rahmet ve bir öğüt vardır.¹

Kaf Suresinde de kıyamet hakkında şöyle bir delil getirilmiştir:

وَنَزَّلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً مُبَارَكًا فَأَنْبَتْنَا بِهِ جَنَّاتٍ وَحَبَّ الْحَصِيدِ. وَالنَّخْلَ بَاسِقَاتٍ لَهَا طَلْعٌ نَضِيدٌ. رِزْقًا لِلْعِبَادِ وَأَحْيَيْنَا بِهِ بُلْدَةً مَيِّتًا كَذَلِكَ الْخُرُوجُ

Gökten de bereketli bir su indirip onunla kullar için rızık olarak bahçeler ve biçilecek taneler (ekinler), birbirine girmiş kat kat tomurcukları olan yüksek hurma ağaçları bitirdik ve böylece onunla ölü bir beldeye hayat verdik. İşte (dirilip kabirlerden) çıkış da böyledir.

أَفَعَيَّبْنَا بِالْخَلْقِ الْأَوَّلِ بَلْ هُمْ فِي لَبْسٍ مِنْ خَلْقٍ جَدِيدٍ

İlk yaratmada acizlik mi gösterdik ki (yeniden yaratamayalım)?

Doğrusu onlar, yeniden yaratılış konusunda şüphe içindedirler.²

Bu hususta yüce Allah Mü'minûn Suresinde şöyle buyurmaktadır:

أَفَحَسِبْتُمْ أَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا وَأَنَّكُمْ إِلَيْنَا لَا تُرْجَعُونَ

1- Ankebut, 48-51.

2- Kaf, 9-11 ve 15.

Sizi boşuna yarattığımızı ve bize tekrar döndürülmeyeceğinizi mi sandınız?¹

Casiye Suresinde de şöyle buyrulmaktadır:

أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ اجْتَرَحُوا السَّيِّئَاتِ أَنْ نَجْعَلَهُمْ كَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَوَاءً مَحْيَاهُمْ
وَمَمَاتُهُمْ سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ. وَخَلَقَ اللَّهُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ وَلِيُخْرِجَ كُلَّ نَفْسٍ بِمَا
كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ

Yoksa kötülük işleyenler, kendilerini, inanıp salih amel işleyenler gibi kılacağımızı; hayatlarının ve ölümlerinin bir olacağını mı sanıyorlar? Ne kötü hüküm veriyorlar! Allah, gökleri ve yeri, hak ve hikmete uygun olarak, herkese kazandığının karşılığı verilsin diye yaratmıştır. Onlara zulm edilmez.²

Muhataba delil ve kanıt ile hitap eden bu tür ayetler, Mekkî surelerde oldukça çoktur. Verilen çözümleyici cevaplar ve beyan edilen soruları nazar-ı itibara alırsak, Kur'ân'ın çevreden etkilendiği kanaatine varamayız. Fakat İslâm'ın çağrısına ortam hazırlamak ve gelişmesi için münasip olan bir durum yaratmak amacıyla Mekkî ve Medenî surelerin bir takım farklılıklar arz ettiğini söylemek mümkündür. Her hareket, başlangıcında birçok sorunla karşı karşıya gelir ve bu sorunları bertaraf etmek ve ortam hazırlamak için çaba göstermesi lazımdır. Münasip ortam oluşturduğu zaman bir hareket gelişip, her geçen gün yeni yansımalarda bulunup, kolladığı hedef ve gayeleri açıkça duyurarak, çağrısını şeriatıyla birlikte sunabilir. Demek ki her çağrının en az iki metot ve aşaması vardır; hazırlık aşaması ve aktif eylem aşaması. Bunun için çağrının ikinci aşamasında söylenmesi ve yapılması gerekenlerin birinci aşamada yapılmasını beklememek gerekir.

Surelerin İniş Sırası

Surelerin nüzul sırası hakkında büyük âlimlerin güvendiği bazı rivayetler mevcuttur. Bu rivayetlerin çoğu İbn Abbas tarafından nakledilmiştir. Örneğin İbn Vazih Yakubî olarak bilinen Ahmed b. Ebi Yakub Kâtib'in kendi tarih kitabında Muhammed b. Salih Kelbî ve onun da Ebu

1- Mü'minûn, 115.

2- Casiye, 21-22.

Salih ve onun da İbn Abbas'tan naklettiği rivayet.¹ Veya İbn Nedim diye meşhur olan Muhammed b. İshak Verrak'ın (öl. H. 385) el-Fihrist adlı kitabında naklettiği rivayet² ya da *Mecmau'l-Beyan* tefsirinin sahibi Allame Tabersî'nin kendi üstadı Ebu Muhammed Mehdi b. Nezzar Hüseyinî Kainî o da hicrî beşinci yüzyılın büyük âlimlerinden ve hafız olan Abdullah b. Ahmed (Hakim Nişaburî olarak da bilinmektedir) Şevahidu't-Tenzil adlı kitabında İbn Abbas'ın surelerin tertibiyle ilgili rivayetini nakletmiştir.³

Kur'ânî ilimler hususunda ilk uzman araştırmacı olarak kabul edilen İmam Bedreddin Zerkeşî (öl. H. 794) el-Burhan adlı kitabında (hicrî 773 yılında kaleme almıştır) nüzul sırası ile ilgili ayrıntılı bir rivayete yer vermiş ve şöyle demiştir: "Kur'ân'ın nüzul sırası budur ve güvenilir rivayetler bunun üzerinde karar kılmıştır."⁴ Nitekim asrının en gözde âlimi olan Celaluddin Suyutî (öl. H. 911) el-İtkan adındaki meşhur kitabında İbn Abbas'tan gelen rivayetlere yer vermiştir. O ayrıca bu hususta bir şiir de Ebu Hasan b. Hisar'dan nakledip *en-Nasihü ve'l-Mensuh* adlı kitabında bu şiire yer vermiştir. Suyutî nüzul sırasıyla ilgili Cabir b. Zeyd'in rivayetine de yer vermektedir. Bu rivayet İbn Abbas'ın rivayetini tamamlamaktadır.⁵

Allame Tabersî de dahil olmak üzere bu alanın diğer büyük uzmanları, surelerin nüzul sırasına riayet hususunda her surenin başlangıç kısmını ölçü olarak kabul etmişlerdir. Örneğin eğer bir surenin başlangıcından bazı ayetler nazil olsa ve diğer ayetleri nazil olmadan başka bir sure veya birkaç sure tamamen nazil olsa ve akabinde ilk surenin geri kalan ayetleri nazil olursa surelerin başlangıçları ölçü olduğundan dolayı o yarım kalan ama daha önce nüzülü başlayan sure diğerlerinden mukaddemdir. Yani tertibi itibariyle önce gelir.

Alak Suresi'nin ilk beş ayeti nazil olduktan sonra, başka sureler nazil olmuş ve daha sonra Alak Suresi'nin geri kalan kısmı inmiştir. Bununla birlikte bu sure, Kur'ân'ın ilk suresi olarak kabul edilmektedir. Müddessir, Müzzemmil ve diğer bazı sureler de bu şekilde nazil olmuştur.

1- Tarih-i Yakubî, c. 2, s. 26-35.

2- İbn Nedim, el-Fihrist, s. 43-47.

3- Daha fazla bilgi için; Tabersî Tefsiri, c. 1, s. 311'den sonra.

4- el-Burhan, c. 1, s. 193.

5- Cabir b. Zeyd, tabiinden olup Basra'nın önde gelen fakihlerindedir. O, İbn Abbas ve İkrime'den rivayet etmiştir. H. 103 yılında vefat etmiştir. Öldüğü gün Katade: "Bugün Irak'ın en âlim kişisi ölmüştür." dedi.

İbn Abbas ve Cabir İbn Zeyd'in Rivayetine Göre Kur'ân Surelerinin Nüzul Sırasının Cetveli:

Mekkî Sureler

İniş Sırası	Resmi Sıra	Sure İsmi	İniş Sırası	Resmi Sıra	Sure İsmi
1	96	Alak	44	19	Meryem
2	68	Kalem	45	20	Taha
3	73	Müzzemmil	46	56	Vakıa
4	74	Müddessir	47	26	Şuara
5	1	Fatiha ¹	48	27	Neml
6	111	Tebbet	49	28	Kıyas
7	81	Tekvir	50	17	İsrâ
8	87	A'la	51	10	Yunus
9	92	Leyl	52	11	Hud
10	89	Fecr	53	12	Yusuf
11	93	Duha	54	15	Hicr
12	94	İnşirah	55	6	En'âm
13	103	Asr	56	37	Saffat
14	100	Adiyat	57	31	Lokman
15	108	Kevser	58	34	Sebe
16	102	Tekasür	59	39	Zümer
17	107	Maun	60	40	Mü'min
18	109	Kâfirun	61	41	Fussilet

1- Suyutî'nin nakline göre İbn Abbas'ın rivayetinde Fatiha Suresi zikredilmemi - tir. Nitekim bunu Cabir b. Zeyd ve Yakubî tarihindeki mezkûr nassa göre tashih ettik. el-İtkan, c. 1, s. 25 ve Tarih-i Yakubî, c. 2, s. 26.

İniş Sırası	Resmi Sıra	Sure İsmi	İniş Sırası	Resmi Sıra	Sure İsmi
19	105	Fil	62	42	Şûra
20	113	Felak	63	43	Zuhruf
21	114	Nas	64	44	Duhan
22	112	İhlâs	65	45	Casiye
23	53	Necm	66	46	Ahkaf
24	80	Abese	67	51	Zariyat
25	97	Kadir	68	88	Ğaşiye
26	91	Şems	69	18	Kehf
27	85	Buruc	70	16	Nahl
28	95	Tin	71	71	Nuh
29	106	Kurayeş	72	14	İbrahim
30	101	Karia	73	21	Enbiya
31	75	Kıyamet	74	23	Mü'minûn
32	104	Hümeze	75	32	Secde
33	77	Mürselat	76	52	Tur
34	50	Kaf	77	67	Mülk
35	90	Beled	78	69	Hakka
36	86	Tarık	79	70	Mearic
37	54	Kamer	80	78	Nebe
38	38	Sad	81	79	Naziat
39	7	A'râf	82	82	İnfitar
40	72	Cin	83	84	İnşikak
41	36	Yasin	84	30	Rum
42	25	Furkan	85	29	Ankebut
43	35	Fatır	86	83	Mutaffifin

Medenî Sureler

İniş Sırası	Resmi Sıra	Sure İsmi	İniş Sırası	Resmi Sıra	Sure İsmi
87	2	Bakara	101	59	Haşr
88	8	Enfal	102	110	Nasr
89	3	Âl-i İmran	103	24	Nur
90	33	Ahzab	104	22	Hac
91	60	Mümtehine	105	63	Münafikun
92	4	Nisa	106	58	Mücadele
93	99	Zilzal	107	49	Hucurat
94	57	Hadid	108	66	Tahrim
95	47	Muhammed	109	62	Cuma
96	13	Rad	110	64	Tağabun
97	55	Rahman	111	61	Saff ¹
98	76	İnsan	112	48	Fetih
99	65	Talak	113	5	Maide
100	97	Beyyine	114	9	Tevbe

İhtilaf Konusu Sureler

Mekkî ve Medenî sureler hakkındaki cetvel İbn Abbas'ın rivayetine göre hazırlanmıştır. Zerkeşi ve Tabersî bu rivayeti nakletmişlerdir. Cabir b. Zeyd'in rivayeti ile İbn Abbas'ın rivayeti düzeltilip tamamlanmıştır.

Mekkî ve Medenî oluşuna dair otuz sure hakkında ihtilaf vardır.

1- Fatiha Suresi: Mücahid bu sureyi Medenî bilmektedir. Hâlbuki Mekkî olan Hicr Suresi'nde, Fatiha Suresi'ne atıf yapılarak şöyle denilmiştir:

1- Zerkeşi Saff Suresi'ni Tahrim Suresi'nden sonra ve Cuma Suresi'nden önce ve Beraat Suresi'nin ise Maide'den önce ve Maide'yi de son sure olarak zikretmiştir.

وَلَقَدْ آتَيْنَاكَ سَبْعًا مِنَ الْمَثَانِي وَالْقُرْآنَ الْعَظِيمَ / Andolsun, biz sana tekrarlanan yedi ayeti ve büyük Kur'ân'ı verdik.¹

Emirü'l-Müminin Ali (a.s) Fatiha suresi hakkında şöyle buyurmaktadır: "Fatiha suresi arşın altındaki bir hazineden Mekke'de nazil oldu." Hüseyin b. Fadl² şöyle diyor: "Mücahit bu konuda büyük bir hata yapmıştır, çünkü âlimlerin icmâina aykırı söz söylemiştir."³

2- Nisâ Suresi: Nuhhas⁴, "إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا" / Allah, size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emrediyor"⁵ ayetine istinaden, bu surenin Mekke'de nazil olduğunu ileri sürmüştür. Çünkü bu ayet-i kerime Mekke'de fetih yılında nazil olmuştur. Bu görüş doğru değildir. Zira ilk olarak bir ayet, tüm sure için ölçü değildir. İkincisi, bir surenin hicretten sonra nazil olması, o surenin Medenî oluşunun ölçüsüdür.

3- Yunus Suresi: Bazıları İbn Abbas'ın bu sureyi Medenî olarak kabul ettiğini söylemişlerdir. Hâlbuki bu sure hakkında ondan gelen birçok rivayet aksini ispatlamaktadır.

4- Ra'd Suresi: Eski âlimlerden Muhammed Said Kelbî ve yirminci yüzyılın âlimlerinden Seyyid Kutub bu sureyi Mekki kabul etmişlerdir. Çünkü surenin içeriği ve akışı Mekkî surelere benzemektedir. Fakat nüzul sırası hakkında yapılan rivayetler, surenin Medenî olduğunu göstermektedir. Ayrıca sert üslup sadece Mekkî surelere münhasır değildir. Bakara gibi bazı Medenî surelerde de sert bir üslubun kullanıldığını görüyoruz.

5- Hacc Suresi: Ebu Muhammed Mekkî b. Ebi Talip bu sureyi Mekkî olarak kabul etmiş ve bu surenin Çaranik hikâyesi ile ilgili 52. ayetini bu hususta delil olarak göstermiştir. İki nedenden dolayı, bu görüşü kabul

1- Hicr, 87.

2- Kendi zamanında büyük bir tefsir âlimiydi ve bu hususta öncü kabul edilyordu. İbn Tahir'in hicrî 217 senesinde Nişabur'da kendisi için satın aldığı evde fıkıh ve Kur'ân eğitimi yapıyordu. Halkın fetva mercii idi. Hicrî 282 senesinde 104 yaşında vefat etti. Onun kabri ziyaretgâh oldu.

3- el-İtkan, c. 1, s. 130.

4- Ebu Umeyr b. İsa Muhammed Nuhhas (öl. H. 256) büyük âlim ve muhaddi -lerdendir.

5- Nisâ, 58.

edemeyiz. Birincisi Ğaranik hikâyesi uydurma bir hikâyedir. İkinci olarak bu surenin içeriği, Mekkî surelerin içeriğiyle uyum göstermektedir.

6- Furkan Suresi: Bu sureyi yalnızca Dehhak Medenî olarak kabul etmiştir. Tabi bu görüş müfessirlerin icmana ve tertip rivayetine aykırıdır.

7- Yasin Suresi: Bazıları bu surenin Medenî olduğunu söylemişlerdir. Bu görüşte olanların dayanağı olan sahabe veya tabiin belli değildir. Bu hususta açık bir delil de sunulmamıştır.

8- Sad Suresi: Şaz ve meçhul bir rivayete binaen onu Medenî sure kabul etmişlerdir.

9- Muhammed Suresi: Bazı kimseler icmaa aykırı olarak bu sureyi Mekkî kabul etmişlerdir.

10- Hucurat Suresi: Bazı kimseler de icmaa aykırı olarak bu sureyi Mekkî kabul etmişlerdir.

11- Rahman Suresi: Seyyid Kutub bu surenin üslup ve düzeninden dolayı ve Celaluddin Suyutî ise biri Hâkim'in Müstedrek'inde ve diğeri ise Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde geçen iki rivayete istinaden bu sureyi Mekkî nitelemişlerdir. Bazı nedenlerden dolayı bu görüşü kabul etmek mümkün değildir. Bu surenin üslup ve akışı yalnız başına surenin Mekkî veya Medenî oluşunu kanıtlamaz. İkinci olarak, surenin Mekkî olduğuna dair Hâkim'in beyanı açık ve net değildir. Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde geçen hadisin senedi ise zayıftır.¹ Üçüncüsü, surelerin sıra düzeni ile ilgili rivayetlerin tümünde bu sure Medenî olarak zikredilmektedir.

12- Hadid Suresi: Bazıları bu sureyi Mekkî olarak nitelemişlerdir. Zira ikinci halife Ömer b. Hattab bu surenin yazılı metnini bacısının evinde okuyarak Müslüman oldu.²

13- Saf Suresi: İbn Hazm, meşhur görüşün aksine ve tertip rivayetlerinin hilafına bu sureyi Mekkî olarak kabul etmiştir.

14- Cuma Suresi: Tertip rivayetleri ve bu konuda var olan icmaa aykırı olarak bazı kimseler bu sureyi Mekkî kabul etmişlerdir. Bu surenin Mekkî olduğuna dair ileri sürülen görüşün kime ait olduğu meçhuldür.

1- bk. el-İtkan, c. 1, s. 33.

2- bk. İbn Hazm el-Endulusî, en-Nasihu ve'l-Mensuh, Tefsir-i Celaleyn'in haşiy - sinde, c. 2, s. 197.

15- Teğabun Suresi: İbn Abbas'ın bu sureyi Mekkî kabul ettiği söylenmiştir. Fakat bu iddia İbn Abbas tarafından öne sürülmemiş ve surelerin tertibi ile ilgili rivayete de ters düşmektedir.

16- Mülk Suresi: Bazı kimseler bu sureyi Medenî olarak kabul etmişlerdir. Bu görüş âlimlerin bu konudaki icmama ters düşmektedir.

17- İnsan Suresi: Ehlibeyt'in faziletini inkar eden Abdullah İbn Zubeyr ve emsali bazı kimseler bu sureyi Mekkî kabul etmişlerdir. Zira bu şekilde, surenin nüzul sebebi olan Ehlibeyt'in esirleri, fakirleri ve yetimleri doyurma hadisesini inkâr ortam hazırlanmış olur. Seyyid Kutub da edebî yapısı ve akışına binaen sureyi Mekkî olarak tanımlamıştır. Hafız Haskanî ise şöyle diyor: Ehlibeyt'in faziletini inkâr etmek isteyen bazı nasıblılar, müfessirlerin icmama göre bu sure Mekkî'dir demişlerdir. Daha önce de belirttiğimiz üzere, bu şekilde "Mekke'de esir alma söz konusu değildi ki esirin doyurulması hakkında ayet nazil olmuş olsun" itirazı edilebilecektir.

Bunların cevabında şunları söylemek gerekir; hangi icmadan bahsediyorlar. Hâlbuki âlimlerin büyük çoğunluğu bu surenin Medenî olduğunu söylemişlerdir.¹ Allame Tabersî'nin bu surenin Medenî oluşuna dair çok cazip ve zarif bir araştırması bulunmaktadır.² Bu surenin Medenî oluşuna dair başlıca rivayetler selef-i salihinden gelen rivayetlerdir. Bu rivayetlerin tümü surenin Medenî olduğunu göstermektedir.

18- Mutaffifin Suresi: Yakubî bu surenin Medine'de nazil olan ilk sure olduğunu söylemektedir. Bazıları bu surenin Mekke ile Medine arasında nazil olduğunu söylemişlerdir. Fakat surenin tertibi ile ilgili tüm rivayetler bu surenin Mekke'de nazil olan son sure olduğunu söylemektedir.

19- A'la Suresi: Bazıları bu sureyi, " *وَذَكَرْ اسْمَ رَبِّهِ فَصَلِّ* / *Arıman ve Rabbinin adını anıp, namaz kılan kimse mutlaka kurtuluşa erer.*"³ ayetlerinden dolayı Medenî surelerden saymışlardır. Zira mezkûr ayetler bayram namazı hakkında nazil olmuştur. Fakat bu ayetlerde geçen namaz hususu geneldir. Bazı rivayetlerin bundan kasıt bayram namazı olduğunu söylemeleri bir çelişki teşkil etmiyor. Âlimlerin geneli tarafında kabul gören görüş, surenin Mekkî oluşu yönündedir.

1- Şevahidu't-Tenzil, s. 310-315.

2- Tabersî Tefsiri, c. 10, s. 405.

3- Â'la, 14-15.

20- Leyl Suresi: Bazıları bu sureyi, sebab-i nüzülü hakkında var olan bir rivayete istinaden Medenî saymışlardır. Bu sure Mekke'de nazil olmuştur.

21- Kadir Suresi: Bazıları bu sureyi Mekkî kabul etmişlerdir. Zira bu surenin nüzul sebebi hakkında şöyle denilmiştir; Peygamber bir gün rüyasında maymunların onun minberine çıktığını gördü.¹ Hâlbuki Peygamberin Mekke'de minberi yoktu. Bu istidlalin aslı esası yoktur. Çünkü rüyada minber sahibi olmak muhakkak minbere delalet anlamındadır diye kesin bir kaide ve kural yoktur.

22- Beyyine Suresi: Mekkî b. Ebi Talip bu surenin Mekkî olduğunu söylemiştir.² Hâlbuki tertip ile ilgili rivayetler surenin Medenî olduğunu belirtmektedir.

23- Zilzal Suresi: Bazıları sert üslubundan dolayı bu sureyi Mekkî bilmişlerdir. Lakin tertip hakkındaki rivayetler bunun aksini göstermektedir.

24- Adiyat Suresi: Katade bu surenin Medenî olduğunu söylemiştir. Bu iddiası için zayıf ve güvenilir bir rivayeti göstermektedir.³

25- Tekasür Suresi: Celaluddin Suyutî bu sureyi Yahudiler hakkında nazil olmasından dolayı Medenî bilmiştir.⁴ Fakat ne surenin muhtevası, ne de sure hakkındaki rivayetler, surenin Yahudiler hakkında nazil olduğunu göstermiyor.

26- Maun Suresi: Dehhak bu sureyi Medenî saymıştır. Fakat tertip rivayeti bunun aksini göstermektedir.

27- Kevser Suresi: Bazıları bu surenin Peygamber Medine'de uyku- dayken nazil olduğunu söylemişlerdir.⁵ Bu iddia doğru değildir. Zira hiçbir ayet veya sure uykudayken Peygamber'e nazil olmamıştır. Eğer uyku- da bir ayet veya sure nazil olmuşsa, muhakkak daha sonraları tekrarlayıcı ve açıklayıcı mahiyette ayet veya sure nazil olmuştur.

1- bk. el-Mustedrek, c. 3, s. 171.

2- bk. Ebu Muhammed Mekkî b. Ebitalip, el-Keşfu an Vucuhi'l-Kıraati's-Seb'a, c. 1, s. 386.

3- bk. ed-Dürrü'l-Mensûr, c. 6, s. 383. Tefsir-i Tabersî, c. 30, s. 527, Tefsir-i Taberî, c. 30, s. 177,

4- bk. el-İtkan, c. 1, S 14.

5- Tefsir-i Tabersî, c. 10, s. 548.

28- Tevhid (İhlâs) Suresi: Suyutî bu surenin Medenî olduğunu tercih etmiştir.¹ Lakin dayandığı rivayet belli değildir.

29 ve 30- Muavvezeteyn/Muhafazateyn (Felak ve Nas) Sureleri: Yakubî bu iki sureyi Medine'de nazil olan son surelerden bilmıştır.² Fakat rivayetlerin çoğu bunun aksini söylemektedir.

İstisna Ayetler

Büyük âlimlerden bir kısmının yazıtlarında, bazı surelerin bazı ayetlerinin surenin tümünün aksine başka yerde nazil olduğu söylenmektedir. Yani eğer sure Mekke'de nazil olmuşsa bir veya birkaç ayeti Medine'de nazil olmuştur. Veya tersi vaki olmuştur. Fakat biz araştırmalarımızda bu iddianın aksi bir sonuca vardık. Mekkî olan surenin tümü Mekkî ve Medenî olan surenin de tümü Medenî'dir.³

Bu kitabımızda özet olarak birkaç ayete değineceğiz.

1- Bazıları " **الْيَوْمَ يَنْسَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ دِينِكُمْ فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنَ الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ** / Bugün kâfirler dininizden (onu yok e - mekten) ümitlerini kestiler. Artık onlardan korkmayın, benden korkun. Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim. Size nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm'ı seçtim."⁴ ayetinin Arafat'da Hz. Peygamber'e nazil olduğunu söylemişlerdir.⁵ Bu ayeti Mekkî olarak kabul edenler, Mekkî ve Medenî oluş için mekânın ölçü olduğu varsayımından hareket etmektedirler. Bu ölçüye göre Mekke'de nazil olan her sure ve ayet Mekkî, Medinede nazil olan da Medenî'dir. Hatta hicretten sonra bile nazil olsa. Hâlbuki Mekkî ve Medenî oluş için ölçü Peygamber'in hicretidir. Mekkî ve Medenî oluş hicret öncesi ve sonrası zaman taksimatıyla irtibatlı olan bir husustur.

2- Tevbe Suresi'nin " **مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَنْ يَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِكِينَ وَلَوْ كَانُوا أَوْلَىٰ أَوْلَىٰ قُرْبَىٰ... إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لَأَوَّاهٌ حَلِيمٌ** / Allah'a ortak koşanlar için af dilemek ne Peygamber'e yaraşır, ne de müminlere. İbrahim'in, babası için af dilemesi, sadece ona verdiği bir söz yüzündendi. Onun bir Allah düşmanı olduğu kendisine açıkça belli olunca,

1- Celaluddin Suyutî, Celaleyn Tefsinin haşiyesi, c. 2, s. 148. el-İtkan, c. 1, s. 14.

2- Tarih-i Yakubî, c. 2, s. 35.

3- bk. et-Temhid, c. 1, s. 169-237.

4- Maide, 3.

5- Tarih-i Kur'ân, s. 27.

ondan uzaklaştı. *Şüphesiz İbrahim, çok içli, yumuşak huylu bir kişiydi.*"¹ ayeti Mekke olarak göstermekte ve gerekçe olarak da bu ayetin, ölümünün son nefesine kadar güya iman etmeyen Ebu Talib'e, Peygamber'in ölüm döşeğinde yanında hazır bulunup onun için dua edip mağfiret talebinde bulunması üzerine nazil olduğunu söylemektedirler.² Ebu Talib'i kâfir olarak göstermeye çalışanların kin ve garazı hakkında daha önce konuşmuş-tuk. Lakin bu ayetin bahsi geçen gerekçe ile uzaktan yakından bir ilişkisi bulunmamaktadır. Tabersî tefsirinde bu ayetin nüzul sebebi hakkında şöyle söylüyor: "Müslümanlardan bir grup, Mekke'nin fethinden sonra Peygamber'den müşrik babaları için mağfiret talebinden bulunmasını istediler." O anda mezkûr ayet nazil oldu ve Müslümanları açık bir şekilde bu işten alıkoydu. Ayetin nüzul sebebi ile ilgili olan gerçek hadise budur.³

3- Bazı âlimler Yusuf Suresi'nin ilk üç ayetinin Medenî olduğunu söylemişlerdir. Celaluddin Suyutî bu görüşü zayıf kabul ediyor. Fakat ilginçtir ki Ebu Abdullah Zencanî gibi bir şahsiyet bunu kabul etmiştir.⁴ Bu üç ayetin Medenî oluşu hakkında şöyle bir delillendirmede bulunmuşlardır: Mekke müşrikleri Yahudilerden Medine'de Peygamber'e Hz. Yusuf hakkında sualler sormasını istediler, bu isteğe binaen surenin ilk üç ayeti nazil oldu. Hâlbuki surenin tümü ve kıssanın hepsi Mekke'de nazil olmuş ise, mukaddime niteliği taşıyan ilk üç ayetin Medine'de nazil olması Medenî oluş yönünde bir anlam ifade etmiyor. Bu olayın aksi mümkündür. Yani Medine Yahudileri, Mekke müşriklerinden Yusuf kıssası hakkında Peygamber'e soru sormalarını istemiş olabilirler. Onlar soru sordular ve bunun üzerine sure nazil oldu.

Esbab-ı Nüzul (İniş Nedenleri)

Nüzul sebepleri veya gerekçelerinin bilinmesi, ayet ve surelerin sahih tefsiri ve derki açısından oldukça büyük bir önem taşımaktadır. Bilindiği üzere Kur'ân-ı Kerim muhtelif münasebetlere binaen tedricî olarak nazil olmuştur. Herhangi bir hadise baş gösterdiğinde veya Müslümanlar bir sorun ve problem ile karşılaştıklarında çözüm sunmak için bir veya birkaç

1- Tevbe, 113-114.

2- Sahih-i Buharî, c. 2, s. 119 ve c. 6, s. 87.

3- Tefsir-i Tabersî, c. 5, s. 76.

4- el-İtkan, c. 1, s. 15. Tarihu'l-Kur'ân, s. 28.

ayet ve bazen de bir sure nazil oluyordu. Herhangi bir münasebete binaen nazil olan ayetlerin vuku bulan hadiseyle irtibatlı olduğu apaçıktır. Bunun için eğer bir ayetin lafız veya manasında bir belirsizlik ve düğüm olursa, vuku bulan hadise hakkında elde edilen malumat belirsizliğin kalkması ve düğümün çözülmesine büyük ölçüde yardım etmiş olur. Buna binaen her ayetin anlamının doğruca saptanması, mükemmel bir tefsirinin yapılması ve mevzunun açıklık kazanması için nüzul sebebine başvurmak şarttır. Nitekim sebab-i nüzul ayetin delalet ettiği hususun tekmili için iyi bir karinedir. Onsuz ayetin delaleti hususu eksik kalır. Örneğin şu ayet-i kerimeye istinaden:

إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوْ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا

Şüphesiz Safa ile Merve, Allah'ın (dininin) nişanelerindedir.

Onun için her kim hac ve umre niyetiyle Kâbe'yi ziyaret eder ve onları da tavaf ederse, bunda bir günah yoktur.¹

Bazı kimseler, Safa ve Merve arasında yapılan say'ın Hacc'ın erkânı olmasına itiraz etmiş ve buna delil olarak "فَلَا جُنَاحَ / *Fe la cunaha*" (günah yoktur) lafzını göstermişlerdir. Hâlbuki ayetin zahirî anlamı şudur: O ikisini de (Safa ve Merve) ziyaret etmenizde bir sakınca yoktur. Yani ziyaret edilmemesi herhangi bir şeyi değiştirmez. Lakin ayetin iniş sebebine bakıldığı zaman başka bir şeyin kastedildiği, yani o tepeleri ziyaret etmenin günah olduğuna ilişkin zann ve kuruntunun yanlış olduğu anlaşılmış olur. Zira hicretin altıncı yılında yapılan Hudeybiye antlaşması gereğince Peygamber'in ashabıyla birlikte bir sonraki yıl Umre haccı yapmak için Mekke'yi ziyaret etmeleri kararlaştırılmıştı. Bu antlaşmada ayrıca şöyle bir şart da yer almıştı; müşrikler Müslümanların rahatça tavaf ve say yapmaları için üç gün süre ile putlarını hem Kâbe'nin etrafından ve hem de Safa ve Merve tepelerinden kaldıracaklardı. Üç gün geçtikten sonra putlar

1- Bakara, 158. Safa ile Merve, Kabe'nin doğu tarafında yer alan iki tepenin adıdır. Hacer validemiz Hz. İsmail için su ararken, bu iki tepe arasında yedi defa koşmuştur. Bugün Hac ve Umre için Beytullah'ı ziyaret ve tavaf edenler aynı zamanda Safa ile Merve arasında da say ederler. Ayette iki tepe arasında say etmekte (gidip, gelme) günah yoktur, denilmiştir. O zamanlar her iki tepede de birer put vardı. Her ne kadar İslâm putları kaldırmışdıysa da ancak yine de bazı kimselerin içinde bir şüphe kalmıştı. İşte yukarıdaki ayetle bu şüphe tamamen giderilmiş oldu. (müt.)

2- Cunah kelimesi Farsça olan günah kelimesinin Arapçalaşmış şeklidir.

bir daha geri getirildi. Bazı Müslümanlar çeşitli nedenlerden dolayı sây ve tavaflarını yapmamışlardı. Putların tekrar getirilmesiyle bu Müslümanlar sây yapmanın günah olduğu düşüncesine kapılmışlardı. Zira bu tepelerde putlar vardı. Müslümanların say'dan kaçınmamaları için yukarıdaki ayet nazil oldu. Çünkü esas itibariyle say ilâhî bir şiar ve emirdir. Putların varlığı ise arızidir ve arızı durum say'a zarar vermemektedir.¹ Buna binaen bu ayetin mana ve maksadı iniş sebebine başvurulduğu zaman daha iyi anlaşılmuş olur. Burada say'ın cevazı veya farz olması gibi bir durum söz konusu değildir. Dolayısıyla nüzul sebebini bilmek birçok ayetin gerçek mana ve sahih mefhumunu bilmede önemli bir rol oynar.²

Nüzul sebeplerini bilmek kolay değildir ve ciddi bir çaba gerektirmektedir. Zira geçmiş âlimler bu konuda kayda değer çok az şey geride bırakmışlardır. Nüzul sebeplerinin kaydedilmemesinin nedenlerinden biri de Asr-ı Saadet'de yaşayanların duruma vakıf olmalarından ve olup bitenlerden haberdar olmalarından dolayı gözlemlerini, işittiklerini ve tecrübelerini gelecek için senet teşkil etmesi amacıyla kaydetme ihtiyacı hissetmemiş olmalarıdır. Daha sonraları bu hususta bazı rivayetler derlendi, ama bunların çoğunun senedi zayıftır. Hatta bazı rivayetlerde garazkâr beyanlar dahi göze çarpmaktadır. Bilhassa Emevîler döneminde Benî Ümmeye hükümeti kin ve garazlarından dolayı birçok ayet-i kerimeyi, uydurdukları yalan esbab-ı nüzul ile keyfi bir şekilde tefsir ve tevil etmeye kalkıştılar. İmam Ahmed b. Hanbel bu hususta şöyle bir rivayet nakletmektedir:

Üç şeyin sağlam ve doğru bir aslı yoktur; ilki İslâm'ın ilk yıllarında yapılan savaşlar hakkında zikredilen rivayetler, ikincisi ahiruz-zaman hakkında elimize ulaşan rivayetler ve üçüncüsü Kur'ân'ın tefsir ve tevili hakkında gelen rivayetler.

İmam Bedreddin Zerkeşî bazı araştırmacılarından alıntı yapıp diyor ki: "Bu sözden maksat bu hususta var olan rivayetlerin çoğunun güvenilir olmamasıdır. Tabi ki tüm rivayetlerin güvenilir olmadığı sonucu çıkarılmamalıdır."³ Esbab-ı nüzul rivayetlerini derleyen en meşhur kişi Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed Vahidî Nişaburî'dir (öl. H. 478). Celaluddin

1- bk. Tefsir-i Ayyaşî, c. 1, s. 70.

2- et-Temhid, c. 1, s. 243.

3- el-Burhan, c. 2, s. 213.

Suyutî onu eleştirip zayıf rivayetleri derlemek için çaba sarf ettiğini, zayıf ve güvenilir rivayetleri birbirine karıştırdığını, genellikle Kelbî'nin vasıtasıyla Ebu Salih'ten ve ondan da İbn Abbas'tan naklettiğini ve bu rivayetlerin çoğunun zayıf ve boş olduğunu söylemektedir.¹ Daha sonraları Suyutî *Lubabu'n-Nukul* adında bir eseri kaleme almıştır. Ancak o da rivayetlerin seçiminde zayıf rivayetlerden kurtulamamıştır. Örneğin şu ayet-i kerimeler için diyor ki:

وَإِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُمْ بِهِ وَلَئِنْ صَبَرْتُمْ لَهُوَ خَيْرٌ لِلصَّابِرِينَ. وَاصْبِرْ وَمَا صَبْرُكَ إِلَّا بِاللَّهِ وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَلَا تَكُ فِي ضَيْقٍ مِّمَّا يَمْكُرُونَ. إِنَّ اللَّهَ مَعَ الَّذِينَ اتَّقَوْا وَالَّذِينَ هُمْ مُحْسِنُونَ

Eğer ceza verecekseniz, size yapılanın misliyle cezalandırın. Eğer sabrederseniz, elbette bu, sabredenler için daha hayırlıdır. Sabret! Senin sabrın ancak Allah'ın yardımı iledir. Onlardan yana üzülmeye. Tuzak kurmalarından dolayı da sıkıntıya düşme. Şüphesiz Allah, kendisine karşı gelmekten sakınanlar ve iyilik yapanlarla beraberdir.²

Yukarıdaki ayetin sebab-i nüzulü hakkında şöyle diyor: Hz. Hamza şehit edildikten sonra vücudunun parçalandığını gören Peygamber-i Ekrem çok kızıp bunun üzerine yetmiş kişiye aynı cezayı vereceğine dair yemin etti. Peygamber'in bu tavrı ve yeminin akabinde bu ayet-i kerime nazil oldu.³ Hâlbuki Nahl Suresi Mekke'de nazil olmuştur. Bu surenin nüzulü hicretin dördüncü yılında olan Uhud Savaşı'ndan çok önce olmuştur. Öte yandan ilâhî terbiyeye sahip olan ve devamlı halka adaleti, insaflı olmayı ve bağışlamayı öğütleyen Peygamber hakkında böylesi yanlış düşüncelere sahip olmak doğru mudur? Âlemlere rahmet olan Peygamber-i Ekrem nasıl oluyor da böyle duygusal ve hâkimiyetsiz bir tavır sergileyebiliyor?

1- bk. Celaleyn Tefsirinin haşiyesi, *Lubabu'n-Nukul*, c. 1, s. 213.

2- Nahl, 126- 128. Resulullah (s.a.a), Uhud savaşında amcası Hz. Hamza'yı kâfirler tarafından burnu ve kulakları kesilmiş, ciğeri çıkartılmış bir şekilde görünce; "Allah'a andolsun ki, eğer Allah bana zafer verirse senin yerine yetmiş kişiyi böyle yapacağım" diye yemin etti. Bunun üzerine yukarıdaki ayet indi. Resulullah yemini yerine kefarete verdi ve onu uygulamadı deniliyor. Ancak böyle bir yaklaşım nübuvvetin kudsiyeti ve peygamberliğin nihai hedefi olan üstün ahlâkî değerleri tamamlama maksadıyla pek bağdaştığını söyleyemeyiz. (müt.)

3- Celaleyn Tefsirinin haşiyesi, c. 1, s. 247-253.

Bu sure Mekke'de Müslümanlar sürekli işkence gördükleri bir zamanda nazil olmuştur. Müslümanların bu işkencelere karşılık vermek istediklerinde haddi aşmamaları ama sabretmelerinin kendileri için daha hayırlı ve yaraşır olduğu belirtilmiştir.¹

Sebeb-i Nüzul veya Şa'n-i Nüzul

Bu iki kavram arasındaki fark nedir? Müfessirlerin çoğu bu iki kavram arasında bir fark gözetmemiş, bir veya birkaç ayetin nüzülü için gerekçe teşkil eden her durum ve münasebeti şa'n-i nüzul veya nüzul nedeni olarak nitelemişlerdir. Hâlbuki bu iki kavram arasında fark vardır. Yani şa'n-i nüzul, nüzul nedeninden daha geneldir. İster geçmiş, isterse gelecekte vuku bulan ve vuku bulacak olan bir olay hakkında veya bir şahıs hakkında ya da ahkâmın farz olması hakkında ayetler nazil olduğu zaman bu münasebetler şa'n-i nüzul sayılır. Örneğin filan ayet peygamberlerin masumiyeti veya meleklerin günahsız olmaları ya da Hz. İbrahim, Nuh ve Âdem hakkında nazil olmuştur denildiğinde, mevzu bahis olan masumiyet, hem genel bir münasebettir, hem de geçmişte vuku bulmuş ve gelecekte de vuku bulacaktır, tüm peygamberlerin özelliği olduğu gibi şahıs olarak, örneğin Hz. İbrahim'in de özelliğidir. Bunun için geneldir. Fakat sebeb-i nüzul ise akabinde ayetler nazil olan belli ve müşahhas bir olay veya hadiseye denilir. Bir başka tabir ile ayetin nüzulüne sebebiyet veren olay, sebeb-i nüzuldür. Sebeb-i nüzul daha özel, şa'n-i nüzul ise daha geneldir.

Tenzil ve Tevil

Selefin yaklaşımına göre tenzil, nüzulün gerçekleştiği duruma denilir. Bu durum, ayetin nazil olmasına sebep olan belli bir vakıa olabilir. Fakat tevil ise ayetten çıkarılan ve benzer vakıalara intibakı mümkün olan mana ve kavrayış demektir. Bazı ibarelerde ise bu iki kavrama zahir ve batın denildiğine de rastlıyoruz. Zahirden kasıt tenzil ve batından kasıt ise tevidir. Çünkü ayetin zahiri, nüzul durumuna delalet etmektedir. Ayetin batınında ise daha geniş bir mana yatmaktadır. Fuzeyl b. Yesar "*Kur'an'da zahiri ve batını olmayan hiçbir ayet yoktur.*" hadisi hakkında İmam Cafer Sâdık'a (a.s) bir soru sordu. İmam şöyle cevap verdi:

1- et-Temhid, c. 1, s. 247-253.

Kur'ân'ın zahiri, üzerine nazil olduğu hadise ve vakiadır. Tevili ise olaylara intibak eden ayetin içinde yatan manaya denilir. Manaların intibak ettiği hadiselerin bir kısmı geçmişte gerçekleşmiştir ve bazıları ise henüz vuku bulmamıştır. Kur'ân sürekli olarak canlı ve insanların yararlanmasına açıktır. O, güneş ve ay misali devamlı dönmektedir (nurunun saçmaktadır).¹

Başka bir rivayette ise şöyle denilmektedir:

Kur'ân'ın zahiri, nazil olduğu kimseleri kapsamaktadır, batını ise onların amellerini yapanlara şamildir.²

Sebeb-i Nüzul, Tevil ve Tenzil'in Fıkhî Kullanımı

İslâm fakihleri ayetlerin şa'n-i nüzul ile zahirî ve batınî anlamlarını göz önünde bulundurarak bir kural koyup bu kuraldan yararlanarak ahkâm çıkarmaktalar. Bu kural şöyledir: "Lafzın delalet ettiği mananın genelliğine itibar edilir, hususi bir mevzua değil." Bir başka ifadeyle hitap has, mana ise umumdur. Yani uzman ve güçlü olan bir fakih, hakkında ayetin nazil olduğu mevzunun özelliklerini bir kenara bırakıp, ayet lafzının umumi boyutunu nazar-ı itibara almalıdır. Tabi ki lafzın delalet ettiği mananın saptanması için bir mevzunun hususi yönlerinin de bilinmesi lazımdır. Fakat bu münhasır olmayı (yani ayet sadece belli bir mevzua mahsustur) göstermez. Çünkü ilâhî ahkâm daima tahakkuk bulmakta ve tüm zamanlar için geçerliliğini korumaktadır. Şimdi rivayetlerde söz konusu edilen ve genel yönleri ele alınmış iki ayeti yukarıda anlatılanlar için örnek olarak sunuyoruz:

Birinci Örnek: Bakara Suresi'nde şöyle denilmektedir:

وَاللَّهُ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَأَيْنَمَا تُولُوا فَتَمَّ وَجْهَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ وَاسِعٌ عَلِيمٌ

Doğu da, batı da Allah'ındır. Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü işte oradadır. Şüphesiz Allah, lütfü geniş olandır, hakkıyla bilendir.³

1- es-Sifar, Besairu'd-Derecat, s. 196.

2- Tefsir-i Ayyaşî, c. 1, s. 11, hadis no: 4.

3- Bakara, 115. Allah her yerde hazır ve nazır olmakla birlikte, namazda kıbleye dönmek, ibadetlerde nizam ve intizamı sağlama gayesine matuftur. Ayrıca fakihler mezkûr ayet-i kerimeden şu tespiti yapmışlardır: Kişi yolculuk sırasında kible tespitini yapamadığı zaman kanaat hasıl ettiği yöne yönelsin, çünkü doğu da Allah'ındır batı da ve O her yerde hazır ve nazırdır. (müt.)

Bu ayet zahiri ve batını (tenzili ve tevili) bulunan ayetlerdendir. Masum İmamlar'ın kılavuzluğuyla bu ayetin umumiyet ifade eden yönü aydınlık kazanmıştır. Bu ayetin zahiri, namaz kılındığında kesinlikle Kâbe'ye dönülmesini emreden ayetlerle çelişmektedir. Fakat ayetin nüzul durumuna bakıldığı zaman bu çelişki ortadan kalkmış olur.

Ayetinnüzul durumu şudur: Yahudiler Müslümanlara şöyle bir iftirada bulunuyorlardı: "Eğer şimdiye kadar yapıldığı üzere Beytu'l-Mukaddes'e yönelerek namaz kılmak doğru idiyse, öyleyse Kâbe'ye yönelerek namaz kılmak batıldır. Eğer Kâbe'ye yönelerek namaz kılmak doğruysa, öyleyse şimdiye kadar Beytu'l-Mukaddes'e doğru kılınan tüm namazlar batıldır." Yüce Allah bu ayet-i kerimede bu gibi iddialara cevap vermektedir. Her iki namaz da sahihtir. Çünkü asıl olan husus namazın kendisidir. Namaz sabit olan bir hakikattir. Kâbe'ye veya Beytu'l-Mukaddes'e yönelerek namaz kılmak itibarî bir şeydir. Müslümanların safları arasında birlik, insicam ve disiplinin oluşması için Kâbe'ye yönelmek emredilmiştir. Nereye yönelirseniz Allah'a yönelmişsinizdir. Allah oradadır. İster Medine'nin doğusunda bulunan Mekke'ye, ister batısında yer alan Kudüs'e yönelmişsiniz, fark etmez, Allah her yerededir. "إِنَّ اللَّهَ وَاسِعٌ عَلِيمٌ / Şüphesiz O, lütfu geniş olandır; hakkıyla bilendir." Şüphesiz Allah'ın rahmeti ve nimeti geniştir, O, her şeyi hakkıyla bilendir.

Bu ayet ile ilgili aktarılan rivayetlerden başka tespitler de yapılmıştır. Şöyle ki: Yolcu iken veya bir ulaşım aracında iken, nafile olan namazları vasıtanın hareket ettiği her yöne doğru kılmak caizdir.¹ Bu tespit ayetin batınî manasını yansıtmaktadır. Masum İmamlar'ın kılavuzluğu sayesinde ancak böyle bir manaya kavuşabiliriz.

İkinci Örnek: Cin Suresi'ndeki şu ayet-i kerimedir:

وَإِنَّ الْمَسَاجِدَ لِلَّهِ فَلَا تَدْعُوا مَعَ اللَّهِ أَحَدًا / Şüphesiz mescitler, Allah'ındır. O hâlde, Allah ile birlikte hiç kimseye yalvarmayın (kulluk etmeyin).²

1- Vesailu's-Şia, c. 1, Kible Babı; 8-15.

2- Cin, 18. Ayetteki "mescitler" kelimesi şu şekilde tefsir edilmiştir; 1- Namaz kılmak için bina edilmiş yerler. 2- Namaz ve ibadet yalnızca camilere hasredilmiş olmadığından bütün yeryüzü. 3- Bütün mescitlerin kiblesi olduğundan dolayı "Mescid-i Haram. 4- Secdede yere temas eden uzuvlar. Bu ayette Müslümanlar, Hıristiyanların kiliselerine ve Yahudilerin havralarına girdikleri zaman ibadetlerinde yaptıkları gibi, Allah'a eş ve ortak koşmamaları yönünde uyarılmaktalar. (müt.)

Mescid veya çoğulu olan mesacid kelimesi ibadet mahalli veya mabet anlamına gelmektedir. Böyle kabul edilirse ayetin manası yukarıda zikredildiği gibidir. Eğer Mescid kelimesini mimli mastar şeklinde farz edersek, bu takdirde mescid ibadet ve tapınma anlamına gelir ve ayetin manası şöyle olur: Allah'tan başkasına ibadet olunmaz ve ibadet anında Allah'tan başkasının ismini zikretmek caiz değildir. Her iki durumda da ayetin zahiri insanları ibadet yaptıklarında şirk koştuktan alıkoymaktadır. Fakat elde mevcut olan sahih bir rivayete istinaden, ayetten bir başka anlam daha çıkartılmaktadır. Şöyle ki: Mescid kelimesi ism-i alettir, kendisiyle secde yapılan şeyler (organlar) anlamına gelmektedir. Secde yapılan şeyler namaz anında secdeye gelen yedi organ alın, iki el, iki diz kapağı ve iki ayaktır. Bu uzuvları Allah insanlara bağışlamıştır. Bunları Allah'tan başkasının ibadeti için kullanmak doğru değildir, haramdır. Said İbn Cubeyr, Zuccac ve Ferra gibi bazı müfessirler bu hususta şöyle demişlerdir: "Mesacid (onlarla secde edilebilen organlar) kelimesi anlam itibarıyla namaz anında yere değen yedi uzvu da kapsamaktadır." Bu uzuvlar Allah'tan başkasının huzurunda secde etmemelidirler.¹

Benzer bir yorum da şu şekilde İmam Muhammed Taki'den yapılmıştır. Bir hırsızın elinin kesilmesi hususunda Abbasî halifesi Mutasım Billah'ın huzurunda bir tartışma yaşandı, herkes bildiği kadarıyla bir cevap verdi. Bu arada İmam da görüşünü beyan edip, şöyle dediler: "Parmak ucunun kesilmesi lazım." Bu fetvanın delil ve kaynağı İmam'dan sorulunca İmam şöyle cevap verdi: "El ayası secdeye gelen yedi uzuvdan biridir, Allah'a aittir ve kesilmemesi lazım."² Çünkü hırsızın cezasının kendisine ait olan bir şey üzerinde vuku bulması gerekmektedir.

Esbab-1 Nüzulü Bilmenin Yolları

Esbab-1 nüzul hakkındaki bilgiler, rivayet ve nakil yoluyla bizlere ulaşmıştır. Maalesef geçmişte vuku bulan birçok olay ve hadise kaydedilmediğinden nakil yoluyla gelen rivayetlerin birçoğu güvenilir bir niteliğe haiz değildir. Az bir kısım hariç geriye kalan rivayetlerin büyük bir bölü-

1- Tabersî Tefsiri, c. 10, s. 372.

2- Vesailu's-Şia, c. 18, Hırsızlığın Haddi ile ilgili bölüm, Bab. 4.

münün ya senedi zayıftır veya birbirleriyle çelişki arz etmektedir. Vahidî *Esbab-ı Nüzul* adındaki kitabında bu hususta şöyle diyor: "Ayetlerin nüzul sebebi hakkında elde güvenilir sahih rivayet olmadan bir şey söylemek doğru değildir. Rivayetlerin de olay ve hadiselerle tanıklık edenlerden gelmiş olması lazımdır. Zira zan ve tahmine dayanarak bir şeyi söylememek gerekir." Akabinde İbn Abbas'tan Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu nakletmektedir: "Tam manasıyla hakkında bilgi sahibi olmadığınız hadiseleri nakletmeyiniz. Zira bana ve Kur'ân'a yalan atıfta bulunan cehennem ateşinde yerini hazırlamıştır." Bu yüzden selef-i salih Kur'ân hakkında konuşup görüş beyan etmekten kaçınıyorlardı. Bu hususta Muhammed b. Sirin diyor ki: "Tabiinin önde gelenlerinden Ubeyd adındaki bir şahıstan Kur'ân-ı Kerim'in bir ayetinin yorumu hakkında bir soru sordum. Dedi ki: Kur'ân'ın ne hakkında ve ne için nazil olduğunu bilenler gittiler." Yani onlar ayet ve surelerin nüzul sebepleri hakkında bilgi sahibiydiler. Vahidî diyor ki: "Bu zamanda bu konuda yalan uyduran kimseler oldukça fazladır. Bu yüzden Kur'ân'ın hakikatlerine ulaşmak için oldukça temkinli ve titiz davranılmalıdır."¹

İmam Ahmed b. Hanbel'in bu konu hakkında söylediklerine daha önce değinmiştik.² Celaluddin Suyutî Kur'ânî ilimler alanında sahip olduğu tüm yetenek ve ilmî kariyerine rağmen nüzul sebebi hakkında ancak müstenet sahih ve zayıf 250 rivayet toplayabilmiştir.³ Fakat rahatlıkla ve memnuniyetle şunu söyleyebiliriz ki, Ehlibeyt İmamları'ndan rivayet olunan çok sayıda sahih hadis mevcuttur. Bu alanda şimdiye kadar dört bin hadis derlenmiştir.⁴

Bugün mevcut olan ve nüzul nedenlerini öğrenmek için başvuru kaynak kitaplar büyük ölçüde güvenilirdir. Örneğin; Taberî'nin *Camiu'l-Beyan'ı*, Suyutî'nin *ed-Dürrü'l-Mensûr'u*, Tabersî'nin *Mecmau'l-Beyan'ı* ve Şeyh Tusi'nin *Tibyan'ı* gibi eserlerin yanında bilhassa nüzul sebepleri hak-

---

1- *Esbab-ı Nüzul*, s. 4.

2- Ahmed İbn Hanbel üç şeyin aslının olmadığını söylüyordu: "İslâm'ın ilk yılları -daki savaşlar, ahir zaman hakkındaki haberler ve tefsir hakkında zikredilen rivayetler."

3- *el-İtkan*, c. 4, s. 214 -257.

4- Bu rivayetler Burhan tarafından derlenip iki cilt halinde basılmıştır.

kında yazılmış olan Vahidi'nin *Esbab-ı Nüzul*'ü ile Suyuti'nin *Lubabu'n-Nukul*'u gibi eserleri de bu alanda yazılmış güvenilir kaynaklardan sayabiliriz. Tabi ki bu kitaplarda sahih ve zayıf rivayetler bir arada bulunmaktadır. Bu yüzden bunların dikkatle incelenmesi gerekir. Buna binaen sahih rivayeti yalan rivayetten özellikle çelişki arz etmeleri durumunda ayırt edebilmek için aşağıdaki yollardan birine başvurulmalıdır:

1- Rivayet senedi: Bilhassa rivayet zincirinde bulunan son kişinin güvenilir olması gerekir. Yani ya Peygamber ve Ehlibeyt İmamları'ndan ya da güvenilir bir sahabenin olması lazım. Kur'ân ilimleri hakkında uzman olan Abdullah İbn Mesud, Ubey İbn Kâ'b ve İbn Abbas gibileri. Zira bunlar ümmetin tümü tarafından güvenilir olarak kabul edilmektedirler. Veya değerli tabiinden Mücahid, Said İbn Cubeyr ve Said İbn Museyyib gibileri. Bunlar hiçbir zaman kendilerinden bir şey söylememişlerdir ve asla yalan uydurma gibi bir garaz ve gaye taşımamışlardır.

2- Tevatür veya istifaze: Bu hususta yapılan bir rivayetin tevatürünün veya istifazesinin (fazla yolla naklinin) ispatlanmış olması gerek. Aynı içeriğe delalet eden farklı lafız veya ibareler veya ortak bir sonuç elde edilebilecek farklı beyanlar, kabul edilebilir niteliktedir. Böyle bir durumda mezkûr rivayetin sağlıklı olduğu hususunda kanaat sağlanmış olur. Kıb- lenin değişmesi ve bunun sebebi nüzulü hakkında zikredilen rivayetler örneğinde olduğu gibi.

3- Sarahat: Ayetin nüzul sebebi hakkında gelen rivayetin, sorunu tümünden halledecek ve her türlü ipham ve kapalılığı ortadan kaldıracak bir nitelikte olması lazım. Bu durumun kendisi, ilgili rivayetin doğruluğu için bir kanıt hükmü taşımaktadır. Velez ki hadis ilminin kriterlerine göre ilgili rivayetin senet zinciri sahih veya hasan olmazsa dahi, yukarıdaki kanıt olma hükmü geçerlidir. Çoğu tarihî hadiseler bu türdendir. Birkaç tarihî hadise arasında irtibat sağlayarak, bir olayın doğruluğunu kavrayıp, kabul ediyoruz. Yoksa sadece rivayet zincirinin doğruluğundan hareketle bir vakianın gerçekliğini kabul etmek mümkün değildir. Nesi (haram ayların erteletilmesi) ayetinde olduğu gibi. Tevbe Suresi'nde şöyle denilmektedir:

إِنَّمَا النَّسِيءُ زِيَادَةٌ فِي الْكُفْرِ يُضَلُّ بِهِ الَّذِينَ كَفَرُوا يُحِلُّونَهُ عَامًا وَيُحَرِّمُونَهُ عَامًا لِيُؤْاطُوا عِدَّةَ مَا

حَرَّمَ اللَّهُ فَيَحِلُّوا مَا حَرَّمَ اللَّهُ زَيْنَ لَهُمْ سُوءَ أَعْمَالِهِمْ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ

Haram ayları ertelemek, ancak inkârda daha da ileri gitmektir ki bununla inkâr edenler saptırılır. Allah'ın haram kıldığı ayların sayısına uygun getirip böylece Allah'ın haram kıldığını helâl kılmak için haram ayı bir yıl helâl, bir yıl haram sayıyorlar. Onların bu çirkin işleri, kendilerine süslenip güzel gösterildi. Allah, inkârcı toplumu doğru yola iletmez.¹

Haram aylarda savaşmak yasak idi. Gerekçesi ise; zilkade, zilhicce ve muharrem aylarında, Arap Yarımadası'nun dört bir yanından hac merasimini yerine getirmek isteyenler için yol ve çevre güvenliğini sağlamaktı. Recep ayında da Araplar umre yapmak için Mekke'ye geliyorlardı. Fakat Arap zorbalarından herhangi birisi karşıt kabileyi mağlup etme aşamasında iken ve tesadüfen haram aylardan birine denk geldiğinde, o ayın yerini başka bir ay ile değiştiriyorlardı. Örneğin şöyle diyorlardı; şimdi recep ayıdır, recebi yerinden kaldırıp onun yerine şaban ayını ileriye alıyoruz. Böyle bir yorumla savaşlarını sürdürüp, sünnetullah ve ilâhî ahkâmda yanlış ve kötü tasarrufta bulunuyorlardı. Bu iğrenç adet hicretin dokuzuncu yılında tamamen yasaklandı.² Buna binaen ayetin nüzul sebebi hakkında söylenenler, ayetin cümleleriyle uyum arz etmektedir. Karine ve deliller de konuyu teyit etmekte ve ayetin manası üzerinde var olan iphamı gidermektedir. Her ne kadar ilgili rivayet senet açısından güçlü olmasa da bu bağlamda istenilen şey nüzul sebebi ile rivayetin, ayetin beyan ve cümleleriyle örtüşüp mana üzerindeki iphamı bertaraf etmiş olmasıdır. Diğer benzeri durumlara da bu yaklaşımdan hareketle duruma açıklık kazandırmak pekâlâ mümkündür.

Sebeb-i Nüzul Ravisinin Hazır Bulunması

Nüzul sebebini nakledenin olayın vukuu esnasında hazır bulunması şart mıdır? Rivayet senedi ile yaşanan vakıa arasında kopukluğun olmaması için âlimlerin çoğu ilk ravinin olay anında hazır bulunmasını şart

1- Tevbe, 37.

2- Tefsir-i Tabersî, c. 5, s. 29.

koşmuşlardır. Vahidî bu hususta şöyle diyor: "Ayetin nüzulünü işiten, nüzul nedenine tanık olan ve bu ilmi elde etmek için araştırma yapmış olan kimsenin dışında birisinin esbab-ı nüzul hakkında konuşması ve görüş belirtmesi caiz olmaz."¹

Lakin diğer âlimler rivayeti nakleden kimsenin bu hususta âlim olması veya nüzul sebebine tanıklık etmiş olmasının şart olmadığını söylemişlerdir. Hâkim Nişaburî hadis ilmi hakkında diyor ki: "Eğer bir sahabe vahiy ve Kur'ân'ın nüzulünü derk etmişse ve filan ayetin falan hadiseden dolayı nazil olduğunu söylerse, bu sözü müsned hadis hükmündedir. Yani Peygamberden nakledilen bir hadis olarak telakki edilir."² Bu söz daha mantıklı gibi görünmektedir. Zira ravi eğer doğru sözlü, kararlı ve adil olursa olaya tanıklık etmesi şart değildir. Yani ravinin doğru sözlü ve güvenilir olması yeterlidir. Bu yüzden Ehlibeyt İmamları tarafından zikredilen rivayetler bizim için güvenilir ve kabul edilebilir bir mahiyet taşımaktadır.

Kur'ân'ın İsimleri ve Sıfatları

Hicri altıncı ve miladi 12. yüzyılın büyük müfessiri Cemaluddin Ebu'l-Futuh Kindî, kendi tefsirinin mukaddimesinde Kur'ân'ın 43 ismini zikretmektedir.³ Tabersî ise *Mecmau'l-Beyan* tefsirinde Kur'ân'ın dört isminin olduğunu ve bunların sırasıyla Kur'ân, Furkan, Kitap ve Zikir olduğunu söylemiştir.⁴

Bedreddin Zerkeşî ise Harralî bu alanda yazdığı⁵ bir kitapta Kur'ân'ın 90 isim ve sıfatına yer verdiğini nakletmektedir. Kadı Azizî de Kur'ân'ın 50 isim ve unvanından bahsetmektedir. Aşağıdaki çizelgede bu isimlere yer verilmiştir. İlk 43 isim ve unvanı Ebu'l-Futuh Razi ile paylaşmaktadır.

1- Esbab-ı Nüzul, s. 54.

2- el-Müstedrek, c. 2, s. 258-263. Ulumu'l-Hadis, s. 19-20.

3- Ebu'l-Futuh Razi, Ravdetu'l-Cinan ve Ruhul-Cinan, mukkadime, c. 1, s. 5.

4- Tefsir-i Tabersî, önsöz, dördüncü fen, c. 1, s. 14.

5- el-Burhan, c. 2, s. 258 ve 263.

Sayı	Ad veya Sıfat	Kanıt	Sure	Ayet Nosu
1	Kur'ân	<p>إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ. فَإِذَا قَرَأْتَهُ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ</p> <p>Şüphesiz onu toplamak ve okumak bize aittir. O hâlde, biz onu okuduğumuz zaman, onun okunuşuna uy.</p>	Kıyamet	17-18
2	Furkan	<p>يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ تَقْوَى اللَّهِ بِيَجْعَلَ لَكُمْ فُرْقَانًا</p> <p>Ey iman edenler! Eğer Allah'a karşı gelmekten sakınırsanız; O, size iyiyi kötüden ayırt edecek bir (furkan) anlayış verir.</p>	Enfal	29
		<p>وَأَنْزَلَ التَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ. مِنْ قَبْلُ هَدَى لِلنَّاسِ وَأَنْزَلَ الْفُرْقَانَ</p> <p>O, daha önce Tevrat'ı ve İncil'i insanlar için birer hidayet olarak indirmişti. Furkan'ı da indirdi.</p>	Âl-i İmrân	3-4
		<p>تَبَارَكَ الَّذِي نَزَّلَ الْفُرْقَانَ عَلَى عَبْدِهِ لِيَكُونَ لِلْعَالَمِينَ نَذِيرًا</p> <p>Âlemlere bir uyarıcı olsun diye kuluna Furkân'ı indiren Allah'ın şanı yücedir.</p>	Furkan	1
3	Kitap	<p>إِنَّ الَّذِينَ يَتْلُونَ كِتَابَ اللَّهِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ</p> <p>Şüphesiz, onlar Allah'ın kitabını okurlar ve namaz kılarlar.</p>	Fatır	29
		<p>إِنَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِتَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ</p> <p>Biz sana Kitab'ı (Kur'an'ı) hak olarak indirdik ki, insanlar arasında Allah'ın sana öğrettikleri ile hüküm veresin.</p>	Nisâ	105
		<p>ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ</p> <p>Bu, kendisinde şüphe olmayan kitaptır. Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için yol göstericidir.</p>	Bakara	2

4	Zikir	<p>ذٰلِكَ نَتْلُوهُ عَلَیْكَ مِنَ الْاٰیٰتِ وَالذِّكْرِ الْحَكِیْمِ</p> <p>Bu söylenenleri biz sana ayetlerden ve hikmet dolu Kur'ân'dan okuyoruz.</p>	Âl-i İmrân	58
		<p>اِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَاِنَّا لَهٗ لَحٰفِظُوْنَ</p> <p>Şüphesiz o Zikir'i (Kur'ân'ı) biz indirdik biz! Onun koruyucusu da elbette biziz.</p>	Hicr	9
		<p>بِالْبَيِّنٰتِ وَالزُّبُرِ وَاَنْزَلْنَا اِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ اِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُوْنَ</p> <p>(O peygamberleri) apaçık belgeler ve kitaplarla gönderdik. İnsanlara, kendilerine indirileni açıklamak ve onların da (üzerinde) düşünmeleri için sana bu Kur'ân'ı indirdik.</p>	Nahl	44
		<p>وَإِنَّهُ لَذِكْرٌ لَّكَ وَلِقَوْمِكَ وَسَوْفَ تُسْأَلُوْنَ</p> <p>Şüphesiz bu Kur'ân, sana ve kavmine bir öğüt ve bir şereftir, ondan hesaba çekileceksiniz.</p>	Zuhruf	44
		<p>وَهٰذَا ذِكْرٌ مُّبٰرَكٌ اَنْزَلْنَاهُ اَفَاَنْتُمْ لَهٗ مُنْكَرُوْنَ</p> <p>İşte, bu da indirdiğimiz mübarek bir zikirdir. Şimdi bunu inkâr mı ediyorsunuz?</p>	Enbiya	50
		<p>ص وَالْقُرْآنِ ذِی الذِّكْرِ</p> <p>Sâd. O şanlı, şerefli Kur'ân'a andolsun,</p>	Sad	1
		<p>اِنْ هُوَ اِلَّا ذِكْرٌ وَّقرْآنٌ مُّبِیْنٌ</p> <p>O sadece bir öğüt ve parlak bir Kur'ân'dır.</p>	Yasin	69
		<p>اِنَّ الَّذِیْنَ كَفَرُوْا بِالذِّكْرِ لَمَّا جَاءَهُمْ وَاِنَّهٗ لَكِتٰبٌ عَزِیْزٌ</p> <p>Kur'ân kendilerine geldiğinde onu inkâr edenler mutlaka cezalarını göreceklerdir. Şüphesiz o, çok değerli ve sağlam bir kitaptır.</p>	Fussilet	41
		<p>وَلَقَدْ بَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ</p> <p>Andolsun biz, Kur'ân'ı düşünüp öğüt almak için kolaylaştırdık. Var mı düşünüp öğüt alan?</p>	Kamer	17

5	Tenzil	وَإِنَّهُ لَتَنْزِيلُ رَبِّ الْعَالَمِينَ Şüphesiz bu Kur'an, âlemlerin Rabbi'nin indirmesidir.	Şuara	192
		إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْآنَ تَنْزِيلًا Şüphe yok ki, Kur'an'ı sana elbette biz indirdik biz.	İnsan	23
		وَقُرْآنًا فَرَقْنَاهُ لِتَقْرَأَهُ عَلَى النَّاسِ عَلَى مُكْثٍ وَنَزَّلْنَاهُ تَنْزِيلًا Biz Kur'an'ı, insanlara dura dura okuyasın diye âyet âyet ayırdık ve onu peyderpey indirdik.	İsrâ	106
6	Hadis	اللَّهُ نَزَّلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتَابًا مُتَشَابِهًا مَثَابًا تَتَسَعَّرُ مِنْهُ جُلُودُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ Allah sözün en güzelini, birbiriyle uyumlu ve bıkmadan tekrar tekrar okunan bir kitap olarak indirdi. Rablerinden korkanların, bu Kitab'ın etkisinden tüyleri ürperir.	Zümer	23
		فَلَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَفْسَكَ عَلَى آثَارِهِمْ إِنْ لَمْ يُؤْمِنُوا بِهِدَا الْحَدِيثِ أَسَفًا Demek sen, bu söze (Kur'an'a) inanmazlarsa, arkalarından üzülererek âdetâ kendini tüketeceksin!	Kehf	6
		أَفَمِنْ هَذَا الْحَدِيثِ تَعْجَبُونَ. وَ تَضْحَكُونَ وَلَا تَتَّبِعُونَ Şimdi siz bu söze (Kur'an'a) mı şaşıyorsunuz? Gülüyorsunuz da ağlamıyorsunuz!	Necm	59-60
		فَلْيَأْتُوا بِحَدِيثٍ مِثْلِهِ إِنْ كَانُوا صَادِقِينَ Eğer doğru söyleyenler iseler, haydi onun gibi bir söz getirsinler!	Tur	34
7	Mev'ize	يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمْ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَشِفَاءٌ لِمَا فِي الصُّدُورِ Ey insanlar! İşte size Rabbinizden bir öğüt, kalplere bir şifâ ve inananlar için (olan Kur'an) geldi.	Yunus	57

8	Tezkire	وَأِنَّهُ لَتَذَكْرَةٌ لِّلْمُتَّقِينَ	Hakka	48
		Doğrusu o (Kur'ân), takva sahipleri için bir öğüttür.	Müz-zemmil	19
9	Zikra	إِنَّ هَذِهِ تَذَكْرَةٌ	Müz-zemmil	19
		Şüphesiz bunlar bir öğüttür.	Hud	120
10	Beyan	وَجَاءَكَ فِي هَذِهِ الْحَقُّ وَمَوْعِظَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ	Hud	120
		Bunda sana gerçeğin bilgisi, müminlere de bir öğüt ve bir uyarı gelmiştir.	Âl-i İmrân	138
11	Huda	هَذَا بَيَانٌ لِّلنَّاسِ وَهُدًى وَمَوْعِظَةٌ لِّلْمُتَّقِينَ	Âl-i İmrân	138
		Bu (Kur'ân), insanlar için bir açıklama, Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için bir hidayet ve bir öğüttür.	Bakara	2
12	Şifa	ذَٰلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ	Bakara	2
		Bu, kendisinde şüphe olmayan kitaptır. Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için yol göstericidir.	Fussilet	44
13	Hüküm	أَأَعْجَبِي وَعَرَبِي قُلْ هُوَ الَّذِيْنَ آمَنُوا هُدًى وَشِفَاءً	Fussilet	44
		Arab'a yabancı dilden (kitap) olur mu? De ki: O, inananlar için doğru yolu gösteren bir kılavuzdur ve şifadır.	Ra'd	37
14	Hikmet	وَكَذَٰلِكَ أَنْزَلْنَاهُ حُكْمًا وَعَرَبِيًّا	Ra'd	37
		Böylece biz onu (Kur'ân'ı) Arapça bir hüküm olarak indirdik.	Ahzab	34
15	Hâkim	وَأُدُّرُونَ مَا يَنْثَلِي فِي بُيُوتِكُنَّ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ وَالْحِكْمَةِ	Ahzab	34
		Siz evlerinizde okunan Allah'ın ayetlerini ve hikmeti hatırlayın.	Âl-i İmrân	58
15	Hâkim	ذَٰلِكَ نَتْلُوهُ عَلَيْكَ مِنَ الْآيَاتِ وَالذِّكْرِ الْحَكِيمِ	Âl-i İmrân	58
		(Resulüm!) Bu söylenenleri biz sana ayetlerden ve hikmet dolu Kur'ân'dan okuyoruz.		

16	Müheymin	وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ الْكِتَابِ وَمُهَيِّمًا عَلَيْهِ Sana da, daha önceki kitabı doğrulamak ve onu korumak üzere hak olarak Kitab'ı (Kur'ân'ı) gönderdik.	Maide	48
17	Hadi	أَنَّهُ اسْتَمَعَ نَفَرٌ مِنَ الْجِنِّ فَقَالُوا إِنَّا سَمِعْنَا قُرْآنًا عَجَبًا. يَهْدِي إِلَى الرُّشْدِ فَآمَنَّا بِهِ De ki: "Bana cinlerden bir topluluğun (Kur'ân'ı) dinleyip şöyle dedikleri vahyedildi: "Şüphesiz biz doğruya ileten hayranlık verici bir Kur'ân dinledik de ona inandık."	Cin	1-2
18	Nur	وَاتَّبِعُوا النُّورَ الَّذِي أُنزِلَ مَعَهُ O Peygamber'e inanan ve onunla birlikte gönderilen nûr'a (Kur'ân'a) uyanlar var ya, işte kurtuluşa erenler onlardır.	A'râf	157
19	Rahmet	وَإِنَّهُ لَهْدَىٰ وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ Şüphesiz o, elbette mü'minler için bir hidayet ve bir rahmettir.	Neml	77
20	İsmet	وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا Hep birlikte Allah'ın ipine (Kur'ân'a) sımsıkı sarılın.	Âl-i İmrân	103
21	Nimet	وَأَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ Rabbinin nimetine gelince; işte onu anlat.	Duha	11
22	Hak	وَإِنَّهُ لَحَقُّ الْبَقِيَّةِ Şüphesiz Kur'ân, gerçek kesin bilgidir.	Hakka	51
23	Tibyan	وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ تِبْيَانًا لِّكُلِّ شَيْءٍ Sana bu kitabı; her şey için bir açıklama olarak indirdik.	Nahl	89
24	Besair	بَصَائِرٍ لِّلنَّاسِ وَهُدًى وَرَحْمَةً لِّعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ İnsanların kalp gözünü açan deliller ve bir hidayet rehberi, bir rahmet olarak Kitab'ı (Tevrat'ı) verdik.	Kasas	43

25	Mübarek	وَهَذَا ذِكْرٌ مُّبَارَكٌ أَنْزَلْنَاهُ İşte bu (Kur'ân) da bizim indirdiğimiz mübarek bir öğüttür.	Enbiya	50
26	Mecid	ق وَالْقُرْآنِ الْمَجِيدِ Kaf. Şerefli Kur'ân'a andolsun.	Kaf	1
27	Aziz	وَإِنَّهُ لَكِتَابٌ عَزِيزٌ O, benzeri bulunmaz bir kitaptır.	Fussilet	41
28	Azim	وَلَقَدْ آتَيْنَاكَ سَبْعًا مِنَ الْمَثَانِي وَالْقُرْآنَ الْعَظِيمَ Andolsun, biz sana tekrarlanan yedi âyeti ve büyük Kur'ân'ı verdik.	Hicr	87
29	Kerim	إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ O, elbette değerli bir Kur'ân'dır.	Vakia	77
30	Sirac	وَدَاعِيَا إِلَى اللَّهِ بِإِذْنِهِ وَسِرَاجًا مُنِيرًا Allah'ın izniyle, bir davetçi ve nur saçan bir kandil olarak (gönderdik).	Ahzab	46
31	Munir	وَدَاعِيَا إِلَى اللَّهِ بِإِذْنِهِ وَسِرَاجًا مُنِيرًا Allah'ın izniyle, bir davetçi ve nûr saçan bir kandil olarak (gönderdik).	Ahzab	46
32	Beşir	كِتَابٌ فَضِّلْتَ آيَاتُهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ Bu, bilen bir toplum için Arapça bir Kur'ân olarak ayetleri genişçe açıklanmış bir kitaptır.	Fussilet	3
33	Nezir	بَشِيرًا وَنَذِيرًا Müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderilmiştir.	Fussilet	4
34	Sırat	إِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ Bize doğru yolu göster.	Hamd	6
35	Habl	وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا Hep birlikte Allah'ın ipine (Kur'ân'a) sımsıkı sarılın.	Âl-i İmrân	103
36	Ruh	وَكَذَلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ رُوحًا مِنْ أَمْرِنَا Ve işte sana böyle emrimizden biz ruh vahyettirdik.	Şûra	52

37	Kassas	نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ أَحْسَنَ الْقَصَصِ Sana bu Kur'ân'ı vahyetmekle kıssaların en güzelini anlatıyoruz.	Yusuf	3
38	Fasl	إِنَّهُ لَقَوْلُ فَصْلٍ Kuşkusuz Kur'ân, ayırıcı bir sözdür.	Tarık	13
39	Nucum	فَلَا أُفْسِمُ بِمَوَاقِعِ النُّجُومِ Hayır! Yıldızların yerlerine yemin ederim ki, (Nucum Kur'ân'ın tedriciliğine işaret olarak kabul edilirse)	Vakıa	75
40	Acayip	قُلْ أُوْحَىٰ إِلَيَّ أَنَّهُ اسْتَمَعَ نَفَرٌ مِّنَ الْجِنِّ فَقَالُوا إِنَّا سَمِعْنَا قُرْآنًا عَجَبًا De ki: Bana cinlerden bir topluluğun (Kur'ân'ı) dinleyip şöyle dedikleri vahyedildi: Şüphesiz biz... hayrete düşüren bir Kur'ân duyduk da..."	Cin	1
41	Kayyum	وَلَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجًا. قِيمًا لِّيُنذِرَ بَأْسًا شَدِيدًا Kuluna (Muhammed'e), kendisinde hiçbir (tezat ve) eğrilik bulunmayan dosdoğru Kitab'ı indirdi.	Kehf	1-2
42	Mubin	الرَّ تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ الْمُبِينِ Elif Lâm Râ. Bunlar, apaçık Kitab'ın ayetleridir.	Yusuf	1
43	Âli	وَإِنَّ فِي أُمِّ الْكِتَابِ لَدَيِّنًا لَّعَلَّيَّ حَكِيمٍ Gerçekten o bizim nezdimizde bulunan ana kitapta mevcut yüce ve hikmet dolu bir kitaptır.	Zuhruf	4
44	Kelam	وَإِنْ أَحَدٌ مِّنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ فَأَجِرْهُ حَتَّىٰ يَسْمَعَ كَلَامَ اللَّهِ Eğer Allah'a ortak koşanlardan biri senden sığınma talebinde bulunursa, Allah'ın kelâmını işitebilmesi için ona sığınma hakkı tanı.	Tevbe	6

45	Kavl	وَلَقَدْ وَصَّلْنَا لَهُمُ الْقَوْلَ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ Andolsun, düşünüp öğüt alsınlar diye o sözü (Kur'an ayetlerini) onlara peş peşe ulaştırdık.	Kassas	51
46	Belağ	هَذَا بَلَاغٌ لِلنَّاسِ İşte bu, insanlara açık bir tebliğdir.	İbrahim	52
47	Müteşabih	اللَّهُ نَزَّلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتَابًا مُتَشَابِهًا Allah, sözün en güzelini; ayetleri, (güzellikte) birbirine benzeyen ve (hükümleri, öğütleri, kıssaları) tekrarlanan bir kitap olarak indirmiştir.	Zümer	23
48	Arabi	قُرْآنًا عَرَبِيًّا غَيْرَ ذِي عَوَجٍ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ Korunsunlar diye, pürüzsüz Arapça bir Kur'an indirdik.	Zümer	28
49	Adl	وَوَعَدْتُ كَلِمَتُ رَبِّكَ صِدْقًا وَعَدْلًا Rabbinin kelimesi (Kur'an) doğruluk ve adalet bakımından tamdır.	En'am	115
50	Buşra	هُدًى وَبُشْرَى لِلْمُؤْمِنِينَ İnananlara yol gösterici ve müjdedir.	Neml	2
51	Emir	ذَلِكَ أَمْرُ اللَّهِ أَنْزَلَهُ إِلَيْكُمْ İşte bu, Allah'ın size indirdiği emridir.	Talak	5
52	İman	سَمِعْنَا مُنَادِيًا يُنَادِي لِلْإِيمَانِ İmana çağıran bir davetçi işittik.	Âl-i İmrân	193
53	Nebe	عَمَّ يَتَسَاءَلُونَ. عَنِ النَّبِيِّ الْعَظِيمِ Birbirlerine neyi soruyorlar? O büyük haberden mi?	Nebe	1-2
54	Vahiy	قُلْ إِنَّمَا أُنذِرُكُمْ بِالْوَحْيِ De ki: "Ben sizi ancak vahy ile uyarıyorum."	Enbiya	45
55	İlim	وَلَئِنْ آتَيْتَ أَهْوَاءَهُمْ بَعْدَ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ Sana gelen bu ilimden sonra eğer sen onların heva ve heveslerine uyarsan,	Ra'd	37

Kur'ân Kelimesi

Kur'ân kelimesi Arapça bir kelimedir. "قرأ / Ga-ra-e" kökünden türemiştir. Okumak, manasındadır. Ga-ra-e'nin hemzesi «أ» gerçekte vav «و» idi ve toplamak anlamına gelen "قرو / ga-ra-ve" kelimesindedir. Zira Kur'ân okuyan kimse kelime ve harfleri bir araya toplamaktadır.

"قرآن / Kur'ân" kelimesi, «فَرَأَ» ga-ra-e, «يَقْرَأُ» yeg-ra-u" kelimelerinin mas-tarıdır. "Gufran, kufran ve ruchan" kelimelerinde olduğu gibi. İki ayeti örnek olarak gösterelim:

إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ / Onu toplamak ve (sana) okumak bize düşer.¹

أَقِمِ الصَّلَاةَ لِدُلُوكِ الشَّمْسِ إِلَى غَسَقِ اللَّيْلِ وَقُرْآنَ الْفَجْرِ إِنَّ قُرْآنَ الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُودًا

Güneşin sarkmasından (akşam vaktinden) gecenin kararmasına (yatsı vaktine) kadar namaz kıl ve sabahın Kur'ân'ını (okumaklığını) da (unutma). Çünkü sabah okumak görülecek şeydir.²

Bazıları Kur'ân'ın isimlendirilmesi konusunda şöyle demişlerdir: "وَلِكُنْ" *وَلَكِنْ* / *Lakin o, kendisinden önceki kutsal kitapları onaylayan, her şeyi ayrıntılı biçimde anlatan...*³ ayetinde işaret edildiği üzere, kendinden önceki kutsal kitapları içinde topladığı için bu ismi aldığı ve dolayısıyla Kur'ân kelimesinin başka dillerden alınmış olabileceği düşünülmemelidir. Nitekim bazıları Kur'ân kelimesinin Süryaniceden tilavet manasına gelen "kuryane" kelimesinden geldiğini düşünmüşlerdir."

Evet, Sami dillerinin ortak lügatlarını görmezden gelemeyiz. Ancak bu ortak yönlerin de, her dilin kendi içinde kullandığı kelimeleri etkilediği de söylenemez.

Kullanılan her kelimenin nereden türediği noktası, her dilin o kelimeyi sahiplenmesinde öne sürdüğü bir delildir. Arapça'da eğer Kur'ân kelimesinin köklerini ve nereden türediğini bulamayıydık, Süryaniceden geldiğini düşünebilirdik. Ancak Arapça'da Kur'ân kelimesinin kökü "قَرَأَ" /ga-ra-e, يَقْرَأُ / yeg-ra-u" kelimeleridir. "قرآن / Kur'ân" kelimesi, bu kökten türemiştir.

1- Kıyamet, 17.

2- İsrâ, 78.

3- Yusuf, 111.

Sure ve Ayet Kavramlarının Anlamı

Sure

Sure kelimesinin sözcük anlamı şehirleri çevreleyen yüksek duvar demektir, "sûr" kelimesinden türetilmiştir. Zira sur, bir şehri kuşattığı gibi sureler de bazı ayetleri bünyesinde toplayıp diğer ayetlerden ayırır. Kuşatıcı bir mahiyet arzetmelerinden dolayı sur ve sure kelimeleri anlam itibarıyla benzerlik taşıyorlar.

Bazıları sure kelimesini şeref ve yüksek makam olarak tabir etmişlerdir. Çünkü İbn Faris'in söylediği üzere sure kelimesinin bir anlamı da irtifa ve yüksekliktir. Sinirlenmek ve kükremek anlamına gelen "سَارَ يَسُورُ" / sare yesûru" kipleri de bu kökten türemiştir. Bir apartmanın katlarına da "sevre" denilmektedir.

Ebu'l-Futuh Razi, sure kelimesinin yüksek makam ve ulvi şeref anlamına geldiğini söyleyip meşhur Arap şairi Nabığa Zeybani'nin aşağıdaki beytini iddiasının sıhhatine delil olarak sunmuştur.

الْمَ تَرَانِ اللّٰهَ اَعْطَاكَ سُورَةً / تَرَى كُلَّ مَلِكٍ دُونَهَا يَتَذَنَّبُ

Allah'ın sana ulvi şeref (sevre) ve makam verdiğini görmüyor musun?

Ki her padişah bu makam ve şeref karşısında sarsılıp titrer.

Razi daha sonra sözlerine şöyle devam ediyor: "Şehrin etrafında bulunan sed, yüksek olduğundan sur olarak adlandırılmıştır."¹

Bazı uzmanlar da sure kelimesinin bir şeyden geri kalma veya bir şeyin parçası anlamına gelen «سُور» kelimesinden türediğini söylemişlerdir. Bu hususta Ebu'l-Futuh Razi diyor ki: "Hemzeli olan «سُور» kelimesinin aslı «سُور الماء» "Kapta kalan suyun artığı"dır. Araplar bir şey kaba konulduğu zaman «أَسَارَتْ فِي الْأَنْاءِ» yani "kaba bıraktım" ifadesini kullanırlar. Arap şairi A'ş'a b. Sa'lebe şöyle diyor:

قَبَانَتْ وَقَدْ أَسَارَتْ فِي الْفُؤَادِ / صَدْعًا عَلَى نَائِبِهَا مُسْتَطِيرًا

O kadın benden ayrıldı ve kalbimde bir yara açtı. (Es'eret)

Bu yara günbegün büyüyüp yayılmakta.²

1- Ebu'l-Futuh Razi, Ravdetu'l-Cinan ve Ruhul-Cinan, mukkadime, c. 1, s. 9.

2- Aynı kaynak.

Dolayısıyla sure kelimesinin aslı, parça anlamına gelen su're'dir ve Kur'ân'ın parçası ve bölümü anlamını vermektedir. Rahat okunması için hamze " و / vav" a dönüşmüştür. Tüm kariler sure kelimesini vav harfiyle telaffuz etmişlerdir. Kur'ân'da dokuz defa tekrarlanan bu kelimeyi hiç kimse hemze ile okumamıştır.

Ayet

Ayet, alamet ve işaret anlamındadır. Zira Kur'ân'ın her ayeti ilâhî kelâmın doğruluğunun birer alamet ve nişanesidir. Veya her ayet ilâhî ahkâmından bir hükme ve ondan gelen bir öğüt ve nasihate delalet etmektedir.

وَلَقَدْ أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ وَمَا يَكْفُرُ بِهَا إِلَّا الْفَاسِقُونَ / Andolsun, biz sana apaçık ayetler indirdik. Bunları ancak fasıklar inkâr eder.¹

تِلْكَ آيَاتُ اللَّهِ نَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ وَإِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ / İşte bunlar Allah'ın ayetleridir. Biz onları sana hak olarak okuyoruz. Şüphesiz sen, Allah tarafından gönderilmiş peygamberlerdensin.²

كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ / Allah, düşünesiniz diye size ayetlerini böyle açıklıyor.³

Cahiz diyor ki: "Allahu Teala kitabının tümünü ve kısımlarını Arapların yaygın olan metotlarının aksine tanımladı ve kitabını Kur'ân olarak adlandırdı. Hâlbuki Araplar bir şairin tüm şiirlerine divan diyorlardı. Allah kitabının parçalarına sure ismini verdi. Araplar ise bir şairin divanının parçalarına kaside diyorlardı. Allah her surenin parçalarını Arapların kasideleri için kullandıkları beyit teriminden farklı olarak ayet ismini verdi. Her beytin sonuna kafiye ayetin ise sonuna fasl denilir."⁴

Rağıb İsfahanî ayet kelimesinin " ائى / eyyin" kelimesinden alınmış olabileceğini ve açığa çıkaran anlamına geldiğini söylüyor. "Eyyen min Eyyin / Neyin neden olduğunu" ortaya çıkarıp aydınlığa kavuşturur. Dolayısıyla ayet bu anlamıyla ortaya çıkaran ve aydınlatan demektir. Lakin ayet kelimesinin « تَائِي » teeyyi kelimesinden türemiş olması daha makul görünmektedir. Zira bu kelime sakin, sabit ve payidar anlamını vermektedir. Bu yüzden sakin ol, idare et ve merhametli ol denilmek istenildiğinde « تَائِي »

1- Bakara, 99.

2- Bakara, 252.

3- Bakara, 266.

4- el-İtkan, c. 1, s. 143.

kelimesi dile getirilir. Ayet kelimesinin bir yere veya kimseye sığınmak anlamına gelen «أَوَى إِلَيْهِ» kelimesinden türemiş olma ihtimali de vardır. Zira Kur'ân-ı Kerim yüksek bina için ayet ifadesini kullanmıştır. Örneğin Allah Teala buyuruyor ki:

أَتَسْتَبُونَ بِكُلِّ رِيعٍ آيَةٍ تَتَّبُونَ / Siz her yüksek yere bir alamet bina yapıp boş şeylerle eğleniyor musunuz?¹

Rağıb İsfahanî daha sonra sözlerine şöyle devam ediyor: "Her hangi bir hükme delalet eden Kur'ân'ın cümlelerine ayet denilir. Bu ister tam bir sure olsun, ister birkaç bölüm olsun, ister az bir kısmı olsun veya isterse diğer cümlelerden ayrı küçük cümleler olsun ayet denilmektedir. Bu yönleriyle sureler de ayetler sayılırlar ve her sure bir kaç ayetten meydana gelmektedir."

Her surenin belli miktarda bazı ayetleri ihtiva etmesinin tevkîfî (Peygamber'in emriyle gerçekleşen) bir durum olduğunu hatırlatmamız gerekir. Yani Peygamber'in emriyle surelerin ayet sayısı ve ayetlerin surelerdeki yerleri belirlenmiştir. En küçük sure Kevser Suresi'dir ve üç ayetten meydana gelmektedir. En uzun sure ise 286 ayetten müteşekkil olan Bakara Suresi'dir. Her halükârda surelerin ayet sayısı Peygamber'in emrine bağlı bir durumdur. Peygamber'in emrettiği şekilde ayet sayıları belirlenmiş ve günümüze dek gelmiştir. Bunda Kur'ân'ın mucize oluşu ve ayetlerin uyumuyla ilgili bir sır vardır.

Sure Adları

Sure adları da surelerin ayet sayıları gibi Hz. Peygamber tarafından belirlenmiştir. Birçok surenin tek bir adı vardır. Lakin bazı surelerin birden fazla adları vardır. İsimlendirme Araplarda yaygın olduğu veçhiyle en küçük bir münasebete binaen gerçekleşiyordu.² Surelerden bazılarının adlandırma gerekçesi aşağıdaki çizelgede beyan edilmiştir.

1- Şuara, 128. Ayetteki "رِيعٍ" kelimesi yol anlamına geldiğinden "Siz her yol üzerine bir bina veya alamet dikerek eğleniyorsunuz" şeklinde de tercüme etmemiz mümkündür. Söz konusu kavmin bina ettikleri şeyler hakkında güvercin kuleleri, gelip geçenlerle eğlenmek için yapılmış yüksek binalar ve tepelere dikilen abideler gibi yorumlar yapılmıştır. (müt)

2- el-Burhan, c. 1, s. 270. el-İtkan, c. 1, s. 159.

Sure Adı	Adlandırma Gerekçesi
Bakara	Sadece bu surede Bakara (inek) kelimesi geçmekte ve hakkında konuşulmaktadır. Tabi ki Bakara kelimesi En'âm Suresi'nin (144 ila 146.) ayetlerinde ve Bakarât kelimesi de Yusuf Suresi'nin (43 ila 46.) ayetlerinde geçmektedir. Fakat bu iki surede Bakara kelimesi hakkında ayrıntılı bir bilgi ve hüküm söz konusu değildir.
Âl-i İmrân	Âl-i İmrân kelimesi sadece iki defa bu surenin 33 ila 35. ayetlerinde geçmiştir. Kur'ân'ın diğer yerlerinde bu kelime kullanılmamıştır.
Nisâ	Bu surenin 17. ayetinde kadınlarla ilgili hükümler ayrıntılı bir şekilde anlatıldığı için sureye kadın anlamına gelen Nisâ adı verilmiştir.
Maide	Sofra anlamına gelen Maide kelimesi sadece bu surenin (112 ve 114.) ayetlerinde geçmektedir.
En'âm	Hayvanlar anlamına gelen bu lafız altı defa bu surede kullanılmıştır.
A'raf	Cennet ve cehennem arasındaki yüksek bir yer için kullanılan bu kelime sadece bu surenin 46 ve 48. ayetlerinde iki defa kullanılmıştır.
Enfal	Nefl kelimesinin çoğulu olan Enfal kelimesi, fazlalıklar anlamındadır. Yani İslâm için yapılan cihat sevabının yanı sıra elde edilen ganimetler için bu kelime kullanılmaktadır. Surenin birinci ayetinde bu kelime iki defa kullanılmıştır.
Beraet	Uzaklaşma ve beri olma anlamına gelen bu kelimenin bu sureye ad olarak verilmesinin sebebine gelince; sadece bu surede müşriklerden beraet (uzaklaşma) konusu mevzu bahis edilmiştir. Bu yüzden sure bu isimle adlandırılmıştır.
Yunus	Hz. Yunus'un (a.s) hayatını ve durumunu anlatan tek sure bu suredir.
Hud	Sadece bu surede Hz. Hud'dan (a.s) bahsedilmektedir.
Yusuf	Hz. Yusuf'un (a.s) adı 25 defa bu surede zikredilmiştir.
Ra'd	Gök gürültüsü anlamına gelen Ra'd kelimesi bu surenin 13. ayeti ile Bakara Suresi'nin 19. ayetinde geçmektedir. Bu surenin mezkûr ayetinde gök gürültüsünün tespahinden bahsedilmektedir.

İbrahim	Bu surede Hz. İbrahim'in (a.s) Mekke şehri ve kendi zürriyeti hakkında yapmış olduğu dualar ayrıntılı bir şekilde zikredilmiştir.
Hicr	Ashab-ı Hicr'i bahis konusu eden tek suredir. Surenin 80-84. ayetlerinde Hicr denilen yerden bahsedilmektedir.
Nahl	Kelimenin anlamı arı demektir. Arı ve baldan bahsettiği için Nahl adını almıştır.
İsrâ	İsrâ, gece yürüyüşü demektir. Peygamber'in Miraç mucizesinin Mekke'den Kudüs'e kadar olan kısmı bu surede anlatıldığından sure İsrâ adını almıştır.
Kehf	Sure adını mağara arkadaşları anlamında olan Ashab-ı Kehf'ten almıştır.
Meryem	Bu sure Meryem'den ve onun Hz. İsa'yı (a.s) dünyaya getirmesinden bahsettiği için Meryem suresi adını almıştır. Âl-i İmrân Suresi'nde de Hz. Meryem'e işaret edilmiştir. Surenin " <i>Resulüm kitapta Meryem'i de an</i> " ifadesiyle başlayan 16. ayetinden 35. ayetine kadar ki bölüm Hz. Meryem'den bahsetmektedir.
Taha	Sure, ismini başındaki Ta-Ha mukattaa harflerinden almıştır.
Enbiya	Başka konuların yanında bilhassa Arapların tanıdığı peygamberler ve onların kavimleriyle olan münasebetlerinden bahsettiği için Enbiya (peygamberler) adını almıştır.
Hac	Bu surede Hacc'in daha önce Hz. İbrahim (a.s) tarafında yapıldığı ve İslâm Peygamberi tarafında da devam ettirildiğinden bahsedildiği için Hacc adını almıştır.
Mü'minûn	Özellikle kurtuluşa eren müminlerin ibadetlerinden ahlâkî yaşantılarından ve nail olacakları uhrevi nimetlerden bahsedildiği için sure Mü'minûn adını almıştır. Abdullah b. Abbas'tan rivayet edilen bir hadiste Hz. Peygamber bu ayetlerin inzalından sonra: " <i>Bana on ayet indi kimin durumu bunlara uyarsa cennete gidecektir</i> " diye buyurdu ve surenin ilk on ayetini okudu.
Nur	Nur ayeti diye bilinen 35. ayette Allah'ın göklerin ve yerin nuru olduğundan bahsedildiği için sure bu ismi almıştır.
Furkan	Sure adını ilk ayetlerde geçen el-Furkan kelimesinden alır. Furkan hakkı batıldan ayıran demektir. Bu, Kur'ân'ın da isimlerindedir.

Şuara	Şuara, şairler demektir. Surenin 224. ayetinde şairlerden bahsedildiği için bu ismi almıştır. Muhaliflerin Kur'âna karşı ileri sürdükleri iddialarından biri de onun bir şair tarafından getirilmiş olması şeklindeydi. İşte Kur'ân İslâm Peygamberinin irşadı ile daha önceki peygamberlerin irşatlarının özde birleştiği ve Kur'ân'ın bir şair eseri olmadığını ispat ederek bu iddiayı çürütmekte ve reddetmektedir. Bu surede iman ehli olmayan ve söyledikleriyle amel etmeyen şairlerle körü körüne onlara uyan insanlar sert bir dille eleştirilmekteler
Neml	Neml karınca demektir. Surenin 18. ayetinde Süleyman'ın (a.s) ordusuna yol veren karıncalardan bahsedildiği için sure bu ismi almıştır.
Kasas	Kasas; olaylar ve hikâyeler demektir. Sure ismini 25. ayetinden almıştır. Surenin başlıca konuları; Hz. Musa'nın (a.s) çocukluğundan itibaren hayatı, mücadelesi, tevhid ehlinin zaferi ve dünya servetine itinasızlıktan ibarettir.
Ankebut	Ankebut örümcek demektir. Surenin 41. ayetinde kâfirlerin işleri örümcek ağına benzetildiğinden sure bu ismi almıştır.
Rum	Surenin bu ismi almasının nedeni, İranlılarla yapılan savaşta yenilmiş olan Romalıların tekrar galip geleceklerinin anlatılmış olmasıdır.
Secde	Adını 15. ayette geçen secde kelimesinden almıştır. Bu sure Mekke'de nazil olmuştur.
Ahzab	Ahzab, Hizb kelimesinin çoğuludur. Kelime grup, bölük ve parti anlamına gelmektedir. Sure Müslümanlara karşı savaşmak üzere bir araya gelen Arap kabilelerinden bahsettiği için bu ismi almıştır.
Sebe	Sure ismini 45. ayette geçen ve Yemen'de bir bölge veya kabile ismi olan Sebe'den almıştır.

Görüldüğü gibi surelerin adlandırılmasında bir münasebet bulunmaktadır. Bu adlandırmalar ileri sürülen gerekçelerle sınırlı değildir. Zira adlandırma için en ufak bir neden yeterlidir.

Bazı Surelerin Farklı İsimleri

Surelerin çoğunun bir tek ismi vardır. Lakin bazı surelerin birden fazla iki veya üç ismi vardır. Bazı sureler özel nedenlerle birden fazla isimle anılmışlardır. Örneğin Hamd suresi, *Fatihatu'l-Kitab* (kitabın anahtarı)

veya *Ummu'l-Kitab* (kitabın anası) ya da *Sab'u'l-Mesani* (tekrarlanan yedi ayet) gibi adlara sahiptir.

Celaluddin Suyutî bu sure için yirmiden fazla isim zikretmiştir.¹

Bu sureye **Fatihatu'l-Kitab** denilmesinin sebebi mushaf-ı şerifin ilk suresi olmasıdır. Bu sure Kur'ân'ın ilk suresi olmakla birlikte bir bütün olarak da nazil olan ilk suredir.

Ümmu'l-Kitab ise hedef ve maksat anlamına gelmektedir. Kur'ân'ın tüm hedef ve gayesi bu kısa surede özetlendiğinden bu adla anılmıştır. Bu yüzden bu sure Kur'ân'ın en faziletli suresi olarak kabul edilmiştir.

Sab'u'l-Mesani, bu suredeki yedi ayet sürekli tekrarlandığından sureye tekrarlanan yedi ayet anlamına gelen Sab'u'l-Mesani adı verilmiştir. Bazı surelerin değişik isimlerini aşağıda zikredeceğiz.

Tevbe, Beraet	Nebe, Amme
İsrâ, ² Subhan, Benî İsrail	Beyyine, Lem Yekun
Neml, Süleyman	Maun, Din, Eraeyte
Gafir, Mü'min	Mesed, Tebbet
Secde, Fussilet	Tevhid, İhlâs ³
Muhammed, Kital	Dehr, İnsan, Hel Eta
Kamer, İkterebe	Kureyş, İlaf
Mulk, Tebarek	Şerh, İnşirah
Mearic, Seele, Vakı'a	

Kur'ân Surelerinin Grupsal Adları

1- **Seb'i Tival**: Yedi uzun sure demektir. Bu sureler Bakara, Âl-i İmrân, Nisâ, A'râf, En'âm, Maide, Enfal ve Tevbe'dir.

2- **Miîn**: Ayet sayısı yüzü aşan surelere denilir. Bunlar büyüklüğü itibariyle yedi uzun sure kadar olmayıp aşağıdaki 12 sureden ibarettir;

1- el-İtkan, c. 1, s. 151.

2- İsrâ gece yürüyüşü anlamına gelmektedir. Surenin ilk üçüncü kelimesi bu ma - dardan türeme geçmiş zamanın birinci tekil şahısı olan Esra lafzıdır.

3- bk. el-İtkan, c. 1, s. 151.

Yunus, Hud, Yusuf, Nahl, İsrâ, Kehf, Meryem, Taha, Enbiya, Mü'minûn, Şuara ve Saffat.¹

3- **Mesani:** Ayet sayısı yüzün altında olan surelere denilir. Bunlar yaklaşık olarak yirmi suredir. Tekrar olunabilecek büyüklükte oldukları için be surelere Mesani denilmiştir. Kısa olduklarından dolayı bir defada rahatlıkla okunabilirler.

4- **Hevamim:** Mukattaa harfleri olan Ha-Mim harfleriyle başlayan yedi sureye denilir. Bu sureler sırasıyla şunlardır: Mü'min, Fussilet, Şuara, Zuhruf, Duhan, Casiye ve Ahkaf.

5- **Mümtehinat:** Bunlar aşağıdaki yirmi sureden ibarettir; Fetih, Haşr, Secde, Talak, Kelam, Hucurat, Mülk, Tebağun, Münafikun, Cuma, Saf, Cin, Nuh, Mücadele, Mümtehine ve Tahrim.

6- **Mufesselat:** Mümtehinat veya Miîn'den sayılan bazı sureler istisna Rahman Suresi'nden Kur'ân'ın sonuna kadar olan tüm sureler bu gruba dâhildir. Bu surelerin ayetleri arasındaki fasıla az olduğundan bu isimle adlandırılmışlardır. Bir başka ifadeyle ayetlerin kısa oluşu böyle bir adlandırma için gerekçe teşkil etmiştir.

Sure ve Ayet Sayısı

Kur'ân bugün var olan şekliyle hiçbir ilave ve eksiltme olmadan 114 sure olarak nazil olmuş ve bugüne kadar gelmiştir. Peygamber'in ağzından, sahabe-i kiram ve tabiin-i muhteremin nakliyle sağlıklı ve olduğu gibi elimize ulaşmıştır. Sureler ile ilgili bu sayı muteberdir. Fazlasının ve azının hiçbir itibarı yoktur. İbn Mesud'un mushafında Hamd (Fatiha) ve Muavvezeteyn/Muhafazateyn (Nas ve Felak) sureleri yoktu. O, Hamd Suresi'ni Kur'ân'a denk gördüğünden Musfhaf'ın dışında kalması gerektiği görüşünü savunuyordu. Nitekim "وَلَقَدْ آتَيْنَاكَ سَبْعًا مِنَ الْمَثَانِي وَالْقُرْآنَ الْعَظِيمَ" / *Andolsun, biz sana tekrarlanan yedi ayeti ve büyük Kur'ân'ı verdik.*"² ayetin-

1- Şuara Suresi 228 kısa ayete Saffat Suresi 182 kısa ayete sahiptir. Bu iki sure hâci - leri açısından diğer on sure kadar olduğundan mein sureler grubundan sayılmışlardır.

2- Hicr, 87. Peygamber'den rivayet edilen bir hadise göre bu yedi ayet namazın her rekatında tekrarlanan Fatiha Suresi'dir. Hefd ve Hul' ise namazlarda okunması müstehap olan iki kunut duasıdır. Elifba cüzünde genelde bu kunut duaları bulunmaktadır (müt.)

den böyle bir anlam çıkarmıştır. Muavvezeteyn/Muhafazateyn surelerine gelince bu iki surenin nazar ve büyüünün etkisini ortadan kaldırmak için Allah tarafından Peygamber'e dua cümleleri olarak verildiği kanaatini taşıyordu. İbn Mesud'a göre Peygamber (s.a.a) bu iki duayı okuyarak Hasan ve Hüseyin'in maruz kaldıkları nazarı def etmişti. O, bu düşüncesinden dolayı bu sureleri herhangi bir mushafta görseydi "Kur'ân'dan olmayanı Kur'ân'a karıştırmayın." derdi.

Ubey İbn Kab'ın mushafı da 115 sureden müteşekkildi. O, Kureyş ve Fil surelerini bir sure bildiğinden bu ikisinin arasına Besmeleyi yerleştirmemişti. Ayrıca Hefd ve Hul' adında iki sureyi de Kur'ân'a ilave etmişti.

Ayetlerin nerede biteceği tevkifî olup Peygamber (s.a.a) tarafından belirlenmekteydi. Ayetler arasındaki fasıla Peygamber'in direk emir ve nezaretiyle şekillenmiştir. Bu hususta ne yapılmışsa Peygamber'in emir ve sözlerine istinaden yapılmıştır ve içtihatların müdahalesi asla söz konusu değildir. Dolayısıyla ayetin başlangıcı ve bitişi zikredilen rivayetin tevatürüne bağlıdır ve konu edilen mevzunun bitmesiyle ayet son bulmaz. Bazen ayet bitmesine rağmen konu bitmez ve diğer ayetlerde devam eder. Buna binaen ayetlerin uzunluğu ve kısalığının mevzu bahis edilen konunun uzunluk ve kısalığıyla hiçbir irtibatı yoktur. Bu husus tamamen tevkifîdir (Peygamber'in emriyledir). Geçmişte ayetlerin uzunluğu ve kısalığı hakkında bazı ihtilafların yaşanmış olmasının nedenine gelince; Peygamber (s.a.a) bazen tilavet anında bir ayetin ortasında duruyor ve tilaveti devam ettirmiyordu. Bu yüzden bazıları ayetin son bulduğunu düşünüyorlardı. Peygamber bazen de ayeti sonuna kadar okuyordu.

İbn Abbas Kur'ân ayet ve sayısı hakkında şöyle diyor: "Kur'ân ayetlerinin sayısı 6.600 dür. Harf sayısı 320.671'dir. Kelime sayısı hakkında ise ihtilaf vardır. Bazıları kelime sayısının 77.277 ve bazıları 77.934, bazıları ise 77.434 olduğunu söylemişlerdir."

Kufelilerin İmam Ali'den (a.s) rivayet ettikleri hadise göre Kur'ân ayetlerinin sayısı 6.236'dır.¹

Eldeki mevcut mushaftaki ayet sayısı da bu kadardır. Besmeleyi Fatih Suresi'nin bir ayeti kabul edip diğer surelerin başındaki besmeleyi de

---

1- el-İtkan, c. 1, s. 190, 197, 189. Küfeliler'in rivayeti, İbn Ebi Leyla ve Ebu Abd - rahman Sulemi tarafından İmam Ali'den (a.s) nakledilmiştir.

müstakil birer ayet kabul etmezsek ve huruf-u mukattaayı da birer ayet olarak kabul edersek, Kufelilerin İmam Ali'den naklettikleri rivayette belirlenen sayı olan 6.236'yı elde etmiş oluruz. Ancak Kufelilerin rivayetini kabul etmeyenlerse farklı rakamlar sunmaktalar.

Kufelilerin Rivayetine Göre Surelerin Ayet Sayısı

Numara	İsim	Ayet Sayısı	Numara	İsim	Ayet Sayısı
1	Hamd	7	58	Mücadele	22
2	Bakara	286	59	Haşr	24
3	Nisâ	200	60	Mümteherine	13
4	Maide	176	61	Saffat	14
5	En'âm	120	62	Cuma	11
6	En'âm	165	63	Münafikun	11
7	A'râf	206	64	Tebağun	18
8	Enfal	70	65	Talak	12
9	Tevbe	129	66	Tahrim	12
10	Yunus	109	67	Mülk	30
11	Hud	123	68	Kalem	52
12	Yusuf	111	69	Hakka	52
13	Ra'd	43	70	Mearic	44
14	İbrahim	52	71	Nuh	28
15	Hicr	99	72	Cin	28
16	Nahl	128	73	Müzzemmil	20
17	İsrâ	111	74	Müddessir	56
18	Kehf	110	75	Kıyamet	40
19	Meryem	98	76	İnsan	31
20	Taha	135	77	Mürselat	50
21	Enbiya	112	78	Nebe	40
22	Hac	78	79	Naziat	46
23	Mü'minûn	118	80	Abese	42
24	Nur	64	81	Tekvir	29
25	Furkan	77	82	İnfitar	19
26	Şuara	227	83	Mutaffifin	36

Numara	İsim	Ayet Sayısı	Numara	İsim	Ayet Sayısı
27	Neml	93	84	İnşikak	25
28	Kısas	88	85	Buruc	22
29	Ankebut	69	86	Tarık	17
30	Rum	60	87	Ala	19
31	Lokman	34	88	Çaşiye	26
32	Secde	30	89	Fecr	30
33	Ahzab	73	90	Beled	20
34	Sebe	54	91	Şems	15
35	Fatır	45	92	Leyl	21
36	Yasin	83	93	Duha	11
37	Saffat	183	94	Şerh	8
38	Sad	88	95	Tin	8
39	Zümer	75	96	Alek	19
40	Mü'min	85	97	Kadir	5
41	Fussilet	54	98	Beyyine	8
42	Şûra	53	99	Zilzal	8
43	Zuhruf	89	100	Adiyat	11
44	Duhan	59	101	Karia	11
45	Casiye	37	102	Tekasür	8
46	Ahkaf	35	103	Asr	3
47	Muhammed	38	104	Hümeze	9
48	Feth	29	105	Fil	5
49	Hucurat	18	106	Kureş	4
50	Kaf	45	107	Maun	7
51	Zariyat	60	108	Kevser	3
52	Tur	49	109	Kafirun	6
53	Necm	62	110	Nasr	3
54	Kamer	55	111	Tebbet	5
55	Rahman	78	112	İhlâs	4
56	Vakıa	96	113	Felak	5
57	Hadid	29	114	Nasr	6

Üçüncü Bölüm

KUR'ÂN'IN TOPLATILMASI VE TELİFİ

Elimizde bulunan mevcut şekliyle Kur'ân-ı Kerim'in toplatılması ve telifi belli bir zamanda ve bir defada gerçekleşmemiştir. Kur'ân'ın mus-haf halinde toplatılması zaman seyri içerisinde çeşitli aşamalar geçirmiş ve muhtelif bireyler ve gruplar bu önemli işte emek vermişler ve azami derecede gayret sarfetmişlerdir. Her surenin ayet sayısı, tertip ve düze-ni Peygamber'in hayatında ve onun emriyle gerçekleşmiştir. Dolayısıyla bunu taabbudî kabul edip bu şekilde tilavet etmek gerekir. Her sure Bes-melenin nazil olmasıyla başlamakta ve ayetler de nüzul sırasına göre sure içerisinde yerini almaktadır. İkinci defa Besmele nazil oluncaya kadar sure devam ediyordu. Ayetlerin tabii düzeni buydu. Bazen Peygamber, Cebrail'in emriyle bir ayeti var olan alışılmış iniş sırasının aksine bir sure-den çıkarıp başka bir sureye yerleştiriyordu. Aşağıdaki ayet bu husus için bir örnek teşkil etmektedir.

وَأْتُوا يَوْمَ تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ ثُمَّ تُوَفَّى كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ

Öyle bir günden sakının ki, o gün hepiniz Allah'a döndürülüp götürüleceksiniz. Sonra herkese kazandığı amellerin karşılığı veri-lecek ve onlara asla haksızlık yapılmayacaktır.¹

Bu ayet son sıralarda nazil olan ayetlerdendir. Peygamber'in bu ayeti faiz ile din ayetleri arasına yerleştirme emrini verdiği rivayet edilmiştir. Her halükârda her iki şekliyle de surelerin ayet tertibi Peygamber efendi-miz tarafından gerçekleştirilmiş olup taabbudî bir mahiyet arz etmekte-dir. Bu yüzden bunun riayet edilmesi gerekir.

Fakat surelerin sıra düzeni ve tertibi hakkında uzmanlar arasında ihtilaf vardır. Ayetullah el-Uzma Ho'nin muasırı olan Seyyid Murtaza

---

1- Bakara, 281.

Âlemu'l-Huda dâhil olmak üzere birçok araştırmacı Kur'ân-ı Kerim'in elimizdeki mevcut toplatılmış hali olan mushaf-ı şerif'in Peygamber'in hayatında gerçekleştiği kanaatini taşımaktadırlar. Zira Peygamber zamanında bir cemaat Kur'ân'ı ezberlemişti. Birçok kimse Kur'ân hafızıydı. Peygamber'in böyle önemli olan bir işe gerekli olan önemi vermeyip kendisinden sonrasına bırakması ve surelerin düzen ve tertibini sonrakilere tevdi etmesi çok uzak bir ihtimal gibi gözükmemektedir.

Bu görüş kabul edilemez; zira o zamanda Kur'ân hafızı olmak veya onu toplayıp yanında bulundurmamak, sureler arasında bir tertibin olduğuna delil teşkil etmez. Ayetlerin nazil olduğu güne kadar, ayetleri toplayan ve yazılı halde yanında bulunduran ve ezberleyen kişi "hafız-ı cami" (mükemmel ve kapsamlı hafız) sayılıyordu. Dolayısıyla Kur'ân hafızı olmak bugünkü tertibi gerekli kılmıyordu. Bu konunun pek fazla bir önem taşıyıp taşımadığı belli değildir. Önemli olan husus, her surenin mükemmel ve diğer surelerden müstakil ve ayrı oluşudur. Çünkü böylelikle surelerin ayetleri birbirine karışmadığı gibi bu yönde bir yanlışlığın meydana gelmesi de mümkün değildir. Bu önemli husus Peygamber zamanında ve onun nezaretiyle gerçekleştirilmiş oldu. Fakat surelerin sıra düzenine gelince, ilk olarak şu hususu göz önünde bulundurmamak lazım; tüm Kur'ân nazil olmadan tertibinin yapılmış olabileceği düşünülemez. Zira Peygamber hayatta oldukları sürece her an yeni bir sure veya ayetlerin nüzulü pekala mümkündü. Dolayısıyla Kur'ân'ın nüzulünün son bulmadığından emin olmadıkça surelerin sıra düzenine geçilmesi de mümkün değildi. Kur'ân'ın nüzulünün son bulması da Peygamber'in hayatına bağlıydı. Bütün bunları göz önünde bulundurursak Kur'ân surelerinin tertibinin büyük bir ihtimalle Peygamber'in hayatından sonra gerçekleştiği söylenebilir.

Bu hususu göz önünde bulunduran araştırmacılar ve tarihçilerin büyük bir kısmı Kur'ân surelerinin toplatılması ve tertibinin ilk olarak Hz. Ali (a.s) ve daha sonra Zeyd b. Sabit ile diğer bazı sahabeler tarafından gerçekleştirilmiş olduğu kanaatini taşımaktadırlar. Hulasa-i kelim Kur'ân-ı Kerim'in Peygamber'in vefatından sonra sahabeler tarafından toplatılmış olduğu kesindir ve bu hususta hiçbir şüphe yoktur.

Peygamber'in vefatından sonra Kur'ân'ın toplatılmasıyla meşgul olan ilk kişi Hz. Ali'dir. İmam Ali'nin (a.s) bu önemli işi bitirmek için altı ay boyunca evde kaldığı rivayet edilmektedir. Rical ilminde uzman olan

İbn Nedim diyor ki: "İlk olarak Ali (a.s) Kur'ân ayetlerini iki kapak arasında (mushaf halinde) topladı. Bu mushaf Âl-i Cafer nezdinde bulunmaktadır." Daha sonra sözlerinin devamında diyor ki: "Ebu Ya'la Hamza Hasanî nezdinde bir mushaf gördüm. Ali'nin (a.s) hattıyla yazılmıştı ve birkaç sayfası düşmüştü. Hasan İbn Ali'nin (a.s) çocukları bunu miras olarak almışlardı."¹

Muhammed b. Sirin, İkrime'den şöyle nakletmektedir: "Ebubekir'in hilafetinin başlangıcında Ali (a.s) evde oturup Kur'ân'ı toplamakla meşgul oldu." İbn Sirin İkrime'den, Ali'nin mushafının düzen ve tertibinin diğer mushaflar gibi olup olmadığını ve tertibe riayet edilip edilmediğini sorduğumda dedi ki: "Eğer insanlar ve cinler bir araya gelip el ele vererek Ali (a.s) gibi Kur'ân'ı toplamaya çalışsalar yine de bunu başaramazlar." İbn Sirin daha sonra diyor ki: "O mushafı elde edebilmek için çok çalıştım, ama maalesef elde edemedim."²

Bu hususta Kelbî şöyle diyor: "Eğer Ali'nin (a.s) topladığı mushaf bulunmuş olsaydı birçok ilim dalına da ulaşılmış olacaktı."³

Ali'nin (a.s) Mushafının Özellikleri

İmam Ali'nin (a.s) topladığı mushaf diğer mushaflarda bulunmayan bir takım özelliklere sahiptir. Bu özellikler sırasıyla şunlardır:

1- Bu mushafta sure ve ayetlerin tertibine ve nüzul sırasına riayet edilmiştir. Yani bu mushafta önce Mekkî surelere ve daha sonra Medenî surelere yer verilmiştir. Bu yüzden ayetlerin seyri ve nüzul tarihi aşikârdır. Bu durum ise şer'î kanun ve ahkâmın konulması ve uygulanması süreciyle, Kur'ân'da var olan nasih ve mensuh ayetler hususunun anlaşılmasını kolaylaştırıyordu.

2- Bu mushaftaki ayetlerin kıraati asıl kıraat olan Peygamber'in kıraatıydı. Bu husus kıraatler arası ihtilafa kesinlikle mahal bırakmıyordu. Böylece ayetlerin muhtevasının anlaşılması ve doğru tefsirinin yapılmasına büyük ölçüde katkıda bulunmuş oluyordu. Bu durum oldukça önemli bir

1- el-Fihrist, s. 47-48.

2- Tabakat-ı İbn Sa'd, c. 2, s. 101. el-İsabe'nin haşiyesi, el-İstiab, c. 2, s. 253. el-İtkan, c. 1, s. 57.

3- İbn Ceziy Kelbî, et-Tashil Li-Ulumi't-Tenzil, c. 1, s. 4. et-Temhid, c. 1, s. 288 ve 296.

hususudur. Zira kıraatler arası ihtilaf müfessirlerin şaşkınlığına neden olabiliyor. Ali'nin (a.s) mushafında şaşkınlığa ve hataya yol açabilecek hiçbir durum mevzu bahis değildir.

3- Bu mushaf hem tenzil, hem de tevilî kapsamaktadır. Yani ayet ve surelerin nüzulü ile nüzul sebepleri mushafın haşiyelerinde açıklanmıştır. Bu haşiyeler Kur'ân'ın manasının anlaşılması ve birçok iphamın bertaraf edilmesi için en iyi bir vesile idi. Nüzul sebebinin haşiyelerde kaydedilmesinin yanı sıra bazı tevellere de yer verilmişti. Bu tevelliler ayetlerin anlaşılmasında oldukça etkili olan, özel bazı ayetlerle ilgili genel ve kapsayıcı algılamalardan ibaret idi. Emirü'l-Müminin Ali (a.s) buyuruyor ki: "Ben onlara hem tenzili, hem de tevilî içeren bir kitap getirdim."¹ Ayrıca İmam Ali (a.s) şöyle buyurmaktadır: "Peygamber kendisine inen her ayeti bana okuyup dikte ettiriyordu; ben de kendi hattımla onu yazıyordum. Ayrıca her ayetin tefsir ve tevilini nasih ve mensuh oluşunu veya muhkem ve müteşabih oluşunu bana öğretip Allah'ın bana anlama ve ezberleme kabiliyeti bağışlaması için dua ediyordu. O günden itibaren hiçbir ayeti unutmadım ve bana öğrettiği benim de yazdığım bilgilerden hiçbir şeyi kaybetmedim."² Bu yüzden eğer Resul-i Ekrem'in (s.a.a) vefatından sonra birçok açıklama, şerh, tevil ve tenzil hususunu içinde barındıran Ali'nin (a.s) mushafından yararlanılmış olsaydı bugün Kur'ân'ın anlaşılmasının önündeki engeller kalkmış olacaktı.³

Ali'nin (a.s) Mushafının Akıbeti

Süleyman b. Kays el-Hilâlî (öl. H. 90) İmam Ali'nin has yaranlarından-
dı. O, Selman-ı Farisî'den şöyle rivayet ediyor: "Ali (a.s) halkın kendisine karşı olan merhametsizliğini görünce, evine kapanıp Kur'ân'ı toplamakla meşgul oldu ve bu işi bitirinceye kadar evden çıkmadı. İmam Kur'ân'ı mushaf halinde toplamadan önce, ayet ve sureler kâğıt parçaları, hurma yaprakları, ince tahtalar ve geniş kemikler üzerinde dağınık bir şekilde yazılmıştı." Yakubî'nin rivayetine göre; İmam Ali (a.s) bu işi bitirdikten sonra topladığı Kur'ân'ı deveye yükleyip Peygamber'in (s.a.a) mescidine getirdi.

1- Muhammed Cevad Belaği, Alau'r-Rahman, c. 1, s. 257.

2- Tefsir-i Burhan, c. 1, s. 16, sayı. 14.

3- İmam Ali Mushafının tertip ve düzeni hakkında daha fazla bilgi için Yakubî Tarihi, c. 2, s. 113'e bakınız.

Halk mescitte birinci halife Ebubekir'in etrafında toplanmıştı. İmam topluluğa dönerek dedi ki: "Peygamber'in vefatından bugüne dek Kur'ân'ı toplamakla meşgul idim. Peygamber'e nazil olanların tümünü bu kumaş üzerine yazdım. Peygamber'in bana okumayıp tefsir ve tevilini öğretmediği hiçbir ayet yoktur. Yarın biz bundan habersizdik demeyin." O anda topluluğun ileri gelenlerinden biri kalkıp İmam'a dedi ki: "Senin toplayıp getirdiklerine ihtiyaç kalmamıştır. Bizim yanımızda bulunan bize yeter." İmam cevaben dedi ki: "Artık bir daha onu göremeyeceksiniz." Ve sonra İmam çekilip evine gitti. Ondan sonra bir daha kimse o Kur'ân'ı görmedi.¹

Üçüncü halife Osman döneminde mushaflar hakkında sahabeler arasında görüş ayrılıkları şiddetlendiği zaman Talha b. Abdullah, İmam Ali'ye (a.s) gidip dedi ki: "Mushafımı halka sunduğun ve onların kabul etmediği günü hatırlıyor musun? Ne olur bugün onu bir daha çıkar, belki bu sayede ihtilaflar son bulur." İmam cevap vermekten kaçındı. Talha sözlerini tekrarladı. İmam kasten cevap vermediğini belirterek şöyle buyurdu: "Acaba halkın elindeki mushaflar Kur'ân'ın tümüdür. Yoksa Kur'ân dışı bazı şeyler ilave edilmiş midir?" Talha "Tabi ki Kur'ân'ın tümüdür." deyince İmam: "Öyleyse ona sarılıp onunla amel edin ki kurtuluşa eresiniz." dedi. Talha "Öyleyse bu Kur'ân bize yeter." dedi ve başka bir şey eklemedi.²

İmam Ali (a.s) bu cevapla hem Müslümanların birliğinin korunması, hem de Kur'ân'ın sıhhat, selamet, muhkemlik ve bütünlüğünün korunmasını istemişti.

Zeyd İbn Sabit'in Kur'ân'ı Toplaması

Tevrat gibi Kur'ân'ın da zayı olup ortadan kalkmaması için Peygamber Kur'ân'ın toplatılmasını vasiyet etti.³ İmam Ali (a.s) Peygamber'in vefatından sonra bu vasiyeti yerine getirip bu önemli işe koyuldu ve altı aylık geceli gündüzlü çalışmasının mahsulünü Medine'deki Müslümanlara sundu. Lakin onlar çeşitli nedenlerden dolayı bu çalışmanın semeresini kabul etmediler. İslâm dini ve bu dinin şeriatının ilk kaynağı ve İslâm

1- es-Sakife , s. 82.

2- es-Sakife, s. 124.

3- Tefsir-i Kummî, s. 745.

toplumunun alt yapısını oluşturan en muhkem direk hükmünde olan Hablu'l-Metin (sağlam ip) Kur'ân'ın toplatılması gerekiyordu. Zamanın halifelerinin, tahta, kemik, hurma dalları ve taş parçaları üzerine yazılmış olan veya hafızlarda bulunan ayetleri tescil edip kaydetmek için tüm vahiy kâtiplerinden yardım almaları lazımdı. Ancak bu şekilde Yemame Savaşı'nda şehit düşen yetmiş veya bir rivayete göre ise dört yüz hafızın sebebiyet verdiği kayıp ve boşluk telafi edilebilirdi.¹

Bu hadisenin baş göstermesinden sonra birinci halife Ebubekir, Zeyd b. Sabit'i Kur'ân'ı toplamakla görevlendirdi. Zeyd bunun için diyor ki: "Ebubekir beni çağırdı, yanında hazır bulunan Ömer'le meşveret ettikten sonra bana dönüp; 'Kur'ân karilerinden ve hafızlarından birçoğu Yemame Savaşı'nda şehit düştü. Başka savaşlarda diğer bazı hafızların şehit düşmesi ve böylece Kur'ân'ın büyük bir kısmının yok olmasından kaygı duyulmaktadır.' dedi. Sonra Kur'ân'ın toplatılması hususunu gündeme getirdi. Ben, 'Peygamberin yapmadığını siz nasıl yapabilirsiniz?' dediğimde dediler ki: 'Bu iş bir zarurettir ve yapılması gerekir.' Bu konuda o kadar konuşup ısrar ettiler ki nihayetinde bu görevi üstlenmeyi kabul ettim. Bu arada Ebubekir bana dönüp dedi ki: 'Seni akıllı ve dürüst bir genç biliyoruz ve asla senin hakkında kötü bir kaygı ve endişemiz olmamıştır. Sen Allah Resulü'nün vahiy kâtibiydin. Bu işe koyul ve iyi bir şekilde bitir.' Bana yüklenen bu görevin ağırlığı, bir dağı taşımaktan daha zordu. Fakat mecburen bu işi kabul ettim ve taş parçalarıyla ağaç sayfaları üzerine yazılı olan Kur'ân ayetlerini topladım."²

Zeyd'in Kur'ân'ı Toplama Metodu

Zeyd Kur'ân'ı toplamakla memur edildikten sonra dağınık olan Kur'ân ayetlerini bir yere getirmeye başladı. O bazı sahabelerin yardımıyla bu işi yürütüyordu. Bunun için yaptığı ilk iş herkesin yanında bulundurduğu yazılı Kur'ân ayetlerini getirmelerini talep etmek oldu. Zeyd 25 kişilik bir konsey oluşturup bu konseyin başkanlığını üstlendi.³ Bu konsey

1- Fethu'l-Bari, c. 7, s. 447. Yemame savaşında Medine'de oturan 360 muhacir ve ensar Medine dışında oturan 300 muhacir ve tabiin şehit oldu. Taberî Tarihi, c. 2, s. 516.

2- Sahih-i Buhârî, c. 6, s. 225. Mesahif-i Sicistanî, s. 6. İbn Esir, el-Kamil Fi't-Tarih, c. 2, s. 247 vec. 3, s. 56. el-Burhan, c. 1, s. 233.

3- Tarih-i Yakubî, c. 2, s. 113.

üyeleri her gün camiye geliyor ve yanında ayet veya sure bulduranlar bu konseye müracaat ediyorlardı.

Bu konsey herkesten getirdikleri şeyleri Kur'ân ayeti olarak kabul etmiyordu ve onlardan iki şahit istiyordu. Şahit gösterdikleri takdirde sundukları şey Kur'ân ayeti veya suresi olarak kabul ediliyordu. Birinci şahit yazılı olan belgeydi. İkinci şahit ise bunu ezberden bilen başka bir şahsın olmasıydı. Bu bağlamda iki husus oldukça dikkat çekicidir.

1- Huzeyme b. Sabit Ensarî'den Tevbe Suresi'nin son iki ayeti şahit olmadan kabul edildi. Çünkü Peygamber onun şahitliğini iki şahidin şahadetine eşit bilmişti.¹

2- Ömer b. Hattab'ın Kur'ân ayetleri sandığı "Yaşlı erkek ve yaşlı kadın zina ettiğinde kendilerini taşılayınız" ifadesini şahit getiremediği için kabul edilmedi. Ömer b. Hattab bu ifadeyi kime arz ettiyse kabul eden olmadı, hiç kimse bu anlamda bir ayeti Peygamber'den işittiğini söylemedi ve herkes bunu inkâr etti. Ömer b. Hattab hayatının son anına kadar bunun ayet olduğunu söyleyip ısrar ediyordu. O bu hususta sürekli olarak şöyle söyleyip duruyordu: "Eğer insanların, 'Ömer kendiliğinden Kur'ân'a bir şey eklemiştir.' demelerinden korkmasaydım bunu Kur'ân'a yerleştirdim."

Zeyd b. Sabit bu şekilde Kur'ân ayet ve surelerini toplayıp yok olmalarını önlemiş oldu. Her sure bittikten sonra, deriden olan ve Reb'e adı verilen sandığa konuluyordu. Bu şekilde sureler birbiri ardınca tamamlandı. Zeyd b. Sabit surelerin sıra düzeni ve tertibi hakkında herhangi bir girişimde bulunmadı.² Kur'ân surelerinin yazıldığı sayfalar tamamlandıktan sonra birinci halife Ebubekir'e verildi. Bu mushaf Ebubekir'in ölümünden sonra Ömer'e verildi. Ömer'in ölümünden sonra ise kızı Hafsa'nın yanında kaldı. Tüm mushaflar denkleştirilip örnek bir mushafın hazırlanması için

---

1- İki şahitlik sahibisi unvanıyla meşhur olan Huzeyme b. Sabit Peygamber'in tüm savaşlarında hazır bulunmuştu. O, İmam Ali'nin (a.s) yakın dostlarındandı. Siffin ve Cemel savaşlarına katıldı. O "Ammar'ı yoldan çıkmış bir taife öldürecektir." hadisini Siffin'de nakletti. Huzeyme b. Sabit Peygamber'in bir bedeviden at satın aldığına tanıklık etti. Hâlbuki olayı görmemişti. Davanın taraflarından biri Peygamber'di. O da Peygamber'in ancak hakkı dile getireceğini bildiğinden bunu söylemişti. Bu yüzden kendisine bu lakap verildi. Usdu'l-Gabe, c. 2, s. 114.

2- Mesahif-i Sicistanî, s. 6-9. Sahih-i Buhârî, c. 6, s. 225.

üçüncü halife Osman b. Affan bu mushafı Ömer'in kızı Hafsa'dan emanet olarak aldı. Kur'ân üzerindeki çalışmalar bittikten sonra tekrar kendisine geri verildi. Hafsa öldükten sonra Muaviye tarafında Medine'ye vali olarak atanan Mervan bu mushafı Hafsa'nın varislerinden alıp yok etti.¹

Sahabelerin Mushafları

Peygamber'in vefat etmesi ve İmam Ali'nin mushafının kabul edilmesinden sonra Zeyd b. Sabit'in yanı sıra sahabenin büyüklerinden bazıları da Kur'ân'ı toplamakla meşgul oldular. Bunların başında Abdullah b. Mesud, Ubey b. Kâ'b, Mikdad b. Esved, Salim Mevla Ebu Huzeyfe, Muaz b. Cebel ve Ebu Musa Eş'arî geliyordu.

Kur'ân surelerini düzene koyan ilk kişinin, Salim Mevla Ebu Huzeyfe olduğu söylenmektedir. Kur'ân toplatılıp sayfalar üzerine yazıldıktan sonra Mikdad b. Esved, Salim Mevla Ebu Huzeyfe ve diğer arkadaşları bir araya gelip Kur'ân'ın sayfalar üzerinde yazılmış ve iki kapak arasında toplatılmış şekli için bir ad koyma hususunda görüş alış verişinde bulundular. Bazıları Sıfır adını önerdiler, ama Salim ve diğerleri bu ismi kabul etmediler. Zira bu isim Tevrat'ın cüzleri için kullanılan bir isimdi. Salim Mevla Ebu Huzeyfe mushaf ismini önerdi ve dedi ki: "Ben Habeşistan'da bu şekilde toplatılmış sahifelere mushaf denildiğini işittim." Hazır bulunanların hepsi, toplatılıp iki kapak arasına yerleştirilmiş sayfalar anlamına gelen mushaf adını kabul edip bu konuda görüş birliğine vardılar.² Yeri gelmişken bazı mushaflara değinip bunlar hakkında kısa bir açıklamada bulunacağız.

İbn Mesud'un Mushafı

İbn Mesud'un mushafı aşağıdaki özelliklere haiz idi.

1- Bu mushaftaki sure tertibi şu şekildeydi: Seb'i Tival (yedi uzun sure) , Mein (yüz ayet kadar olan sureler), Mesani (tekrar edilen küçük sureler), Hamimler, Mümtihinat ve Müfesselat.

1- bk. İbn Hacer Kastellanî, Şerh-i Buhârî, c. 7, s. 446. et-Temhid, c. 1, s. 300.

2- el-Kamil Fi't-Tarih, c. 3, s. 58, Mesahif-i Sicistanî, s. 11-14. Şunu da hatırlatm -
mız gerekir ki: Kur'ân okunan şey demektir. İki kapak arasında toplatılmış sayfalar-
dan müteşekkil bir kitap olarak kendisine Mushaf adı verilmiştir. (müt)

2- Bu mushafta 111 sure vardı, Fatiha, Felek ve Nas sureleri yoktu. Zira İbn Mesud, Kur'ân'ın toplatılmasının hikmet ve gayesinin yok olmasını önlemek olduğunu, Fatiha Suresi'nin ise her gün Müslümanlar tarafından tekrarlanan bir sure olduğundan bu surenin Kur'ân'da yer alması gerektiğini düşünüyordu. O Fatiha Suresi'ni Kur'ân'ın tümüne denk ve eşit olarak tanımlıyordu.¹ Felak ve Nas surelerine gelince o, bunları Kur'ân'dan bilmiyor ve bunların nazardan ve büyüden korunmak için Allah tarafından Peygamber'e öğretilen iki dua olduğuna inanıyordu. O, "İmam Hasan (a.s) ve İmam Hüseyin'i (a.s) nazar ve sihirden korumak için Allah bunları nazil etti." diyordu. İbn Mesud herhangi bir mushafta bu iki surenin yazılı olduğunu gördüğü zaman silmeye kalkışıyor ve "Kur'ân'dan olmayanı Kur'ân'a karıştırmayın." diyordu. O hiçbir zaman bu iki sureyi namazda okumadı.²

3- *el-İtkan* kitabının müellifi şöyle bir rivayet nakletmektedir: "İbn Mesud'un mushafında Tevbe Suresi'nin başında besmele bulunuyordu. Ama buna itibar etmemek gerekir."³

4- Bu mushafın birçok ayet ve kelimesi bugün elimizde varolan mushaf-ı şerif ile çelişki arz etmekteydi. Zira İbn Mesud Kur'ân'ın benzeri olan ve aynı anlamı taşıyan eş anlamlı kelimelerinin değiştirilebileceğine inanıyordu. O diyordu ki: "Kur'ân kelimelerinden herhangi birisinin telaffuzu sizin için zor olursa o kelimeyi aynı anlam taşıyan daha açık ve daha kolay başka bir kelime ile değiştirebilirsiniz." İbn Mesud süs eşyası anlamına gelen "zuhruf" kelimesini "zeheb" olarak değiştirmişti. Yün kelimesi olan "ihn" kelimesinin yerine "sûf" kelimesini tercih ediyordu. O aynı anlama gelen kelimeleri değiştirmişti. İbn Mesud, "esîm" kelimesini telaffuz edemeyen Arap olmayan birine ders verirken günahkâr anlamına gelen "esîm" kelimesi yerine "facir" kelimesini kullanıp ayeti asıl şekli olan " إِنَّ شَجَرَةَ الزَّقُّومِ طَعَامٌ الْأَيْمِ / Şüpheşiz, zakkum ağacı, günahkârların yemeğidir." den⁴ çıkarıp « إِنَّ شَجَرَةَ الزَّقُّومِ طَعَامٌ الْفَاجِرِ » şeklinde okudu.⁵

1- İbn Kuteybe, *Tevl-i Meşakilu'l-Kur'ân*.

2- ed-Dürrü'l-Mensûr, c. 6, s. 416. *Fethu'l-Bari*, c. 8, s. 65.

3- *el-İtkan*, c. 1, s. 65.

4- *Duhan*, 43-44. *Mucemu'l-Udeba*, c. 4, s. 193.

5- *Tefsir-i Kebir*, Razi, c. 1, s. 213. *Tefsir-i Taberî*, c. 15, s. 163 vec. 23, s. 96. *Tevlul-Müşkilu'l-Kur'ân*, s. 24.

5- İbn Mesud kendi mushafında ayetin mana ve mefhumunun daha iyi anlaşılması için bazı kelimeleri değiştirmişti. Örneğin hırsızın cezası ile ilgili olan "وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا" / *Hırsız erkek ile hırsız kadının ellerini kesin.*"¹ ayetini şu şekilde değiştirmişti: "وَأَقِيمُوا الْوَزْنَ بِالْقِسْطِ" / *Ölçüyü adaletle tutun.*"² ayetini "وَأَقِيمُوا الْوَزْنَ بِاللِّسَانِ" / *Ölçüyü terazinin kefesiyile tutun.*" şeklinde değiştirmişti. Zira ancak terazinin kefesiyile adilane bir tartının yapılabileceği kanaatini taşıyordu. Veya "إِنِّي نَذَرْتُ لِلرَّحْمَنِ صَوْمًا فَلَنْ أُكَلِّمَ الْيَوْمَ إِنْسِيًّا" / *Şüphesiz ben Rahman'a susmayı adadım. Bugün hiçbir insan ile konuşmayacağım.*"³ ayetini şu şekilde değiştirmişti: "إِنِّي نَذَرْتُ لِلرَّحْمَنِ صَمْتًا" / *Ben Allah'a sukut etmeyi adadım.*"

6- İbn Mesud bazen şerh veya tefsir gayesiyle bazı lafız ve kelimeleri Kur'ân cümleleri ve ibareleri arasına sıkıştırıyordu. Geçmişlerin sözlerinde çokça göze çarpan bu tür tefsir nitelikli fazlalıklar Kur'ân'ın metninde bir yanlışlığa yol açmayacak durumlarda söz konusu oluyordu. Örneğin:

كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً فَبَعَثَ اللَّهُ النَّبِيِّينَ مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ وَأَنْزَلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِيُحْكَمَ بَيْنَ النَّاسِ فِيهِ
 فِيمَا اخْتَلَفُوا / *İnsanlar tek bir ümmetti. Allah, müjdeciler ve uyarıcılar olarak peygamberler gönderdi ve beraberlerinde, insanların ihtilafa düştükleri şeyler konusunda, aralarında hüküm vermek üzere kitapları hak olarak indirdi...*⁴ ayetinde olduğu gibi, İbn Mesud'un kendi mushafında bu ayete eklemiş olduğu «فاختلَفُوا» (ihtilafa düştüler) kelimesi, konunun açıklık kazanması için tefsir niteliği taşımaktadır. Yani insanlar arasında baş gösteren ihtilaflardan dolayı Allah peygamberleri gönderdi.⁵

Suyutî, İbn Merdeveyh'den ve o da İbn Mesud'dan şöyle naklediyor: "Biz Peygamber zamanında, Hz. Ali'nin (a.s) velayetiyle ilgili olan Maide Suresi'nin 67. ayetini şu şekilde okuyorduk:

يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ (أَنَّ عَلِيًّا مَوْلَى الْمُؤْمِنِينَ) وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ
 رِسَالَتَهُ وَاللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ

Ey Peygamber! Rabbinden sana indirileni (Ali'nin müminlerin velisi olduğunu) tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan, O'nun verdiği

1- Maide, 38.

2- Rahman, 9.

3- Meryem, 26.

4- Bakara, 213.

5- el-Keşşaf, c. 1, s. 255.

peygamberlik görevini yerine getirmemiş olursun. Allah, seni insanlardan korur.¹

Bu gibi hususlar İbn Mesud'un mushafında oldukça çoktur. Yapılan parantez içi ilaveler ayetlerin daha kolay anlaşılması amacına matuf idi. Tabi ki açıklama ve şerh nitelikli bu tür ilaveler başta Kur'ân'ın tahrifi olmak üzere bir takım sualler ve soru işaretlerine de sebebiyet vermiştir. Fakat İbn Mesud'a nispet edilen bu hususların birçoğu kesin değildir. Bu tür uydurmalar ve yakıştırmaların İbn Mesud'a atfedilmesinde siyasîlerin müdahalesinin olduğu ihtimali oldukça yüksektir. Çünkü İbn Mesud o zamanın yöneticilerine olan muhalefeti ile tanınmaktaydı. Daha önce de söylendiği gibi yapılan ilavelerin çoğu şerh ve açıklama niteliği taşımaktadır. O dönemde sahabelerin kendi mushaflarının haşiyelerine şerh ve tefsir mahiyetli notlar düşmeleri yaygın bir gelenek idi. Sahabeler ayetin mana ve mefhumunun halk nezdinde anlaşılması ve mesajın yer edinmesi için mushaflarına düştikleri şerh ve açıklamaları başkalarına naklediyorlardı.

Ubey İbn Kâ'b'ın Mushafı

Ubey İbn Kâ'b'ın mushafının özellikleri şunlardır;

1- Ubey İbn Kâ'b'ın sure tertip ve düzeni, İbn Mesud'un mushafıyla uyum arz ediyordu. Yalnızca Yunus Suresi, Tevbe ve Enfal surelerinden önce gelmişti. Diğer birkaç surenin takdim ve tehirinde İbn Mesud'un tertibinden farklıydı. İbn Mesud'un mushafından farklı diğer bir yönü ise, Fatiha, Nas ve Felak surelerine yer vermiş olmasıydı.

2- Bu mushafta diğer mushaflarda bulunmayan Hal' «حَلْع» ve Hefd «حَفْد» adında iki sure yer almaktaydı. Aslında bu ikisi birer kunut duasıdır. Kendi kanaatine Kur'ân sureleri oldukları için bu iki kunut duasına da kendi mushafında yer vermiştir.

Hal' diye geçtiği sure, şu duadır;

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ اللَّهُمَّ إِنَّا نَسْتَعِينُ بِكَ وَنَسْتَعْفِرُكَ وَنُثْنِي عَلَيْكَ الْحَمْدَ وَلَا نُكْفِرُكَ
وَنُحَلِّعُ وَنُتْرِكُ مَنْ يُفْجِرُكَ

Bismillahirrahmanirrahim, Allah'ım senden yardım dileriz, senden mağfiret talebinde bulunuyoruz, hayır ile sana sena ve övgüde

1- Maide, 67. ed-Dürri'l-Mensûr, c. 2, s. 298.

bulunuyoruz, seni inkâr etmiyoruz, sana karşı küfr edenleri terk eder ve onu alaşağı ederiz.

Hefd diye geçtiği sure de, şu kunut duasıdır:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ اَللّٰهُمَّ اِنَّا كَ نَعْبُدُ وَاِلَيْكَ نَسْتَعِیْ وَنَسْتَجِدُ وَاِلَيْكَ نَسْعٰی وَنَحْفَدُ، نَحْشٰی عَذَابِكَ وَنَرْجُو رَحْمَتَكَ اِنَّ عَذَابَكَ بِالْكَفَّارِ مُلْحَقٌ

Allah'ım sana ibadet ediyoruz, senin için namaz kılıyor ve secde ediyoruz, sana doğru çaba gösteriyor ve sana koşuyoruz, azabından korkuyor, kuşkusuz ki senin azabın kâfirleri yakalayacaktır.¹

3- Bu mushafta Fil ve Kureyş sureleri arasına Besmele konulmadığından iki sure bir sure telakki edilmiştir.² Bu iki sure hakkında Ehlibeyt İmamları'ndan nakledilen rivayetlerde şöyle deniliyor: "Kim namazda Fil Suresi'ni okursa Besmeleyi getirerek ardından Kureyş Suresi'ni de okumalıdır."³ Yani bu iki sure kıraat açısından tek bir sure sayılmaktadır. Fakat kayıt ve tescil açısından iki ayrı sure kabul edilmektedir. Bu rivayet Ubey b. Kab'ın mushafının aksini ispatlamaktadır. Nitekim Ubey b. Kâ'b'ın mushafı 115 sureden müteşekkildir.

4- Bu mushafta Zümer Suresi Ha-Mim ile başlamaktadır. Böylece Ha-Mim'lerin sayısı sekizi bulmaktadır.⁴

5- Bu mushaf kıraat açısından bilinen meşhur kıraatlerle çelişki arz etmektedir. Bazı kelimeler eş anlamlı olan başka kelimelerle değiştirilmiştir. Örneğin "قَالُوا يَا وَيْلَنَا مَنْ بَعَثَنَا مِنْ مَرْقَدِنَا" / *Söyle derler: "Vay başımıza gelene! Kim bizi diriltip mezarımızdan çıkardı?"*⁵ ayetini "مَنْ هَبَّنَا مِنْ مَرْقَدِنَا" şeklinde değiştirmiştir. "كُلَّمَا أَضَاءَ لَهُمْ مَشْرُؤًا فِيهِ" / *Önlerini her aydınlatışında ışığında yürürler.*⁶ ayetini de «مَرُّوا فِيهِ» veya «سَعَوْا فِيهِ» şeklinde okumuştur.

Bu mushafta açıklama ve tefsir mahiyeti taşıyan bazı kelimelere de yer verilmiştir. Örneğin "فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ" / *Hacda üç gün oruç tutun.*⁷ ayetinin arasına "ardı ardına" anlamına gelen «مُتَّابَات» kelimesini yerleştir-

1- el-İtkan, c. 1, s. s. 65.

2- el-İtkan, c. 1, s. 64-65.

3- Vesailü's-Şia, c. 4, Ebvabü'l-Kıraat Fi Salat, Bab, 10.

4- el-İtkan, c. 1, s. 64.

5- Yasin, 52.

6- Bakara, 20.

7- Bakara, 196.

miştir. Veya aşağıdaki ayetin arasına «إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى» kelimesini getirip ayeti şu şekilde okumuştur: "فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ [إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى] فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ فَرِيضَةً / Onlardan (belli bir süre için nikâhlanıp) faydalanmanıza karşılık sabit bir hak olarak kendilerine mehirlerini verin."¹

Burada evliliğin daimî olmayıp geçici olduğunun belli olması için "beli bir süre için" ifadesini ayetin arasına not düşmüştür.² Ya da kıyamet hakkındaki aşağıdaki ayet-i celilenin ortasına şu ifadeyi [مِنْ نَفْسِي فَكَيْفَ] yerleştirmiş ve ayeti şu şekilde okumuştur: "إِنَّ السَّاعَةَ آتِيَةٌ أَكَادُ أُخْفِيهَا / Kıyamet günü mutlaka gelecektir. Herkes peşine koştuğu şeyin karşılığını bulsun diye neredeyse onu (kendimden gizleyeceğim; size nasıl açıklayabilirim?)"³

İbn Mesud'un mushafı hakkında da beyan ettiğimiz üzere, sahabele-
rin mushaflarındaki bu tür açıklayıcı mahiyet taşıyan beyanlar, kelimeler
ve ibareler hiçbir zaman ve şekilde elimizde mevcut bulunan mushaf-ı
şerife girmemiştir. Tabi ki sonraki dönemlerde bu tür ilaveli ve eklemeli
mushaf yazımı terk edilmiştir.

Meşhur Olmayan Mushaflar

Kıraat kitaplarından anlaşıldığı kadarıyla, sahabe-i kiramın kıraat
ihtilafları, derledikleri mushaflardaki imla ve yazım farklılığından kay-
naklanıyordu. Bu yüzden üçüncü halife Osman b. Affan döneminde bu
gibi ihtilaflara son vermek amacıyla sahabele-
rin tüm mushafları toplatıldı. İbn Kuteybe bu konu hakkında diyor ki: "İslâm'ın ilk yıllarında yaşa-
yan ilim erbabı kimselerden nakledilen muhtelif kıraatler onların mus-
haflarında kayda geçmiştir."⁴ Aşağıda meşhur olmayan bazı mushafların
isimlerini ve şaz (kural dışı olan) kıraatlerden bazı örneklerle (Şevazzu'l-
Kıraat) nakledeceğiz.

1- Nisâ, 24.

2- Tefsir-i Tabersî, c. 5, s. 9.

3- Taha, 15.

4- el-Furkan Fi Cem ve Tedvini'l-Kur'ân, s. 110.

Meşhur Kıraat	Mushaf lar ¹
Bakara,) حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى (238)	1- Aişe'nin Mushafı² حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى وَصَلَاةِ الْعَصْرِ (s.15)
إِنْ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ إِلَّا إِنَّا (Nisâ, 117)	إِنْ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ إِلَّا أَوْثَانًا (s. 29)
Enbiya,) إِنْ كُنْتُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ (98)	إِنْ كُنْتُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ حَطَبُ جَهَنَّمَ (s. 93)
إِذْ تَلَقَّوْنَهُ (Nur, 15)	إِذْ تَلَقُّوْنَهُ (s. 100)
Mü'minûn,) وَالَّذِينَ يُؤْتُونَ مَا آتَوْا وَقُلُوبُهُمْ وَجِلَةٌ (60)	وَالَّذِينَ يَأْتُونَ مَا آتَوْا وَقُلُوبُهُمْ وَجِلَةٌ (s. 90)
إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا (Ahzab, 56)	إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا عَلَى الَّذِينَ يُصَلُّونَ الصُّفُوفِ الْأُولَى ⁽³⁾
هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ وَالْمَلَائِكَةُ وَقُضِيَ الْأَمْرُ (Bakara, 210)	2- Muaz b. Cebel'in Mushafı هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ وَالْمَلَائِكَةُ وَقُضِيَ الْأَمْرُ (s.13)
وَمَنْ يَكْسِبْ حَظِيئَةً (Nisâ, 112)	وَمَنْ يَكْسِبْ حَظِيئَةً (s.28)
إِنَّ الَّذِينَ يَكْسِبُونَ الْإِثْمَ (En'âm, 120)	إِنَّ الَّذِينَ يَكْسِبُونَ الْإِثْمَ (s.40)
وَتَاللَّهِ لَأَكِيدَنَّ (Enbiya, 57)	وَبِاللَّهِ لَأَكِيدَنَّ (s.65)
وَإِذَا أُلْقُوا مِنْهَا مَكَانًا ضَيِّقًا مُقَرَّنِينَ (Furkan, 13)	وَإِذَا أُلْقُوا مِنْهَا مَكَانًا ضَيِّقًا مُقَرَّنُونَ (s. 104)
يَا قَوْمِ اتَّبِعُونِ أَهْدِكُمْ سَبِيلَ الرَّشَادِ (Mü'min, 38)	يَا قَوْمِ اتَّبِعُونِ أَهْدِكُمْ سَبِيلَ الرَّشَادِ (s.132) ⁽⁴⁾
لَوْ أَطَاعُونَا مَا قُتِلُوا (Bakara, 210)	3- Ebu Derda'nın Mushafı لَوْ أَطَاعُونَا مَا قُتِلُوا (s.23)

1- Her kıraatin yanında nakil sayfası verilmiştir.

2- Sahih-i Buhari'de Iraklı birisinin bir nüsha kopyalamak için Aişe'nin mushafını istediğinden söz edilmektedir. Bu nakil, Aişe'nin de kendisine has mushafının olduğunu göstermektedir. (Sahih-i Buharî, c. 6, s. 228. Fethu'l-Bari, c. 9, s. 36)

3- el-İtkan, c. 3, s. 73.

4- İbn Haleveyh diyor ki: Reşşad mübalağa kipidir ve onunla Allah kastedilmiştir.

مِنْ بَعْدِ وَصِيَّتِهِ يُوصِي بِهَا أَوْ دَيْنٍ (Nisâ, 12)	مِنْ بَعْدِ وَصِيَّتِهِ يُوصِي بِهَا أَوْ دَيْنٍ (s. 25)
قَلِيلًا مَا تَذَكَّرُونَ (A'râf, 3)	قَلِيلًا مَا تَذَكَّرُونَ (s. 42)
بِالْعُدُوِّ وَالْإِصَالِ (A'râf, 205)	بِالْعُدُوِّ وَالْإِصَالِ (s. 48)
مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ أَنْ يَكُونَ لَهُ أَسْرَى (Enfal, 67)	مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ أَنْ يَكُونَ لَهُ أَسْرَى (s. 50)
لِيُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ (İbrahim,1)	لِيُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ (s. 68)
مَا كَانَ يَنْبَغِي لَنَا أَنْ نَتَّخِذَ مِنْ دُونِكَ مِنْ أَوْلِيَاءَ (Furkan, 18)	مَا كَانَ يَنْبَغِي لَنَا أَنْ نَتَّخِذَ مِنْ دُونِكَ مِنْ أَوْلِيَاءَ (s.104)
مِنْ أَرْوَاجِنَا وَذُرِّيَّاتِنَا قُرَاتٍ أَعْيُنٍ (Furkan, 74)	مِنْ أَرْوَاجِنَا وَذُرِّيَّاتِنَا قُرَاتٍ أَعْيُنٍ
مَا أُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُرَاتٍ أَعْيُنٍ (Secde, 17)	مَا أُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُرَاتٍ أَعْيُنٍ (s. 118)
مَا كَذَّبَ الْفُؤَادُ مَا رَأَى (Necm, 11)	مَا كَذَّبَ الْفُؤَادُ مَا رَأَى (s. 146)
كَعَضْفٍ مَأْكُولٍ (Fil, 5)	كَعَضْفٍ مَأْكُولٍ (s.180)
	Osman b. Affan'ın Mushafi
إِنَّ رَبَّكَ هُوَ الْخَالِقُ الْعَلِيمُ (Hicr, 86)	إِنَّ رَبَّكَ هُوَ الْخَالِقُ الْعَلِيمُ (s. 71)
وَيَهَيِّئْ لَكُمْ مِنْ أَمْرِكُمْ مِرْفَقًا (Kehf, 16)	وَيَهَيِّئْ لَكُمْ مِنْ أَمْرِكُمْ مِرْفَقًا (s. 78)
لَيْلًا يَتْلَمَ أَهْلُ الْكِتَابِ (Hadid, 29)	لَيْلًا يَتْلَمَ أَهْلُ الْكِتَابِ (s. 153)
وَإِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ إِلَى مَيْسَرَةٍ (Bakara,280)	وَإِنْ كَانَ ذَا عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ إِلَى مَيْسَرَةٍ (s. 17)
وَإِنِّي خِفْتُ الْمَوَالِيَ مِنْ وَرَائِي (Meryem, 5)	وَإِنِّي خِفْتُ الْمَوَالِيَ مِنْ وَرَائِي (s. 83)
	Enes b. Malik'in Mushafi
مَالِكِ يَوْمَ الدِّينِ (Fatiha, 4)	مَالِكِ يَوْمَ الدِّينِ (s. 1)
فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا (Bakara,158)	فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ لَا يَطَّوَّفَ بِهِمَا (s. 11)
وَالْمُقِيمِينَ الصَّلَاةَ (Nisâ, 162)	وَالْمُقِيمُونَ الصَّلَاةَ (s. 11)
حَتَّى يَطْهَرُونَ فَإِذَا تَطَهَّرَ (Bakara,222)	حَتَّى يَتَطَهَّرُونَ فَإِذَا تَطَهَّرَ (s. 14)
كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ أَضْلَاهَا ثَابِتٌ (İbrahim, 24)	كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ ثَابِتٌ أَضْلَاهَا (s. 68)
إِنِّي نَذَرْتُ لِلرَّحْمَنِ صَوْمًا (Meryem, 26)	إِنِّي نَذَرْتُ لِلرَّحْمَنِ صَوْمًا وَصَمْتًا (s. 84)

Mushafların Denkleştirilmesi

Daha önceden de belirttiğimiz gibi Hz. Peygamber'in vefatından sonraki dönem Kur'ân'ın toplatılma dönemi olarak bilinmektedir. Sahabenin önde gelenleri bilgi, liyakat ve yeteneklerine göre Kur'ân ayetlerini toplayıp surelerini sıra düzenine koymaya kalkıştılar. Herkes kendi mushafında ayetleri topladı. Bu işin üstesinden gelemeyen sahabeler de ehliyetli olan kimselerden kendileri için bir mushaf nüshası hazırlamalarını istiyorlardı. Bu şekilde mushafların sayısı artıyordu. Bu dönemde İslâm devletinin sınırları da her geçen gün biraz daha genişliyordu. Müslümanların sayılarının artmasıyla Kur'ân'a olan ihtiyaç da çoğalıyordu. Zira Müslümanlar hayatlarının tüm boyutlarını İslâm'a göre ayarlıyorlardı. Ayrıca bu kitap Müslümanlar için ahkâm, yasama ve örgütlenmenin yegâne kaynağıydı.

Bu mushaflardan bazıları, onları derleyenlerin o günkü İslâm dünyasında haiz oldukları toplumsal konum, ilmî makam ve liyakatten dolayı üstün bir konum ve şöhret kazanmış oldular. Örneğin Kufe halkının başvuru kaynağı, değerli sahabe Abdullah b. Mesud'un mushafıydı. Medine halkının başvuru kaynağı ise Ubey b. Kâ'b'ın mushafıydı. Ebu Musa Eşarî'nin mushafıysa Basra halkının, Şamlıların başvuru kaynağı da Mikdad b. Esved'in mushafıydı.

Mushafların İhtilafı

Mushafları toplayan kişiler farklıydılar ve bu hususta aralarında herhangi bir ilişki ve koordinasyon söz konusu değildi. Bu işi becerme konusunda da farklı yetenek, salahiyet ve liyakate sahiptiler. Bunun için metot, kıraat ve düzenleme açısından bu mushaflar birliktelik ve uyum arz etmiyordu.

Değişik mushaflar ve kıraat farklılığı halk arasında ihtilafların köklenmesine yol açıyordu. Öyle ki hükümet merkezinden uzak yerlerde yaşayan Müslümanlar bazen cihada katılmak veya başka bir münasebetten dolayı bir araya geldiklerinde, başvuru kaynağı olarak kabul ettikleri mushaftan kaynaklanan inanç, kanaat veya kıraat mezhebî taassubundan dolayı birbirilerini mahkum edici tavırlar sergiliyorlardı. Mushaflar arası ihtilaf, Müslümanlar arasında şiddetli çekişme ve tartışmalara neden oluyordu.

Halkın mushaflar hakkındaki ihtilafları ve bu mushafların sahiplerinin kıraatlerine olan taassuplarından kaynaklanan bazı sert tartışma ve çekişmelerin örneği şunlardır;

1- Ermenistan'ın fethi dönüşü Huzeyfe, Said İbn As'a şöyle dedi: "Bu sefer esnasında öyle bir durumu fark ettim ki eğer görmezlikten gelinip, itina edilmezse halkın Kur'an hakkında ihtilafa düşmelerine yol açacaktır ve bu ihtilaflara artık bir çare ve çözüm bulunamayacaktır." Said "Bu durum nedir?" diye sorunca Huzeyfe şöyle dedi: "Humus (Suriye'nin bir şehiri) halkından bazılarını gördüm, onlar kendi kıraatlerinin diğer kıraatlerden daha üstün olduğunu zannediyorlardı. Onlar Kur'an'ı Mikdad'dan öğrenmişlerdi. Şam halkını gördüm, onlar da kendi kıraatlerinin diğer kıraatlerden üstün olduğunu söylüyorlardı. Kufe halkından bazılarını gördüm, onlar İbn Mesud'un kıraatini kabul etmişler ve aynı inancı onun hakkında taşımaktalar. Ayrıca Ebu Musa el-Eş'arî'nin mushafını ve kıraatini kabul edip, onu "kalplerin özü" olarak tanımlayan Basra halkı da aynı şeyi savunmaktadır."

Huzeyfe ve Said b. As Kufe'ye vardıklarında, Huzeyfe halk ile bu konuyu görüştü, endişelendiği hususu halka duyurdu. Peygamber'in sahabelerinden çoğu ve tabiinler onun söylediklerini kabul ettiler. İbn Mesud'un arkadaşları kendisine itiraz edip şöyle dediler: "Biz Kur'an'ı İbn Mesud'un kıraati üzerine okuyoruz, bizim ne tür bir kusurumuz var?" Huzeyfe ve onun sözlerini kabul edenler öfkelenip şöyle dediler: "Susun, yanlış hareket ediyorsunuz." Huzeyfe devamında şöyle dedi: "Allah'a yemin ederim ki eğer sağ kalırsam bir çözüm bulması için bu durumu Müslümanların halifesine (Osman'a) arz edeceğim." Huzeyfe, İbn Mesud ile karşılaşınca durumu ona izah etti, fakat İbn Mesud ona kaba bir şekilde davrandı. Said b. As kızıp, toplantıyı terk etti ve halk da dağıldı. Huzeyfe kendisiyle görüşmek üzere Halife Osman İbn Affan'a doğru hareket etti.¹

2- Yezid Nehaî şöyle diyor: Halife Osman tarafından Kufe valiliğine atanan Velid b. Ukbe'nin valiliği döneminde, Kufe camisine gittim. Orada bir grup toplanmıştı ve Huzeyfe b. Yeman da onların arasında bulunuyordu. O zamanlar mescidin resmi bir görevlisi yoktu. Ansızın birisi şöyle bir çağrıda bulundu: "Ebu Musa el-Eş'arî'nin kıraatini takip edenler mescidin Kende kapısına yakın zaviyeye çekilsinler ve İbn Mesud'un kıraatini takip edenler ise mescidin Abdullah'ın evine bakan zaviyesine gelsinler." İki grup Bakara Suresi'ndeki bir ayet hakkında ihtilafa düşmüşlerdi. Bir grup ayeti şu şekilde okuyordu: " وَأَتَمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلْبَيْتِ /

1- el-Kamil Fi't-Tarih, c. 3, s. 111.

Beytullah için hacca ve umreyi tamamlayınız." Diğer bir grup da şu şekilde okuyordu: " وَأَتَمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ / *Hacca ve umreyi Allah için tamamlayın.*"¹ Huzeyfe şaşırıp kaldı ve dedi ki: "Sizden önce de bu ihtilaflar vardı. Durumu halifeye bildirmemiz gerekir."

Konuyla ilgili İbn Ebi Şe'sa'nın rivayetinde deniliyor ki: "Huzeyfe dedi ki: Demek ki bu kıraatlerden biri Abdullah b. Mesud ve diğeri de Eş'arî'nindir. Allah'a yeminler olsun ki sağ kalırsam ve Müslümanların halifesini görürsem onu ortak bir kıraat oluşturmaya zorlayacağım." Bu sözü duyar duymaz öfkelenen Abdullah "Bu çok ağır bir sözdür." dedi. Huzeyfe sustu başka bir şey söylemedi.

Başka bir rivayette ise şöyle denilmektedir: "Kufe halkı Abdullah b. Mesud'un ,Basra halkı ise Ebu Musa Eş'arî'nin kıraatiyle Kur'ân okuyorlardı. Duruma tanık olan Huzeyfe, 'Allah'a yeminler olsun ki halifenin huzuruna varırsam farklı mushafları suya atması için onu ikna edeceğim.' dedi. Abdullah b. Mesud bunun cevabında dedi ki: Allah'a yeminler olsun ki böyle bir iş yaparsan Allah seni suya değil cehennem ateşine atacaktır."²

İbn Hacer ise şöyle diyor: "İbn Mesud, Huzeyfe'ye dönerek şöyle dedi: 'Bana senin şöyle söylediğini bildirdiler.' Huzeyfe 'Evet, filancanın kıraati ve filancanın kıraati denilmesini ve Ehl-i Kitap gibi Müslümanların ihtilafa düşmesini istemiyorum.' dedi."³

3- İbn Eşte, Enes b. Malik'ten şöyle rivayet ediyor: "Halife Osman b. Affan döneminde halk Kufe'de ihtilafa düşmüştü. Kur'ân muallimlerinden biri, bir mushafı ders verirken başka bir muallim de farklı başka bir mushaftan ders veriyordu. Bu durum gençler arasında ihtilafın meydana gelmesine neden olmuştu. Bu durum git gide muallimlere de sirayet etti. Her biri diğerrinin kıraatini yanlış biliyordu. Bu durum Halife Osman'a iletilti. İşin ciddiyetini anlayan halife dedi ki: "Burada (Medine'de) Kur'ân'ın kıraati hakkında ihtilaf ediyor ve yanlış okuyorsunuz. Öyle ise daha uzak yerlerde olanlar daha fazla hataya duçar oluyorlardır ve Kur'ân hakkında ihtilafa düşüyorlardır."⁴

4- Muhammed b. Sirin'in şöyle söylediği naklediliyor: "Bazıları Kur'ân okuyorlar ve diğerr bazıları da onların kıraatini yanlış niteliyor-

1- Bakara, 196.

2- Mesahif-i Sicistanî, s. 11-14.

3- Fethu'l-Bari, c. 9, s. 15.

4- el-İtkan, c. 1, s. 59.

lardı. Bu haber Halife Osman'a ulaştı. O konunun üzerinde ciddiyetle durdu. Bu soruna çare bulmak için Kureyş ve Ensar'ın önde gelen ilim ehlerinden 12 kişiyi topladı."¹

5- Bekir Eşbeh'den şöyle rivayet edilmiştir: "Irakta birisi diğerinden bir ayeti okumasını istiyordu. O kişi ayeti okuduktan sonra, ben bu kıraati kabul etmiyorum ve onu reddediyorum, diyordu. Her geçen gün bu durum halk arasında yaygınlık kazanmaya başladı ve sonunda durum Halife Osman'a bildirildi. Haberi alan Halife bu hususta kendileriyle müzakere-lerde bulundu."²

Kur'ân'ın okunuşu ve mushaflar arası ihtilaflar gibi hadiselerin doğuracağı muhtemel korkunç sonuçlar, eğer Huzeyfe b. Yeman tarafından yerinde ve zamanında tespit edilmiş olmasaydı çok kötü sonuçlar doğuracak ve büyük kargaşalara yol açacaktı.

Huzeyfe'nin Medine'ye Varması

Huzeyfe Ermenistan savaşından geri döndükten sonra Kur'ân hakkındaki ihtilafları gördü ve bu bağlamda cereyan eden olaylardan çok rahatsız oldu. Soruna çözüm bulmak ve başka yerlere sirayet etmesini önlemek için Peygamber'in Kufe'de bulunan sahabeleriyle bir araya geldi ve onlarla bu konuda meşverette bulunup kaygılarını dile getirdi. Huzeyfe'nin görüşü; Halifeyi halkı tek bir mushafın kıraatini okumaya zorlamak yönünde ikna etmekte. Orada bulunanların hepsi Huzeyfe'nin bu görüşünü kabul edip isabetli bir görüş olduğunu söylediler. Sadece Abdullah b. Mesud³ buna itiraz etti.

İslâm ümmetinin daha fazla ihtilafa duçar olmaması ve halifenin ciddi tedbirler alması için Huzeyfe hemen Medine'ye gitti. Osman'a dedi ki: "Ey Müslümanların halifesi! Ben sizi açıkça uyarıyorum; bu ümmet Hıristiyanlar ve Yahudiler gibi ihtilafa duçar olmadan yardım elini uzat." Osman "Durum nedir?" diye sorunca Huzeyfe dedi ki: "Ben Ermenistan savaşına katıldım. Orada Şam halkı Kur'ân'ı Ubey b. Kâ'b'ın kıraatine göre okuyorlardı. Onların bu kıraatleri İbn Mesud'un mushafını okuyan Kufelilere çok

1- Tabakat-u İbn Sad, c. 3, s. 62. Mesahif-i Sicistanî, s. 25.

2- Fethu'l-Bari, c. 9, s. 16.

3- el-Kamil Fi't-Tarih, c. 3, s. 111.

ilginç geliyordu. Şam halkı da Kufelilerin kiraatlerini garipsiyorlardı. Bu ihtilâflardan dolayı farklı gruplar birbirlerini tekfir ediyorlardı."¹

Halife Osman'ın Sahabelerle Meşveret Etmesi

Bu ve benzeri hadiselerin doğuracağı istenmeyen sonuçların farkına varan ve durumun vahametini hisseden Halife Osman, mushafların birleştirilmesi meselesini ciddi bir şekilde ele aldı. O günlerde mushafları birleştirmek ve denkleştirmek oldukça zor ve yeni bir iş demektir. Bu girişim mushaflar tarihinde ilk yenilik olarak değerlendirilebilir. Zira daha önceki halifeler ve yetkililer böyle bir işe koyulmamışlardı. Bunun yanı sıra bu işin önünde bazı sorunlar ve engeller de vardı. Zira bu mushaflardan birçok nüsha İslâm coğrafyasının dört bir yanına dağılmıştı. Bu mushaflardan her birinin İslâm dünyasının öncüleri ve dinî makam ve mevkilere sahip sahabelerden taraftarları vardı. Bu insanlar ve sergileyebilecekleri muhtemel tepkiler görmezlikten gelinemezdi. Çünkü bu insanlar kendi mushaflarının sıhhat ve doğruluğunu savunmak için baş kaldırıp ciddi sorunları meydana getirebilecek durumdalar. Bu yüzden Halife Osman Medine'de bulunan Peygamber sahabelerini bir araya getirip meşveret etti. Orada hazır bulunan sahabelerin tümü ne pahasına olursa olsun bu önemli işin gerçekleştirilmesi hususunda görüş birliğine vardılar. İbn Esir bu toplantının kararlarını kısaca şu sözlerle özetliyor: "Osman, Peygamber'in sahabelerini toplayıp kendileriyle görüştü. Hepsi Huzeyfe'nin görüşünü benimsediler."²

Mushafları Tekleştirme Komitesi

Osman büyük bir ciddiyet ve ivedilikle mushafları birleştirme (tekleştirme) işine koyuldu. İlk olarak Peygamber'in ashabına genel bir çağrıda bulunup bu önemli iş için onların yardım ve desteğini talep etti.³ Daha sonra kendisine yakın olan dört özel kişiyi bu projeyi yürütmek için seçti. Üçü Kureyş'ten ve biri de Ensar'dan olan bu dört kişi şunlardı: Ensar'dan Zeyd b. Sabit ve Kureyş'ten ve aynı zamanda muhacirlerden olan Said b. As, Abdullah b. Zübeyr ve Abdurahman b. Haris b. Hişam. Bu dört kişi

1- Sahih-i Buhârî, c. 6, s. 225. Mesahif-i Sicistanî, s. 19-20. el-Kamil Fi't-Tarih, c. 3, s. 111.

2- el-Kamil Fi't-Tarih, c. 3, s. 111.

3- el-İtkan, c. 1, s. 59. Mesahif-i Sicistanî, s. 21.

mushafları tekleştirme komitesinin ilk üyeleri sayılmaktadırlar.¹ Bu komitenin başkanlığını Zeyd b. Sabit üstlenmişti. İbn Mesud'un, Zeyd'in bu komitenin başkanlığına seçilmiş olmasına yaptığı itirazlar da bunu göstermektedir. Duruma çok kızan İbn Mesud şöyle demişti: "Bu işten beni dışlıyorlar ve öyle birisini tercih ediyorlar ki, Allaha andolsun; ben Müslüman olduğumda o henüz kâfir bir babanın belindeydi"² Bu dört kişinin de başkanlığını Halife Osman b. Affan'ın bizzat kendisi üstlenmişti.³ Lakin bu dört kişi bu işi beceremediler. Bu kadar mühim ve ciddi olan bir iş için daha fazla yetenekli kişilere ihtiyaç vardı. Bunun için Ubey b. Kâ'b, Malik b. Ubey Amir, Kesir b. Efleh, Enes b. Malik, Abdullah b. Abbas, Musab b. Sa'd,⁴ Abdullah b. Futeyme⁵ gibi Kur'ân alanında uzman olanlar işbirliği için çağrıldılar. İbn Sirin, İbn Sa'd ve diğerlerinin rivayetine göre yukarıda adı geçenlere ilaveten beş kişi daha ve toplam olarak 12 kişi bu hususta yardıma davet edildiler.⁶ Bu dönemde mushafları tekleştirme konseyinin başkanlığını Ubey b. Kâ'b yürütüyordu. O Kur'ân ayetlerini dikte ettiriyor ve diğerleri de yazıyorlardı.⁷ Ebu'l-Aliye'nin rivayetine göre bunlar Ubey b. Kâ'b'in mushafını esas alarak Kur'ân ayet ve surelerini topladılar.

İbn Hacer'in dediğine göre işin başlangıcında çalışmalar Zeyd b. Sabit ve Said b. As tarafından yürütülüyordu. Zira Halife Osman "Kim daha güzel yazıyor?" diye sorduğunda Zeyd dediler, "Kim daha edebî ve fasih konuşuyor?" diye sorunca, Said b. As dediler. "Öyleyse Said dikte etsin, Zeyd de yazsın." dedi.⁸

İbn Hacer sözlerine şöyle devam ediyor: "Bu kişiler muhtelif bölgelere gönderilecek olan mushafların yazılmasında yardıma ihtiyaç duydular. Bu ihtiyaca binaen sözü edilen kimseler de çalışma grubuna dâhil edildiler ve yazım için Ubey b. Kâ'b'dan yardım aldılar."⁹

1- Sahih-i Buhârî, C6, s. 226.

2- Fethu'l-Bari, c. 9, s. 17. Mesahif-i Sicistanî, s. 15.

3- Mesahif-i Sicistanî, s. 25.

4- İrsadu's-Sari, c. 7, s. 449.

5- Mesahif-i Sicistanî, s. 633.

6- Aynı kaynak. ve Tabakat-i İbn Sa'd, c. 3, s. 62, bölüm 2.

7- Mesahif-i Sicistanî, s. 30.

8- Fethu'l-Bari, c. 9, s. 16.

9- Fethu'l-Bari, c. 9, s. 16. Tabakat-i İbn Sa'd, c. 3, s. 62, bölüm 2. İbn Hacer Askalanî, Tehzib, c. 1, s. 187.

Mushafların Tekleştirlmesi Hususunda Sahabelerin Tutumu

Daha önceden de belirtildiği üzere mushafların denkleştirilmesi hususunu ilk defa büyük sahabi Huzeyfe b. Yeman gündeme getirmiştir. O, halifenin yanına gidip onu Müslümanların arasında tek bir kıraatin belirlenip yaygınlaştırılması hususunda ikna etmeye çalışacağına dair yemin etmişti.¹ Bu hususta Kufe'de Peygamber'in sahabeleriyle meşveret eden ilk kişiydi. Bu toplantıda İbn Mesud dışındaki tüm sahabeler onun görüşünü desteklemiş ve ona destek çıkmışlardı. Bu yöndeki düşüncelerini dile getirdiği zaman üçüncü halife Osman b. Affan bunu kabul etti. Huzeyfe daha sonra Medine'de bulunan Peygamber sahabelerini de bir araya getirdi ve konuyu onlara da danışıp görüş teatisinde bulundu. Onlar da bu düşünceyi onaylayıp mushafların tekleştirlmesi düşüncesine katıldıklarını dile getirdiler.

İmam Ali (a.s) uygun bir dille bu düşünceyi onayladığını söyledi. Bu hususta İbn Ebi Davud, Süheyl b. Gafle'den şöyle rivayet etmektedir:

Ali dedi ki: "Allaha yemin ederim ki mushafların tekleştirlmesi hususunda Osman bize danışmadan hiçbir şey yapmadı. O kıraatler hakkında benimle meşveret edip dedi ki: 'Bazılarının benim kıraatim senin kıraatinden daha iyidir dediklerini işittim, bu küfre yakın bir şeydir.' Ona (Osman'a) dedim ki senin görüşün nedir? Bana 'Görüşüm halkın hakkında ihtilaf etmeyeceği bir mushafın ellerinde olmasıdır.' dedi. Ben bunun iyi bir görüş olduğunu söyledim.²

Nakledilen başka bir rivayete göre ise İmam Ali (a.s) şöyle demiştir:

Eğer mushafların işi bana bırakılsaydı Osman'ın yaptığı işi yapacaktım.³

İmam Ali halife olduğu zaman halkı, Halife Osman'ın mushafını esas alıp herhangi bir değişiklik yapmamakla yükümlü kıldı. Daha sonra hiç kimsenin mushafta herhangi bir düzeltmeye kalkışmaması için İmam böyle bir tavır sergilemiştir. İmam Ali (a.s) defalarca hiç kimsenin denkleştirilmiş olan mushaf-ı şerife dokunmamasını ve değişiklik yapmamasını söylemiş ve şu fermanı vermiştir:

1- Fethu'l-Bari, c. 9, s. 15.

2- el-İtkan, c. 1, s. 59.

3- İbn Cezerî, en-Neşru fi'l-Kıraati'l-Aşr, c. 1, s. 59.

Bugünden itibaren Kur'ân'da (mushafta) bir tassaruf ve değişiklik yapılamaz.¹

Ehlibeyt İmamları'nın Mevcut Mushafın Korunması Hususundaki Tutumları

İmam Sâdık'ın (a.s) huzurunda birisi Kur'ân'dan bazı ayetleri yaygın olan kıraatten farklı bir şekilde okudu. İmam kendisine şöyle söyledi: *"Bir daha böyle okuma, halkın geneli nasıl okuyorsa, sen de o şekilde oku."* Ayrıca İmam kıraat şekli hakkında soru soran bir kişiye verdiği cevapta şöyle diyor: *"Kur'ân'ı öğrendiğiniz şekilde okuyunuz."*²

Böylece Şia ulemasının icması, elimizde mevcut bulunan mushaf-ı şerifin kamil olan Kur'ân'ın kendisi olduğu, bu konuda hiçbir şüphe ve kuşkuyla mahal bulunmadığı, Kur'ân'da hiçbir tahrif ve değişimin olmadığı, Müslümanlar arasında yaygın olan meşhur kıraatin sahih kıraat olduğu, bunun namazda okunması gerektiği, tüm hususlarda mevcut olan metne istinat etmenin doğru olduğu ve Peygamber'e nazil olanın bu metnin kendisi olduğu yönündedir.³

Abdullah b. Mesud'un konu hakkındaki muhalefedinin köklü bir muhalefet olduğu söylenilemez. O, bu işi yapmakla görevlendirilenlerin yetenekli kişiler olmadığını düşünerek muhalefet ediyordu. İbn Mesud diyor ki: *"Bunlar Kur'ân'a müdahalede bulunma hakları olmayan kimselerdir."*⁴ Bu yüzden mushafını halifenin elçilerine teslim etmekten şiddetle kaçındı.

Mushafın Tekleştirilmesine Başlanan Yıl

İbn Hacer diyor ki: *"Hicretin yirmi beşinci yılında ve Osman'ın hilafetinin ikinci ve üçüncü yılında mushafın denkleştirilmesi (tekleştirilmesi) işine başlandı."* O daha sonra şöyle diyor: *"Bazıları bu işe hicretin otuzuncu yılında başladığını zannediyorlar. Lakin bu insanlar iddiaları için muteber hiçbir delil sunamamışlardır."*⁵ İbn Esir ve diğer bazı tarihçiler herhan-

1- Tefsir-i Tabersî, c. 27, s. 104 vec. 9, s. 217.

2- Vesailu's-Şia, c. 4, Ebvab-u Kıraati'l-Kur'ân.

3- Biharul-Envar, c. 92, s. 41- 42.

4- Tabakat-ı İbn Sad, c. 3, s. 270.

5- Bu işe Osman'ın hilafetinin ikinci ve üçüncü yılında başladığının söylenmesinin sebebi; Osman'ın hilafetinin başlangıç tarihi hakkında var olan ihtilaftır. Bazılarına göre halk hicretin yirmi üçüncü yılında Zilhicce ayının son on gününde Osman'a biat

gi bir senet zikretmeden hicretin 30. yılında bu işin yapılmaya başlandığını söylemişlerdir. İbn Esir diyor ki: "Bu senede Huzeyfe, Abdurrahman b. Rabia'nın isteğiyle savaşa gitti. Savaş esnasında halkın Kur'ân hakkında ihtilaflarına tanık oldu. Savaştan döndükten sonra Halife Osman'dan bu sorunu çözmesini istedi. Osman da buna bir çözüm buldu."¹ İbn Esir tarihi saptamada büyük bir ihtimalle yanlışlık yapmıştır, çünkü;

1- Ebu Mihnef'in rivayetine göre hicretin 24. yılında Ermenistan'da bir savaş vuku bulmuştur. Taberî de bunu bu şekilde nakletmiştir.² İbn Hacer diyor ki: "Ermenistan Osman döneminde fethedilmiştir. Bu ülkeye gönderilen İslâm ordusuna Irak ahalisinden Selman b. Rabia komutanlık yapıyordu. Osman, Irak ve Şam halkının bu savaşa katılmasını emretti. Şam ordusunun komutanı Habib b. Seleme el-Fihri idi. Huzeyfe'de bu savaşa katılanlardandı." İbn Hacer sözlerine şu şekilde devam ediyor: "Tarihçilerin naklettiklerine göre hicretin 25. yılında yani Velid b. Ukbe'nin Kufe valiliğine tayin edildiği ilk günlerde Ermenistan fethedildi. Velid tam bu sırada Osman tarafından Kufe valiliğine atandı."³

2- Abdurrahman b. Rabia'nın komutanlık ettiği savaş hicretin 22. yılında vuku bulmuştur. Bu savaşta Abdurrahman'a eşlik eden kişi Huzeyfe b. Useyd el-Gaffari idi, Huzeyfe b. Yeman Abesî değildi.⁴

3- Hicretin 30. yılında Said b. As, Velid'in yerine Kufe valiliğine atandı. O, bu sıralarda Taberistan savaşı için hazırlık yapıyordu. İbn Abbas, İbn Zübeyr ve Huzeyfe bu savaşta ona eşlik ediyorlardı.⁵ Said hicretin 34. yılına kadar Medine'ye dönmedi ve bir yıl sonra da Osman öldürüldü.⁶

Said b. As'ın mushafları denkleştirme (tekleştirme) komitesinin üyesi olduğu ve komitenin hicretin 30. yılında çalışmalarına başladığı kabul edi-

---

etti. Bu iddia kabul edilirse, Mushaflar komitesinin teşkili Osman'ın hilafetinin üçüncü yılına denk gelir. Başka bir rivayete göre ise hicretin 24. yılında Muharrem ayının ilk on gününde Osman'a biat edilmiştir. Bu rivayet esas alınırsa Mushaflar Komitesi Osman'ın hilafetinin ikinci yılının sonlarına doğru çalışmalarına başlamış, demektir. Daha fazla bilgi için; Tarih-i Taberî, C: 3, s. 304 ve c. 4, s. 242.

1- el-Kamil Fi't-Tarih, c. 3, s. 111. el-Futuhatu'l-İslâmiyye, c. 1, s. 175.

2- Tarih-i Taberî, c. 4, s. 346-347.

3- Fethu'l-Bari, c. 9, s. 13-14.

4- Tarih-i Taberî, c. 4, s. 155.

5- Aynı kaynak. s. 269-271.

6- Aynı kaynak. c. 330-360.

lirse, bu durum değindiğimiz hadiselerle çelişki arz etmektedir. Ayrıca bu, İbn Zübeyr ve İbn Abbas'ın komiteye üye olmalarıyla örtüşmemektedir.

4- Zehebî, Ubey b. Kâ'b'ın hicretin 30. yılında vefat ettiğini yazmaktadır. O, Vakidi'nin şöyle söylediğini naklediyor: "Ubey b. Kâ'b'ın mushafı komite üyelerine dikte ettirdiği ve mushafların karşılaştırılmasında komite üyelerinin ilk başvuru mercii olduğu kesindir."¹

5- Yezid Nakhaî'nin daha önce bahsi geçen rivayeti de mushafların hicretin otuzuncu yılından önce tekleştirildiğini göstermektedir. İbn Hacer'in sözünde de bu hareketin Velid b. Ukbe'nin Kufe valiliğinin başlangıcında gerçekleştiği beyan edilmiştir.² Velid Kufe valiliğine hicretin 26. yılında ve Seyf'in rivayetine göre ise hicretin 25. yılında atandı.³

6- Mushafların hicretin 25. yılında denkleştirildiğine dair en güçlü delil İbn Ebi Davud'un, Mus'ab b. Sa'd'dan naklettiği rivayettir. O şöyle diyor: "Osman Kur'ân'ı toplamaya başladığında Müslümanlara hitaben okuduğu hutbede dedi ki: "Peygamber'in vefatı üzerinden 15 yıl geçmesine rağmen siz Kur'ân hakkında görüş ayrılığına düşmüşsünüz. Ben, yanında Kur'ân'dan bir şey bulunduran ve bu hususta Peygamber'den bir şey işiten herkesin onu getirip ilgili komiteye teslim etmesini istiyorum."

Peygamber efendimiz hicretin 10. yılında vefat ettiğine göre, on beş sene sonra Osman'ın bu hususta okuduğu hutbe mushafları tekleştirme hareketinin başlangıcının hicretin 25. yılı olduğunu göstermektedir. Öte yandan sadece İbn Esir, Huzeyfe'nin hicretin 30. yılında Osman'a mushafları tekleştirmesi önerisinde bulunduğunu nakletmiştir. Onun rivayetinin niteliği, rivayetin tarihî bir belgeye dayandığını göstermiyor. Bu yüzden onaylanması mümkün değildir. Ayrıca önemli hadiselerin tarihî tespiti, ilmî bir araştırmaya göre yapılmalıdır. Taberî'nin kendisi Nehavend Savaşı'nın tarihinde olduğu gibi, olaylar ve savaşlarla ilgili naklettiği tarihlere pek güvenmiyor. Bazen bir olayın baş gösterdiği tarih hakkında kuşkulu davranmaktadır. O mezkûr savaş hakkında kesin bir tarih vermiyor. Bu savaşın hicretin 18. veya 21. yılında olduğunu söylüyor.⁴

1- Zehebî, Mizanu'l-İtidal, c. 2, s. 84. Tabakat-ı İbn Sa'd, c. 3, s. 62, Bölüm: 2.

2- Fethu'l-Bari, c. 9, s. 13-14.

3- Tarih-i Taberî, c. 4, s. 251.

4- Tarih-i Taberî, c. 4, s. 114.

Bu yüzden bir hadisenin tarihinin kesin bir şekilde bilinip tespit edilmesi için yalnızca tarihçilerin söyledikleriyle yetinmek doğru değildir. Bir hadisenin doğru tarihine itimat ancak çok yönlü inceleme sonucunda mümkün olabilir.

Çalışmanın Muhtelif Aşamaları

Mushafları denkleştirme komitesi görevini üç aşamada sona erdirdi.

1- Bir mushafı hazırlayıp Müslümanlar arasında dağıtmak için sahih olan tüm kaynak ve belgeleri toplamak.

2- Mevcut mushafların sıhhat derecesinin belirlenip aralarında ihtilafın bulunmadığından emin olunması amacıyla birbirleriyle karşılaştırılması.

3- Tüm İslâm ülkelerinde var olan mushaf sahifelerinin toplatılıp yok edilmesi.

Son olarak tüm Müslümanların sadece bu mushafı okumakla yükümlü kılınması ve diğer mushafları okumaktan alıkonulmaları.

Fakat bu komite mevzu bahis olan bu üç aşamada gerekli olan titizliği göstermeyip verilen görevde gevşeklik gösterdi. Bu gevşeklik, daha fazla zamana ihtiyaç duyulan mushafların karşılaştırılması aşamasında daha da belirgindi.

Mushafların toplatılıp yok edilmesi hususunda Osman şu metodu uyguladı; bazı kimseleri İslâm ülkesinin muhtelif bölgelerine gönderip var olan mushaf veya sahifelerin toplatılıp yakılmasını emretti. Bu aşamada biraz daha temkinli veya yavaş hareket etmesi gerekiyordu.¹

Tarihçi Yakubî bu konu hakkında diyor ki: "İslâm ülkesinin dört bir yanında mevcut bulunan tüm mushaf ve sahifeleri topladılar. Onları sirkeli suda kaynatıp temizlediler." Bazıları da şöyle diyor: "Onları toplatıp yaktılar." Yalnızca Abdullah b. Mesud'un mushafı yakılmadı. Zira o mushafını Kufe valisi olan Abdullah b. Amir'e vermedi. Mushafını vermekten kaçındığı için Halife Osman onu Medine'ye çağırttı. Abdullah b. Mesud camiye girdiğinde Osman hutbe okumakla meşguldü. Onu görür görmez hutbesini yarıda kesip şöyle dedi: "Kötü ahlaklı bir hayvan içeri giriyor." bu sözü işitir işitmez İbn Mesud da ona karşı kaba sözler sarf etmeye başladı. O anda Osman, İbn Mesud'un ayağından tutulup yere serilmesini

1- Sahih-i Buhârî, c. 6, s. 226.

emretti. Yan kaburgaları kırılıncaya kadar yerde süründürdüler. Bu duruma daha fazla tahammül edemeyen Hz. Peygamber'in zevcesi Aişe feryat edip birçok söz söyledi.¹

Osman işin başında mushafları denkleştirme işinin çok kolay olduğunu düşünmüştü, bu yüzden ilk aşamada yeterince ehil ve salahiyet sahibi olmayan kimselerden bir komite oluşturdu. İşin çok zor olduğunu görünce aralarında karilerin öncüsü olan Ubey b. Kâ'b'ın da bulunduğu daha liyakatli ikinci bir grup oluşturup işleri devam ettirdi.² Ebubekir'in zamanında üzerinde Kur'ân ayetlerinin yazılı bulunduğu ve Peygamber'in hanımlarından Hafsa'nın yanında korunan sayfaları da istedi. Hafsa işin başında bu sayfaları Osman'a vermekten kaçındı. Büyük bir ihtimalle yok olmasından korktuğu için vermiyordu. Osman tekrar bu sayfaları kendisine vereceğini vaat edince o da diğer mushaflarla karşılaştırmada güvenilir bir belge olarak kendisinden yararlanılması ve çoğaltılması için bunları Osman'a verdi.³

Öte yandan Osman tüm Müslümanlara şu duyuruyu yaptı: "Kim Peygamber'den Kur'ân'ın herhangi bir bölümünü işitip yanında bulduruyorsa onu yetkili olan komiteye versin"⁴ Bu duyurudan sonra halk, kemik, tahta parçaları, levhalar ve taşlar üzerine yazdıkları ayetleri getirip komiteye verdi. Belki de komite, Peygamber ile yapılan son Kur'ân mukabelesinde hazır bulunanların Kur'ân ayetlerini kendisine takdim etmelerini bekliyordu. İbn Sirin bu konu hakkında diyor ki: "Bir ayet hakkında ihtilaf söz konusu olduğu zaman o ayetin yazımı erteleniyordu. Bazıları ayetlerin yazımının ertelenmesinin Peygamber'in son mukabelesinde hazır bulunanların mushaflarının temini amacıyla yapıldığını söylüyorlar."⁵

Enes b. Malik diyor ki: "Ben ayetleri kâtiplere dikte eden kimseyim, çoğu zaman ihtilaf konusu olan bir ayet hakkında, ayeti Peygamber'den en son işiten kimselerin görüşüne başvurulurdu. Bu kimselerin Medine'de hazır bulunmamaları durumunda ihtilaf ayetin başı ve sonu yazılıp ihti-

1- Tarih-i Yakubî, c. 2, s. 159- 160.

2- Tenzihu't-Tehzib, c. 1, s. 187. Tabakat-ı İbn Sad , c. 3, s. 63, bölüm 2,

3- Mesahif-i Sicistanî, s. 59. Sahih-i Buhârî, c. 6, s. 226.

4- Mesahif-i Sicistanî, s. 24.

5- Aynı kaynak.s. 25.

laf konusu olan yer boş bırakılır ve o kişilere gönderilip onlardan işittiklerini boş yere yazıp kendileriyle birlikte getirmeleri istenirdi.¹

Ubey b. Kâ'b Kur'ân'ı onlara dikte ettiriyor, onlar da yazıyorlardı. Veya ihtilafı olan bir ayeti ona gönderiyorlardı. O düzelttikten sonra yazmalarını için komite üyelerine geri gönderiyordu.

Konu ile ilgili olarak Ebu Aliye şöyle rivayet etmektedir: "Komite üyeleri Ubey b. Kâ'b'ın mushafını esas alarak Kur'ân ayetlerini topluyorlardı. Ubey b. Kâ'b'ın kendisi bizatihi ayetleri okuyor, bir grup da yazıyordu."²

Halife Osman'ın kölesi Abdullah b. Hani Berberî diyor ki: "Ben Osman'ın yanındaydım. Muhtelif mushafları birbirleriyle karşılaştırdıklarını görüyordum. Osman üzerinde «وَلَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ» ve «لَمْ يَتَسَنَّ» ve «فَأَهْلُ الْكَاْفِرِينَ» yazılı olduğu bir koyunun omuz kemiğini bana verdi. Ben onları alıp Ubey b. Kâ'b'a götürdüm. O bu kelimeleri şu şekilde düzeltti: «لَمْ يَتَسَنَّ»³ ve «فَأَهْلُ الْكَاْفِرِينَ»⁵.

Mushafların karşılaştırılması aşamasında bazı dikkatsizlikler yaşanmıştır. Denkleştirilmiş olan bu mushaf nüshasında çok büyük çelişkiler ve imla hataları vardı. Başka yerlere gönderilen bu mushafın nüshaları imla açısından birbirleriyle uyum içerisinde değildi. Bu işin sorumluları komite üyeleri ve onlardan önce Halife'nin kendisiydi. Zira o, imla hatalarının yapıldığını fark etmesine rağmen bir çözüm yolu bulmaya çalışmadı.

İbn Ebi Davud'un rivayetine göre Şam halkından bazıları şöyle diyorlardı: "Bizlerin ve Basralıların mushafı Kufelilerin mushafından daha doğrudur." Zira Osman mushafların yazılmasını emrettiğinde Kufeliler için yazılmış olan mushaf, Abdullah b. Mesud'un kıraati esas alınarak hazırlanmıştı. Bu mushaf diğer mushaflarla karşılaştırılıp tashih edilmeden Kufe halkına gönderildi. Lakin Şam ve Basra halkı için yazılan mushaflar karşılaştırılıp tashih edildikten sonra o bölgelere gönderildi.⁶

Bu durum mushafların tashih edilmeden İslâm diyarının muhtelif beldelerine gönderildiğini göstermektedir. Nitekim İbn Ebi Davud'un ri-

1- Aynı kaynak.s. 21.

2- Mesahif-i Sicistanî, s. 30.

3- Bakara, 259.

4- Rum, 30.

5- Tarık, 17.

6- Mesahif-i Sicistanî, s. 35.

vayetine göre, muhtelif şehirlerin mushafları arasındaki ihtilaflar, dikte açısından doğruluk hususunda mushafların karşılaştırılmasındaki dikkatsizliği ayan kılmaktadır.¹

İbn Ebi Davud'un konuyla ilgili başka bir rivayeti ise bu önemli hususta daha ciddi ihmalkârlığı göstermektedir. "Mushafların nüshaları hazırlanırken bir nüshayı Osman'a götürdüler. Osman eline alıp baktı ve çok güzel hazırlamışsınız deyip şunları ilave etti: "Lakin bir takım imla hataları vardır. Eğer dikte eden Huzeyl kabilesinden, yazan da Sakif kabilesinden olsaydı bu hatalar olmayacaktı. Ama Araplar ana dilleri olması hasebiyle bunları doğru okurlar."²

Bu tür bir ihmalkârlığın olmaması gerektiğini söylememiz lazım. İmla hatalarının olmaması için Allah'ın kitabının daha dikkatlice incelenmesi gerekmiyor muydu? Öte yandan halifenin, "Araplar ana dilleri olması hasebiyle doğru okurlar." şeklindeki iyimser arzunun ne anlamı olabilir? Acaba Osman işin başında dikte edeni Huzeyl, yazanı da Sakife kabilesinden seçemez miydi? Hâlbuki onların bu işe daha layık olduklarını kendisi tespit etmişti. Lakin o, daha layık olanların yerine kendi dostlarından ve akrabalarından kimseleri tercih etti. Nitekim bu yersiz seçim daha sonraları Müslümanlar arasında farklı kıraatlerin meydana gelmesine ortam hazırladı.

Osmanî Mushafların Sayısı

Tarihçiler, Halife Osman tarafından hazırlatılan ve İslâm dünyasının farklı beldelerine gönderilen mushafların sayısı hakkında farklı rivayetler nakletmişlerdir. İbn Ebi Davud bu mushafların sayısının altı olduğunu ve o zamanın önemli altı İslâmî merkezine gönderildiğini söylemektedir. Bu altı İslâmî merkez sırasıyla şunlardır: Mekke, Kufe, Basra, Bahreyn, Şam ve Yemen. İbn Ebi Davud sözlerinin devamında diyor ki: "Bu altı nüshaya ek olarak bir nüsha da Medine'de bırakıldı. Medine'deki nüsha "Asıl" veya "İmam" nüsha olarak adlandırılıyordu."³

Yakubî kendi tarihinde bu altı nüshaya ilave olarak iki nüshadan daha söz ediyor ve bunların Basra ve el-Cezireye gönderildiğini yazıyor.

1- Aynı. s. 39-49

2- Mesahif-i Sicistanî, s. 32-33

3- Mesahif-i Sicistanî, s. 34.

Gönderilen her mushaf o bölgenin merkezinde korunuyor ve üzerinden başka nüshalar hazırlanıyordu.¹ Bu mushafların kıraatleri, bu bölgelerde resmi kıraat olarak kabul ediliyordu. Diğer kıraatler yasaklandığı için, mushafların bulunduğu bölgelerde diğer kıraatlere göre Kur'ân'ı okuyanlar cezalandırılıyordu.

Medine'de korunan mushaf başvuru kaynağıydı. Etraf bölgelere gönderilen mushaflar arasında bir ihtilaf söz konusu olduğu zaman, Medine'deki mushafa başvuruluyor ve ona göre düzeltmeler yapılıyordu.

Osman'ın her mushafla birlikte bir Kur'ân karisini de o bölgeye gönderdiği rivayet edilmiştir. Örneğin Abdullah b. Saib Mekke'ye, Muğire b. Şihab Şam'a, Ebu Abdurrahman Sulemî Kufe'ye ve Amr b. Abdulkays da mushafla birlikte Basra'ya gönderildi. Bu şekilde başka kariler de diğer bölgelere gönderildiler. Zeyd b. Sabit de halife tarafından Medine karisi olarak atandı.²

Halife'nin memurları bu mushafları korumak için fevkalade bir dikkat ve titizlik gösteriyorlardı. Halkın mushaflara olan yoğun ilgisi ve muhafazası için göstermiş olduğu azami dikkat bunların devam ve bekasını sağlamıştır. Sonraları bu mushaflarda noktalama, irab ve hiziplere ayırma gibi bazı değişiklikler yapıldı. Bu aşamada yapılan en önemli değişikliklerden biri de, Kur'ân hattının ilkel Kufe hattından bugünkü bilinen Kufe hattına dönüştürülmüş olmasıydı. Daha sonraki dönemlerde mushaf-ı şerifin Nesih hattı başta olmak üzere bilinen diğer hatlarla da yazılması yaygınlık kazandı. Bu gelişmeler sürecinde Osman döneminde yazılan mushaflar yavaş yavaş unutulmaya başlandı ve onlardan geriye bir eser kalmadı.

Yakut el-Hemevi (öl. 676 h.) şöyle naklediyor: "Osman b. Affan'ın hatıyla yazıldığı söylenen mushaf Şam camisindedir."³ Bu mushafı Fazlullah el-Ömerî (öl. H. 749) görmüştür. O bu hususta şöyle diyor: "Osman b. Affan'ın eliyle yazılmış olan Osmanî mushaf Şam camisinin sol tarafında korunmaktadır." Lakin Halife Osman'ın kendi eliyle mushaf yazdığı hiç-

1- Tarih-i Yakubî, c. 2, s. 160.

2- Menahilu'l-İrfan, c. 1, s. 396-397.

3- Yakut el-Hemevî, Menahilu'l-İrfan, c. 1, s. 396-397

bir yerde kaydedilmemiştir. Bu mushafın halife tarafından Şam'a gönderilmiş olan ve Şam mushafı diye bilinen mushaf olması mümkündür.¹

İbn Kesir de (öl. H. 774) bu mashaftan bahsetmektedir. Fakat mushafın Halife Osman tarafından yazıldığını söylememektedir. İbn Kesir şöyle diyor: "Zamanımızdaki en meşhur Osmanî mushaf Şam'da bulunmaktadır. Bu mushaf Şam camisinin doğu cephesindeki sütunun yanında muhafaza edilmektedir. Bu mushaf geçmişte Taberiye şehrinde bulunuyordu, hicrî 517'de Şam'a getirildi. Ben onu gördüm, oldukça hacimli ve büyük bir kitaptı. Güzel, açık, pişkin ve güzel bir mürekkeple deve postundan hazırlanmış sayfalar üzerine yazılmıştı."²

Meşhur Seyyah İbn Batuta (öl. H. 779) diyor ki: "Şam camisinin doğu sütununda mihrabın karşısında büyük bir mahzen bulunmaktadır. Osman b. Affan'ın Şam'a gönderdiği mushaf bu mahzendedir. Cuma namazından sonra halka açılmaktadır. Halk bu mushafı öpmek için akın ediyor."³ Bu mushafın hicrî 1310 yılında meydana gelen bir yangın sonucu yandığı söyleniyor.⁴

Dr. Subhi Salih diyor ki: "Arkadaşım Dr. Yusuf el-Aş bana, Kadı Abdu'l-Hasan el-Ustuvâ'nın bu mushafı yanmadan önce gördüğünü ve bu mushafın Şam camisinde bir mahzende korunduğunu söyledi."⁵

Üstat Zerkavî de bu konu hakkında diyor ki: "Osmanî mushafların varlığı hakkında hâlihazırda elimizde kesin bir delil yokken onların bulunduğu yeri nasıl belirleyebiliriz."

Mısır'ın kütüphanelerinde bulunan bazı tarihî mushaflar hakkında yapılan tahmin ve değerlendirmelere göre bunlardan bazılarının Osmanî mushaf olduğu söylenmektedir. Zira bu mushaflarda sureleri ayırt eden bir takım alamet ve işaretler mevcuttur. Hâlbuki Osmanî mushaflarda bu kabil işaret, alamet ve yıldızların olmadığını biliyoruz.

İmam Hüseyin'in (a.s) türbesinde de eski Kufe hattıyla yazılmış olan ve Halife Osman'a atfedilen bir mushaf bulunmaktadır. Bu mushafın harf-

1- Mesaliku'l-Ebsar Fi Memaliki'l-Emsar, c. 1, s. 195.

2- Fezailu'l-Kur'ân, s. 49.

3- İbn Batuta'nın rihlesi, Seyahatname c. 1, s. 54.

4- Ahmed b. Ali Makrizî, el-Hutut, c. 5, s. 279.

5- Subhi Salih, Kur'ânî İlimler, s. 89, haşiye.

leri her türlü işaret ve noktalamadan aridir. Hacmi de çok büyük olan bu mushaf Medine ve Şam mushafıyla uyum arz etmektedir. Özellikle «يرتد» kelimesi «يرتدد» şeklinde yazılmıştır. Büyük bir ihtimalle bu mushaf Şam veya Medine mushafı örnek alınarak yazılmıştır.¹

Ayrıca bazı sayfaları Necef şehrindeki "Alevî Hazinesinde" bulunan mushaf da İmam Ali'ye (a.s) isnat edilmektedir. Bu mushafın hattının İmam'ın hattı olduğu söylenmektedir. Bu mushaf eski Kufe hattıyla yazılmıştır. Mushafın sonun da şöyle denilmektedir: "Bu mushafı Ali b. Ebu Talib hicrî 40 yılında yazmıştır."

Kahire'de İmam Hüseyin camisinde de bir mushaf bulunmakta ve bu mushafın İmam Ali (a.s) tarafından yazıldığı söylenmektedir. Bu mushaf da eski Kufe hattıyla yazılmıştır. Üstat Zerkanî bu mushaf hakkında diyor ki: "Bu mushafın Ali (a.s) tarafından veya onun emriyle Kufe'de yazılmış olması mümkündür."

Üstad Ebu Abdullah Zencani diyor ki: "Ben hicrî 1353 yılında zilhicce ayında Necef'teki Alevî kütüphanesinde Kufe hattıyla yazılmış bir mushaf gördüm, mushafın sonunda "Ali b. Ebu Talib bu mushafı hicretin 40. yılında yazmıştır." şeklinde bir not vardı. Kufe hattında Ebi ve Ebu birbirlerine çok benzediklerinden bu mushafın Ali'nin yazmış olması mümkündür ve bunun imla tarzının daha isabetli olduğu tahmin edilmektedir.²

İbn Batuta diyor ki: "Osman'ın öldürüldüğü zaman okuduğu ve kan izlerinin üzerinde olduğu mushaf Basra'da bulunmaktadır. Onun kan izi "فَسَيَكْفِيكَهُمُ اللَّهُ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ / Allah, onlara karşı seni koruyacaktır. O, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir."³ ayetinin üzerinde bulunmaktadır."⁴

Semhudi, Muhriz b. Sabit'ten nakledip diyor ki: "Osman mushafının Halid b. Amr b. Osman'ın eline geçtiği haberi bana ulaştı. Abbasî halifesi Mehdi saltanat tahtına oturunca o mushafı Medine'ye gönderdi. Bugün Medine'de okunan Kur'ân o mushafın kendisidir. O mushafın Medine'ye ulaşmasıyla minberin aşağısındaki bir sandık içinde korunan Haccac mushafı artık okunmadı."

1- Menahilu'l-İrfan, c. 1, s. 397-398.

2- Tarih-i Kur'ân, s. 46.

3- Bakara, 137.

4- İbn Batuta'nın Seyahetnamesi, c. 1, s. 116.

İbn Zubale de diyor ki: "Malik b. Enes bana dedi ki: Haccac önemli olan şehirlere mushaf gönderdi. Medine'ye de büyük bir mushaf gönderdi. Bu mushaf Peygamber makamının nişanesi olan sütunun sağ tarafında yer alan bir sandıkta korunuyordu. Perşembe ve cuma günleri sandık açılıyordu. Abbasî halifesi Mehdi çok güzel ve kıymetli olan bir mushafı Medine'ye gönderdiği zaman Haccac'ın mushafı sandıktan çıkarılıp yerine o mushaf konuldu."

Semhudi diyor ki: "Bugün caminin ortasındaki bir kubbede bulunan ve Osman'ın olduğu söylenen mushaf hakkında hiç kimse bir şey söylememiştir."

Camilerde bulunan mushaflar hakkında yazı yazan ilk kişi İbn Neccar'dır. O diyor ki: "Eski mushaflar zaman aşımıyla sayfaları çürüyüp dağıldı ve onlardan geriye bir şey kalmadı."¹

Osmanî Mushafların Genel Özellikleri

Osmanî mushaflar surelerin tertip ve düzeni açısından sahabelerin yazdıkları mushaflara benziyordu. Aynı sahabe metodunda olduğu gibi önce büyük sureler sonra küçük sureler yazılmıştı. Osmanî mushaflarda noktalar ve kelimelerin irabını gösteren alamet ve işaretler bulunmuyordu. Bu mushaflarda, dörtte bir, beşte bir veya onda bir gibi taksimatlar yapılmıştı. Bunlarda yazım ve imla hataları ve hatta çelişkiler mevcuttu. Sebebi ise sahabelerin bildiği ve kullandığı hattın ilkel dönemini yaşamış olmasıydı. Bu mushafların genel özellikleri sırasıyla şunlardır;

1- Tertip:

Daha önce de söylendiği üzere, Osmanî mushafın tertibi elimizdeki mevcut olan mushafın tertibinin aynısıdır. Sahabe mushaflarının tertibi-ne benziyordu. Özellikle de Ubey İbn Kâ'b'ın mushafıyla tamamen muatabıktı. Çok nadir bazı farklılıkları vardı. Örneğin; sahabe mushaflarında, Yunus Suresi yedi büyük sureden sayılmıştı ve sıralamada yedinci² veya sekizinci³ sırada yer alıyordu.

1- Semhudî, Ahbaru'l-Mustafa, c. 2, s. 667- 668.

2- İbn Mesud'un Mushafı.

3- Ubey İbn Kâ'b'ın Mushafı.

Fakat Osmanî mushafta Enfal ve Tevbe sureleri birleştirilip bir sure olarak yedinci sıraya konulmuş ve yedi büyük sureden sayılmıştı. Yunus suresi ise yüz ayetli (mein) surelerden sayılmış ve yeri değiştirilmişti. İbn Abbas Osman'ın bu girişimine itirazda bulunup şöyle dedi: "Neden Mesani surelerden sayılan Enfal¹ suresi ile Mein surelerden sayılan Tevbe Suresi'ni, aradaki Besmeleyi kaldırarak bir sure yaptın ve büyük sureler grubuna dâhil ettin?" Osman cevabında şöyle dedi: "Peygamber'e bazı sureler nazil olduktan bir müddet sonra bazı ayetler nazil oluyordu. Ayetler nazil olduğunda Peygamber vahiy kâtiplerini çağırıp onlara şu ayeti filan surenin filanca yerine yazın, diyordu. Enfal Suresi hicretin ilk günlerinde Medine'de nazil olan surelerdendir. Tevbe Suresi ise son sıralarda nazil olan surelerdendir. Fakat bu iki surenin içeriği birbirine benzemektedir. Ben bu iki surenin bir olduğunu zannediyordum. Peygamber de Tevbe Suresi'nin Enfal Suresi'nin devamı olup olmadığını beyan etmeden bu dünyadan göçüp gitti. Bunun için ben bu iki sureyi birleştirdim, arasındaki Besmeleyi de kaldırıp, yedi büyük sureden biri kıldım."²

Bu durum sahabe'nin Kur'ân surelerinin tertibinde içtihat yaptıklarını göstermektedir. Osman bazı ayetlerin sonradan nazil olduğunu ve Peygamber'in bu ayetlerin kendi yerlerine yazılmasını emrettiğini biliyordu. Halife Osman Enfal ile Tevbe surelerinin genel akışındaki benzerlikten dolayı, Tevbe Suresi'nin Enfal Suresi'nin bir uzantısı olduğunu tahmin etmişti.³ İki surenin akışı şu açıdan birbirine benzemektedir; her iki surede de İslâm düşmanları, kâfir ve münafıklar sert bir dille yerilmekte ve Müslümanlar ise "La ilahe illallah" kelimesini yeryüzünde yükseltmek için verdikleri mücadelede azim, sebat ve kararlılığa teşvik olunmaktalar. Her halükârda bu iki sure hakkında bir şey söylenmediğinden dolayı, Osman bu iki sureyi birleştirerek bir sure yaptı ve yedi büyük sureden biri kıldı. Belki de Halife Osman Tevbe Suresi'nin Allah'ın kâfirlere vaat etti-

---

1- Enfal suresi İbn Mesud'un Mushafı mesani ve Ubey İbn Kab'ın Mushafında ise mein surelerden sayılmıştır.

2- el-Mustedrek, c. 2, s. 221- 330.

3- Ayyaşî'nin kendi tefsirinin 2. cildinin 73. sayfasında naklettiği rivayet, Enfal ve Tevbe surelerinin bir sure olduğunu gösteriyor. Bu konuda âlimler arasında görüş farklılığı mevcuttur. (Tabersî Tefsiri, c. 5, s. 2'ye bakınız.) Ayyaşî bu iki surenin bir sure sayılmasını tercih etmektedir. Çünkü her surenin sonu bir diğer surenin başlangıcı olan Besmele ile belli oluyor. Tefsir-i Ayyaşî, c. 1, s. 19.

ği azabı bildiren ve şiddetli bir uyarı olduğundan dolayı, mutlak rahmet olan Besmele ayeti ile nazil olmadığını nazar-ı itibara almadı. Çünkü azap ve şiddetli uyarının rahmet cümlesi ile başlaması münasip olamaz. Bunun içindir ki, Hz. Ali (a.s) şöyle buyuruyor: "Bismillah güvence içindir, hâlbuki Tevbe Suresi'nde kılıca ağırlık verilmiştir."¹

Nitekim Osmanî mushafın diğer mushaflarla bir takım ihtilafları vardır, ama bu ihtilaflar cüzdür. İhtilaflar sadece surelerin sıra düzeni, takdim ve tehirlerle ilgilidir.

2- Noktalama ve İşaretler:

Osmanî mushaflar o zamanlar yürürlükte olan ve noktalı harfleri noktasızlardan ayırt eden her türlü noktalama işaretinden yoksun olan Arap hattıyla yazılmıştı. Bu hatta «ب ت ث» ve «ی» harfleri arasında herhangi bir fark yoktu. «ج ح» ve «خ» harfleri de birbirinden ayırt edilemiyordu. Ayrıca kelimelerin irab ve hareketleri de üstün, esre, ötre veya tenvin ile gösterilmiyordu. Okuyucu okuma anında karinelere yararlanarak bu harfleri birbirinden ayırt ediyor ve kelimelerin kip ve irabını belirliyordu.

Bunun için İslâm'ın ilk yıllarında, Kur'ân okumak ve öğrenmek daha fazla nakle ve işitmeye dayanıyordu. İşitme yolunun dışında denilebilir ki, Kur'ân'ın okunması yasak idi. Örneğin «تبلو، تبلو، تبلو» veya «تتلو» ve «يتلو» kelimeleri arasında hiçbir fark söz konusu değildi. Ayrıca «تعلمه، تعلمه، نعلمه» ve benzeri birçok kelime arasında bir fark yoktu. Bunların biri diğerlerinden ayırt edilemiyordu. Bunun için; «لَمَنْ لَمَنْ لَمَنْ لَمَنْ لَمَنْ خَلَقَكَ أَيَّةً»² ayeti pekala «لَمَنْ خَلَقَكَ» şeklinde okunabilirdi.

Ayetin manası şudur: "Senden sonra gelenler için bir ayet olsun." Burada hitap Firavun'adır. İkinci yazılışta mana "Yarattıkların için bir delil olsun" şeklinde değişmektedir.

Mushafların noktalamadan yoksun olmalarından dolayı baş gösteren farklı kıraatlerden birkaç örneği aşağıda sıralıyoruz:

Bakara Suresi 259. ayet; «نُنشِرُهَا، نُشِرُهَا، تُنَشِرُهَا»³

1- el-Mustedrek, c. 2, s. 330. el-İtkan, c. 1, s. 65. Mecmau'l-Beyan, c. 5, s. 2 .

2- Yunus, 92.

3- bk. Tefsir-i Tabersî, c. 2, s. 368.

Âl-i İmrân Suresi 48. ayet; «يَعْلَمُهُ، نُعَلِّمُهُ»¹

Yunus Suresi 30. ayet; «تَبْلُو، تَتْلُو»²

Yunus Suresi 92. ayet; «نُنَجِّيكَ، نُنَجِّيكَ»³

Ankebut Suresi 58. ayet; «لُنَّبِوَنَنْهَمُ، لُنَّبِوَنَنْهَمُ»⁴

Sebe Suresi 17. ayet; «نُجَازِي، نُجَازِي»⁵

Hucurat Suresi 6. ayet; «فَتَبَيَّنُوا، فَتَبَيَّنُوا»⁶

Görüldüğü gibi mushafların noktalama işaretleri ve irablardan yoksun olmaları daha sonraki dönemlerde farklı kıraatlerin oluşmasının başlıca nedeni olmuştur. Zira insanlar yalnızca işitme ve ezberleme yoluyla öğreniyorlardı. Durum böyle olunca zaman seyrinde ayetlerin nakli veya işitilmesinde imla hatalarının vuku bulması mümkün olabiliyordu. İnsanoğlu bir şeyi ezberlemekte her ne kadar dikkat ederse etsin yanlış yapması veya o şeyin bir miktarını unutmaması mümkündür. Ancak yazıldığında bu ihtimal ortadan kalkar. Nitekim "Ezberlenen unutulur, ama yazılan baki kalır." denilmiştir.

Buna ilave olarak Arap olmayan milletlerin Arap bölgelerine veya etraf bölgelere akın etmeleri ve buna paralel olarak İslâm devletinin sınırlarının günbegün genişlemesi doğal bir şekilde kıraat farklılıklarını körüklüyordu. Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğu zaman mushafları tekleştirme (birleştirme) komitesinin İslâm dünyasının tümünü ve geleceğini göz önünde bulundurarak Kur'ân-ı Kerim'in kıraatinde meydana gelebilecek sorunlara önceden çare bulması gerekiyordu. Başka bir ifadeyle komite üyelerinin bu hususta uzak görüşlü ve basiretli hareket etmeleri gerekiyordu. Lakin yöneticilerin ihmalkârlığı ve bu husustaki gevşekliği bu önemli işin arzulanan şekilde gerçekleşmesini engellemiş oldu.

İbn Cezeri zamanın yöneticilerinin bir hikmete binaen noktalama işaretlerinden kaçındığını düşünüp demiştir ki: "Peygamber'den ulaşan her

1- Aynı kaynak. S. 444.

2- Aynı kaynak, c. 5, s. 105.

3- Aynı kaynak, s. 130.

4- Aynı kaynak, c. 8, s. 290.

5- Aynı kaynak, s. 348.

6- Aynı kaynak, c. 3, s. 94 ve c. 9, s. 131.

türlü kıraatin kabul edilmesi için noktalama yapılmamıştır. Zira o zamanlarda öğrenme hat ve yazıya değil, işitme ve ezberlemeye dayanıyordu."¹

Zerkani de bu makul olmayan görüşü savunup diyor ki: "Farklı kıraatlerin kabul edilmesi için o gün Kur'ân kelimeleri noktasız ve işaret-siz yazılmıştır."² Hâlbuki o zamanlar Arapça noktalama işaretlerinden yoksundu. Arap toplumu okuma ve yazmaya yeni başlamıştı. Bu yüzden noktalama işaretlerini bilmiyorlardı. Dolayısıyla İbn Cezeri ve Zerkani'nin söyledikleri kabul edilebilecek yönü olmayan asılsız sözlerdir.

3- Yazım Hataları:

Yazının gayesi, konuşma anında lafızlar vesilesiyle dillendirilen mana ve mefhumların başkalarına ulaştırılmasıdır. Yani yazıdan maksat, istenilen mana ve mefhumu beyan eden lafızı canlandırıp yansıtmaktır. Bu yüzden yazının konuşulan lafız ile tamamen uyum sağlaması gerekir. Söylenen şeyin aynısının yazılması gerekir. Ancak bu şekilde yazı hiçbir eksiklik ve fazlalık olmaksızın lafız için bir ölçü olabilir.

Öte yandan imla ve yazım metotları yukarıdaki kural ile tam bir uyum arz etmemektedir. Lakin yazı ile konuşma arasındaki farklılıklar herkes tarafından uygulandığı sürece bir sorun çıkmaz ve maksadın dile getirilmesinde bir aksama olmaz.³ Zira Kur'ân kıraate bağlıdır.

Fakat Osmanî mushaf, bugün yaygın olan ve elimizde bulunan Kur'ân hattına kıyasla birçok imla hataları ve yazım yanlışlıklarıyla doluydu. Eğer Kur'ân ağızdan ağıza ezber ve tevatür yoluyla kayıt ve zapt edilmemiş olsaydı ve Müslümanlar geçmişlerinden bir miras olarak bu metodu tam bir dikkat ve itina ile kullanmayı Kur'ân'ın muhafazasına gayret göstermeseydiler, bugün birçok kelimenin doğru kıraati mümkün olmayacaktı. Bu durumun nedeni de o günkü Arap toplumunun yazı metotları ve hat tekniğine vakıf olmamasıydı. Çok az kişi yazmayı ve okumayı biliyordu. Bu küçük grubun vakıf olduğu hat da çok ilkel, düşük seviyede ve gelişim sürecinin ilk aşamasındaydı. İslâm'ın ilk yıllarından geriye kalan eserler

1- en-Neşr Fi Kıraati'l-Aşr, c. 1, s. 7.

2- Menahilu'l-İrfan, c. 1, s. 251.

3- İngilizce'de bu durum daha net bir şekilde göze çarpmaktadır. Bu dilde yazılış ile okunuş farklıdır. Ama bu farklılıklar herkes tarafından bilinmektedir. (müt.)

bu durumu açık bir şekilde gözler önüne sermektedir.¹ Bunun yanı sıra Halife Osman'ın mushafı yazmakla görevlendirdiği kimseler hat ve yazı metodu hususunda oldukça bilgisiz kimselerdi. O dönemlerde hat ve yazının ilkel bir aşamada olduğu bir gerçektir. Fakat bununla birlikte bu kişiler çok kötü bir yazıya sahiptiler. İbn Ebi Davud şöyle rivayet ediyor: "Mushaf nüshaları tekmil edildikten sonra bir nüshayı Halife Osman'a götürdüler. O, bu nüshaya baktıktan sonra dedi ki: Ne iyi ve güzel bir şekilde hazırlamışsınız. Fakat bazı yanlışlıklar vardır. Ama Araplar bunu telaffuz edebilirler." Osman daha sonra sözlerine şöyle devam etti: "Eğer okuyup dikte ettiren Huzeyl kabilesinden ve yazan da Sakif kabilesinden olsaydı böyle hatalar olmayacaktı."²

Osman'ın bu ifadelerinden anlaşılıyor ki: o Huzeyl kabilesinin dikte metotlarına tamamen vakıf olduğu ve Sakif kabilesinin de güzel yazmakta şöhret sahibi olduklarını biliyordu. Hâlbuki ona sunulan mushaf bu güzel hat ve dikte özelliklerine haiz değildi. Huzeyl ve Sakif kabilelerinden bazı kimseleri bu işe atamayıp böylece baş gösteren ihmalkârlık ve dikkatsizliği önlemediği için bu bağlamda Osman'a bir takım eleştiriler yöneltilmiş ve bu kabilelerden insanlara komitede yer vermemesinin nedeni sorulmaktadır.³

Sa'lebi kendi tefsirinde "إِنَّ هَذَا لَسَاحِرَانِ / Bu ikisi sihirbazdır." ayetinin haşiyesinde şöyle diyor: "Osman, "Bu mushafta bazı yanlışlıklar vardır. Lakin bu Arapça olduğundan her Arap bunu düzeltebilir." dedi. Osman'a "Onları değiştirmez misiniz?" diye sorulunca dedi ki: "Gerek yok. Zira ne bir helali haram, ne de bir haramı helal kılmıştır."⁴

İbn Ruzbehan bu konuda yersiz bir çaba göstermiştir; diyor ki: "Osman mushaflarda yazılan kelimelere uymayı zorunlu bildiği için kelimeleri tashih etmedi. Zira bu gibi yazımlar bazı Arap lügatlerine uygundu."

"Mushaflarda yazılan kelimeler" ifadesi çok müphemdir. Bu söz ile "Bazı Arap lügatlerine" ifadesi arasında hiçbir irtibat yoktur.

Her halükârda zamanın yetkilileri titiz davranmadıkları için mushafların içindeki imla hataları ve bazı çelişkiler İslâm ümmetinde devamlı

1- Mukaddime-i İbn Haldun, s. 419 ve 438.

2- Mesahif-i Sicistanî, s. 32-33.

3- Muhammed Hasan Muzaffer, Delailu's-Sıdk, c. 3, s. 196.

4- Aynı. s. 197.

sorun yaratmıştır. Buna ilave olarak Osman'ın hilafetinden sonraki dönemlerde de bu hatalar tashih edilmedi. Bunun en büyük nedeni de İslâm düşmanları böyle bir girişimi ganimet bilerek Kur'ân'da bazı tahriflerde bulunabilirlerdi. İmam Ali (a.s) bu konu hakkında buyuruyor ki:

Kur'ân bugün ne değiştirilebilir, ne de yeniden hecelenebilir.

İmam'ın bu buyruğu tüm Müslümanlar tarafından Kur'ân ile ilgili temel bir prensip olarak kabul görmüştür. Bu yüzden hiç kimse Kur'ân'a müdahale etmemiş veya bir değişiklik yapmaya kalkışmamıştır.

Buna ilave olarak mushaflarda imla yanlışlıklarının bulunması Kur'ân'ın saygınlığına ve sıhhatine hiçbir hanel getirmez. Çünkü:

1- Kur'ân'ın hakikatı okunandır, yazılan değil. Kıraat, Peygamber ve sahabeleri dönemindeki yaygın olan şekle uygun olduğu sürece hiçbir zarar ve ziyan söz konusu değildir. Önceden de belirttiğimiz gibi Müslümanlar İslâm'ın ilk gününden bugüne dek Kur'ân'ın nassını sahih ve doğru bir şekilde muhafaza etmişlerdir.

2- Mushaflardaki bazı imla hataları ilk mushaf kâtiplerinin yetersizliğinden veya titizlik göstermemelerinden kaynaklanmıştır. Bunun için eleştiri okları bu insanlara yönelmiştir. Yoksa Kur'ân'ın kendisine değil. Nitekim Allahu Teala Kur'ân hakkında şöyle buyurmaktadır: " **إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِالذِّكْرِ لَمَّا جَاءَهُمْ وَإِنَّ لَهُمْ لَكِتَابًا عَزِيزًا** / Kur'ân kendilerine geldiğinde onu inkâr edenler mutlaka cezalarını görecektir. Şüphesiz o, çok değerli ve sağlam bir kitaptır."¹

3- Kur'ân'da var olan ve değiştirilmeyip olduğu gibi kalan imla hatalarının kendisi dahi Kur'ân'a hiçbir müdahalenin olmadığı ve olduğu gibi korunduğuna dair bir delildir. Aslında imla hatalarının düzeltilmesi daha iyi olurdu. Lakin Kur'ân'ın saygınlık ve kerametinin mahfuz kalması için selefler böyle bir girişimde bulunmamışlardır. Bu da Kur'ân'ın hiçbir yerinde değişiklik yapılmadığını göstermekle birlikte hiç kimsenin de Kur'ân'da değişiklik yapmaya yeltenmediğini de kanıtlar.

Şimdi hat ve imla hatalarına dair birkaç örneği gözler önüne sereceğiz:

1- Fussilet, 41.

Sure / Ayet	Hatalı İmla	Doğru İmla
Bakara, 164	وَإِخْتَلَفِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ	وَإِخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ
Maide, 109	عَلَّمَ الْعُيُوبِ	عَلَّمَ الْعُيُوبِ
En'âm, 5	يَأْتِيهِمْ أَنْبَاءُ	يَأْتِيهِمْ أَنْبَاءُ
En'âm, 26	يُنُونَ عَنْهُ	وَيُنَاوُونَ عَنْهُ
En'âm, 52	بِالْعَدَاوَةِ	بِالْعَدَاةِ
En'âm, 94	فِيكُمْ شُرَكَاءُ	فِيكُمْ شُرَكَاءُ
Hud, 87	مَا نَشَأُ	مَا نَشَاءُ
Yusuf, 87	إِنَّهُ لَا يَأْتِسُّ	إِنَّهُ لَا يَتَأَسُّ
İbrahim, 9	أَلَمْ يَأْتِكُمْ نَبَأُ	أَلَمْ يَأْتِكُمْ نَبَأُ
İbrahim, 21	فَقَالَ الضُّعْفَاءُ	فَقَالَ الضُّعْفَاءُ
Kehf, 23	وَلَا تَقُولَنَّ لِشَيْءٍ	وَلَا تَقُولَنَّ لِشَيْءٍ
Kehf, 77	لَوْ شِئْتَ لَتَّخَذْتَ	لَوْ شِئْتَ لَاتَّخَذْتَ
Taha, 94	قَالَ يَبْنَؤُمَّ	قَالَ يَا ابْنَ أُمَّ
Neml, 21	أَوْ لَا أَدْبَحْنَهُ	أَوْ لَا أَدْبَحْنَهُ
Neml, 29	يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ	يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ
Rum, 13	شُفَعَاءُ	شُفَعَاءُ
Saffat, 106	لَهُوَ الْبَلَاءُ الْمُبِينُ	لَهُوَ الْبَلَاءُ الْمُبِينُ
Sad, 13	وَأَصْحَابُ الْمَيْكَةِ	وَأَصْحَابُ الْأَيْكَةِ
Zümer, 69	وَجِئَاءَ النَّبِيِّينَ	وَجِئَاءَ النَّبِيِّينَ
Mü'min, 50	وَمَا دُعُوا الْكَافِرِينَ	وَمَا دُعَاءُ الْكَافِرِينَ

Yazılan ilk mushaflarda noktalama işaretleri ve irabın bulunmadığını göz önünde bulundurduğumuzda, o günün mushaflarından Kur'an'ı tilavet etmenin ne kadar zor olduğunu daha iyi anlamış oluruz. Örneğin okuyucu «لااذبحنه» kelimesindeki "Elif" harfinin zaid (fazla) olduğunu ve okunmaması gerektiğini nereden bilsin? Veya «باييد» kelimesinde yer alan iki "Ya" harfinden birisinin zaid olduğunu nasıl bilsin? Veya «نشوا» kelimesinde yer alan "Vav" harfinin zaid olduğunu, Elif'in uzatılması gerektiği ve Hemze'nin Elif'ten sonra okunduğunu nasıl fark edebilsin. Çünkü ayırt edici ve belirleyici bir alamet bulunmamaktadır.

Daha ilginç olan husus ise Osmanî mushafın hattında var olan çelişkilerdir. Öyleki bir kelime bir yerde bir türlü ve aynı kelime başka yerde başka türlü yazılmıştır. Bu durumun kendisi ilk kâtiplerin hat sanatı hakkında ne kadar bilgi sahibi olduklarını göstermektedir. Öyle ki kelimele-
rin kaydı ve yazılışı hakkında en azından tek bir metodu uygulayamamışlardır. Örneğin Bakara Suresi'nin 247. ayetinde yer alan «بَسْطَةً» kelimesi "Sin" harfi ile yazılmışken, aynı kelime A'râf Suresi'nin 69. ayetinde «بَصْطَةً» şeklinde "Sad" harfi ile yazılmıştır. Ayrıca bu mastarın şimdiki zaman kipi olan «يَبْسُطُ» kelimesi Ra'd Suresi'nin 26. ayetinde "Sin" harfi ile yazılırken, aynı kelime Bakara Suresi'nin 245. ayetinde «يَبْصُطُ» şeklinde "Sad" harfi ile yazılmıştır. Bu tür çelişkilere Osmanî mushafta sıkça rastlanır.

Bu çelişkilerden bazılarını aşağıdaki tabloda yer veriyoruz.

Sure / Ayet	Eski İmla	Sure/ Ayet	Yeni İmla
Kehf, 77	لَوْ شِئْتَ لَتَّخَذْتَ	İsrâ, 73	إِذَا لَا تَتَّخَذُكَ
Şuara, 176	أَصْحَابِ النَّيْكَةِ	Hicr, 78 ve Kaf, 14	أَصْحَابِ الْأَيْكَةِ
İbrahim, 21	فَقَالَ الضُّعْفَاءُ	Tevbe, 91	لَيْسَ عَلَى الضُّعْفَاءِ
Yunus, 49	فَلَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً	A'râf, 34	لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً
Mü'min, 50	وَمَا دُعَاؤُ الْكَافِرِينَ	Ra'd, 14	وَمَا دُعَاءُ الْكَافِرِينَ
Hac, 10	لَيْسَ يَظْلَمُ لِلْعَبِيدِ	Âl-i İmrân, 182	لَيْسَ بِظَلَامٍ لِلْعَبِيدِ

Sure / Ayet	Eski İmla	Sure/ Ayet	Yeni İmla
Furkan, 9	صَرَبُوا لَكَ الْأَمْتَالَ	İsrâ, 48	صَرَبُوا لَكَ الْأَمْتَالَ
Kamer, 6	يَوْمَ يَدْعُ الدَّاعِ	Bakara, 221	وَاللَّهُ يَدْعُوا إِلَى الْجَنَّةِ
Bakara, 28	فَأَخِيكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ	Hac, 66	أَخْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ
Kureyş, 2	إِى لِفِهِمْ رِحْلَةَ	Kureyş, 1	لِإِيلِفِ قُرَيْشٍ
Taha, 94	قَالَ بَيْنُومٌ	A'râf, 150	قَالَ ابْنُ أُمَّ
Hud, 87	فِي أَمْوَالِنَا مَا نَشُؤَا	Hac, 5	فِي الْأَرْحَامِ مَا نَشَاءُ
İbrahim, 34	وَإِنْ تَعُدُّوا نِعْمَتَ اللَّهِ	Nahl, 18	وَإِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللَّهِ
Fatır, 43	فَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللَّهِ	Fetih, 23	وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ
Fatır, 40	عَلَى بَيْتَةٍ مِنْهُ	Muhammed, 14	عَلَى بَيْتَةٍ مِنْ رَبِّهِ
Yusuf, 25	لَدَا الْبَابِ	Mü'min, 18	لَدَى الْحَنَاجِرِ
Hakka, 11	طَغَا الْمَاءُ	Naziat, 17	إِنَّهُ طَغَى
Kehf, 23	وَلَا تَقُولَنَّ لِشَيْءٍ	Kehf, 45	وَكَانَ اللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ
Mü'minûn, 24	فَقَالَ الْمَلَأُ	Mü'minûn, 33	وَقَالَ الْمَلَأُ
Rahman, 31	أَيُّهُ التَّقْلَانِ	Yasin, 59	أَيُّهَا الْمُجْرِمُونَ

Konu Hakkındaki Aşırı (Gulat) Görüş

Geçmişlerin adap ve örflerine çok bağlı olan aşırı gelenekçi bazı kimse-ler, mushafın var olan şekliyle bu günkü düzen ve tertibinin Peygamber'in emriyle gerçekleştiğini, ilk katiplerin yazının şekline hiç müdahalede bulunmadıklarını ve mushaftaki imla hatalarının içinde Allah'tan başka kim- senin bilemediği bir takım sırların gizli bulunduğunu düşünüyorlar.

İbnu'l-Mübarek, üstadı ve şeyhi olan Abdulaziz ed-Debbağî'nin şöyle dediğini nakletmektedir: "Kur'ân'ın hattı Allah'ın sırlarından bir sırdır ve bunu Peygamber'in kendisi belirlemiştir. Peygamber Kur'ân'ın bu şekilde yazılmasını emretmiştir. Katipler de Peygamber'den işittiklerini olduğu gibi yazmış, ne bir şey eklemiş, ne de bir şey çıkarmışlardır... Sahabe-lerin iğne ucu kadar mushafın yazımında müdahaleleri olmamıştır. Bu Peygamber'in emriyle gerçekleşmiş tevkifi bir durumdur. O bu şekilde yazmayı emretmiş, bazı yerlerde fazlalık olan elif ile bazı yerlerde de elifsiz yazdırmıştır. Bu, akılların idrak edemeyeceği ve Allah'ın kitabına has olan ilâhî sırlardan bir sırdır. Diğer semavi kitaplar bu özellikten yoksundur. Nitekim Kur'ân'ın düzeni mucize olduğu gibi yazısı da mucizedir. Akıllar «مَاء» kelimesine elifin getirilmesini ve «فئة» kelimesinin başına getirilmemesinin sırrını nasıl bilebilirsiniz? Ya da «باييد» ve «باييكم» kelimelerine "Ya" harfinin ilave edilmesini açıklayabilirler? Çünkü her iki kelimedede de tek "ya" harfinin kullanılması lazım. Neden «سعوا» kelimesi Hac Suresi'nde elif ile yazılmış ve aynı kelime Sebe Suresi'nde ise elifsiz «سعو» şeklinde yazılmıştır veya her yerde «عَتَوَا» kelimesine elifin izafe edilip okunmasındaki hikmet ve sebep nedir? Sadece Furkan Suresi'nde «عَتَوُ» şeklinde yazılmasının hikmetini kim bilebilir? Aynı şekilde Bakara Suresi'ndeki «جاؤ» «تَبَوُّؤ» «باؤ» ve «فاؤ» kelimelerin izafe elifle okunmasındaki hikmeti kim anlayabilir? Tüm bunlarda Peygamber'in bildiği ve halkın bunu bilmekten mahrum olduğu gizli ilâhî sırlar vardır. Bunlar sadece ilâhî inayet ile algılanabilen ve surelerin başlarında olan mukattaa harfleri gibidirler. Halkın çoğu bunları idrak etmekten mahrumdur."¹

Bazıları da bu yazı şeklinin sırrını bulmaya çalışmışlardır. Nitekim bu yöndeki yaklaşımlarını açıkça dile getirmişlerdir. Örneğin «لَاذِيحْتَهُ» kelimesinde izafe olan "Elif" harfinin kesmenin gerçekleştirmediğine delalet ettiğini ya da «وَالسَّمَاءَ بَنَيْنَاهَا بِأَيْدٍ» cümlesindeki "ya" harfinin izafe olmasının hiçbir güç ve kudrete benzemeyen ilâhî gücün azametini gösterdiğini ve Allah'ın bununla gökyüzünü bina ettiğini sanmışlardır.

İbn el-Benna lakabıyla tanınan Ebu'l-Abbas Merakeşi (öl. H. 721) *Unvanu'd-Delil Fi Mersumi't-Tenzil* adlı kitabında bu hususu geniş bir şekilde açıklamıştır. O, bu tür harflerin kelimelerin anlamlarının niteliğine ve farklılığına bağlı olduğunu, bu yüzden batınlarında gizli hikmet ve

1- Menahicu'l-İrfan, c. 1. s. 375-376.

sırları ima ettiğini söylemiştir. Ona göre bu hikmetler; gayb ve şahadet âlemlerine ve vücudun mertebe ve makamlarına yöneliktir. Ebu'l-Abbas Merakeşi'nin sözlerindeki aşırılığın aşikâr olması için sözlerinden bazı pasajları aşağıda nakledeceğiz.

1- «لَاذْبِحْتَهُ» kelimesine elif harfinin eklenmiş olmasının sebebi ayette de belirtildiği gibi başı kesmenin daha büyük bir azap olduğunun dile getirilmesi içindir. Nitekim ayette deniliyor ki: "لَاذْبِحْتَهُ عَذَابًا شَدِيدًا أَوْ لَاذْبِحْتَهُ / Bana (mazeretini gösteren) apaçık bir delil getirmediğin için kesinlikle onu ağır bir şekilde cezalandıracağım, ya da kafasını keseceğim."¹

2- «يدعوا» ve «يرجوا» kelimelerine elifin ilave edilmesinin nedeni; fail zamirini bünyesinde taşımasından dolayı fiilin isimden daha ağır anlamda olduğuna delalet etmektedir. Bu yüzden fiilin hafifliği beyan edilmek istendiği yerlerde elif harfi düşer. Örneğin "وَالَّذِينَ سَعَوْا فِي آيَاتِنَا مُعَاجِزِينَ / Ayetlerimize karşı çaba harcayanlar aciz kimselerdir."² ayetinde elifin düşmesi, ayette zikredilen çabanın batıl bir çaba olduğu ve varlık âleminde bu yönde bir çabanın sebat ve anlamının olmadığına delalettir.

3- «كَأَمْثَالِ اللَّؤْلُؤِ الْمَكْنُونِ»³ ayetinde açık olan incilere oranla gizli olan incinin şeffaflığını ve güzelliğini beyan etmek için hemzeden sonra elif harfi getirilmiştir. Nitekim bir vurguya hacet olmadığı için «كَانَهُمْ لَوْلُؤٌ»⁴ ayetinde elif izafe edilmemiştir.

4- «مأة» kelimesine elif harfi ilave edilmiştir. Lakin «فئة» kelimesine ilave edilmemiştir. Zira «مأة» kelimesi, içinde kesreti barındırmaktadır.

5- «وَجِيءَ يَوْمَئِذٍ بِجَهَنَّمَ»⁵ ayetine o günün kesin geleceğini belirtmek için elif ilave edilmiş ve «وَجِيءَ يَوْمَئِذٍ» şeklinde yazılmıştır.

6- «سَأُورِيكُمْ آيَاتِي»⁶ ayetinde, vücut âleminin en belirgin ve aşikâr âlem olduğuna delalet etmesi için "Vav" harfi getirilmiştir.

7- «يد» kelimesinin çoğulu olan «الأيدي» kelimesinden farklı olduğunun belli olması için «وَالسَّمَاءَ بَيْنَهُمَا بِأَيْدٍ» ayetine "Ya" harfi ilave edilmiştir. Zira

1- Neml, 21.

2- Sebe, 5.

3- Vakıa, 23.

4- Tur, 24.

5- Fecr, 23.

6- Enbiya, 37.

ayetteki «يد» kelimesinden kasıt el değildir. Allah'ın onun vesilesiyle gökyüzünü bina ettiği güç ve kudrettir. Varlık âlemindeki sebat ve istikrarın beyanı için bu güç ve kudret «لايدي» kelimesinin çoğulu olduğu «يد» kelimesiyle gösterilmez. Bu yüzden buna "Ya" harfi ilave edilmiştir.

8- Fiilin çabukluğunu ve amelin şiddetini göstermek için «سَدَّعُ الرَّبَّانِيَّةَ»¹ ayetinde ki "Vav" harfi düşmüştür.

9- İnsanın kötü işleri yapmada aceleci olmasına rağmen iyi işlerde gevşek davrandığı gerçeğinin açıklık kazanması için «وَيَدْعُ الْإِنْسَانُ بِالشَّرِّ»² ayetinden "Vav" harfi düşmüştür.

10- Bakara Suresi'nin 247. ayetindeki «بَسَطَةَ» kelimesi "Sin" harfiyle yazılmışken A'râf Suresi'nin 69. ayetinde "Sad" harfiyle yazılmıştır. Zira bu kelime sin harfiyle okunduğu zaman cüz'i genişlik ve artırma anlamını verirken sad ile okunduğu zaman külli genişlik ve artırma anlamını verir.³

Dr. Subhi Salih bu hususta şöyle diyor: "Kuşkusuz bu sözler Osmanî mushafın hattını takdis etmek ve mukaddes kılmak için dile getirilen mübalağalı beyanlardır. Mushaf hattını tevkifi bilmek veya bazı surelerin başlarındaki mukattaa harfleri gibi bunun da ilâhî sırlarla dolu olduğunu düşünmek mantıklı bir şey değildir. Surelerin başlarındaki mukattaa harflerinin mushaf hatlarıyla mukayese edildiğine dair hiçbir mütevatir delil yoktur."⁴

Allame İbn Haldun konu hakkında diyor ki: "Bazı insanlar sahabele-
rin hat sanatını çok iyi bildiklerini ve kaidelere uymayan yazılarında bir hikmetin gizli olduğunu zannediyorlar. Bu insanlar «لاذبحته» kelimesinde ek elif'in kesmenin vuku bulmadığını ve «بأييد» kelimesine eklenen fazladan "Ya" harfinin de ilâhî kudretin kemalini ima ettiğini söylemişlerdir. Bu gibi beyanların hiçbir aslı ve esası yoktur ve bunlar delilsiz beyhude sözlerden başka bir şey değildir."⁵

Bundan daha ilginç olanı hicrî 15. yüzyılın başlarında yaşayan ve Osmanî mushafın hattı için aşırıya giden ve gerçekten geriye dönüş ni-

1- Alak, 18.

2- İsrâ, 11.

3- bk. el-Burhan, c. 1, s. 277.

4- Mebahisu Fi Ulumi'l-Kur'an, s. 277.

5- Mukademe-i İbn Haldun, bab 5, s. 419 ve bab 438.

teliği taşıyan laflar eden Muhammed Tahir el-Kürdî'nin beyanlarıdır. O, Osmanî mushafın bazı yazım ve imla yanlışlarını dile getirdikten sonra şöyle diyor: "Bizim, mushafın ilk kâtiplerinin neden yazım kurallarına riayet etmediklerini ve kitabetlerinde neden ortak tek bir yöntemi benimsemediklerini bilmemiz lazım. Bunun cevabını Osman'ın emriyle mushafları yazanlar vermelidirler. Ama onlar vefat etmişlerdir, bu yüzden âlimler diyorlar ki: Osmanî mushafın hattı, hiç kimsenin kendisinden haberdar olmadığı sırlardan bir sırdır... Onlar hakkında mushafı yazarlarken hata ettiklerini, yanlışlıklarını veya bilmediklerini asla düşünmeyin. Böyle bir zan ve düşünce tamamen batıl ve yanlıştır. Biz Sahabelerin yazım ve imla kurallarını iyi bildiklerine ve buna tamamen vakıf olduklarına inanıyoruz. Bizim bu konu hakkında elimizde üç çeşit delil vardır.

1- Allame Alusî *Ruhu'l-Meani* adlı tefsirinde şöyle diyor: Sahabeler yazı yazmasını biliyor ve kitabet kurallarına da vakıftılar. Ancak onlar istisnai bazı durumlarda herhangi bir hikmet veya felsefeye binaen kitabet kurallarına aykırı bazı şeyler yazmışlardır.

2- Onlar krallar ve emirlerle yazışıyorlardı. Bu yazışmalarda bulunabilmeleri için kâtiplik ve imla kurallarını iyi bilmeleri gerekiyordu.

3- Osman döneminde Arap Yarımadası'nda yaşayanlar yazışma ile ilgili çeyrek asırlık bir tecrübeye sahiptiler. Sahabelerin bu zaman zarfında yazışmayı öğrenmemiş olmaları imkânsızdır."¹

İbn Haldun'un ifadesiyle bu hayalperestlerin kuruntularını önemsememek lazım. Bu ifadeler bizleri cevap vermekten alıkoymaktadır. İbn Haldun bu gibi aslı esası olmayan kuruntulara ayrıntılı bir şekilde cevap vermiştir. Biz bu cevabı kısaca nakledeceğiz.

Ca'beri Kur'ân'daki uyumsuzluklar ile ilgili iddiasının devamında şöyle diyor: "Bu uyumsuzlukların en büyük faydası Ehl-i Kitab'ı direkt Kur'ân'ı okumaktan alıkoymuş olmasıdır."

İbn Hatib bunun için diyor ki: "Kıraat ilmüne vakıf olan birisinin bu aslı ve esası olmayan sözleri söylemesi Kur'ân'da imla hatalarının olduğunu söyleyenleri teyit etmiş olması demektir. Hâlbuki bu sözün saçma olduğu gün ışığı gibi ortadadır. Zira Kur'ân-ı Kerim'deki birçok ayetin muhatabı Ehl-i Kitap olan kimselerdir. Ayetler onları imana davet etmek-

---

1- Muhammed Tahir el-Kurdî, Tarihu Hattî'l-Arab, 101-102.

tedir. Bir taraftan ayetler onları imana davet ederken öte taraftan onları Kur'ân'ı okumaktan alıkoymasının ne anlamı olabilir?" İbn Hatib sözlerinin devamında diyor ki: "Aklîselim ve sağlıklı bir bilgiye rağmen söylenebilecek en çirkin söz Sabbağ'ın söylediği şu sözdür "Bu hattın faydaları çoktur ve esrarı çeşitlidir. Bu cümleden muallim olmadan Kur'ân'ın okunmasının mümkün olmayışı, çünkü her nefis bilginin değeri onun umumun eline ulaşmamasındadır."

Bu sözün cevabında İbn Hatib diyor ki: "Bu ne felaket! Acaba Kur'ân logaritma, astroloji, matematik... gibi telaş ve çaba sarf edilmeden elde edilmesi mümkün olmayan esrara haiz ve uzun bir zamandan sonra elde edilen ilimler misali midir? Hâlbuki Allahu Teala şöyle buyurmaktadır: " *وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ* / *Andolsun biz, Kur'ân'ı düşünüp öğüt almak için kolaylaştırdık.*"¹ Allah ben kolaylaştırdım diyor, siz ise Kur'ân'ın halkın genelinin ona ulaşması ve anlamasından uzak kalması gerektiğini söylüyorsunuz. Bu oldukça saçma ve batıl bir düşünce ve aslı esası olmayan bir sözdür. Acaba Kur'ân bir tılsım ve sır olarak kalmak için mi mushaf halinde yazılmıştır. Yoksa tüm insanların okuyup anlamaları için mi? Kur'ân, karilerin okuması ve parayı verenlerin emrine girip onu öğretmeleri, malı ve mülkü olmayanların da onu öğrenmekten mahrum kalmaları için mushaf haline getirilmemiştir."

İbn Hatib sözlerinin devamında diyor ki: "Bu garip yazıya vakıf olmadıklarından ve kıraat kurallarını bize ulaştığı şekilde bilmedikleri için Kur'ân'ı yanlış tilavet eden ilim ve edebiyat ehlinde birçok kişiyi tanıyorum."²

İbn Hatib bu sözlere binaen mushaf hattının herkesin kolayca okuyabileceği bir şekilde tashih edilip herkesin okumaya güç yetireceği bir hatla yazılması gerektiğine inanıyor. Tüm çağdaş âlimler aynı görüşü paylaşmakta ve mushafın eski hat yerine bugünkü yeni hat ile yazılması gerektiğini söylemektedirler. Eski hat Peygamber'in emriyle değildi, kâtiplerin metoduydu. O dönemlerde yazışma ilk devresinde olduğu için bugünkü şekliyle gerekli olan dikkat ve özenden yoksundu. Ama günümüzde hat ve yazı sanatlarında büyük ilerlemeler kat edilmiş ve yeni metotlarla herkesin okumaya güç yetirebileceği bir şekile girmiştir. Bu yüzden herkesin

1- Kamer, 17.

2- el-Furkan, s. 63- 86.

Kur'ân'ı okuyup anlaması için eski hattın terk edilip yerine yeni hattın kullanılmasından başka bir çare gözükmemektedir. Bu değişim Kur'ân'ın iniş amacına büyük bir ölçüde katkı sağlar. Peki, Kur'ân'ın iniş amacı nedir? Tüm insanları her yerde ve zamanda hidayete doğru çağırmaktır. Kadı Ebubekir Baklani *el-İntisar* adlı kitabında bu konu hakkında diyor ki: "Allah özel bir yazı ve yazışma şeklini insanlara farz kılmamış ve mushaf kâtipleri için uymak zorunda oldukları ve bunun dışına çıkmayacakları özel bir hat belirlememiştir. Böyle bir zorunluluk şer'i bir belge ve delilin olmasını gerektirir. Kur'ân'ın belli bir hatla yazılmasını zorunlu kılan bir belge veya delil var mıdır? Kur'ân'da dışına çıkılmasının yasak edildiği herhangi bir hat şekli yoktur. Sünnette de böyle bir şeye rastlamamaktayız. Ümmetin icması da böyle bir şeyi zorunlu kılmamıştır. Şer'i kıyas da böyle bir hususa delalet etmemektedir. Tam aksine Sünnet-i Nebevi Kur'ân'ın mümkün olan en kolay şekilde yazılmasına delalet etmektedir. Zira Peygamber sadece Kur'ân'ın yazılmasını emretti. Kur'ân'ın yazılması için özel bir hat veya yazı metodu belirlemedi ve hiç kimseyi de Kur'ân'ı yazmaktan alıkoymadı. Bu yüzden mushaflar farklı hatlarla yazılmıştır. Her grup kendi aralarında yaygın ve güncel olan hat ile mushafı kaleme almışlardır. Bazıları telaffuz ettikleri şekilde yazıyorlardı. Bazıları ise bazı harf ve sesleri azaltıp çoğaltıyorlardı. Kur'ân sinelerde mahfuz olduğu için bu hatlar herhangi bir yanlışlık ve halele sebebiyet vermiyordu. Hatta mushafın daha eski veya yeni çıkmış bir hatla yazılmasında bile herhangi bir sakınca görmüyorlardı. Bazı insanlar bu yüzden ilkel Kufe hattıyla Kur'ân'ı yazıyorlardı. Kufe hattında lam harfi, kaf harfi şeklinde ve elif harfiye eğik yazılıyordu. Eğer ilk mushafların hat şekilleri veya harflerin biçimleri bugünkü harf şekillerinden farklılık arz ediyorsa o zamanki insanların bu harf şekillerini ve türlerini bildiklerindendi. O zamanın insanları alışık oldukları hatlarla mushaf yazmakta bir sakınca görmüyorlardı. En meşhur ve kolay olan yazı şekli hangisiyse halk ona eğilim gösterir ve onu kabul ederdi. Şer'i açıdan bunda herhangi bir sorun yoktur. Zira Kur'ân'ın yazılması için özel bir hat şekli veya yazı metodu belirlenmemiştir. Belirlenen ve üzerinde önemle durulan husus Kur'ân'ın doğru okumasıdır. Doğru okumayı temin ediyorsa okuma vesilesi ne olursa olsun önemli değildir. Zira hat kelimeyi tanıtan alamet ve işaretler hükmündedir. Bu amaca hizmet eden her alamet, işaret ve şekil kullanılabilir.

Hülasa-i kalam, Kur'ân'ın yazılması için belli bir hat şeklinin kulla-

nılması gerektiğini iddia eden kimseler bu iddiaları için kanıt getirmek zorundadırlar. Peki, bu kanıt nerde?"

Yukarıda zikrettiklerimiz Kadı Baklanî'nin konu hakkında dile getirdiklerinin özetidir. Şeyh Abdulazim Zerkani, Baklanî'nin hat ile ilgili görüşlerine *Menahilu'l-İrfan* adlı eserinde yer vermiştir. Zerkani, Baklanî'nin görüşlerini özet bir şekilde naklettikten sonra, sözlerini cevaplıyor. Tabi ki Zerkani'nin cevapları Baklanî'nin kanıtları karşısında çok zayıf kalmaktadır. Bu zaaf gün ışığı gibi ortadadır.¹

Dr. Subhi Salih, Baklanî'nin sözlerini naklettikten sonra diyor ki: "Kadı Baklanî'nin bu konudaki görüşleri kabul edilebilir. Onun güçlü delilleri ve ileriye yönelik görüşleri vardır. O, selefleri büyütme duygusuna kapılmayıp mantığı, delili ve kanıtı buna tercih ediyor ve bu iki konuyu birbirine karıştırmıyor. Kur'ân'ın hat şeklinin önceden belirlenmiş bir hat sanatı olduğunu düşünenler duygusal davranmaktadırlar. Hâlbuki duygular ve zevkler nispi şeylerdir. Dinî ve ilmî hususlarda bu şeylere yer vermemek gerekir. Zira şer'î hakikatler duyular ve şahsî zevklerle ispatlanamazlar."² Eski ile yeni hattın karşılaştırıldığı aşağıdaki çizelgede Osmanî mushafta çokça rastlanılan ve elif harfinin hafifletildiği Rahman, Âlemin, Sırat ve benzeri kelimelere yer verilmemiştir. Bu kelimelerden elif harfinin kaldırılması Süryanî hattının bir versiyonu olan eski Kufe hattına uygundur. Ayrıca elif harfinin yerine "vav" ya da "ya" harfinin yazılmış olduğu Salât, Zekât ve Tevrat gibi kelimelerin sayısı da Kur'ân'da çok olduğundan dolayı bu çizelgede bunlara yer verilmemiştir. Tekrarlanan kelimelerden sadece ilk ayette gelen kelime nakledilmiştir. Diğer ayet ve surelerde tekrarlanan bu kelimeler "*" (yıldızla) belirlenmiştir.

1- Menahilu'l-İrfan, c. 1, s. 373-378.

2- Mebahisu Ulumi'l-Kur'ân, s. 279.

<https://t.me/caferilikcom>

www.caferilik.com

Sure ve Ayet	Eski İmla	Çağdaş İmla	Sure ve Ayet	Eski İmla	Çağdaş İmla
Bakara/33	يَأْدُمُ ¹	يَا أَدَمُ	Nisâ/23	الَّتِي *	الَّتِي
Bakara/40	إِشْرَاءِ بِل *	إِسْرَائِيلَ	Nisâ/25	فَمِمَّا مَا *	فَمِمَّا
Bakara/71	التن ² *	أَلَانَ	Nisâ/78	فَمَا لِهَؤُلَاءِ *	فَمَا لِهَؤُلَاءِ
Bakara/87	عَيْسَى ابْنِ مَرْيَمَ	عَيْسَى بِنَ مَرْيَمَ	Maide/18	أَبْنَوْا	أَبْنَاءَ
Bakara/90	بِئْسَ مَا *	بِئْسَمَا	Maide/29	جَزَأُ *	جَزَاءُ
Bakara/164	الَّيْلِ *	اللَّيْلِ	Maide/31	سَوَاءَ	سَوَاءَ
Bakara/186	الدَّاعِ *	الدَّاعِي	En'âm/5	أَنْبِئُوا *	أَنْبَاءَ
Bakara/226	فَاءُ و	فَاؤُا	En'âm/34	تَبَاءِى	نَبِيًّا
Bakara/240	فِي مَا *	فِيْمَا	En'âm/52	بِالْعَدْوَةِ ⁶	بِالْعَدَاةِ
Bakara/275	الرَّبِوَا *	الرَّبَا	En'âm/94	شُرَكَؤَا *	شُرَكَاءَ
Bakara/282	تَشْمُوَا ³ *	تَشَامُوا	En'âm/115	كَلِمَتُ *	كَلِمَةً
Âl-i İmrân/35	امْرَأَتُ *	امْرَأَةٌ	En'âm/144	أَمَّا *	أَمَّ مَا
Âl-i İmrân/75	الْأَمِينِ ⁴	الْأَمِينِ	A'râf/6	فَلَنَسْأَلَنَّ ⁷	فَلَنَسْأَلَنَّ
Âl-i İmrân/79	رَبَّنِينَ ⁵	رَبَّانِينَ	A'râf/20	مَا وَرَى ⁸	مَا وَوَرَى
Âl-i İmrân/144	أَفَايِن *	أَفَانِ	A'râf/56	رُحْمَتُ *	رُحْمَةً
Âl-i İmrân/153	تَلُوْنَ ¹⁰	تَلُوُونَ	A'râf/69	بِضْطَةٍ ⁹	بِسْطَةً

1- Yalnızca bir hemze elif üzerine nakşedilmiştir.

2- Bir hemze lam harfinin önüne konulmuştur.

3- Hemze "Mim" harfi üzerine nakşedilmiştir.

4- Küçük bir "Ya" harfi "Yanın" üzerine gelmiştir.

5- Küçük bir "Ya" harfi "Yanın" üzerine gelmiştir.

6- Küçük bir "Elif" kelimeye eklenmiştir.

7- Bir "Hemze" "Sin" harfinin üzerine nakşedilmiştir.

8- Küçük bir "Vav" harfi "Vav" harfinin üzerine nakşedilmiştir.

9- Küçük bir "Sin" harfi "Sad" harfinin üzerine gelmiştir.

10- Küçük bir "Vav" harfi "Vav" harfinin üzerine nakşedilmiştir.

Sure ve Ayet	Eski İmla	Çağdaş İmla	Sure ve Ayet	Eski İmla	Çağdaş İmla
Nisâ/16	الَّذَانَ	الَّذَانَ	A'râf/127	نَسْتَحْيِي	نَسْتَحْيِي
Enfal/38	سُنَّتْ	سُنَّةٌ	Kehf/23	لِشَأِيءٍ	لِشَأِيءٍ
Tevbe/47	وَلَا أَوْصَعُوا	وَلَا أَوْصَعُوا	Kehf/38	لَكِنَّا	لَكِنَّا
Yunus/15	تِلْقَاءِي	تِلْقَاءِ	Kehf/48	أَلَّنْ	أَنْ لَنْ
Yunus/34	يَبْدُوا	يَبْدَأُ	Kehf/63	أَرَأَيْتَ	أَرَأَيْتَ
Yunus/35	أَمْ مَنْ	أَمَنْ	Kehf/77	لَتَتَّخِذَتْ	لَتَتَّخِذَتْ
Hud/87	بَيَّتَتْ	بَيَّتَةٍ	Kehf/110	يَرْجُوا *	يَرْجُوا
Hud/87	مَا نَشُؤُا	مَا نَشَاءُ	Meryem/28	يَأْخُذَتْ	يَأْخُذَتْ
Hud/97	وَمَلَاءَ بِهِ	وَمَلَأَهُ (وَمَلَأَتْهُ)	Meryem/44	يَأْبَتِ	يَأْبَتِ
Yusuf/25	لَدَا	لَدَى	Meryem/46	يَا بُرْهِيمُ	يَا بُرْهِيمُ
Yusuf/87	تَأْتِنَسُوا ¹	تَأْتَسُوا	Taha/18	أَتَوَكَّلُوا	أَتَوَكَّلُوا
Yusuf/87	يَأْتِنَسُ ²	يَأْتَسُ	Taha/94	يَبْنُومُ	يَا ابْنَ أُمَّ
Yusuf/101	وَلِي ي	وَلِي	Taha/119	لَا تَظْمُوا	لَا تَظْمُوا
Yusuf/110	اسْتَبَيْتَسُ ³	اسْتَبَيْتَسُ	Taha/121	سَوَاءَ تَهُمَا ⁴	سَوَاءَ تَهُمَا
Ra'd/39	يَمْحُوا	يَمْحُو	Taha/130	ءَانَاي	أَنَا
İbrahim/9	نَبَّؤُا	نَبَأُ	Enbiya/37	سَأُورِيكُمْ *	سَأُورِيكُمْ
İbrahim/21	الصُّعْفُؤُا	الصُّعْفَاءُ	Mü'minûn/24	الْمَلُؤُا *	الْمَلَأُ
Hicr/95	الْمُسْتَهْزِئِينَ	الْمُسْتَهْزِئِينَ	Mü'minûn/44	كُلِّ مَا	كُلِّ مَا

1- "Hemze" "Ya" harfi üzerine nakşedilmiştir.

2- "Hemze" "Ya" harfi üzerine nakşedilmiştir.

3- "Hemze" "Ya" harfi üzerine nakşedilmiştir.

4- Küçük bir "Elif" "Hemze"nin üzerine yerleştirilmiştir.

Sure ve Ayet	Eski İmla	Çağdaş İmla	Sure ve Ayet	Eski imla	Çağdaş imla
Nahl/43	فَاسْتَلُوا ¹	فَاسْتَأَلُوا	Nur/8	وَيَذُرُوا	وَيَذْرَأُ
Nahl/48	يَنْفِيُوا	يَنْفِيًا	Nur/13	جَاءُو*	جَاؤُوا
Nahl/86	رَأَا*	رَأَى	Nur/43	عَنْ مَنْ	عَمَّنْ
Nahl/90	وَإِنبَاءَى*	وَإِنبَاءٍ	Furkan/21	وَعَتُو	عَتُوا
İsrâ/11	يَدْعُ*	يَدْعُو	Furkan/38	وَتَمُودَا*	وَتَمُودَ
Furkan/49	لِئُحْيِي ²	لِئُحْيِي	Fussilet/29	الَّذِينَ ³	الَّذِينَ
Şuara/92	أَيْنَ مَا	أَيْنَمَا	Şûra/30	وَيَعْفُوا*	وَيَعْفُو
Şuara/94	الْعَاوَنَ*	الْعَاوُونَ	Şûra/32	الْجَوَارِ	الْجَوَارِي
Neml/21	لَاذْبَحْنَهُ	لَاذْبَحْنَهُ	Şûra/51	وَرَأَى	وَرَاءَ
Neml/64	يَبْدُوا*	يَبْدَأُ	Duhan/43	شَجَرَتَ	شَجْرَةَ
Neml/92	أَتَلُوا	أَتَلُو	Zariyat/47	بِأَيْدِ	بِأَيْدٍ
Kasas/3	نَتَلُوا	نَتَلُو	Mücadele/9	مَعْصِيَتِ	مَعْصِيَةَ
Kasas/4	يَسْتَحْيَى*	يَسْتَحْيِي	Mümtehine/4	بُرءُؤَا ⁴	بُرءَاءُ
Kasas/9	قُرْتُ	قُرَّةَ	Tahrim/11	إِمْرَاتَ	إِمْرَأَةَ
Rum/13	شُفَعُوا	شُفَعَاءُ	Tahrim/12	بِكَلِمَتِ ⁵	بِكَلِمَاتِ
Rum/16	لِقَاءَ	لِقَاءَى	Kâlem/6	بِأَيِّكُمْ	بِأَيِّكُمْ
Rum/24	فَيُحْيَى	فَيُحْيِي	Tekvir/8	الْمَوءُدَّةُ ⁶	الْمَوءُدَّةُ

1- "Lam"dan önce bir "Hemze" konmuştur.

2- Küçük bir "ya" harfi asıl olan "ya" harfine eklenmiştir.

3- İki kişiyi ifade eden kip (ellezeyn) bağlaç olan "elleziyne" şeklinde gelmiştir.

4- "Hemze"nin üzerine küçük "Elif" yerleştirilmiştir.

5- "Mim" harfi üzerine küçük bir "Elif" nakşedilmiştir.

6- "Hemze"den sonra küçük "Vav" harfi getirilmiştir.

Sure ve Ayet	Eski İmla	Çağdaş İmla	Sure ve Ayet	Eski İmla	Çağdaş İmla
Rum/30	فِطْرَت	فِطْرَةَ	İnşikak/11	يَدْعُوا	يَدْعُو
Rum/39	لِيرَبُّوا *	لِيرَبُّو	Ğaşiye/22	بِمَصِّطِيرٍ ¹	بِمَصِّطِيرٍ
Ahzab/37	لِكَيْ لَا	لِكَيْلَا	Fecr/4	يَشْرِي	يَشْرِي
Sebe/5	سَعَوْ	سَعَوْا	Fecr/23	وَجِىءَ	وَجِىءَ
Mü'min/15	التَّلَاقِ	التَّلَاقِي	Kureyş/2	إِى لَفِيهِمْ ²	إِيْلَافِيهِمْ
Mü'min/32	التَّنَادِ	التَّنَادِي			

Arap Hat Sanatının Şekillenme Süreci

Hicaz bölgesinde yaşayan insanların yazma ve hat sanatlarının çok uzak geçmişlere uzandığını gösteren hiç bir eser veya kanıt yoktur. Araplar İslâm'dan kısa bir zaman önce hat ile tanışmışlardı. Hicaz Araplarının arasında hat ve yazının yaygın olmamasının tek sebebi onların şehirleşmeden uzak bedevi yaşam tarzlarıydı. Devamlı göç ve hareket halindeydiler. Veya savaş, talan ve vurgunlarla meşgul idiler. Bu tür meşguliyetler onları medenileşmenin alameti olan yazı ve hatla tanışmaktan alıkoydu. Ticaretle uğraşan ve bu yüzden Şam ve Irak'a giden çok az bir grup oradaki insanlardan etkilenip onlardan hat ve yazı sanatını öğrendiler. Bu küçük grup bu vesileyle "Nebati" ve "Süryani" hatlarıyla tanıştılar. Bu iki yazı türü İslâmî fetihlerden sonra da Müslümanlar ve bölge insanları tarafından yaygın bir şekilde kullanılıyordu.

Nebati yazısından bugün de var olan "Nesih" hattı türeyip gelişti. Süryani yazısından da "Heyre" hattı diye adlandırılan "Kufe" hattı meydana geldi. Bu yazı ilk olarak Kufe şehrinin yakınlarında bulunan eski bir Arap şehri olan "Heyre" şehrinde türediğinden bu isimle adlandırıldı. Süryani hattındaki bu gelişmeler ve değişimler bu şehirde baş gösterdi. Kufe şehri inşa edilip Arap medeniyeti bu şehire intikal ettikten ve hat sanatı gelişimini bu şehirde devam ettirdiğinden ismi Kufe hattı olarak

1- "Sad" harfinin altında küçük "Sin" harfi gelmiştir.

2- Küçük bir Küfe hattının "Ya"sı ayrı olarak "Hemze"den sonra gelmiştir.

değiştirdi ve bu adla tarihe geçti. Bu hat türü uzun bir zaman Araplar arasında yaygın ve geçerliydi.

Daha sonraları "Nesih" hattına dönüşen Nebati hattını Araplar Şam'a yaptıkları ticari seferler sırasında "Huran"dan öğrendiler. Heyre veya Kufe hattını da Irak'tan aldılar. Araplar ilk dönemlerde iki yazıyı da normal yazışmalarında ve mektuplarında ve daha sonraları Kur'ân ve hadis gibi mukaddes metinlerde kullandılar.

Kufe hattının "Süryani" hattın değişmiş ve gelişmiş şekli olduğunun delillerinden biri de şudur; Araplar kitap «کتاب» kelimesini «کتب» elifsiz yazıyorlardı. «رحمان» kelimesini «رحمن» şeklinde elifsiz yazıyorlardı. Süryani hattın bir özelliği de kelimelerde uzun elifin kullanılmamasıdır.

İslâm'ın zuhur ettiği yıllarda yazı ve yazma Araplar arasında yaygın değildi. Sayıları yirmiye ulaşmayan çok az kimse yazı yazmasını biliyorlardı. Peygamber vahiy kâtipleri olarak bunları istihdam edip onları Müslümanlara okuma yazmayı öğretmeye teşvik etti. Böylece her gün okuma yazma bilenlerin sayısı arttı.

Nesih ve Kufe hattı Müslümanlar arasında yayıldı. Müslümanlar bu iki hattı geliştirmek, güzelleştirmek ve değiştirmek için çok çaba sarf ettiler. Hicri dördüncü yüzyılın başında İbn Mükle'nin Nesih hattında yaptığı değişiklikler ve tezyinler sonuncunda bu hat tekâmül ve zarafetinin doruğuna ulaştı.

Zaman aşımıyla Kufe hattı, Nesih hattının aksine gerilemeye başladı. Bu hat yaklaşık olarak iki asır varlığını sürdürdü ve sonraları yok olup gitti. Daha sonraki dönemlerde mushaflar güzel Nesih hattıyla yazıldı.¹

Mushafta Noktalamayı Kullanan İlk Kişi

Arapların Süryani ve Nebatilerden aldığı hat noktasızdı. Süryani yazılar bugüne dek noktasız yazıla gelmiştir. Araplar iktibas ettikleri yazıyı hicrî birinci yüzyılın ortalarına kadar noktasız kullanıyorlardı. Birinci asrın ortalarından sonra hattın gelişim sürecinde yeni bir dönem

1- Yirminci Asrın Ansiklopedisi, c. 3, s. 21. Corci Zeydan'ın, İslâm Medenîyet T - rihi, c. 3, s. 58-60. İbn Haldun, Mukaddime, s. 417-421. Halil Yahya Nami'nin, Arap hattının aslı, c. 3. Türki el-Atiye, İslâmî Arap Hattı, s. 22. Abdulfettah İbadi, Arap Hattının yayılması, S13-15. Naci el-Masraf, Müsavir-el Arabi, s. 338. Muhammed Tahir el-Meleki el-Kürdi, Arap Hattının Tarihi ve Kuralları, s. 54.

başladı. Bu dönemde noktaları ve sesli harfleri belirleyen işaretler kullanılmaya başlandı.

Haccac b. Yusuf Sakafi, Abdulmelik b. Mervan tarafından Irak'a vali olarak atandığı (75-84) yıllarda halk, yazılarında noktalama işaretlerini kullanmaya başladı ve noktalı harfleri noktasız harflerden ayırt ettiler. Bu iş İmam Ali'nin talebelerinden olan Ebu Esved ed-Duelî'nin iki talebesi Yahya b. Ya'mur ve Nasr b. Asım tarafından gerçekleştirildi. Bu işi yapmalarının nedeni ise her geçen gün Mevalilerin¹ sayılarının artmasıydı.² O dönemlerde İslâm ülkesi yeni Müslüman olan gayri Araplarla dolup taşmaktaydı. Bunlardan bazıları âlim ve kari de olmuşlardı. Anadilleri Arapça olmayan bu insanlar Arapçayı telaffuz ettiklerinde hataya duçar oluyorlardı. Bu yüzden Kur'an tilavetinde Müslümanları rahatsız ve terdirgin eden hatalar ve değişiklikler baş gösteriyordu.

Ebu Ahmed Askeri³ bu konu hakkında diyor ki: "Halk Abdulmelik b. Mervan dönemine kadar geçen kırk küsur yıl içerisinde Osmanî mushafla haşır neşir olmuşlardı. Sonraları Kur'an kıraatinde önemli değişimler yaşandı. Bu değişim rüzgârı daha fazla Irak'ta esiyordu. Haccac b. Yusuf bu konuda duyduğu kaygılarını etrafındaki kâtiplerine bildirdi. Onlardan benzer harfler için ayırıcı alametler koymalarını istedi. Nasr b. Asım'ın bu işi üstlendiği ve harfleri ilk olarak kendisinin noktaladığı rivayet edilmektedir.⁴ Üstat Zerkani, harfleri noktalayan ilk kişilerin Ebu Esved ed-Duelî'nin talebeleri olan Yahya b. Ya'mur ve Nasr b. Asım olduğunu söylemektedir.⁵

Hareke ve İrab Şekli

Arap hattı başlangıçta noktasız olduğu gibi hareke ve irabtan da yoksundu. Kufe ve Süryani hattan alınma eski Nesih hattıyla yazılan mushafalarda kelimenin harekesini ve irabını belirleyecek hareke ve işaret yoktu. İslâm'ın ilk yıllarında Müslümanların çoğu, ayetleri zihinlerinde tutuyor-

---

1- Arap olmayıp da Arapların arasında yaşayan ve onlarla bağı ve nispeti olan Müslümanlara Mevali denilmektedir.

2- Yirminci Asrın Ansiklopedisi, c. 3, 722. Menahiliu'l-İrfan, c. 1, s. 399- 400. Tarih-i Kur'an-ı Kerim, s. 68.

3- Ebu Ahmed Askerî, et-Tashih ve et-Tahrif, s. 13.

4- İbn Hallekan, Vefeyatu'l-A'yan, c. 2, s. 32.

5- Menahiliu'l-İrfan, c. 1, s. 399.

lardı. Hafızların Arap ve Kur'ân'ın da Arapça olması Müslümanların işini kolaylaştırıyordu. Bu yüzden Arap olan Müslümanlar Kur'ân'ı sahih bir şekilde tilavet ediyorlardı. Bu durum Kur'ân'ı yanlışlardan ve hatalardan koruyordu. Müslümanların Kur'ân'a büyük bir önem verdiklerini, bunu Peygamber zamanında yaşayan büyüklerden bu cümleden sahabe-i kiramdan öğrendiklerini ve Kur'ân'ı doğru ve sahih bir şekilde yazıp ezberleme imkânlarına sahip olduklarını unutmamak gerekir.

Lakin hicrî birinci yüzyılın sonlarına doğru Arap lisanıyla aşına olmayan ve kendilerine "Acem" ya da "Mevali" denilen insanların İslâm dünyasında sayılarının artmasına paralel olarak Kur'ân kelimelerinin sağlıklı bir şekilde okunmasını sağlayan hareke ve iraba olan ihtiyaç da artmıştı. Zira ancak hareke ve irabın konulmasıyla Kur'ân'ın yanlış okunmasının önü alınabilirdi. Örneğin her Arap "كَتَبَ رَبُّكُمْ عَلَىٰ نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ / Rabbiniz merhamet etmeyi kendisine yazdı."¹ ve "كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ / Oruç size de farz olarak yazıldı."² bu ayetlerdeki "ketebe" ve "kutibe" kelimelerini doğru okuyordu. Lakin Arap olmayanlar malum ve meçhul (aktif ve pasif) kiplerini birbirlerinden ayıramıyorlardı. Nitekim İmam Ali'nin (a.s) öğrencisi Ebu Esved ed-Dueli, birinin «أَنَّ اللَّهَ بَرِيءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولُهُ»³ ayetindeki "Resuluhu" kelimesini "Resulihî" şeklinde okuduğunu gördü. Ayetin anlamı "Allah ve Resulü müşriklerden beridir." iken "Allah, müşriklerden ve Resulünden beridir." anlamına dönmüştü. Bu fahiş hatayı işitip tehlikeyi sezen Ebu Esved dedi ki: "Durumun bu aşamaya varacağını hiç de düşünmüyordum." Bunun üzerine o zamanlar (H. 50-53) Kufe'de vali olan Ziyad b. Ebih'e⁴ başvurdu. Ziyad İbn Ebih daha önce Ebu Esved'e bu meseleye bir çare bulmasını söylemişti. İmam Ali'nin öğrencisi olan Ebu Esved, Ziyad'la işbirliği yapmak istemiyordu.⁵ Ancak yukarıdaki ayetin yanlış tilavet edildiğini görünce

1- En'âm, 54.

2- Bakara, 183.

3- Tevbe, 3.

4- Babası belli olmadığı için kendisine babasının oğlu Ziyad deniliyordu. Ebu Süfyanın Taif yolculuğunda bir çobanın karısıyla olan gayri meşru ilişkisinden dünyaya gelen Ziyad'ı daha sonraları Muaviye sen benim babamdansın deyip kardeşi kabul etti. Bunun için de bazı insanları da şahit olarak orada bulundurdu. Yezid zamanında Küfe'ye vali olan Ziyad'ın oğlu Ubeydullah da Yezid'in emriyle İmam Hüseyin'i, evlatlarını, kardeşlerini ve yaranlarını Kerbela'da şehit etti. (müt.)

5- Bazıları İbn Ziyad'ın, Ebu Esved'in kendisiyle işbirliği yapması için kasten bir -lerini gönderip ayeti yanlış okuttuğunu söylemişlerdir.

işbirliğine karar verdi. Ziyad b. Ebih'e gidip dedi ki: "Bana yapmayı emrettiğin şeyi yapmaya hazırım." Ebu Esved söylediklerini iyi yazabilmesi için bir katip istedi. Abdu Kays kabilesinden bir kâtibi emrine verdiler. Lakin Ebu Esved onu beğenmedi. Daha becerikli olan bir kâtibi kendisine verdiler. Ebu Esved bu yeni kâtibi kabul etti.

Ebu Esved o kâtibe dedi ki: "Ağzımı açarak harfi telaffuz ettiğim zaman harfin üzerine bir nokta koy.¹ Ağzımı toplayarak telaffuz edersem harfin önüne nokta koy. Bir harfi ı-i diye okursam altına bir nokta koy."² İbn İyaz, Ebu Esved'in sözlerinin devamında şunları söylediğini kaydetmektedir: "Eğer herhangi bir harfi burundan okursam (ğunne) o harfi iki nokta ile belirle." Kâtip de dediklerini yaptı.³

Bundan böyle insanlar bu noktaları, harflerin ve kelimelerin harekelelerini göstermek için kullanmaya başladılar. Bu noktalar çoğu zaman mushaf hattının yazılmış olduğu renkten farklı bir renkle yazılıyordu. Ama genelde kırmızı renk kullanılıyordu. Nasr b. Asım mushaftaki noktasız harfleri noktalı harflerden ayırt etmek için noktalama tekniğini kullandıktan sonra, noktanın harfe mi yoksa harekeye mi ait olduğunun belirlenmesi için hareke noktalarını renkli yazdı. Zira farklı renklerin kullanılması yanlışların yapılmasını engelliyordu.

Corci Zeydan bu özelliklere sahip bir mushafı Mısır kütüphanesinde görmüştür. Corci Zeydan en eski mushaflardan olan önceleri Kahire yakınlarında olan Amr b. As camisinde korunan bu mushafın sayfalarının büyük, harflerinin siyah, noktalamasının ise kırmızı renkle yapıldığını Ebu Esved'in belirlediği şekilde harfin üstündeki noktanın (e-a) fetha, önündeki noktanın (u) zamme ve altındaki noktanın ise (ı-i) kesre olduğunu söylüyor.⁴

Endülüs'te mushafları dört renkle yazıyorlardı. Siyah renk yazılar için, kırmızı renk harekeleri belirleyen noktalar için, sarı renk hemzeler için ve yeşil renk de bağlaç görevini yapan elifler için kullanılıyordu.⁵

1- İlk hareklendirme nokta ile yapılmıştır. Daha sonraları fetha, üstün, ötre sist - mine geçilmiştir.

2- el-Fihrist, s. 46, birinci fen, ikinci makale.

3- Hasan Sadr, Tesisu's-Şia li'l-Ulumi'l-İslâmiyye, s. 52

4- İslâm Medenîyeti Tarihi, c. 3, s. 61.

5- İslâmî Arap Hattı, s. 27. Tarihu'l-Kur'ân, s. 68.

Bütünleyici Son Değişimler

Celaluddin Suyutî diyor ki: "İslâm'ın ilk döneminde harflerin harekesinin alameti noktaydı. Harflerin başında yer alan nokta üstünü (e-a), harfin sonunda yer alan nokta ötreyi (u) ve harfin altında yer alan nokta ise kesreyi (ı-i) belirliyordu."

Günümüzde harflerin harekesini belirleyen alametler harflerden esinlenerek kullanılmıştır. İlk olarak Halil b. Ahmed bu işaretleri kullanmıştır. Bu uygulamada harfin üstünde yer alan uzun bir çizgi fethayı (e-a) ve harfin altında yer alan çizgi de kesreyi (ı-i), harfin üstünde yer alan küçük vav ise ötreyi (u) gösteriyordu. Tenvin, üstün, esre ya da ötre olduğunda bunları belirleyen işaretler iki defa yazılırdı.¹ Suyutî, hemze ve şeddeyi ilk defa kullanan kişinin Halil b. Ahmed olduğunu söylemektedir.

Müslümanların Kur'ân'a olan ilgi ve teveccühleri her geçen gün daha da artıyordu ve sürekli Kur'ân hattında ve yazımında değişikliklere gidiliyordu. Bu değişikliklerden amaç hem hattı kolaylaştırmak, hem de güzelleştirmektir. Hicri üçüncü yüzyılın sonlarında Kur'ân hattı, güzelliğinin en üstün zirvesine çıktı. Halk Kur'ân'ı güzel hatla yazmak ve rengârenk alamet ve işaretleri kullanmakta birbirleriyle yarışıyorlardı. Örneğin «خ» harfinin başını sükûn (cezm) alameti olarak kullanıyorlardı. Bu alamet sakin olan harfin harekeli olan harfe göre daha hafif olduğunu gösteriyordu. Bazıları da «م» harfinin başını sükûn (cezm) alameti olarak seçmişlerdi. Şeddeli harfler için üç dişli işareti ve bağlaç elifleri belirlemek için ise «ص» harfinin baş kısmını kullanıyorlardı. Böylece hat sanatında, dibace yazımında ve yaldızlamada büyük ilerlemeler kaydedildi. Hat sanatında şekillenen bu yenilikler zarif ve nazik bir şekilde mushafların yazımında kullanılıyordu.²

Kur'ân'ın onar ve beşer bölümlere, hizip ve cüzlere taksim edilmesi ve bunlar için alametlerin kullanılmasının Abbasî halifesi Memun'un emriyle gerçekleştiği söylenmektedir. Bazıları da Haccac'ın bu işi yaptığını söylemişlerdir. Ahmed b. Hüseyin bu konu hakkında diyor ki: "Haccac Basra karilerini bir araya topladı. Onlardan bir grubu seçip Kur'ân harflerini saymalarını istedi. Onlar bu işi dört ay içinde bitirdiler. Bu çalışma sonucunda Kur'ân'ın 77.439 kelime ve 323.015 veya başka bir görüşe göre

1- el-İtkan, c. 2, s. 171. Ebu Amr Dani'den naklen, s. 133.

2- Şia ve İslâmî İlimler, s. 52.

340.740 harften meydana geldiği tespit edildi. Kur'ân'ın ortasının Kehf Suresi'nde bulunan «وَلَيْتَاطَّفُ» kelimesi olduğu ortaya çıktı. Kur'ân'ın ayet sayısının da 6.236 olduğu belli oldu.

Kur'ân kurslarında ve mekteplerde öğretilen Kur'ân derslerinin daha da kolaylaştırılması için mushaf-ı şerif otuz cüze ve 120 hizbe taksim edildi.¹

Fakat fıkıh, kıraat ve edebiyat alanında büyük bir âlim olan ve Şam'da yaşayan Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed Sehavi, *Cemalu'l-Kurra* adlı kitabında Kur'ân'ın otuz cüz ve her cüz'ün de on iki bölüm şeklinde taksim edilip 360 bölüme ayrılması işini ilk olarak Mutezile mezhebinin öncülerinden ve meşhur bir âlim ve zahid olan Ebu Osman Amr b. Ubeyd'in Abbasî halifesi Mansur'un emriyle yaptığını söylemektedir. Denildiğine göre Mansur kendisinden yılın günlerine göre Kur'ân'ı taksim etmesini ve böylece günlük okuma ve ezberleme için bir düzenleme yapmasını istedi. Ebu Osman Amr b. Ubeyd, Mansur'un bu isteğine olumlu cevap verip düzenli bir şekilde bu taksimatı yaptı. Her cüzün bittiği yerin altına da altın bir çizgiyle çizdi.

Mansur bu yeni taksimata göre oğlu Mehdi'yi eğitti. Daha sonra diğer insanlar da onlara uymaya başladılar. Bu taksimat sonraki yıllarda Müslümanlar arasında yayılıp yerleşmeye başladı.²

Kur'ân'ın en uzun suresi Bakara ve en kısa suresi Kevser Suresi'dir. Kur'ân'ın en uzun ayeti ise Bakara Suresi'nin borçlanmayla ilgili 282. ayetidir. Bu ayet 128 kelime ve 540 harften oluşmaktadır. En kısa ayet ise «والضحى» ve ondan sonra da «والفجر» gelir. Kur'ân'ın en uzun kelimesi ise on iki harften meydana gelen «فَأَسْقَيْنَا كَوْمَهُ»³ kelimesidir.⁴

Ahmed b. Hanbel kendi *Müsned*'inde Evs b. Huzeyfe'den şöyle naklediyor: "Ben, Malik oğullarından Müslüman olan bir grupla birlikte Peygamber'in huzuruna çıktım. Bizleri bir çadıra yerleştirdiler. Peygamber her gün camiden döndükten sonra evine gitmeden önce bize uğradı. O, geceleri yatsı namazından sonra bizim yanımızda kalıyordu. Halkın Mekke'de ve hicretten sonraki dönemde kendisine karşı nasıl davrandığı-

1- bk. el-Burhan, c. 1, s. 249-252.

2- Sehavî, *Cemalu'l-Kurra*, Beyrut baskısı, 1193, c. 1, s. 178-179.

3- Hicr, 22.

4- bk. el-Burhan, c. 1, s. 249-252.

nı anlatıyordu. Bir gece her zamankinden daha geç geldi. Neden geç kaldığını sorduk. Peygamber, adet edindiğim üzere her gece Kur'ân'dan bir hizip okuyorum, onu okumamıştım, okudum ve camiden çıkıp geldim. Biz sabahleyin sahabeye "Kur'ân'ı nasıl hiziplere ayırıyorsunuz?" diye sorduk. Onlar "Biz Kur'ân'ı beş sure, yedi sure, dokuz sure, on bir sure ve on üç sure şeklinde ayırıyoruz." dediler. Müfesselat olarak adlandırılan küçük surelerin hizip taksimatının ise Kaf Suresi'nden başlayıp Kur'ân'ın sonuna kadar olduğunu söylediler."¹

Peygamber'in buyruğunun devamında söylenen son cümle Evs'in kendi cümlesidir. Zira Kur'ân yazılmış ancak bugünkü şekliyle düzenli bir kitap haline getirilmemişti. Her sure ayrı ayrı ve tam bir şekilde yazılmış ve kolayca okunup ezberlenmesi için eşit bölümlere taksim edilmişti.

Kur'ân Yazımının Tekâmül Aşamaları

Kur'ân, İslâm'ın ilk yıllarından itibaren hat sanatı, yazı, imla kuralları ve irab ile yaldızlama ve süsleme açısından sürekli olarak tekâmüle doğru bir seyir izlemiştir. Büyük hattatların Kur'ân hattının tekâmülünde çok emek ve katkıları olmuştur. Kur'ân hattının tekâmülü için çabalayan ilk kişi İmam Ali'nin yaranlarından olan Halid b. Ebi Hayyac'dır. O hicretin yüzüncü yılında vefat etmiştir. Güzel hattı ve yazısıyla meşhurdur. Velid b. Melik'in nedimi ve mevası olan Sa'd'ın onu mushaf ve şiir yazması ve saraydaki gelişmeleri kaleme alması için istihdam ettiği söylenmektedir.

Ebu'l-Hayyac, Medine'de bulunan Peygamber camisinin hicretin 90. yılında son bulan onarım ve genişletme çalışmalarından sonra, Ömer b. Abdülaziz'in emriyle Şems Suresi'ni altın harflerle mihraba yazan ilk kişidir.²

Ömer b. Abdülaziz, Ebu'l-Hayyac'dan bu hat ile kendisi için bir mushaf yazmasını istedi. Ebu'l-Hayyac çok güzel bir mushaf yazdı. Ömer b. Abdülaziz mushafı kabul edip bu güzel hattan dolayı tebrik etti. Lakin Ebu'l-Hayyac bu emeğinin karşısında yüksek bir meblağ isteyince Ömer b. Abdülaziz ödeme yapmaktan kaçındı ve mushafı kendisine geri iade etti.

Muhammed b. İshak diyor ki: "Ali'nin (a.s) yaranlarından olan Halid b. Ebu'l-Hayyac'ın hattıyla yazılmış olan mushafı gördüm. Bu mushaf İbn

1- Müsned-i Ahmed b. Hanbel, c. 4, s. 343.

2- Tarih-i Yakubî, c. 3, s. 30-36.

Bera diye bilinen Muhammed b. Hüseyin'in tarihî el yazmaları koleksiyonundaydı. Ondan sonra bu mushaf Abdullah b. Hani'ye ulaştı."¹

Hattatlar hicrî üçüncü yüzyılın sonlarına kadar Kufe hattıyla mushafı yazıyorlardı. Sonraları yani dördüncü yüzyılın başlarında güzel Nesih hattıyla yazmaya başladılar. Nesih hattıyla ilk mushaf, meşhur hattat Muhammed b. Hüseyin tarafından yazıldı. O hem Sülüs, hem de Nesih hattıyla yazan ilk kişidir. Mühendislik (hendese) alanında da uzman olan Muhammed b. Hüseyin harf şekillerinde değişiklikler yaptı ve yeni kanun ve kuraları Arapça'ya sokup İslâm hattını büyük ölçüde güzelleştirdi. İslâm dünyası bugüne kadar onun gibi mahir bir hattata tanıklık etmemiştir ve bu özellikler ona hastır. Ondan geriye bazı el yazmaları ve mushaf-ı şerif kalmıştır. Bu mushaf Afganistan'ın Herat şehrindeki müzede korunmaktadır. Muhammed b. Hüseyin'in iki defa Kur'ân'ı yazdığı söylenmektedir.²

Arap Nesih hattı hicrî yedinci asırda Yakut b. Abdullah Musuli'nin (öl. H. 689) eliyle tekâmülünün doruğuna ulaştı. O kendi güzel hattıyla yedi tane mushaf yazdı ve diğer kâtipler için öncü ve örnek oldu. Hicri on birinci yüzyıla kadar tüm mushafı Musuli'nin hattı örnek alınarak yazılıyordu.³ Hicri on birinci yüzyılın başlarında Sultan Selim'in Mısır'ı almasından sonra Osmanlı Türkleri İslâmî Arap hattına büyük katkılar sağladılar. Osmanlı imparatorluğunda görev yapan Fars hattatlar İslâmî-Arap hattının gelişmesi için çok çaba sarf ettiler. Sultan Selim tüm ressamı, hattatları ve sanatkârları başkentinde bir araya getirdi. Bunlar Rık'a hattı, Divan hattı, Tuğra hattı ve İslambuli hattı gibi yeni hat çeşitleri icat ettiler. Bu hatların çoğu hala da kullanılmaktadırlar.

Osmanlı'nın meşhur hattatları şunlardır: Hattat Osman (öl. H. 1110) , Seyyid Abdullah Efendi (öl. H. 1146), Üstat Rasim (öl. H. 1169), Ebubekir Mümtaz Bey, Mustafa Efendi ki Rık'a hattını icat eden kişidir. Bu hat en basit ve en kolay Arab hattıdır. Mustafa Efendi bu hattın kanun ve kuralarını belirledi. İlk olarak bu hatla yazan kişi de yine kendisidir. Mustafa Efendi bu hattı Osmanlı padişahı Abdülmecid'e (H. 1280) takdim etti.

1- el-Fihrist, s. 9 ve s. 46.

2- İslâmî Arap Hattı, s. 155. Hattat Bağdadî, s. 16.

3- İslâmî Arap Hattı, s. 177.

Mushafların basımı da yazımları gibi farklı aşamalardan geçmiş ve tekâmül etmiştir. Kur'ân ilk olarak hicretin 950 (M. 1543) yılında, İtalya'nın bir liman şehrinde basıldı. Fakat basıldıktan sonra kilise yetkilileri imha edilmesini emretti. Daha sonra hicrî 1104 (M. 1692) yılında Almanya'nın Hamburg şehrinde Henkelman adındaki şahıs Kur'ân'ı bastırma teşebbüsünde bulundu. Ondan sonra hicrî 1108 (M. 1696) yılında Maracci, Padoue şehrinde Kur'ân'ı bastırdı.

Hicrî 1200 (M. 1785) yılında ilk olarak Mevla Osman adında bir Müslüman Rusya'nın Saint Petersburg şehrinde Kur'ân'ı bastırdı. Aynı dönemde bugünkü Tataristan Özerk Cumhuriyetinin başkenti olan Kazan şehrinde de Kur'ân basıldı.

Flügel adındaki bir Alman da hicrî 1252 (M. 1836) yılında Almanya'nın Leipzig şehrinde Kur'ân'ı özel bir şekilde bastırdı. Basit ve kolay imla kurallarından dolayı bu baskı Avrupalıların yoğun ilgisini topladı. Fakat Avrupa'da yapılan diğer baskılar gibi bu baskı da İslâm dünyasında ilgi görmedi.

Kur'ân'ı başarılı bir şekilde bastıran ilk İslâm devleti İran'dır. Bu İslâm devleti Kur'ân'ın iki taş baskısını gerçekleştirdi. Büyük boyda basılan bu Kur'ân'ların her satırının altında Farsça tercümesi vardı ve farklı fihristlere de haizdi. İlk baskı hicrî 1243 (M. 1827) yılında Tahran'da, ikinci baskı da hicrî 1248 (M. 1832) yılında Tebriz şehrinde yapıldı. Bu dönemde Hindistan'da da Kur'ân basılıp yayınlanıyordu. Aynı dönemlerde Osmanlı devleti de hicrî 1294 (M. 1877) yılında Kur'ân'ı çok güzel bir şekilde bastırdı.

Hicri 1323 (M. 1905) yılında çarlık Rusyası Kufe hattıyla büyük boyda bir Kur'ân bastırdı. Görenler bunun Osmanî mushaflardan biri olduğunu zannediyordu. Bu Kur'ân'da noktalama, üstün, esre, ve ötre yoktu. Başından bazı sayfalar düşmüş ve sonunda da bir bölümü eksikti. Bu mushaf Bakara Suresi'nin sekizinci ayeti olan " وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ وَبِالْيَوْمِ
الْآخِرِ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ / İnsanlardan, inanmadıkları hâlde, "Allah'a ve ahiret gün -
ne inandık" diyenler de vardır."¹ ayetiyle başlıyor ve Zuhruf Suresi'nin on dördüncü ayeti olan " وَإِنَّا إِلَىٰ رَبِّنَا لَمُنْقَلِبُونَ / Biz şüphesiz Rabbimize döneceğiz."² ayetiyle son buluyordu.

1- Bakara, 8.

2- Zuhruf, 14.

Semerkant'ta bulunan bu mushaf Petersburg kütüphanesinde korunmaktadır. Taşkent Tarihi Eserler Enstitüsü bu mushafın aynı boyda ve diğer özellikleriyle birlikte elli adet fotografisini yapıp İslâm ülkelerinin önemli üniversitelerine hediye etti. Bu mushafın bir nüshası Tahran üniversitesi kütüphanesinde (DSS14403) koduyla mevcuttur. Hicri 1342 (M. 1923) yılında Mısırda bu ülkenin vakıflar bakanlığının tayin etmiş olduğu bir komite tarafından ve Ezher Üniversitesi'nin âlimlerinin gözetimi altında Kur'ân'ın bir baskısı yapıldı. Bu mushaf-ı şerif İslâm dünyasında çok kabul gördü ve sonraki birçok baskı için örnek teşkil etti.

Hicri 1370 (M. 1950) yılında Irakta çok güzel bir Kur'ân bastırıldı. Böylece İslâm dünyasının her tarafında güzel Kur'ân'lar basılmaya başlandı. Günümüzde de bu çabalar devam etmektedir.

Ayrıca Suriyeli hattat Osman Taha tarafından yazılan Kur'ân her tarafa yayıldı. Hattat Osman'ın Mushaf'ı Suriye, Arabistan, İran ve Lübnan başta olmak üzere diğer İslâm ülkelerinde basıldı. Bu mushafın en bariz özelliği ayetlerin sayfalarındaki düzeni, hizip ve cüzlerin düzenli bir şekilde tanzim edilmiş olmasıydı. Bu değerli hizmeti ve geride bırakmış olduğu mümtaz eserden dolayı Allah ruhunu şad etsin ve rahmetine gark eylesin.

Dördüncü Bölüm

KARİLER VE YEDİ KIRAAT

Kur'ân'ın okunması ve ayetlerinin tilaveti Kur'ânî ilimlerin önemli konularından biridir. İlk dönemlerden itibaren bir grup insan bu konu üzerinde çalışmış ve İslâm toplumunda Kur'ân'ın okunması, öğretilmesi ve tilaveti için çabalamışlardır.

Birinci derecede gelen Kur'ân karileri şunlardır: Abdullah b. Mesud, Ubey b. Kâ'b, Ebu Derda ve Zeyd b. Sabit. İkinci derecede gelen kariler ise: Abdullah b. Abbas, Ebu Esved Dueli, Alkame b. Kays, Abdullah b. Sabit, Esved b. Yezid, Ebu Abdurahman Sulemi ve Mesruk b. Ecde'dir. Daha sonra üçüncü ve sekizinci sırada yer alan kariler gelmektedir. Bu sekiz sınıf kariden sonra kıraat ilmi tedvin edilmeye başlandı ve müteakiben yedi kari (kurra-i seb'a) belirlendi.

Meşhur Kur'ân karileri her zaman olmuştur. Nitekim hicrî dördüncü yüzyılın başlarında Bağdat karilerinin büyüğü Ebubekir b. Mücahid (245-324) yedi büyük karinin yedi kıraatini resmen kabul etti. Sonraları farklı dönemlerde bunlara yedi kari daha eklendi. Böylece on dört kari ve kıraat yaygınlık kazanmaya başladı. Bu kıraatlerin her biri iki kişi tarafından rivayet edildiğinden toplam 28 kıraat mevcut bulunmaktadır. Kıraatlerin sıhhati ve Peygamber'den mütevatir bir şekilde rivayet edilip edilmediği hususu tartışma konusudur. Bu husustaki yaygın görüş tevatürün olmadığı hakkındadır. Zira araştırmacıların çoğunun görüşüne göre Peygamber'den sadece bir kıraatin zikredildiği yönündedir. O da halk arasında yaygın olan kıraattir. Bu kıraate uygun olan her kıraat kabul edilir, aksi takdirde reddedilir.¹

1- et-Temhid, c. 2, s. 42 ve sonrası ve s. 218-226.

Kıraatin Tanımı

Kıraat Kur'ân'ın okunması ve tilaveti demektir. Kavram olarak kıraat Kur'ân'ın bir takım özellikleri ve kuralları olan özel okunma şeklidir. Yani Kur'ân'ın okunması, ilâhî metni anlatacak bir şekilde olup meşhur olan karilerden birinin içtihadına uygun ve kıraat ilminin kanunlarına mutabık olursa, kıraat gerçekleşmiş olur. Tabi ki Kur'ân'ın tek bir metni vardır. Kariler arasındaki ihtilaf Kur'ân'ı en doğru şekilde okumak için gösterilen çabalardan ibarettir. İmam Sâdık (a.s) bu konu hakkında buyuruyor ki: *"Kur'ân birdir ve bir olan tarafından indirilmiştir. Okunma farklılıkları hakkındaki görüş ayrılıkları ravilerin kendilerinden kaynaklanmaktadır."*¹ Kur'ân'ın karilerinden ve ravilerinden kasıt, Peygamber'e nazil olan Kur'ân'ı rivayet eden meşhur karilerdir. Onların arasındaki ihtilaf Kur'ân metninin okunuş şeklinin rivayeti hakkındadır. Bu ihtilaf ve görüş ayrılıklarına neden olan faktörler şunlardır:

1- İster Osman'ın mushafları denkleştirme girişiminden önce olsun veya sonra olsun ilk mushaflar arasında var olan ihtilaflar.

2- Belirleyici işaret, alamet ve noktalamalardan yoksun olan ilk dönemdeki Kur'ân hattının ve yazısının yetersizliği.

3- O günün Arapları nezdinde hat sanatının ilkel dönemini yaşamış olması.

Farklı Kıraatlerin Nedenleri

Kur'ân'ın okunmasındaki farklılıkların nedenlerini Peygamber'in vefatından sonraki sahabe döneminde aramak gerekir. O zamanlarda Kur'ân'ın toplanması, düzenlenmesi ve telif edilmesi konusunda sahabe-ler arasında görüş ayrılıkları meydana geldi. Bu durum kariler arasında da okuma açısından ihtilafların meydana gelmesine yol açtı. Her grup kendi kıraatini diğerlerine tercih ediyor, akabinde de tartışmalar ve çekişmeler yaşanıyordu. Bu görüş ayrılıkları ve çekişmeler üçüncü halife döneminde mevcut bulunan tüm mushaflardan yararlanılarak tek bir mushafın yazılması ve bu mushafın önemli İslâm merkezlerine gönderilmesine neden oldu. Denk ve aynı olması gereken bu mushaflar arasında tartışma yaratacak bazı lugavi farklılıklar saptandı.

1- Usul-u Kâfi, c. 2, s. 63, hadis 12.

Aşağıdaki çizelgede bu farklılıklardan bazılarını örnek olarak veriyoruz.

Sure	Ayet	Şam ve Medine Mushafları	Kufe ve Basra Mushafları
Bakara	116	قَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا	وَقَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا
Bakara	132	وَأَوْصَىٰ بِهَا إِبْرَاهِيمَ	وَوَصَّىٰ بِهَا إِبْرَاهِيمَ
Maide	54	مَنْ يَزِدْكَ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ	مَنْ يَزِيدْكَ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ
A'râf	141	وَإِذْ أَنْجَاكُمْ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ	وَإِذْ أَنْجَيْنَاكُمْ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ
İsrâ	93	قَالَ سُبْحَانَ رَبِّيَ	قُلْ سُبْحَانَ رَبِّيَ

Tüm mushafları denkleştirip tek bir nüsha yazmak için gösterilen çabalar beklenen randımanı vermedi. İhtilaflar günden güne artmaya başladı. Önceleri sahabeler arasında kıraat hakkında ihtilaflar yaşanıyor-du, mushafların birleştirilmesinden sonra da bizatihi mushafların kendisi hakkında ihtilaflar baş gösterdi. Halife Osman'ın kendisine sunulan mus-hafa baktığında hemen ilk anda var olan bazı imla eksikliklerini fark etti-ğini de hatırlatmamız gerekir. O, bu ana mushafta bu tür imla hatalarının varlığına itiraz bile etmedi. Sadece şu sözü söylemekle yetindi: "Bunda bazı imla hatalarını görüyorum." Ona değiştirmeyelim mi diye sordukla-rında "Hayır artık geçtir ve Araplar kendi lisanıyla onu düzeltir." demekle yetindi. Fakat o, gelecekte farklı dil ve milletlere mensup insanların bu Kur'ân'ı okuyacaklarını ve sonraki dönemlerde Arapların dahi zevklerini yitireceklerini düşünememişti.¹

Mushafların birleştirilmesinden sonra da baş gösteren imla ve kıraat farklılıklarının birçok nedeni vardır. Bu nedenlerin başlıcaları şunlardır:

1- Hattın İlkel Oluşu:

O günkü Arap toplumunda hat ilkel bir aşamadaydı. Yazmanın usul ve kuralları tamamen yerleşip kökleşmemişti. Araplar yazı tekniklerini ve doğru yazma kurallarını bilmiyorlardı. Birçok kelimeyi telaffuz ölçüsüne göre yazıyorlardı. Bu tür yazım izlerine bugün bile Arap yazısında rast-

1- et-Temhid, c. 2, s. 4-8.

lamaktayız. O zamanlar bir kelime bir kaç şekilde okunabilecek tarzda yazılıyordu. Kelimenin sonundaki "Nun" harfi "Ra" harfi gibi yazılıyordu. "Vav" harfinin şekli "Ya" harfi gibiydi. Çoğu zaman kelimenin sonundaki "Mim" harfi "Vav" harfi ve "Dal" Kufe hattının "Kaf" harfi gibi ve ortaya gelen "Ayn" harfini "Ha" harfi gibi yazıyorlardı. Bazen de bir kelimenin harflerini birbirinden ayrı yazıyor ve «ي - نحى - احى ي» kelimelerinde olduğu gibi "Ya" harfini kelimedenden ayırıyorlardı. Bazen de "Ya" harfini kaldırıyorlardı. Örneğin «إِذَا لَفِمْ» kelimesini «الافهم» şeklinde yazıyorlardı. Tüm bunlar okuyucu için birer problemdi. Bu kelimeyi bazı kariler kelimenin sonuna yazıldığı gibi "Ya"sız okuyorlardı. Örneğin tanınan karilerden biri olan Ebu Cafer «لِإِيْلَافِ قُرَيْشٍ» ayetinden hemzeye kaldırıp "Ya" harfini koyuyor ve «لِإِيْلَافِ قُرَيْشٍ» şeklinde okuyordu. «إِذَا لَفِمْ رِحْلَةَ الشِّتَاءِ وَالصَّيْفِ»¹ ayetini de okuyacağı zaman "Ya" harfini kaldırıp yerine hemzeye koyuyor ve «إِذَا لَفِمْ» okuyordu.

Hattın başlangıç aşamasında olması ve yetersizliğinden kaynaklanan okuma hataları çok fazlaydı. Ayrıca bazen tenkini "Nun" ve "Nun" harfini de elif şeklinde yazıyorlardı. «لِنَسْفَعًا»² kelimesini «لِنَسْفَعًا» şeklinde ve «وَلِيَكُونَتْ»³ ayetini «...ليكونتا» şeklinde yazıyorlardı.³ Başka bir ifadeyle tenkin elifini hafif vurgu için kullanılan "Nun" harfi yerine kullanıyorlardı. Bunun için «وَأَذِّنْ لَاتِيْنَاهُمْ مِنْ لَدُنَّا أَجْرًا عَظِيمًا» ayetinin başındaki kelimeyi «أذ» şeklinde yazıyorlardı.⁴

Ayrıca o zamanın hattında hiçbir gerekçe olmadan "Vav" harfi siliniyordu. Bu durumun kendisi gerek kıraat ve gerekse tefsirde birçok ipham, sorun ve görüş ayrılıklarına yol açıyordu. Örneğin «وَصَالِحُوا الْمُؤْمِنِينَ»⁵ ayetinde «وَصَالِحُوا» kelimesinin "Vav"ı kaldırılmıştı. Bu yüzden kelimenin tekil mi çoğul mu olduğu bilinmiyordu.

Bazen de elif kaldırılıyordu, örneğin «عَادًا الْأُولَى»⁶ yerine «عَاد الْأُولَى» yazıyorlardı. Bu yüzden okunan «عاد» kelimesinin isim mi yoksa yüklem mi olduğu anlaşılıyordu.

1- Kureş, 2.

2- Alak, 15.

3- Yusuf, 32.

4- Nisâ, 3.

5- Tahrîm, 4.

6- Necm, 50.

Sözün kısısı, henüz de elde mevcut bulunan eski mushaflarda var olan bu kabil hatalar birçok soruna neden oluyordu. Bu sorunlardan biri de kariler arasında yaşanan derin görüş ayrılıklarıdır. Hattın yetersiz olmasından dolayı selefin önde gelenlerinden bazıları hattın kendisine olan güvenlerini yitmişlerdi. Kur'ân'daki birçok iphamı, imla hatası olarak telakki edip mushafın kâtiplerini bu hususta sorumlu bilmişlerdir. Örneğin İbn Abbas'ın «وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ» ayetini "وَوَضَىٰ" şeklinde okuduğu rivayet edilmiştir. İbn Abbas diyor ki: "Ayetin aslı bu şekildeydi, lakin ilkin "Vav" harfinin "Sad" harfine yapışmasından dolayı insanlar bunu «وَقَضَىٰ» şeklinde okudular." Tabi ki ilk mushaflarda noktalama da yoktu, bundan dolayı bu gibi düşüncelere zemin hazırlanmış oldu.¹

2- Harflerin Noktasız Olması:

Kur'ân'ın farklı şekillerde kıraat edilmesinin nedenlerinden biri de noktalı olan harflerin noktasız yazılıp noktasız harflerden ayırt edilememiş olmasıdır. Örneğin «س» harfi ile «ش» harfi arasında hiçbir fark yoktu. Bu durum birbirine benzeyen diğer tüm harfler için de geçerlidir. Benzer şekilde yazılan harfler şunlardır. «ب ت ث - ج ح خ - د ذ - ر ز». Bunları okuyan kimsenin kelimenin anlamından ve cümlenin bileşiminden yazılan harfin hangi harf olduğunu bilmesi ve benzer tüm noktalı ve noktasız harfleri birbirinden ayırt etmesi gerekiyordu.

Kesai bu yüzden Hucurat Suresi'nin altıncı ayetini şu şekilde okumuştur: «فَتَسَيِّئُوا» hâlbuki «إِنْ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَاءٍ فَتَنَبَّأُوا»² olarak okuması gerekiyordu.²

Noktalama işaretleri olmadığından bu gibi hatalar meydana gelmiştir.

3- Hattın Hareke ve İşaretlerden Yoksun Olması:

İlk mushaflarda kelimeler harekesiz ve irab işaretleri olmadan yazılıyordu. Kelimenin yapısı ve gramatik ölçüsü belli değildi. Bu yüzden Arap

1- İmla veya kelimelerdeki yazı hatası ayetin anlamını değiştirecek şekilde değidi. Örneğin yukarıdaki ayet "kada" şeklinde okunduğu zaman ayetin anlamı şu olur: "Rabbin sadece kendisine kulluk etmeni emretti." "vessa" şeklinde okunursa "Allah sadece kendisine kulluk etmenizi size tavsiye eder." olur. Dikkat edilirse içerik açısından fazla bir farklılığın olmadığı görülür. (müt)

2- Önceden de belirttiğimiz gibi bunlar eş anlamlı ifadelerdir. Ayetin anlamı şudur; "Ey iman edenler! Bir fasık size bir haber getirdiği zaman onu araştırın" (müt.)

olmayan bir okuyucu için kelimenin harekesini ve veznini belirlemek oldukça zordu. Hatta Arapçaya aşına kimseler için bile bu durum söz konusuydü. Örneğin «اعلم» kelimesi emir kipi mi, şimdiki zamanın birinci tekil şahsı mı, fiil kipi mi olduğu belli değildi.¹ Hatta üstünlük belirleyen kip ve if'al babından geçmiş zamanın birinci tekil şahsı da olabilir.

Hamza ve Kesai "قَدِيرٌ شَيْءٌ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ" / *Dedi ki Allah'ın her şeye kadir olduğunu biliyorum.*² ayetini emir kipiyle okumuşlardır. Böylece ayetin anlamı şu olmuştur: "Dedi: Bil ki Allah her şeye kadirdir."

Farklı kıraatler hakkında İbn Ebi Haşim diyor ki: "Üçüncü Halife zamanında yazılan ve çoğaltılarak önemli şehirlere gönderilen mushafların noktalama, irab ve harekeden yoksun olmaları meşhur yedi kıraat arasındaki ihtilaflara neden olan başlıca faktör olmuştur."³

Merhum Ayetullahi'l-Uzma Hoî diyor ki: "Kıraatler arası ihtilafların rivayetlerden kaynaklanmış olabileceği kesin değildir. Bunun karilerin içtihadından kaynaklanmış olması muhtemeldir. Büyüklerin sözleri bunu teyit etmektedir. Dikkat edilirse ilk mushafların irab ve harekeden yoksun oldukları görülür. Bu da içtihadın ihtilaflara neden olduğu görüşünü kuvvetli kılmaktadır."⁴

4- Elif Harfinin Kelimelerde Olmayışı:

Yazıda sıkıntı yaratan bir diğer faktör de o günün yazısında "Elif" harfinin kullanılmaması olmuştur. Süryani hattında kelimenin ortasında elif harfi kullanılmıyor ve kelimenin ortasına geldiği zaman onu atıyorlardı. Mushaf ilk dönemde Süryani hattından alınmış olan Kufe hattıyla yazıldığından kelimenin ortasında yer alan elif harfleri yazılmamıştı. Örneğin «سَمَوَاتٍ» kelimesini «سَمَوَاتٍ» şeklinde yazıyorlardı. Yani belirleyici işareti koyduktan sonra elif harfini küçük bir elif şeklinde kelimenin üzerine getirip «سَمَوَاتٍ» şeklinde yazıyorlardı.

Kelimenin ortasında yer alan elif harfinin düşürülmesi sonraki dönemlerde kıraat alanındaki birçok ihtilaflara neden olmuştur. Nafi, Ebu

1- Emir kipi olarak kabul edilirse "bil" anlamına gelir. Fiil olarak kabul edilirse "biliyorum" anlamına gelir. Ef'al-u Tafdil babından olduğu kabul edilirse "en fazla bilen kişi" anlamını verir. (müt.)

2- Bakara,259.

3- Tahir b. Ahmed Cezairî, et-Tibyan, s. 181.

4- el-Beyan, s. 181.

Amr ve İbn Kesir «وَمَا يَخْدَعُونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ» kelimesini «وَمَا يَخْدَعُونَ» şeklinde okumuşlardır.

Hülasa iki örneği vermekle yetindiğimiz böylesi durumlar karilerin kıraat hususunda ittifak etmelerine engel teşkil ediyordu. Herkes kendi içtihadına göre ve elinde bulundurduğu delillere dayanarak kıraatini yorumluyor ve sıhhati üzerinde ısrar ediyordu.

Yedi Kari ve Raviler

Saydığımız nedenlerden dolayı bazı durumlarda farklı kıraatler şekilleniyor ve zaman sürecinde karilerin sayısı da artıyordu. Nihayetinde İbn Mücahit mevcut olan tüm kıraatler arasından yedi kıraati seçti. Bu kıraatlerin her birisinin iki ravisi vardı.

1- **İbn Amir:** Abdullah b. Amir Yahsibî (öl. H. 118) Şam karisiydi. Onun kıraatini nakleden iki ravi şunlardır: Hişam b. Amr (H. 153-245) ve İbn Zekvan (H. 173-242) fakat bunlar hiçbir zaman İbn Amir'i görmemişlerdir.

2- **İbn Kesir:** Abdullah b. Kesir Daremî (öl. H. 120) Mekke karisiydi. Onun iki ravisi şunlardır: Bezzi (H. 170-250) ve Kunbul (H. 191-295). Bunlar İbn Kesir'le asla görüşmemişlerdir.

3- **Asım:** Asım b. Ebi Nüced Esedi (öl. H. 128) Kufe karisiydi. Onun iki ravisi şunlardır: Hafs b. Süleyman, Asım'ın üvey oğluydu (H. 90-180) ve Şu'be Ebubekir b. Ayyaş (H. 95-193). Hafs, Asım'ın kıraatini çok güzel bir şekilde biliyordu. Asım'ın kıraati O'nun vasıtasıyla yayıldı. Günümüzde de en yaygın olan kıraattir. İslâm ülkelerinin çoğunda yaygın olan kıraat budur.

4- **Ebu Amr:** Reyyan Ebu Amr b. Ala Mazini (öl. H. 154) Basra karisiydi. Onun iki ravisi şunlardır: Devri Hafs b. Ömer (öl. H. 246) ve Susi Salih b. Ziyad (öl. H. 261). Bu iki ravi Ebu Amr ile görüşmemişlerdir. Yezidi adındaki kişiden Ebu Amr'ın kıraatini almışlardır.

5- **Hamza:** Hamza b. Habib Ziyad (öl. H. 156) Kufe karisiydi. Onun iki ravisi şunlardır: Halef b. Hişam (H. 150-229) ve Hellad b. Halid. (öl. H. 220) Bu iki ravi vasıtalı bir şekilde kıraatlarını Hamza'dan almışlardır.

6- **Nafi:** Nafi b. Abdurrahman Leysi (öl. H. 169) Medine karisiydi. Onun iki ravisi şunlardır: İsa b. Mina (H. 120-220) Kalun diye meşhur olmuştur. Nafi'nin üvey oğludur. Verş b. Osman b. Said (H. 110-198). Bu kıraat bugün bile bazı Arap ülkelerinde yaygındır.

7- **Kesai:** Ali b. Hamza (öl. H. 189) Kufe karisiydi. Onun iki ravisi şunlardır: Leys b. Halid (öl. H. 240) ve Hafs b. Ömer -Ebu Amr'ın da ravisiydi- (öl. H. 246)

On Kari

Son asrın Kur'ân ilimleri uzmanları yedi kariye üç kişiyi de ekleyip karilerin sayısını ona çıkarmışlardır.

8- **Halef:** Halef b. Hişam (öl. H. 229) Bağdat karisi ve Hamza'nın ravisiydi. Onun iki ravisi şunlardır: Ebu Yakup (öl. H. 286) ve Ebu Hasan (öl. H. 292)

9- **Yakup:** Yakup b. Hadremi (öl. H. 205) Basra karisiydi. Onun iki ravisi şunlardır: Ruveys (öl. H. 238) ve Ruh (öl. H. 235)

10- **Ebu Cafer:** Ebu Cafer Mahzumi (öl. H. 130) Medine karisiydi. Onun iki ravisi şunlardır: İbn Verdân (öl. H. 160) ve İbn Cemmaz (öl. H. 170)

On Dört Kari

Dört kari de yaygın olan kıraatlerin aksine şaz kıraatlerle bilinmektedir. Şaz (kural dışı) kıraatlerine rağmen halkın beğenisini kazanmışlardır. Bu dört kişi de on kariye ilave edilmektedir.

11- **Hasan-ı Basri:** Hasan b. Yesar (öl. H. 110) Basra karisiydi. Onun iki ravisi şunlardır: Şucaî Belhî (H. 120-190) ve Devri (öl. H. 246). Hasan-ı Basri ile buluşmamış ve vasıtalı olarak ondan kıraatlerini almışlardır.

12- **İbn Muheysin:** Muhammed b. Abdurrahman (öl. H. 123) Mekke karisiydi. Onun iki ravisi şunlardır: Bezzi (H. 170-250) ve İbn Şenbuz (öl. H. 328) başkalarının aracılığıyla onun kıraatini öğrenmişlerdir.

13- **Yezidi:** Yahya b. Mübarek (öl. H. 202) Basra karisiydi. Onun iki ravisi şunlardır: Süleyman b. Hakem (öl. H. 235) ve Ahmed b. Ferec Darir (öl. H. 303) dolaylı olarak ondan kıraatlerini almışlardır.

14- **A'meş:** Süleyman b. Mihran Esedi (öl. H. 148) Kufe karisiydi. Onun iki ravisi şunlardır: Şenbuzî (300-388 h.) ve Mutavvî'i (öl. H. 381) birkaç kişinin vasıtasıyla A'meş'ten kıraatlerini almışlardır.

İki ravi tarafından rivayet edilen bu on dört kıraatten her biri aslında 28 kıraat sayılmaktadır. Zira her ravinin kendisine has bir takım özelliklerle-

ri ve kıraat kuralları bulunmaktadır. Bunlar uzmanlar tarafından tanınmış ve tespit edilmişlerdir.

Meşhur yedi karinin beşi İran asıllıdır. İranlı olmayanlar İbn Amir ve Ebu Amr'dırlar. İbn Amir'in soyu ve kabilesi bilinmemektedir. Ebu Amr ise Mazin-Temim kabilesindendi. Ancak Kadı Esedi Yezdi, Ebu Amr'ın İran'ın Şiraz kentinin Kazerun kasabasından olduğunu söylemektedir.

Asım, Ebu Hamza, Kesai ve Ebu Amr Ehlibeyt mektebine tabi olduklarını açıkça söylemişlerdir. Ancak İbn Kesir ve Nafi Fars olmaları hasebiyle büyük bir ihtimalle Ehlibeyt mektebine tabiydiler. Emevi hanedanı tarafından büyütülen İbn Amir oldukça pervasız ve makbul olmayan bir insan olarak tanınıyordu.¹

Yedi Kıraatin Tevatürü

Yedi kıraatin tevatür meselesi oldukça önemli bir konudur. Acaba bu kıraatler mütevatir midir, bunların sıhhatine dair herhangi bir delil ve kanıt var mıdır? Bu kıraatler eğer mütevatir olurlarsa ve halkın geneli tarafından nakledilmiş olsalar hüccet oluşları konusunda hiçbir şek ve şüpheye mahal kalmaz.

Birçok hattat ve bazı fakihler yedi kıraatin tevatür meselesini ele almışlardır. Onlar tüm bu kıraatlerin mütevatir ve şer'î hüccet oldukları kanaatindedirler. Dolayısıyla namaz kılan herkes bu kıraatlerden herhangi birisini seçebilir. Ancak araştırmacılar kıraatlerin mütevatir olduklarını kabul etmemekte ve bunun mümkün olmayacağını savunmaktadırlar. Peki kıraatin tevatürü ne demektir? Eğer genel tarafından nakledilmesi gerekiyorsa ifadesinden maksat, kıraat sahibi karilerin tümü tarafından nakledilmiş olmasıysa, bunun pek fazla bir önemi yoktur. Zira rivayet edilen kıraatin hüccet olması için rivayetin kaynağının belli olması gerekir. Eğer tevatürden maksat bu kıraatlerin Peygamber'den bu karilere ulaştığı ise, bu kesin değildir. Zira karilerin çoğunun bırakın tevatürü senedi bile yoktur. Buna ek olarak kıraatlerin çoğunun şahsî içtihatlarla binaen şekillendiğini ve asla nakil ve rivayetlere dayanmadıklarını da belirtmemiz gerekir. Karilerin tevatürünü kabul etsek bile bunun pek fazla bir önemi olmayacaktır. Zira kıraat hususundaki tevatür, ancak hâsıl olan kişi için

---

1- et-Temhid, c. 2, s. 226-231.

hüccet olabilir, başkaları için değil. Eğer rivayet Peygamber'den karilere ve karilerden de başkalarına aktarılmışsa tevatür şartından yoksundur. Zira tevatürün asıl şartı naklin kaynağından maksadına kadar tüm aşamalarda genel tarafından rivayet edilmiş olmasıdır. Ama kıraatlerde nakil, rivayet zincirinde ferden kendisine ulaşıyor, bu da rivayeti mütevatir olmaktan çıkarır.

Yedi kıraatin her birinin Peygamber'den kariye kadar mütevatir bir şekilde nakledildiğini ve kariden de başkalarına nakledildiğini farz edelim. Böyle bir şart, karinin yaşadığı zamanda başka insanların da bu kıraati nakletmesini gerektirmektedir. Hâlbuki kıraatlerde bu genel nakil söz konusu değildir ve kariden başkası bunu nakletmemiştir. Mütevatir kıraati başkalarına nakleden kendisidir. Bu yüzden kıraatler, tevatürün asıl şartı olan genelin rivayet etmesi hususundan yoksundur. Yani tüm aşamalarda genel rivayet söz konusu değildir.

Buna binaen yedi kıraatin tevatürü makul ve mümkün değildir. Zira yedi karinin her biri, zamanındaki mutevatir kıraati kendilerinden başka kimse nakletmemiştir. Eğer durum böyle olmasaydı, kıraat o kişinin adıyla anılmaz ve özel bir boyut kazanmazdı. Şimdiye kadar özetle anlatmaya çalıştığımız konunun ayrıntılı açıklamasına geçeceğiz.

Tevatür Kavramı

Tevatür, hadis ilmiyle ilgili bir kavramdır. Bu konuda hadislerin şu şekilde bir tasnifi yapılmaktadır; mütevatir, meşhur, müstefid, ahad, hasan, sahih, zayıf ve mevzu hadisler.

Mütevatir hadis: Yalan üzerine ittifak edip uzlaşmaları mümkün olmayan ve her dönemdeki hadis ravileri tarafından icmaen nakledilmiş olan hadistir. Bir hadisin mütevatir olması için aşağıdaki şartlara haiz olması gerekir:

– Hadisin rivayet zincirinin son raviden asıl kaynağına kadar herhangi bir kopukluk olmadan mükemmel bir şekilde ulaşması.

– Hadisi rivayet eden ravilerin sayısının meşhur ve müstefid hadisin ravilerinden daha fazla olmalıdır ki böylece yalan üzerine ittifak etmeleri mümkün olmasın.

– Her dönemde ve her tabakadan insanların bu hadisi nakletmiş olması gerekir. Yani her dönemde bir grup insanın kendisinden önceki

gruptan bu hadisi nakletmiş olması ve bu şekilde rivayet zincirinin hadisin kaynağına ulaşması gerekir.

Buna göre eğer herhangi bir dönemde ravilerin sınıfında azalma görülürse veya bir raviye kadar azalsa ve tekrar bu hadisin ravileri çoğalsa, böyle bir hadis mütevatir kategorisinde değerlendirilmez ve ahad haber olarak kabul edilir. Kıraatlerin tevatür faraziyesi de mahiyet itibarıyla böyle olmalı. Kıraatın kari tarafından nakledilmesi mütevatirdir. Ancak kendilerinden önceki zamandan sahabe ve Peygamber dönemine kadarki sürede tevatür söz konusu değildir. Bunun için kıraatler ahad haber hükümündedirler, eğer bir rivayet zinciri (senedi) olursa.

İftiharî (Protokol) Senetler

Kıraat kitapları telif edenler, başta yedi meşhur kari olmak üzere, kıraatler için senetler (rivayet zinciri) elde etmek ve böylece kıraatleri Peygamber'e dayandırmak için çokça çabalamışlardır. Bu hususta kıraat şeyhlerinden yararlanarak, kıraat şeyhlerinin zincirini, kıraatlerin rivayet zinciri olarak göstermişlerdir. Hâlbuki kıraat şeyhlerinin zincirini, rivayet zinciri olarak kabul etmek mümkün değildir. Hocasının yanında ders okuyan talebe, onun ravisi olamaz. Eğitim görmüş her kıraat sahibi, kendi görüş ve düşüncesini kıraatine yansıtır, şeyhinin ve üstadının görüşünü değil. Bunun için talebenin söyledikleri nakil ve rivayet hükmü taşımaz. Aslında her kıraat sahibi, kıraatin biçimini seçmekte içtihat etmektedir. Bunun için biz kıraat şeyhlerini muhtar ve müçtehit telakki ediyoruz. Şeyhlerinin ve hocalarının nakilleri ve ravileri olarak görmüyoruz. Bunun için biz nasıl ki, fakihleri fıkhî görüşlerinin sahibi olarak görüyorsak, aynı şekilde karileri de kıraatlerinin sahibi olarak değerlendiriyoruz. Fıkhî görüşleri fıkhın hocasına dayandırdığımızda rivayet mahiyeti kazandığı gibi, kıraatleri de şeyhlere ve hocalara dayandırdığımızda rivayet ve nakil hükmü alırlar. Ancak böyle bir şey amelen mümkün değildir. Her fakih kendi içtihadını yapıyor ve her kıraat şeyhi de kendi kıraatinin müçtehididir.

Dahası karilerin çoğu kıraatleri hakkında bu tür iddialarda bulunmamışlardır.¹ Ayrıca kıraat kitaplarında, her kıraat sahibinin müstakil ha-

1- Kariler arasında sadece Asım iki talebesi olan Hafs ve Şu'be'ye öğrettiği iki kıraatini senediyle hocalarına dayandırmaktadır. Hafs'a öğrettiği kıraati Ebu Abdurrahman Sulemi'den ve o da Hz. Ali'den almıştır. Şu'be'ye öğrettiği kıraati de Zer b.

reket ettiğine dair deliller ve kanıtlar sunulmakta ve bu deliller kıraatin sahibine mahsus özel bir kıraat olduğuna temel ve dayanak olmaktadır. Bu da, her büyük karinin kıraatinin senedinin şeyhinin rivayeti değil, kendi içtihadı olduğunu göstermektedir. Bunun için *et-Teysir*, *et-Tehbir* ve *el-Mükerrer* gibi kıraatle ilgili kitaplarda gelen senetler (rivayet zinciri) teşrifâtî (protokol) mahiyeti taşımaktadır. Meşhur olan karilerin makam ve mevkisini daha da yükseltmek için onların kıraat şeyhlerinden ve hocalarından bir rivayet zinciri oluşturulmuştur. Her alanda şeyhler ve hocalar, fikir ve düşünce üretsinler diye talebe eğitiyorlar. Yoksa kendi öğrettiklerini eksiksiz olarak başkalarına nakletmesi için kimse talebe okutmaz ve eğitmez. İlginç olan şudur ki: Bu tür çabalar bazı kariler için pek iyi bir sonuç vermemiştir. Çünkü hatta onların hocalarının dahi isim zincirini ortaya çıkarmamışlardır. Örneğin Abdullah b. Amir Yahsibî (öl. H. 118) meşhur yedi kariden sahabe devrine en yakın olanıdır. Onun hocalarını saptayamadıklarından dolayı, kıraati için bir rivayet zinciri oluşturamamışlardır. İbn Cezerî onun hocalarının adları hakkında dokuz rivayete yer vermekte ve onun kıraati Muğire b. Ebi Şihab Mahzumî'den aldığına dair rivayeti daha tercihe şayan bulmaktadır. Muğire de kıraati Osman b. Affan'dan ve o da Peygamber'den (s.a.a) almıştır. Diğer bazı kimseler ise İbn Amir'in kıraati kimden almış olduğunun belli olmadığını söylüyorlar.¹

Muğire'nin de kıraati Osman b. Affan'dan almış olabileceği konusunda kuşkulular vardır.²

Buna ilaveten İbn Amir'in hocası olarak kabul edilen Muğire adındaki zat pek fazla tanınan ve bilinen bir kişi değildir. Şemseddin Zehebî şöyle diyor: "Muğire'nin Muaviye'nin hükümeti döneminde Şam karisi olduğu ve İbn Amir'in kıraati ondan aldığı zannediliyor." Sözlerinin devamında "Muğire b. Ebi Şahib, İbn Amir'in hakkında söylediklerinden başka kimse tarafından bilinmiyor."³ diyor. İbn Asakir, Şam'ın ileri gelenlerinin biyografilerine ağırlık verdiği *Şam'ın Tarihi* kitabında Muğire'den bahsetmiyor. Sadece Abdullah b. Amir'in biyografisi anlatılırken ondan bahsedil-

---

Hubeyş'ten ve o da Abdullah b. Mesud'tan almıştır. Meşhur olan diğer kariler böyle bir rivayet senedi sunmamışlardır.

1- İna yetu'n-Nihaye Fi Tabakati'l-Kurra, c. 1, s. 424.

2- Aynı kaynak. c. 2, s. 305.

3- İbn Cezerî, Gayetu'n-Nihaye, c. 2, s. 305.

yor. Kıraat konusunda kendisinden kuşkulanılan Abdullah b. Amir'e "Sen kıraati kimden öğrendin?" diye sorduklarında, o "Ben Muğire'den, o da Osman'dan öğrenmiştir." diye cevap vermiştir.¹

Muğire'nin kıraat şeyhi olduğu ve kıraatini Osman'dan aldığına dair bilgi bundan öteye gitmiyor. Aslında o kadar meşguliyet ve sorumluluğuyla birlikte Halife Osman'ı kıraat şeyhi olarak takdim etmenin üzerine soru işareti koymak ve böyle bir soru için ikna edici bir cevap bulmak lazım!

Mütevâtir Değil, Ahad Haberler

Kariler ile sahabelerden birisi arasında bir senedin varlığı ispat edilse dahi bu bir ahad haber hükmündedir ve tevatür şartlarına haiz bulunmamaktadır.

Sahabe dönemine en yakın olan ikinci kari de, Abdullah b. Kesir'dir. İbn Kesir hicrî 120. yılda vefat etmiştir. Onun kıraatinin rivayet senedinde üç kişinin adı geçmektedir. Bu üç kişi sırasıyla şunlardır; Abdullah b. Said, Mücahit b. Cebr ve İbn Abbas'ın azatlı kölesi Dırbas'dır.

Sahabe dönemine yakın olan üçüncü kari ise Asım b. Ebi Nucud'tur. Onun kıraat senedinde iki kişinin ismi geçmektedir. Bunlar Ebu Abdurrahman Sulemi ve Zer b. Hubeş'tir.

Sahabe dönemine zaman açısından en uzak olan kari ise Kesai'dir. O, hicrî 189. yılda vefat etmiştir. Onun kıraat rivayet zincirinde ise üç kişinin adı geçiyor. Hamza b. Habib, İsa b. Ömer ve Muhammed b. Ebi Leyla. Acaba bu uzun zaman sürecinde tevatür yalnızca üç raviyle ispatlanabilir mi?

Evet, Nafi'nin kıraat senedinde beş kişinin, Hamza'nın kıraat senedinde yedi ve Ebu Amr'ın senedinde ise on kişinin ismi geçmektedir.

Buna rağmen bunların hiç birisi tevatür derecesine ulaşamıyor ve hadis tanıma tekniğine göre ahad haber hükmündedir. Bu kıraat senetlerinde yer alanlardan bazılarının kişilikleri ve biyografileri hakkında çekinceler mevcuttur. Çünkü bazıları bu işin salahiyetine sahip değillerdi ve bazılarının da makam ve meşguliyetlerinden dolayı kıraat işini üstlenmiş olmaları düşünülemez. Örneğin İmam Cafer Sâdık hazretlerini Hamza'nın şeyhlerinden kabul etmişlerdir. Hâlbuki İmam'ın ilmî çalışmaları, ima-

1- Zehebî, Büyük Karileri Tanıma, c. 1, s. 43.

met sorumluluğu ve toplumsal meşguliyetleri onun kıraat ilmiyle veya eğitimiyle uğraşmasına fırsat tanımıyordu. Ayrıca Hamza'nın kıraatinde İmam'ın kıraatinden bir eser yoktur ve ondan yapılan kıraatlerin hiçbiri İmam hazretlerine nispet verilmemiştir. Bundan dolayı Ebu Şamme şöyle diyor: "Tevatür iddiasında bulunanların nihai olarak söyleyecekleri şu olabilir; bu kıraatler sahiplerine kadar mütevatir olarak nakledilmiştir. Ancak Peygamber'e kadar mütevatiren ulaşmış olabileceği kabul edilemez."¹

Herhalde tevatür iddiasının sıhhati hakkında kuşku ve tereddütlerin yolu açıktır. Çünkü selefın kitaplarında bu iddiaların izlerine rastlayamıyoruz. Bunların çoğu üçüncü asırda şekillenmiştir. Bu dönemde kıraat ve kıraat tekniklerine aşına olmak oldukça yaygındı. Hiçbir kari kıraatini dinleyerek ve rivayet zinciriyle Peygamber'e ulaştırdığını iddia etmemiştir. Hatta kıraatlerini dinleme yoluyla müstenet kılsalar dahi yine bu tevatür şartının oluştuğu anlamına gelmez. Çünkü her kari kıraatini yalnız başına nakletmektedir.²

Büyüklerin Karilere Muhalefeti

Selef imamların yedi meşhur kari dahil olmak üzere, birçok kariye muhalefette bulunmaları, onların kıraatleri kabul etmediklerine dair elimizdeki en sağlam delildir. Muhafazakar ve sorumluluğunun idrakinde olan bir Müslüman, mütevatiren Peygamber'den rivayet olunan bir kıraati nasıl inkara kalkışabilir? Demek ki tevatür söz konusu değildir.

Ahmet b. Hanbel, Hamza'nın birçok kıraatine muhalefette bulunuyordu. Hamza'nın kıraatiyle Fatıha ve zammı sureyi okuyan bir imamlı cemaat namazının kılınmasını hoş karşılamıyordu. Eğer yedi meşhur kariden biri olan Hamza'nın kıraati mütevatir ise ve Peygamber'in okuduğu üzere bu kıraat kendisine ulaşmışsa kim onu beğenmeyebilir?

Ebubekir b. Ayyaş şöyle diyordu: "Bizim açımızdan Hamza'nın kıraati bidattır." İbn Derid ise şöyle diyor: "Ben Hamza'nın kıraatini Kufe'de yasaklamak istiyordum." İbnü'l-Mehdi ise şöyle demiştir: "Gücüm olsaydı Hamza'nın kıraati üzerine Kur'ân okuyanun bedenini dağılayacaktım." Yezid b. Harun da, Hamza'nın kıraatinden asla hoşlanmazdı.³

1- el-Mürşidü'l-Veciz, s. 178.

2- el-Beyan, s. 165.

3- İbn Hacer, Tehzibu't-Tehzib, c. 3, s. 27.

Nahiv ve edebiyat bilginlerinin bir çoğunun, büyük karilerin çoğunun kıraatlerinin yanlışlığı hakkında söyleyecek çok sözleri vardır. Ebu'l-Abbas Müberred, «الأَرْحَام» "el-erham" kelimesini esre ile ve «مُضْرَحِي» kelimesinin "Ya"sını esre ile okuyan Hamza'ya muhalefet etmiştir. İbn Usfur da İbn Amir'in kıraatine eleştirilerde bulunmuştur. İbn Amir «قَتَلَ أَوْلَادِهِمْ شُرَكَاءَهُمْ»¹ ayetini «قَتَلَ أَوْلَادَهُمْ شُرَكَاءَهُمْ» şeklinde okuyordu. İbn Usfur bu kıraati nahiv kurallarına aykırı bulmaktadır.² Farsi de İbn Amir'in kıraatini eleştirmiştir.³

Acaba herhangi bir Müslüman Peygamber'den mütevatiren rivayet edilmiş kıraate muhalefet edip, yanlış isnadında bulunabilir mi? Asla böyle bir şey söz konusu olamaz. Hiç kimse Peygamber'den mütevatiren nakledilmiş kıraate muhalefette bulunmamıştır. Muhalefet ve eleştiri karilerin kendilerine mensup olan ve onların içtihadı sayılan şeye yapılmaktadır. Muhalefet ve eleştiride bulunanlar genellikle itiraz gerekçelerini sunmuşlardır. Bu da onların (fakihler, edebiyatçılar ve rical ilmiyle uğraşanların) karilerin hatalarına ve yanlışlarına karşı koyduklarını ve başka bir kasıtlarının ve art niyetlerinin olmadığını göstermektedir. Ebu'l-Abbas Müberred «أَطْهَرُ» kelimesinin sonunu üstün ile okuyan Medine halkının kıraatine muhalefette bulunmuş ve muhalefeti gereğesini şöyle açıklıyor; "Bu kıraat Arap nahvi ve edebiyatına vakıf olmayan İbn Mervan'ın kıraatidir." Bu tür örnekler çoktur.

İbn Kuteybe *Tevilu Müşkili'l-Kur'ân* adlı kitabının bir bölümünde başta yedi meşhur kariden sayılan Hamza ve Nafi olmak üzere önde gelen karilerin yanlışlarını toplamıştır. O bu konuda şöyle diyor: "Bu sınıftan hata yapmayan çok az kişi vardır."⁵ Aynı şekilde Muhammed Adime, bazıları kari de olan nahivcilerin birçok hatalarını saptayıp bir araya toplayarak onları konulara vakıf olmamakla ve bilgi yetersizliği ile suçlamaktadır. O, İbn Cinni'den şu nakli yapmaktadır; İbn Cinni *el-Hasais* adlı kitabında genel olarak karileri dirayetsizlikle (ilmî yetersizlikle) ve *el-Munsif* adlı kitabında ise onları çokça yanlış ve hata yapmakla suçlamakta ve onların kıyas dayanağının olmadığını söylemektedir.⁶

1- En'âm, 137.

2- el-Burhan, c. 1, s. 319.

3- Bahru'l-Muhit, c. 1, s. 360.

4- Hud, 78.

5- *Tevilu Müşkili'l-Kur'ân*, s. 61.

6- *Dirasatu Uslubi'l-Kur'ân*, c. 1, s. 32'den sonra.

el-Mürşid'ül-Veciz adlı kitapta, lügat ve edebiyat âlimlerinin, karilerin bazı kıraatlerine yönelik eleştirilerini içeren başlı başına bir bölüm bulunmaktadır.

el-Bezzi'ye yapılan eleştiri; gelecek kipinin başında yer alan 31 adet "Ta" «ت» harfini şeddeli ve birleştirmeli okumuştur. «وَلَا تَبْمُمُوا الْحَيِّتَ»¹ ayetinde olduğu gibi fiilin başında yer alan "Ta" harfini şeddeli okumuştur.

Ebu Amr'a idgam hususunda yapılan eleştiriler; o, bir önceki harf sakin olsun veya olmasın, aynı harf bir kelimenin sonu ve diğerinin başında geldiğinde birincisini ikincisine idgam ediyordu. Oysaki birinci harf sakin ve ikincisi harekeli olduğu zaman idgam yapılabilir. "شَهْرُ رَمَضَانَ / Şehru Ramazan" veya "ذَاتِ الشُّوْكَةِ تَكُونُ / zati's-şevketi tekunu"²⁻³ ayetlerini örnek olarak verebiliriz. Bu ayetlerde idgam yapılmaz.

Hamza'ya ise kıraat hususunda şu eleştiri yapılmıştır; o, «فَمَا اسْتَطَاعُوا»⁴ ayetini «فَمَا اسْطَاعُوا» şeklinde okuyordu. "Te" «ت» harfini düşürüp, "ta" «ط» harfini ise şeddeli okuyordu. Yani «ت» harfini «ط» harfinde yok ediyordu.⁵ Bu bölümde karilerin bu kabilden hatalarına dair çokça örnek verilmenin yanı sıra onlar kuruntu ve dirayetsizlikle suçlanmışlardır.⁶

İlginç olan bir diğer husus ise avam halkın yedi kıraatin birçoğuna yaptığı eleştirilerdir. Çoğu zamanlar normal halkın yoğun itirazlarından dolayı kari kendi kıraatini terk edip halkın beğendiği kıraate yönelmek zorunda kalıyordu. Bu da, onların kendi kıraatlerinin şahsî icthatlarının mahsulü olduğunun kanıtıdır.

Halkın itirazlarına örnek olarak Kesai'ye yapılan itirazları verebiliriz. İbn Esir'in *Nihaye*'deki nakline göre Abbasî halifesi Mehdi hacca gittiği yıl Medine'de Kesai'den cemaat imamlığı yapmasını istedi. O, namazda «نَبِيٌّ» kelimesini hemze ile okudu. Halk, "Peygamber camisinde böyle mi Kur'ân okursun?" diye ona itiraz etti. Çünkü Kureyş böyle bir kıraati kabul etmiyordu. Adamın biri Peygamber'e gelip kendisini «يَا نَبِيُّ» (Ya Nebiullah!) diyerek Nebi kelimesinin sonunu hemzeli okuyarak

1- Bakara, 267, bk. el-Teysir, s. 83.

2- Bakara, 185.

3- Enfal, 7, bk. el-Teysir, s. 20.

4- Kehf, 97.

5- et-Teysir, s. 146.

6- el-Murşidu'l-Veciz, s. 174'ten sonrası.

hitap edince, Peygamber onu bu şekilde hitap etmekten alıkoyup şöyle buyurdu: *"Biz Kureyş topluluğu Nebi kelimesinin sonunu kalın hemze ile okumayız."* Bir başka rivayete göre Peygamber: "Benim adımlı bu şekilde telaffuz etmeyin." dedi.

Bu tür örnekler oldukça çoktur. Biz bu kadarıyla iktifa ediyoruz. Kıraatler tevatür ile nakledilmemiş, aksi takdirde kıraati reddedip ona karşı muhalefette bulunmak caiz olmayacak ve ne âlim, ne de avam halk itirazlarda bulunmayacaktı.

Yedi Harf Hadisi

Yedi kıraat için hüccet ve delil olarak şu meşhur hadis gösterilmektedir: "أُنزِلَ الْقُرْآنُ عَلَى سَبْعَةِ أَحْرَافٍ / Kur'ân yedi harf üzerine nazil olmuştur." Bunda yedi kıraate işaret olduğu söyleniyor.

Buradaki "harf" kelimesini "kıraat" anlamında telakki etmişlerdir. Fakat biz bu hadiste zikrolunan "harf" kelimesinden maksadın "lehçe" olduğunu açıklığı kavuşturacağız. Arapların farklı kabileleri farklı lehçelerle namaz kılıyorlardı. Kur'ân'ı en fasih ve akıcı olan Kureyş lehçesinden farklı bir lehçe ile okuyorlardı. Bazı sahabeler itiraz ettiler ve Peygamber'e "Ne yapalım, tüm Araplar ve dünya halkı Kureyş lehçesine göre mi tilavet etmeli (Kur'ân'ı okumalı)?" diye sordular. Peygamber *"Hayır, Kur'ân yedi lehçe üzerine nazil olmuştur ve yalnızca Kureyş lehçesine mahsus kılınmamıştır."* buyurdu. Bilindiği üzere Arap lisanında yedi sayısı çokluk ifade eden bir kinayedir. Burada yalnızca yedi sayısı da kast edilmemiştir. Şimdi her iki fırkanın (Şîi ve Sünnî) rivayet kanallarıyla gelen bu hadisi ele alıp inceleyelim. Önce Ehlibeyt-i Resulullah aracılığıyla gelen hadisleri ve sonra da Ehlisünnet'in ilgili rivayetlerini ele alıp inceleyeceğiz.

Ehlibeyt'in Rivayetleri

1- Ebu Cafer Saduk, rivayet zincirinde Muhammed b. Yahya es-Seyrefi adında tanınmamış bir kişinin de bulunduğu senetle Hammad b. Osman'dan, o da İmam Cafer Sâdık'tan şu rivayeti nakletmiştir:

Kur'ân yedi harf üzerine nazil olmuştur ve her imam en az yedi şekilde fetva verebilir.¹

1- el-Hisal, Ebvab es-Seb'a, c. 2, s. 358, No: 43.

Âlimler bu hadiste geçen "Harf" kelimesini "Batn" (iç, derun) anlamında yorumlamışlardır. Yani her ayetin çeşitli anlamları olabilir. Bu çeşitli anlamlardan bazıları avam halka kapalı olabilir. Ancak masum olan imama bu anlamalar açıktır ve o istediği anlama göre fetva verebilir.

2- Ahmet b. Hilal'in de (Gulat'tan olan ve dinî inançları hakkında şüpheler bulunan kimsedir) rivayet zincirinde göze çarptığı bir senetle İsa b. Abdullah Haşimi'den ve o da babalarından Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir:

Allah tarafından bir elçi geldi ve şöyle dedi; Allah sana Kur'ân'ı bir harf üzerine okumanı emrediyor. "Ey Allah'ım! Ümmetimin işini kolay kıl!" talebinde bulundum. Öyleyse Allah sana Kur'ân'ı yedi harf üzerine okumanı emretmektedir, denildi.¹

Bu hadiste geçen harf kelimesinin çoğulu olan "Ehruf" farklı Arap lehçeleri anlamına gelmektedir. Ehlişünnet kanalıyla gelen rivayetlerde de mezkûr kelime bu anlamda kabul edilmiştir. Yani Allah Kur'ân'ın muhtelif lehçelerle okunabilmesi için okuma zeminini geniş tutmuştur.

3- Muhammed b. Hasan Saffar şüpheli bir rivayet zinciri ile İmam Bakır'dan (a.s) şöyle rivayet etmektedir:

Kur'ân'ın tefsiri yedi vecihle mümkündür. Bu tefsirlerden bazıları yapılmıştır, ama bazıları daha yapılmamıştır ve İmamlar bunları bilmektedirler.²

Bu hadiste de "Ehruf" kelimesinden maksat diğer hadislerde olduğu gibi "Butun, vecih ve anlam" farklı tefsir şekilleridir.

4- Ebu Abdullah Muhammed b. İbrahim Numanî senedi kopuk olan mürsel bir hadis ile İmam Ali'den (a.s) şu hadisi nakletmektedir:

Kur'ân yeterli ve şifalı yedi bölüm üzere nazil olmuştur. Bunlar emirler, yasaklar, teşvikler, tehditler, deliller, meseller ve kıssalardır.³

Muhaddis Kaşanî bu rivayetlerin cemi ve uyumu hakkında şöyle diyor: "Kur'ân ayetlerinin yedi tür ve her ayetin de yedi anlam ve yedi lehçe üzerine nazil olduğunu söylemek mümkündür."⁴

1- Aynı kaynak.

2- Besairu'd-Derecat, s. 196.

3- Risal-i Numanî.

4- Tefsir-i Safi, Sekizinci mukaddime, s. 196.

Bu konuda Ehlibeýt kanalıyla rivayet edilen hadisler bunlardır. Nitekim büyük üstat ve taklit mercii merhum Ayetullah Hoî ve hocası Allame Belağî ve başkaları bu konuda bağlayıcı bir ifade kullanıyor ve şöyle diyorlar: "Bu rivayetler hiçbir şekilde yedi kıraatin caiz olduğunun delil ve kanıtı olamazlar."

Ehlisünnet'in Rivayetleri

Ehlisünnet uleması arasında bu konudaki hadis ve rivayetleri en güzel şekilde toplayıp derleyen Şahabeddin Ebu Şamme Makdisi'dir. O *el-Murşidu'l-Veciz* adlı kitabının üçüncü bölümünde ilgili hadisleri aşağıdaki sıralamaya göre nakletmiştir.

1- *Sahiheyn*'de İbn Şihab'ın şöyle dediği nakledilmiştir. Abdullah b. Abdullah, Abdullah b. Abbas'tan Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

Cebrail bana Kur'ân'ı bir harf üzerine indirdi. Ben devamlı ondan Kur'ân'ı birden fazla harf üzerine okumasını istiyordum (talebin) Kur'ân'ın yedi harf üzerine okunmasıyla sonuçlandı.¹

2- Ayrıca *Sahiheyn*'de İbn Şihab'tan şu nakil yapılmıştır:

İkinci halife Ömer İbn Hattab, Hişam b. Hakem'in namazda o güne kadar işitilmemiş olan bir şekilde Kur'ân'ı okuduğunu fark etti. Birlikte Peygamber'in huzuruna çıktılar. Peygamber "Bu şekilde nazil olmuştur; Kur'ân yedi harf üzerine nazil olmuştur, hangisi size kolay geliyorsa ona göre okuyun." dedi.²

3- Ubey b. Kâ'b'ın şöyle söylediğini rivayet etmektedir:

Biz camideydik adamın biri gelip Kur'ân okudu. Biz onun kıraatine itiraz ettik. Hep birlikte Peygamber'in huzuruna çıktık. Üçüncü bir adam da gelip bize katıldı. Her birimiz bir veya birkaç ayeti okuduk. Kıraatlerimiz farklıydı. Peygamber hepsini teyit etti. Kuşku landım, kalp atışlarım yükseldi. Bu arada Peygamber şöyle buyurdu: "Allah Kur'ân'ı bana yedi harf üzerine nazil etti. Ben Allah'tan ümmetimin işini kolaylaştırmasını talep ettim, iki harf üzerine

1- Sahih-i Buhârî, c. 6, s. 277. Sahih-i Müslim, c. 2, s. 202.

2- Sahih-i Buhârî, c. 6, s. 288. Sahih-i Müslim, c. 2, s. 202.

okunmasına izin verdi. Daha da kolaylaştırmasını istedim. Üçüncü defasında şu emir geldi; Kur'ân'ı yedi harf üzerine oku."¹

4- Ubey b. Kâ'b Hz. Peygamber'den şöyle buyurduğunu naklediyor:

Ey Ubey! Kıraatler yedi harfe ulaşıncaya kadar ben Kur'ân'ı bir, iki ve üç harf üzerine okuyordum. Bunların hepsi de insanı maksadına ulaştırır. Eğer «سميًا عليًا» yerine «عزيرًا حكيًا» denilirse veya azap ile ilgili ayetin mefhumu rahmet bildiren ibarelerle ve rahmet ile ilgili ayetin mefhumu azap bildiren ibarelerle değiştirilmedikçe bir sakıncası yoktur.²

5- Aynı şekilde Ubey b. Kâ'b'dan şöyle rivayet edilmektedir:

Peygamber (s.a.a) Cebrail ile buluştu ve kendisine buyurdu ki: Ben okuması ve yazması olmayan bir halk arasından seçildim. Onlardan bazıları güçsüz ve yaşlı, bazıları köle ve cariye ve asla kitap okumamış insanlardır. Bunun cevabında Cebrail dedi ki: "Ey Muhammed! Kur'ân yedi harf üzerine inmiştir."³

6- Ebu Hüreyre'den Peygamber'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

Kur'ân yedi harf üzerine nazil olmuştur. "عليًا حكيًا / O bilendir ve hikmet sahibidir" cümlesiyle "غفورًا رحيمًا / O bağışlayandır ve merhamet edendir" cümlesi arasında bir fark yoktur.⁴

8- Abdullah b. Mesud'dan şöyle rivayet edilmiştir: Peygamber buyurdu ki:

Kur'ân yedi harf üzere nazil olmuştur. Her harfin bir zahirî diğeri de batınî anlamı vardır. Her harfin bir haddi ve her haddin bir makamı vardır.⁵

9- Yine İbn Abbas'tan Peygamber'in şöyle buyurduğu nakledilmiştir:

Kur'ân yedi harf üzerine nazil olmuştur. Bunun hakkında tartışmak küfürdür. (Peygamber bu cümleyi üç defa tekrarladıktan sonra şöyle buyurdu:) Bildiğiniz şeylerle amel edin, bilmediklerinizi de onu bilenden sorun.⁶

1- Müslim, c. 2, s. 203. Müsned-i Ahmed, c. 5, s. 127.

2- Sünen-i Ebi Davud, c. 2, s. 102.

3- Tirmizi, c. 5, s. 194. no 2944.

4- el-Musannef, c. 2, s. 61.

5- Tefsir-i Taberî, c. 1, s. 59.

6- Aynı kaynak. 1, s. 9.

10- Zeyd b. Erkam'ın rivayetine göre adamın biri Peygamber'in huzuruna çıkıp dedi ki: "İbn Mesud, Zeyd b. Sabit ve Ubey b. Kâ'b, üçü de bana bir ayeti okudular. Her birinin kıraati diğerinden farklıydı. Ben hangisinin kıraatini seçeyim. Peygamber sustu. Ali, Peygamber'in (s.a.a) yanında oturuyordu. Peygamber sonra şöyle buyurdu:

Herkes Kur'ân'ı bildiği ve öğrendiği şekilde okusun. Kıraatlerin hepsi de güzel ve makbuldür.¹

Abdullah b. Mesud'un rivayetinde şöyle denilmektedir: "Peygamber Ali'ye işaret etti. Ali dedi ki: "Peygamber her birinizin Kur'ân'ı öğrendiği şekilde okumasını emrediyor." Ondan sonra her birimiz başkasının kıraat etmediği şekilde Kur'ân'ı okuyorduk." Hâkim Nişaburî bu hadisin senedinin sahîh olduğunu söylemektedir.²

11- İbn Mesud, Peygamber'den şu hadisi nakletmektedir:

Birinci kitap bir bab ve bir harf üzerine nazil oldu. Kur'ân ise yedi bab ve yedi harf üzerine nazil oldu. Bu bablar; azap, emirler, helaller, haramlar, muhkem, müteşabih ve mesellerden ibarettir.³

12- Ebu Kullabe'den şu hadis nakledilmiştir:

Kur'ân yedi harf üzerine nazil olmuştur. Bunlar azap, teşvikler, korkutmalar, tartışmalar, kıssalar ve mesellerdir.⁴

Ehlisünnet kitaplarında yedi harf konusu hakkında zikredilen hadislerin geneli bunlardır. Bazıları bu hadislerin mütevatir olduklarını iddia etmişlerdir.⁵ Ancak bu hadislerin ihtiva ettiği anlam ve delalet ettiği muhteva farklıdır. Bu farklı anlam ve muhtevalar, mana ve içerik birlikteliğini gerektiren tevatür kavramıyla bağdaşmamaktadır. Bu yüzden bu hadisler dört guruba taksim edilmelidir;

1- Yedi harften kasıt lehçe, ifade ve beyan farklılığı olduğunu söyleyen hadislerdir. Bunlar; 1. 2. 3. 4. 5. 6. ve 10. hadislerdir.

1- Tarih-i Taberî, s. 10.

2- el-Müstedrek, c. 2, s. 223-224.

3- İlk kitaplardan kasıt geçmiş peygamberlere nazil olan kitaplardır. Zira başka bir hadiste şöyle denilmiştir: "Kitaplar semadan bir bab üzere nazil olmuştur." Kenzu'l-Ummal, c. 1, s. 553.

4- Tefsir-i Taberî, c. 1, s. 23. Muttaki Hindî, Kenzu'l-Ummal, C 1, S549.

5- İbn Kayyum, el-Cevzi, en-Neşr Fi Kıraati'l-Aşr, c. 1, s. 21.

2- Müteradif (eş anlamlı) kelimelerin kullanılmasına izin veren hadislerdir. 4. ve 7. hadislerden bu anlam çıkarılabilir.

3- Ayetlerin farklı anlamlara geldiğini ve ayetlerin zahiri ve batını anlamlarının yanı sıra her batını anlamın da yedi anlamının olduğunu belirten hadislerdir. Bunlar 8. ve 9. hadislerdir.

4- Ayetlerin yedi temel konu hakkında nazil olduğunu beyan eden hadislerdir. Bunlar 11. ve 12. hadislerdir.

Ancak hadislerin çoğu birinci grupta yer alan maksat ve anlama delalet etmektedir. Yani ayetlerin kıraati farklı şive ve lehçelere göredir. Âlimlerin çoğunun görüşüne göre Peygamber'in izin verdiği "Yedi harften" kasıt, Kur'ân'ın farklı şive ve lehçelere göre okunmasıdır. Diğer şıklar şaz (kural dışı) ve geçersizdirler. İşin erbabı olan araştırmacı uzmanlar diğer seçenekleri reddetmişlerdir. Bu konuyu en iyi şekilde araştıran İbn Cezeri'dir. O "Yedi harf" hadisini iki açıdan ele almıştır.¹ Bu konunun detaylı bir şekilde açıklanması yerinde olacaktır.

Konu Hakkında Özlü Bir Tahkik

"Yedi harf" ile ilgili birinci grupta yer alan hadisler, farklı lehçe ve şivelere göre Kur'ân'ın okunabileceğine delalet etmektedir. Aslında bu gibi hadisler ümmetin farklı sınıfları için kolaylık sağlamaktadır. Bedevilerin şehirliler gibi Kur'ân'ı okuyup telaffuz etmeleri mümkün değildir. Okumuş kesimin kelime ve cümleleri telaffuz tarzları okumamış insanlardan farklıdır. Küçük ile büyük, yaşlı ile genç arasında da fark vardır. Tabi ki farklı kabilelerin ifade biçimlerini de göz önünde bulundurmamız lazım. Bedevi bir kabileye mensup bir insanın başka bir lehçeyi telaffuz etmesi çok zordur. Bununla birlikte Arap olmayanların Arapçayı telaffuz etmelerini de nazar-ı itabare almak gerekir. Birçok Arapça kelimenin sağlıklı telaffuzu bu gibi insanlar için çok zordur. Kur'ân'ın tek bir lehçe ile okunması bireyler için güç yetirilemeyecek bir sorumluluktur. Bu yüzden herkes Kur'ân'ı rahatça okuyabileceği lehçe ile okumalıdır.

Allah herkesi gücünün yettiği kadarından sorumlu kılar.²

İmam Sâdık (a.s) babalarından nakille Hz. Resulullah'ın şu hadisi nakletmektedir:

1- Aynı, c. 2, s. 21-54.

2- Bakara, 286.

Melekler, ümmetinden Arap olmayan lehçe ile Kur'ân'ı okuyan her Müslümanın kıraatini uygun olan Arapça lehçesiyle yükseltip Allah'a takdim ederler.¹

Peygamber'in şu hadisleri de bu anlama gelmektedir: *"Ben, aralarında aciz, yaşlı, genç erkek ve kız ve okuma yazması olmayanların bulunduğu bir ümmete gönderilmişim."* Bu yüzden Peygamber ümmetinin lehçelerinin farklılığına göre Kur'ân'ı yedi harf (lehçe) üzerine okumalarını caiz bilmiş ve onları güç yetirmeyeceği lehçelerle mükellef kılmamıştır. Bir başka rivayette buyuru ki: "Kur'ân'ı işittiğiniz şekilde yani öğrendiğiniz şekilde okuyun." Bu konu ile ilgili olarak Ebu Aliye şöyle rivayet etmektedir:

Beş kişi Peygamber'in huzurunda farklı lehçelerle bazı ayetleri telaffuz ettiler. Peygamber beşinin de okumasını onayladı.²

İbn Kuteybe diyor ki: "Allah'ın sağlamış olduğu kolaylıklardan biri de her kavmin kendi adet ve lügatlerine göre Kur'ân'ı talim etmesini Peygamber'ine emretmiş olmasıdır." Örneğin Huzeyfe kabilesi «حَتَّىٰ حِينَ» cümlesini «عَتَّىٰ حِينَ» şeklinde telaffuz ediyorlardı. Esed kabilesi de «تعلمون» ve «تعلم» ve «تَسْوُدُ وَجُوهُ» kelimelerini "Te" harfinin esresiyle okuyorlardı. Aynı kabile «أَلَمْ أَعْهَدُ إِلَيْكُمْ» cümlesini hemzenin esresiyle okuyorlardı. Benî Temim kabilesi hemzeyi açığa vuruyordu. Kureyş ise hemzeyi açığa vurmuyordu. Bu tür örnekler çok fazladır. Sebebi de her kabile ve taifenin bir lehçe ve şiveyi adet edinmiş olmasıydı. Bu yüzden başka lehçe ve şivelerle telaffuz etmeleri kendilerine çok zor geliyordu.³ Eğer büyük, küçük, kadın, erkek, okumuş, okumamış herkes kendi lehçelerini bırakmakla mükellef kılınmış olsaydı, kaldırılamayacak kadar zor bir iş olurdu. Tüm insanların bir şive ve lehçe üzerine Kur'ân'ı öğrenmeleri ancak yoğun çabalar ve uzun zorluklarla mümkün olabilirdi. Yani insanların kendi lehçelerini bırakıp başka bir lehçeyi öğrenmeleri çok zor olacaktı. Bu yüzden Allah kendi rahmetine binaen İslâm ümmetine dinde kolaylık sağladığı gibi Kur'ân okuma ve öğrenmelerini de kolaylaştırmıştır.⁴

1- Vesailu's-Şia, c.4, s.866.

2- Tefsir-i Taberî, c. 1, s. 15.

3- Farklı lehçe ve şive konusu yalnızca Arapça'ya mahsus bir durum değildir. Her dilde bunlar vardır. her dilde yanlış anlaşılmaya sebebiyet vermedikçe şive ve lehçe farklılığı normal ve doğal olarak karşılanmaktadır. (müt)

4- Tevilü Müşkili'l-Kur'ân, s. 39-40.

İbn Yezdad Ahvazi diyor ki: Ali b. Ebi Talip (a.s) ve İbn Abbas'tan şu hadis nakledilmiştir: "Kur'ân Arap kabilelerinden her birinin lügati üzere nazil olmuştur." İbn Abbas'tan nakledilen başka bir hadiste de deniliyor ki:

Peygamber bir lehçe üzerine insanlara Kur'ân'ı okuyordu. Bu halka ağır geldi bu yüzden Cebrail gelip dedi ki: "Ey Muhammed! Kur'ân'ı her kavmin (kabilenin) kendi lügatine göre oku."

Ebu Şemame diyor ki: "Eğer Kureyş lehçesi dışındaki diğer Arap lehçeleriyle Kur'ân'ın okunması caiz ise neden Arap olmayan milletlerin kendi lehçelerinde Kur'ân'ı okumaları caiz olmasın? Yani neden bir grup için kolaylık olsun ama başka bir grup için olmasın? Bu olacak bir şey midir? Zira herkes gücünün yettiğinden sorumludur. Bazılarına Kur'ân kelimelerini kendi lügat ve lehçelerine göre hemzelerde, idgamlarda ve bağlaç harflerinde bazı hafifletmelere izin verilirken diğerlerini sadece bir lehçe üzerine Kur'ân'ı okumakla mükellef kılmak doğru mudur? "Şin" harfini "Cim" harfi, "Sad" harfini "Za" harfi, "Kaf" harfini "Cim" harfi ve "Cim" harfini de "Kaf" harfi gibi telaffuz edenlerin hepsi bu kategoriye dâhildir."¹

Yedi harf ile ilgili bizim kabul ettiğimiz yorum da budur. Daha önce Suyutî'nin de lügatı konuşma keyfiyeti olarak tanımladığını ve bu özelliğin izhar (net telaffuz), idgam (bazı harflerin sesini diğer harflerin sesinde kaybetme), tafhim (kalın telaffuz), terkik (ince telaffuz), imale, med, kasr ve yumuşatma gibi hususları içerdiğini söylemiştik.

Harfin sözlük anlamı cihet, yön ve kenar demektir. İbn Seyide bu manada şöyle söylemektedir: "فَلَانٌ عَلَى حَرْفٍ مِنْ أَمْرِهِ / *falanca kişi işinin kenarındadır.*" denildiği zaman kenarda haşiyede kalmış demektir. Yani beklenmedik bir durum baş gösterdiğinde hemen kenara çekilir. Bu tabir Kur'ân'da da geçmektedir: "وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَعْْبُدُ اللَّهَ عَلَى حَرْفٍ / *İnsanlardan öylesi de vardır ki,*

1- el-Mürşid el-Veciz, Arap lisanına mahsus olan bazı harfler ki bunların çoğu boğazdan çıkmaktadır. Bu harflerin telaffuzu Arap olmayanlar için oldukça zordur. Zira bazı dillerde «ظ ح ص ض خ ق ع ط» gibi harflerin mahreçleri yoktur. Örneğin Avrupa dillerinin büyük bir kısmı dudak dilleridir. Bazılarında «خ» harfi vardır. Lakin diğer harfler yoktur. Bu dilleri konuşan insanlar için bunları telafuz etmek oldukça zordur. Herkes gücü yettiğinden sorumludur. Tabi ki bu durum, Kur'ân'ın mümkün olan en güzel en beliğ ve en fasih şekliyle öğrenilmesine gerek yoktur diye algılanmamalıdır. Yani herkes Kur'ân'ı en güzel şekilde okumak için çabalamalı ve tüm gayret ve çabasından sonra nasıl telaffuz edebiliyorsa o şekilde okumalıdır. (müt.)

Allah'a kıyıdan kenardan kulluk eder."¹ Yani herhangi nahoş bir durumla karşılaştığında hemen yüz çevirir. Ezheri, Ebu Heysem'den, harfin her şeyin kenarı olduğunu naklediyor. Örneğin «حَرْفُ الْجَبَلِ» denildiği zaman "dağın eteği" kastedilir. «حَرْفُ النَّهْرِ» denildiğinde nehrin kenarı anlaşılır. «حَرْفُ السَّيْفِ» denildiğinde ise kılıcın kenarı anlamına gelir.

Dolayısıyla herhangi bir kelime farklı şekillerde okunursa o kelimenin her okunuş şekli harf olarak nitelendirilir. Zira bir şekli onun yönü ve tarafı olup onunla kendisini gösterir. Kelimenin ifade keyfiyetinden ibaret olan kıraat, lafzı dışarıya vurma, ifade etme, dile getirme şekillerinden bir şekildir. Bu yüzden harf olarak adlandırılmaktadır ki çoğulu da Ehruf'tur.

Ebu Ubeyd "Kur'ân yedi harf üzerine nazil olmuştur." hadisini; Arap lügatlerinden yedi lügat üzerine nazil olmuştur, anlamında yorumlamıştır. Ezheri, İbn Abbas'tan yedi harf hadisi ile ilgili şu yorumu nakletmektedir: "Kur'ân yedi harf üzerine nazil olmuştur, hadisinden kasıt lügat ve lehçelerdir. Başka bir şey değildir." Ezheri sözlerinin devamında diyor ki: "Kendi zamanında Arap edebiyatının yegâne ustası olan Ebu Abbas, Ebu Ubeyd'in bu husustaki sözlerini makbul bilmiştir."²

Lügatten kasıt; kelimenin beyan ve söyleyişinin keyfiyetini belirleyen farklı lehçelerdir. Bağavî konu hakkında diyor ki: "Bu hadis hususunda söylenen en doğru söz, harflerden maksadın lügat olduğu sözüdür." Yani Arapların her kabilesi Kur'ân'ı kendi lehçelerine göre okuyup her kelimeyi kendi lehçelerinde, izhar, idgam, uzatma ve kısaltma dâhil olmak üzere kurallarına uygun bir şekilde dile getirebilirler. Dolayısıyla her kelime her yedi şekilde de okunabilir."³

İkinci grupta yer alan hadislere gelelim. Bu hadislere göre yedi harften maksat; ayetlerin anlamını değiştirmeyecek şekilde eş anlamlı keli-

1- Hac,11. Bu ayet, kendisine dünyevi bir kazanç sağlayacağı ümidiyle dine bakan insanları kınamaktadır. Nitekim bu ayetin "Earib" denilen bir kabile hakkında nazil olduğu nakledilmiştir. Bu kabile Medine'ye hicret etmişti. İçlerinden birisinin malı mülkü arttığı zaman; "ne iyi ettim de bu dine girdim bu sayede çok şeyler kazandım" diyerek sevinirdi. Durum tersine dönüp bir ziyana uğradığında ise "başıma bir yığın bela geldi" kabilinden sözler söyleyerek dinden çıkıyorlardı. (müt.)

2- Lisanu'l-Arab, Harf maddesi.

3- Şerhu's-Sünne, s. 150. el-Mürşidu'l-Veciz, s. 134.

melerin kullanımının caiz olmasıdır. Yani değişiklik nedeniyle azap ayeti rahmet ayetine ve rahmet ayeti de azap ayetine dönüşmemelidir. Tabi ki bu hususta farklı görüşler vardır.

İbn Mesud ve Ubey b. Kâ'b bu tür değişiklikleri yani eş anlamlı kelimelerin kullanılmasını caiz biliyorlardı. İbn Mesud diyor ki: "Ben kâ-rilerin kıraatini işittim. Kıraatlerini birbirlerine yakın buldum. Sizler de Kur'ân'ı öğrendiğiniz gibi okuyun. «هَلُمَّ» ve «تَعَال» arasında herhangi bir fark yoktur."¹

İbn Mesud Arap olmayan birine Kur'ân'ı öğretiyordu. O «الْأَيْتِيم» kelimesini telaffuz edemiyordu. İbn Mesud bu kelime yerine «الْفَاجِر» kelimesini kullanmasını söyledi. Kelime şu ayette geçiyordu: "إِنَّ شَجَرَةَ الزُّقُومِ طَعَامُ الْأَيْتِيمِ / Şüphesiz, zakkum ağacı, günahkârların yemeğidir."² Arap olmayan o adam da İbn Mesud'un dediğini yaptı. İbn Mesud hâkim kelimesinin yerine âlim kelimesinin kullanılmasını caiz biliyordu.³ O İlyas kelimesini İdris olarak değiştiriyor ve «سَلَامٌ عَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ» ayetini «سَلَامٌ عَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ» şeklinde okuyordu.⁴ Veya "أَوْ يَكُونُ لَكَ بَيْتٌ مِنْ زُحْرَفٍ / Yahut da mücevherlerden bir evin olmalı."⁵ ayetini "أَوْ يَكُونُ لَكَ بَيْتٌ مِنْ ذَهَبٍ / yahut altından bir evin olmalı." şeklinde okuyordu. «كَالْمَنْفُوشِ» ayetini de «كَالْمَنْفُوشِ» okuyordu. «إِنِّي نَذَرْتُ لِلرَّحْمَنِ صَوْمًا»⁶ ayetini ise «إِنِّي نَذَرْتُ لِلرَّحْمَنِ صَوْمًا» şeklinde okuyordu.

Ubey b. Kâ'b ise «كُلَّمَا أَضَاءَ لَهُمْ مَشْأَوْ فِيهِ»⁷ ayetini «كُلَّمَا أَضَاءَ لَهُمْ مَرُّوا فِيهِ» veya «... سَعَوْا فِيهِ» şeklinde kıraat ediyordu. O «غَفُورًا رَحِيمًا» cümlesinin «سَمِيمًا عَلِيمًا» olarak okunmasında herhangi bir sakınca görmüyordu. Ubey b. Kâ'b, Allah'ın tüm bu sıfatlara sahip olduğunu, eğer rahmet ayeti azap ayetine ve azap ayeti de rahmet ayetine dönüşmüyorsa kelimeleri değiştirmenin bir sakıncası olmadığını söylüyordu.⁸

1- Mucemu'l-Udeba, c. 4, s. 193 no 33. هَلُمَّ ve تَعَال kelimeleri eş anlamlıdır ve ikisinin de anlamı "gel" demektir. (müt)

2- Duhan, 43-44.

3- Tefsir-i Razi, c. 2, s. 213.

4- Tefsir-i Taberî, c. 2, s. 96. Saffat suresi 130.

5- İsrâ, 93.

6- Meryem, 26.

7- Bakara, 20.

8- Belağî, Şubber Tefsirinin mukkadimesi, s. 20, Kenzu'l-Ummal'dan nakil.

Enes b. Malik ve Ebu Hureyre de bunlara uymuştur. Enes «إِنَّ نَاشِئَةَ اللَّيْلِ»¹ ayetini «إِنَّ نَاشِئَةَ اللَّيْلِ هِيَ أَشَدُّ وَطْءًا وَأَصْوَبُ قِيْلًا» şeklinde okudu. Ebu Hamza kendisine "Ayet «وَأَقْوَمُ قِيْلًا» şeklindedir." dediğinde o, "Tüm bu kelimeler eşanlamlıdır." dedi.²

Ebu Hureyre ise «عَفْوَرًا رَحِيمًا» yerine «عَلِيمًا حَكِيمًا» okunmasını caiz biliyordu.³

Bazı araştırmacılar Kur'ân kelime ve cümlelerinin değiştirilmesinin caiz olmadığı kanaatinde dirler. Bu yüzden tüm tarih boyunca Müslümanlar bu tür yaklaşımları reddetmişlerdir. Zira her ayetin sonundaki kelime ve ifadenin kendisine has bir konumu vardır. Bunlar her ne kadar eşanlamlı kelimeler olsa da, ayetlerdeki anlamları ve konumları farklıdır. Zira «العفور» cümlesinin kullanıldığı yer ve ayet içindeki konumu «العليم الحكيم» cümlesinin ayet içindeki yer ve konumundan çok farklıdır. Konu - macı bu anlam ve konumlara dikkat ettiği derecede konuşması fasih ve belîğ olur. Bu gibi durumlarda fasih ile fasih olmayanın farkı ortaya çıkar. Zaten Kur'ân'ın mucize olmasının delillerinden biri de budur. Zira kelimelerin birbirleriyle olan irtibatları açısından en güzel şekilde ve münasip yerlerde kullanılmış olmasından dolayı Kur'ân, Arap ediplerini ve şairlerini benzer getirmekten aciz kılmıştır. Bu yüzden Kur'ân'ın mucizevî belagat ve fesahati karşısında teslim olmuş ve Kur'ân'ın üstünlüğünü onaylayıp takdir etmişlerdir.

Üstat Ayetullah Hoî diyor ki: "Kur'ân kelimelerinin eşanlamlı kelimelerle değiştirilmesi için verilen izin, edebî bir mucize ve tüm insanlık için bir hüccet olan Kur'ân'ın temeline indirilmiş bir darbedir. Kur'ân'ın yüce makamı ve ilâhî oluşuna itinasızlık sayılan bu tür yaklaşımların Kur'ân'ın hicranına neden olacağından akıllı hiçbir insan şüphe etmez. Acaba akıllı bir insan Peygamber'in örneğın Yasin Suresi'nin «إِنَّكَ لَمِنَ» يس. وَالْقُرْآنِ الْحَكِيمِ. إِنَّكَ لَمِنَ «الْمُرْسَلِينَ» ayetlerinin «بِسِّ وَالذِّكْرِ الْعَظِيمِ إِنَّكَ لَمِنَ الْأَنْبِيَاءِ» şeklinde okunmasına izin verdiğini düşünebilir mi? Akıllı bir insan Kur'ân'ın kelime ve ifadelerinde bu gibi değişiklikleri yapmayı nasıl caiz bilebilir? Bu gibi zan ve kuruntu-

1- Müzzemmil, 6. "Şüphesiz gece ibadetinin etkisi daha fazla, (bu ibadetteki) sö - ler (Kur'ân ve dua okuyuşlar) ise daha düzgün ve açıktır."

2- Tefsir-i Taberî, c. 1, s. 18.

3- Suyutî, el-İtkan, c. 1, S47.

lara kapılanların gözlerinin açılmasını temenni ederiz. Bu gibi sözler iftiradan başka bir şey değildir.

Bu hususta şöyle bir hadis nakledilmiştir: "Allah Resulü Bera b. Azib adındaki sahabeye bir dua öğretti. O duada şu cümle vardı; «وَنَبِيَّكَ الَّذِي» وَرَسُولِكَ الَّذِي أَرْسَلْتَ» Berra bu cümleyi şu şekilde «وَرَسُولِكَ الَّذِي أَرْسَلْتَ» okudu. Peygamber ona Resul kelimesini nebi kelimesinin yerine koymamasını emretti." Dua konusunda böyle bir şey caiz değilse Allah'ın indinden nazil olan ilâhî ebedî kelimeler hakkında böyle bir tasarruf nasıl caiz olabilir?¹

İmam Sâdık belki de Kur'ân'ın asıl metninden sapmalara yol açacağından yedi harf hadisini kabul etmemiştir. Fuzeyl b. Yesar bu hadisi İmam Sâdık'a sordukları zaman İmam buyurdu ki:

Allah'ın düşmanları yalan söylüyorlar. Kur'ân bir olan Allah'tan bir harf üzere nazil olmuştur.²

Bu konuda rivayet edilen ve yapılan sınıflandırmada üçüncü ve dördüncü kategoride yer alan hadisler gelince; bu hadislerin rivayet zincirinin sahih olması şartıyla, delalet ettikleri mananın doğruluk ve sıhhatine itiraz olmaz. Fakat görünüşe göre bu hadisler, birinci kategoride yer alan, lehçe ve şive farklılıklarına delalet eden hadislerle çelişki içindedir ve birinci kategorideki hadislerin sıhhati daha ağır basmaktadır.

Hadislerdeki yedi kelimesinden kasıt nispi çokluktur. Nitekim "وَالْبَحْرُ" وَالْبَحْرُ / يَمُدُّهُ مِنْ بَعْدِهِ سَبْعَةُ أَبْحُرٍ katılsa.³ ayetindeki yedi kelimesi nispi kesret anlamında kullanılmıştır.

Aynı şekilde yetmiş kelimesi de nispi kesret anlamında kullanılmıştır. Allahu Teala buyuruyor ki:

إِنْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَبْعِينَ مَرَّةً فَلَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ / Onlar için yetmiş kez bağışla - ma dilesen de, Allah onları asla affetmeyecektir.⁴

Kelime ve ifadelerin telaffuzu örfen yanlış sayılmayacak derecede olursa sakıncasının olmadığı göz önünde bulundurulması gerekir. Ancak kelimeyi doğru şekilde telaffuz edemeyenler bundan müstesnadır.

1- el-Beyan, s. 197-198.

2- Usul-u Kâfi, c. 2, s. 630.

3- Lokman, 27.

4- Tevbe, 80.

Lakin öğrenme ve araştırma yoluyla kelimeleri doğru öğrenme imkânı olan kimselerin yanlış telaffuz etmeleri caiz değildir.

Peygamber efendimiz buyuruyor ki:

Kur'ân'ı Arap üslubu ve şivesine göre öğreniniz. Hemzenin açıkça dile getirilmediği yerde onu açığa vurmayın.¹

İmam Sâdık (a.s) da buyuruyor ki:

Arapçayı öğrenin. Zira Allah bu kelimeler ile mahlûkatıyla konuşmakta ve geçmişlerle de bu kelimeler ile konuşmaktadır.²

İmam Cevad (a.s) bir toplantıda şöyle buyurdu: "Konuşma adabında daha üstün ve iyi olan ile olmayan Allah'ın nezdinde bir değildir." İmam'a "Biz insanların konuşma adabındaki üstünlüklerini halkın nezdindeki konuşma şekillerinden anlıyoruz. Peki, Allah'ın nezdindeki üstünlük nasıldır?" diye sordular. İmam buyurdu ki: "Kur'ân'ı indirdiği şekilde, duayı da doğru bir şekilde okumaktır. Zira yanlış dua Allah'a yükselmez."³

Aciz ve güç yetiremeyen insanların güçlerinin yettiği oranda doğru okumaları kâfidir. Zira Allah hiç kimseyi gücünün yettiğinden fazlasıyla sorumlu kılmamıştır. Daha önce İmam Sâdık'ın (a.s) Peygamber'den (s.a.a) naklettiği şu hadisi aktarmıştık:

Melekler, ümmetinden Arap olmayan lehçe ile Kur'ân'ı okuyan gayri Arap kimselerin kıraatini uygun olan Arapça lehçesinden üstün kılarak Allah'a takdim ederler.

Yedi Harf Hadisinin Yedi Kıraatle Olan İrtibatı

İşin uzmanı olan hiç bir âlim ve muhakkik "Kur'ân yedi harf üzere inmiştir" hadisiyle yedi kıraat arasında bir irtibat kuramamıştır. Bunun halkın dilinden dolaşmasından başka hiçbir güvenilir dayanağı yoktur. İbn Cezeri, Ebu Şamme, Zerkeşi, Ebu Muhammed Mekki, İbn Teymiye ve benzeri muhakkikler ve uzman âlimler bu yaygarayı tamamen reddetmişlerdir. İbn Cezeri, bu tür kuruntuları ancak her türlü ilim ve irfandan yoksun cahil avam halkın dile getirebileceğini söylemektedir.⁴

1- Vesailu's-Şia, c. 4, s. 865.

2- Aynı. s. 866.

3- Aynı.

4- Tahbiru't-Teysir, s. 10.

Ebu Muhammed Mekkî de diyor ki: "Eğer bu yedi kari, kıraatlerinin hadiste zikredilen yedi harften birine delalet ettiğini zannediyorlarsa büyük bir yanlgı içindedirler."¹

Ebu Şamme ise diyor ki: "Bazıları yedi harften maksadın hâlihazırda yaygın olan yedi kıraat olduğunu zannediyorlar. Hâlbuki bu zan, ilim ehlinin icmasına aykırıdır. Böyle bir sanıyı sadece cahiller gündeme getirebilir."²

O aynı şekilde diyor ki: "Kıraat ilminde uzmanlıkları olmayan bazı kimseler kıraatlerinin "Kur'ân ayeti yedi harf üzerine inmiştir" hadisindeki yedi harfe delalet ettiğini ve bu kıraatlerin her birinin bir harf olduğunu zannetmişlerdir. Bunlar bu iddialarını Mücahid adındaki meşhur raviye isnat etmişlerdir. Bu isnatta bulunanlar hata etmişlerdir."³

İbn Teymiyye ise şöyle diyor: "İtibarı ve ilmî ağırlığı olan tüm âlimler Peygamber'in "Yedi harf" ibaresinden kastın, yedi meşhur kıraat olmadığı hususunda hemfikirdirler. İlk defa yedi kıraati derleyen İbn Mücahid idi. O, kıraatlerin sayısının Kur'ân'ın üzerinde indiği yedi harf sayısı kadar olması üzerinde duruyor ve kıraatlerin yedi harfi aşmaması için çabalıyordu. Yoksa o, yedi kıraatin yedi harf olduğuna ve bu kıraatlerin dışında başka hiçbir kıraatin kabul edilmeyeceğine inanmıyordu. Aslında hiçbir âlim de buna inanmıyordu."⁴

Bu kuruntunun saçmalığını pekiştiren bir diğer husus da şudur: Peygamber'in, bu kıraatlere uygun olarak Kur'ân'ın okunmasına izin verdiğini farz edelim. Yedi kıraat şekilleninceye kadar bu harflerin adedi gizliydi, sonraki dönemlerde aşamalı bir şekilde ortaya çıktı. Böylece Peygamber'in tüm ümmeti için caiz gördüğü bu yedi harf yedi kişinin tekeline geçti. Hâlbuki bu yedi kariden daha büyük ve daha âlim olan kariler de vardır. Lakin bu hadisin kapsamına girememişlerdir. Yani sanki Peygamber sadece İbn Mücahid'e yedi harfin kapsamına giren insanları belirleyip geçmiş ve gelecekte yaşayacak insanları bu hadise mazhar olmaktan mahrum etmeyi emretmiştir.

Ebu Muhammed Harevi diyor ki: "Yedi harf hadisinin, daha sonraları ortaya çıkan yedi kıraat hakkında olduğuna dair söz, doğru değildir.

1- Kitabu'l-İbane, s. 3. el-Mürşidu'l-Veciz, s. 151.

2- el-İtkan, c. 1, s. 80.

3- el-Mürşidu'l-Veciz, s. 146.

4- İbn Cezerî bu fetvayı İbn Teymiyye'den alıp en-Neşr adlı kitabın c. 1, s. 39'da kayda geçmiştir.

Zira böyle bir yaklaşım hadisin, bu yedi kişi dünyaya gelmeyinceye kadar bir yarar ve faydasının olmadığı anlamına gelir. Bunun doğru olduğunun söylenmesi durumunda sahabenin, sonraları ortaya çıkacak olan yedi kıraati önceden bildiklerini ve bunun aksi söylendiği takdirde onların Kur'ân'ı tilavet etmelerinin caiz olmadığı sonucu çıkar." O sözlerine şu şekilde devam ediyor: "Avam halktan bazıları bu sözlere gönül verdiklerinden dolayı ben özellikle bunları beyan ettim."¹

Konunun Özeti

Söylediklerimizin genelinden anlaşılan şudur: Kıraatlerin mütevatir bir şekilde Peygamber efendimizden geldiğinin ispatlanması imkânsızdır. Çünkü:

- Bu iddianın hiçbir delili yoktur.
- Kıraat farklılıklarının kendine mahsus neden ve illetleri vardır ve bunlar kariler arasındaki ihtilafa neden olmuştur.
- Kıraat kitaplarında zikredilen kıraat senetleri ahad haber hükmündedir ve hiçbiri mütevatir değildir. Bu rivayet zincirleri hakkında var olan kuşkuların yanı sıra, bu senetlerin uydurma oldukları veya protokol mahiyeti taşıdıkları da gözlemlenmektedir.
- Ümmetin âlimleri ve büyüklerinin birçoğu bu karilerin kıraatlerine birçok eleştiri ve itirazları olmuştur. Eğer bu kıraatler mütevatir bir şekilde Peygamber'den gelmiş olsaydı hiçbir Müslüman bunlara itiraz etmeye cesaret etmezdi.
- Yedi kariden tevatüre aykırı olan şaz (kural dışı) kıraatler rivayet edilmiştir.
- Teorik ve itibarî nedenlerden dolayı bu kıraatleri müstened kılma çabaları, kıraatlerin içtihadı binaen şekillendiğini göstermektedir. Zira tevatür derecesine ulaşmamış bir kıraatin doğruluğunun ispatı için itibarî deliller getirmeye gerek yoktur.
- Bu kıraatler arasındaki çelişkiler, onların mütevatir bir şekilde Peygamber'den gelmediğini göstermektedir. Zira çelişkili iki şeyin vahiy olması mümkün değildir.

1- bk. el-Kâfi, Ebu Muhammed Harevi'den. el-Burhan, c. 1, s. 33.

– Tüm Müslümanların tevatürüne inandıkları Kur'ân ile üzerine itifak edilmeyen kıraatler arasında bir mülazeme (gereklilik) söz konusu değildir. Bu iddiaları dile getirenler bilgisiz ve taklitçi olmaktan öteye gidemeyenlerdir.

– Kur'ân yedi harf üzerine inmiştir hadisi ile yedi kıraatin tevatürü arasında hiçbir irtibat yoktur. Razi'nin deyimiyle; "Bu yaklaşım, avamdan bazı insanların duçar olduğu bir şüphedir."

Sahih Kıraatin Ölçüsü

Kıraat sanatının uzmanları sahih olan kıraati belirleyip yanlış olan kıraatten ayırt edebilmek için bir ölçü göz önünde bulundurmuşlardır. İşin uzmanı olan insanlar bu konu hakkında şu üç şartı zikretmişlerdir. Bu şartlar sırasıyla şöyle:

- 1- Kıraat senedinin sahih oluşu, kıraatin tanınmış olması ve sahabelerden birine ulaşacak şekilde bir senedinin olması.
- 2- Kur'ân hattıyla uyum içinde olması.
- 3- Arap dili ve edebiyatının kurallarına uygun olması.

Bu şartlara haiz olan her kıraat sahih ve makuldür. Bu şartlardan birini taşımazsa yanlış ve reddedilmiştir. Kavramsal olarak, yukarıdaki şartlara haiz olmayan kıraatlere "Şaz Kıraat" denilmektedir.

Makul ve sahih olan kıraatlerin temel esasları bu üç şarttır. Alimler bu üç şartı beyan ederken şöyle diyorlar: Kıraatin Arapça'nın en fasih kaide ve kurallarıyla uyum içinde olması zorunlu değildir. Hatta meşhur olmasına bile gerek yoktur. Eğer Arap lügat ve lehçelerinden biriyle uyum arz ediyorsa bu kâfidir. Zira nahiv âlimleri kıraatlerin çoğunu dil bilgisi ve edebiyat kurallarına aykırı bulmuşlardır. Hâlbuki edebiyat ve gramer kurallarına aykırılıkları olan bu kıraatler çoğu yedi meşhur kariden herhangi birisine aittir. Bu tür kıraatlerin doğruluğunun ispatı konusunda şu yorumda bulunmuşlardır: "Meşhur olan kaide ve kurallara uyum şart değildir. Eğer bu kıraat bazı Arap kabilelerinin lehçeleriyle uyum içinde olursa bu yeterlidir."¹

Şunu hemen hatırlatmalıyız ki, Kur'ân en fasih olan Arap lügatiyle nazil olmuştur. Tanınmış ve şaz olan Arap lehçeleri asla ve asla kıraatin

1- bk. İbn Cezerî, en-Neşr fi'l-Kıraati'l-Aşr, c. 1, s. 10.

sihhat ve doğruluğu için delil olamaz. İbn Cezeri gibi insanlardan bu gibi sözlerin rivayet edilmesi Kur'ân'ın fesahat ve belagatine aykırıdır ve Kur'ân'ın makamını zedelemektedir. Bunlar yedi kıraat olgusunu kabul ettiklerinden dolayı bu gibi sözleri söylemek zorundaydılar. Lakin Kur'ân hakkında bu gibi beyanlarda bulunmak doğru değildir.

Ayrıca İbn Cezeri şöyle diyor: "Sihhat şartlarına haiz olması için kıraatin Kur'ân hattına mutabık olmasından maksat Osmanî mushaflardan herhangi birisinin hattıyla uyum içerisinde olması demektir." Ancak biz hat ve imla açısından Osmanî mushaflar arasında farklılıklar bulunduğunu biliyoruz, peki bu farklı mushaflar nasıl kıraatin sıhhati için ölçü olabilir.

Senet hakkında daha önceleri detaylıca konuştuk ve senetlerden birçoğunun protokol gereği olduğunu, kıraatin yapısını takviye ve sıhhatini teyit için uydurulduğunu söylemiştik. Gerçek şu ki, kariler yanlarında ders aldıkları kıraat şeyhi ve âlimlerinden her birini senet zincirinin birer halkası olarak zikretmişlerdir.

Makbul Ölçü

Ancak bizim kıraat için makbul ölçü olarak kabul ettiğimiz şey şudur: Kıraat, yedi karinin kıraatinden ayrı olarak Müslümanların genelinin kıraatiyle uyum içerisinde olmalı. Çünkü Kur'ân'ın nakil seyri iki şekilde olmuştur. Müslümanlar Kur'ân'ı göğüsten göğüse, babalarından, dedelerinden ve Resulullah'ın mübarek ağzından almış, hıfzetmiş ve nakletmişler ve bu şekilde ta günümüze kadar ulaşmıştır. Halkın bu kıraati, mevcut bulunan mushaflar başta olmak üzere tüm zamanlara ait olan mushaflarla uyum içerisinde dir. Bunun en bariz örneği "Hafs" kıraatidir. Çünkü "Hafs" genelin kıraatini kıraat etmiştir. İmam Ali (a.s) de halk kitlelerinin Resul-i Ekrem'den (s.a.a) işitmiş oldukları kıraatle Kur'ân'ı okumuştur. Bu seyir tevatür seyridir. Kur'ân, cumhurun kıraatiyle tevatüren bizlere ulaşmıştır. İkinci rivayet seyri ise karilerin izlediği metottur. Bu içtihadî bir metot veya seyirdir (Hafs'ın kıraati istisna). Ancak Kur'ân'ın metninde içtihat caiz olmadığı için bu tür içtihatlar şer'î açıdan hüccet olamazlar.

Şimdi ise cumhur tarafından nakledilen sahih ve mütevatir kıraatin teşhis ve tespiti için üç önemli koşulu sunuyoruz.

Birinci Koşul:

Tüm asırlarda Müslüman halkın güçlü elleriyle yazılan ve korunan ve sahih bir şekilde günümüze kadar gelen elimizdeki mevcut mushaflarla, bilhassa İslâm topraklarının doğusunda yaygın olan ve hiçbir farklılık arz etmeyen mushafların hattına mutabık olması gerekir.

İkinci Koşul:

Arap lisanının en meşhur ve fasih dil ve edebiyat kurallarına uygun olması lazım. Çünkü Kur'ân en fasih lügat üzerine nazil olmuştur. Lügat açısından şaz olan kanun ve kurallar Kur'ân'da mevcut değildir.

Üçüncü Koşul:

Şeriatin sabit prensipleri ile kesin aklı hükümlerle uyum içerisinde olmalı. Çünkü Kur'ân sabit şer'î prensipleri vaaz etmekte ve sâlim akılları harekete geçirmektedir. Buna binaen Kur'ân'ın bu usul ve hükümlere aykırı olması düşünülemez. Bu konuda daha fazla açıklamaya *et-Temhid* kitabının ikinci cildinde yer vermişizdir. Ehlibeyt İmamları'nın bu konuyla ilgili sözlerini ise aşağıda sunuyoruz.

Ehlibeyt'in Kur'ân'ın Kıraatiyle İlgili Sözleri¹

Resulullah'ın Ehlibeyti'nden, tartışma konusu olan önemli mevzular hakkında birçok söz ve rivayet nakledilmiştir. Bu sözlerin tümü Ehlibeyt İmamları'nın bu mukaddes kitap hakkında ne kadar duyarlı, dakik ve derin düşündüklerini ve Kur'ân metninin muhafazası ve her türlü tahrif ve yanlış tevillerden korunmasına ne derecede önem ve hassasiyet gösterdiklerini yansıtmaktadır.

Bu sözlerden bazı alıntılarını sizlere aktarıyoruz:

1- Muhammed b. Verrak şöyle diyor: Kur'ân'ı içeren ciltli bir mushafı Cafer İbn Muhammed es-Sâdık'a (a.s) gösterdim. Bu mushafın imla alamet ve işaretleri altın ile yazılmıştı. Sondaki surelerden birisi de altın ile yazılmıştı. Bu mushafta bir eksiklik gözükmedi. Yalnızca İmam şöyle dedi:

1- Bu sözler Sıkatu'l-İslâm Kuleynî tarafından derlenen Usul-u Kâfi adlı hadis kitabından nakledilmiştir. Kâfi kitabının ikinci cildinin Kur'ân bölümüne bakınız.

Kur'ân'ın ilk yazıldığı şekilde siyah renkten başka bir renkle yazılmasını sevmiyorum.¹

Bu söz İmam'ın Kur'ân'ın korunması ve sıhhatine ne denli bir önem atfettiğini ve ne kadar dikkatli davrandığını göstermektedir. Öyleki ilk olarak yazıldığı siyah rengi diğer renklere tercih etmekte ve bu şekilde Kur'ân'ın her yönüyle orijinalliğini muhafaza etmesini ve yaldızlama ile süslemeler sonucu Kur'ân'ın başka bir şey ile karıştırılmamasına özen göstermektedir.

2- İmam Muhammed Bakır (a.s) ise şöyle buyuruyor:

Kur'ân birdir ve tek olan Allah'ın dergâhından inmiştir. Var olan ihtilaflar ravilere aittir.²

Bu sözün anlamı şudur; Allah tarafından indirilen kıraat birdir. Kur'ân bir metin üzerine nazil olmuştur. Bu metnin rivayeti hakkındaki ihtilaflar karilerin kendi içtihatlarının bir sonucudur. Bir sonraki hadis bu mefhumu açıklık kazandırmaktadır.

3- İmam Cafer İbn Muhammed es-Sâdık (a.s) şöyle buyuruyor:

Kur'ân bir harf üzerine ve tek olan Allah tarafından nazil olmuştur.³

Bu hadis, halkın mütevatiren Peygamber'den nakledildiklerine inandıkları ve günümüzde yaygın olan yedi kıraat hakkındaki bu kanaati reddetmektedir. İmam bu konuyu kabul etmiyor. Zira Kur'ân tek metin üzerine nazil olmuştur. Ancak İmam, daha önce yedi harfin tefsiri hakkında sunduğumuz şive ve lehçe farklılığı gerçeğini kabul etmektedir.

4- Salim b. Seleme şöyle diyor: Adamın biri İmam Cafer Sâdık'ın huzurunda birkaç ayet tilavet etti. Ben de okunan ayetleri işittim. Onun kıraati halkın kıraatinden farklıydı. İmam Sâdık (a.s) ona *"Bu kıraatten vazgeç ve halkın okuduğu gibi oku."* dedi.⁴

Belki bu adam da, karilerin tekniğine göre ayetleri farklı şekillerde okuyordu. Fakat bu tür kıraatler Kur'ân metniyle ve kelimeleriyle bir

1- «لَا يُعْجِبُنِي أَنْ يُكْتَبَ الْقُرْآنُ إِلَّا بِالسَّوَادِ كَمَا كُتِبَ أَوَّلَ مَرَّةٍ»

2- «الْقُرْآنُ وَاحِدٌ نَزَلَ مِنْ عِنْدِ وَاحِدٍ وَلَكِنَّ الْأَخْتِلَافَ يَجِيءُ مِنْ قِبَلِ الرُّوَاةِ»

3- «وَلَكِنَّهُ نَزَلَ عَلَى حَرْفٍ وَاحِدٍ مِنْ عِنْدِ الْوَاحِدِ»

4- «كُفَّ عَنْ هَذِهِ الْقِرَاءَةِ إِقْرَأَ كَمَا يَقْرَأُ النَّاسُ»

nevi oynamak olduğundan dolayı İmam adamı bu şekilde okumaktan alıkoydu ve onu halkın kıraatiyle okumaya mükellef kıldı. Çünkü şeriatin emrettiği kıraat tek olan Allah'tan Cebrail vasıtasıyla Peygamber'e getirilen ve Peygamber'den de nesilden nesile bize gelen ve tüm halk kitleleri arasında meşhur olan kıraattir. Kıraat tekniğini bir nevi yenilik ve sanat sayan karilerin söz ve beyanlarına teveccüh etmemek gerek. Müslümanların genelinin kıraatine uygun olan kıraat hangisi ise, o kıraat alınmalı ve yaygınlaştırılmalı.

5- Sufyan b. Samet şöyle diyor: Kur'ân'ın inişi hakkında İmam Sâdık'a (a.s) soru sordum. İmam cevap olarak "*Kur'ân'ı öğrendiğiniz gibi okuyun.*"¹ dedi.

Sufyan Kur'ân'ın ilk metni hakkında İmam'a soruyor. Çünkü karilerin bu konuda farklı görüşlerde olduğuna tanıklık ediyor. İmam cevaben, asıl metnin bugün halk arasında yaygın olan metin olduğunu söylüyor ve "öğrendiğiniz gibi okuyun" diyor.

Bunun yorumu şudur; siz halka vacip olan şudur; Kur'ân'ı, Peygamber'den selef (öncekilere) ve onlardan da halefe (sonrakilere) öğretildiği şekilde öğrenin ve okuyun.

6- Ali b. el-Hakem şöyle diyor: Abdullah b. Ferked ve Muella b. Hu-neys bana şu rivayeti nakletmişlerdir; İmam Sâdık'ın huzurundaydık, Rabia er-Ray da yanımızdaydı. Bu arada Kur'ân'ın faziletinden söz açıldı. İmam Sâdık (a.s) şöyle buyurdu: "*Eğer İbn Mesud bizim okuduğumuz şekilde Kur'ân'ı okumamış ise sapıtmıştır.*" Rabia "Sapıtmış mı?" dedi. İmam "Evet, sapıtmıştır." dedi. İmam sözlerini şöyle sürdürdü: "*Biz Ubey'in kıraatine göre okuyoruz.*"²

O celsede İbn Mesud'un tanınmamış olan şaz kurallarından söz edilmiş olabilir. İmam onlara bu kıraatlerin doğru olmadığını ve sahih olan kıraatin Müslümanların genelinin okuduğu kıraat olduğunu ve yaygın kıraatten aykırı bir şekilde okuyanın sapıtmış olduğunu vurgulamıştır. Çünkü bu şekilde hareket eden bir kimse, nesilden nesile ve göğüsten göğüse Peygamber'den bize kadar gelen ve Müslümanların kahir ekseriyeti-

1- «إِقْرُؤُوا كَمَا عَلَّمْتُمْ»

2- «إِنْ كَانَ ابْنُ مَسْعُودٍ لَا يَقْرَأُ عَلَيَّ قِرَاءَتَنَا فَهُوَ ضَالٌّ»

nin ittifakına mazhar olan asıl ve asil kıraate aykırı davranmış olur. Eğer İbn Mesud (farzen) Müslümanların genelinin aksine bir kıraatle Kur'ân okumuşsa (bu konuda), sapıtmıştır. Çünkü ümmetin kıraat konusunda gittiği yol, orta yoldur. Bu orta yoldan ayrılan kim olursa olsun sapıtır.

İmam'ın "Biz Kur'ân'ı Ubey İbn Kâ'b'ın kıraatine göre okuyoruz." sözünden kasıt mushafın birleştirildiği ve Ubey İbn Kâ'b'ın da imlayı üstlendiği döneme işaretidir. Mushaf yazan komisyon onun gözetiminde çalışıyordu. Kur'ân'ın asıl metni hakkında herhangi bir ihtilaf söz konusu olduğunda ona başvuruyorlardı. Müslümanların genelinin kabul ettiği eldeki mevcut mushaf-ı şerif, Ubey İbn Kâ'b'ın imlasına göre yazılmıştır. Ubey İbn Kâ'b'ın kıraati ifadesi, aslında tüm Müslümanların kabul ettiği ilk zamanından itibaren değişmeden gelen şeye bağlı kalmanın zorunluluğunu ifade eden bir kinayedir.

7-Şeyh Saduk, İmam Sâdık'tan (a.s) ve o da dedelerinden Resulullah'ın şöyle buyurduğunu nakletmiştir:

Kur'ân'ı Arapça keyfiyeti üzerine öğrenin ve hemzeyi şiddetli bir şekilde açığa vurmaktan kaçının.

Ehlibeyt İmamları'nın rivayetlerinde "*Kur'ân'ı halis Arapça keyfiyeti üzerine okuyun*" sözü farklı şekillerde zikredilmiştir. Ehlibeyt İmamları Kur'ân'ın asıl lügatının muhafazasına olan şiddetli alaka ve ilgilerinden dolayı bu ifadeyi kullanmışlardır. Asıl lügat, fasih ve yaygın olan Arapça'nın kendisidir. Kur'ân'ın her türlü yanlış okuma ve değişiklik ile hatalardan uzak kalması için bu asıl lügat üzerine okunması lazım.

Meşhur Olan Kıraatlerin Tedvini

İslâm'ın ilk yıllarında Müslümanlar Kur'ân'ı Peygamber'in ashabından işittikleri şekilde öğreniyor ve okuyorlardı. Ashaptan sonra Kur'ân'ı Tabiinden ve şehirlerinde yaşayan din âlimlerinden öğreniyorlardı.

Medine'de yaşayan bu büyüklerin başında şunlar geliyorlardı; Said b. Müseyyib, Urve İbn Zübeyr, Sâlim b. Abdullah el-Advi, Muaz b. el-Haris, Abdurrahman b. Hürmüz, Muhammed b. Muslim b. Şehab, Muslim b. Cündeb ve Zeyd b. Eslem.

Mekke'de yaşayanlar ise; Ubeyd b. Umeyr, Ata, Tavus, Mücahid, İkrime ve Abdullah b. Ebi Melike idiler.

Kufe'de ise; Alkame, Esved, Mesruk, Ubeyde, Amr İbn Şurahbil, Haris b. Kays, Rabi İbn Huseym, Amr İbn Meymun, Ebu Abdurrahman Sülemî, Zer b. Hubeys, Ubeyd b. Nadle, Ebu Zer'a, Said b. Cübeyr, İbrahim Nahai ve Şa'bi yaşıyorlardı.

Basra'da ise; Amr b. Abdi Kays, Ebu'l-Aliye, Ebu Reça, Nasr b. Asım, Yahya b. Ya'mur ve Cabir b. Zeyd gibi din büyükleri yaşıyorlardı.

Şam'da ise; İbn Ebi Şihab, Halid b. Said ve Musahib Ebu Derda bulunuyordu.

Bunlar ve benzerleri o günlerde farklı şehirlerde yaşayan, İslâm ümmetinin, değişik alanlarda önde gelen âlim ve mercileriydi. Bunlar Kur'ân kıraati gibi sadece belli bir alanın da uzmanı değillerdi. Genel anlamıyla o günün önde gelen İslâm âlimleri sayılıyorlardı.

Sonraki dönemlerde bazı insanlar kıraat sanatını öğrenip öğretmeyi ihtisas alanları olarak seçtiler ve bu alana özel bir ilgi gösterdiler. Bunlar bu sanatın imamları oldular ve bu alanda halka öncülük ettiler.

İnsanlar bunlara gidiyor ve Kur'ân bilgilerini bunlardan alıyorlardı.

Muhtelif bölgelerde yaşayan Müslümanların Kur'ân eğitimi ve kıraati hususunda tek bir metotları vardı. Yani her şehrin halkı Kur'ân'ı o şehrin karisinden öğreniyor ve sadece onun kıraatini kabul ediyordu. Bunlar kıraat işini üstlendiklerinden kıraatler bunlara nispet veriliyordu.

Bu şekilde Medine'de kıraat alanında şu kimseler meşhur oldular: Ebu Cafer Yezid b. Ka'ka', Şeybe b. Nessah ve Nafi' b. Ebi Nuaym. Mekke'de ise Abdullah b. Kesir, Hamid b. Kays ve Muhammed b. Muhaysin. Kufe'de ise Yahya b. Vesab, Asım b. Ebi Nucud, Süleyman A'meş, Hamza ve Kesai. Basra'da ise Abdullah b. Ebi İshak, İsa b. Amr, Ebu Amr b. A'la, Asım Cuhderi ve Yakup Hadremi. Şam'da ise Abdullah b. Amir, Atiye b. Kays, Abdullah b. Muhacir, Yahya b. Ebi Haris Zemari ve Şureyh b. Yezid Hadremi.

Bu şahıslardan sonra karilerin sayısı artmaya başladı. Kariler İslâm âleminin muhtelif bölgelerine yayıldılar. Sonraki sınıf önceki sınıfın yerini almaya başladı. Lakin daha önceden de belirttiğimiz gibi bunlar arasında Kur'ân'ı öğretme ve okuma hususunda ihtilaflar ortaya çıktı. Bu farklı metotların şekillenmesine neden oldu. Bunlardan bazıları Kur'ân tilavetinde sağlam rivayete uymakla meşhur oldular. Bazılarının ise bu konuda eksiklikleri vardı. Başka bir grup da bu hususta kusurlu davranıyordu. Bu durum

görüŖ farklılıklarını daha da körükledi. Böylece kıraatlerin kayda geçmesi günbegün azaldı ve kuralsızlıklar ve aşırılıklar çoğalmaya başladı.¹

Bu yüzden ümmetin seçkin âlimleri harekete geçip doğruyu yanlıştan, meşhuru meşhur olmayandan ayırt etmek için tüm gayret ve çabalarını harcaııp kıraat için bir takım kanun ve kurallar koydular. Böylece kıraat, kaide ve kuralları olan bir sanat haline geldi. Bu kurallar çerçevesinde içtihat ve tercihler de yapıldı. Geçmiş bahislerde bu konuyu kısaca beyan etmiştik.

Sahih kıraatleri ayrıntılı bir şekilde derleyip kayda geçen ilk kişi Ebu Ubeyd Kasım b. Selam Ensari'dir (öl. H. 224). O Kesai'nin talebesi sayılıyordu. İbn Cezeri diyor ki: "Benim saydığım kadarıyla o, karilerin sayısını yirmi beş kişiyle sınırlamıştı. Daha sonraları yedi kari diye meşhur olan kimseler bu listenin içinde yer alıyorlardı."²

Daha sonra Antakya'da yaşayan Ahmed b. Cübeyr b. Muhammed Ebu Cafer Kufî bu alanda bir kitap telif etti. O, kitabında o günkü İslâm dünyasının beş önemli bölgesine ait olan beş kıraati topladı. Daha sonra Kadı İsmail b. İshak kıraat sanatı hakkında bir kitap yazdı. İbn İshak'ın kitabında kıraat imamlarından yirmisinin kıraatine yer verilmişti. Daha sonra Ebu Cafer Taberî, *el-Cami* adında bir kitap kaleme aldı. Bu kitapta yirmiden fazla kıraati toplatılmıştır. Kısa bir zaman sonra Ebubekir Muhammed b. Ahmed Dacuni kıraat sanatı hakkında bir kitap yazdı. On kariden biri olan Ebu Cafer'i, diğer karilerin fihristine ekledi. Dacuni'nin ardından, Ebubekir Ahmed b. Musa İbn Mücahid onun çalışmasını sürdürdü. O kıraatlerin sayısını yedi ile sınırlandıran ilk kişidir.

İbn Mücahid'den sonra başkaları da onun metodunu izleyip kıraat hakkında kitaplar yazmaya başladılar. Ahmed b. Nasr Şezai ve Ahmed b. Hüseyin b. Mihran bunların önde gelenleridir. Bunlar yedi kariye üç kari daha eklediler, böylece on kari kavramı yaygınlık kazandı.

Bu alanda kitap yazan başka biri de Muhammed b. Cafer Huzai'dir. O, *el-Münteha* adında bir kitap yazdı. Bu eserde, o güne kadar bu alanda yazılmış kitaplar içinde kendisine değinilmeyen bazı konular mevzu bahis edilmiştir.

1- bk. en-Neşr Fi Kıraati'l-Aşr, c. 1, s. 29.

2- Aynı kaynak, s. 34.

Bu kıraatler hicrî dördüncü yüzyılın sonlarına kadar batı Arap ülkelerinde ve Endülüs'te yaygın değildi. Mısırda ikamet eden karilerin buralara gitmeleriyle kıraatler bu ülkelerde de yayılmaya başladı. *er-Ravza* kitabının yazarı Ebu Ömer Ahmed b. Muhammed Talmenki bu kıraatleri Endülüs'te yayan ilk kişidir.

Ondan sonra *et-Tabsire* kitabının yazarı Ebu Muhammed Mekkî b. Ebi Talib ve *el-Beyan* kitabının yazarı Hafız Ebu Osman b. Said Dani bu alanda çaba gösterdiler. Şam'da ise üstad Ebu Ali Hasan b. Alevî kıraat alanında bazı kitaplar yazdı.

Aynı dönemlerde Ebu Kasım Yusuf b. Ali Hazeli batıdan doğuya doğru bir yolculuğa çıktı ve birçok ülkeyi gezip kıraat imamlarının rivayetlerini gündeme getirdi. Yolculuğunun devamında Maveraü'n-Nehir'e ulaşan İbn Ali Hazeli Gazne başta olmak üzere bu bölgenin önemli şehirlerinde kıraat alanında faaliyetlerde bulundu. Bu meyanda *el-Kamil* adlı kitabı telif etti. Bu eserde tanınmış karilerden elli kıraat derlenmiştir. Bu kitapta 1459 rivayete yer verilmiştir. O, İslâm dünyasının batısının en ücra noktasından ta Fergana (Afganistan şehri) kapısına kadarki bölgede bulunan 365 kıraat üstadı ve şeyhiyle görüştüğünü söylemektedir.

Ondan sonra Ebu Ma'şer Abdülkerim b. Abdu's-Samed Taberî Mekke'de sekiz kıraat hakkında *et-Telhis* ve *Suuku'l-Arus* adlı kitapları kaleme aldı. Bu iki kitapta kıraatle ilgili 1550 rivayet ve metot nakledilmiştir. İbn Cezeri diyor ki: "Ebu Kasım İsa b. Abdullah İskenderi hariç, bu iki adam kadar kıraat alanında bilgi toplayan kimse yoktur. Ebu Kasım İsa b. Abdullah İskenderi *el-Cami* adında bir kitap kaleme aldı. Bu kitap kıraat hakkında 7000 rivayet içermektedir."

İbn Cezeri sözlerinin devamında diyor ki: "Kıraat ilmi hakkında kitapların telifi devam etmektedir. Müellifler kendi araştırma ve tespitlerine binaen sahih ve şaz olan kıraatleri nakletmekte ve hiç kimse de bunlara itiraz etmemektedir. Müellifler bu süreçte kendi seleflerine uyuyorlar. Zira kıraat tabi olunması gereken bir gelenektir ve rivayet yoluyla nesilden nesile geçmektedir. İsimleri zikredilen önemli kıraat kitaplarının tümünde kıraat ilminin uyulması gereken bir gelenek olduğu vurgulanmıştır. Zayıf olsun, sahih olsun, kuvvetli veya şaz olsun yedi kıraatten ya da on kıraatten olsun hepsi okunmalıdır. Biz kimsenin buna itiraz ettiğini görmedik."¹

1- İbn Cezerî, *el-Neşr*, c. 1, s. 36.

Kıraatlerin Yedi İle Sınırlanması

Önceki konuda, Müslümanların tarih seyri içinde kıraat ilmine gösterdikleri ilgiyi örnekleriyle açıklamaya çalıştık. İslâm tarihinin tüm zamanlarında kıraatleri öğrenip öğretmeye çaba gösterdiklerini söyledik. Ayrıca her bölge halkının kendi bölgesinin mahalli karilerine daha fazla ilgi gösterdiklerini, Şia olsun Sünnî olsun hiçbir Müslümanın bu sürece itiraz etmediğini dile getirdik.

Tüm Müslümanların benimsediği kıraatin seçiminde karilerin araştırma ve içtihadı belirleyici oluyordu. Daha önceden de belirttiğimiz gibi Müslümanlar belli şartlar ve prensipler çerçevesinde kıraatleri öğrenip kabulleniyorlardı.

Kur'ân'ın öğrenilmesi ve öğretilmesinde alışla gelen bu metot dördüncü asrın başlarına kadar yani Bağdat dâhisi olarak tanınan İbn Mücahid'in zuhuruna kadar devam etti. Halkın kalplerine nüfuz etmekte ve onları etkilemede fevkalâde bir yeteneğe sahip olan İbn Mücahid resmen karilerin şeyhi kürsüsüne oturdu, halk da kendisine yöneldi. Lakin kıraat ilminde ondan daha uzman olan ve Kur'ânî ilimler alanında daha uzun bir geçmişi olan şahsiyetler de vardı. Bu insanlar İbn Mücahid'i, kıraat şeyhlerinden çok az nakiller yaptığından, uzun seyahatlere çıkmadığından, kıraat şeyhlerinden nakledilen kıraat teknikleri ve çeşitlerinden habersiz olduğundan dolayı hor ve hakir görüyorlardı.

el-Muafi b. Ferec diyor ki: "Bir gün İbn Şehbuz'un yanına gittim. Bir yığın kitap önündeydi. Kütüphanesinin kapısını açmamı istedi. O kütüphanede raflar vardı. Her rafta bir fen ve kıraatle ilgili kitaplar yer alıyordu. Ben kitapların hiç birine bakmadım. Lakin İbn Şehbuz onları Fatiha Suresi gibi ezbere biliyordu. Şehbuz bana dedi ki: Tüm bunların yanında gün İbn Mücahid'in günüdür." el-Allaf'ın da Ebu Tahir'e şöyle söylediği nakledilmiştir: "İbn Mücahid mi, yoksa İbn Şehbuz mu daha yetkin ve daha faziletlidir? Ebu Tahir bu sorunun cevabında; İbn Mücahid'in aklı ilminden fazla ve yüksektir. Ama İbn Şehbuz'un ise ilmi aklından fazla ve yüksektir, dedi."¹

İbn Cezeri diyor ki: "Akranlar ve denkler arasında olduğu gibi İbn Mücahid ile İbn Şehbuz arasında da ihtilaf çıktı. İbn Şehbuz, İbn Mücahid'in

---

1- Tabakatu'l-Kura, c. 2, s. 54-56.

talebeliğini yapan kimseyi talebe olarak kabul etmiyordu. İbn Mücahid için, 'İlim ve marifet elde etmek amacıyla ayakları toz ve toprağa değme-miştir.' diyordu. Yani ilim öğrenmek için seyahate çıkmamıştır."

İbn Mücahid çok katı, esnekliği olmayan ve seleflerin kıraatine aşırı şekilde bağlı olan bir insandı. Abdülvahid Ebi Haşim diyor ki: "Birisi İbn Mücahid'e sordu; 'Şeyh neden belli bir kıraat seçmiyor?' O bu sorunun cevabında 'Selef imamların başarılarını muhafaza etmek bizden sonra yayılmasına vesile olacağımız bir kıraati seçmemizden daha evladır.' dedi."¹

İbn Mücahid vezir olan İbn Makle'yi, kıraat âlimleri olan İbn Şehbuz'u ve İbn Muksim'i çağırıp bir grup âlimin huzurunda yargılamasını ve onları ya belli bir kıraati seçmek veya içtihadattan el çekmeye mecbur kılmak hususunda ikna eden kişidir.² Dr. Subhi Salih diyor ki: "Her iki yargılama toplantısı İbn Mücahid'in emriyle tertiplendi. O, yedi kıraati toplayan ilk kişidir. İbn Mücahid kıraat ilmini İbn Senan Razi'den öğrendi. İbn Muksim ve İbn Şehbuz da Razi'nin öğrencileriydiler. Ancak aynı ustattan kesbi ilim etmek aralarındaki ihtilafı bir tarafa bırakmalarına neden olmadı."³

İbn Şehbuz'un, İbn Mücahid'in kıraatleri yedi ile sınırlandırma çabalarına olan itirazı daha önce de söylediğimiz gibi çok şiddetliydi. İbn Muksim de kıraat seçme kapısının kapatılmasına şiddetle itiraz edip diyordu ki: "Halef b. Hişam, Ebu Ubeyd ve İbn Sa'dan herhangi bir kıraati nasıl seçtilerse ve bu iş kendileri için caiz idiyse, onlardan sonra gelecekler de aynı şekilde davranabilmelidirler."⁴

İbn Mücahid kıraat hususunda içtihat kapısını kapatmak için azami derecede çaba sarf etti ve bir yere kadar da başarılı oldu. Zira İslâm toplumunun o zamanlar içinde bulunduğu istikrarsız durum, onun isteklerini gerçekleştirmesine ve muhaliflerinin ise inzivaya sürüklenmesine yardımcı olmuştur. İbn Mücahid kıraati yedi ile sınırlandırdı. Eğer bu hususta bir eksiklik ve uygunsuzluk varsa bunun vebali İbn Mücahid'in boynundadır.

Dr. Subhi Salih konu hakkında diyor ki: "Sadece yedi kıraat muteberdir kuruntusuna yönelik eleştiri oklarının büyük bir kısmı hicrî üçüncü yüzyılın başlarında Bağdat, Mekke, Medine, Basra, Kufe ve Şam kıraatle-

1- Marifetu'l-Kurra el-Kibar, Zehebî, c. 1, s. 217.

2- bk. Muhammed b. Ahmed b. Eyyub b. Şehbuz, en-Nihaye, c. 2, s. 52.

3- Mebahisu Ulumi'l-Kur'ân, s. 251, 252.

4- Marifetu'l-Kurra.

rini derleyen İbn Mücahid'e yöneliktir. Zira İbn Mücahid'in çabaları sonucunda sadece bu kıraatler güvenilir kabul edildi. Hâlbuki böyle bir yaklaşım bir kuruntudan başka bir şey değildir. Çünkü kıraat imamları arasında, tanınmış yedi kıraat imamından daha üstün olan kimseler vardı."¹

Ebu Ubeyd Kâzım b. Selam, Ebu Cafer Taberî, Ebu Hatem Sicistani ve diğerleri kıraat sanatı hakkında kitap yazdıklarında, ne yedi kıraat kavramı gündemdeydi ve ne de bu kıraatlerin imamları bu kadar meşhurdu. Onlar kendi kitaplarında daha fazla kıraatten bahsetmişlerdir. Yedi kıraat kavramı hicrî dördüncü yüzyılın başlarında Bağdat'ta, kıraat rivayetlerine vakıf olmayan ve ilim elde etmek için yolculuk zahmetine katlanmayan İbn Mücahid tarafından yaygınlaştırıldı.² Bunun neticesinde avam halk yedi kıraatten kastın hadiste zikredilen "yedi harf" olduğunu zannetmeye başladılar. Bu yüzden kıraat ilminin öncüleri ve Kur'ânî ilimlerde uzman olan insanlar sert bir dille İbn Mücahid'i eleştirmişlerdir. Zira onun bu işi avam halkta böyle bir kanaatin meydana gelmesine, yedi kıraat imamlarından daha üstün ve âlim olan ve bu sanata daha iyi vakıf olan kimselerin gölgede kalmasına ve naçiz telakki edilmelerine neden olmuştur.

İbn Mücahid'in Davranışına İtirazlar

Birçok âlim ve büyük insan, İbn Mücahid'in yedi kıraatin seçimi ve sınırlandırmasındaki aceleciliğini ve dayanaksızlığını şiddetli bir şekilde yermişlerdir. Bu eleştirilerin bazıları şunlardır: Kari ve Kur'ân müfessiri olan Ebu Abbas Ahmed b. İmar Mehdevi, İbn Mücahid'i sert bir dille eleştirerek diyor ki: "Kıraatleri yedi kıraatle sınırlandıran kimse bu girişimiyle çok kötü bir şey yapmış ve bu davranışıyla dar görüşlü olan avam halkta yedi kıraatin hadisteki yedi harf olduğu kuruntusunu meydana getirmiştir. Eğer o kıraat sayısını yedinin altında veya yedinin üstünde tutmuş olsaydı böyle bir kuruntu meydana gelmez ve konu hakkındaki şüphe de bertaraf olurdu. Buna ilaveten o her kıraat hakkında iki ravi ile yetinmiştir. Bu tavır bu iki ravi dışında üçüncü bir kişinin herhangi bir kıraati rivayet etmesi durumunda kıraatinin reddedilip batıl olarak nitelenmesine neden olmuştur. Hâlbuki bu kıraatin diğer kıraatlerden daha üstün ve sahih olması mümkün olduğu gibi aynı şekilde bu meşhur yedi kıraatin herhangi

1- Mebahisu Ulumi'l- Kur'ân, s. 148-247.

2- Zerkeşî, el-Burhan, c. 1, s. 327.

birinde bir cahilin hatasından veya mübalağasından dolayı küfre neden olacak sapmaların meydana gelmesi de mümkündür."¹

Ebubekir b. Arabî bu konuda diyor ki: "Sadece yedi kıraat caiz değildir. Zira böyle olursa yedi kıraat gibi olan hatta onlardan daha üstün olan Ebu Cafer, Şeybe ve A'meş gibi kimselerin kıraatleri caiz sayılmayacaktır." Celaleddin Suyutî İbn Arabî'nin bu sözünü naklettikten sonra diyor ki: "Ebu Muhammed Mekki b. Ebu Talib, Ebu Ala Hemedani başta olmak üzere diğer kıraat imamları da aynı sözü söylemişlerdir."²

Esiruddin Ebu Hayyam Endülüsî diyor ki: "İbn Mücahid'in ve ona uyanların kitaplarında meşhur olan kıraatlerin çok az bir kısmına yer verilmiştir. Örneğin Ebu Amir b. A'la'dan nakil yapan on yedi kişinin ismi âlimler tarafından zikredilmiştir. Ancak İbn Mücahid'in kitabında yalnızca el-Yezidi adındaki kimsenin ismi geçmektedir. el-Yezidi'den on kişi nakil yapmıştır. İbn Mücahid sadece el-Şuşi ve el-Duri'nin adlarını zikretmektedir. Hâlbuki bu ikisinin diğerlerinden üstün bir tarafları yoktur. Hepsî kıraatlerin alınması, korunması ve kayda geçmesi hususunda aynı seviyededirler. Onun sadece bu iki raviyi zikretmesinin nedeninin bilgisizliğinden başka bir şey olmadığı kanaatindeyiz."³

Üstad İsmail b. İbrahim b. Kurab, *eş-Şafi* adındaki kitabının başında şöyle diyor: "Yedi kıraate sarılıp diğerlerini terk etmenin hiç bir senedi ve gerekçesi yoktur. Bunun tek bir nedeni vardır, o da sonradan gelen bazı kimselerin yedi kıraatten başka bir kıraatle aşına olmamalarıdır. İbn Mücahid, *es-Seb'a* adında bir kitap yazmıştır. Yazarın şöhretinden dolayı avam halk bu yedi kıraatin dışında başka bir kıraati bilmenin caiz olmadığı vehmine kapılmıştır. İbn Mücahid'den sonra kıraat ilmi hakkında kitap yazarlar bu yedi kıraat imamının ihtilafı hususlarını ve ilgili rivayetleri nakletmiş, ancak hiç kimse İbn Mücahid'in kitabında adı zikredilmediğinden dolayı bu veya şu kıraat caiz değildir dememiştir."⁴

Ebu Şemame'nin üstadı olan Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed diyor ki: "Hicri dördüncü yüzyılın başlarında kıraat sorumluluğu kendisine tevdi olunan Ebubekir b. Mücahid, halkın seçkiniydi. Mushafın yazımına uyum

1- el-İtkan, c. 1, s. 80.

2- Aynı kaynak.

3- Aynı kaynak.

4- en-Neşr Fi Kıraati'l-Aşr.

arz eden kıraatleri ve karileri seçti, Halife Osman'ın İslâm dünyasının önemli merkezlerine gönderdiği Osmanî yedi mushafın sayısına ve yedi harf hadisine binaen yedi kıraat ve kariyi seçip İslâm âleminin muhtelif beldelerine kıraat imamları olarak tanıttı. Böylelikle İbn Mücahid bu yedi kişiyle yetinen ve onların kıraatleri hakkında kitap telif eden ve halkın da bu konuda kendisine uyduğu ilk kişidir. Ondan önce hiç kimse bu yedi karinin kıraatlerini derlemeye kalkışmamıştır."¹

Ebu Muhammed Mekkî b. Ebi Talib de bu konu hakkında şöyle demiştir: "Bu yedi kıraatin tümü Kur'ân'ın üzerine nazil olduğu "Yedi harfin" bir parçasıdır. Fakat bu karilerden her birinin o yedi harften bir harf olduğunu söylemek yanlıştır. Zira böylesi bir yaklaşımın sonucu bu yedi karinin kıraat etmediği her kıraatin inkârı ve reddi olur." Ebu Muhammed Mekkî sözlerinin devamında diyor ki: "Bu ilmin öncüleri kendi kitaplarında yedi meşhur kariden daha üstün ve daha âlim yetmiş kişinin ismini zikretmişlerdir. Bununla birlikte bazı âlimler yedi karinin isimlerini kitaplarında kaydetmekten sakınmışlardır. Örneğin Ebu Hatem ve diğer bazı âlimler yedi kariden olan Hamza, Kesai ve İbn Amir'in adlarını kitaplarında anmamış ve yedi kariden daha üstün olan yirmi kıraat imamının adını zikretmişlerdir. Ayrıca Taberî kendi kitabında yedi karinin yanı sıra on beş kişinin adını daha anmaktadır. Ebu Ubeyd ve İsmail Kadı da bu şekilde davranmışlardır." Bu yüzden Ebu Muhammed Mekkî sonradan gelen insanların bu yedi kıraatin hadisteki yedi harfe delalet ettiğini düşünmeleri çok büyük bir hatadır. Böyle bir iddia Peygamber'den gelen bir nassa mı dayanmaktadır? Yoksa bunun başka bir dayanağı mı vardır? Nasıl oluyor da İbn Mücahid, daha dün Abbasî halifesi Memun döneminde yedi kariden biri olan Yakup Hedremi yerine yedinci kari olarak Kesai'yi tayin ediyor. Ebu Muhammed Mekkî konuyu çok geniş bir şekilde açıklıyor ama biz bu kadarını nakletmekle yetiniyoruz."²

İbn Cezeri diyor ki: "Bazı bilgisizlerden sahih kıraatin yedi kıraat olduğu yönünde bazı sözler işitiyorum. Birçok cahil kimse de sahih olan kıraatlerin eş-Şatibiyye ve et-Teyisir kitaplarında zikredilen kıraatler olduğunu zannediyorlar. Bu insanlar mezkûr kitaplarda adı geçmeyen bazı kıraatleri şaz (kural dışı) kıraatler olduklarını söylüyorlar. Hâlbuki bu iki

1- Cemalu'l-Kurra, s. 111. el-Mürşid el-Veciz, s. 160.

2- el-İnabe, s. 102. el-Mürşid el-Veciz, s. 151-153.

kitapta adları zikredilmeyen ve şaz kıraat olarak adlandırılan birçok kıraat bu yedi karinin kıraatinden daha sahih ve daha kâmindirler. Yedi kıraatin hadiste zikredilen yedi harf olarak algılanması böyle bir şüphenin meydana gelmesine neden olmuştur."

İbn Cezeri daha sonra diyor ki: "Selef kıraat imamlarından çoğu İbn Mücahid'in yedi kari ile yetinmesini yermiş ve bu tutumunu yanlış bilip şöyle demişlerdir; eğer yediden az veya çok olan bir sayıyı seçseydi veya maksadını açık bir şekilde beyan etmiş olsaydı cahiller bu şüpheden kurtulmuş olacaktı."¹

Celaluddin Suyutî diyor ki: "Selefin büyükleri, meşhur kıraatlerin *et-Teyisir* ve *eş-Şatibiyye* kitaplarında zikredilen kıraatler olduklarını zannedenlere itiraz etmişlerdir. En son olarak da itirazını gündeme getiren kişi Şeyh Takiyuddin Sebki'dir."²

Bu dalda uzman olanların İbn Mücahid'e olan itirazları bunlardı. Zira o başkalarının yapmadığı bir işi yaptı ve kıraatleri yedi ile sınırlandırdı. Acaba yapılan bu itiraz ve eleştirilerin bir faydası olmuş mudur?

Bu alanda mevcut olan eserler üzerine yapılan araştırmalar avam halkın hicrî dördüncü yüzyıldan itibaren kuru bir taklit ile süre gelen geleneğe bağlı kaldıklarını, yedi kari ve yedi kıraatle iktifa ettiklerini göstermektedir.

Fakat daha sonra gelen âlim ve uzmanlar avamın aksine ve tarafsızca hareket edip yeni bir çağır açmada başarılı olamamışlardır. Avam halkla birlikte akıntıya kapılıp gitmişlerdir. Bu âlimlerin en önemlisi Ebu Muhammed Mekkî'dir. O kıraatlerin yedi kıraatle sınırlandırılmasına en çok karşı çıkan kişiydi. Buna rağmen kitabına yedi kıraati ifade eden ve dolaylı teyit niteliğine haiz bir isim vermiştir. Kitabının adı *el-Keşfu Fi Vücuhi'l-Kıraati's-Sab'a*'dır.

Bir başka kişi de Ebu Amr Osman b. Said Dani'dir (öl. H. 444) O, *et-Teyisir* adındaki kitabını sadece yedi kıraat hakkında kaleme almıştır.

Diğer bir âlim ise Ebu Abdullah Muhammed b. Şureyh İşbili'dir. O hicrî 476 yılında vefat etmiştir. *el-Kafl* adındaki kitabında sadece yedi kı-

1- en-Neşr Fi Kıraati'l-Aşr.

2- el-İtkan, c. 1, s. 81.

raati ve onların ravilerini ele almıştır. Ayrıca Ebu Hafs b. Ömer b. Kasım Ensari Endülüsi *el-Mükerrer* adlı kitabını yedi kıraate ayırmıştır.

Ebu Muhammed b. Kasım b. Fire Şatıbi (öl. H. 590) yedi kıraat hakkında Hırzu'l-Emani ve Vechu't-Tehani isimli bir kaside kaleme almıştır.

Avam halk İbn Mücahid'in kıraat hususunda taklidine inandıkları gibi o da İbn Mücahid'e ayak uydurarak her kıraat için iki ravi nakletmiştir. Diğer yazarlar da bu şekilde kitap telif etmiş ve kıraati yedi ile sınırlandırmışlardır. Sadece sonraları gelen âlimler yedi kariye üç kariyi de ilave edip İbn Mücahid gibi her birisi için iki ravi zikretmişlerdir. Bunların başında hicrî 833 yılında vefat eden Şemsuddin Ebu'l-Hayr İbn Cezeri gelmektedir. O *en-Neşru Fi Kıraati'l-Aşr* adında iki ciltlik bir eser yazdı. Daha sonra *et-Tehbir Fi Kıraati'l-Eimmeti'l-Aşr* kitabını kaleme aldı. Buna ilaveten bir de kaside yazdı. Bazıları da kıraatleri şaz olan dört karinin ismini de ekleyip kari sayısını on dörde çıkardılar. Buna binaen *İthafu Fudelai'l-Beşer Fi Kıraati'l-Erbaata Aşer* adında bir kitap yazan Ahmed b. Muhammed Demiyati (öl. H. 1174) bu yönde yeni bir çığır açmış sayılır.

Ancak Ehlibeyt mektebine tabi olan insanlar bir kıraatin itibar ve sıhhatinin yegane delil ve kanıtının zikredilen şartlar olduğunu ve Müslümanların geneli tarafından bilinen ve kabul gören kıraate uygun olması gerektiğini söylemişlerdir. Bu da ancak bir kıraattir. Zira Allah tarafından nazil olan Kur'ân'ın metni birdir. Kur'ân'ın kıraatindeki tüm bu ihtilaflar kendilerini Kur'ân metninin ravisi bilen karilerin içtihatlarının bir sonucudur. Kur'ân'ın sahih nassını elde etme yönündeki her türlü içtihat faydasız ve beyhudedir. Ancak işitme ve nakil yolu bundan müstesnadır. Bu özellikler sadece Asım'ın kıraatinde ve Hafs'ın rivayetinde mevcuttur. Aşağıda kısaca buna değineceğiz.

Hafs'ın Kıraatinin Özelliği

Sahih bir senedi olan ve Müslümanların geneli tarafından kabul gören tek kıraat Hafs'ın kıraatidir. Bu kıraat asırlarca Müslümanlar arasında yaygın bir şekilde okunageldi. Bunun da birkaç nedeni vardır.

1- Birinci neden daha önceden değindiğimiz gibi bu kıraatin Müslümanlar arasında yaygın olmasıdır. Yani Hafs'ın kıraati Müslümanların kıraatinin kendisidir. Zira Hafs ve hocası Asım, halk arasındaki sahih rivayete ve yaygın kıraate oldukça önem veriyorlardı. Asım bu kıraati şeyhi Ebu

Abdurrahman Sulemi'den ve o da İmam Ali'den almıştır. Ali (a.s) vahyin asıl nassına uymayan ve halk arasında tevatüren yaygın olan kıraate uygun ve mutabık olmayan hiçbir kıraatle Kur'ân'ı okumuyordu. Onun kıraati vahyin orijinal kıraatiydi. Asım bu kıraati talebesi olan Hafs'a öğretti. Bu yüzden bu kıraat tüm Müslümanların güvenini kazanmıştır. Sebebine gelince asıl metin ile halk arasında yaygın olan kıraat birbirleriyle uyum içindedir. Bu kıraatin Hafs'a istinat edilmesi, bu kıraat onun içtihadının bir sonucudur demek değildir. Bu sembolik bir istinattır. Bu vesileyle bu kıraat diğerlerinden ayrı kabul edilmektedir. Bir başka ifadeyle Hafs'ın seçmiş olduğu ve beğendiği kıraati kabul etmek anlamına gelmektedir. Zira bu kıraat ilk günden itibaren Müslümanlar arasında mütevatir bilinmiş ve yayılmıştı.

2- Meşhur kariler arasında Asım kendisine has olan bazı ferdî özelliklere sahipti. O Kur'ân kıraatini başkalarından alma konusunda çok titiz davranıyor ve aldıklarını da sağlam bir şekilde kaydediyordu. Bu yüzden Asım, kıraatini İmam Ali'den (a.s) alan Ebu Abdurrahman Sülemî'den başka kimseden kıraat almazdı. O öğrendiklerini, İbn Mesud'un kıraatini öğrenen Zer b. Hubeyş'e sunuyordu.

Asım'ın kıraatinin bir diğer ravisi olan Ebubekir İbn Ayyaş diyor ki: "Ebu Abdurrahman dışında hiç kimse Kur'ân'dan bir harf bana okumamıştır. Ben ondan ayrıldığım zaman işittiklerimi Zer b. Hubeyş'e sunuyordum. Ebu Abdurrahman kıraati İmam Ali'den ve Zer b. Hubeyş de İbn Mesud'dan almıştır."¹ Bu yüzden İbn Hallikan'ın ifadesiyle Asım kıraat hususunda herkesin dikkatlerini üzerinde toplayan tek kişiydi.² Kıraat hususunda kesin olan bir şey varsa o da şudur: Asım'ın kıraati tarihin tüm kesitlerinde en fazla tercih edilen, Müslümanlar arasında en yaygın olan ve herkesin teveccüh ettiği bir kıraat olagelmıştır.

Dördüncü yüzyılın başlarında, Bağdat karisi İbn Mücahid'in kıraat halkalarında, Asım'ın kıraatinde uzman olan on beş kişi bulunuyordu ve İbn Mücahid onlara sadece Asım'ın kıraatini öğretiyordu³ İbrahim b. Muhammed elli yıl boyunca kıraat hocalığı yaptı ve kıraat celselerinde sürekli olarak Asım'ın kıraatiyle başlar ve sonra diğer kıraatlere geçerdi.⁴

1- Zehebî, Marifetu'l-Kurra el-Kibar, c. 1, s. 75.

2- Vefiyat el-Ayan, c. 3, s. 9, no 315.

3- Zehebî, Marifetu'l-Kurra el-Kibar, c. 1, s. 217.

4- İbn Hacer, Lisanu'l-Mizan, c. 1, s. 109.

İmam Ahmed b. Hanbel de Asım'ın kıraatini diğer kıraatlere tercih etmiştir. Zira ilim ve fazilet ehli olan Kufe halkı Asım'ın kıraatini kabul etmişti.¹ Zehebî Ahmed b. Hanbel'in şöyle dediğini nakletmiştir: "Asım emin bir kimseydi, ben onun kıraatini seçtim."²

Bu yüzden tüm kıraat imamaları, kıraat senetlerini özellikle Asım'ın kıraati ve Hafs'ın rivayetine ulaştırmak için çaba göstermişlerdir. İmam Şemseddin Zehebî diyor ki: "Bizim elde ettiğimiz en büyük değer Asım'ın kanalıyla Kur'ân kıraatini elde etmiş olmaktır." O sözlerinin devamında rivayet zincirini Hafsa ulaşıncaya kadar nakletmektedir. "Hafs kıraati Asım'dan, o da İmam Ali'den ve Zer b. Habeş de kıraati İbn Mesud'dan öğrenmişlerdir. İmam Ali (a.s) ve İbn Mesud kıraati Hz. Peygamber'den almışlardır. Peygamber de Cebrail vasıtasıyla Allah'tan almıştır."³

Bu yüzden din ve ilim büyükleri ve İmamiye'nin seçkin fakihleri Asım'ın kıraatini ve Hafs'ın rivayetini tüm kıraatlere tercih etmişlerdir. Zira onlar Asım'ın kıraatini Kur'ân'ın üzerine nazil olduğu Kureyş Arapçasına uygun nitelemiş ve tüm Müslümanlar da bunu onaylamışlardır.

Takiyuddin Ebu Salah Halebî'nin talebesi ve onun Halep diyarındaki vekili olan büyük âlim ve mücahid Ebul Hasan Savit b. Eslem el-Halebi (şehadet H. 460) Asım'ın kıraati ve yorumu hakkında çok değerli bir kitap kaleme almıştır. O bu kitabında Asım'ın kıraatinin Kureyş kıraatinin kendisi olduğunu açıklamıştır.

Ebu Cafer Reşiduddin Muhammed b. Şehraşub (öl. H. 588) da *el-Menakib* adlı kitabında Asım'ın, kıraati Ebu Abdurrahman Sulemi'den ve onun da İmam Ali'den (a.s) aldığını söylemektedir. O diyor ki: "En fasih kıraat Asım'ın kıraatidir. Zira o kıraatini İmam Ali'den almıştır. Başkalarının yanlış gittiği yolu o doğru gitmiştir."⁴

Ayrıca büyük âlim Allame Hilli *el-Münteha* adlı kitabında şöyle diyor: "Benim nezdimde en iyi kıraat Asım'ın kıraatidir."⁵

Dokuzuncu asrın değerli âlimlerinden İmaduddin Esterabadi, Asım'ın kıraati hakkında bir kitap yazmış ve senedini ona dayandırmıştır. Bu alan-

1- İbn Hacer, Tehzib et-Tehzib, c. 5, S39.

2- Zehebî, Mizanu'l-İtidal, c. 2, s. 358.

3- Zehebî, Marifetu'l-Kurra el-Kibar, c. 1, s. 77.

4- Menakib-i Ebi Talib, c. 2s. 43.

5- Tahranî, ez-Zeria, c. 17, s. 55, No 1542.

da yegâne şaheser olan bu kitabı yazar Şah Tahmasıb'ın kızı için kaleme almış ve kitabın sonunda, Şatibi'nin eksik kalan Şatibiyye kasidesindeki eksiklikleri zikretmiştir.¹

Hicri on birinci yüzyılda Meşhed şehrinde yaşayan Muhammed İbrahim Tebrizi'nin oğlu büyük üstat ve kari Mustafa (d. h. 1007) Asım'ın kıraati hakkında çok değerli bir kitap kaleme almıştır.²

Hülasa Asım'ın kıraatinin değeri, sıhhati ve üstünlüğü hakkında âlimler ve kıraat sanatında uzman kimseler tarafından birçok kitap kaleme alınmıştır. Âlimler ve halkın geneli devamlı olarak Asım'ı övmüş ve değer vermekte el ele vermişlerdir. Bu dayanışma ve ittifak Asım'ın birçok meziyetiyle birlikte kıraatinin üstünlüğüne ve ulvi makamına da delalet etmektedir.

3- Öte yandan Asım'ın kıraatini her tarafa yayan Hafs, disiplinli ve güvenilir olmakla şöhret bulmuştur. Bu yüzden tüm Müslümanlar Asım'ın kıraatini bilhassa Hafs kanalıyla almaya özen göstermişlerdir. Bununla birlikte Hafs, Asım'ın yaranları arasında kıraatini kaydetme ve koruma hususunda en çok çaba gösteren kişiydi. Hafs hatta kıraati yazma ve koruma hususunda kendi dengi olan Ebubekir b. Ayyaş'ı bile geçti.³

Ebu Amir Dani diyor ki: "Hafs, Asım'ın kıraatini halk için okuyan ve onu yayamaya çalışan kimseydi. O, Bağdat'ta ve Mekke'de öğretmek için çabalıyordu."⁴

İbn Münadi de diyor ki: "Selef Kur'ân'ı ezberleme ve kıraati kaydetme hususunda Hafs'ı, İbn Ayyaş'tan daha üstün niteleyip onu Asım'ın kıraatini en iyi bilen olarak kabul ediyorlardı."⁵

Şatibi ise kıraatle ilgili meşhur kasidesinde Hafs hakkında diyor ki: "Hafs, kıraatteki dikkati ve yakini hususunda diğerlerinden daha üstün sayılmaktadır."⁶

Uzmanlar ve eleştirmenler, Hafs'ın Asım'dan naklettiği rivayeti sahih kabul ediyorlar. İbn Mu'in diyor ki: "Asım'ın kıraatinden geriye kalan sahih rivayet Hafs'ın rivayetidir."⁷

1- Aynı kaynak, c. 12, s. 236, no 1542.

2- Aynı kaynak, c. 12, s. 236, no 1542.

3- İbn Cezerî, Tabakatu'l-Kurra, c. 1, s. 254.

4- Aynı kaynak.

5- en-Neşr Fi Kıraati'l-Aşr, c. 1, s. 156.

6- Şerh-i Şatibi, s. 14.

7- en-Neşr Fi Kıraati'l-Aşr.

Bu beyanlardan anlaşılan şu ki: Tüm Müslümanlar arasında en yaygın olan ve kabul gören kıraat rivayeti Hafs'ın Asım'dan naklettiği rivayettir.

4- Öte yandan Hafs'ın Asım kanalıyla naklettiği bu rivayetin kaynağının İmam Ali (a.s) olduğu şüphe götürmez bir gerçektir ve senedi de sahihtir. Bunun benzeri diğer kıraatlerde görünmemektedir. Zira ilk olarak Asım bu kıraati yalnızca emin ve muteber bir şahıs olan Ebu Abdurrahman Sulemi'den almış ve başkasından almamıştır. Eğer Asım bunu başkalarına dinletmişse sadece emin olmak için yapmıştır.

İbn Ayyaş diyor ki, Asım bana şöyle dedi: "Kur'ân'ı Ali'den (a.s) öğrenen Ebu Abdurrahman dışında hiç kimse bana Kur'ân'dan bir harf bile okumamıştır. Ben Ebu Abdurrahman'ın yanından geri döndüğümde öğrendiklerimi, kıraatini İbn Mesud'dan alan Zer b. Habeş'e okuyordum."¹

Asım hiçbir zaman şeyhi olan Ebu Abdurrahman'a muhalefet etmemiştir. Zira ondan öğrendiklerinin İmam Ali'nin kıraati olduğu hususunda yakını vardı. Asım diyor ki: "Benim kıraat hususunda Ebu Abdurrahman ile hiçbir görüş ayrılığım yoktu ve hiçbir zaman kıraatine muhalefet etmedim. Zira Ebu Abdurrahman hiçbir hususta İmam Ali'nin (a.s) kıraatine muhalefet etmemiştir."²

Buna ilave olarak Asım kendi kıraatinin senedini sadece üvey oğlu olan Hafs'a nakletmiştir. Bu da Hafs'ı diğer kariler arasında mümtaz ve faziletli kılan bir özelliştir. Bu durum tüm Müslümanların Hafs'ın kıraatine yönelmesine zemin hazırlamıştır. Hafs diyor ki: Asım bana dedi : "Sana öğrettiğim kıraat Ebu Abdurrahman Sülemî'den aldığım kıraatin aynısıdır. O da kıraatini İmam Ali'den (a.s) almıştır. Benim Ebubekir b. Ayyaş'a öğrettiğim kıraat ise Zer b. Habeş'e arz ettiğim kıraattir. O kıraatini İbn Mesud'dan almıştı."

Burada bir hususa değinmemiz yerinde olacaktır. Allame Tabersî Tahrim Suresi'nin üçüncü ayetinin tefsirinde " *عَرَفَ بَعْضَهُ وَأَعْرَضَ عَنْ بَعْضٍ* / *Peygamber bunun bir kısmını bildirmiş, bir kısmından da vazgeçmişti.*"³ ayetinin kıraati hakkında diyor ki: «عَرَفَ» hafif "Ra" harfiyle okuyan tek kişi Kesai'dir. Diğer bütün kariler şeddeli "Ra" ile okumuşlardır." Sözlerinin devamında

1- Zehebî, Marifetu'l-Kurra el-Kibar, c. 1, s. 75.

2- Aynı kaynak. ve Tabakat, c. 1, s. 348.

3- Tahrim, 3.

diyor ki: "Asım'ın iki ravisinden biri olan Ebubekir b. Ayyaş hafif olan kıraati seçmiştir." Ayrıca şöyle dediği de nakledilmektedir: " Bu, Asım'ın Ali'den (a.s) öğrendiği ve var olan okıradan biridir. Ben böyle yapmakla Ali'nin kıraatini halis kılmak istedim."

Daha sonra diyor ki: "Bu ayeti hafif "Ra" ile okuma kıraati Hasan-ı Basri ve Ebu Abdurrahman Sülemî'nin kıraatidir.

Ebu Abdurrahman Sülemî, bu ayeti şeddeli "Ra" harfiyle okuyan birisini görseydi ona çakıl taşları atardı."¹

Taberî konu hakkında diyor ki: "Kesai dışında İslâm dünyasındaki tüm kariler «عَرَفَ» kelimesini şedde ile okumuşlardır. Kıraatin hafif olması gerektiğini söyleyen ve bunu Ebu Abdurrahman Sülemî'ye ve Hasan Basri'ye nisbet veren Kesai'dir."²

Kıraat kitaplarında Kesai'den başka kimsenin bu ayeti hafif kıraatle (şeddesiz ra harfiyle) okumadığı söylenmektedir. Taberî'nin bu sözü nereden aldığı belli değildir. Zira ilgili mevcut kitaplarda böyle bir söz yoktur. Öte yandan bu söz, Hafs'ın naklettiği kıraatin sadece Ebu Abdurrahman Sülemî'den ve onun da Ali'den (a.s) aldığını söyleyen söz, Asım'ın sözleriyle çelişki içindedir. Asım'ın talebesi olan İbn Ayyaş'ın böyle bir tasarrufta bulunması ve Asım'ın kıraatine muhalif bir şekilde okuması ve kıraatini değiştirmesi İbn Ayyaş'a yakışmamaktadır. Böylesi yersiz bir isnatta bir ihmalin olması mümkündür.

Hafs, Asım'a Muhalefet Etmiş Midir?

İbn Cezeri, Hafs'ın şu sözleri dile getirdiğini nakletmiştir: "Ben hiçbir şekilde Asım'ın kıraatine muhalefet etmedim. Sadece Rum Suresi'nde üç defa tekrarlanan «ضعف» kelimesi hakkında ona muhalefet ettim. Ayette deniliyor ki: "اللَّهُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ ضَعْفٍ ثُمَّ جَعَلَ مِنْ بَعْدِ ضَعْفٍ قُوَّةً ثُمَّ جَعَلَ مِنْ بَعْدِ قُوَّةٍ ضَعْفًا وَشَيْبَةً / Allah, sizi güçsüz olarak yaratan, sonra güçsüzlüğün ardından bir güç veren, sonra gücün ardından bir güçsüzlük ve yaşlılık verendir. O, dilediğini yaratır. O, hakkıyla bilendir, hakkıyla kudret sahibidir."³

1- Mecmau'l-Beyan, c. 28, s. 312.

2- Camiu'l-Beyan, c. 2, s. 103.

3- Rum, 54.

Asım "Dat" harfini üstün ile okumuş Hafs ise ötre ile okumuştur. Ebu Muhammed Mekkî diyor ki: "Ebubekir ve Hamza üç defa tekrarlanan «ضعف» kelimesini her üç defasında da "Dat" harfinin üstünüyle okumuşlardır. Hafs'ın da bunu "Dat"ın fethesiyle Asım'dan rivayet ettiği söylenmektedir. Ancak kendisi Abdullah b. Ömer'in rivayeti üzerine "Dat"ı ötre ile okumuştur. İbn Ömer diyor ki: Ben bu kelimeyi "Dat"ın fethesiyle Peygamber'in huzurunda okudum. O düzeltip her üç defasında da ötre ile okudu. Mekkî diyor ki Hafs'ın şöyle söylediği nakledilmiştir; "Ben üç defa tekrarlanan bu kelime dışında hiçbir yerde Asım'a muhalefet etmedim."¹

Ancak böyle bir isnat yakıştırma bir söz gibi görünmektedir. Hafs asla Asım'ın kıraatine muhalefet etmemiş ve böyle bir şey de söylememiştir. Bu yüzden Mekkî açıkça Hafs'a atıfta bulunmamıştır. O meçhul kipiyle bunu dile getirmiştir. (yani deniliyor veya söyleniliyor demiştir). O bunu kuşkulu bir şekilde dile getirmiş ve ibarelerinde sanki bu sözün sıhhati kendisi için kesinlik kazanmamıştır. Bize göre de bu rivayet sahih ve doğru değildir. Zira Hafs'ın, yaşamında birçok belirsizlik olan İbn Ömer gibi birisini, herkes tarafından güvenilirliği ve konuya hâkim oluşundan dolayı kabul gören Asım gibi birisine tercih etmiş olması makul ve makbul görünmemektedir. Öte yandan Asım'ın sahih ve ulvi senetlerle kıraatini İmam Ali'den almış olduğunu da unutmamamız gerekir. Asım, kendi terbiyesi altında yetişmiş olan Hafs'a bu kıraati emanet etmiştir. Bu husus, güvenilirliği olmayan bir insanın rivayetiyle şek ve şüpheye maruz bırakılmaz. Her hangi bir ayet hakkında böylesi bir durum nasıl oluyor da Peygamber'in diğer sahabelerine kapalı kalmış oluyor ve sadece İbn Ömer bunun farkına varmış oluyor?

Biz, Kufelilerin bilhassa Tabiin döneminde bu konuda ne kadar duyarlı ve Ehlibeyt'i ne kadar sevdiklerini biliyoruz. Bununla birlikte onların İbn Ömer hakkında neler düşündüklerini de bilmekteyiz. Bu yüzden Hafs'ın bir hususta İbn Ömer'i Asım'a tercih etmiş olmasının makul olmadığını söylüyoruz. Yani Hafs hiç bir zaman üstadı Asım'ın kıraatine muhalefet etmemiştir. Zira Asım'ın hocası Ebu Abdurrahman Sülemî de İmam Aliye muhalefet etmemiştir. Dolayısıyla Hafs mezkûr ayette geçen şu kelimenin «ضعف» "Dat" harfini ötre ile okumamış ve şeyhine de asla muhalefet etmemiştir.

1- el-Kaşf an-Vücuhi'l-Kıraati'l-Aşr, c. 2, s. 186.

Şia'nın Kur'ân ile Olan Payidar İlişkisi

Bu konunun ele alınmasının nedeni, hür düşünceden yoksun, seleflerini taklit etmekten başka bir tercihleri olmayan bazı bağnazların, derin kin ve nefretini ifade eden yakışıksız töhmet ve iftiralarıdır. Redd-i iftiranın zaruretine binaen, Peygamber'in Ehlibeyti'nin velayetini kabul etmekten başka bir suçları ve günahları olmayan İslâm ümmetinin fırkalarından bir fırka olan Şia'nın bu hasas konu ile ilgili tutum ve düşüncelerini dile getirmeyi uygun gördük. Tüm insanlar ve cinler bu grubun Peygamber'in vasiyetine lebbeyk demekten başka bir suçları ve günahları olmadığına şahittir. Bazı cahiller "Şia'nın kendisine has mushafı vardır ve bu mushafa, Mushafu'ş-Şia ismini vermişlerdir"¹ diye Şia mezhebine yakışıksız iftiralar atmaktadırlar. Hâlbuki Şia kendi tarihi boyunca kendi içinde böyle bir şey işitmemiştir. Son zamanlarda bazı araştırmacıların bu konuya şiddetli itirazları olmuştur.² Bunların başında ise Goldziher gelmektedir. O Şiaların Müslümanların elinde bulunan Kur'ân'ın resmi nassına özel ilgi duyduğunu açıklamakta ve bunu teyit etmektedir. Şia'nın mevcut bulunan mushaf-ı şerif'in metnine olan ilgi ve bağlılığının en iyi bir şekilde anlaşılması için aşağıdaki metni takdim ediyoruz.

Kur'ân'ın tarihine ve geçirdiği dönemlere baktığımızda mevcut Kur'ân metninin Şia'nın çabalarının bir mahsulü olduğunu anlarız. Kur'ân'ı hıfz eden ve kayda geçen insanlar bunlar olmuştur. Kur'ân'ın tertibi, tehzibi, irabı, hareke şekilleri ve noktalama işaretleri bu grubun eseridir. Eğer Şia mushafı diye bir Kur'ân var ise, o bugün elimizde bulunan mushaf-ı şerif'tir. Zira tarih boyunca Şia'nın İmamları, karileri, hafız ve sanatkârları mushafın yazılışından noktalama işaretlerine ve harekesine kadar her şeyi için çektikleri zahmetler ve yoğun çabalar yüzünden dünya genelinde yaygın olan şimdiki mushafa Şia mushafı denilmelidir.

Peygamber'in vefatından sonra Kur'ân'ın toplatılması gerektiği düşüncesini ilk defa gündeme getiren İmam Ali olmuştur. Her ne kadar onun yazmış olduğu mushaf kabul görmediyse de onun etkisiyle Kur'ân

1- Dr. Abdullah Hurşit Kur'ânî İlimler adlı kitabın 81. sayfasında bu iftiraları açığa çıkarmış ve tarihî delillerle bunları reddetmiştir.

2- Mustafa Sâdık Rafî, Arap Edebiyat Tarihi, c. 2, s. 15-16. Peygamber'in Hayatı, mukaddimes. 35-36.

toplatılmıştır. Kur'ân'ın toplatılması ve birleştirilmesi hususunda da bir ihtilaf yaşanmadı.

Mushaflar birleştirilmeden önce var olan ve kendilerinden yararlanan mushaflar şunlardı: İbn Mesud, Ubey b. Kâ'b, Ebu Derda ve Mikdad b. Esved'in mushafları. Tüm bu insanlar Peygamber'in Ehlibeyti'ne bağlılıklarıyla tanınıyorlardı. Başka mushaflar da vardı, ancak onlar bu mezkûr mushafların niteliğine ve seviyesine haiz değillerdi. Ebubekir'in yazdığı mushaf da kitap haline getirilmemişti. Üçüncü Halife Osman b. Affan döneminde mushafların birleştirilmesi düşüncesini ilk defa gündeme getiren kişi Huzeyfe b. Yeman olmuştur. Onun neden ve nasıl bu düşüncüyü gündeme getirdiğini daha önce açıklamıştık. Mushafın nüshaları çoğaltılırken Ubey b. Kâ'b imla işini üstlenmişti. Kelimelerin kaydı ve yazılışı hususunda bir sorun çıktığında ona başvurulurdu. Mushaf-ı Şerif'e noktalama işaretlerinin konulması işi ilk defa Ebu Esved ed-Dueli ve onun iki talebesi olan Yahya b. Ya'mur ve Nasr b. Asım tarafından gerçekleştirildi. Kur'ân hattının güzelleştirilmesi hususunda adım atan ilk kişi Halid b. Ebi Hayyac olmuştur. Bugünkü şekliyle hareketlerin konulması üstat Halil Ahmed Ferahidi'nin işidir. O, hemze, şedde, cezm ve işmamı icat eden ilk kişidir. Daha önce bu konuların hepsine detaylıca değindiğimizden dolayı daha fazla ayrıntılara girmiyoruz. İsimleri zikredilen tüm bu insanlar Şia idiler.

Kıraatin prensiplerini araştırma konusu yapan ve kurallarını koyan ve tam bir ihlâs duygusuyla kıraat sanatında yenilikler ve değişiklikler yapan Şiilerdir.

Yedi meşhur kariden dördünün Şia olduğu kesindir. Diğer üç kariden ikisinin de Şia olma ihtimalleri vardır. Bununla birlikte kıraat imamlarından büyük bir grup Şia'dır. Bunlardan sadece bir kaçının adını zikretmekle yetineceğiz: İbn Mesud, Ubey b. Kâ'b, Ebu Derda, İbn Abbas, Ebu Esved, Alkame, İbn Saib, Sulemi, Zer b. Hubeyş, Nasr b. Asım, Said b. Cubeyr, Yahya b. Ya'mur, Asım b. Ebi Nucud, Hamran b. A'yun, Aban b. Tağlib, A'meş, Ebu Amr b. A'la, Hamza, Kesai, İbn Ayyaş, Hafs b. Süleyman... Bunlar kıraat ilminin büyük imamlarıdır. Farklı zamanlarda ve bölgelerde Kur'ân eğitim ve kıraat alanında sorumluluklar üstlenmişlerdir. ¹

1- Bu imamların biyografileriyle ilgili olarak et-Temhid, c. 2, karilerin sınıfları b - lümüne bakınız.

Bugün İslâm dünyasında yaygın olan kıraat Hafs'ın rivayetiyle gelen kıraattir. Bu kıraat salt bir Şia kıraatidir. Zira bunu İmam Sâdık'ın (a.s) yanlarından olan Hafs, şeyhi Asım'dan rivayet etmişlerdir. Asım da şeyhi olan Sülemî'den bu kıraati almıştır. Sülemî ise İmam Ali'nin en samimi ashabından biriydi ve kıraatini doğrudan İmam Ali'den almıştır. İmam Ali de (a.s) kıraatini Hz. Peygamber'den (s.a.a) almıştı.

Yedi Kıraatin Hüccet Oluşu

Acaba yedi kıraat hüccet midir? Ve itibarî bir değeri var mıdır? Acaba namaz kılan bir kimse bu yedi kıraatten herhangi birini seçebilir mi?

Fakihlerin çoğu buna izin vermektedirler. Merhum Seyyid Ebu'l-Hasan Kâzım Yezdi, *Urvetu'l-Vuska* kitabında namaz kılan bir kimsenin ihtiyaten bu yedi kıraatin dışına çıkmaması gerektiğini söylüyor. Ancak bu âlimin fetvası yedi kıraatten olsun veya olmasın sahih olan her kıraatin caiz oluşu yönündedir. Ayetullah el-Uzma Hoî de İmamlar döneminde yaygın olan kıraatler ile namaz kılmanın caiz olduğunu söylüyor. Ayetullah Hoî; "Halkın okuduğu kıraatleri okuyun." rivayetini fetvası için delil olarak zikretmektedir. İmam Humeyni de ihtiyaten bu yedi kıraatin dışına çıkılmaması gerektiğini söylemektedir.

Fakihler arasında yaygın olan kanaat namazda bu kıraatlerden herhangi birisinin okunmasıdır. Hâlbuki İmam Cafer Sâdık; "Kur'ân birdir, bir olanın nezdinden inmiştir ve ihtilaflar ravilerden kaynaklanmaktadır." buyuruyor. İmam Cafer Sâdık'tan varid olan bu rivayet hakkında fakihler şöyle diyorlar: "Ehlibeyt İmamları, Kur'ân'ın yedi kıraatten herhangi birisine uygun olarak okunmasına ruhsat vermişlerdir. Halkın okuduğu gibi okuyun rivayetini bu fetvalar için delil olarak sunmaktadırlar." Bu iki rivayeti şu şekilde birleştirmek mümkündür. Asıl kıraat veya tek olan kıraat bu yedi kıraatle sınırlıdır. İşi kolaylaştırmak için halkı belli bir kıraati seçmekle yükümlü kılmamışlardır. Fakat ihtiyaten namazdaki kıraat bu yedi kıraatle sınırlı kalmalı ve bunların dışına çıkılmamalıdır.

İmam Humeyni de bu ihtiyatı tavsiye etmiştir. Bunun için "Halkın okuduğu gibi okuyun" rivayetinin halk açısından yaygın olan yedi kıraati da kapsamış olduğu düşünülmektedir.

Ancak Seyyid Muhsin el-Hekim *Urvetu'l-Vuska'nın, Mustemseku'l-Urve* adındaki şerhinde mezkûr hadisın yedi kıraati kapsamış olmasının

mümkün olmadığını söylemektedir. Kıraatlerin yedi kıraat ile sınırlandırılması hicrî dördüncü asırda yani İmam Sâdık'ın bu buyruğundan iki yüz yıl sonra gerçekleşmiştir. Bu yüzden Ayetullah Hekim, bu rivayetin İmamların zamanında yaygın olan kıraatler için geçerli olduğunu ve onları kuşatmış olduğunu söylüyor. Buna binaen İmamlar zamanında halkın nezdinde hangi kıraatin meşhur olduğu ve yaygın olduğu tespit edilirse o kıraatle namaz kılmak caiz olur.

Biz Allah tarafından nazil olan Kur'ân'ın bir olduğu ve bunun halkın elindekinden başkası olmadığı, sahih olan kıraatin de halkın Peygamber'den aldığı ve veraset yoluyla bize kadar ulaşan kıraat olduğu, bu kıraatin karilerin içtihatlarının mahsulü olan yedi kıraat ile irtibatının bulunmadığına ve bunlardan farklı olduğuna inanıyoruz.

Bedreddin Zerkeşi ve üstat Ayetullah el-Uzma Hoî gibi büyükler diyorlar ki: "Kur'ân ve kıraat iki farklı hakikattir. Kur'ân Peygamber'e nazil olan ilâhî vahiydir, karilerin ihtilafı ise o vahyi doğru şekilde tanımak için yapılan çoğu şahsî içtihatlardan dolayıdır." Bunun için "Halkın okuduğu gibi okuyun" rivayeti halkın elinde cereyan eden ve Peygamber'den miras alınan hakikate işarettir ve onu kapsamaktadır. Yoksa karilerin dilinde cereyan eden ve içtihatlarının mahsulü olan ve hakkında ihtilafa düştükleri şeyi değil.

Buna göre muteber olan ve şer'î açıdan hüccet ve delil olan kıraat genel olan ve halkın nezdinde meşhur olan kıraattir. O kıraat devamlı sabit ve payidar olagelmıştır. Onda hiçbir ihtilaf yoktur. Tarih boyunca ve muhtelif zaman dilimlerinde muteber olan ilmî havzalarda mevcut bulunan tüm mushaflar aynıdır. Onların yazımında ve kaydında hiçbir ihtilaf ve farklılık mevzu bahis değildir.¹

Bu yüzden tarih boyunca elle yazılan tüm mushaflar veya son birkaç asırda matbaalarda basılan bütün mushaflar hep aynıdır. Bunların tümü Hafs'ın kıraatine göre yazılmıştır. Bu kıraat Müslümanlar arasında en meşhur kıraat olmuş ve olmaya devam etmektedir. Çünkü Hafs kıraati üstadı Asım'dan, Asım ise Sülemî'den ve o da İmam Ali'den almıştır.

1- Şunu da hatırlatmamız yerinde olacaktır ki Kalon'un rivayeti ile Vers'in kır - tına göre Mushaf baskısı son zamanlarda Libya'da yapılmış ve bazı İslâm ülkelerinin şiddetli protestolarına neden olmuştur.

Tabi ki İmam Ali'nin Kur'ân kıraati, tüm Müslümanların ravisi, nazırı ve şahidi oldukları Peygamber-i Ekrem'in kıraatidir. İmam Humeyni diyor ki: "Müslümanların, yanlarında mevcut bulunan mushaflarda yazılmış olanın aksine davranmamaları gerekir."¹

1- Tahriru'l-Vesile, c. 1, s. 152.

Beşinci Bölüm

KUR'ÂN'DA NESH

Kur'ân'da nesh konusu oldukça tartışmalı bir konu olagelmıştır. Zira hemen akla şu soru gelmektedir: Neden Kur'ân'da mensuh (hükmü kaldırılmış) ayetler olmalı ve hata ve saplantıya sebebiyet vermeli ve bazı insanlar bunları muhkem ayetler telakki edip onlara atıfta bulunarak yanlış yapmış olsunlar? Daha önemlisi Kur'ân'da mensuh ayetlerin olmasının ne gibi bir yararı vardır ve bunun hikmeti nedir? Bu kuşkuvarın hepsine yerinde cevap vereceğiz.

Nesh kavramının mefhumu geçmiş âlimlerin nezdinde bu günkü anlamından daha geniş ve kuşatıcıydı ve geçmişte, bir hükümde meydana gelen her türlü değişim nesh olarak algılanıyordu. Ancak günümüzde nesh kavramı yeni bir hükmü eski bir hükmün yerine geçerli kılmak anlamında kullanılmaktadır. Bir başka deyişle Nesh kavramı, selef ulemanın nezdinde genel olan bir kuralın özelleştirilmesi ve mutlak olan bir hükmün kayıt altına alınıp şartlandırılması gibi konuları da kapsamına alıyordu. Fakat bugün bu kavram sadece bir hükmün başka bir hüküm yerine geçirilmesi anlamında kullanılmaktadır. Böylece eski hüküm geçersiz kılınıp yerine yeni bir hüküm getirilmiş olduğunda Nesh olgusu şekillenmiş oluyor. Yani bütün tartışmalar ve şüpheler kavramın bu son anlamı hakkındadır. Biz de bu bölümde bu anlamı ele alıp etrafında konuşacağız.

Nesh Konusunun Önemi

Kur'ân'da muhkem olan ayetlerin yanında hükmü geçersiz kılınmış olan ayetlerin varlığının kabulü durumunda nesh konusunun beyan edilmesinin önemi ayan olur. Bu yüzden Kur'ânî ilimler konusunda uzman olan ve araştırma yapan kimsenin, mensuh olan ayetleri bilmesi ve bunları muhkem ayetlerden ayırması gerekir. Yani Kur'ân'dan fikhî hükümleri çı-

karmaya çalışan bir fakih veya Kur'ânî ilimler üzerinde araştırma yapmak isteyen bir mütekellimin muhkem ve mensuh ayetleri birbirinden ayırabilmesi lazım. Bir fakih fetva vermek veya bir hâkim hüküm çıkarmak istediğinde nasih ve muhkem olan ayetleri birbirinden ayırt edebilmeli ve bunlardan hüküm çıkarırken agah davranmalı.

Ebu Abdurrahman Sülemî diyor ki: "İmam Ali (a.s) Kufe kadılarından biriyle karşılaştı. Kendisine "Nasih ve mensuh ayetleri birbirinden ayırabiliyor musun?" dedi. Kadı "Hayır, bilmiyorum." dedi. İmam "Öyleyse hem kendini, hem de başkalarını yakmışsın." dedi."¹

İmam Sâdık (a.s) Kufe şehri fakihlerinden birine dedi ki: "Sana Irak halkının fakihi diyorlar, değil mi?" Evet öyledir, dedi. İmam sordu "Fıkıhta hangi kaynaktan yararlanıyorsun?" Fakih Allah'ın kitabından ve Resulünün sünnetinden yararlanıyorum, dedi. İmam; "Peki Allah'ın kitabını biliyor musun? Örneğin nasihî mensuhtan ayırabiliyor musun?" Fakih, Evet, dedi. İmam buyurdu; "Oldukça geniş bir ilmî iddiada bulundun. Bu ilmi Allah ancak seçkin kullarına bırakmıştır."² Tabi ki bu rivayetlerde nasih ve mensuh kavramları genel anlamda ele alınmıştır. Yani takyit ve tahsisi de kapsamına almaktadır. Şu anlamda; sonradan gelen hüküm daha önceki ilgili hükümde ister külli olsun, ister cüz'i herhangi bir değişikliğe yol açmışsa, gelen yeni hüküm nasih konumundadır. Gördüğümüz gibi genel veya mutlak anlam taşıyan ayetlere bir kayıt ve tahsisin konulup konulmadığı araştırılmadan bu ayetlerle amel edilmesi caiz değildir. Mensuh olan ayetler ile amel edilmemesi gibi.

Neshin Hikmeti

İslah mahiyetli ve ileriye yönelik her hareketin tekâmülü bazı kanun ve yönetmenliklerde neshin yapılmasını gerektirir. Zira tedricî bir hareket, değişik merhalelerin varlığı, zaman ve mekan şartlarının değişimi gibi faktörler, program ve yönetmenliklerin yeniden gözden geçirilmesini zaruri kılmaktadır. Tabî ki nesh veya yeniden gözden geçirme, bir hareket nihai rüşdü ve amaçlanan tekâmülünü yakalamadıkça söz konusu olabilir. Hareket tekâmül ettiğinde nesh ve değişim biter. Bu yüzden bir

1- Tefsir-i Ayyaşî, c. 1, s. 12, Sayı 9.

2- Tefsir-i Safi, ikinci mukaddime, c. 1, s. 13.

şeriatte nesh o şeriatın peygamberi hayatta olduğu sürece mümkündür. Peygamber vefat ettiğinde neshe mahal kalmaz. Yeni şekillenen bir şeriatte ard arda gerçekleşen nesh, hastanın durumunun değişmesine paralel olarak doktorun verdiği ilaçların değişmesi gibidir. Doktorun dün verdiği reçete dün için iyiydi. Bugünkü reçetesi bugün için iyidir. Bu yüzden Allah Teala buyuruyor ki:

مَا نَسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلَهَا / Biz herhangi bir ayetin hü - münü yürürlükten kaldırır veya onu unutturur (ya da ertelersek), yerine daha hayırlısını veya benzerini getiririz.¹

Gerçekleşen her nesh yerinde güzeldir, şartlar ve duruma göre en uygun olan mülahaza edilmiştir. Ayetteki "daha iyisi veya benzerini" ifadesinde göz önünde bulundurulması gereken iki husus vardır. Eğer bugünkü şartlara göre dünkü hüküm mülahaza edilirse, doğal olarak bugünkü hükmün daha iyi olduğu görülecektir. Lakin her iki hüküm de kendi zamanında ve şartlarında mülahaza edilip değerlendirilirse ikisinin de benzer ve aynı olduğu görülecektir. Zira her biri kendisine münasip olan şartlarla mükemmel bir uyum içerisindedir.

Nesh ile insa (geciktirme, unutturma) arasındaki fark şudur: Eğer eski hüküm yürürlükte ise ve şartlar yeni bir hükmü gerektiriyorsa buna nesh-i müstakim denilmektedir. Eğer eski bir hüküm zaman aşımından dolayı unutulmaya terk edilmiş, hafızalardan silinmiş veya tahrif edilmişse insa gerçekleşmiştir. Yani hüküm hatıralardan silinmiştir.²

Nesh olgusu ile ilgili şüpheler bölümünde bu konuyu daha geniş bir şekilde açıklayacağız.

Neshin Tanımı

Neshin sözcük anlamı; izale etmek, yok etmek, yer değiştirmek ve bir şeyi bir yerden başka bir yere taşımaktan ibarettir.

Neshin kavramsal anlamına gelince; birleşmesi mümkün olmayan iki hükümden eski hükmün teşriî bir durumla ortadan kaldırılması ve

1- Bakara, 106.

2- Zamanı gelmediğinden ve şartlar olgunlaşmadığından bir hükmün gelişinde gecikme yaşıyorsa, bu da insa kategorisine girmektedir. Birçok âlim ayetteki insa kavramını bu açıdan ele almaktadır. (müt)

yerine başka bir hükmün yürürlüğe geçirilmesidir. Başka bir ifadeyle şer'î bir delil ile başka bir şer'î hükmün kaldırılmasıdır. Bu kavramın ilk anlamında mülâhaza edilmesi gereken bazı hususlar vardır. Bu hususlar sırasıyla şunlardır:

1- İster nasih olsun ve isterse mensuh hükümden maksat, mükellefiyet ve hukuk ile ilgili şer'î hükümlerdir. Bu yüzden şer'î meseleler dışında meydana gelecek herhangi bir değişim konumuzun dışında kalmaktadır.¹

2- İki hükmün ortak bir paydada birleşmemesinden kasıt ise eski ve yeni hüküm arasında uyuşmazlığın bulunmasıdır ki buna örfte külli farklılık denilmektedir. Eğer iki hükmün bir arada ve beraberce devam ve bekası mümkünse bu durumda nesh gerçekleşmez. Örneğin eski hüküm genel ve yeni hüküm mukayyet olursa, sonradan gelen hüküm önceden gelen hükme kayıt getirir. Bu durumda ikinci hüküm nasih değil mukayyettir (sınırlayıcıdır). Yani eski hükmün uygulama alanını daraltmakta, lakin onu tamamen ortadan kaldırmamaktadır. Bu durum nesh dairesinin dışında kalan ve bilinen örfi bir birleşmedir. Nesh ile tahsis arasındaki fark şudur: Nesh, herhangi bir konunun kapsamına giren ilgili tüm bireylerden hükmü kaldırmaktır. Tahsis ise; konuyu insanlardan bazılarıyla sınırlı kılmaktır.

Neshin Şartları

Yapılan tanımla neshin bazı şartları anlaşılmış oldu. Bu şartlar şunlardır: Nasih ve mensuh arasında tezdadın olması ve bir arada bulunamamaları, neshin şer'î mükellefiyetler veya hukuki konularla ilgili olması ve mevzuda bir değişikliğin husule gelmemiş olması lazım. Zarurete binaen meydana gelen değişimler nesh kategorisine girmez, mukim olanın yolcu olması, sağ salim olan insanın hastalanması veya hür olan insanın esarete maruz kalması gibi durumlar zaruret hali için basit örneklerdir.² Hükme konu olan kişinin hallerindeki değişiklik ve müteakiben uygulanan hüküm nasih olarak nitelenmemelidir. Nitekim bazı insanlar bu hataya duçar olmuş tahsis ile tebeddülü (mevzuatta değişimi) mensuh

1- Ulumu'l-Kur'ân, Subhi Salih, S 205.

2- Öğle namazı dört rekattır ama yolcu olan namazını seferi kılar. Murdar hara - dır ancak açlık tehlikesi olduğunda yenilmesinde bir sakınca yoktur. Tüm bunlar için ayetler vardır. Lakin bu ayetler nasih ve mensuh kategorisine girmemektedir. (müt)

kategorisinde değerdendir. Anlatılmış olanların yanı sıra dikkat edilmesi gereken bir şart daha vardır. Bu da önceki hükmün bir zaman kaydıyla tahdit edilmemiş olmasıdır. Zira eğer önceki hüküm başından beri belli zaman kesitiyle şartlandırılmışsa, zamanın bitmesiyle hüküm kendiliğinden ortadan kalkar ve nasıha gerek kalmaz. Ancak zaman kaydının açık ve net olması gerektiği unutulmamalıdır. Eğer zaman kaydında ipham ve belirsizlik varsa yeni bir hüküm gelmeyinceye kadar önceki hükmün devamını gerektiren zamansal faktörler geçerli sayılmaktadır. Yani zamansal belirsizlik ikinci hüküm gelinceye dek birinci hükmün geçerliliğinin devam etmesini gerektirir. Böylesi bir durum için aşağıdaki ayeti örnek verebiliriz:

وَاللّٰتِي يٰٓاْتِيْنَ الْفٰحِشَةَ مِنْ نِّسَآئِكُمْ فَاسْتَشْهَدُوْا عَلَيْهِنَّ اَرْبَعَةً مِنْكُمْ فَاِنْ شَهِدُوْا فَاَمْسِكُوْهُنَّ فِي الْبُيُوْتِ حَتّٰى يَتَوَفَّاهُنَّ الْمَوْتُ اَوْ يَجْعَلَ اللّٰهُ لِهِنَّ سَبِيْلًا

Kadınlarınızdan fuhuş yapanlara karşı aranızdan dört şahit getirin. Eğer şahitlik ederlerse, o kadınları ölüm alıp götürünceye yahut Allah onlara bir yol açınca kadar evlerde hapsedin.¹

Bu ayetle ilgili dikkat edilmesi gereken husus şudur: Bu ayet İslâm'ın ilk yıllarında fuhuş yapan kadınlar hakkında nazil olmuştur. Zinakâr kadınların ölüm gelinceye kadar evlerinde hapsedilmesi ve evlerinden çıkılmalarına izin verilmemesi veya yeni bir ilâhî emrin gelmesini beklemeleri öngörölmüştür. Ayetteki "onlara bir yol açınca kadar" ifadesi bu hük-

1- Nisâ, 15. Sizlerden fuhuş yapanların her ikisini de incitip kınayın. Eğer onlar tevbe edip ıslah olurlarsa, onları incitip kınamaktan vazgeçin. Çünkü Allah, tevbeleri çok kabul edendir, çok merhamet edendir. (Nisâ, 16) Nisâ Suresi'nin 15. ve 16. ayetleri zina hakkındadır. Müfessirlerin çoğuna göre birincisi evlilerin, ikincisi de bekârların zina yapmaları hakkında ilk devirde tatbik edilen cezayı açıklamaktadır. Daha sonra gelen ayet (Nur, 24) ve hadislerin beyanına göre bu ayetler nesh edilmiş ve bekârların zina etmeleri durumunda belli sayıda kırbaç, evlilerin zina yapmaları durumunda ise recm cezası getirilmiştir. Bazı müfessirlere göre bu ayetler nesh edilmemiş ve hükümleri yürürlükten kaldırılmamıştır. Bu ayetlerden birincisi kadınlar arasındaki cinsel ilişkiye, ikincisi de erkekler arasındaki cinsel ilişkiye aittir ve bunların cezası ayetlerde olduğu gibidir. Kadın ile erkek arasındaki zinanın hükmü de Nur Suresi'nde açıklanmıştır. Kimileri bu ayetleri teşri ve tebliğ sürecinin farklı zamanlardaki gereksinimleri olarak ele almış ve neshi kabul etmemişlerdir. Recm hükmüne gelince, Peygamber'in bir Yahudi kadına Tevrat'a göre recm uyguladığı ve İslâm'da zinanın cezasının Nur suresi 2. ayette beyan edildiği kanaatindedirler. (müt.)

mün daimî olmadığına ve yeni bir hükmün geleceğine işaret etmektedir. Lakin ayette zaman açısında bir tür belirsizlik vardır, yeni hükmün ise ne zaman nazil olacağı belli değildir. Bu yüzden yeni hüküm gelmeyinceye kadar eski hüküm geçerli olup kendisiyle amel edilmelidir. Yeni hükmün gelmesiyle eski hüküm ortadan kalkmıştır. Dolayısıyla zaman kaydının belirsiz olduğu hükümlerde durum yukarıdaki örnekte olduğu gibidir.

Neshin Hakikati

Şimdiye kadar anlatılanlar neshin zahirî anlamı hakkındaydı. Bu tanıma göre nesh, yeni hükmü binaen önceki hükmün değişmesidir. Bu değişim bilinen anlamıyla durumun yeniden gözden geçirilmesidir. Zira Allah önceki hükmü mutlak bir şekilde koymuş ve bu durumun devamını sağlamıştır. Fakat yeni ortaya çıkan şartlar ve gereksinimlere dikkatle önceki hükmün mutlak oluşu gözden geçirilmiş, oluşan şartlara uygun yeni bir hüküm konulmuş ve önceki hüküm bu vesileyle ortadan kalkmıştır. Eğer böyle olmasaydı ve kanun koyucu işin başında hükmü gözden geçirmeyi düşünmemiş olsaydı önceki hükmü mutlak değil de şartlı olarak beyan ederdi. Zira önceki hükmün mutlak anlamda teşri edilmesi bir nevi cehaletin göstergesidir. Bu da her şeyi kuşatan ezeli ilâhî ilme yakışmaz.

Nesh bu anlamıyla, insanlar tarafından yapılan hukuki düzenlemeler için doğal bir şeydir. Zira insanlar geleceği önceden tahmin edemezler. Bu yüzden nesh, yeniden gözden geçirme anlamıyla ele alındığında semavi kanunlar için makul ve mümkün olamaz. Dolayısıyla ilâhî şeriatlerde nesh zahirî olup hakikî değildir, yani insanlar görünüşte bir değişikliğin baş gösterdiği zannına kapılabilirler, hâlbuki Allah işin başından beri bu hükmü koyduğunda, bu hükmün sürekli değil de geçici olduğunu biliyordu. Bu hükmün geçerli olduğu zaman dilimi Allah nezdinde belliydi. Bazı maslahatlara binaen Allah hükmün geçerlilik süresini belirlememiştir. Hükmün süresi dolduğunda, önceki hükümde açıklanmayan süre yeni hükümle belirlenmiş oluyor. Kavramsal olarak buna "ihtiyaç zamanına kadar beyanı ertelemek" denilmektedir. Usul ilminin âlimlerine göre böyle bir ertelemenin hiçbir sakıncası yoktur. Sakıncalı olan açıklamanın ihtiyaç zamanından sonrasına ertelenmesidir. Yani hacet hasıl olmuş ancak hüküm açıklanmamıştır, bunun mahzuru vardır. Bu açıklamalara dikkatle gerçek anlamda bir neshin olmadığını ve önceki hükmün Allah

tarafından belli ve sınırlı bir zaman için konulduğunu anlamış oluruz. Ancak Allah bu hükmün nihai geçerlilik tarihini zamanı gelmeden önce beyan etmemiştir.

Nesh ve Beda'nın Benzerliği

Şeriatte nasıl nesh gerçekleşiyorsa aynı şekilde yaratılıştta da "Beda" gerçekleşmektedir. İşin gerçeğinden haberdar olmayan insanlar zahiri hesabıyla bir şeyin sabit olduğunu ve bunun değişmeyeceğini düşünürler. Lakin bu değiştiğinde bundan haberdar olur ve bedanın meydana geldiğine inanırlar. Nitekim bu açıdan beda ve nesh birbirine denktir. Tek farkları bedanın tekvinî meselelerde, neshin de teşriî meselelerde olmasıdır. Nesh hakkındaki ayeti zikrettik, şimdi de beda hakkındaki ayeti zikredeceğiz. Allahu Teala buyuruyor ki:

يَمْحُو اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَيُنَبِّتُ وَعِنْدَهُ أُمُّ الْكِتَابِ / Allah, dilediğini siler, dilediğini de sabit kıлып bırakır. Ana kitap (Levh-i Mahfuz) O'nun yanındadır.¹

Yani Allah görünürde sabit gözüken şeyi kaldırır ve görünürde zevale mahkûm gibi görünen şeyi de sabit ve muhkem kılar. Her şeyin sebat ve zevali Allah'ın nezdindedir. Konuyu ayrıntılı bir şekilde başka yerlerde beyan ettiğimizden dolayı bu kadarıyla yetiniyoruz.²

Kur'ân'daki Nesh Çeşitleri

Kur'ân'da ki nesh olgusu birkaç şekilde tasavvur edilmiştir. Bunlardan bazıları makbul, diğer bazıları ise merduttur.

1- Ayetin hem lafız ve hem de içerik açısından neshi: Yani şer'î bir hükme delalet eden ayet hem hükmen ve hem de lafzen mensuh olmuş ve lafzı Kur'ân'dan kaldırılmış olsun.

1- Ra'd, 39

2- Yahudiler neshi kabul etmemek için beda'yı daha önceleri inkar etmişlerdi. O - lar neshi ayetin inip insanlar kendisiyle amel ettikten sonra değiştirilmesini Allah'ın bir şeyi öğrenip hükümleri ona göre değiştirmesi şeklinde sandılar. Böyle bir şey Allah için caiz değildir. Bazı Müslüman muhakkikler de Yahudilerin bu zanlarına kapılıp nesh olgusunun varlığını kabul etmekten sakınmış ve onu beda gibi kabul etmişlerdir. Bu pasaj Dr. Subhi Salih'in Kur'ânî İlimler kitabından alıntı yapılmıştır. (müt)

2- Lafzın neshi ve içeriğin bekası: Yani ayetin lafzı ve cümleleri Kur'ân'dan kaldırılmış ama hüküm ve muhtevası olduğu gibi kalmış ve nesh edilmemiş olsun.

3- Lafzın bekası muhtevanın nesh edilmesi: Yani ayetin cümleleri ve lafzı henüz Kur'ân'da okunmaktadır fakat ayetin muhtevasını oluşturan hüküm ortadan kalkmıştır.

4- Şartlı nesh: Bbu nesh türü aslında bir durum dışında üçüncü şıktan farklı değildir. Eğer önceki hüküm için geçerli olan şartlar tekrar meydana gelirse nesh olmuş ve kaldırılmış hüküm tekrar ihya olur ve uygulanır. Sonuç itibariyle her iki hüküm yani hem nasih, hem de mensuh kendilerine has zamanlarda değerlendirilir ve uygulanır. Üçüncü şıkta nesh mutlak ve tekrar edilmesi söz konusu değildir. Ancak buradaki nesh mutlak olmayıp mukayyettir.

Bu nesh çeşitleri hakkındaki şerh ve açıklamayı aşağıda vereceğiz. Ancak birinci ve ikinci şıkkın bizim için kabul edilemeyeceğini ve makul görüşün üçüncü ile dördüncü şıkta yer alan görüşler olduğunu hatırlatmamız gerekir.

1- Lafzın ve Hükümün Birlikte Neshi

Bu tür bir nesh bizim için kabul edilemez ve merduttur. Çünkü bu tür nesh için öne sürülen deliller Kur'ân'ın itibarını zedeleyecek bir mahiyete haiz bulunmaktadır. Bu nesh çeşidi hakkında öne sürülen kanıt, Peygamber'in vefatından sonra Kur'ân'da tahrif ve değişim yapıldığı intibahını uyandırmaktadır. Başka bir ifadeyle böyle bir şeyin kabulü Kur'ân'da tahrifin olmasını gerektirir. Bu anlamda, Kur'ân'dan herhangi bir ayetin düşürülüp olduğüne ihtimal vermek Kur'ân'ın tahrifiyle eş anlamlı sayılmaktadır.

Kur'ân'da "Rıda"¹ gereğince hasıl olan mahremiyetten söz edilmiştir. Ancak Peygamber'in hanımı Aişe'den nakledilen bir rivayette, bu konuda bir ayetin olduğu, Peygamber'in vefatına kadar da okunduğu ve ayetin üzerinde yazılı olduğu şeyin bir keçi tarafından yendiği söylenmektedir. Farazi ayetin muhtevası şu şekildeydi: "On defa süt içmek mahremiyete sebep olur." Bu ayet, daha sonra gelen ve süt vermektan kaynaklanan

---

1- Süt vermek demektir. Annelik, evlatlık ve kardeşliğin oluşmasına ve mahremiyete yol açar. Süt vermeden dolayı kardeş olanların arasında evlilik haramdır. (müt)

mahremiyeti beş defaya indiren ayetle nesh olundu. Aişe diyor ki: "Hem nasih, hem de mensuh olan bu iki ayet bir kağıt üzerine yazılmış ve yatağımın altına konulmuştu. Biz bundan gaflet ettik, bir keçi odaya girip ayetin yazılı bulunduğu kâğıdı çiğneyip yuttu ve ayet yok oldu."¹

Bu oldukça yakışsız bir isnattır. Kur'an ayeti nasıl oluyor da bir keçinin çiğnemesiyle yok oluyor? Bu rivayete göre bu ayet Peygamber vefat edinceye kadar sahabeler tarafından okunuyordu. Yani ayet sadece o keçinin çiğnediği kâğıt üzerine yazılmamıştı. Peki, bir çok sahabinin hafızasında mahfuz olan bir ayet nasıl oluyorda yazıldığı kağıt yok olduğundan dolayı zihinlerden silinebiliyor? Bir keçinin çiğnemesiyle yok olacak bir Kur'an ayetinin olmaması daha iyidir.

Daha ilginç olan şey Ehlisünnet ulemasından bazı insanların bu rivayetin senedini sahih kabul ederek fetvaları için bu sözde mensuh ayeti delil olarak kabul etmeleridir. Örneğin İbn Hazm Endülüsî, *el-Muhalla* adlı kitapta hem rivayeti sahih telakki etmiş, hem de ona göre fetva vermiştir.²

Zerkani gibi son dönem âlimlerinden bazıları da bu kanaatı taşımaktadırlar. Zerkani *Menahilu'l-İrfan* adlı kitabında buna benzer şeyler dile getirmiştir.³ Biz tüm bunları *Siyanetu'l-Kur'an Mine't-Tahrif* adlı eserimizde beyan ettik.⁴

"إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ / Şüphesiz o Zikr'i (Kur'an'ı) biz indirdik biz! Onun koruyucusu da elbette biziz." ayeti ile "لَا يَأْتِيهِ الْبَاطِلُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَلَا مِنْ خَلْفِهِ تَتْرِيلٌ" ayeti ile "Ona ne önünden ne de ardından batıl gelemez. O, hüküm ve hi-met sahibi, övülmeye lâyık olan Allah tarafından indirilmiştir." ayeti, bu gibi iddaların üzerine butlan çizgisi çekmiştir. "وَاللَّهُ غَالِبٌ عَلَى أَمْرِهِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ / Allah, işinde galiptir, fakat insanların çoğu bunu bilmezler."⁵

2- Lafzın Neshi ve Hükümün Bekası

Şu anlamda, şer'î hükümlerden herhangi bir hüküm ile ilgili ayet halihazırda Kur'an'da mevcut bulunmamakta. Ancak her ne kadar lafzı ve iba-

1- Sahih-i Müslim, c. 4, s. 168, Sahih-i Tirmizi, c. 3, s. 456. Sahih-i Daremî, c. 2, s. 224, ve Ehlisünnet'in diğer hadis ve fıkıh kitaplarında bu konu zikredilmiştir.

2- bk. İbn Hazm Endülüsî, *el-Muhalla*, c. 10, s. 15-16.

3- Zerkani, *Menahilu'l-İrfan*, c. 2, s. 214- 216.

4- bk. *Siyanetu'l-Kur'an minet-Tahrif*, s. 159-162.

5- Yusuf, 21.

resi Kur'ân'dan kaldırılmışsa da bu şer'î hüküm geçerli ve baki kalmıştır.

Buna delil ve kanıt olarak bazı ayetler göstermişlerdir. Örneğin zina eden yaşlı erkek ile yaşlı kadın hakkındaki farazi recm ayeti. "*Yaşlı erkek ve kadın zina ettiklerinde onları taşılayın. Bu Allah'tan bir cezadır. O güçlü ve hikmet sahibidir.*"¹ İkinci halife bu ayetin Kur'ân'da olması gerektiği üzerinde ısrar ediyor ve Zeyd b. Sabit'in hiçbir geçerli neden olmadan bu ayeti mushafa yazmadığını söylüyordu. O ömrünün sonuna kadar bu inanç üzerineydi. Ancak hiçbir sahabe-i kiram onun bu iddiasını kabul etmedi. Kur'ân'da zinakâr insanlar için ceza olarak yalnızca yüz kırbaçtan bahsedilmektedir. Lakin Ömer b. Hattab mezkûr farazi ayete binaen recmedilme cezasının da Kur'ân'da söz konusu olduğunu savunuyordu. Belirtilen farazi ayetteki şeyh ve şeyhe kavramları yaşlı kadın ve yaşlı erkek için kullanılır. Yani yaşlılar zina ettiklerinde taşlanırlar.

Ömer İbn Hattab'ın bu rivayetini kabul edenler şeyh ve şeyhe kelimelerine takılıp kalmışlardır. Zira neden yaşlılar taşlansın? Bunun için Maliki mezhebinin imamı Malik b. Enes *el-Muvatta* adlı kitabında şeyh ve şeyhe kelimelerini seyyib ve seyyibe (evlenmiş kadın ve evlenmiş erkek) olarak almıştır. Bu yorum yanlıştır; zira recm muhsin ve muhsine (evli olan erkek ve evli olan kadın) içindir. Oysa seyyib kelimesi, evlenip de boşanmış olan kimseler için kullanılır. Aslında bu kanaat halife Ömer'in kendi zannından başka bir şey değildir. Hatta birinci halife Ebubekir'in emri ve Ömer'in nezaretinde Kur'ân'ı toplamakla görevlendirilen Zeyd b. Sabit bile Ömer'in bu iddiasını kabul etmemiştir. Zira Kur'ân ayeti ahad olan bir haberle kesinlik kazanmaz.

Ömer b. Hattab'tan Rağbet ayeti gibi başka ayetler de nakledilmiştir. O diyor ki: "Biz Kur'ân'da şu ayeti okuyorduk. "Babalarınızdan yüz çevirmeyiniz, bu sizin için küfürdür."² Bir diğer ayet de cihat ayetidir. Abdurrahman b. Avf dedi ki: "Kur'ân'da şu ayeti görmüyor musun? "İlk defa cihat ettiğiniz gibi cihat edin." Ömer, Abdurrahman'ın cevabında dedi ki:

1- İbn Hazm, *el-Muhalla*, c. 11, s. 234-236, *Sahih-i Buhârî*, c. 8, s. 208-211, *Sahih-i Müslim*, c. 4, s. 167 ve c. 5, s. 116. *Müsned-i Ahmed b. Hanbel*, c. 1, s. 23 ve c. 5, s. 132- 138. *Ebu Davud*, *el-Hudud*/23. *Tirmizi*, *el-Hudud*/ 7. *İbn Mace*, /9, *Daremi*/ 16, *Muvatta-i Malik*/ 10.

2- *Sahih-i Buhârî*, c. 8, s. 208-211 ce *Sahih-i Müslim*, c. 4, s. 167 vec. 5, s. 116.

"Bu ayet de Kur'ân'dan düşmüş ayetlerdendir."¹ Bir başka farazi ayet de şudur: "Çocuk yatağa aittir ve zinakar için taş vardır."²

Daha önceden de belirttiğimiz gibi büyük bir ihtimalle Peygamber efendimiz bu sözü, vezinli ve çok güzel bir şekilde dile getirdiğinden dolayı Ömer bunu ayet sanmıştır.³

İşin ilginç olan tarafı şudur: Ehli-sünnet âlimlerinden bazıları bu zanları gerçek zannedip fetvaları için delil olarak getirmişlerdir. Meşhur fakih ve usul ilminin âlimlerinden olan Ebubekir Muhammed b. Ahmed Serahsi bu tür bir neshi kabul etmiştir.

Yukarıdaki sözlere göre söz konusu farazi ayetler, Allah Resulü'nün (s.a.a) vefatından sonra mensuh kılınmıştır. Bu hususta şunları söylemek gerekir. Şer'i bir hükme kaynak ve ispatına delil olarak gösterilen bir ayetin lâfzen Kur'ân'dan kaldırılıp hükmünün de hiçbir mesned ve dayanak olmadan baki kalması makul ve mümkün olabilir mi? Bu yüzden İma-miye fakihlerinin tümü bu gibi aslı ve esası olmayan rivayetlere ne önem vermiş, ne de fetvaları için delil olarak kullanmışlardır.

3- Hükümün Neshi ve Lafzın Bekası

Kur'ân'da hükmü yürürlükten kalkan ancak lafzı baki kalan bazı ayetler vardır. Bu tür bir nesh âlimlerin büyük çoğunluğu tarafından kabul edilmektedir. Bu nesh üçe ayrılmaktadır:

- 1- Muhtevası icma veya sünnet ile nesh edilen ayetler
- 2- Hükümü başka bir ayetin hükmü ile nesh edilen ayetler
- 3- İlgili hükme nazır olmayan başka bir ayet ile hükmü nesh edilmiş olan ayetler.

Bu tür nesh, iki ayet arasında ki çelişkili anlamdan ve ikinci ayetin önceki ayetten sonra nazil olmasına binaen gerçekleşmelidir.

Üstat Ayetullah el-Uzma Hoî yalnızca ikinci şıkta yer alan neshi kabul etmiştir. Birinci şıkta yer alan nesh için şahit ve kanıt bulamamıştır. Üçüncü şıktaki neshi de reddetmiş ve bunun imkânsız olduğunu söylemiştir. Zira Kur'ân-ı Kerim'de çelişkili ayetler söz konusu değildir. Allahu Teala buyuruyor ki:

1- Suyutî, ed-Dürrü'l-Mensûr, c. 1, s. 106.

2- Aynı kaynak.

3- bk. Siyanetu'l-Kur'ân minet-Tahrif, s. 159-162.

أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا

Hâla Kur'ân üzerinde gereği gibi düşünmeyecekler mi? Eğer o, Allah'tan başkası tarafından gelmiş olsaydı onda birçok tutarsızlık bulurlardı.¹

Bu ayet Kur'ân-ı Kerim'de tutarsızlık ve ihtilafın söz konusu olmadığını söylemekte ve Kur'ân'ın tümüyle vahiy olduğunu belirtmektedir. Zira eğer Kur'ân beşer kelamı olsaydı her an için onda ihtilaf ve tutarsızlık olabilirdi.²

Neshi kabul edenler her üç şık için de örnekler getirmişlerdir. İlk şık için Temettu ayetini örnek olarak zikretmişlerdir.

وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا وَصِيَّةً لِأَزْوَاجِهِمْ مَتَاعًا إِلَى الْحَوْلِ غَيْرِ إِخْرَاجٍ فَإِنْ خَرَجْنَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِي مَا فَعَلْنَ فِي أَنْفُسِهِنَّ مِنْ مَعْرُوفٍ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ

İçinizden ölüp geriye dul eşler bırakan erkekler, eşleri için, evden çıkarılmaksızın bir yıla kadar geçimlerinin sağlanmasını vasiyet etsinler. Ama onlar (kendiliklerinden) çıkarlarsa, artık onların meşru biçimde kendileri ile ilgili olarak işlediklerinden dolayı size bir günah yoktur. Allah mutlak güç sahibidir, hikmet sahibidir.³

Bu ayeti delil olarak sunanlar diyorlar ki: Bu ayet, eski geleneğe göre kocası ölmüş kadının miras hakkının kocasından geriye kalan malından sadece bir yıl boyunca yararlanmak olduğu ve bundan fazlasını alamayacağı bununla birlikte iddetinin de bir yıl olduğunu açıklamaktadır. Ancak daha sonra gelen miras ile ilgili ayet kocası ölmüş kadınların miras payını belirtmiştir. Yani miras ayetine göre, ölmüş adamın çocukları yok ise eşi bıraktığı malın dörtte birini alır. Eğer çocukları varsa miras hakkı sekizde

1- Nisâ, 82.

2- Kur'ân-ı Kerim hem mana hem ifade ve hem de hüküm ve içerik bakımında bir bütünlük arz etmektedir. İnsanların söyledikleri sözler güzellik ve düzgünlük bakımından daima aynı olamaz. Bu yazarın içinde bulunduğu hal ve şartlara göre değişir. Kur'ân sözlerinin ihtiva ettiği mana hüküm ve haberler de yaratılış öncesinden ebediyete kadar hemen her şeye temas ettiği halde tam bir tutarlılık, bütünlük, uyum ve sıhhat arz etmektedir. Yalnız bunları düşünmek ve tesbit etmek bile Kur'ân-ı Kerim'in insan eseri olmadığını ve Allah'tan gelmiş bulunduğunu anlamaya yeter. (müt.)

3- Bakara, 240.

birdir.¹ Böylece yukarıdaki ayetin hükmü neshedilmiş oldu. Yani her ne kadar ayetin lafzı mushafta varsa da hükmü mensuh olmuştur.²

Tabi ki miras, iddet ve temettü (faydalanma) ayetleri arasında bir çelişki ve tutarsızlık söz konusu değildir. Temettü ayeti tavsiye niteliğinde müstehap bir hüküm olabilir. Üstadın da buyurduğu gibi miras ve iddet ayetleri farızanın aslını açıklamışlardır. Fakat müfessirler icmaen temettü ayetinin muhtevasının tamamen geçersiz kılındığı yönünde kanaat belirtmişlerdir. Seyyid Abdullah Şubber diyor ki: "Bu ayet icmaen mensuh bilinmektedir."³ Öte yandan ayetin mensuh olduğunu teyit eden birçok hadis de rivayet edilmiştir.⁴

Ancak "Temettü" ayetinde dikkate şayan bir husus vardır, şöyle ki: Bu ayette mükellefiyet (ilzam) getiren bir ifade göze çarpmamakta ve ayetten iddet süresinin bir sene olduğuna dair bir hüküm çıkarmak da mümkün değildir. Ayetten anladığımız tek şey: "Babanın varislerinin, babanın eşini oturduğu evden bir sene bitmeden önce çıkarmamaları gerektiği hususudur." Yani uygun ve yakışır olan şey, kadının ölmüş kocasının evinde bir sene kalıp terekesinden yararlanmasıdır. Çünkü ayetin ikinci şıkkı kadının bir sene evde kalmasının mecburi ve mükellefiyet olduğunu göstermiyor. Ayet şöyle diyor: "فَإِنْ خَرَجْنَ فَلَا جُنَاحَ / Eğer kendileri çıkarlarsa sizin için bir sakınca yoktur."⁵ Açıkçası bir zorunluluk söz konusu değildir. Ayetin zahirinden ne bir senelik iddet, ne de miras anlaşılmaktadır. Ancak rivayetleri ve icmayı dayanak olarak kabul edersek böyle bir sonuca varılabilir. Fakat usul ilminin ölçülerine göre bu icma, belgesel icmadır.⁶ Yani icma edenler rivayete bakmaktalar. Bu rivayetler de başlı başına müstakil bir delil sayılmamaktadır. Çünkü bu rivayetler senet (rivayet zinciri) açısından muteber değildir. Sadece kime ait olduğu bilinmeyen *Tefsir-i Numani*

1- Miras ile ilgili ayrıntılı açıklama için Nisâ Suresi'nin 12. ayetine bakınız.

2- bk. Kaşanî, Tefsir-i Safi, c. 1, s. 204.

3- Tefsir-i Şubber, Kahire baskısı, s. 76.

4- Vesailu's-Şia, bab 30.c. 22, S237-239. Suyutî, ed-Dürri'l-Mensûr, c. 1, s. 309.

5- Bakara, 240.

6- Usul-u fıkıh ilminde müstakil olan ve mevcut bir takım delillere dayanmayan icma muteber ve dayanak olabilir. Çünkü icma delillere dayanırsa, icmadan önce o delillerin tekrar araştırılıp sahih olup olmadıklarının gözden geçirilmesi lazım. Bunun için böyle bir icmaya belgesel icma denilir ve müstakil bir icma olarak mevzubahis olamaz ve ona dayanarak bir hüküm verilemez.

ile *Tefsir-i Kummi* adlı kitaplarda mezkûr ayetin mensuh kılındığına dair rivayetlere yer verilmiştir. *Ayyaşi Tefsiri*'nde de zikredilen bu rivayetin se-nedi belirtilmemiştir.

Bunun için biz her ne kadar daha önce kendimize ait müstakil görüşümüzü yazdıysak da temettü ayetindeki hükmün tavsiye nitelikli müs-tehap bir hüküm olduğuna dair Üstat Ho'nin görüşünü tercih ediyoruz. Bu ayetin muhtevası iddet veya miras ayeti ile çelişmiyor, ayetler arasında bir tutarsızlık da söz konusu değildir. Bunun için muhtevası sünnet veya icma ile neshedilmiş ayet söz konusu değildir.

İkinci şıkka gelince; nasih olan ayetin, mensuh olan ayete nazır olması lazım. Bu şıkka örnek olarak Necva (gizli konuşma) ayetini delil olarak getirmişlerdir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَاجَيْتُمُ الرَّسُولَ فَقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيْ نَجْوَاكُمْ صَدَقَةٌ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ وَأَطْهَرُ
فَإِنْ لَمْ تَجِدُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

Ey İman edenler! Peygamber ile gizli bir şey konuşacağınız za-man bu konuşmanızdan önce bir sadaka veriniz. Bu sizin için daha hayırlı ve temizdir. Şayet bir şey bulamazsanız, bilin ki Allah bağış-layandır, esirgeyendir.¹

O günün insanların birçoğu zamanı olsun veya olmasın Peygamber'i rahatsız ediyorlardı. Peygamber'in şanına yakışmayan, nübüvvet maka-mına ve yüce kişiliğine uygun olmayan bayağı günlük meseleleri ona taşıyorlardı. Bazen de hiç önem arz etmeyen beyhude meselelerle onun değerli vaktini alıp, onu meşgul ediyorlardı. Bunun için Müslümanların Peygamber'in huzurunda gündeme getirecekleri her soru için bir miktar sadaka vermeleri emri geldi. Böylece hem sorular sınırlanmış oluyor, hem de gerçekten önem arz eden hususlar gündeme getiriliyordu. Bu emrin gelmesiyle Hz. Ali (a.s) hariç hiç kimse ne Peygamber'e geldi ve ne de soru sordu, sorular kesilmeye başladı. İmam Ali'nin bir dinarı vardı. Onu on dirheme bozdu ve her defasında soru sormak için bir dirhemi sadaka

1- Mücadele, 12. Bu emir Peygamber'e saygı gösterilmesi, fakirlere yardım edi-mesi, soru sormada da aşırıya kaçılmaması, ihsanlı kişilerle münafıkların, ahireti se-venlerle dünyaya meyledenlerin meydana çıkması gibi hikmetleri ihtiva etmektedir. Ayrıca bu ayet Hz. Peygamber ile gerekli gereksiz görüşüp konuşmak isteyen ve onu rahatsız eden kişilerin ziyaretini de bir sisteme bağlamıştır. (müt.)

olarak verdi. Artık hiçbir sorunun gündeme gelmemesinden dolayı ikinci nazır olan ayetin inmesiyle birinci ayetin hükmü neshedilmiş oldu. İkinci nazır ayet şudur:

أَشْفَقْتُمْ أَنْ تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيْ نَجْوَاكُمْ صَدَقَاتٍ

Gizli bir şey konuşmanızdan önce sadakalar vermekten çekindi-
niz mi? Bunu yapmadığınıza ve Allah da sizi affettiğine göre artık
namazı kılın, zekâtı verin Allah'a ve Resûlüne itaat edin. Allah yap-
tıklarınızdan haberdardır.¹

İkinci ayetin birinci ayete nazır olduğu açıktır. Nazır ve gözlemci ol-
manın ölçüsü şudur: Eğer önceki hüküm olmazsa ikinci hüküm belirsiz ve
müphem kalır. Yani önceki hüküm, nasih olan ikinci hükme açıklık kazan-
dırır. Çünkü ikinci ayet birinci ayeti tamamlayıcı bir nitelikte iniyor.

Nasih olan ayetin mensuh olan ayete nazır olduğu durumlarda neshin
gerçekleştiğinden şüpheye mahal kalmaz ve herkes bunu kabul etmektedir.

Üstat Ayetullah Hoî de yalnızca nazır olan nasih ayetle gerçekleşen
neshi kabul etmektedir.²

Bu konuda şahit ve delil olarak sunabileceğimiz bir diğer ayet de,
İslâm düşmanlarıyla savaşan mücahitlerin sayısı ile ilgili ayet-i celiledir.
İlkin müminlerden bir kişinin kafirlerden on kişiyle savaşmasına dair
emir nitelikli ayet geldi. Yani eğer kafir savaşçıların sayısı müminlerin on
misli ise, müminlerin onlarla savaşmak için kuşanıp harekete geçmeleri
vaciptir. Savaşıklarında da onlara galebe çalacaklardır. Ayet şöyle diyor:

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ إِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عِشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُوا مِائَتِينَ وَإِنْ
يَكُنْ مِنْكُمْ مِئَةٌ يَغْلِبُوا أَلْفًا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ

Ey Peygamber! Mü'minleri savaşa teşvik et. Eğer içinizde sabırlı
yirmi kişi bulunursa, iki yüz kişiye galip gelirler. Eğer içinizde (sa-

1- Mücadele, 13. Bu ayet önceki ayetin hükmünü geçersiz kılarak sadaka yükü -
lülüğünü hafifletmiş, verilmediği zaman müminlerin cezalandırılmayacağı bildirmiş-
tir. Şahsi kanaatime göre nesh olayından ziyade burada hem insanları eğitmek, hem de
sınamak hususunda bir süreç söz konusudur. Benzeri durumlar her zaman için tekrar-
lanabilir. Peygamber'in varisi olan âlimler ve ümmetin imamı için de aynı durum söz
konusu olabilir. Şartların oluşması hükmün iadesini gerektirebilir. (müt.)

2- el-Beyan, s. 305, 402 ve 395.

birli) yüz kişi bulunursa, inkâr edenlerden bin kişiye galip gelirler. Çünkü onlar anlamayan bir kavimdir.¹

Fakat müminler bu emri yerine getirmekte gevşek davrandılar. Herhangi bir girişimde bulunma cesareti göstermediler. Bunun için Allah, zaaf ve gevşekliklerinden dolayı onların yüklerini hafifletti ve ikiye karşı bir kişi hükmünü koydu.

Nazil olan nazır ve nasih ikinci ayette şöyle deniliyor:

الْآنَ خَفَّفَ اللَّهُ عَنْكُمْ وَعَلِمَ أَنَّ فِيكُمْ ضَعْفًا فَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِثَّةٌ صَابِرَةٌ يَعْلَبُوا مِثَّتَيْنِ وَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ أَلْفٌ يَعْلَبُوا أَلْفَيْنِ بِإِذْنِ اللَّهِ وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ

Şimdi ise, Allah yükünüzü hafifletti ve sizde muhakkak bir zaaf olduğunu bildi. Eğer içinizde sabırlı yüz kişi olursa iki yüz kişiye galip gelirler. Eğer içinizde (sabırlı) bin kişi olursa, Allah'ın izniyle iki bin kişiye galip gelirler. Allah, sabredenlerle beraberdir.²

Bu ayet de daha önceki ayete nazırdır. Aksi takdirde şu ifadeye yer verilmezdi; "**Şimdi ise, Allah yükünüzü hafifletti ve sizde muhakkak bir zaaf olduğunu bildi.**"

Bu ayetin akışından müminlerin ilk emir hususunda ihmalkâr davrandıkları ve gevşeklik gösterdikleri anlaşılmaktadır. Çünkü bu ihmal ve gevşeklik olmasaydı yükleri hafifletilmeyecekti. Bunun için ikinci ayet birinci ayetin hükmünü nashetti. Bu nesh, nazır nesh kategorisine girmektedir. İmam Sâdık (a.s) şöyle buyuruyor:

Bire iki ayeti, bire on ayetin hükmünü neshetmiştir.

Bununla birlikte Üstat Ayetullah Hoî bu hususta neshin vuku bulmuş olduğunu kabul etmiyor. Çünkü ikinci ayetin birinci ayetten belli bir süre sonra nazil olup olmadığı belli değildir. Belki de her iki ayet aynı anda nazil olmuşlardır. Bu bağlamda ikinci husus da şudur: Nesh gerçekleşmeden önce mensuh olan ayet ile belli bir süre hükmedilmiş

1- Enfal, 65.

2- Enfal, 66. Burada da nesh olayından ziyade müminlerin zaaf ve moral olarak güçlülük durumuna göre iki ayrı hüküm nazil olmuştur. Bu günde gerçek iman sahibi olan on kişi yüz kâfire karşı koyabilir ve zayıf olan insanlar ise bir veya iki kişiye ancak karşı koyabilir. İnanarak savaşan insanlar devamlı olarak inancı olmayan insanlara karşı daha üstün bir halet-i ruhiye ve manevî destek ile savaşırlar. Bu da onlara kuvvet ve nitelik kazandırır. (müt.)

olması lazım. Çünkü önceki hüküm ile amel edilmediği zaman teşride bir anlamsızlık meydana gelmiş olur. Nesh olayında mensuh olan hükmün üzerinden bir zamanın geçmiş olması ve bu zaman içerisinde ayetin hükmünün uygulanmış olması lazım. Önceki hüküm ile bir süre amel edildikten sonra nesh olayı gerçekleşir. Sonuç itibarıyla bu iki hükümde birinci hüküm müstehap ve fazilet niteliği taşımakta ve ikinci hüküm ise farzdır ve mükellefiyet getirmektedir.

Şunu da söylemek gerekir ki: Her iki ayetin aynı zamanda nazil olduğuna teyit edecek delil ve kanıt sunulmamıştır. Aksine ikinci ayetin akışı daha sonra nazil olduğunu göstermektedir. Çünkü bir önceki ayetin üzerinden bir zamanın geçmiş olduğu ve Müslümanların zaaf ve gevşeklik gösterdiği anlaşılmaktadır. Bu ayet, zaaf ve gevşeklik hükmünün hafifletilmesine neden olmuştur. Önceki ayetin hükmüyle amel edilmiş olması şartına gelince, illa da olumlu bir uygulamanın gerçekleşmiş olması lazım değil, menfi bir amel de nesh hadisesine sebebiyet vermiş olabilir.

Nasih olan ayetin mensuh olan ayete nazır olmadığı üçüncü nesh türü hakkında ise birçok örnek verilmiştir. Bunlardan biri zina yapanların cezasıyla ilgilidir. İlk olarak evli olan zinakar kadınların cezası ile ilgili hüküm nazil oldu. İlk hükme göre zina eden evli kadınların ölüm gelinceye kadar evde tutulmaları veya haklarında bir başka hüküm gelinceye kadar beklemeleri gerektiği söylendi. Ayet şöyle diyor:

وَاللَّاتِي يَأْتِيَنَّ الْفَاحِشَةَ مِنْ نِسَائِكُمْ فَاسْتَشْهِدُوا عَلَيْهِنَّ أَرْبَعَةً مِنْكُمْ فَإِنْ شَهِدُوا فَأَمْسِكُوهُنَّ فِي
الْبُيُوتِ حَتَّى يَتَوَفَّاهُنَّ الْمَوْتُ أَوْ يَجْعَلَ اللَّهُ لَهُنَّ سَبِيلًا

Kadınlarınızdan fuhuş (zina) yapanlara karşı içinizden dört şahit getirin. Eğer onlar şahitlik ederlerse, o kadınları ölüm alıp götürünceye veya Allah onlar hakkında bir yol açıncaya kadar kendilerini evlerde tutun (dışarı çıkarmayın).¹

Evlenmiş olan kadın ve erkeğin cezasına gelince, ayet-i kerime şöyle diyor:

وَالَّذَانِ يَأْتِيَانَهَا مِنْكُمْ فَادُّوهُمَا فَإِنْ تَابَا وَأَصْلَحَا فَأَعْرِضُوا عَنْهُمَا إِنَّ اللَّهَ كَانَ تَوَّابًا رَحِيمًا

Sizlerden fuhuş (zina) yapanların her ikisini de incitip kınayın. Eğer onlar tövbe edip ıslah olurlarsa, onları incitip kınamaktan

1- Nisâ, 15.

vazgeçin. Çünkü Allah, tövbeleri çok kabul edendir, çok merhamet edendir.¹

İmam Sâdık'tan (a.s) gelen bir rivayete göre her iki ayet de neshedilmiştir. Bu iki ayetten birisini nesheden ayet 100 kırbaç ayetidir. Diğzerinin neshi ise recim hükmüdür. Bu konuda rivayetler çoktur ve müfessirler görüş birliği içerisinde.²

Bazılarının bu konuda itirazları vardır. Bunlardan birisi de Merhum Ayetullah Ho'î'dir. *et-Temhid* kitabının ikinci cildinin 308. sayfasında bu konu ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır.³

Bu konuda delil olarak sunulabilecek bir diğer ayet ise "İman kardeşliğinin mirası" ile ilgili ayettir. Hicretin başında bu uygulama teşri edilmişti. Yani hicret eden her müminin varisi onun din kardeşiydi, hicret etmeyen Müslüman veya kâfir akrabaları onun varisi değildi.

İmam Bakır (a.s) bu konuda şöyle diyor:

İlk Müslümanlar iman kardeşliğine binaen birbirinden miras alıyorlardı.⁴

Konu ile ilgili ayet şudur:

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ أَوُْوا وَنَصَرُوا
أُولَئِكَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ ...

1- Nisâ, 16. Bu ve bir önceki ayet fuhuş denilen çirkin fiil ile ilgilidir. Müfessirlerin çoğuna göre her ikisi de zina şeklinde fuhşa ait olup, birincisi evlilerin zinası ve ikincisi ise bekârların zinası hakkında ilk devirlerde tatbik edilen cezayı açıklamaktadır. Daha sonra gelen Nur suresi 2. ayet ve hadisler ile Hz. Peygamber'in tatbikatına göre bu ayetler neshedilmiştir, bekârların zinası için belli sayıda kırbaç ve evlilerin zinası için de recm cezası gelmiştir. Bazı müfessirlere göre ise bu ayet neshedilmemiştir. Yani hükümleri yürürlükten kaldırılmamıştır. Bu ayetlerden birincisi (Nisâ, 15) kadınlar arasındaki lezbiyenlik fuhşuna, ikinci ayet ise erkekler arasındaki livat fuhşuna aittir ve bunların cezası ayetlerde olduğu gibidir. Kadın ile erkek arasındaki fuhşun cezası ise nur süresindeki ayetle açıklanmıştır. Zina olgusu üçüncü bir kimsenin hakkı ihlal edildiğinde söz konusu olur. Recm hususuna gelince bu konuda Kur'ân'da ayet yoktur. Peygamberin uygulamasının zina yapan Yahudi bir kadın için olduğu rivayet edilmektedir. Çünkü Tevrat'ta zinanın haddi recmdir. (müt.)

2- Tabersî, Mecmau'l-Beyan, c. 3, s. 20. Ayyaşî, c. 1, s. 227- 228. Safi, c. 1, s. 339. Cessa, Ahkamu'l-Kur'ân, c. 2, s. 107. Suyutî, ed-Dürrü'l-Mensûr, c. 2, s. 130.

3- Recm olayı rivayet ile sabittir. (müt.)

4- Mecmau'l-Beyan, c. 4, s. 561.

İman edip de hicret edenler, Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihat edenler ve (muhacirleri) barındırıp yardım edenler var ya, işte onların bir kısmı diğer bir kısmının dostlarıdır. İman edip de hicret etmeyenlere gelince, onlar hicret edinceye kadar size onların mirasından hiçbir pay yoktur...¹

Ayet-i kerimede gelen "Evliya" kelimesi varislerden de sayılan ve yakın akraba anlamına gelen "Veli" kelimesinin çoğuludur. Ayetin ilk kısmı "Muhacirler" hakkındadır. Son kısmı ise "Ensar" hakkındadır. Malumunuz olduğu üzere Peygamber Medine'ye vardıklarında yaptığı ilk işlerden birisi ensar ile muhacirlerden her iki kişi arasında kardeşliği temin etmek olmuştur. Her Muhaciri bir Ensara kardeş ilan etti. Ahzab Suresi'nin 6. ayeti nazil oluncaya kadar bu uygulama devam ediyordu. Azhab Suresi'nin 6. ayetinde şöyle deniliyor:

وَأُولُو الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ فِي كِتَابِ اللَّهِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُهَاجِرِينَ

Aralarında akrabalık bağı olanlar, Allah'ın Kitab'ına göre, (miras konusunda) birbirleri için (diğer) müminlerden ve muhacirlerden daha önceliklidirler.²

Önceleri müminler bir aile gibi birbirilerine varis olurken, bu ayetle miras konusunda akrabalığa öncelik verilmiş oldu. Hicret ve imandan kaynaklanan veraset son bulmuş oldu. Müfessirler bu konuda görüş birliği içindedirler.³

Şartlı Nesh

Bu tür bir nesh yaklaşımı belki bazıları için yeni olabilir. Fakat mensuh olarak nitelenen birçok ayet üzerinde derin düşünüldüğünde onların nashının mutlak değil, şartlı nesh olduğu anlaşılmış olur. Yani o zamanın şartlarına bağlı olarak nesh olayı gerçekleşmiştir. Başka bir ifadeyle şartların değişmesi ve durumun düzelmesine binaen önceki hüküm geçer-

1- Enfal, 72. Bu ayete göre muhacirler ve ensar akraba olmadıkları halde birbirlerine varis olurlardı. Daha sonra sadece akraba olanların birbirilerine varis olabileceğini bildiren Enfal Suresi'nin 75. ayeti inince bazı müfessirlere göre bu ayetin hükmü kaldırılmış oldu. (müt)

2- Ahzab, 6.

3- Biharu'l-Envar, c. 93, s. 8 ve diğer tefsirlere bakınız.

siz kılınmıştır. Eğer hükmün geçerliliğine mucib olan eski zamansal ve mekânsal şartlar oluşursa, mensuh olan ayet yeniden zinde olur, kuvvet kazanır ve uygulanır.

Şartlı nesh için en açık ayet "safh" diye bilinen müşriklerin eziyet ve azarlamalarının görmezlikten gelinmesini emreden ayetlerdir. İslâm'ın ilk yıllarında bilhassa Mekke döneminde müşriklerin eziyet ve azarlamalarına karşı Müslümanlar, özveride bulunup sabırlı ve metanetli davranmakla emrolundular. Zira onlar Mekke'de zayıf ve güçsüzdüler. Yapılan azar ve eziyete karşı koysaydılar tamamen yok olma tehlikesine maruz kalabilirdi. Mekke'de nazil olan Casiye Suresi'nde şöyle denilmektedir:

قُلْ لِلَّذِينَ آمَنُوا يَغْفِرُوا لِلَّذِينَ لَا يَرْجُونَ أَيَّامَ اللَّهِ لِيَجْزِيَ قَوْمًا بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ

İman edenlere söyle: Allah'ın (ceza) günlerinin geleceğini ummayanları bağışlasınlar. Çünkü Allah her toplumu yaptığına göre cezalandıracaktır.¹

Ayette geçen "Eyyamullah" ifadesinden maksat korkulu ve dehşetli ilâhî azabın gerçekleştiği günlerdir. Nitekim bu ayet-i kerimede şöyle deniliyor: "وَذَكِّرْهُمْ بِأَيَّامِ اللَّهِ / Onlara Allah'ın (geçmiş milletleri cezalandırdığı) günlerini hatırlat."² Yani ilâhî azaptan endişe duymayan ve korkmayanlara vaad edilen azap günlerini hatırlat, bunlar İslâmî bağış ve merhamete layık değillerdir. Bunun için ayetteki özveri ve müsamaha ile ilgili emir yalnızca Müslümanların o günkü zaaf ve güçsüzlüğüne binaen inmiştir ve o günün şartlarında Müslümanların korunması için bu emre riayet gerekiyordu. Ama Müslümanlar güç ve kudret sahibi olunca savaşma izni verildi.

أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتَلُونَ بِأَنَّهُمْ ظَلَمُوا وَإِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ

Kendilerine savaş açılan Müslümanlara, zulme uğramaları sebebiyle cihat için izin verildi. Şüphe yok ki Allah'ın onlara yardım etmeğe gücü yeter.³

1- Casiye, 14.

2- İbrahim, 5.

3- Hac, 39.

Bu ayetten sonra misillemede bulunma (karşılık verme) " يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضْ / Ey Peygamber! Mü'minleri savaşa teşvik et."¹ ayeti ile aş - gıdaki ayet nazil oldular: " فَأَعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا آتَىٰكَ / Kim size saldırırsa, size saldırdığı gibi siz de ona saldırın."² Akabinde de şu ayet-i kerime indi: " فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ / Allah'a ortak koşanları artık bulduğunuz yerde öldürün."³

Aynı şekilde Medine'de de ilk dönemde Yahudilere karşı müsama-hakâr davranılması emri geldi. Ancak bu özveri ve müsamahanın geçici olduğu vahyin daha sonraki aşamalarında belli oldu:

وَدَّ كَثِيرٌ مِّنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يَرُدُّونَكُمْ مِن بَعْدِ إِيمَانِكُمْ كُفَّارًا حَسَدًا مِّنْ عِنْدِ أَنفُسِهِمْ مِّنْ بَعْدِ مَا
تَبَيَّنَ لَهُمُ الْحَقُّ فَاعْتَصُوا وَأَصْفَحُوا حَتَّىٰ يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

Kitap ehlinde birçoğu, hak kendilerine belirledikten sonra dahi, içlerindeki kıskançlıktan ötürü sizi, imanınızdan sonra küfre dön-dürmek isterler. Siz şimdilik, Allah onlar hakkındaki emrini getirin-ceye kadar affedin, hoşgörün. Şüphesiz Allah, gücü her şeye hak-kıyla yetendir.⁴

Ancak Müslümanlar güçlendikten ve buna paralel olarak Medine ve etrafında bulunan Yahudilerin oyun ve komplolarının artmasından sonra, cizye vergisini ödemeyi kabul edinceye kadar, hakkı kabul etmeyen ve bir

1- Enfal, 65. Mekkeli müşrikler Hz. Peygamber'e ve arkadaşlarına, özellikle fakir ve kimsesiz Müslümanlara çeşitli işkence ve saldırılarda bulunuyorlardı. Bu mazlum insanlar Hz. Peygamber'e gelerek durumdan şikâyetçi oluyorlardı. Resulullah ise he-nüz savaş izni çıkmadığını söylüyor ve şimdilik sabırlı ve metin olmalarını öğüt-lüyordu. Abdullah İbn Abbas'ın rivayetine göre yukarıdaki ayet ile ilk defa savaşa izin verilmiş oldu. (müt.)

2- Bakara, 194. Resulullah hicretin 6. yılında Umre yapmak amacıyla Mekke'ye doğru yola çıkmıştı. Mekke yakınlarındaki Hudeybiye mıntikasına gelince müşrikler Mekke'ye girmelerini önlediler. Orada çetin münakaşalar oldu. Sonunda İslâm tarihi-nin en önemli hadiselerinden biri olan Hudeybiye antlaşması imzalandı. Bu antlaş-mada yer alan maddelerden birine göre Müslümanlar o sene Harem-i Şerif'i ziyaret etmeden geri dönecek ve gelecek sene haram ayı içinde ziyaret edip umre yapacak-lardı. Müşrikler bunu başarı saydılar. Allah müminleri ertesi sene aynı ayda Mescid-i Haram'a getirdi. Böylece haram ay haram aya karşılık oldu. İslâm hukukuna göre sal-dırıya ancak misli ile mukabele edilir, aşırı gitmek suçtur. (müt.)

3- Tevbe, 5.

4- Bakara, 109.

çok çeşit fitne ve komplo teorisi geliştiren Yahudilerle savaşılmaması emri geldi. İlgili ayet-i kerimede şöyle deniliyor:

حَتَّىٰ يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَن يَدٍ وَهُمْ صَاغِرُونَ

Kendilerine kitap verilenlerden Allah'a ve ahiret gününe iman etmeyen, Allah'ın ve Resûlünün haram kıldığını haram saymayan ve hak din İslâm'ı din edinmeyen kimselerle, küçülerek (boyun eğerek) kendi elleriyle cizyeyi verinceye kadar savaşın.¹

Bazıları bu bağışlama ve müsamahayı İslâm'a hâkim olan bir değer olarak telakki etmişlerdir. Yani İslâm'ın ruhu bağışlama ve müsamahadır. Bunun için "safh" (bağışlama) ayetini mensuh ayet olarak kabul etmiyorlar.² Ancak şunu da unutmamak gerekir ki, gaddar ve merhametsiz olan düşmanın haksızlık, baskı ve azarlamalarına karşı müsamahakârlık bir nevi gevşeklik ve zaaftan kaynaklanan uzlaşma olarak telakki edilebilir. Böyle bir davranış ise izzet ve onur dini olan İslâm'ın ruhuna ve öğretilerine aykırıdır. Karşılık vermek için gerekli olan hazırlıkların yapılmasına kadar sabretmek ve müsamahakâr davranmak istisnai bir durumdur.

Bizim bu kabil ayetleri şartlı nesh kabilinden olan ayetler olarak gündeme getirmemizin sebebi şudur; şartlı olarak nesh edilen ayetler, hükmü ve geçerliliği kendilerine mahsus zaman ve mekan şartlarına bağlı olan ayetlerdir. Bu ayetlerin nazil olduğu günlerde hâkim olan şartlar herhangi bir zaman diliminde veya mekanda tekerrür ederse, bu ayetler de tekrar geçerlilik kazanmış olur ve yürürlüğe geçer. Bazı hükümleri tedricî olarak teşri eden ayetler de bu kabildendir. Dolayısıyla önce yumuşak bir ifade ile hüküm beyan edilmiş ve daha sonra ifade tarzı gelişmelere paralel olarak şiddetlenmiştir. Savaş (cihat) ile ilgili hükmü beyan eden ayetlerde olduğu gibi. Önce savaşa izin verildi:

أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتَلُونَ بِأَنَّهُمْ ظَلَمُوا وَإِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ

Kendilerine savaş açılan Müslümanlara, zulme uğramaları sebebiyle cihat için izin verildi. Şüphe yok ki Allah'ın onlara yardım etmeğe gücü yeter.³

1- Tevbe, 29.

2- Ayetullah Hoî, el-Beyan, s. 308.

3- Hac, 39.

Daha sonra ise Müslümanların savaşa teşviki ve düşmanların saldırı ve tecavüzlerine karşı misillemede bulunma ayetleri indi: " حَرَّضَ الْمُؤْمِنِينَ عَلَىٰ / (Ey Peygamber!) Müminleri savaşa teşvik et." Ve " فَأَعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا آعْتَدَىٰ / Kim size saldırırsa, size saldırdığı gibi siz de ona saldırın." Daha sonr - ki aşamada ise cihat hükmünün alanı genişleyip İslâm beldesinin içinde veya civarında yaşayan kâfirleri ve muanit Ehlikitab'ı da kapsamına aldı. Son aşamada ise kafirlere ve müşriklere karşı mutlak anlamda savaşılmamasına ve görülen yerde öldürülmelerine dair hüküm nazil oldu:

فَأَقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ / Allah'a ortak koşanları artık buld -
ğunuz yerde öldürün.¹

Yukarıdaki ayetlerin hükmünü gerekli kılan farklı aşamaların bugün - de tekerrür etmesi mümkündür. Her emir zaman ve mekan şartlarına uy - gun olarak geçerliliğini korur. Bunun için bu tür ayetlerde mutlak anlam - da bir nesh gerçekleşmemiştir. İçkiyi aşamalı olarak haram kılan ayetler de bu kabildendir. Ayrıca aşamalı olarak teşri edilen hükümlerin hiç birin - de mutlak nesh söz konusu değildir. Bu ayetlerle ilgili nesh, şartlı neshtir.

Mensuh Olan Ayetlerin Sayısı

Neshin gerçekleşmesini gerektiren şartları görmezlikten gelen veya bu kavramı geçmişlerin nezdindeki genel anlamıyla kullananlar hükmü geçer - siz kılınmış ayetlerin sayısını 228'e kadar çıkarmışlardır.² Bu rakam oldukça abartılı olup, nesh olgusunun kural ve ölçüleriyle bağdaşmamaktadır.

Üstat Ayetullah Hoî "Necva" ayeti dışında Kur'ân'da mensuh aye - tin bulunmadığı kanaatindedir. Fakat bu hususta zikrettiğimiz ayetler ile birlikte şartlı olarak nesh edilmiş olan ayetleri de göz önünde bulundu - rursak bu takdirde mensuh olan ayetlerin sayısı yirmi küsuru bulabilir. Bunların çoğu da mutlak nesh kapsamına dahil değildir. Bunun için Kur'ân'da mensuh ayetlerin bulunduğu dair kuşku hiçbir sapmaya mahal teşkil etmez.

1- Tevbe, 5. Şunu hatırlatmak lazım ki, müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün ayeti mutlak değil mukayyettir. Savaş anında sıcak çatışmanın yaşandığı zaman cep - heden kaçanı veya yardım edeni gördüğünüz yerde öldürün, anlamındadır. Barış anında böyle bir şey yapılamaz. Öte yandan misillemede bulunup aşırı gitmemenin İslâm'ın savaş hukukundaki temel iki prensip olduğu malumdur. (müt.)

2- et-Temhid kitabının nasih ve mensuh ayetler çizelgesine bakınız. c. 2.

Nesh Olgusu Etrafındaki Şüpheler

Nesh hususunda ki kanaat ve görüşümüzü dile getirmekle, Kur'ân'da nesh konusu hakkında var olan birçok şüphenin kendiliğinden bertaraf olduğu düşüncesindeyiz. Bu şüphelerden bazılarını aşağıda sizlere sunuyoruz.

Birinci Şüphe:

Teşride nesh, tekvinî (yaratılıştaki) beda hadisesi gibidir. Gerçek anlamda Yüce Allah için böyle bir şey mutlak şekilde muhaldır. Çünkü nesh ve beda eşanlamlı kavramlardır. İkisinde de yeni bir görüşün şekillenmesi söz konusudur. Yani daha önceden vukuu tahmin edilmemiş yeni bir fikir veya değişim. Şari' (kanun koyan) süreç içerisinde karşılaşılan engellerden dolayı görüş değiştirip teşride (yasamada) veya tekvinde (yaratmada) yeniliğe gider. Böylesi bir yaklaşım geçmişteki bir bilgisizliği veya bilginin sınırlılığını gerektirir, bu da ilmi varlığın tüm zerrelere, geçmişi ve geleceği kuşatmış olan Yice Allah'ın mutlak ilmiyle çelişmektedir.

Daha öncede söylediğimiz gibi "nesh ve beda" her ikisi de görüş değiştirmek ve yeni bir fikir sunmak gibi görünmektedir. Ancak bizim sınırlı bilgimiz açısından durum böyle gözükmektedir. Oysa ilâhî ezeli ilimde bu değişim de mülahaza edilmiştir. Fakat bu değişim bazı neden ve maslahatlara binaen insanlara kapalı tutulmuş, zamanı geldiğinde ise açıklanmıştır. Bunun için insanlar perde arkasını göremediklerinden ve sınırlı bir bilgiye sahip olduklarından dolayı bir görüş değişikliğinin hasıl olduğunu zannetmişlerdir. Örneğin insanlar önceleri, mutlak olarak teşri edilen bir hükmün tüm zamanlar için geçerli olduğunu zannediyorlardı. Ancak Allah teşri sürecinde bu mutlaka kayıt ve şart getirince bazı kimseler görüş değişikliğine gidildiği düşüncesine kapılmışlardır. Hâlbuki hüküm baştan beri mukayyettir. Ama hükmün şartlı olduğunun açıklık kazanması için belli bir süre tayin edilmişti. Belli bir süre için hüküm mutlak olarak teşri edilmiş ve zamanı gelince kayıt konmuştur. "Beda" olgusu da aynen böyledir. Kainatta ve yaratılış sürecinde meydana gelen değişiklikler ve yeniliklerin hepsi önceden öngörülmüştür. Zamanı geldiğinde bu değişimler baş gösterecektir. Bunun için hem nesh ve hem de beda zahirî hadiselerdir, gerçek ve hakikî değil.

İkinci Şüphe:

Kur'ân'da mensuh ayetlerin varlığı ve insanların bilmeden bu ayetlerle amel etmeleri bazı hatalara ve sapmalara yol açabilir. Bu tür kuşkuvarın

cevabı apaçıktır. İnsanların cehaletinden dolayı işledikleri hatalar kendilerinden kaynaklanmaktadır. Eğer insanlar mütalaa ve araştırma ehli olsalar nasih ve mensuh, genel ve özel, mutlak ve mukayyet olan ayetleri rahatlıkla birbirinden ayırt edebilirler. Muhkem olan ayetlerin müteşabih olan ayetlerden ayırt edilmesi çok zor olduğu gibi nasih ve mensuh ayetlerin de birbirlerinden ayırt edilmesi kolay değildir. Ancak azimli, araştırmacı ve ilimde paye sahibi olan insanlar için bu iş kolaydır.

Üçüncü Şüphe:

Kur'ân'da nasih ve mensuh olan ayetlerin bulunması, Kur'ân'da birbirleriyle çelişen ayetlerin varlığı anlamına gelmektedir. Hâlbuki böyle bir yaklaşım aşağıdaki ayetle bağdaşmaz:

أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا

Hâlâ Kur'ân'ı düşünüp anlamaya çalışmıyorlar mı? Eğer o, Allah'tan başkası tarafından (indirilmiş) olsaydı, mutlaka onda birçok çelişki bulurlardı.¹

Çünkü bu ayet Kur'ân ayetleri arasında her türlü çelişki ve tutarsızlığın varlığını reddetmektedir. Farklı zamanlar ve şartlara binaen nazil olan nasih ve mensuh ayetlerin her biri kendi zamanında bir takım maslahat ve menfaati içerdiğinden veya zararı defettiğinden çelişki veya tezat söz konusu değildir. Aynı anda hem nasih, hem de mensuh ayet inmiş olsaydı, böylesi bir yaklaşıma mahal olabilirdi. Gerçek şu ki: Nasih ve mensuh olan iki hüküm arasında hiçbir çelişki mevzubahis değildir. Araştırmacı olan insanın, çelişkiye mahal bırakmayan husus ve şartlara, ayetlerin "celb-i maslahat ve def-i mezarrat" (faydayı temin ve zararı uzaklaştırma) yönüne vakıf olması gerekir. Daha önce de bu noktayı hatırlatmıştık.

Dördüncü Şüphe:

Ku'ran'da mensuh ayetlerin varlığının ne hikmeti var? Muhtevası geçerli olmayan bir ayetin varlığı, onu tilavet etmenin dışında ne tür bir faydası vardır? Mülâhaza edildiği üzere Kur'ân'daki mensuh ayetler hakkında verdiğimiz izahat ve sunduğumuz tabloyla, mensuh ayetlerin neredeyse tamamının şartlı olarak mensuh kılındığı (hükümünün yürürlükten

1- Nisâ, 82.

kalktığı) anlaşılmış oldu. Hatta görünürde mensuh olan ayetler dahi, her biri zaman sürecinde kendine münasip durumda ve oluşan şartlar muvacehesinde kendine özgün işlerliğini tekrar elde edebilir. Bu ayetlerin hikmeti vücudunun tamamen yok olduğunu zannetmek yanlıştır.

Öte yandan nasıh ve mensuh ayetlerin Kur'ân'daki varlıkları, ahkâmın aşamalı teşriini ve sürecin tedricîliğini göstermektedir. Bu hususun kendisi şeriâtın tekâmül aşamalarını gösteren tarihî ve dinî bir değerdir. Son olarak şu hususa dikkat etmek gerekir ki: Kur'ân'ın önemi ve üstün değeri sadece teşriinde (hukuki hükümlerinde) değildir. Kur'ân'ın icaz gibi İslâm'ın canlı senedi ve dayanağı olan başka boyutları da vardır. Kur'ân'ın icaz boyutu da oldukça büyük bir öneme haiz bulunmaktadır. Bu boyutun devamlı sabit ve sağlam kalması lazım. Kur'ân'ın her ayeti bir edebî mucizedir. Bu mucizeler İslâm payidar kaldığı sürece payidar kalacaktır.

Altıncı Bölüm

MUHKEM VE MÜTEŞABİH

Yüce Allah bu konuda şöyle buyuruyor:

هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَنْجٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ

O, sana Kitab'ı indirendir. Onun (Kur'ân'ın) bazı ayetleri muhkemdir, onlar kitabın anasıdır. Diğerleri de müteşabihtir. Kalplerinde bir eğrilik olanlar, fitne çıkarmak ve onun olmadık yorumlarını yapmak için müteşabih ayetlerinin ardına düşerler. Oysa onun gerçek manasını ancak Allah bilir. İlimde derinleşmiş olanlar, "Ona inandık, hepsi Rabbimiz katındandır" derler. (Bu inceliği) ancak akıl sahipleri düşünüp anlar.¹

Bu ayet-i kerimeye göre Kur'ân'da bazı ayetler vardır ki, bunlar müteşabihtir ve fitne çıkarmak isteyenler bu ayetleri koz olarak kullanırlar.

Bu arada hemen şöyle bir soru gündeme gelebilir: Neden Kur'ân'ın bazı ayetleri muhkem ve diğer bir kısmı da müteşabihtir, bu müteşabih ve muhkem ayetler hangileridir ve özellikleri nelerdir? Bu sorulara cevap vermek için bazı hususlara açıklık getirmek lazım. Bu hususlardan bazısına aşağıda değineceğiz.

1- Âl-i İmrân, 7. Muhkem ve müteşabih kelimeleri birer kavramdır, "Muhkem ayet" manası açık, anlaşılabilir ve tereddüde yol açmayan ayet demektir. "Müteşabih ayet" ise muhkemin zıddıdır, manası tam olarak anlaşılmayan, farklı anlamlara gelebilen ve tam olarak anlaşılması mümkün görülmeyen ayet demektir. (müt.)

İhkam ve Teşbih

İhkam (sağlamlaştırma) kavramı Kur'ân'da üç anlamda kullanılmıştır:

1- Hiçbir kuşku ve şüpheye mahal bırakmayacak şekilde açık ve net olan söz ve davranış.

2- Şeriatın sabit hükümlerine muhkem denilir, bunlar sabit ve kalıcıdır. Bunun karşıtı ise neshedilmiş (yürürlükten kaldırılmış) hükümlerdir. Nasih ve mensuh konusunda ihkam kavramı kullanılır ve nesh olunmamış hükümlere muhkem denilir.

3- Sözde ve davranışta güvenilir olmak. Söz ve davranışın sağlam ve metin esaslara dayanmasına muhkem veya müstahkem denilir. Nitekim bu anlamda Hud Suresi'nde şöyle denilmektedir.

4- " كِتَابٌ أَحْكَمَتْ آيَاتُهُ ثُمَّ فُصِّلَتْ مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ خَبِيرٍ / Bu, Ayetleri muhkem kılınmış, sonra hikmet sahibi ve her şeyden haberdar olan (Allah) tarafından birer birer (bölüm bölüm) açıklanmış bir Kitap'tır."¹

İhkam kavramı üçüncü anlamda tüm Kur'ân ayetleri için geçerlidir. İkinci anlamda mensuh olmayan ayetler için geçerlidir. Birinci anlamda ise müteşabihin karşıtı olan muhkem ayetler için geçerlidir. Şimdi birinci şıkki ele alacağız.

Muhkem, müteşabihin karşılığı olarak sağlam ve hanel kabul etmez (zedelenmez) anlamına gelmektedir. «حَكَمٌ - حُكْمًا» (hekeme, hukman) kökünden türemiştir. Önlemek ve alıkoymak anlamına gelmektedir. Yani her türlü hanel, zedelenme ve yok olmayı engelleyen demektir. Nahivciler bunu «مَنْعٌ، مَنَعًا» (menaa, men'an) mani olmak, alıkoymak kelimesiyle eş anlamlı telakki etmişlerdir. Arap, atın ağzına vurulan dizgine bu anlamda «حَكْمَةُ الْفَرَسِ» (atı engelleyen) diyor. Çünkü dizgin onu serkeşlik ve huysuzluktan alıkoymak hareketine çekidüzen verir.

Rağıb İsfahanî şöyle diyor: «حَكَمٌ» (hekeme) aslında alıkoymak ve engellemek anlamında kullanılmıştır. Bir şeyi ıslah etmek ve düzene koymak için onun bozulup fasit olmasını engellemek. Bunun için açık ve net olan ve yanlış anlaşılmaya fırsat vermeyen söz ve davranışa muhkem (sağlam) denilir. Yani oldukça istihkâmli ve zedelenmesi mümkün olmayan.

Müteşabih kavramının türediği teşbih (benzetme) kelimesi de Kur'ân'da iki anlamda kullanılmıştır.

1- Hud, 1.

1- Benzer ve aynı olan anlamında, bu anlamda bu kavram Zümer Suresi'nin 23. ayetinde şu şekilde gelmiştir:

اللَّهُ نَزَلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتَابًا مُتَشَابِهًا مَثَابَى تَقْشَعْرُ مِنْهُ جُلُودُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ

Allah sözün en güzelini, birbiriyle uyumlu ve bıkmadan tekrar tekrar okunan bir kitap olarak indirdi. Rablerinden korkanların, bu Kitab'ın etkisinden tüyleri ürperir.¹

Bu da, bu kitabın Allah tarafından indirildiğini ve beşer kelamı olmadığını, çünkü insan sözü gibi olsaydı her an için onda ihtilaf, uyumsuzluk ve çelişki bulmanın mümkün olacağını göstermektedir. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor:

أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا

Hâlâ Kur'ân'ı düşünüp anlamaya çalışmıyorlar mı? Eğer o, Allah'tan başkası tarafından (indirilmiş) olsaydı, mutlaka onda birçok çelişki bulurlardı.²

2- Kuşkulu olmak, şüphe uyandırmak. Bir söz veya davranış çeşitli ihtimallere binaen kuşku uyandırdığında ve asıl maksat müphem kaldığında "teşbih" gerçekleşir. Yani maksat net ve kesin değildir. Kur'ân bu anlamda şöyle diyor:

قَالُوا اذْعُ لَنَا رَبِّكَ يُبَيِّنُ لَنَا مَا هِيَ إِنَّ الْبَقَرَ تَشَابَهَ عَلَيْنَا

Ey Musa!) Bizim için, Rabbine dua et de onun nasıl bir sığır olduğunu bize açıklasın, nasıl bir inek keseceğimizi anlayamadık.³

Yani kesmemiz emredilen inek bizim için şüphe kaynağı olmuştur. Kesilmesi gerekli olan ineğin nasıl bir inek olduğu kesin olarak belli değil. Yoksa bu emrin altında bizim bilmediğimiz bir sır mı yatmaktadır?

Âl-i İmrân Suresi'nin 7. ayetindeki müteşabih kavramı bu anlamda kullanılmıştır. Bazı ayetler çeşitli anlam ve ihtimallere hamledilebildiğinden kuşku ve şüphe uyandıran bir görünüm arz etmektedir.

Bizim için de mevzubahis olan, teşbih (benzetme) kavramının ikinci anlamıdır.

1- Zümer, 23.

2- Nisâ, 82.

3- Bakara, 70.

Müteşabih kavramı, mastar isim olan "şibh" «شِبْه» kökünden türemiştir. Denk ve benzer anlamına gelmektedir. Bu benzerlik şüpheye mahal vermektedir.¹ Çünkü gerçek (hakikat), müphem, kapalı kalmıştır, hak ve batıl birbirine karışmış olduğundan hakkın batıla benzemesine yol açmıştır. Bundan dolayı haklı bir söz ve davranış batıl gibi görünebilir ve batıl da hakka benzerlik arzedebilir.

Müteşabih kelimesinin kavramsal tanımında şöyle denilmektedir: "ما مراده ظاهره عن مراده لا يُشْبِيء ظاهره عن مراده / Zahir gerçek manasını yansıtmayan şey." Sözüün veya davranışın yetersizliği, işin gerçeği ve hakikatinin gün ışığına çıkmasını engellemiştir. Yani işin hakikati açık ve net değildir.

Ancak bu tanım da yetersizdir. Çünkü bu tanım müphem (belirsiz) şeyleri de kapsamaktadır. Bunun tevile değil, tefsire ihtiyacı vardır. Bu yüzden Rağib İsfahanî "müteşabih" kelimesinin kavramsal tanımını daha güzel yapmıştır:

"Kur'ân'ın müteşabihatı, başka şeylere benzediği için tefsiri zor yapılan ayetleridir." "المشابه من القران ما أشكل تفسيره لمشابهته بغيره", "Kur'ân için kullanılan başka şeylerden maksat, sapıklık ve delaletten öteye bir şey değildir. "فَمَاذَا بَعْدَ الْحَقِّ إِلَّا الضَّلَالُ" / Artık haktan sonra sapıklıktan başka ne kalır." Öyle ise ilâhî kelamın ayetleri, hakkın dışında bir görünüm sergileyip batıla benzediğinden dolayı onlara müteşabihat denilir.

Bunun için "teşbih" (benzerlik) söz veya davranışa bir ipham perdesi çekmenin yanı sıra şüpheye de yol açmaktadır. Bunun için her müteşabih ayetin hem iphamını (belirsizliğini) bertaraf edecek bir tefsire, hem de şüpheyi giderecek bir tevile ihtiyacı vardır. Çünkü tevil iphamı kaldırmanın yanı sıra şüpheyi de gideren bir tefsir çeşididir.

Buna binaen tevil tefsire oranla mutlak bir hususiyete haiz bulunmaktadır. Tevilin olduğu yerde tefsir de vardır. Tefsir iphamlar (belirsizlikler, kapalılıklar) ile ilgilidir. Bu kapalılıklar hem muhkem ve hem de müteşabih ayetlerde bulunmaktadır. Tevil ise yalnızca müteşabih ayetlere mahsustur. Çünkü bunlarda hem ipham ve hem de şüpheye neden olan benzerlik (teşbih) vardır.

1- Türkçe'deki şüphe kelimesi de bu kökten türemiştir. Sözcük itibarıyla benzerlik anlamına gelmektedir. Bir söz veya davranış kesin ve açık olmayıp başka şeylere benzediğinden dolayı ona şüphe veya şüpheli (benzer veya benzer olabilen) denilir. (Müt)

Tefsir ve Tevil

Tefsirin tarifinde şöyle demişlerdir. «التفسير، كَشَفَ الْقِنَاعِ عَنِ اللَّفْظِ الْمُشْكِلِ» Tefsir, zor olan kelimelerin yüzünden peçeyi kaldırmak demektir."

Bir kelime veya cümle belirsizlik ile çevrelendiğinde ve anlamı örtüldüğünde tefsire ihtiyaç olur. Müfessir elindeki alet ve vesilelerle lafzı silkeleyip belirsizliği giderir.¹

Tefsir kelimesi «فَسَّرَ الْأَمْرَ» (fessere'l-emr) kökünden türemiştir ve bir şeyi keşfedip açıklamak ve aşikâr kılmak anlamına gelmektedir.

Tevil kelimesi ise "evl" kökünden alınmıştır ve avdet ettirmek, geri göndermek anlamına gelir. Bir davranış veya söz kuşku uyandırıp hayret ve şaşkınlığa neden olduğunda tevil söz konusu olur. Müteşabihin tanımında anlattığımız üzere. Bunun için sahih olan tevil bilen kişiye "Muevvil" denilir. Muevvil şüpheyi bertaraf etmek için çabalar, bir söz ve davranışın kuşku uyandıran zahirini asıl anlamına ve maksadına avdet ettirir ve geri gönderir.

Hızır'ın arkadaşı Musa'yı yaptığı işlerden dolayı arkadaşı Musa'yı şaşkın ve hayretler içerisinde gördüğünde, yaptıklarının sırlarını kendisine anlatacağını söyledi ve yaptıklarının gerçek tevilini ona sundu. Arkadaşı Musa'ya şöyle dedi:

سَأُنَبِّئُكَ بِتَأْوِيلِ مَا لَمْ تَسْتَطِعْ عَلَيْهِ صَبْرًا / (Hızır) şöyle dedi: Şimdi sana, sabredemediğin şeylerin içyüzünü haber vereceğim.²

Yukarıdaki anlama ilaveten tevil kelimesinin hem muhkem ve hem de müteşabih ayetleri kapsayan bir başka anlamı bulunmaktadır. Tevilin bu anlamı Kur'ân'ın batını (iç anlamı, iç yüzü) olarak da tanımlanmaktadır ve Kur'ân ayetlerinin derunî anlamlarını bizlere kazandırmaktadır. Kur'ân ayetlerinin zahirî, yüzeysel anlamı olduğu gibi batınî anlamı da vardır. Bu batınî anlam tüm ayetler için söz konusudur. Nitekim Resul-i Ekrem bu konuda şöyle buyuruyor: "Yüzeysel ve derunî anlamı bulunmayan hiçbir Kur'ân ayeti yoktur."³ İmam Muhammed Bakır'a "Kur'ân'ın zahiri ve batınından maksat nedir?" diye sorulduğunda cevaben şöyle dedi:

1- Müfessirin elinde bulunan, iphamı silkeleyen ve anlamı aşikâr kılan alet ve vesileler tefsir ilminin kaynaklarıdır. Müstakil bir makalede müfessirin alet ve vesileleri hakkında konuşacağız.

2- Kehf, 78.

3- Seffar, Besairu'd-Derecat, s. 195.

Kur'ân'ın zahirî anlamı, esbab-ı nüzul gibi karinelere anlaşılan görünürdeki anlamıdır. Batınî anlamı ise görünürde ki karinelere yararlanılarak anlaşılmayan, ancak Kur'ân'ın genel mantığı ve hikmeti çerçevesinde anlaşılan anlamıdır. Zahiri anlamı olan "tenzil" özel, batını anlamı olan tevil ise genel ve cihanşümuldür. Bu yönü ay ve güneşin hareketi gibi devamlı hareket etmekte ve yenilenmektedir. Tevilin bir kısmı vuku bulmuştur ve diğer bir kısmı ise vuku bulmamıştır.¹

Özel karinelere sarfı nazar ederek elde edilen, Kur'ân'ın bu genel ve çok yönlü algılama ve kavrayışı tevidir. Bu anlam ve kavrayış farklı zaman ve mekanlar için münasip şekilde geçerli olabilir. Böyle olmasaydı Kur'ân, sürekliliğini ve her zaman ve mekan için geçerli olma özelliğini yitirecekti. Bu genel ve kapsamlı anlam ve algılama, Kur'ân'ın her zaman için geçerliliğini korumakta ve onu daima dinamik ve canlı tutmaktadır.

Tevil kavramı için üçüncü bir tanım daha yapılmaktadır. Bu tanıma göre tevil rüya tabiridir. Bu anlamda, cezaevinde Hz. Yusuf ile birlikte bulunan iki kişi rüyalarını Hz. Yusuf'a anlatıp ondan yorumunu talep ettiler. "نَبِّئْنَا بِتَأْوِيلِهِ / Bize bunun yorumunu haber ver."² Yusuf Suresi'nde tevil kelimesinin geçtiği diğer ayetlerde de bu kelime "rüya tabiri" anlamında kullanılmıştır.

Tevil kavramı Kur'ân'da dördüncü bir anlamda da kullanılmıştır. Bu "iş ve olayların akibeti" anlamındadır. Bu aslında tevil kelimesinin sözcük anlamına yakındır. Bu anlamda İsrâ Suresi'nde şöyle denilmektedir.

وَأَوْفُوا الْكَيْلَ إِذَا كِلْتُمْ وَزِنُوا بِالْقِسْطَاسِ الْمُسْتَقِيمِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا

Ölçtüğünüzde ölçmeyi tam yapın, doğru terazi ile tartın. Bu daha hayırlı, sonuç bakımından daha güzeldir.³

İbn Teymiyye tevil kelimesi için bir diğer anlam söylemiştir. Bunu beşinci anlam olarak kabul edebiliriz. İbn Teymiyye, yazılı, sözlü ve düşünsel soyut her şeyin, gözle görülür somut varlığını o şeyin tevili olarak tanımlamaktadır. Çünkü her şeyin varlıksal dört aşaması vardır. Düşünsel

1- Seffar, Besairu'd-Derecat, s. 195.

2- Yusuf, 36.

3- İsrâ, 35.

aşama, sözlü aşama, yazılı aşama ve dış âlemdeki somutsal aşama. Bu aynı (somut) aşama, varlığın bilinen diğer üç aşamasının tevili sayılmaktadır.

Şunu da hatırlatmak gerekir ki, İbn Teymiyye'nin tevil olarak nitelendirildiğini diğer âlimler sübjektif (zihnî) aşamaların, objektif (aynî) misdak ve medlulü olarak tanımlamışlardır. Aslında bu yaklaşımlar bir şeye konulan farklı isimlerden öteye bir şey değildir. Kavramın ismini tartışma konusu yapmamak gerekir. Allame Tabatabaî de tevili olguların haricî objektif boyutu olarak nitelemektedir. İbn Teymiyye'nin yanlılıkla misdak ve medlulü tevil olarak adlandırması gibi değil. Allame'nin görüşüne göre ahkâmın ölçüleri, sorumlulukların maslahatları ve şeriatın kılavuzlukları onların tevili sayılmaktadır. Çünkü bütün hükümler ve sorumluluklar vakıaların ölçü ve maslahatlarından kaynaklanmaktadır. Yani başka bir anlamda bütün hüküm ve sorumlulukların dönüşü onların maslahat ve ölçülerinedir. Amaç ve gaye o maslahat ve ölçülerin tahakkuk bulmasıdır.

Biz burada yalnızca müteşabihata benzeyen tevili mevzubahis etmiş bulunuyoruz. Tevilin diğer anlamlarının konumuz ile irtibatı yoktur.

Şa'nî (Nev'î) Teşbih

Teşbih konusunda çok önemli bir soru gündeme gelmektedir. O da şudur; Kur'ân ayetlerindeki teşbih nispi (rölativ) mi, yoksa mutlak mıdır? Acaba Kur'ân ayetlerinin müteşabih oluşları, Kur'ân'ın zatî bir gerçeği midir ve herkes için geçerli mi, yoksa yalnızca avam için midir? Âlimler ve basiret ehli için teşbih mevzubahis midir? Yoksa ilmi yeterli olmayanlar için mi müteşabihat söz konusudur?

Bu soruların cevabı şudur; bazı ayetlerin müteşabih oluşu ne nispîdir, ne de zatî. Tam tersine nev'î ve şa'nî bir teşbih söz konusudur. Şu anlamda; bazı ayetlerin içeriği uzun, lafzı ve ibaresi ise oldukça kısa ve veciz olduğundan dolayı ayetlerin müteşabih oluşuna ortam hazırlanmıştır. Yani farklı anlam ve yorumlara açıktır. Çünkü ibare ve lafız kalıbının darlığı lafzın, derin ve geniş olan içerik ve anlamı ulaştırmada yetersiz kalması ayetin teşbih görünümü arz etmesine sebebiyet vermiştir. Genelde insanlar bu tür ayetlerle karşılaştıklarında teşbih ve tereddüt olgusuyla karşı karşıya kalırlar ve dinleyiciler zahirî anlamı tümüyle ve kolayca anlamakta zorluk çekerler. Ancak bazı insanlar bilgi donanımları ve Kur'ân'da'ki bazı lafızların şifrelerine olan vukufiyetlerinden dolayı teşbih olgusuyla

karşı karşıya kalmazlar. Bunun için Kur'an'ın teşbihi nev'idir (belli bir kesim içindir), nispidir ve mutlak değildir. Gerçek ve herkesi kuşatan bir teşbih mevcut değildir. Bunun örneklerini yerinde zikredeceğiz.

Aslî ve Arızî Teşbih

Aslında Kur'an'da aslî ve arazî olmak üzere iki çeşit teşbih söz konusudur. Aslî teşbih, lafzın anlam ve içeriğini dinleyiciye ulaştırmakta yetersiz kalmasından kaynaklanan tabii teşbihtir. Arap dili ve edebiyatındaki sözcük ve kavramların çoğu kısa ve yüzeysel olan anlamlar için münasiptir, geniş ve derin olan anlam ve içerikleri olduğu gibi muhataba ulaştırma kapasitesine haiz bulunmamaktadır. Bir yandan Kur'an'ın Arapların sözcük ve ifadeleri ile konuşma üslubunu kullanması gerekiyordu;

إِنَّا جَعَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ / Doğrusu Biz düşünüp anlamanız için onu Arapça bir Kur'an olarak indirdik.¹

Öte yandan üstün ve derin olan anlam ve içeriği dinleyiciye ulaştırmak için Arapların da yabancı olduğu kinaye, mecaz ve istiare gibi sanatları aşağıdaki ayette olduğu gibi kullanmaları lazımdı. Allahu Teala buyuruyor ki:

فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ قَتَلَهُمْ وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَىٰ وَلِيُبْلِيَ الْمُؤْمِنِينَ مِنْهُ بَلَاءً حَسَنًا إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

(Savaşta) onları siz öldürmediniz, fakat Allah onları öldürdü. Atığın zaman da sen atmadın, fakat Allah attı. Müminleri, tarafından güzel bir imtihanla denemek için Allah öyle yaptı. Şüphesiz Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.²

Bu ayette insanoğlunun naçiz gücüne işaret edilmiştir. İnsanoğlu kendi iradesiyle yaptığı işlerinde bile acizdir. Zira yaptıklarında ve amellerin-

1- Zuhruf, 3.

2- Enfal, 17. Kureyş ordusu Müslümanlarla savaşmak için ilerleyince Resulullah ellerini kaldırarak "Allahım, Kureyş senin Resulünü yalanlayan kibirli liderleriyle geldi. Allahım, bana verdiğin sözü yerine getirmeni diliyorum." diye dua etti. İki ordu karşılaşıncı yerden bir avuç toprak alıp düşman tarafına serpti. Kureyş ordusunun gözleri görmez oldu ve sonunda bozguna uğradı. Bu ayette Peygamber'in bu işine delalet edilmekte onu atanın gerçekte Allah olduğu bildirilmektedir. Zira bu bir mucizeydi ve Peygamber onu atarken Allah adına atmıştı. (müt)

de insan Allah'ın izniyle hareket eden ve işinin gerçekleşmesinde etkili olan bir takım faktörlere ihtiyaç duymaktadır. Bir başka ifadeyle insanoğlunun davranışları ilâhî meşiyet (irade) ile hareket eden bir takım faktörlere bağlıdır. O dönem Araçlarının bunu anlaması çok zordu. Bu yüzden bu ifadelerden cebr ve zorunluluk çıkarılanlar da olmuştur. Allahu Teala başka bir ayette buyuruyor ki:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَجِيبُوا لِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ إِذَا دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيكُمْ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَحُولُ بَيْنَ
الْمَرْءِ وَقَلْبِهِ وَأَنَّهُ إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ

Ey iman edenler! Size hayat verecek şeylere sizi çağırdığı zaman, Allah'ın ve Resulü'nün çağrısına uyun ve bilin ki Allah, kişi ile kalbi arasına girer. Yine bilin ki, O'nun huzurunda toplanacaksınız.¹

Dikkat edilirse bu ayet-i kerimede Allah'ın, insanın kendisi ile kalbi arasına girmesinden söz edilmektedir. Bu ifade şer'î emir ve yasaklara uymayanlar için de bir tehdit niteliği taşımaktadır. Allah'ın insan ile kalbi arasına girmesinden maksat nedir?

Ebu'l-Hasan Eş'arî ve onun ekolüne tabi olanlar bu ayetin, hayata cebrin (determinizmin) hâkim olduğuna, iman ile küfrün iradî ve isteğe bağlı olmadığına delalet ettiğini iddia edip şu yorumda bulunmuşlardır: Allah'ın kâfir olarak kalmasını irade ettiği kimse, eğer mümin olmak isterse ve iman getirirse Allah buna engel olacaktır. Aynı şekilde Allah'ın mümin olarak kalmasını istediği bir kimse hür iradesiyle küfrü seçmeye kalkışırsa, Allah bu şahsa da engel olur.

Eş'ariye mezhebinin önde gelenlerinden olan Fahr-ı Razi bu anlamı teyit ederek diyor ki: "Bu ayet cebri kabul etmeyen Mutezilelerin iddialarının aksini belirtmiştir."²

1- Enfal, 24. İnsanların hayatını düzene koyacak ve hayatlarına anlam kazandıracak şey Allah ve Resulü'nün emir ve yasaklardır. Kuşkusuz onun her emrinde bir hikmet ve hayat vardır. Bu yüzden ondan gelen her emri kabullenmek ve yerine getirmek gerekir. Ayette "Allah kişi ile kalbi arasına girer." buyruluyor. Bu bir mecazî anlatımdır. Zira kelimeler bu hakikati beyan etmekten aciz oldukları için bu metoda başvurulmuştur. Lakin başka bir ayette biz insana şah damarından daha yakınız diye buyrulmaktadır. Allah insanın kabiliyetine göre kalbini dilediği tarafa çevirir. Peygamber efendimiz şu şekilde dua ediyorlardı: "Ey kalpleri çeviren Allah! Kalbimi dinin üzerinde sabit kıl." (müt)

2- Fahr-ı Razi, Tefsir-i Kebir, c. 15, s. 147-148.

Lakin ayet başka bir şey söylemektedir. Ve insanların dikkatini inkârı mümkün olmayan bir hakikate çekmektedir. Bu ayet şöyle diyor: "Gerçek hayat, insan şer'î kanun ve kurallara boyun eğdiğinde elde edilir. Ancak bu durumda insan gerçekten yaşadığını ve hayatta olduğunu hisseder. Herkes kendi hakkına riayet edip başkalarının hak ve hukukuna tecavüz etmediği zaman hayat gerçek anlamda tahakkuk bulur. Dinî kanun ve prensiplerin hâkim olduğu ve herkesin başkalarının hakkına riayet ettiği ve sınırını aşmadığı bir toplum huzur içinde yaşar. Böylece insanlar Kur'ânî anlamda ihya edici olan hayatı yakalar. Şeriat sayesinde insan, kendi insanî ve hakikî kimliğini derk eder. Bu vesileyle insanlık topluma hâkim olur. Serkeş ve asi olan insanın yırtıcı hayvanlar gibi pest ve iğrenç istekleri uğruna yaşaması mümkündür. Böyle bir toplumda insaniyet unutulmuşluğa terk edilir. İnsan da kendisine ve kimliğine karşı yabancılaşır. Bu gibi insanların karşılaştıkları en büyük musibet işte budur. "Kendini unutmak ve insaniyetinden gafil olmak." İnsan kendi eliyle kendi öz benliğinden ve mahiyetinden uzaklaşıp hayvanlar âlemine doğru yol alabilir. İşte bu anda ayet-i kerimde dile getirilen şu hakikat gerçekleşir. Allah buyuruyor ki:

*نَسُوا اللَّهَ فَنَسَاهُمْ أَنفُسَهُمْ / Allah'ı unutan ve bu yüzden Allah'ın da ke -
dilerine kendilerini unuttuğu kimseler gibi olmayın.¹¹*

Başka bir ayette de buyuruyor ki:

*وَنُقَلِّبُ أَفْئِدَتَهُمْ وَأَبْصَارَهُمْ كَمَا لَمْ يُؤْمِنُوا بِهِ أَوْلَ مَرَّةٍ / Yine O'na iman etmedikleri
ilk durumdaki gibi onların gönüllerini ve gözlerini ters çeviririz.¹²*

Mebde ve mead, (yaratılış ve ahiret) insanın kudret ve iradesi ile âlemdeki tasarrufu, yaratılış ayetleri, mükellefiyetin nedenleri, Allah'ın sıfatlarını ve benzeri konuları ele alan ayetlerin geneli müteşabih ayetler sayılmaktadır. Zira bu husustaki manalar oldukça ulvî, derin ve geniştir. Ancak bu manaları ve içeriği dillendiren lafızlar ve sözcükler ise yetersiz ve eksiktir.

Allah'ın iradesi ve ilmi, emanet, hilafet, yerin ve göklerin insanın emrine musahhar kılınması, şefaath izni, hidayet ve delaletle ilgili ayetler müteşabih görünmektedir. Bu yüzden bu ayetler, sahih ve müstened dayanağı bulunan bir tevile ihtiyaç duymaktadırlar.

1- Haşr, 19.

2- En'âm, 110.

Arızî (sonradan oluşan) teşbih ise, İslâm'ın ilk yıllarında müteşabih olmayan ve Müslümanların ihlâs ile karşılayıp sağlıklı bir şekilde algıladıkları, mana ve maksadı herkes tarafından bilinen ve şüpheye mahal bırakmayan ayetler de vaki olmuştur.

Bu cümleden olan ayetler işin başında rahatlıkla anlaşılıyordu ve hiçbir teşbih söz konusu değildi. Fakat daha sonra felsefî ve kelamî tartışmaların yaşanması ve olgunlaşmamış ham bazı felsefî konuların Yunan felsefesinden İslâm diyarına gelip yayılması birçok ayet üzerine ipham perdesi çekip anlaşılmasını zorlaştırmıştır. Düne kadar muhkem olan ve herkes tarafından kolaylıkla anlaşılabilen ayetler bugün müteşabih ayetler zümresinden sayılmaktadır. Bazı kelimelerin ve cedel ehlinin yersiz taassupları ve çekişmeleri, herkes tarafından rahatlıkla anlaşılabilen ve kavranabilen ayetlerin müteşabih bir görünüm kazanmalarına neden oldu. Aşağıdaki ayet-i kerimeyi buna örnek olarak verebiliriz. Allahu Teala buyuruyor ki:

وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَّاصِرَةٌ. إِلَىٰ رَبِّهَا نَاظِرَةٌ / O gün birtakım yüzler aydındır. Ra -
lerine bakacaklardır.¹

Arapların yaygın kullanımında bu ayetlerden Allah'ın yüce ve ülvî dergâhına teveccüh etmek ve o mekâna bakmak anlaşılıyordu. Zemahşerî konu hakkında diyor ki: "Sevr halkından bir kız çocuğu gördüm. Öğle vakti insanlar istirahat ettiklerinde o dileniyor ve diyordu ki: Benim küçük gözlerim Allah'a ve siz halka bakıyor." Kızın burada kullandığı kelime "Nezere"dir. Ayette de aynı kelime kullanılmıştır. Bunun beklenti için bir yere bakmaktan başka bir anlamı yoktur. Arabın salim olan tabiatıyla mezkûr ayetten anladığı yukarıdaki anlamdan başka bir şey değildir. Nendense Eşarî mektebinin kurucusu olan Ebu'l-Hasan Eşarî bu ayetin yaygın olan anlamını değiştirip ayet-i celileyi "Allah'ın zatını görmek şeklinde" yorumlamıştır. O "Nazar" kelimesini; itibarî nazar, intizarî (bekleyiş) nazar ve görme nazarı olmak üzere üç farklı anlamda ele almıştır. İbret almak maksadıyla bir şeye bakmanın kıyamette yeri yoktur. İntizar (bekleyiş) anlamındaki nazar da «الى» harfiyle birlikte gelmez. Örneğin Allahu Teala Hz. Süleyman'ın dilinden buyuruyor ki:

1- Kıyamet, 22-23

وَإِنِّي مُرْسِلَةٌ إِلَيْهِمْ بِهَدِيَّةٍ فَنَاظِرَةٌ بِمَ يَرْجِعُ الْمُرْسَلُونَ / *Ben onlara bir hediye gönderip, e - çilerin ne haber ile döneceklerine bakacağım.*"¹ Bu ayette nazar, intizar (bekle-yiş) anlamında kullanılmıştır. Dolayısıyla Ebu'l-Hasan Eşarîye göre «وَجُوهٌ إِلَى رَبِّهَا نَاظِرَةٌ» ayetindeki nazar kelimesinden kasıt başka bir şeydir. Ebu'l-Hasan Eşarî'nin «إِلَى ثَوَابِ رَبِّهَا» cümlesini cümlenin takdirinde alırsak ne olur?" sorusuna verdiği cevap şudur: "Kur'ân'da bu takdir olmadan kullanılmıştır. Dolayısıyla ayetin zahiriyle yetinmek gerekir. "لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ" / *Gözler onu göremez, O ise bütün gözleri görür.*" ayet-i k - rimesinden maksat ahirette değil, dünyada zahirî gözle görmektir. Veya kâfirlerin her iki âlemde de Allah'ı görme lezzetinden mahrum oldukları kastedilmiştir."² Herhalde Ebu'l-Hasan Eşarî göz dikmek ve beklemek anlamında olan nazar kelimesinin "إلى / ila" ekiyle kullanıldığını bilmiyordu.

Arap şairi diyor ki:

إِنِّي إِلَيْكَ لِمَا وَعَدْتَ لَنَاظِرٌ / نَظَرَ الْفَقِيرِ إِلَى الْغَنِيِّ الْمُوَسِّرِ

Ben bir fakirin fedakâr bir zengine baktığı gibi

Senin vaat ettiklerine bakıyorum.

Serv kabilesinden olan dilenci kızın söylediği "Küçük gözlerim Allah'a ve siz halka bakıyor." cümlesinde de nazar kelimesi إلى / ila ön ekiyle gelmiştir.

Aynı şekilde "الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى" / *Rahman, Arş'a istiva etmiştir.*"³ ayetindeki istiva kelimesinden kasıt tedbir arşını hükümlerliği altına almaktır. "Arş" kâinatı idare ve tedbir ilmi için kinaye olarak kullanılmıştır. Aynı şekilde Kürsü kelimesi ilâhî hükümlerlik ve saltanat için kinaye olarak gelmiştir. Lakin zahir ile yetinenler bu ayetteki istiva kavramını saltanat tahtına oturmak anlamında almışlardır. Böyle bir yorum; Allah'ın cisim ve mekâna sahip olduğunu gerekli kılmaktadır. Böylesi bir düşünce ve yaklaşım ise onun kutsiyeti ve ulûhiyetiyle bağdaşmaz. O her yerde hazır ve nazır olduğuna göre belli bir mekânda nasıl saltanat tahtına kurulabilir.

1- Neml, 35..

2- el-İnabe, s. 10-19 el-Hume, s. 61-68. Eşairîlere göre müminler ahirette Allah'ı görebilirler. Şia mezhebi ise gözlerin Allah'ı görmekten aciz olduğunu ve bu ayete istinaden ahirette de görmenin mümkün olmayacağına inanmaktadır. Çünkü rüyet, hem cisim olmayı ve hem de yönü gerektirir. Yüce Allah bu durumlardan münezzehtir ve müberradır. (müt.)

3- Taha, 5.

İbn Batuta seyahatnamesinde diyor ki: "Şam camisine girdim. İbn Teymiyye minberin üstündeydi. Allah'ın cisim olduğunu söylüyordu. O, Allah'ın saltanat tahtına oturması hakkında hikâyeler anlatıyordu. Bu arada; "Ben bu minberden indiğim gibi Allah da celal tahtından iniyor." deyip bir iki basamak aşağı indi. Bunu söyler söylemez kargaşa çıktı."¹ Hâlbuki istiva kelimesi Arap örfünde hüküm ve egemenlik altına almak anlamında kullanılmıştır. Şair diyor ki:

قَدِ اسْتَوَى بُشْرٌ عَلَى الْعِرَاقِ / مِنْ غَيْرِ سَيْفٍ وَدَمٍ مُهْرَاقٍ

Buşr kan dökmeden ve kılıç kullanmadan Irak'ı hükümranlığı altına aldı.

Aynı şekilde " *يَوْمَ يُكْشَفُ عَنْ سَاقٍ وَيُدْعَوْنَ إِلَى السُّجُودِ فَلَا يَسْتَطِيعُونَ* / O gün incikler açılır (paçalar sıvanır) ve secdeye davet edilirler; fakat güç getiremezler."² ayetinde «ساق» kelimesi şiddet ve vahamet kinayesi olarak kullanılmıştır. Araplar savaş kızışığında diyorlardı ki: «وَقَامَتِ الْحَرْبُ عَلَى سَاقٍ» "Savaş şiddetlenip kızıştı." Keşfu's-Sak (incikleri açmak, paçaları sıvamak) bir işe hazırlıklı olmak ve kemeri sıkmak için kinaye olarak kullanılırdı. Eskiden insanlar bir işi yapmak istediklerinde paçalarını sıvarlardı. Mezkûr ayet kıyamet gününde işlerin zor olacağını ve kâfirlerin sıkıntılarla baş başa kalacaklarını anlatan bir kinayedir.

Zemahşerî Keşşaf tefsirinde ayeti bu şekilde yorumlamıştır. Lakin Eşariler ve tecessüm ehli (Allah'ın cisminin olduğuna inananlar) olanlar ayetin zahirini el alıp şöyle demişlerdir: "Buradaki saak deyiminden kasıt Allah'ın paçasıdır. O gün sıvanacaktır ve kâfirler secde etmekle emr olunacaklardır, lakin buna güç yetiremeyeceklerdir."

Diğer Tefsirlerde Teşbih Olgusu

Ahkâm ve teşbih hakkında birçok tefsir öne sürülmüştür. Bunların çoğu karışık, iç içe olan ve az bir farkla birbirinden ayrılan yorumlardır. Bazıları bu kavramlara konu olan medlulleri (objeleri) gösterip müteşabihler ile müphemleri birbirine karıştırmışlardır. Allame Tabatabaî bu konu hakkında kendi tefsirinde 16 yorum ve tanıma yer vermiştir. Bazıları ise daha fazla yorum ve tanıma yer vermişlerdir. Bu yorumlardan bazıla-

1- İbn Batuta'nın Seyahatnamesi, c. 1, s. 57.

2- Kalem, 42.

rına aşağıda değineceğiz. Örneğin İbn Abbas "قُلْ تَعَالَوْا أَتْلُ مَا حَرَّمَ رَبِّي عَلَيْكُمْ أَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا" / *De ki: Gelin Rabbinizin size neleri haram kıldığını okuyayım.*"¹ gibi ayetlerin muhkem ve başlarında mukattaa harfleri olan ayetlerin de müteşabih olduğunu söylemektedir.

Bazı âlimler de nasih olan ayetlerin muhkem ve mensuh olmuş ayetlerin de müteşabih ayetler olduğunu söylemişlerdir.

Başka bir yoruma göre muhkem ayetler ahkâm ayetleridir. Bunun dışında kalan ayetler ise müteşabihtirler.

Diğer bir yoruma göre muhkem ayetler geçmiş peygamberler ve ümmetlerinin kıssaları ile ilgili ayetlerdir. Müteşabih ayetler ise bu ayetlerde var olan belirsizliklerdir.²

Bazılarına göre de müteşabih ayetler Allah'ın sıfatları ile ilgili olan ayetlerdir.³

Müteşabih ayetler kıyamet gününün durumu ve o günün sıkıntı ve korkuları ile ilgili olan ayetlerdir.

Müteşabih ayetler özet olarak gelen ve içinde kapalı noktaların olduğu ayetlerdir.

Müteşabih ayetler karmaşık ve net bir şekilde anlaşılması zor mefhumlara haiz bulunan ayetlerdir. Muhkem ayetler ise mefhumları açık ve kanıtları belli olan ayetlerdir.

Müteşabih ayetler anlaşılmayan ayetlerdir. Muhkem ayetler ise bunun tam aksi anlaşılır ayetlerdir.

Müteşabih ayetler, birden fazla anlamı içinde barındıran ayetlerdir. Muhkem ayetler ise birden fazla anlamı olmayan ayetlerdir.

Müteşabih ayetler, yorumlanmaya ve açıklanmaya ihtiyaç duyan, muhkem ayetler ise yorumlanmaya ve açıklanmaya ihtiyaç duymayan ayetlerdir.

Müteşabih ayetler, kühüne (asıl mana ve maksadına) erişmenin yolu ve imkânı olmayan lakin zahirinde muhkem bir anlamı kasteden ayetlerdir.

Muhkem ayetler, herkesin anlamı hakkında ittifak ettiği, müteşabih ayetler ise anlamı ve yorumu hakkında görüş birliği olmayan ayetlerdir.

1- En'âm, 151.

2- İbn Teymiyye, c. 3, s. 169.

3- Şeyh Muhammed Abduh, el-Menar, c. 3, s. 167.

Müteşabih ayetler tefsiri zor olan, muhkem ayetler ise yorum ve tefsiri kolay olan ayetlerdir.¹

İki Ayrı Varsayım

Son zamanlarda müteşabih ayetlerin yorumu hakkında oldukça garip olan iki faraziye öne sürülmüştür.

1- Ayetullah Talagani, Kur'ân hakkında nüzulden önceki durum ve nüzulden sonraki durum olmak üzere iki halet göz önünde bulundurmıştır. Kur'ân nazil olmadan önce muhkemdir. İndikten sonraki durumu ise müteşabihtir. Yani Kur'ân'ın iki varlık aşaması vardır. İnmeden önceki varlık boyutuna tenzil denilmektedir. Nazil olduktan sonraki aşaması ise nüzul aşamasıdır. İnmeden önceki aşamada Kur'ân muhkemdir, değişmez, sabit ve geneldir. Kur'ân bu aşamada Ummu'l-Kitaptır. Bu aşamada düşünce ve algıların ötesinde olup Arapça değildir. Sabit ilkeleri ve değişmez kanunları vardır. Bu kanunlar; insan ve kâinat, mebd ve mead, (başlangıç ve sonuç) tevhid ve üstün sıfatlar, halık ve mahlûk ilişkisi, ahiret ve tekâmül menzilleri, insanın sorumluluk ve taahhütleri, genel aklî ve amelî hükümler, teorik ve pratik ayrıntılar ile ilgili kanun ve prensiplerdir. Tüm bunlar Ummu'l-Kitaptan kaynaklanmaktadır.

Bu, korunmakta olan hikmet ve hüküm dolu muhkem ve ana kitap farklı zaman ve mekânlarda, düşünce kalıplarında şartlara göre çeşitli ayetler, kelimeler, cümleler ve ayrıntılar şeklinde açıklanmış ve okunmuştur. Ayrıntılı bir şekilde inen bu ayetler muhkem ve ana kitabın kendisidir. Lakin kelime ve cümleler şeklinde insanlara inerek müteşabih olmuşlardır. Ayetullah Talagani aşağıdaki ayeti tezi için dayanak olarak sunmaktadır. Allahu Teala buyuruyor ki:

اللَّهُ نَزَّلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتَابًا مُتَشَابِهًا / Allah sözün en güzelini, birbiriyle uyumlu (benzer) ve bıkmadan tekrar tekrar okunan bir kitap olarak indirdi.²

Müteşabih ayetler sadece anlam ve maksat açısından birbirine benzeyen ayetlerle sınırlı değildir. Müteşabih ayetlerin bir özelliği de muhkem ayetlere benzemesidir."³

1- Tefsiru'l-Mizan, c. 3, s. 31-42. el-Menar, c. 3, s. 163-165.

2- Zümer, 23.

3- Kur'ân'dan Nurlar.c. 3, s. 19-20

Ayetullah Talagani'nin bu beyanında iki yanlışlık göze çarpmaktadır:

Birincisi; şüphe uyandıran ve fitne çıkaran teşbih ile benzerlik ve uyum arzeden teşbih birbirine karıştırılmıştır. Zira Âl-i İmrân Suresi'nin yedinci ayetinde müteşabih ayetler fitne peşinde koşanlar için bir koz ve bahane olarak nitelendirilmiştir. Allah'ın sıfatları, yaratılış ve marifet hakkındaki bazı ayetler bu kabildendir. Dar görüşlü insanlar bu ayetlerin anlamlarını kolayca idrak edemezler. Zümer Suresi'nin 23. ayetine gelince, bu ayet-i kerimede tüm Kur'ân ayetleri için geçerli olan bir özelliğin altı özenle çizilmiştir. Bu özellik şudur: Kur'ân'ın tüm ayet ve sureleri güzel, çekici, akıcı, maksat ve anlam açısından birbirine benzer üstün bir içerik ve belîğ bir ifade tarzına sahip bulunmaktadır. Ayetler arasında bir ihtilaf ve tutarsızlık yoktur. Bu durumun kendisi bu kelamın Allah kelamı olduğunun en büyük tasdik ve teyidi sayılmaktadır. Bu iki mefhumu birbirine karıştırmak doğru değildir. Bu gibi yorumlar, tamamen şahsî kanaat içeren bir yorumdan öteye gitmez.

İkincisi; Kur'ân'ın iki aşamada nazil olduğu varsayımı yani arşî ve ferşî boyutu, kendisiyle hiçbir irtibatı bulunmayan muhkem ve müteşabihler konusunda ele alınmıştır. Arapça olan ve Peygamberimize inen bu Kur'ân, ayetlerinin muhkem ve müteşabih olmak üzere ikiye ayrıldığını söylemektedir. Allahu Teala buyuruyor ki:

مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ / Onun (Kur'ân'ın) bazı ayetleri muhkemdir ki, bunlar Kitab'ın esasıdır. Diğerleri de müteşâbihtir.¹

Bu tezin sahibi (Ayetullah Talagani) neden bütün Kur'ân'ı ulvî merhalede muhkem ve suflî merhalede ise müteşabih varsaymıştır? Peki, insanlar muhkem ayetleri elde etmek için nasıl ulvî merhaleye ulaşabilirler? Öte taraftan müteşabih ayetlere ehil olmayanların yaklaşması yasaklanmıştır. Zira sapıklık ve fitneye neden olabilir.

2- Aslında ikinci görüş, kendi inkârcı görüşlerini İslâm ile sentezleştirerek sunmaya çalışan mülhit gruplar tarafından ileri sürülmüştür.²

İslâm dininin genel prensiplerini belirleyen ayetler muhkem ayetlerdir. Bu sağlam ve daimî olan prensipler sabit ve değişmez hükümler

1- Âl-i İmrân, 7.

2- Halkın Mücahitleri olarak kendilerini adlandıran münafık grup, İslâm ve sosyalizm birleşimi olan böylesi bir tez öne sürmüştür. (müt)

mesabesinde dirler. Hidayetin delalete, hakkın batıla ve mustazafların müstebirlere galip geleceği gibi hususlar, kalıcı hakikatler kategorisinde yer almaktadır.

Müteşabih ayetler ise temel nitelik arz etmeyen ancak temel esaslardan kaynaklanan konuları içermektedirler. Muhkem ayetler stratejik bir role sahipken müteşabih ayetler de bu stratejinin uygulanmasında taktiksel bir role sahiptir. Nitekim taktikler her zaman için değişir ve sabit kalmaz. Müteşabih ayetler ilimler havzalarında ele alınıp incelenme ve araştırma konusu olduklarında tabii, siyasi ve iktisadi ilimlerdeki ilerlemeler bu ayetlerin kabz ve bastına (açılıp daralmasına) neden olabilir. Hatta ahir zamanda bu ayetler değerini yitirip irtica nedeni olarak da gösterilebilirler.

Buna binaen hem nasih, hem de mensuh tüm ayetler müteşabih olup aşamalı ve taktiksel bir rol ifa etmektedirler. Bu yüzden Kur'ân ahkâmında henüz nesh kapısı açık bulunmaktadır.

Bu muğalatalı tezi savunanlar şöyle diyorlar: "Nesh olgusunun devam ettiğine inanmak birçok kişi için zordur. Bu zorluk tahrip edici bir muhafazakârlıktan kaynaklanmaktadır. Bu durum gericilik ve hareketsizlik asırlarında İslâm ideolojisine hâkim olmuştur. Bu muhafazakârlar neshin devamına inandıkları takdirde İslâm'ın kutsiyet ve azametinin zedeleneceğine inanıyorlar. Hâlbuki onların bu tutumu Kur'ân'ın azametine gölge düşürmekte ve Kur'ân'ın, tarihî eserler müzesinde yer almasına neden olabilir."¹

Bu faraziye üzerinde dikkatlice düşünürsek; şeriatın temel kanun ve kurallarıyla teferruatının, Kur'ân'ın muhkem ve müteşabihi olarak ele alındığını göreceğiz. Yani konular birbirine karıştırılmıştır. İlmi dilde buna halt-ı metalib denilir.

İslâm şeriatını değişmez temel prensiplere sahiptir. Zaman ve mekân şartlarının değişmesiyle değişen tüm fer'î hükümler bu sabit kurallar ışığında saptanır. Zaman ve mekân şartlarına vakıf olan bir fakih bu temel kurallar çerçevesinde mevcut siyasî, iktisadî toplumsal hareketler ve gelişmeleri ele alıp değerlendirmeli ve bu kurallar çerçevesinde bu hareketlerin doğruluğu ve yanlışlığını, fayda ve zararlarını teşhis edip İslâmî hükümleri açıklamalıdır.

1- Çegûne Kur'ân Biyamûzîm (Kur'ân'ı Nasıl Öğrenelim), s. 21-56.

Bu gelişim ve değişim zamanın bir gereği ve içtihadın da bir sonucudur. Bunun nesh olgusu ile uzaktan yakından bir ilişkisi yoktur. Zira nesh olgusu genel olan ahkâmda ortaya çıkar. Yoksa ayrıntı ve teferruatta değil. Ayrıca bu değişim ve gelişimin Kur'ân'ın temel kurallarında yeri yoktur. Zira bunlar değişmeyen genel hükümlerdir. Aslında Kur'ân'da değişebilen temel hükümler ve prensipler yoktur. Kur'ân tüm içeriğiyle payidar ve bakidir.

Neden Kur'ân'da Müteşabih Ayetler Vardır?

Teşbih (benzerlik) faktörlerinin açıklık kazanması ve Kur'ân'da iki çeşit teşbihin olduğunun gün ışığına çıkmasıyla yukarıdaki sorunun cevabı da verilmiş olur. Müteşabih ayetlerin bazıları İslâm'ın ilk yıllarında Arapların yaygın üslup ve edebiyat anlayışlarına göre mefhumları açık olan ve sonradan müteşabih olmuş ayetlerdir. Bu ayetler, muhtelif İslâmî fırkaların başta kelamî konuları olmak üzere fikrî ve itikadî meselelerde ki tartışmalarından ve çekişmelerinden dolayı teşbih felaketinden nasiplerini almışlardır.

Diğer bazı müteşabih ayetler ise zaten Kur'ân'da vardır ve bunların varlığı da çok normal bir şeydir. Bu tür teşbihler, yüzeysel anlamlar için konulan Arap kelimeleriyle derin ve engin manaların ifade edilmesi sonucu oluşmuşlardır. Yani Kur'ân'ın ulvî anlamları beyan etmek için hem avam halkı ve hem de ulemayı ikna etmesi gerekiyordu. Bu yüzden, daha çok hitabe ve burhan yöntemlerini birleştirip meşhurat ve yakiniyattan düzenli bir birliktelik meydana getirmiştir. Görünümleri itibariyle birbirlerinden farklı olmalarına rağmen bu iki edebî yöntem arasında düzenli bir uyum oluşturmuştur. Bu durumun kendisi Kur'ân'ın mucize olmasının delillerinden biri sayılmaktadır.

Endülüslü İbn Rüşd -meşhur filozof- (öl. 595) konu hakkında diyor ki: "İnsanlar şeriat ile olan ilişkilerinde üç gruba ayrılırlar:

Birinci grup: İlâhî hikmeti derk eden, tefekkür sahibi düşünceli insanlardan meydana gelir. Bunlar herhangi bir olayla karşılaştıklarında sabreder ve metanetli davranırlar.

İkinci grup; toplumun çoğunluğunu meydana getiren avam halktır. Bu grubun fertlerinin ilim ve bilgiyle o kadar ilişkisi olmayabilir, ama saf tabiatları, temiz niyetleri ve nuranî bir gönülleri vardır.

Üçüncü grup; bu iki gurubun ortasında yer alır. Bunlar ne âlimdirler, ne de kendilerini avam halktan kabul ederler. Kendilerini herkesten üstün ve âlimler sınıfından bilirler. Hâlbuki ortaya çıkıp kendilerini gösterme liyakatine sahip değillerdir."

İbn Rüşd sözlerinin devamında diyor ki: "Benzerlik sadece üçüncü grup için söz konusudur. Zira âlimler kendi ilimleri sayesinde ve hakikatlere ulaşma yolunda kendilerine layık olan metaneti gösterdiklerinden ilmî süreçlerinde teşbih olgusuna duçar olmazlar. Avam tabakası sahip olduğu saf ve sade zihinle asla şeriatın öğretileri hususunda şüpheye düşmez. Zira lafızların ve tabirlerin zahirleriyle iktifa edip kaygı ve tedirginlik duymazlar."

İbn Rüşd diyor ki: "Şeriatın öğretileri güzel ve leziz yemek gibi sağlıklı bedenler ve temiz tabiatlı insanlar için yararlıdır. Bu her ne kadar kimi insanlar için zararlı olsa da salim bir tabiata sahip olan halkın çoğu için faydalıdır." Nitekim Allahu Teala buyuruyor ki:

وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ / O, fasıklardan başkasını saptırmaz.¹

Yani doğal beşerî tabiatları ve pak fitratlarını elden vermiş olan insanlardan başka kimse ilâhî öğretinin gölgesi altında sapıtıp yoldan çıkmaz. Bu durum bazı ayetlerde de beyan edildiği üzere sadece bazı insanlar için tahakkuk bulur. Bazı ayetlerde madde âleminde benzeri olmayan, hisler ve duyular ötesi âlemden söz edilmekte ve bu âlemin hakikatini bir parça olsun mefhum kılmak için insanların idrak edebileceği şeylerden misaller ve deliller getirilmiştir. Bazı insanlar bu ayetlerin zahirlerine bakıp ayetlerde beyan edilenlerin hakikatin kendisi olduğunu zannettiklerinden hayret ve şüphe içinde kalmışlardır. Bu gibi müteşabih ayetler şüpheye neden olurlar. Ancak böyle bir durum âlimler ve avam halk için geçerli değildir. Zira bunlar temiz ve iyi bir mizaca sahip olduklarından iyi yiyecek kendileri için yararlıdır. Lakin bu iki grup dışındaki insanlar hastadır ve bunlar temiz bir mizaca da sahip değillerdir. Dolayısıyla yemek her ne kadar güzel ve leziz olsa da bundan lezzet alıp faydalanamazlar. Nitekim Allahu Teala buyuruyor ki:

فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَنْجٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ

1- Bakara 26.

Kalplerinde eğrilik olanlar, fitne çıkarmak ve onu tevil etmek için ondaki müteşabih ayetlerin peşine düşerler.¹

İbn Rüşd diyor ki: "Bunlar kelimî mekteplerin sahipleri ve cedel ehlinin öncüleridirler." Başka bir yerde diyor ki: "Şeriat, öğreti ve programında hem avam tabakasının yararlanabileceği, hem de âlimlerin kabul edeceği bir yöntemi benimsemiştir. Kur'ân bu yüzden her iki grubun da idrak edebileceği tabirler ve lafızları kullanmıştır. Avam halk ayetlerin zahirleriyle yetindiklerinden ayetlerde anlatılmak istenen şeyin ayette belirtilen misal veya buna yakın bir şey olduğu kanısına sahip olurlar. Dolayısıyla bununla yetinip daha ileri gitmezler. Âlimler ise misallerde gizli olan hakikatleri algırlar."

Örneğin "Nur" duyular âlemindeki en üstün varlık kabul edildiğinden dolayı, Allahu Teala varlığını insanlara bir parça olsun tefhim ettirmek için nurdan örnek vermiş ve buyurmuştur ki: "اللَّهُ نُورُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ / Allah, göklerin ve yerin nurudur."² Ayetteki tasavvur avam halk için hisler ötesi varlıkları algılamaya imkânı sağlamıştır. Yani avam halk bunları hayal kuvvesinin yardımıyla algıladığından kabullenmesi daha kolay olacaktır. Şeriat, Allahu Teala'nın sıfatlarını beyan ederken şek ve şüpheye gidecek olan tüm yolları kapatmıştır. Dolayısıyla Allah nurdur, nurdan bir hicabı vardır ve kıyamet gününde müminler günün içinde güneşi gördükleri gibi Allah'ı görürler... gibi ifadeler avam halkın zihninde hiçbir şekilde şüphe uyandırmamakta ve halk bu ifadelerin zahirlerini şek etmeden kabul etmektedirler.

Aynı şekilde âlimler arasında da şüphe uyandırmamaktadır. Zira onlar bu gibi anlatım ve tanımlamalardan kastın bilgi ve yakini artırmak olduğunu bilirler. Hatta eğer avam halka bu tabirler zahirden başka bir şey değildir ve hakikat bunlardan başka bir şeydir denilirse bile halk bunları kabul etmez. Zira halkın tasavvuruna göre duyularla algılanmayan hiçbir şey yoktur ve duyularla algılanmama yoklukla eşittir. Örneğin; eğer avam halka cismi olmayan bir varlığın olduğu ve bu varlığın bütün cismanî özelliklerden soyutlandığı, bilhassa bu varlığın âlemin içinde olmamakla birlikte âlemin dışında da olmadığı ne yukarıda ne de aşağıda olduğu söylendiğinde, bu avam insanların hayal kuvvesi faaliyetten geri kalır ve

1- Âl-i İmrân, 7.

2- Nur, 35.

işlemez hale geldiği için böyle bir varlığı salt yokluk zannedecektir. Nitekim şeriat da cisim oluşu nefy etmiyor. Sadece diyor ki:

لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ / O'nun benzeri gibi olan hiç bir şey yoktur. O, işitendir, görendir.

لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ / Gözler onu görmez; O gözleri görür, O latif ve her şeyden haberdardır¹

İbn Rüşd diyor ki: "Eğer dikkat edersen şeriat, halkın anlaması ve kabul etmesi için bu gibi misal ve tabirlerle konuyu anlatmakla birlikte âlimleri bu gibi tabirlerin sırlarıyla aşına kılmış ve bunların hakikatlerini kendilerine göstermiştir."²

Hissedilmeyenin hissedilene benzetilmesinde Hak Teala'nın zatını tamamen gösterebilecek en güzel örneğin "nur" olduğu ve kendisinin nura benzetilmiş olduğu apaçıktır. Çünkü O, zahir olan ve her şeyin zühuru (açığa çıkışı), kendisine bağlı olan hakikattir. Başka bir ibareyle o varlık âleminde en belirgin varlık olmakla birlikte hakikati de gözlerden en irak varlıktır. Hiç kimse onun hakikatının künhüne vakıf olmamış ve ona yol bulamamıştır.

Allah'ın zatına has olan bu gibi sıfat ve vasıflar için madde ve duyular âleminde nurdan daha iyi bir teşbih bulunamaz. Fahr-ı Razi, Şeyh Muhammed Abduh ve Allame Tabatabaî, İbn Rüşd'ün bu konudaki yöntemini benimsemişlerdir.³

Müteşabihlerin Tevilini Kim Bilir?

Bu soru iki şekilde sorulabilir:

1- Kur'ân'ın konuyla ilgili tabirinin zahirî anlamı nedir?

2- Acaba genel olarak araştırmacılar müteşabih ayetlerin anlamlarına vakıf olma imkânına sahip midirler?

Allame Tabatabaî ayetin zahirinden münhasır olma hükmü çıkarılmış ve müteşabih ayetlerin tevil hakkındaki bilginin sadece Allah'a ait

1- Şûra, 11.

2- İbn Rüşd, Menahicu'l-Edille, s. 89, 96, 96, 107.

3- Tefsir-i Kebir, Fahr-ı Razi, c. 7, s. 172, Reşit Rıza Tefsiri'l-Menar, c. 3, s. 170, Allame Tabatabaî, Tefsiri'l-Mizan, c. 3, s. 58-62.

olduğu ve başkalarının buna tabi olmak dışında başka seçeneklerinin olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Ancak müteşabih ayetlerin zahiri bir yana, bu konuda çaba gösteren araştırmacılar için müteşabih ayetlerde gizli olan hakikatlere ulaşma yolu açık olmalıdır. Bu, Allame Tabatabaî'nin konu hakkında öne sürmüş olduğu nazariyesidir. Şimdi bu nazariyeyi beyan edeceğiz:

İlâhî maârifin hazinesi sayılan Kur'ân'ın gizli hakikatlerine ulaşmak için gidilen yolun kapalı olmasının kabul edilecek bir şey olmadığı kesindir.

أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ أَمْ عَلَى قُلُوبٍ أَقْفَالُهَا / Kur'ân'ın (anlamını) düşünmüyo - lar mı? Yoksa kalpler(inin) üzerinde kilitleri mi var.¹

Bu ayet, bu sanıya açık kapı bırakmamaktadır. Eğer Kur'ân'da hiç bir Müslümanın, hiçbir âlimin, Peygamber'in (s.a.a) ve İmamların bütün muhtevasını bilmedikleri ayetlerin var olduğunu farz edersek, bu durumda ilâhî hikmet zan altında kalır ve anlaşılması mümkün olmayan ayetlerin insanlara inmesinin ne anlam ve hikmeti olduğu konusunda büyük bir soru işaretiyle karşı karşıya kalırız. Ebediyete kadar beşerin hidayeti ünvanıyla nazil olan bir kitapta hiç kimsenin hatta Resulullah'ın bile anlayamayacağı kapalı durumların olması nasıl mümkün olabilir? Kesinlikle bu ihtimal muhal ve ilâhî hikmete binaen imkânsızdır.

Allame Tabatabaî ayet hakkında diyor ki: "وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ / *İlimde derinleşmiş olanlar diyorlar*" bu bir başlangıç cümlesidir, öncekine atfedilmemiştir. Zira bu cümle, kendisinden önceki cümle yani: "فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ / *Kalplerinde bir eğrilik olanlar*"² ayetinin karşıtıdır. Dolayısıyla ayetin takdiri şu şekildedir: "فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ... وَأَمَّا الرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ فَيَتَّبِعُونَ أَمَّا بِهِ" Bu iki grup arasındaki fark; birinci grubun kötü niye - lerle müteşabih ayetleri ele almaları, ikinci grubun da temiz kalp ve iyi niyetlerle müteşabih ayetlere yaklaşmaları ve bu ayetler karşısında teslim olmalarıdır.

Buna ilave olarak eğer «و» vav harfi atıf (bağlaç) harfi olursa ilimde derinleşmiş olanların müteşabih ayetlerin tevlini bilmeleri ve bu grubun en bariz ferdi olan Peygamber'in (s.a.a) isminin ayrı olarak zikredilip: "وَمَا

1- Muhammed, 24.

2- Âl-i İmrân, 7.

يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّسُولَ وَالرَّاسِحُونَ فِي الْعِلْمِ / Tevilini bilmezler, ancak Allah ve R - sulullah ve ilimde derinleşmiş olanlar" denilmesi gerekir.

Zira risalet makamının böyle bir gereksinimi vardır ve birçok yerde de Peygamber'in (s.a.a) ismi ayrı olarak zikredilmiştir. Örneğin:

"أَمَّنَ الرَّسُولُ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ وَالْمُؤْمِنُونَ" / Peygamber, Rabbi tarafından kendisine indirilene iman etti, müminler de"¹ ve "وَهَذَا النَّبِيُّ وَالَّذِينَ آمَنُوا" / Ona uyanlar, bir de bu peygamber."² ve buna benzer diğer ayetler...

Ayetin zahirine göre tevil ilmi her ne kadar Allah'a mahsus olsa da diğer bazı deliller bunun istisnalarının bulunduğunu göstermektedir. Ve bu iki husus arasında çelişki mevzubahis değildir. Nitekim gayb ilminin Allah'a mahsus olduğunu belirten ayetler, "عَالِمِ الْغَيْبِ فَلَا يُظْهِرُ عَلَى غَيْبِهِ أَحَدًا إِلَّا مَنْ" / O, gaybı bilendir. Seçtiği resullerden başka kiç kimseye gaybını bildirmez."³ ayetiyle istisna kılınmıştır.

Bu ayet ilimde derinleşenlerin sadece bir vasfını beyan etmiştir ve bu insanların bu gibi ayetler karşısında şüpheye düşmeyip hakka teslim olduklarını vurgulamaktadır. Ancak zikredilen başka deliller ve nedenlere binaen ilimde derinleşenlerin müteşabih ayetlerin tevilini bildikleri ve Kur'ân'ın gizli hakikatlerine ulaşma imkânına sahip oldukları ispatlanmış bulunmaktadır.⁴

Fahr-ı Razi, ayetteki "Vav" harfinin atıf harfi olarak kabul edilmesinin Kur'ân'ın, fesahatiyle bağdaşmadığını söylemektedir. Eğer ayette atıf olsaydı «يَقُولُونَ أَمَّا بِهِ» cümlesinin «وَهُمْ يَقُولُونَ» şeklinde hal ve durum ifadesi olan "Vav" harfiyle gelmesi gerekiyordu veya «وَيَقُولُونَ» şeklinde olmalıydı.⁵

Bu hususta söylenenlerin tümü bu kadar; ancak aşağıdaki hususları da göz ardı etmemek gerek gerekir:

1- «أَمَّا» tafsil (açıklama) harfidir, illa da cümlenin diğer zıt şıkkının getirilmesi gereği yoktur. Zira iki zıt şıktan biri getirildiği zaman diğeri aşikâr olur ve getirilmesine gerek kalmaz. "حَدْفٌ مَا يُعْلَمُ جَائِزٌ" / Malumun hafızı caizdir." Arapçada ve bilhassa Kur'ân'da sözün kısaltılması icaza

1- Bakara, 285.

2- Âl-i İmrân, 68.

3- Cin, 26-27.

4- bk. Allame Tabatabaî, Tefsiru'l-Mizan, c. 3, s. 26-27.

5- Fahr-ı Razi, Tefsir-i Kebir, c. 7, s. 177.

mucip olduğundan dolayı bu makul ve makbul bir yöntemdir. Nisâ Suresi'nde deniliyor ki:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمْ بُرْهَانٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكُمْ نُورًا مُبِينًا فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَاعْتَصَمُوا بِهِ فَسَيُدْخِلُهُمْ فِي رَحْمَةٍ مِنْهُ وَفَضْلٍ وَيَهْدِيهِمْ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمًا

Ey insanlar! Rabbinizden size kesin bir kanıt (burhan) geldi ve size apaçık bir nur (Kur'ân) indirdik. İşte Allah'a iman edenler ve O'na sarılanlar, onları kendisinden olan bir rahmetin ve bir fazlın içine yerleştirecektir ve onları kendisine varan dosdoğru bir yola yöneltip-iletecektir.¹

Kasas Suresi'nde asi milletlerin akıbetleri hatırlatıldıktan sonra salihler hakkında deniliyor ki:

"فَأَمَّا مَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَعَسَىٰ أَنْ يَكُونَ مِنَ الْمُفْلِحِينَ" / *Ancak kim tevbe edip iman eder ve salih amellerde bulunursa artık kurtuluşa erenlerden olmayı umabilir.*"²

Cin Suresi'nde salih kulların özellikleri beyan edildikten sonra fasıklar için deniliyor ki:

"وَأَمَّا الْقَاسِطُونَ فَكَانُوا لِجَهَنَّمَ حَطَبًا" / *Hak yoldan sapanlar ise cehenneme odun olmuşlardır.*"³

Bütün bu örneklerde konu açık ve net olduğundan ikinci şıkkın zikredilmesinden sakınılmıştır.

Başka bir görüşe göre bazen, cümlenin zıt şıkkının zikredilmesi veya mukadder (gizli) tutulmasına gerek kalmıyor. Nitekim şair, kaçmayı kalmaya tercih eden Benî Abduşşems kabilesini yererken diyor ki:

Amma savaşa gelince sizler savaş ehli değilsiniz.

Ancak kabilelerin kenarında hareket edersiniz

2- "فِي قُلُوبِهِمْ" / *İlimde derinleşmiş olanlar*" cümlesi, "وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ" - *kalplerinde eğrilik olanlar*" cümlesinin zıddı olamaz. Zira bu iki masat arasında mutekabil bir ilişki yoktur. Devinimli bir mizaca ve kötü bir kalbe sahip olan insanların karşısında iyi bir mizaca ve sakin bir kalbe sahip insanlar yer alırlar. Âlimlerin ve hakikî ilimleri arayanların karşısında

1- Nisâ, 174-175.

2- Kasas, 67.

3- Cin, 15.

cahiller ve ilimden uzak insanlar yer alırlar. Buna binaen yukarıdaki iki maksad birbirinin zıddı olamazlar.

3- Konunun hükme uygun olması babından " *وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ / İlimde derinleşmiş olanlar diyorlar*" cümlesi için yapılan niteleme, ilim ve bilgiye uygun olmalıdır. Zira eğer ilimde derinleşenler cümlesinden maksad bilmeden teslim olmayı vurgulamak ise, bu durumda imanda ihlâs konusunun gündeme getirilmesi lazımdı. Çünkü saf imanın gereksinimi mutlak teslimiyettir. Lakin ilim ve bilginin gereksinimi, bilmeden teslim olmamak için araştırmak ve incelemektir. Hülasa konunun hükme uygunluğu kuralı gereğince bu tür yüce ve ulvî haberlerin bilinenlerle bir muna-sebetinin olması gerek, bilinmeyenlerle değil.

4- Neden Resul-i Ekrem'in adı ilimde derinleşenler grubundan ayrı zikredilmemiştir? Bu sorunun cevabında şunu söylememiz gerekir: Neden ayrı zikredilsin? Bazı ayetlerde isminin ayrı zikredilmesi bütün ayetlerde ayrı zikredilmesini mi gerektirir? "Bu, lazım olmayanın gerekli kılınmasıdır." Bunun hiçbir gereği yoktur. Grupsal övgünün olduğu birçok ayette Resul-i Ekrem'in adı ayrıca zikredilmemiş ve övülen grup ile birlikte anılmıştır. Örneğin Allahu Teala Âl-i İmrân Suresi'nde buyuruyor ki:

" *شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَالْمَلَائِكَةُ وَأُولُوا الْعِلْمِ قَانِمًا بِالْقِسْطِ / Allah, adaleti koruyarak kendisinden başka ilah olmadığına şahiddir. Melekler ve ilim sahipleri de şahittir.*"¹ Bu ayette, Resul-i Ekrem kesinlikle Hak Teala'nın vahdaniyetine şahit olan ilim erbapları zümresindedir. Bu gibi groupsal övgünün olduğu birçok ayette Resul-i Ekrem de grup içinde mahfiller meşalesi ünvanıyla anılmıştır ve bu kabil ayetler oldukça fazladır.

5- " *يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ / Biz ona iman ediyoruz derler...*" cümlesi şimdiki zaman kipiyle gelmiştir. Hal ve durum ifadesidir. Sağlam ve sabit bir imanın göstergesi olan bu durum, müteşabih ayetlerdeki gizli hakikatlere ulaşmak için ilâhî hikmeti göz önünde bulundurarak zahmete katlanma nedeni olmuştur. Zira bu insanlar ilim ve bilgi ehli oldukları için müztarip olmazlar, müteşabih ayetler karşısında kaygılanmaz ve vesveseye kapılmazlar. Bunlar, muhkem ayetlerin sadır oldukları aynı kaynaktan müteşabih ayetlerin de nazil olduğunu düşünürler. Bu yüzden lafızların zahirinin göstermediği bazı şeylerin perde arkasında olması gerektiğini bilirler. Bu hassas

1- Âl-i İmrân, 18.

noktadan araştırma ve inceleme eğilimi başlar ve arayanlar sonunda istediklerine ulaşırlar. Dolayısıyla bu ek cümle, bilinenlere doğru başlayan hareketin başlangıç noktasını gösterir ki, ilimde derinleşenler bu yolla müteşabih ayetlerin tevilini elde ederler.

6- Hal cümlesi eğer şimdiki zamanın olumlu fiili ile başlarsa "و" Vav harfinden arî olmalıdır. İbn Malik diyor ki:

Bir cümlenin başlangıçcı muzari fiili ile sabitleşirse.

Bünyesinde zamiri taşıdığından Vav'dan ari olur.

Fahr-ı Razi dışındaki bütün âlimler ve edebiyatçılar «يَقُولُونَ أَمَّنَّا» cümlesinin, hal cümlesi olduğu konusunda hemfikirdirler. Sözü ediplerin beyanına muhalif olan Fahr-ı Razi'nin, bu sözleri nereden çıkardığı belli değildir. Örneğin Zemahşerî *Keşşaf* adlı tefsir kitabında (c. 1, s. 338), İbn Kuteybe *Tevil* kitabında (s. 72), Ebu'l-Beka *İmla* kitabında (c.1, s.124), Seyyid Murtaza *Emali* kitabında (c.1, s. 431-442), Zerkeşi *Burhan* kitabında (c. 2, s. 73), Tabersî *Mecmau'l-Beyan* kitabında (c. 2, s. 410), Şeyh Muhammed Abduh *el-Menar* kitabında (c. 3, s.167) ve diğer ilim ve edebiyat öncüleri mezkûr cümleyi hal cümlesi şeklinde kabul etmişlerdir.

7- Eğer "وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ" / *İlimde derinleşmiş olanlar diyorlar*" cümlesini müstenife (başlangıç) cümlesi kabul etsek bile bu müteşabih ayetlerin tevilinin herkese kapalı olduğunu ve Allah'tan başka kimsenin bunların tevilini bilmediğine delalet etmez. Zira "وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ" / *Tevilini bilmezler ancak Allah bilir*" cümlesindeki sınırlama izafi olup selbi ve olumsuz boyutu kastedilmektedir. Örneğin "لَا حُكْمَ إِلَّا لِلَّهِ" / *Hüküm ancak Allah'ındır*" "لَا مُؤْتَرٌ" / *Allahtan başka kimse vücutta müessir değildir.*" "لَا يَعْلَمُ الْغَيْبَ إِلَّا اللَّهُ" / *Allahtan başka kimse gaybi bilmez*"... vb. ayetlerde sıfatlar başkalarından kaldırılmıştır ve Allah ile sınırlandırılmıştır. Nitekim Allahu Teala buyuruyor ki: "عَالِمِ الْغَيْبِ فَلَا يُظْهِرُ عَلَىٰ غَيْبِهِ أَحَدًا إِلَّا مَن ارْتَضَىٰ مِنْ رَسُولٍ" / *O bütün gaybi bilir, fakat gaybına kimseyi apaçık vakıf kılmaz Ancak, bildirmeyi dilediği bir elçiye bildirir.*"¹ ayeti ile "لَا يَعْلَمُ الْغَيْبَ إِلَّا اللَّهُ" / *Allah'tan başka kimse gaybi bilmez*" ayeti arasında bir çelişki yoktur.

Hekim olan Allahu Teala'nın yol gösterici ve hidayet kılavuzu olması maksadıyla insanlara bir kitabı sunup sonradan insanlara, bu kitabın içinde anlaşılmayan bazı pasajlar vardır ve bunların hakikatine ulaşmak herkesin

1- Cin, 26-27.

işi değildir demesi belagatin hilafıdır. Hekim olan bir varlığın böyle bir sözü söylemesi mantıklı değildir. Lakin bu kitabın içinde bazı pasajlar vardır ki zahiri itibariyle kötü kalpli insanların suistimallerine neden olabilir. Bunları algılamaya neden olacak kilit bizim elimizdedir ve insanlar ancak bizim tarafımızdan ona yönlendirilirler demesi mantıklıdır. Dolayısıyla ayetteki sınırlamanın sadece selbi (nefy) boyutu vardır, tevil ilmini fakat ve fakat kötü düşünceli ve kötü kalpli insanlardan selbetmektedir.

Müteşabih Ayetlerden Örnekler

Daha önce Kur'ân ayetlerindeki teşbihlerin aslî ve arazî olmak üzere iki çeşit olduğunu belirtmiştik. Aslî teşbih; kısa tabirlerin uzun manaları ifade etmedeki yetersizliğinin şüpheye sebep olmasıdır. Bu ayetler daha çok dinin ve ulûhiyetin bilgisi ve bilinen maarifler hakkındadır. Bu kabil müteşabih ayetlerin sayısı, Kur'ân'ın bütün ayetlerine oranla azdır. Ümmü'l-Kitap olan muhkem ayetler ile Peygamber ve Ehlibeyt İmamları'nın hadisleri ve selef-i salihin sözlerine müracaat edilerek bu ayetlerdeki teşbihler anlaşılabilir olur.

Kur'ân'daki teşbihlerin geneli arazîdir. Kur'ân'ın nüzulü döneminde ve sonrasında ortaya çıkan farklı mezhep, akide ve düşünceler kendilerine dayanak bulabilmek için Kur'ân'a müracaat etmiş ve düne kadar muhkem olan ayetleri kendi tefsirleriyle müteşabih kılmışlardır. Bugün müteşabih olarak kabul edilen ayetlerin çoğu bu kabildendir. Bu iki grup ayetlere *Kur'ânî İlimler* kitabının üçüncü cildinde, "Kitabın Müteşabihleri" bölümünde değinip örneklerini zikretmişizdir.

Cemal ve Celâl Sıfatları

Allah'ın iki çeşit sıfatları vardır. Birincisi Zat-ı Ahad'ın sahip olduğu kemalî sıfatlar olan cemalî veya subutî sıfatlardır. Diğerleri Hak Teala'nın bunlara sahip olmaktan beri olduğu, bu yüzden kendisine tenzihiye sıfatları da denilen selbî veya tenzihî sıfatlardır.

Allahu Teala'nın cemal ve celal sıfatlarıyla vasıflandırılması veya vasıflandırılmaması hakkında kelim ehli olan Mutezile ve Eşariye arasında ihtilaf vardır. Mutezililer Hak Teala'nın zatını herhangi bir sıfatla vasıflandırmayı reddetmişlerdir. Zira vasfın gereksinimi Hak Teala'nın zatının vasıfların başlangıcıyla mukarenet (eşlik) etmesidir. Bir başka ifa-

deyle sıfatların da ezeli olması icap eder. Aynı şekilde insan herhangi bir sıfatla vasıflandırıldığı zaman vasfın başlangıcı zatına arız olur. Böylelikle zat ve vasıf birliktelik arz eder. Örneğin ilmin zatına arız olduğu kimseye âlim denilmektedir. Oysa Hak Teala'nın zatı her türlü hadis arazdan (sıfat ve keyfiyet) veya onlarla ezeli beraberlikten münezze ve müberradır. Kur'ân ve hadislerde zikredilen sıfatların gaye ve neticesi göz önünde bulundurulduğu zaman bu tür sıfatlandırmaların hakikî olmadığı anlaşılır.¹ Yani eğer Allah'ı ilim sıfatıyla vasıflandırıp O her şeye âlimdir dediğimizde şunu kastediyoruz: Bu sıfatla vasf olunmak Allahu Teala'ya hâsıl olduğundan hiçbir şey Allah'a gizli değildir. Zira var olan her şey Allah'ın huzurundadır. Yoksa bu sıfatın mebdesi (kaynağı) hakkın zatı için arız olmamış ve birliktelik onun için söz konusu değildir. Aynı şekilde kudret, hayat, hikmet ve hatta irade, rıza vb. diğer bütün sıfatların netice ve gayesi göz önünde bulundurulduğu zaman zatın sıfata yaklaşması gibi bir durumun söz konusu olmadığı anlaşılır.

Eşariler bu yöntemi benimsememiş ve bunu delilden arî bir çeşit şahsî tefsir ve tevil kabul etmişlerdir. Diyorlar ki: Kur'ân'ın zahirine riayet edilmesi gerekir ve hiçbir şekilde Kur'ân'ın şahsî tefsir ve tevili doğru değildir. Allahu Teala kendisini bu sıfatlarla vasf etmiş ve halkın diliyle konuşmuştur. Dolayısıyla bu tavsif (sıfatsal niteleme) çağdaş örfün algıladığı mefhum ve anlamda olması gerekir. Nitekim âlim vasfı Allah'a atfedildiği gibi, o günün Arap örfünde Allah dışındaki varlıklar için de kullanıldığından dolayı zatın sıfatların başlangıcıyla olan birlikteliğini göstermektedir.

Eşarî diyor ki: "Allahu Teala zatının ilimle olan birlikteliğinden dolayı âlimdir, zatının kudretle olan birlikteliğinden dolayı kadirdir." O bu sözünü aşağıdaki ayetlere dayandırmaktadır.

فَاعْلَمُوا أَنَّمَا أُنزِلَ بِعِلْمِ اللَّهِ / Bilin ki o (Kur'ân) ancak Allah'ın ilmiyle indirilmiştir.²

لَكِنَّ اللَّهَ يَشْهَدُ بِمَا أَنْزَلَ إِلَيْكَ أَنْزَلَهُ بِعِلْمِهِ / Fakat Allah, sana indirdiğini kendi i - miyle indirmiş olduğuna şahitlik eder.³

1- Allah'ın sıfatları hakkında hedefi göz önünde bulundur ve sıfatın başlangıcını (kaynağını) terk et, demişlerdir.

2- Hud, 14.

3- Nisâ, 166.

وَمَا تَحْمِلُ مِنْ أُنْثَىٰ وَلَا تَضَعُ إِلَّا بِعِلْمِهِ / Allah'ın ilmine dayanmadan hiçbir dişi ne hamile kalır, ne de doğurur.¹

وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ / Onlar O'nun ilminden, kendisinin dilediği kadarı - dan başka bir şey kavrayamazlar.²

أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّ اللَّهَ الَّذِي خَلَقَهُمْ هُوَ أَشَدُّ مِنْهُمْ قُوَّةً / Onlar kendilerini yaratan Allah'ın, onlardan daha kuvvetli olduğunu görmediler mi?³

إِنَّ اللَّهَ هُوَ الرَّزَّاقُ ذُو الْقُوَّةِ الْمَتِينُ / Şüphesiz rızık veren, güç ve kuvvet sahibi olan ancak Allah'tır.⁴

Eşarî diyor ki: "Allah bu ayetlerde ilim ve kudret sıfatlarının kaynağını kendisi için sabit ve zatına yakın bilmiştir. Böylelikle kendisini âlim ve kadir sıfatlarıyla vasıflandırmıştır." Eşarî buna ek olarak, Hayy vasfının hayat kelimesinin türevi, âlim kelimesinin ilim ve kadir kelimesinin ise kudret kelimesinden türediğini söylüyor ve şöyle devam ediyor: "Acaba bu vasıflar herhangi bir mefhumun göstergesi midir? Yoksa sadece muhtevassız vasıf mıdır? Şüphesiz ikinci ihtimal kabul edilemez. Sonuç itibarıyla bu vasıflar Arap örfünde yaygın olduğu şekliyle kendi mefhumlarının beyan edicisidir."

Ancak bu ayetlere istinat etmek muğalâttır. Zira bu ayetlerde sadece Hak Teala'nın zatının ilim ve kudreti işlenmiş ve asla mukaddes zatın, ilim ve kudret sıfatlarının mebdesi ile birlikteliği dile getirilmemiştir. Buna ilave olarak Mutezililer asla Allahu Teala'nın ilim, kudret ve hayat sıfatlarını reddetmemişlerdir. Sadece Mukaddes Zatın bu sıfatların mebdesi ile olan birlikteliğini kabul etmemişlerdir. Yoksa bunlar zaten Allah'ı âlim, kadir ve hayy olarak biliyorlar. Başka bir deyişle Mutezililer, Allah'ın zat ve sıfatının ne aynı ve ne de gayrı olduğuna inanan diğer grubun aksine, Allah'ın mukaddes zatının bu sıfatların mebdesi ile birlikteliği söz konusu olmadan O'nu bu sıfatlarla vasıflandırmaktalar.

Ehlibeyt Mektebi'nin temiz kaynağından beslenen ve ders alan İma-miye Ekolü bu konuyu da açık bir şekilde tahlil etmiş ve orta yolu tutmuştur. Bu mektebin taraftarları ne Eşariler gibi Hakk'ın zatını vasıfla-

1- Fâtır, 11.

2- Bakara, 255.

3- Fussilet, 15.

4- Zariyat, 58.

rın mebdesi (başlangıcı) ile birlikte ele almış, ne de Mutezilîler gibi bu sıfatlandırma için Hakk'ın zatıyla hiç bir irtibat kurmamış. İmamiye mensupları Allah'ın mukaddes zatını hiçbir etki olmadan tüm celalî ve cemalî sıfatların kaynağı biliyorlar. Zira varlık âleminde mevcut olan her türlü kemal vasfı O'nun zatından kaynaklanır ve tüm bunlar eksiksiz O'nun zatında vardır. Eğer Hakk'ın zatında somut bir şekilde bu kemaller olmasaydı varlık âlemindeki bütün bu kemaller nasıl meydana gelebilirdi? Bu yüzden tüm kemalî sıfatlar Hak'ın zatında toplanmaktadır ve tüm sıfatlar O'nun zatının aynısıdır. Ne bir şey O'na arız (zaid) olabilir, ne de bir şey O'nunla birlikte olabilir. Ezelde sadece O vardı ve O'nun dışında hiçbir şey yoktu. "كَانَ اللَّهُ وَلَمْ يَكُنْ مَعَهُ شَيْءٌ" / Allah vardı ve O'nunla birlikte hiçbir şey yoktu." Hak Teala'nın sıfatlarının zatıyla aynı olması bu anlamdadır. Nitekim Eşariler farklı iki şeyin kıyası olan Hakk'ın sıfatlarını halkın sıfatları gibi ele almıştır. Hâlbuki Allahu Teala buyuruyor ki:

لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ / O'nun benzeri hiçbir şey yoktur.¹

Emiru'l-Müminin Hz. Ali (a.s) buyuruyor ki:

Dinin evveli O'nu tanımak, O'nu tanımanın kemali O'nu tasdik etmek, O'nu tasdik etmenin kemali O'nu bir bilmek, O'nu bir bilmenin kemali O'na karşı ihlâslı olmaktır. O'na karşı ihlâslı olmanın kemali, O'ndan sıfatları nefyetmektir. Zira her sıfat mevsuftan (sıfat sahibinden) ayrıdır. Hakeza her mevsuf da sıfattan ayrıdır. Dolayısıyla Allah'ı vasfeden O'nu başkasına eşlemiş olur. O'nu eşleyen O'nu ikilemiş olur. O'nu ikileyen O'nu tecezzi etmiş (cüzlere ayırmış) olur. O'nu tecziye eden O'nu tanımamış olur.²

Tahayyüzün (Mekânda oluşun) Reddi

Tahayyüz, mekânda bulunma ve yöne sahip olmaktan ibarettir. Bu özellik maddî varlıkların ve cisimlerin gereksinimlerindedir. Başka deyişle bir boşluğu doldurup herhangi bir mekânı işgal etmek ve bu vesileyle belli bir yönde karar kılmak ve altı boyuta (sağ, sol, ön, arka, yukarı, aşağı) haiz olmaktır. Lakin Hakk'ın zatı tahayyüzden arîdir. Zira o mücerred (soyut) bir varlıktır. Yani madde ötesi ve bütün maddî özelliklerden münezzehe bir varlıktır.

1- Şûra, 11.

2- Nehcü'l-Belağa, ilk hutbe.

Tahayyüza inanan Eşarî Allah'ı mekânda ve yönde (yukarıda) bilmiştir. O, bunun için Kur'ân ayetlerinden şahitler getirmiştir.

Örneğin;

الرَّحْمَانُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى / *Rahman, Arş'a kurulmuştur.*¹

يُدَبِّرُ الْأَمْرَ مِنَ السَّمَاءِ إِلَى الْأَرْضِ ثُمَّ يَعْرُجُ إِلَيْهِ / *Gökten yere kadar bütün işleri Allah yürütür ve sonra O'na yükselir.*²

يَخَافُونَ رَبَّهُمْ مِنْ فَوْقِهِمْ / *Onlar, üstlerindeki Rablerinden korkarlar.*³

أَأَمِنْتُمْ مَنْ فِي السَّمَاءِ أَنْ يَخْسِفَ بِكُمْ الْأَرْضَ / *Gökte olanın, sizi yere batırıpvermey - ceğinden emin misiniz?*⁴

إِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ / *Güzel sözler ancak O'na yükselir. Salih ameli de güzel sözler yükseltir.*⁵

وَجَاءَ رَبُّكَ وَالْمَلَكُ صَفًّا صَفًّا / *Rabbinin emri gelip melekler sıra sıra dizildiği zaman.*⁶

هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ / *Onlar, bulut gölgeleri içinde Allah'ın (azabının) meleklerle onlara gelmesini ve (azap) emrinin gerçekleşmesini mi gözlüyorlar?*⁷

Eşarî bu sözlerine şahit olarak Kur'ân'dan otuz kadar ayet getirmiştir.⁸

İmamiye de, Mutezile gibi muhkem ayetlerden biri olan "لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ" / *O'nun benzeri hiçbir şey yoktur.*⁹ ayetine binaen Allah'ı mahlûklara benzetmekten müberra bilmiştir, Eşariler ve benzerlerinin müteşabih kıldıkları mezkûr ayeti İmamiye uleması tevil etmişlerdir. Öncelikle bu kabil ayetlerde geçen arş, kürsü, suud, nüzul, yükseklik, sema ve istiva gibi terimlerin açıklanması gerekir.

Arş: Kur'ân-ı Kerim'de arş kelimesi, Rab kelimesine oranla yirmi bir

1- Taha, 5.

2- Secde, 5.

3- Nahl, 50.

4- Mülk, 16.

5- Fatır, 10.

6- Fecr, 22.

7- Bakara, 210.

8- bk. et-Temhid, c. 3, s. 111-113.

9- Şûra, 11.

defa, kürsü kelimesi bir defa ve istiva terimi yedi defa zikredilmiştir.¹ Arş-tan kasıt tedbir arşdır. Nitekim Allah Kur'ân'da buyuruyor ki:

ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ يُدَبِّرُ الْأَمْرَ / Sonra da işleri yerli yerince idare ederek arşa istiva eden Allah'tır.²

Ayette arş (taht, saltanat tahtı) gerçek manası ile ele alınmamıştır ve genellikle bu kelime Arapçada mecazî anlamıyla kullanılmaktadır. Mecazî anlamını ifa etmesi için birçok ayet-i celilede arş kelimesi "tedbir" kelimesi ile eş anlamda kullanılmıştır. Allahu Teala buyuruyor ki:

إِنَّ رَبَّكُمُ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ يُغْشَى اللَّيْلَ النَّهَارَ يَطْلُبُهُ حَثِيثًا وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ وَالنُّجُومُ مُسَخَّرَاتٌ بِأَمْرِهِ أَلَا لَهُ الْخَلْقُ وَالْأَمْرُ

Şüphesiz sizin Rabbiniz, gökleri ve yeri altı gün içinde (altı evrede) yaratan ve arşa kurulan, geceyi, kendisini durmadan takip eden gündüze katan, güneşi, ayı ve bütün yıldızları da buyruğuna tabi olarak yaratan Allah'tır. Dikkat edin, yaratmak da, emretmek de yalnız O'na mahsustur.³

Dikkat edilirse her iki ayette de tedbir kelimesi "Arşa istiva etti" cümlesinden sonra gelmiştir. Özellikle ikinci ayette önce yaratma, sonra da arşa istila dillendirilmiştir. Son olarak her ikisini bir yerde toplamış ve "أَلَا لَهُ الْخَلْقُ وَالْأَمْرُ / Yarattık, emretmek de yalnız O'na mahsustur" demiştir. Aye -teki "الأمر / emretmek"ten kasıt tedbirdir. Bu "اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ / Arşa kurulan" ayetinin de tekrarıdır.

Diğer surelerde de⁴ "Arşa istiva etmek" cümlesi "Tedbir" kelimesiyle eşanlamlı kullanılmıştır. Hakka Suresi'nde, Hak Teala'nın kıyamet gününde⁵ hâkimiyet ve egemenlik meydanındaki kapsayıcılığının dillendirildiği

1- et-Temhid, c. 3, s. 121.

2- Yunus, 3.

3- A'râf, 54.

4- Secde, 5, Hadid, 4-5, Mü'min, 15, Taha, 5-6.

5- Kur'ân'ın değişik yerlerinde Hak Teala'nın kıyamet gününün mutlak hâkimi olduğu ve tedbir işinin sadece ona has olduğu belirtilmiştir. "مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ / Hesap gününün malikidir." (Fatiha, 4). "أَلَا لَهُ الْحُكْمُ وَهُوَ أَسْرَعُ الْحَاسِبِينَ" / Hüküm yalnız O'nundur. O, hesap görenlerin en çabucudur." (En'âm, 62). "هُنَالِكَ الْوَلَايَةُ لِلَّهِ الْحَقِّ" / İşte bu durumda velayet (himaye ve koruyuculuk) yalnızca hak olan Allah'a mahsustur." (Kehf, 44). "وَلَهُ الْمُلْكُ يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ" / Sur'a üflendiği gün de mülk (hükümranlık) O'nundur." (En'âm, 73)

yerde arştan da bahsedilmektedir. "وَيَحْمِلُ عَرْشَ رَبِّكَ فَوْقَهُمْ يَوْمَئِذٍ ثَمَانِيَةَ" / *O gün Rabbinin arşını, bunların da üstünde sekiz (melek) yüklenir.*" Bu yüzden arş mecazen tedbirden başka bir şey değildir. İmam Rıza (a.s) arşın açıklamasında buyuruyor ki: "İlim ve kudret, arş ismi ile yâd edilir."¹

Kürsü: Kürsüden kasıt Hak Teala'nın bütün varlık âlemine mutlak egemenliğidir. "وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ" / *O'nun kürsüsü, bütün gökleri ve yeri kaplayıp kuşatmıştır.*² ayetinden kasıt, melekûtun kapsayıcılığı ve Allah'ın mutlak sultasıdır. Nitekim ayetin devamında deniliyor ki: "وَلَا يُؤُودُهُ حِفْظُهُمَا" / *Onları koruyup gözetmek kendisine zor gelmez.*" Farsçada da "Payehay-i taht-ı seltenet-i û cehân râ fera girift" Yani; O'nun saltanat tahtı bütün dünyayı kuşatmıştır." denir. Bu gibi cümlelerde göz önünde bulundurulması gereken anlam mecazî anlamdır.

İstiva: Eğer istiva kelimesi «الی» (ila) ile birlikte kullanılırsa, örneğin "ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ" / *Sonra göğe istiva etti.*³ ayetinde olduğu gibi kastetmek anlamındadır. Yani yönelmek ve teveccüh etmektir. Eğer «على» (ala) ile kullanılırsa örneğin "ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ" / *Sonra Arş'a istiva etti (kuruldu).*⁴ ayetinde olduğu gibi hâkimiyet ve tedbirin kuşatıcılığı anlamındadır. Şairin aşağıdaki şiiri de bu kabildendir.

قَدْ اسْتَوَىٰ بُشْرٌ عَلَى الْعِرَاقِ / مِنْ غَيْرِ سَيْفٍ وَدَمٍ مُهْرَاقٍ

Buşr⁵ Irak'a musallat oldu / Kılıçsız ve kan dökmeden.⁶

Sonuç itibarıyla arş, kürsü ve istiva terimlerinin geçtiği ayetlerde bunların mecazî anlamları kastedilmiştir. Bu yüzden gerçek anlamları ile ele alındıkları tasavvur edilmemelidir.

Üstünlük: "Üste olmak" ve "Semada" kelimeleri Allah hakkında kullanıldıklarında veya "Nüzul" ve "Suud" kelimeleri geçtiğinde itibarî ve mecazî anlamları kast edilmektedir. Yoksa hakikî ve gerçek anlamları değil. Yani bu topraksı dünyadan daha üstün başka bir âlem vardır ki bütün iyilikler ve bereketler o âlemde bu topraksı dünyaya gelir. Allah'ın

1- Usul-u Kâfi, c. 1, s. 131.

2- Bakara, 255.

3- Bakara, 29.

4- A'râf, 54.

5- Abdülmelik b. Mervan'ın kardeşi.

6- bk. İbn Kesir, el-Bidaye ve'n-Nihaye, c. 9, s. 7.

dergâhu -Eğer onun için bir dergâh tasavvur edilirse- bu topraklı dünyadan daha üstün bir âlemedir ki O'nun tarafından rahmet gönderilir ve kulların salih amelleri O'na doğru yükselir. Yoksa Allah herhangi bir yönde karar kılmamıştır. " فَأَيْنَمَا تُولُوا فَتَمَّ وَجْهُ اللَّهِ / Nereye dönerseniz dönün Allah'ın yönü orasıdır."¹

Kulların alışkanlıkları gereğince ilâhî dergâha dua için yöneldikleri zaman gökyüzüne bakıp ellerini yukarıya kaldırmaları bereket kaynağının bu dünyanın sınırları dışında olduğunu gösteren bir sırdır. Ayrıca talep etmek ve bir şeyi istemenin tabii şekli elleri kaldırmaktır, yoksa bu Allah'ın göklerde oturduğu demek değildir. O her yerde hazır ve nazır bulunmaktadır. Hiç kimse ellerini yere doğru çevirerek bir şey istemez. İnsan bu madde âleminden daha üstün bir âlemden ihtiyacının giderilmesini istemeyi adet edinmiştir. Çünkü kendisini bu madde âleminde gördüğünden doğal olarak diğer âlemi yeryüzünün dışında tasavvur etmekte ve bu yüzden o âleme yönelmektedir. Başka bir âleme yönelmenin gereksinimi ise gökyüzüne yönelmektir. Çünkü gökyüzü yeryüzünün dışında yer alır. İnsan yeryüzünün hangi noktasında olursa olsun bu tasavvurundan dolayı muhitinin dışına tevccüh etmektedir. İlâhî dergâhın üstünlüğü "Semada" olma meselesi bu yaklaşım ve telakkiden kaynaklanmaktadır. Nitekim yukarıya doğru yönelmenin sırrı bundan başka bir şey değildir.²

وَأِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا عِنْدَنَا خَزَائِنُهُ وَمَا نُنَزِّلُهُ إِلَّا بِقَدَرٍ مَعْلُومٍ / Her şeyin hazineleri ya -
nız bizim yanımızdadır. Biz onu ancak belli bir ölçüyle indiririz.³

Bu ayetteki "indirmekten" kasıt madde ötesi âlemden, madde âlemine nazil etmek ve akıtmaktır. Kur'ân ayetlerinde kullanılan nüzul, inzal ve tenzil gibi kelimelerin tümü bu türdendir.⁴

1- Bakara, 115. Not: Arapça'da evrakların içinde toplandığı büyük klasöre "Kur - rase" denilir. Bu kelime kütüphane için de kullanılır. Kursi kelimesi bilgin anlamına da gelir. Bu kelimelerin türetildiği mastar "Tekris" şeklindedir. Bir şeyi sağlam yapmak veya hayvanları bir araya toplamak demektir. Kürsü ve benzer türevlerde üç anlam ön plana çıkmaktadır: Bilgi, sağlamlık ve kuşatıcılık.

2- bk. et-Temhid, c. 3, s. 126.

3- Hicr, 15.

4- Bu kelimeler Kur'ân'ın nüzulu için en az on defa zikredilmiştir. et-Temhid, c. 3, s. 115-116.

Ama Allah'ın gelip gitmesinin dillendirildiği "يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ / Allah'ın gelmesini beklerler"¹ "وَجَاءَ رَبُّكَ / Rabbin geldiği zaman"² gibi ayetlerde bu sözler mecaz anlamlarıyla kullanılmıştır. Bu da Arap örfünde en yaygın olan mecaz şeklidir. Örneğin "وَجَاءَ رَبُّكَ / Rabbin geldiği zaman" ayetinin zahirinde gelme fiili Allah'a nispet verilmektedir. Oysa bunun gerçek anlamı "وَجَاءَ أَمْرُ رَبِّكَ / Rabbinin emri geldiği zaman"dır. Diğer bir örnekte "وَأَسْأَلُ الْقَرْيَةَ / Beldeden sor"³ ayetidir ki gerçek anlamı "وَأَسْأَلُ أَهْلَ الْقَرْيَةَ / Belde ahalisinden sor"dur. Bu tür mecazî kullanımlardaki takdir veya kelime düşüklüğünün şahidi başka ayetlerdir. Örneğin Allahu Teala buyuruyor ki:

فَإِذَا جَاءَ أَمْرُ اللَّهِ قُضِيَ بِالْحَقِّ وَخَسِرَ هُنَالِكَ الْمُبْطِلُونَ / Allah'ın emri gelince de hak yerine getirilir. İşte o zaman bunu batıl sayanlar hüsrana uğrarlar.⁴

هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ تَأْتِيَهُمُ الْمَلَائِكَةُ أَوْ يَأْتِيَ أَمْرُ رَبِّكَ / Kendilerine meleklerin gelmesini yahut Rabbinin (azap) emrinin gelmesini mi bekliyorlar?⁵

Hülasa Kur'ân ayetlerinde fazlaca kullanılan ve bazı ayetlerde izhara (açık ifade) ve bazı ayetlerde de takdire (dolaylı beyana) gidildiği bu gibi mecazî kullanımlar Arapça'da çok yaygındır. Allahu Teala bir yerde diyor ki:

"أَوْ يَأْتِيَ رَبُّكَ / Veya Rabbinin gelmesini"⁶ Yine başka bir yerde buyuruyor ki: "أَوْ يَأْتِيَ أَمْرُ رَبِّكَ / Veya Rabbinin emrinin gelmesini"⁷ aynı şekilde ruhların alınması hakkında Zümer Suresi'nde deniliyor ki: "اللَّهُ يَتَوَفَّى الْأَنْفُسَ حِينَ مَوْتِهَا / Allah, insanların ruhlarını öldüklerinde alır."⁸ Secde Suresi'nde de deniliyor ki: "قُلْ يَتَوَفَّاكُم مَلَكُ الْمَوْتِ الَّذِي وُكِّلَ بِكُمْ / De ki: "Sizin için görevlendirilen ölüm meleği canınızı alacak."

İlk ayette Allah ölüm için emir verdiğinde, ruhların alınmasını direk kendisine nispet vermekte ve diğer ayette -her ne kadar kendisi emir vermişse de- ölüm meleğinin vesilesiyle bu emir eyleme dönüştüğünden

1- Bakara, 210.

2- Fecr, 22.

3- Yusuf, 82.

4- Mü'min, 78.

5- Nahl, 33.

6- En'âm, 158.

7- Nahl, 33.

8- Zemzem, 42.

dolayı bu fiili ölüm meleğine nispet vermektedir. Bu gibi ayetlerin birbirleriyle zıtlıkları yoktur ve Arap edebiyatında bu gibi cümlelerin gerçek anlamları aşikârdır.

Allah'ı Görmek

Eşarîler, kıyamet gününde müminlerin hesaba çekildikten sonra Allah'ın cemalini görebileceklerini tasavvur ediyorlar. Ebu'l-Hasan Eşarî bu tasavvuru için;

"وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَّاصِرَةٌ. إِلَىٰ رَبِّهَا نَاظِرَةٌ" / *O gün yüzler ışıltılı parlar ve Rablerine bakarlar.*"¹ ayetini delil olarak öne sürmüştür. Zira ayette müminlerin Allah'ın nurani vechini seyredecekleri için yüzlerinin aydınlanacağı söylenmiştir. Eşarî diyor ki: "Arap dilinde nazar kelimesi üç anlamda kullanılır.

1- İtibarî Nazar: İbret ve ders alma. Örneğin; "أَفَلَا يَنْظُرُونَ إِلَىٰ الْإِبِلِ كَيْفَ خُلِقَتْ" / *Deveye bakmıyorlar mı, nasıl yaratılmıştır!*"²

2- Beklemek: Nitekim ayette buyruluyor ki: "مَا يَنْظُرُونَ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً" / *Ken-dilerini yakalayacak korkunç bir sesi bekliyorlar.*"³

3- Gözle görmek: Bahis konusu ayetin maksadı budur. Zira o gün ibret alınacak bir şey yoktur ve aynı şekilde "Nazar" bekleme anlamında da değildir. Örneğin Hz. Süleyman diyor ki: "فَنَاطِرَةٌ بِمَ يَرْجِعُ الْمُرْسَلُونَ" / *Elçilerin ne haber ile döneceklerine bakacağım.*"⁴

Ebu'l-Hasan Eşarî diyor ki: "Neden sevap kelimesini takdirî olarak alamayız? نَاظِرَةٌ إِلَىٰ ثَوَابِ رَبِّهَا / *Rabbinin mükafatına göz dikmişler.*" Bunun cevabında diyor ki: "Asıl, takdirin olmamasıdır. Zira takdir sözün zahirinin tersinedir. Çünkü ayetin zahirindeki anlam Allah'a gözle bakmak ve O'nun cemalini müşahede etmek şeklindedir. Eğer sevap kelimesini takdirî olarak alırsak Allah dışındaki herhangi bir şeye nazar edilmiş olur. Her müte-kellimin sözünü, zahirinin tersine yorumlarsak veya sözünü değiştirecek şekilde herhangi bir yerini takdirî olarak alırsak bu doğru olmaz."

لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ / *Gözler O'nu idrak edemez*

1- Kıyamet, 22-23.

2- Gaşiye, 17.

3- Yasin, 49.

4- Neml, 35.

Eşarî, bu ayet-i celile hakkında diyor ki: "Görmemekten kasıt bu dünyada görmenin mümkün olamayacağıdır, bu durumun ahirette Allah'ın cemalini müşahede etmekle bir çelişkisi yoktur. Zira daha üstün âleme bırakılan, Hakk'ın cemalini görme mükâfatı en üstün lezzetlerdendir. Ya da ayette belirtilen görmemekten kasıt Hakk'ı görmekten mahrum olacak kâfirlerdir."¹

Ama daha önce "Nazar" kelimesinin bahis konusu olan ayette bakmak değil "Göz dikmek" anlamında olduğunu açıkladık. Bu bir şeyi beklemek veya bir beklenti içinde olmak anlamına gelir ve sürekli olarak kelimenin akabinde «الی» harfi gelir. Bu kullanım tarzı Arap edebiyatında oldukça yaygındır.

Arap şair Cemil b. Muammir diyor ki:

وَإِذَا نَظَرْتُ إِلَيْكَ مِنْ مَلِكٍ / وَالْبَحْرُ دُونَكَ زِدْتَنِي نَعْمًا

Padişah olan, sana göz diktiğim zaman

Yanındaki deryadan ve nimetlerinden bana bağışla.

Başka bir şair diyor ki:

أَنْتَى إِلَيْكَ لَمَا وَعَدْتَ لَنَاظِرٍ / نَظَرَ الْفَقِيرَ إِلَى الْغَنِيِّ الْمَوْسِرِ

Vaadin için sana doğru göz dikmişim

Fakirin zenginin keremine göz diktiği gibi.

Zemahşerî bu ayetin tefsirinde Mekke sokaklarında dilencilik yapan kimsesiz kızın sözlerini aktarmaktadır. Kızcağız diyor ki: "Gözlerim Allah ve siz halka dikilmiştir."²

Bütün bu örneklerde "Nazar" kelimesi göz dikmek anlamındadır ve «الی» (ila) harfi ile birlikte gelmiştir. Bu yüzden mezkûr ayetin anlamı şudur:

O zor günde çehreler sevinçli ve aydındır. Zira Allah'ın lütuf ve inayetine göz dikmişlerdir.

Eşarî de Allah'ın görüneceğini ispatlamak için " رَبِّ أَرِنِي أَنْظُرْ إِلَيْكَ / Rab-bim! Bana (kendini) göster."³ ayetini delil olarak getirmiştir. Diyor ki: "Eğer

1- bk. Ebu'l-Hasan Eşarî, el-İbane, Haydarabad baskısı, s. 10 - 19. Ebu'l-Hasan Eşarî, el-Luma, s. 61-68.

2- bk. Keşşaf, c. 4. s. 662, Mecmau'l-Beyan, c. 10, s. 398, Ebu'l-Futuh er-Razi, c. 11, s. 332.

3- A'râf, 143.

Allah'ın görünmesi imkânsız olsaydı Hz. Musa nasıl böyle bir istekte bulunabilirdi?" Ama bu isteğin Benî İsrail'in baskısı sonucu gerçekleştiğini unutmamak gerekir. Onlar cehaletlerinden dolayı böyle bir istekte bulunmuş ve eğer Allah kendisini göstermezse iman getirmeyeceklerini söylemişlerdi. Hz. Musa onların isteklerini yerine getirmekten kaçınıyordu. Ama Allah kavminin isteğini dile getirmesi için Musa'ya izin verdi. Zira diğer ayetlerde İsrailoğulları, Böylesi bir talepten dolayı Hz. Musa'ya baskı uyguladıkları için sert bir dille ve doğrudan kınanmışlardır.

Yüce Allah Nisâ Suresi'nde buyuruyor ki:

يَسْأَلُكَ أَهْلُ الْكِتَابِ أَنْ تُنَزِّلَ عَلَيْهِمْ كِتَابًا مِنَ السَّمَاءِ فَقَدْ سَأَلُوا مُوسَى أَكْبَرَ مِنْ ذَلِكَ فَقَالُوا
أَرِنَا اللَّهَ جَهْرَةً فَأَخَذَتْهُمُ الصَّاعِقَةُ

Kitap ehli, senden kendilerine gökten bir kitap indirmeni istiyorlar. (Buna şaşma!) Musa'dan, bundan daha büyüğünü istemişler ve "Allah'ı bize açıkça göster." demişlerdi. Böylece zulümleri sebebiyle onları yıldırım çarptı.¹

Yani Benî İsrail kavmi Musa'dan kendilerine Allah'ı göstermesini istemişlerdi. Bu yüzden yıldırım çarpma belasına duçar oldular.

Bakara Suresi'nde bu daha açık bir şekilde belirtilmiştir:

وَإِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسَى لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّى نَرَى اللَّهَ جَهْرَةً فَأَخَذَتْكُمُ الصَّاعِقَةُ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ

Hani siz, "Ey Musa! Biz Allah'ı açıktan açığa görmedikçe sana asla inanmayız." demiştiniz. Bunun üzerine siz bakıp dururken sizi yıldırım çarpmıştı.²

Nitekim Benî İsrail bu yersiz isteklerinden dolayı yıldırım çarpma belasına duçar oldular. Bu yüzden Benî İsrail direkmen Allah tarafından kınanmıştır, Hz. Musa değil.

Azalar ve Organlar

Eşarîler Allah'ın vücut organlarına sahip olduğunu zannediyorlar ve Kur'ân'da el, ayak, yüz, göz... gibi kelimelerin geçtiği ayetleri bu yaklaşımlarına delil olarak öne sürüyorlar. Örnek olarak şu ayeti gösteriyorlar: "وَقَالَتِ الْيَهُودُ يَدُ اللَّهِ مَغْلُولَةٌ غُلَّتْ أَيْدِيهِمْ وَلُعِنُوا بِمَا قَالُوا بَلْ يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِ يُنفِقُ كَيْفَ يَشَاءُ"

1- Nisâ, 153.

2- Bakara, 55.

/ Bir de Yahudiler, "Allah'ın eli bağlıdır" dediler. Söylediklerinden ötürü kendi elleri bağlansın ve lânete uğrasınlar! Hayır, O'nun iki eli de açıktır, dilediği gibi verir."¹

Lakin bu ayette Eşarîlerin iddiasını destekleyecek herhangi bir şey yoktur. Zira «عَلَّ يَدَ» (elin bağlılığı) ibaresinden kasıt güçsüzlük ve acizliktir. Bunun karşılığı Arap edebiyatında «بَسَطَ يَدَ» (elin açıklığı) ifadesidir. Bu ise güç ve kudretin göstergesidir. Bu ifadeler Arap edebiyatında genellikle bu anlamlarıyla kullanılırlar. Nitekim başka bir ayette bu bağlamda şöyle deniliyor:

وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَّحْسُورًا

Elini bağlayıp boynuna asma. Ama onu büsbütün de saliverme.

Sonra kınanır, hasretler içinde kalırsın.²

Bu iki tabirin hakikî mefhumlarının, bu ayette kast edilmediği çok açık bir şekilde görülmektedir. Zira kasıt yaşamda hasret ve pişmanlık nedeni olacak cimrilik veya savurganlık gibi menfi davranışlardan kaçınmak ve maişet hususunda orta yollu davranmaktır. Savurganlık ve cimrilikten sakındıran ve muktesit olup orta yollu olmaya davet eden ayetler çoktur.

Yukarıdaki ayette geçen «عَلَّ يَدَ» (elin bağlılığı) ve «بَسَطَ يَدَ» (elin açıklığı) ibareleri Âl-i İmrân Suresi'nde fakir ve zengin unvanlarıyla zikredilmiştir:

لَقَدْ سَمِعَ اللَّهُ قَوْلَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ فَقِيرٌ وَنَحْنُ أَغْنِيَاءُ / Gerçekten Allah fakir, biz ise zenginiz, diyenlerin sözünü andolsun ki Allah iştmiştir.³

Allahu Teala bu iddianın cevabında şöyle diyor:

قُلْ إِنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ / De ki: Lütuf ve ihsan Allah'ın elindedir. Onu dilediğine verir. Allah'ın rahmeti geniştir ve O her şeyi hakkıyla bilir.⁴

Başka bir yerde de diyor ki:

وَأَنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ / Allah'ın elindedir, onu dilediğine bahşeder. Allah, büyük lütuf sahibidir.⁵

1- Maide, 64.

2- İsrâ, 29 .

3- Âl-i İmrân, 181.

4- Âl-i İmrân, 73.

5- Hadid, 29.

Kur'ân'da on iki defa el kelimesi Allah'a nispet verilmiştir ve bütün bu yerlerde bu kelimedenden kasıt ilâhî güç ve kudrettir. Kur'ân'da on bir defa yüz kelimesi kullanılmıştır ki mukaddes zatın kendisi anlamındadır. Örneğin;

كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ / O'nun zatından başka her şey yok olacaktır.¹
 إِنَّمَا نُنْعِمُكُمْ لَوَجْهِ اللَّهِ / Biz sizi Allah rızası için doyuruyoruz.²

Diğer ayetler de bu kabildendir.

Göz kelimesi ise Kur'ân'da bir defa tekil ve dört kez de çoğul olmak üzere beş defa gelmiştir. Göz kelimesinin tüm kullanımlarından kasıt Allah'ın has lütfü ve yardımüdür.

"بَاغَيْنَا" / Rabbinin hükmüne sabret. Çünkü sen gözle-
 rimizin önündesin."³ Hakeza Taha Suresi'nde Musa'ya hitaben buyruluyor ki: "وَلْتَضَعْ عَلَىٰ غَيْبِي" / Gözümün önünde yetiştirilesin."⁴

Baldır kelimesi de Kalem Suresi'nde zikredilmiştir: "يَوْمَ يَكْشَفُ عَنْ سَاقٍ" / O gün baldır açılır."⁵ Buradaki baldırdan kasıt kıyamet gününün sıkıntı ve zorluğudur. Allahu Teala başka bir ayette buyruluyor ki:

وَالْتَفَّتِ السَّاقُ بِالسَّاقِ إِلَىٰ رَبِّكَ يَوْمَئِذٍ الْمَسَاقُ / Ve baldır, baldıra dolaşınca.

İşte o gün sevk edilecek yer, sadece Rabbinin huzurudur.⁶

Aslında «كَشَفَ سَاقٍ» ifadesinin Arap edebiyatındaki yaygın kullanımı ciddiyet ve çabalamanın kinayesi şeklindedir. Yani oyun oynama dönemi olan bu dünyadaki hayat son bulmuş ve gerçekleri görme zamanı gelmiştir. Farsçada «كَشَفَ سَاقٍ» yerine bir işe soyunmak veya çabalamak için ke-
 meri sıkıca bağlamak ifadesi kullanılmıştır. Türkçede ve sair dillerde de bu anlamı ifade etmek için kinaye olarak paçaları veya kolları sıvamak deyimleri kullanılır ki kasıt herhangi bir işi yapmakta ciddi olmaktır.

1- Kasas, 88.

2- İnsan, 9. Bu ayet-i celilede "Vech" kelimesi rıza anlamında kullanılmıştır. Kur'ân'da kullanılan vech kelimesinden ya Allah'ın rızası veya Zat-ı Celali kastedilmiştir.(müt)

3- Tur, 48.

4- Taha, 39.

5- Kalem, 42.

6- Kıyamet, 29-30.

İrade ve İhtiyar

Eşarîler ve Adl nazariyesi taraftarları¹ arasındaki tartışmalı konulardan biri de insanın özgür iradesi ile gerçekleştirdiği fiiller hususudur; acaba insanın kendi iradesiyle mi bu fiiller tahakkuk bulur, yoksa iradesinin dışında mı?

Ebu'l-Hasan Eşarî diyor ki: "Rububiyette tevhidin gereksinimi şudur; varlık âleminde meydana gelen her şey örneğin insanın özgür iradesiyle (görünürde) gerçekleştirdiği fiiller de dâhil Hak Teala'nın doğrudan iradesiyle vaki olur. Aksine bir yaklaşım ve tasavvur, rububiyette şirke mucip ve Allah'ın dışındaki bir varlığın da bir şey meydana getirmekte O'nun şeriki olmasını gerekli kılar. Hâlbuki herhangi bir şeyin meydana gelişinde Allah'ın iradesi dışından hiçbir şeyin müdahalesi yoktur."

Ebu'l-Hasan Eşarî bu iddiasını ispatlamak için yirmi beşten fazla ayeti delil olarak getirmiştir. Örneğin;

1- وَاللَّهُ خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ / *Oysa Allah sizi de, yaptığınız şeyleri de yaratmıştır.*²

2- اللَّهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ / *Allah her şeyin yaratıcısıdır.*³

3- مَا أَصَابَ مِنْ مُصِيبَةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي أَنْفُسِكُمْ إِلَّا فِي كِتَابٍ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَبْرَأَهَا / *Yeryüzünde vuku bulan ve sizin başınıza gelen herhangi bir musibet yoktur ki, biz onu yaratmadan önce, bir kitapta yazılmış olmasın.*⁴

4- وَأَنْتَ هُوَ أَضْحَكٌ وَأَبْكِي / *Şüphesiz O, güldürür ve ağlatır.*⁵

1- Adl ehli veya adaletçiler Allah'ı adalet ve hikmet sıfatıyla vasıflandıran ve Allah'ın fiillerinin adalet ve hikmetten kaynaklandığına inanan kimselerdir, bunlara (İmamiye ve Mutezile) denir. Nitekim hikmet ve adalet sınırını aşan herhangi bir fiil Allah tarafından vaki olmaz. Örneğin; Allah'ın iradesinin aksine herhangi bir kimse günah işlediğinde azap ve ikaba mahkûm olur. Bir başka ifadeyle eğer günah Allah'ın iradesiyle vaki olursa kul neden cezasını çekmiş olsun? Böylesi bir durum Allah'ın adaletine ters düşmektedir. Allah kullarına karşı zulüm işleyen değildir. Ancak Eşarî mektebi açıkça şunu iddia ediyor ki, kul hak etmezse de Allah onu cehenneme götürebilir; çünkü O mülk sahibidir ve mülkünde istediği şekilde tasarruf eder. İmamiye'nin görüşüne göre Allah'ın mülkünde tasarruf adalet ve hikmet sınırları dâhilinde gerçekleşir; çünkü O adil-i mutlak ve hekim-i mutlaktır. (müt)

2- Saffat, 96.

3- Zümer, 62.

4- Hadid, 22.

5- Necm, 43.

Cebre inananlar aşağıdaki ayetleri de delil olarak getirmişlerdir:

5- وَمَا تَشَاؤُونَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ¹ / *Allah'ın dilemesi olmadıkça siz dileyemezsiniz.*

6- مَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ² / *Allah dilemedikçe yine de inanacak değillerdi.*

7- وَلَقَدْ ذَرَأْنَا لِجَهَنَّمَ كَثِيرًا مِنَ الْجِنَّ وَالْإِنْسِ³ / *Andolsun, biz cinler ve insanlardan birçoğunu cehennem için yaratmışızdır.*

Yani bunlar azap görmek için yaratılmışlardır. Yoksa kendi nefisleri helak olmalarının nedeni değildir. Kendi elleriyle kendileri için cezayı hazırlarlar.⁴

Kesb Nazariyesi

Ebu'l-Hasan Eşarî, görüş ve mezhebine yapılan aşağıdaki itiraz ve eleştirileri yorumlamak için kesb mefhumunu gündeme getirmiştir. Onun kesb-i hayır veya şer nazariyesine dair görüşlerine geçmeden önce eleştirilere kısaca yer veriyoruz:

"Eğer insanın ihtiyarî fiilleri iradesi dışında gerçekleşiyorsa iyi ve kötü sıfatları gündeme getirmenin ne anlamı kalır? Aynı şekilde övme ve kınama önemsizleşir. Buna ilave olarak müjdeleme, korkutma, tehdit, vaat, vait, sevap ve ceza mefhumları anlamlarını yitirir. Usulen ilâhî kanunlar, peygamberlerin gönderilmesi ve ilâhî kitapların nüzülü gereksiz olur."

Ebu'l-Hasan Eşarî bu itirazlar karşısında kesb meselesini gündeme getirmiştir. Böylelikle insanın ihtiyarî fiilleri her ne kadar Hak Teala'nın direk iradesi ile vaki olsa da, insanın iradesiyle ilişiktir. O, bu konu hakkında şöyle diyor:

"İnsanın iradesi ile gerçekleşen her fiilde, biri hadis diğeri de kadim olmak üzere iki irade vardır. Kadim irade her şeyin meydana gelmesindeki asıl illet olan ilâhî ezeli iradedir. Hadis irade ise insanın bir fiili isteyerek ve işleyerek -kendi sanısınca- meydana getirdiği iradedir. Lakin insanın hadis iradesinin bir fiilin eyleme dökülmesinde hiçbir tesiri yoktur. Etkili olan sadece ilâhî ezeli iradedir. Nitekim insan bir fiilin meydana

1- İnsan, 30.

2- En'âm, 111.

3- A'râf, 179.

4- bk. Ebu'l-Hasan Eşarî, el-İbane, s. 6 ve 49-59, Ayn. el-Lume, s. 113, Taftazzanî, Şerh-i Akaid-i Nesefî, Kabil baskısı, s. 60-61.

gelmesini irade ettiği için Allah kendi iradesiyle onu meydana getirir ve bu fiil insanla irtibatlanmış olur. Böylelikle insan irade etmekle (her ne kadar etkisizse de) bu fiili kendisi için kesb etmiştir. Yani bu fiilin oluşmasına zemin hazırlamıştır."

Özet olarak, ilâhî sünnet, kullar herhangi bir şey istediğinde Allah'ın iradesi onu -onun isteğine göre- yerine getirmesine taalluk bulur. Zira o fiil her ne kadar ilâhî ezeli irade ile meydana gelmişse de bunun iyiliği ve kötülüğü insanın boynunadır.

Kesb Nazariyesinin Eleştirisi

Kesb nazariyesine yapılan en büyük eleştiri şudur: Bu nazariye ile insan iradesi tamamen devre dışı bırakılmıştır. İnsan kendi hür iradesiyle işlediği fiillerinde bir role sahip değildir. Zira bu nazariyeye göre iradenin rolü ilmin malumdaki rolü gibidir. Yoksa illetin maluldeki rolü gibi değildir. Çünkü Eşarî'ye göre kulların fiilleri Hak Teala'nın ezeli iradesi ile meydana gelir ve kulun hadis iradesinin bu fiilin gerçekleşmesinde hiçbir rolü yoktur. Sadece bu fiil ona nispet verilir. Lakin burada şu sorunun sorulması gerekir; insanın hiçbir müdahalesi olmadan tahakkuk bulan bir fiil nasıl insana mal edilir?

Eşarî, *Makaleler* adlı kitabında diyor ki: "Hayır ve şer olan her şey, Allah istediği içindir ve var olan her şey O'nun iradesi ile vardır. Nitekim Allah buyuruyor ki: "وَمَا تَشَاءُونَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ" / *Sizler ancak Rabbinizin dilemesi (izin vermesi) sayesinde (bir şeyi) dileyebilirsiniz.*"¹ Allah her ne isterse o olur ve istemediği şey olmaz. Allah bir fiili yapmadan hiç kimse o fiili yapamaz veya Allah'ın ilmi dışında olan bir fiili gerçekleştiremez. Ya da Allah'ın ilminde tahakkuk bulamayacağı belirtilen bir fiili gerçekleştiremez. Bu yüzden Allah kâfirleri başıboş bırakıp onları saptırtıp kalplerine mühür vurduğu gibi küfre gitmelerini de istemiştir.²

Eşarî *el-İbane* kitabında diyor ki: "Allah müminlere inayet edip muvaffak kıldı ve hayatlarına düzen verip yol gösterdi. Kâfirleri sapıtıp kendilerine yol göstermedi. Onlara delil gösterip inayet etmedi. Eğer onlara inayet etmiş olsaydı her an hayatları biraz daha düzene girerdi. Eğer onları hidayet etseydi, hidayet olurlardı. Allah kâfirlerin mümin olması için

1- İnsan, 30.

2- Makalatu'l-İslâmiyyin, c. 1, s. 320-321.

kendilerine inayet edip hayatlarını düzene koyabilirdi. Lakin onların kâfir olmalarını istemiştir. Nitekim onun ezeli ilminde onların böyle olacağı yazılmış ve onları başıboş bırakıp kalplerine mühür vurmuştur."¹ Bir fiilin meydana gelişinde Hak Teala'nın ezeli irade ve ezeli ilminin asıl rolü ifa ettiği bu nazariyede, hadis iradenin rolü açığa kavuşturulmamıştır.

Eşariye mektebinin taraftarları kesb nazariyesinin tefsir ve beyanında farkı yollara sapmış ve her biri kendi şuur ve idraki oranında bunu yorumlamıştır. Bu da var olan sorunu bir o kadar artırmıştır. Bazıları da bu problemin çözümünü batınî keşif ve müşahedenin uhdesine bırakmışlardır ki bu da konuyu meçhule terk etmektir. ²

İhtiyarî Ameller

Kuşkusuz insanın şahsî iradesi ihtiyarî fiilleri gerçekleştirmede önemli bir role sahiptir. Bu yüzden insanın fiilleri kendisine nispet verilir ve insan bunların iyi ve kötü sonuçlarını yüklenmek zorunda kalır. Bu herkesin vicdanına müracaat ettiğinde rahatlıkla anlayabileceği bir şeydir. İnsan iyi ve kötü fiilleri yapmakta özgürdür. Eğer isterse bunları yerine getirir ve eğer istemezse yerine getirmez. İnsanın hiçbir zorunluluk olmadan bunları özgürce gerçekleştirdiği aşikârdır. Zira bu durum vicdanî önermelerden (hadiselerden) sayılmaktadır. Yani bunun aşikâr olduğu zarurî ve açıktır ve açık olması da insanın derunî vicdanından kaynaklanır. Dolayısıyla delil, burhan ve istidlale ihtiyaç yoktur.

Buna ilave olarak önceden de belirtildiği gibi övme, kınama, müjdeleme, korkutma, sevap, ceza... gibi hususlar, ancak iyi ve kötü fiillerin özgür irade ile eyleme dönüştürülmesi ve bunların fazilet ve kötülük sayılmalarıyla açıklanıp yorumlanabilir.

Kur'ân baştanbaşa ahlâkî fazilet ve kötülüklerden dolayı insanın davranışlarına yapılan övgü ve kınamalarla doludur. Şer'î vazife göz önünde bulundurulmaksızın dahi insanın kendi fiillerini gerçekleştirirken seçme güç ve kudretine sahip olduğu görülür. Tersî bir durumu düşünmek bile abes ve beyhudedir.

1- el-İbane, s. 6-7.

2- bk. Taftazzanî Şerh-i Akaid-i Neseî, s. 65-66, Şeyh Abdulvahhab Şaranî, el-Yevakit ve el-Cevahir, c. 1, s. 139-141, İbn Arabî, Futuhatu'l-Mekkîyye, c. 1, s. 177 ve c. 4, s. 33-44, Daha geniş bilgi için bkz. et-Temhid, c. 3, s. 70-74 ve 155-146.

Bu gibi ayetler muhkem ayetlerden sayılmaktadır. Zira insanın fitratı ve vicdanı ile uyum içindedir. Bu beyana muhalif ayetler görünüşe göre müteşabihler ve muhkem ayetlere göre yorumlanmalıdır.

İnsanın fiillerinin ihtiyarî olduğuna delalet eden bazı ayetler şunlardır:

1- *Kim de mümin olarak ahireti ister ve ona ulaşmak için gereği gibi çalışırsa, işte bunların çalışmalarının karşılığı verilir.*"¹

2- *Şu hâlde, kim mümin olarak bir salih amel işlerse, çalışması asla inkâr edilmez. Şüphesiz biz onu yazmaktayız.*"²

3- *Her kişi kendi kazandığına karşılık bir rehindir.*"³

4- *İnsanların bizzat kendi işledikleri yüzünden karada ve denizde düzen bozuldu.*⁴

5- *Kendilerine hidayet geldiği zaman, insanları inanmaktan alıkoyan şey neydi.*⁵

6- *Kim bir kötülük yapar yahut kendine zulmeder, sonra da Allah'tan bağışlama dilerse, Allah'ı çok bağışlayıcı ve çok merhamet edici bulur.*⁶

Eğer insan kötü işlerin yapımında ihtiyar sahibi olmazsa veya kendisine zulmetmeyi reva görürse onun bu işini nasıl kötü sayabiliriz. Bu durumda af dilemesinin ne anlamı olabilir?

7- *Allah, bir kimseyi ancak gücünün yettiği şeyle yükümlü kılar. Onun kazandığı iyilik kendi yararına, kötülük de kendi zararınadır.*⁷

Bu ayet açıkça insanın iyi ve kötü işleri yapmaya kadir ve gücü oranında mükellef olduğuna dolayısıyla işlerinin sonucunun da kendisine döndüğünü gösterir.

1- İsrâ, 19.

2- Enbiya, 94.

3- Tur, 21.

4- Rum, 30.

5- İsrâ, 94.

6- Nisâ, 110.

7- Bakara, 286.

8- لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ / Dinde zorlama yoktur. Çünkü doğruluk sapıklıktan iyice ayrılmıştır.¹

Zira dinin hakikati inançtır. Bu yüzden inanç delillerin aşikâr olmasıyla hâsıl olur ve hiçbir şekil zorunluluk kabul etmez.

9- سَيَقُولُ الَّذِينَ أَشْرَكُوا لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَشْرَكْنَا وَلَا آبَاؤُنَا وَلَا ابْنَاؤُنَا وَلَا حَرَمْنَا مِنْ شَيْءٍ كَذَلِكَ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ حَتَّى ذَاقُوا بَأْسَنَا قُلْ هَلْ عِنْدَكُمْ مِنْ عِلْمٍ فَتُخْرِجُوهُ لَنَا إِنْ تَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنْ أَنْتُمْ إِلَّا تَخْرُصُونَ
Yani: *Putperestler diyecekler ki: "Allah dileseydi ne biz ortak koşardık, ne de atalarımız. Hiçbir şeyi de haram kılmazdık." Onlardan öncekiler de aynı şekilde (peygamberleri) yalanladılar ve sonunda azabımızı tattılar. De ki: Yanınızda bize açıklayacağınız bir bilgi var mı? Siz zandan başka bir şeye uymuyorsunuz ve siz sadece yalan söylüyorsunuz.*²

Aslında cahiliye dönemi Arapları, insanın özgür iradeye sahip olmadığını, yaşam şeklinin alın yazısına tabi olduğunu ve Allah'ın olmasını istediği her şeyin olduğunu zannediyorlardı. Onlar bu inançla yaptıkları kötü işlerin üstünü örtmeye çalışıyorlardı.

Allahu Teala onları bu sözlerinden dolayı kınamaktadır. Allah hakkında bu ne biçim bir tasavvurdur, hâlbuki Allah bunlardan beridir. Nitekim Allahu Teala buyuruyor ki:

قُلْ أَتَبْتُونَ اللَّهَ بِمَا لَا يَعْلَمُ
bilmediği bir şeyi mi haber veriyorsunuz!³

Ebu'l-Hasan Eşarî cebr (determinizm) meselesinde, cahiliye dönemi Arapları gibi inanan cedit Ebu Musa Eşarî'ye tabi oldu. Abdülkerim Şehristani, Ebu Musa Eşarî ile Amr b. As arasındaki söyleşiyi şu şekilde nakletmiştir: "Amr, Ebu Musa Eşarî'ye dedi ki: Kimi bulayım da Allah'ı kendisine şikâyet edeyim? Ebu Musa dedi; Aradığın o kişi benim, söyle! Amr dedi ki: "Allah benim için takdir ettiği şeyden dolayı beni cezalandıracak mıdır?" Ebu Musa evet, dedi. Amr "Neden ve ne için?" dedi. Ebu Musa Ona "Allah, sana zulmetmeyi reva görmez." dedi. Bu sözlerden sonra Amr'ın diyecek bir şeyi olmadığı için sustu."⁴

1- Bakara, 256.

2- En'âm, 148.

3- Yunus, 18.

4- Şehristanî, el-Milel ve'n-Nihel, c. 1, s. 94.

Ebu Musa Eşarî'nin son sözlerinden kastı şudur: Allah mahlûkuna istediği şeyi yapar ve O'nun mahlûku olduğu için Allah'ın ona reva gördükleri zulüm sayılmaz. Bu sözler Ebu'l-Hasan Eşarî'nin söylediği; "başkalarına zulmetmek reva değildir. Allah'ın reva gördüğü şey de zulüm değildir" sözü gibidir.

10- "إِنَّ هَذِهِ تَذَكُّرَةٌ فَمَنْ شَاءَ اتَّخَذَ إِلَىٰ رَبِّهِ سَبِيلًا" / *Şüphesiz bunlar bir öğüttür. Kim dilerse Rabbine ulaştırın bir yol tutar.*¹¹

Bu ayet açıkça şu hususun altını çizmektedir: Hak Teala canibinden gelen mesaj, insanın özgür iradesiyle hakka gidecek olan yolu ve hakikati bulması için onun aklını ve fıtratını harekete geçiren haricî kılavuzluk mahiyeti taşımaktadır.

İdlal (Saptırma) Yahut Hizlan (Kendi Hâline Bırakma)

Yoldan çıkarma anlamına gelen "İdlal" (saptırma) fiili ilâhî ve örfî değerlere aykırı olan bir fiil ve eylem olmasına rağmen Kur'ân'ın birçok ayetinde söz konusu olmuş ve bu fiil Allah'a nispet verilmiştir. Yapılan bu nispet hakkında derinden düşünmek ve dikkatli davranmak gerekir ki bu vesileyle ilgili ayetlerde gelen "İdlal" fiilinin asla gerçek anlamlarıyla kullanılmadığı ve bunun sadece mecazî beyan olduğu açıklık kazanmış olsun.

-Allah'a nispet verilen- "İdlal" (saptırma), yoldan çıkarma (hizlan) anlamındadır. Yani hakikatler karşısında inat edip diretenleri kendi hallerine bırakmak ve onları has teveccüh ve inayetten mahrum kılmaktır. Bu insanların kendileri Hak Teala'nın has inayetine mazhar olmak istememiş ve bunun için gerekli olan ortamı kendi vücutlarında meydana getirmedikleri için kendi hallerine bırakılmışlardır.

يُثَبِّتُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الْآخِرَةِ وَيُضِلُّ اللَّهُ الظَّالِمِينَ

Allah, iman edenleri hem dünya hayatında, hem de ahirette sabit bir sözle sağlamlaştırır, zalimleri ise saptırır.²

"قُلْ إِنَّ اللَّهَ يُضِلُّ" / *dilediğini saptırır*" ayetinin tefsiri de budur. "قُلْ إِنَّ اللَّهَ يُضِلُّ" / *De ki: "Şüphesiz Allah dilediğini saptırır, kendisine*

1- Müzzemmil, 19.

2- İbrahim, 27.

yöneleni de doğru yola eriştirir."¹ ayeti buna işaret etmektedir.

Dolayısıyla Allah'ın saptırdığı kimseler Hakk'a dönmenin yollarını aramayan kimselerdir. "وَعَزَّوهُمْ فِي دِينِهِمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ / Uydurmuş oldukları yalanlar, dinlerinde kendilerini aldatmaktadır."²

Yani bu gibi insanların yöntemleri beyhude işlerle uğraşmak ve boş sözler söylemektir. Bu işleri de onları mağrur kılmış ve isyan etmeye sevk etmiştir.

فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَاعْتَصَمُوا بِهِ فَسَيُدْخِلُهُمْ فِي رَحْمَةٍ مِّنْهُ وَفَضْلٍ وَيَهْدِيهِمْ إِلَيْهِ صِرَاطًا
مُّسْتَقِيمًا

Allah'a iman edip ona sınıksız sarılanları ise (Allah), kendisinden bir rahmet ve lütfle kavuşturacak ve onları kendisine varan doğru bir yola iletacaktır.³

Hatm ve Tab' (Mühürleme)

Kur'ân'da geçen hatm (mühürleme), tab' ve örtü kelimeleri aynı şey hakkında olup inatçı ve serkeş insanların kendi yanlış tavır ve davranışlarıyla kendileri için hazırladıkları hicap anlamındadır.

وَحَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةً / Allah, onların kal - lerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Gözleri üzerinde de bir perde vardır.⁴

1- Ra'd, 27.

2- Âl-i İmrân, 24. Bir rivayette şöyle denilmektedir: "İnsan için iki peygamber vardır. Biri zahiri ve diğeri ise batını peygamber. Batını peygamber insanın temiz fitratı ve salim aklıdır. Hâricî Peygamber de ilâhî mesajı insanlara sunan kimsedir. Aslında hâricî peygamber çeşitli nedenlerden dolayı görevini ihmal eden veya gaflete maruz kalan derunî peygamberi uyarmakta ve ona hatırlatmada bulunmaktadır. Bunun için Peygamber Müzekkir veya Nezir (hatırlatıcı ve uyarıcı) olarak tanımlanmıştır. Aklın ve fitratın unuttuklarını tekrar hatırlatmaktadır. Bunun içindir ki Usul ilminde şöyle bir kural vardır: "Akıl neye hükmederse şeriat da ona hükmeder." Veya bir başka kurala göre, "Akl-ı selim ile nakl-i sahih arasında bir çelişki olmaz, eğer çelişki olursa ya akıl selim değildir veya nakil sahih değil." Sözün özü, hâricî ve dâhilî peygamberler aynı şeyi söylemekte. (müt)

3- Nisâ, 175.

4- Bakara, 7.

وَوَطِّعَ عَلَى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَفْقَهُونَ / Onların kalplerine -ki idrak etme org -
nıdır- mühür vuruldu.¹

Lakin bu mühürleme ve hicap perdesinin zeminini kendileri hazırlamışlardır. Bu mesele başka ayetlerde de açıkça görülmektedir:

أَفَرَأَيْتَ مَنْ اتَّخَذَ إِلَهَهُ هَوَاهُ وَأَضَلَّهُ اللَّهُ عَلَى عِلْمٍ وَخَتَمَ عَلَى سَمْعِهِ وَقَلْبِهِ / Gördün mü o kimseyi ki kendi hevasını kendisine tanrı edinmiş ve onu Allah bir bilgi üzerine şaşırtmış ve kulağı ve kalbi üzerine mühür basmış.²

ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا فَطُبِعَ عَلَى قُلُوبِهِمْ / Çünkü onlar önce inandıklarını iddia ettiler, sonra inkâra gittiler. Bu sebeple kalpleri mühürlendi.³

بَلْ طَبَعَ اللَّهُ عَلَيْهَا بِكُفْرِهِمْ / Küfürleri sebebiyle Allah o kalpler üzerine mühür vurmuştur.⁴

Yani bu insanlar müminleri kandırmak için zahiren iman getirmişlerdir. Lakin müminlerin tutumlarını gevşetmek için sonradan bir daha haklı inkâr etmişlerdir. Bundan dolayı da Allah bunların gönüllerine mühür vurmuştur.

كَذَلِكَ يَطْبَعُ اللَّهُ عَلَى كُلِّ قَلْبٍ مُتَكَبِّرٍ جَبَّارٍ / Allah, büyüklük taslayan her zorbanın kalbini işte böyle mühürler.⁵

Bu yüzden Allah, bu acı gerçeği onların kendi diliyle anlatmakta ve hakkı inkâr etmenin zeminini kendi elleriyle hazırladıklarını ve onların bunu itiraf ettiklerini beyan etmektedirler.

Bu, bilen bir toplum için Arapça bir Kur'ân olarak ayetleri genişçe açıklanmış bir kitaptır. Bu kitap müjdeleyici ve uyarıcıdır. Fakat onların çoğu yüz çevirdi. Artık dinlemezler. Ve dediler ki: Bizi çağırdığın şeye karşı kalplerimiz kapalıdır. Kulaklarımızda da bir ağırlık vardır. Bizimle senin aranda bir perde bulunmaktadır. Onun için sen (istediğini) yap, biz de yapmaktayız.⁶

Bu ayetlerin içeriğinin mutlak inat ve inatçılığı anlattığı ve bütün bu ibare ve ifadelerin bir temsil ve istiarenden öteye bir şey olmadığı açıktır.

1- Tevbe, 87.

2- Casiye, 23.

3- Münafikun, 3.

4- Nisâ, 155.

5- Mü'min, 35.

6- Fussilet, 3-5.

Nitekim Allah bu insanları kınamış ve onların şu sözlerle Hakk'ı inkâr ettiklerini söylemiştir:

وَقَالُوا قُلُوبُنَا غُلَّتْ بَلْ لَعَنَهُمُ اللَّهُ بِكُفْرِهِمْ فَقَلِيلًا مَّا يُؤْمِنُونَ / Dediler ki: "Bizim kalplerimiz örtülüdür. Hayır; Allah, inkârlarından dolayı onları lanetlemiştir. Bundan dolayı pek azı iman eder.¹

İnsanların amel ve davranışları kalplerinin kararması ve hakkın mesajına yüz çevirmelerine sebebiyet vermiştir. Salih ameller kalbin inşirahına (açılmasına) ortamı hazırladıkları gibi, günah ve kötülükler de kalbin daralmasına ve mühürlenmesine yol açar

---

1- Bakara, 88.

Yedinci Bölüm

KUR'ÂN'DA VÜCUH VE NEZÂİR (FARKLI VE EŞ ANLAMLAR)

Kur'ânî hususlardan biri olan "Vücuḥ ve Nezâir" meselesi, Kur'ân tabirlerinin farklı anlamlara yorumlanması ihtimalini meydana getirmiş, bazen yanlış anlaşılmalara yol açmış ve zaman zaman da fitnecilerin elinde bir vesile olmuştur. Kur'ân tabirlerini doğru bir şekilde anlamak ve ihtimallerin önünü almak için konuya vakıf olmak gerekir. Zira vücuḥ ve ihtimalleri aynı şekilde nezâir ve hataları bilmek Kur'ân tefsirinin zorunluluklarından. Bu konu hakkında birçok kitap ve risale yazılmıştır ve "Kur'ân'ın Garipleri veya Kur'ân'ın Müşkülünü Tevil" başlıkları altında birçok kitap kaleme alınmıştır, selefler konuyu çok fazla irdelemiş ve Kur'ân'daki problemleri çözmek için kendilerinden sonrası için birçok nefis eseri yadigâr olarak bırakmışlardır.

Vücuḥ ve nezâir konusu hakkında ilk ilmî eseri ortaya koyan Ebu'l-Hasan Mukatıl b. Süleyman Belhî'dir. (öl. 150)¹ O tabiinin meşhurlarından

---

1- Çağdaşlarından ve ondan biraz sonra bu konu hakkında eseri olan yazarlar şunlardır: Tabiinin büyüklerinden ve İmam Seccad, İmam Bakır ve İmam Sâdık'ın ashabından olan Eban b. Tağlib b. Ribah (öl. 141). Meşhur tarihçi ve müfessir Muhammed b. Saib Kelbi (öl. 146), Muverric b. Amr Sedusi (öl. 174). Meşhur nahivci ve Kur'ân karisi Ali b. Hamza Kessai (öl. 182). Nezer b. Şambel (öl. 203), Katreb Muhammed b. el-Müstenir (öl. 206), Meşhur nahiv ve gramer âlimi Ferra Yahya b. Ziyad (öl. 207). Meşhur dil bilimcisi Ebu Ubeyde Muammer b. Müsenna (öl. 210). Ahfaş Evsat Said b. Mas'ade (öl. 216), Ebu Ubeyd Kasım b. Selam (öl. 223). Ebul Abbas Sa'leb Ahmet b. Yahya b. Yesar (öl. 291), Ahmet b. Muhammed b. Yezdad b. Rüstem (öl. 300), İbrahim b. Muhammed Nefteveyh (öl. 323), Ahmed b. Kamil b. Şecere (öl. 350), Ebu Abdullah Muhammed b. Yusuf Kefertayı (öl. 453). Daha fazla bilgi için Hubeyş Tiflisî'nin hazırladığı ve Dr. Mehdi Muhakkik'in araştırmasıyla birlikte basılan Vücuḥu'l-Kur'ân kitabının mukaddimesine bakınız.

sayılmaktadır. Kitabı elimize ulaşmış ve 1975 yılında Dr. Abdullah Mahmut Şehate'in bu konudaki araştırmasıyla birlikte basılmıştır.

Ondan sonra başkaları da bu konu hakkında ilmî eserler kaleme aldılar. Celaluddin Suyutî *İtkan* adlı eserinde söylediğine göre; meşhur vaiz, muhaddis ve müfessir Ebu'l-Ferec (öl. 597), İbn Dameğani, Ebu Hüseyin Muhammed b. Abdussamed Mısırî, İbn Faris ve başkaları da bu konuda kitap yazmışlardır. Bunlardan İbn Faris'in kitabı Suyutî'nin eline geçmiş ve Suyutî ondan nakiller yapmıştır.

Bu konu hakkında elimizde olan en geniş kitap Ebu'l-Fazl Hubeys b. İbrahim Tiflisî'nin (öl. 600 h.) yazdığı *Vücuḥ ve Nezair* adlı eserdir. Farsça kaleme alınan bu kitap Dr. Mehdi Muhakkik tarafından tashih edilmiş ve okuyuculara sunulmuştur. Bu kitap aslında Mukatil b. Süleyman'ın yazdığı eserin tamamlanmış şeklidir. O bu esere önce Arapça haşiyeler düşmüş daha sonra yeni şeyler ekleyerek Farsça'ya çevirmiştir. Kendisi diyor ki: "*Beyanu't-Tefsir* kitabını yazmaya başladığım zaman Mukatil b. Süleyman'ın yeni yazdığı *Vücuḥ ve Nezair* adlı esere baktım. Onun isimleri, fiilleri ve harfleri iki veya üç şekilde açıkladığını gördüm. Ebu'l-Hüseyin Sa'lebî ise yazdığı tefsirinde her kelimeyi dört veya beş şekilde açıklamıştır. Mukatil b. Süleyman'ın üç veya dört şekilde açıkladığı birçok kelimeyi Sa'lebi tefsirinde altı veya yedi şekilde açıklamıştır. Mukatil b. Süleyman kitabında birçok kelimeyi müphem bırakmıştır. Aynı şekilde kitap öyle bir şekilde yazılmıştı ki, ihtiyaç duyulduğunda veya insan herhangi bir kelimeye bakmak istediğinde bunları çabucak bulamıyordu. Bu kitabı bu şekilde gördüğümden, Kur'ân'ın müphem hususları hakkında yazılmış Sa'lebi Surabadi, Nakkaşi, Şapur ve Vazih tefsirlerinin, İbn Kuteybe'nin *Müşkil* kitabının ve U'zuzi'nin *Garibu'l-Kur'ân* kitaplarının açıkladıkları her şeyi özet bir şekilde beyan edecek ve Kur'ân'daki müphemleri hakkında yararlı olacak bir kitap yazmaya karar verdim... Gücüm oranında müphem her kelimenin anlamını Farsça açıkladım ve Kur'ân'dan deliller getirdim..."¹

Vücuḥ ve Nezair'in Tanımı

Vücuḥ kavramı muhtemel farklı anlamlara gelen kelimeler için, nezair kavramı ise benzer, eş anlamlı tabirler ve lafızlar için kullanılır. Eğer

---

1- Yazarın önsözü. s. 1-2.

bir lafızda veya ibarede birkaç anlamın olması ihtimali varsa bu anlamlara "vücut" denilir. Başka bir deyişle eğer bir ifade birkaç şekilde tabir ve tefsir edilir ve her tabir de tefsir kabul edilirse buna vücut denilir. Nezair kavramı eş anlamlı kelimeler için kullanılır ve eğer birkaç kelime ortak bir anlamı ifade ediyorsa buna "nezair" denilir. Nezair durumu, daha fazla birbirlerinden ayırt edilmeleri zor olan yakın anlamlı kelimelerde göze çarpar. Kur'ân'da bu iki hususu da bünyesinde barındıran çok fazla ayet vardır. Bu yüzden Kur'ân'daki vücut ve nezairi tanımak için erbabı için bir zorunluluk sayılmaktadır.

Celaluddin Suyutî vücutun tanımında diyor ki: "Vücut bir kaç anlamda kullanılan ortak lafza denilmektedir. Örneğin ümmet kelimesi millet, yöntem ve müddet olmak üzere üç anlamı ifade etmektedir. " وَكَذَلِكَ / جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا / Sizi orta bir ümmet yaptık"¹ ayetinde ümmet kelimesi millet anlamında kullanılmıştır.

" إِنَّا وَجَدْنَا آبَاءَنَا عَلَىٰ أُمَّةٍ وَإِنَّا عَلَىٰ آثَارِهِم مُّقْتَدُونَ / Şüphesiz biz babalarımızı bir din (yöntem) üzerinde bulduk. Biz de elbette onların izlerinden gitmekteyiz."² ayetinde ümmet kelimesi yöntem anlamında kullanılmıştır. " وَقَالَ الَّذِي نَجَا / مِنْهُمَا وَادَّكَرَ بَعْدَ أُمَّةٍ / İki kişiden kurtulmuş olanı, nice zamandan sonra (Yusuf'u) hatırladı."³ ayetinde ümmet kelimesi müddet anlamında kullanılmıştır."

Suyutî, nezairin tanımında diyor ki: "Aynı anlama gelen benzer kelimelere nezair denilir..." Bunlar eş anlamlı ve yakın anlamlı kelimeler gibidirler.

Kur'ân ibarelerinde ve lafızlarında, özellikle mürekkep cümlelerde vücut çok fazladır. İnsan bunları bilmedikçe doğruyu yanlıştan ayıramaz ve ilgili ayetin tefsirinin hakikatini derk edemez. Nitekim doğruyu yanlıştan ayırma, tefsir edilen ayetin hakikatini idrak etmeye bağlıdır. Bu yüzden kastedilen anlamın aşikâr kılınması için ihtimallerin önü alınmalıdır.

İmam Ali (a.s) buyuruyor ki: "Kur'ân (lafızları) farklı ihtimalleri kabul eder." Her ayet ancak sınırlı bir şekilde farklı anlamlara gelebilir. Dolayısıyla gerçek manayı bulabilmek için ayet üzerinde düşünmek lazım. İmam Ali (a.s) İbn Abbas'ı Haricilerle konuşmaya göndermek istediği zaman bu sözleri dile getirdi. Sonra buyurdu ki:

1- Bakara, 143.

2- Zuhruf, 23.

3- Yusuf, 45.

Onlara Kur'ân'a dayanarak tartışma. Çünkü Kur'ân birçok anlamı taşıyan bir kitaptır. Sen bir şey söylersen onlar da başka bir şey söylerler. Fakat onlara sünnetle delil getir. Zira onlar ondan kaçacak bir yol bulamazlar.¹

İbn Abbas İmam Ali'nin (a.s) emrini yerine getirerek düşmana galip geldi.

Katade b. Süleyman'dan nakledilmiştir ki buyurdu: "Yetenekli fakih Kur'ân'daki farklı muhtemel anlamlar yüklü olan (vücut) tabirleri çok, iyi bilendir." Ebu Derda da diyor ki: "Kur'ân'ı gerçek anlamıyla idrak etmenin yolu âlim bir müfessirin birçok ihtimali olan vücut ayetleri bilmesi ve doğruyu yanlıştan ayırabilmesidir." Nitekim Resul-i Ekrem (s.a.a) de buyuruyor ki:

Kur'ân uysal deve gibi her tarafa götürülebilir. Fakat onu en güzel şekilde götürün.

Vücut ve Nezairin Kısımları

Bazen kullandığımız kelimelerde ve bazen de cümlelerimizde göze çarpan vücut ve nezair dört kısma ayrılır ve bunlar için Kur'ân'da birçok ayet örnek olarak gösterilebilir. Bunlardan her biri için sırasıyla örnekler zikretmek mümkündür:

1- İnsanların kullandıkları kelimelerin anlamlarında olan olası vücut; örneğin:

Ümmet: Önceden de belirtildiği gibi Kur'ân'da üç anlamda kullanılmıştır.

Delil: "وَلَقَدْ هَمَّتْ بِهِ وَهَمَّ بِهَا لَوْلَا أَنْ رَأَى بُرْهَانَ رَبِّهِ / *Andolsun, kadın ona (göz koyup) istek duymuştu. Eğer Rabbinin delilini görmemiş olsaydı, Yusuf da ona istek duyacaktı.*"² ayetinde Yusuf'un kötülüğe gitmesini engelleyen burhan hangisiydi? Bu sorunun cevabında âlimler yedi ihtimal zikretmişlerdir:

Birinci: Zinanın ilâhî hükümle yasaklanmış olması, dünyevî ve uhrevî cezasının mevcut bulunması.

İkincisi: Allahu Teala'nın peygamberlerine her türlü kötülükten kaçınmaları için iyi ahlak ve yüce sıfatlar bağışlamış olması.

1- Nehcü'l-Belağa, mektup 77.

2- Yusuf, 24.

Üçüncüsü: Enbiyanın hikmet makamından kaynaklanan nübüvvet makamının fuhuş ve kötülöklere gitmeyi engellemiş olması.

Dördüncüsü: Züleyha'nın o an odanın kenarında olan putun önünde zina etmemek için üstüne bir örtü atması ve bu davranışın Yusuf'un kendisini Allah'ın görmesinden irak hissetmemesi için bir uyarı olması.

Beşincisi: Evin tavanında Yusuf için zinanın kötülüğünü anlatan bir yazının belirmesi.

Altıncısı: Yusuf'un, Hz. Yakub'u odanın bir köşesinde parmaklarını ısıtır bir şekilde oturmuş ve kendisine nübüvvet dergâhını lekelememesini söylüyor görmesi.

Yedincisi: Hz. Yusuf'un sağlam imanı ve sahip olduğu ismet makamının ilk günden beri onun her türlü kötülüğe düşmesine engel teşkil etmiş olması.

Yukarıdaki bütün bu olasılıklardan sadece son şık ismet makamıyla uyum içindedir ve bazı şıklar ise nübüvvet makamıyla çelişki arz etmektedir.

2- İnsanların kullandıkları cümlelerdeki olası vücut. Örneğin:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَجِيبُوا لِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ إِذَا دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيكُمْ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَحُولُ بَيْنَ
الْمَرْءِ وَقَلْبِهِ وَأَنَّهُ إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ

Ey iman edenler! Size hayat verecek şeylere sizi çağırıldığı zaman, Allah'ın ve Resulü'nün çağırısına uyun ve bilin ki Allah, kişi ile kalbi arasına girer. Yine bilin ki, O'nun huzurunda toplanacaksınız.¹

Bu ayet müminleri, Allah ve Resulünün (s.a.a) davetini can-u gönülden kabul etmeye çağırıyor. Zira insanlar bu kabulde hayatın değerini anlar ve saadeti bulurlar. Ayet bu çağırımı kabul etmemeleri durumunda ise çok büyük ve tehlikeli bir bela olan Allah'ın onlarla kalpleri arasında gireceği tehdidinde bulunmuş ve en sonunda da herkesin Allah'a döneceğini belirtmiştir.

"وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَحُولُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَقَلْبِهِ" / *Bilin ki Allahu Teala insanın kendisi ile kalbi arasına girer.*" cümlesi tartışmalı ve sürekli mevzu bahis olan cümlelerden biri olagelmıştır. Bu cümlemin tevîl ve tefsirinde sekiz ihtimal öne sürülmüştür.

1- Enfal, 24.

Eşarîler bu ayeti bahane etmiş ve kasten insanların elinden hür iradenin alındığını, bunun için hak veya batıl yolu seçmede insanın özgür hareket etmediğini zira Allah'ın, insanın ve isteklerinin arasına girdiği, her neyi isterse onun olacağını ve insanın bunda hiçbir rolünün olmadığını sanmışlardır. Eşarî olan Fahr-ı Razi bu ayetin açıklamasında diyor ki: "Allah'ın imanını istemediği kâfir iman getiremez ve inkâr etmesini istemediği mümin de kâfir olamaz." Sonra şöyle diyor: "Bu konuyu aklı burhanlarla ispatladık. Zira insanın isteği, iradesi ve akaidinin merkezi olan kalbinin haleti bir bütün olarak insanın hür iradesinin dışındadır. Çünkü bu haleti meydana getiren ve bütün bunları elinde bulunduran sadece ve sadece Allah'tır."¹

Tahkik ve araştırma ehlinin de bu konu hakkında bazı beyanları vardır ki bunlardan bazılarını aşağıda serdediyoruz:

a) İlâhî sünnetlerden biri de, bazen insanın ve isteğinin arasında bir engelin olmasıdır, şartlar isteğinin hilafına olan şeyleri ona tahmil eder.

Allah dilediği yere gemiyi götürür

Her ne kadar kaptan istemese de.

Her insan hayatında bazen bir dönüm noktasının olacağı ve onu seçtiği yoldan saptıracağı ihtimalini göz önünde bulundurmalıdır. Bu yüzden mümin imanı ile övünmemeli ve gurura kapılmamalıdır. Aynı şekilde ilâhî rahmetten de ümitsiz olmamalıdır. İnsan ister mümin olsun, ister günahkâr olsun ümit ve korku arasında yaşamalıdır. Bu durum daima insanın mutedil olması ve dengeli hareket etmesini sağlar.

b) Allah her şeyin hâkimidir ve insanın kendisinden çok daha ziyade insana egemendir. Dolayısıyla insan her istediğini yaparım diye gururlanmamalıdır. Zira Allah'ın izin ve iradesi olmadan hiçbir şey meydana gelmez.

c) Allah insanla istekleri arasına ölüm engelini koymuştur.

ç) Allah, insana her şeyden daha çok yakındır. "وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ" / Biz, ona şah damarından daha yakınız."²

d) Allah'ın, insanın ve isteklerinin arasına girmesinden kasıt insanın kendisini unutmasıdır. Zira insanın Allah'ı unutması aslında kendisini

1- bk. Fahr-ı Razi, Tefsiru'l-Kebir, c. 15, s. 147-148.

2- Kaf, 16.

unutmasıdır. Çünkü böyle bir insan insanlığı unutmuştur. Allah'ı hazır ve nazır görmeyen ve daha doğrusu Allah'ın istek ve kanunlarının hâkim olmadığı bir toplumda insanlık ölür ve insaniyet o toplumda hâkim olamaz.

تَسُوا اللَّهَ فَنَسَاهُمْ أَنْفُسَهُمْ / Allah'ı unuttular bu yüzden Allah da onları kendilerine unutturdu.¹

f) Allah'ın insan ile kendi kalbinin arasına girmesi ifadesi, Allame Tabatabaî'nin de belirttiği gibi bütün bu anlamlar için kullanılmış bir kinayedir.²

3- Nezair kavramı, gönül ve kalp gibi aynı anlama gelen tekil kelimelerde de göze çarpar ve her iki şekliyle de insanın gerçek ve batınî şahsiyetine delalet eder. Aşağıdaki iki ayet bu hususa örnek teşkil etmektedir:

نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ عَلَى قَلْبِكَ لِتَكُونَ مِنَ الْمُنذِرِينَ / Onu Ruhu'l-Emin indirdi senin kalbine; uyarıcılardan olman için.³

كَذَلِكَ لِنُثَبِّتَ بِهِ فُؤَادَكَ وَرَتَّلْنَاهُ تَرْتِيلًا / Kur'ân'la senin kalbini pekiştirdik - için onu böyle kısım kısım indirdik ve onu ağır ağır okuduk.⁴

Aynı şekilde, kalp, akıl ve öz kelimeleri de aşağıdaki ayetlerde tek bir anlamda kullanılmıştır, düşünme ve idrak etme gücü anlamına gelmektedir. Nitekim aşağıdaki ayetler buna delalet etmektedirler.

إِنَّ فِي ذَلِكَ لَذِكْرَى لِمَنْ كَانَ لَهُ قَلْبٌ أَوْ أَلْقَى السَّمْعَ وَهُوَ شَهِيدٌ / Şüphesiz bunda, akıllı olan yahut hazır bulunup kulak veren kimseler için bir öğüt vardır.⁵

وَقَالُوا لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ أَوْ نَعْقِلُ مَا كُنَّا فِي أَصْحَابِ السَّعِيرِ / Ve derler ki: Biz dinleseydik veya aklımızı kullansaydık, bu çılgın ateşin içinde bulunmazdık!⁶

إِنَّ فِي ذَلِكَ لَذِكْرَى لِأُولِي الْأَبْصَارِ / Şüphesiz ki bunda akıl sahipleri için bir öğüt vardır.⁷

Aynı şekilde âlime, akile, rey, ebsar, nazar, fehime, fakihe, eykana, tezekkere ve ve'a kelimelerinin hepsi bilmek ve haberdar olmak anlamında kullanılmıştır. Nitekim aşağıdaki ayetlerde buyruluyor ki:

1- Haşr, 32.

2- bk. et-Temhid, c. 3, s. 239-256.

3- Şuara, 193-194.

4- Furkan, 32.

5- Kaf, 37.

6- Mülk, 10.

7- Zümer, 21.

وَقُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا / Ve "Rabbim! İlmimi arttır." de.¹

وَيُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ / O, ayetlerini, bilen bir topluma ayrı ayrı açıklamaktadır.²

إِنَّ فِي ذَلِكَ لآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ / Şüphesiz bunda akılı olan bir topluluk için deliller vardır.³

إِنَّهُمْ يَرَوْنَهُ بَعِيدًا وَرَأَاهُ قَرِيبًا / Şüphesiz onlar o azabı uzak görüyorlar. Biz ise, onu pek yakın görüyoruz.⁴

وَأَبْصِرْهُمْ فَسَوْفَ يُبْصِرُونَ / Gözetle onları, yakında onlar da görecekler.⁵

أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ / Yeryüzünde dolaşıp da, kendilerinden önce gelenlerin akıbetlerinin nasıl olduğuna bakmadılar mı?⁶

فَفَهَّمْنَاهَا سُلَيْمَانَ وَكَلَّمَا حُكْمًا وَعِلْمًا / Böylece bunu (bu fetvayı) Süleyman'a biz anlatmıştık. Biz, onların her birine hüküm (hükümdarlık, peygamberlik) ve ilim verdik.⁷

وَإِخْلُصْ عَقْدَةً مِنْ لِسَانِي يُفَقَّهُوا قَوْلِي / Dilimdeki tutukluğu çöz ki sözümü anlasınlar.⁸

إِنَّ فِي ذَلِكَ لآيَةً لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ / Elbette bunda düşünen bir kavim için büyük bir ibret vardır.⁹

قَدْ بَيَّنَّا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ / Biz ayetleri, kesin olarak inanacak bir toplum için açıkladık.¹⁰

إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ أُولُو الْأَلْبَابِ / Bunu ancak akıl sahipleri anlar.¹¹

لِنَجْعَلَهَا لَكُمْ تَذَكَّرَةً وَتَعِيَهَا أذُنٌ وَاعِيَةٌ / Onu sizin için bir ibret ve öğüt yapalım ve belleyci kulaklar onu bellesin diye.¹²

1- Taha, 114.

2- Yunus, 5.

3- Ra'd, 4.

4- Mearic, 6-7.

5- Saffat, 175.

6- Yusuf, 109.

7- Enbiya, 79.

8- Taha, 27-28.

9- Nahl, 69.

10- Bakara, 118.

11- Ra'd, 19.

12- Hakka, 12.

4- Birleşik cümlelerde nezair: örneğin; " وَطَبَعَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ / Allah kalplerini mühürledi."¹ " خَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ / Allah, onların kalplerini mühürlemiştir."² " فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ / Onların kalplerinde bir hastalık vardır."³ " صَرَفَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ / Allah onların kalplerini çevirmiştir." " أَرَاغَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ / Allah da kalplerini saptırdı."⁴ " وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ / Onların gözlerine de bir çeşit perde gerilmiştir."⁵...

Bütün bu ayetlerin anlamı aslında birdir; yani insanın fitratının gereğinin aksine yanlış düşünmesi, yanlış görmesi ve yanlışla yönelmesidir. Bu bağlamda aşağıda bazı örnekleri sunacağız.

Mühürleme: " وَطَبَعَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ / Allah da kalplerini mühürledi. Artık onlar bilmezler."⁶

" أُولَئِكَ الَّذِينَ طَبَعَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَسَمِعِهِمْ وَأَبْصَارِهِمْ وَأُولَئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ / İşte onlar, Allah'ın; kalplerini, kulaklarını ve gözlerini mühürlediği kimselerdir. İşte onlar gafillerin ta kendileridir."⁷

" أُولَئِكَ الَّذِينَ طَبَعَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَاتَّبَعُوا أَهْوَاءَهُمْ / İşte bunlar, Allah'ın, kalplerini mühürlediği ve nefislerinin arzularına uyan kimselerdir."⁸

" وَطَبَعَ عَلَى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَفْقَهُونَ / Ve kalpleri mühürlendi. Artık onlar anlamazlar."⁹

Mühürleme: " خَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ / Allah, onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Gözleri üzerinde de bir perde vardır."¹⁰

" أَفَرَأَيْتَ مَنْ اتَّخَذَ إِلَهَهُ هَوَاهُ وَأَضَلَّهُ اللَّهُ عَلَى عِلْمٍ وَخَتَمَ عَلَى سَمْعِهِ وَقَلْبِهِ / Nefsinin arzusunu ilâh edinen, Allah'ın; (hâlîni) bildiği için saptırdığı ve kulağını ve kalbini mühürlediği, gözüne de perde çektiği kimseyi gördün mü?"¹¹

" قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَخَذَ اللَّهُ سَمْعَكُمْ وَأَبْصَارَكُمْ وَخَتَمَ عَلَى قُلُوبِكُمْ / De ki: "Ne dersiniz, eğer Allah sizin kulağınızı ve gözlerinizi alır, kalplerinizi de mühürlerse..."¹²

1- Tevbe, 93.

2- Bakara, 7.

3- Tevbe, 127.

4- Saff, 5.

5- Bakara, 7.

6- Tevbe, 93.

7- Nahl, 10.

8- Muhammed, 16.

9- Tevbe, 87.

10- Bakara, 7.

11- Casiye, 23.

12- En'âm, 46.

Örtü: " وَقَالُوا قُلُوبُنَا غُلْفٌ بَلْ لَعَنَهُمُ اللَّهُ بِكُفْرِهِمْ فَقَلِيلًا مَّا يُؤْمِنُونَ / Dediler ki: Bizim kalple-
rimiz örtülüdür." Hayır; Allah, inkârlarından dolayı onları lanetlemiştir. Bun-
dan dolayı pek azı iman eder."¹

" وَقَوْلِهِمْ قُلُوبُنَا غُلْفٌ بَلْ طَبَعَ اللَّهُ عَلَيْهَا بِكُفْرِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُونَ إِلَّا قَلِيلًا / Bizim kalplerimiz per-
delidir, demeleri sebebiyle (lânete uğramışlardır). Hayır, Allah Teâlâ onların
kalplerini küfürleri sebebiyle mühürlemiştir. Binaenaleyh pek azı müstesna ol-
mak üzere onlar iman etmezler."²

Çevirmek: " فَصَرَفَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ / Gerçekten onlar, kavramayan
bir topluluk olmaları dolayısıyla, Allah onların kalplerini (gerçekleri kavramak-
tan) çevirmiştir."³

" سَأَصْرَفُ عَنْ آيَاتِي الَّذِينَ يَتَكَبَّرُونَ فِي الْأَرْضِ / Çok yakında yeryüzünde haksız yere
büyüklük taslayanları ayetlerimden uzaklaştıracağım. (yani kavrama güçlerini
selb edeceğiz)"⁴

Perde: " الَّذِينَ كَانَتْ أَعْيُنُهُمْ فِي غِطَاءٍ عَنْ ذِكْرِي / Onlar ki beni zikretmeye karşı
gözleri perde içinde idi."⁵

" لَقَدْ كُنْتَ فِي غَفْلَةٍ مِّنْ هَذَا فَكَشَفْنَا عَنْكَ غِطَاءَ كَ فَبَصُرَكَ الْيَوْمَ حَدِيدٌ / (Ona) andolsun ki
sen bundan gaflette idin. Şimdi gaflet perdeni açtık; artık bugün gözün keskin-
dir, (denir.)"⁶

Perde: " وَعَلَى سَمْعِهِمْ وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ / Gözleri üzerinde de bir perde vardır.⁷
وَجَعَلَ عَلَى بَصَرِهِ غِشَاوَةً / Gözüne de bir perde çekmiştir."⁸

Sapma, kayma: " فَلَمَّا زَاغُوا أَزَاغَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ / Onlar yoldan
sapınca, Allah da kalplerini (doğru yoldan) saptırdı. Allah, fasıklar topluluğu-
nu hidayete erdirmez."⁹

" رَبَّنَا لَا تُرِغْ قُلُوبَنَا بَعْدَ إِذْ هَدَيْتَنَا وَهَبْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً / Rabbimiz! Bizi hidayete erdi-
dikten sonra kalplerimizi eğriltme. Bize katından bir rahmet bahşet."¹⁰

1- Bakara, 88.

2- Nisâ, 155.

3- Tevbe, 127.

4- A'râf, 146.

5- Kehf, 101.

6- Kaf, 22.

7- Bakara, 7.

8- Casiye, 23.

9- Saff, 5.

10- Âl-i İmrân, 8.

فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ / Kalplerinde eğrilik olanlar, fitne çıkarmak ve onu tevil etmek için ondaki müteşâbih ayetlerin peşine düşerler.¹

Hastalık: فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا / Onların kalblerinde bir hastalık vardır. Allah da onların hastalığını çoğaltmıştır.²

فَتَرَى الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ

وَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَهُمْ رِجْسًا إِلَى رِجْسِهِمْ / Kalplerinde bir hastalık olanlara gelince, onların da küfürlerine küfür katmıştır.⁴

أَفِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ أَمْ اذْتَابُوا / Kalplerinde bir hastalık mı var, yoksa şüphe ve tere - düde mi düştüler?⁵

لِيَجْزَلَ مَا يُلْقَى الشَّيْطَانُ فِتْنَةً لِلَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ / Allah, şeytanın verdiği bu vesves - yi, kalplerinde hastalık bulunanlar ile kalpleri katı olanlara bir imtihan vesilesi kılmak için böyle yapar.⁶

Bütün bu ayetler bir gerçeği anlatmaktadır. O da inat ve cehaletten kaynaklanan düşünce, tefekkür ve akide de sapma ve ondan el çekmedir. Bu yüzden bütün bu tabirler bu özelliklere sahip bir insan için geçerlidir.

Yabancı Kelimeler

Acaba Kur'ân'da garip (alışılmamış) tabirler ve kelimeler var mıdır? Garip tabirlerden ve kelimelerden kasıt insanın işittiğinde hoşlanmadığı, alışılmadık ve cümlede kullanılması durumunda fesahati bozan kelimeler ve lafızlardır. Bu gibi kelimeler en üstün fesahat ve belagat makamına sahip olan Kur'ân'ın şanına ve kudsîyetine yakışmaz ve bu tür kelimeler asla Kur'ân'da bulunmaz. Zira Kur'ân fesahatın en üstün mertebesine sahip olduğundan hiçbir şekilde bu gibi kelimeleri içermemektedir. Ancak garipliğin bir başka anlamı daha vardır ve bu anlamda Kur'ân'da garip kelimeler kullanılmıştır. Bu gariplik şu şekilde vuku bulmuştur

Kur'ân bütün Arap kabilelerinin kullandıkları kelimeleri kullanmıştır. Bu yüzden birçok Arap kabilesi kendileri için yeni olan bu kelimelerin

1- Âl-i İmrân, 7.

2- Bakara, 10.

3- Maide, 52.

4- Tevbe, 125.

5- Nur, 50.

6- Hac, 53.

anlamalarını bilmiyorlardı. Hatta kökleri Arapça olmayan bazı kelimeler bile Kur'ân'da göze çarpmaktadır.

Kur'ân özellikle farklı Arap kabilelerinin kullandıkları fasih kelimeleri kullanmıştır ki diğer kabileler bunların anlamlarından habersizdiler. İlginç kelimeler bu anlamda Kur'ân'da vardır ve Kur'ân'ın belagatine de hiçbir şekilde gölge düşürmemektedirler.

Arap kabileleri siyasi, askerî, içtimaî, ekonomik ve kültürel alanlarda bir birliğe sahip olmadıkları gibi dil ve edebiyat açısından da farklıydılar ve ortak bir dile sahip değillerdi. Bazı kabileler arasında yaygın olan birçok kelime ve deyimden diğer kabileler habersizdiler. Kur'ân bütün bu tabirlerden yararlanmış ve her kabilenin lehçesinden en uygun kelimeleri seçip kullanmıştır. Bu yolla Arapların tamamına genel bir bilinç vermiştir. Böylece Araplar arasında ortak bir dil meydana getirmiş ve Araplara kültürel, edebî ve dilsel açıdan büyük bir hizmette bulunmuştur. Bu tür tabirlerin kullanılması Kur'ân'ın fesahatine zarar vermediği gibi Arapların yapmaktan aciz olduğu edebî ve kültürel bir bütünlük ve kapsayıcılık meydana getirmiştir. Şimdi kabilelerin kullandıkları bu tür tabirlerden örneklere yer vereceğiz.

Arap Kabilelerin Terimleri

Ebu'l-Kasım Muhammed b. Abdullah bu konu hakkında *el-Lügat* adında bir risale yazmış ve Kur'ân'da adı geçen Arap kabilelerinin isimlerini ayet sırasına göre zikretmiştir. Bu risalede Kur'ân'da değinilen otuz meşhur Arap kabilesinin adını anmış ve değişik Arap şehirlerine ve Araplara komşu olan diğer milletlere de temas etmiştir. Genel olarak bu risale kendi türünde eşsiz ve nefis bir eserdir.

Değindiği kabileler: 1- Ezd Şunue 2- Eşarîyun 3- Enmar 4- Evs 5- Beni Hanife 6- Benî Amir 7- Tağlib 8- Temim 9- Sakif 10- Cezzam 11- Curhum 12- Himyer 13- Has'am 14- Huzaa 15- Sa'du'l-Aşire 16- Selim 17- Teyy 18- Uzre 19- Ammare 20- Gassan 21- Kureyş 22- Kays 23- Kenane 24- Kinde 25- Lahm 26- Muzeyne 27- Huzeyl 28- Hemdan 29- Hevazın 30- Yemame

Adını andığı şehirler: 1- Hicaz 2- Hadramut 3- Sebe 4- Umman 5- Medyen 6- Yemame 7- Yemen

Komşu Halklar: 1- Habeş 2- Fars 3- Rum 4- Kıbt 5- Enbat 6- Süryani 7- İbrani 8- Berberi.

Celaluddin Suyutî, bu risaleye kendi meşhur kitabı *el-İtkan*'da özet halinde yer vermiştir. Kitabındaki bu özeten bazı pasajlar aktaracağız:

Kenane kabilesinin kullandıkları terimler: 1- Taraf, yön: شَطْرُهُ (Bakara, 144). 2- Pay, nasip: خَلَاقَ (Âl-i İmrân, 77). 3- Gizli, saklı: يَغْرُبُ (Yunus, 61) 4- Uzaklaştırılmak, kovulmak: دُحُورًا (Saffat, 9). 5- Nankör: كُنُودٌ (Adiyat, 6).

Huzeyl kabilesinin kullandıkları terimler: 1- Azap: رُجْزٌ (Müddessir, 5). 2- Çıplak kaya: صَلْدًا (Bakara, 264). 3- Ard arda yağan: مِدْرَارًا (En'âm, 6). 4- Furkan: فُرْقَانَ (Enbiya, 48). 5- Yoksulluk: عَيْلَةً (Tevbe, 28). 6- Sırdaş: وَلِيحَةً (Tevbe, 16). 7- Kabirler: أَجْدَاثٍ (Yasin, 51). 8- Azap: ذُنُوبٍ (Zariyat, 59). 9- Kenet, çivi: دُسرٍ (Kamer, 13). 10- Kaygılı: وَاجِفَةً (Naziat, 8). 11- Açlık: مَسْغَبَةً (Beled, 14).

Himyer kabilesinin kullandıkları terimler: 1- Su kabı: سِقَايَةً (Yusuf, 70). 2- Balçık: مَسْنُونٍ (hicr, 26). 3- Ev: صَرَخَ (Neml, 44). 4- Vahim, çetin, şedit: وَيِيلا (Müzzemmil, 16).

Curhum kabilesinin kullandıkları terimler: 1- Kesik: مَحْسُورًا (İsrâ, 29). 2- Taraf yan: حَدْبٍ (Enbiya, 96). 3- Yağmur: وَدَقَّ (Nur, 43). 4- Akın etmek, çıkmak: يَتَسَلُونُ (Enbiya, 96). 5- Yollar, yürüngeler: حُبْكِك (Enbiya, 7).¹

Arapça Olmayan Kelimeler

Arapça'da kökleri Arapça olmayan ve başka dillerden alınan kelimeler vardır. Bu çok doğal bir durumdur. İster yaşayan dillerde olsun, isterse bugün konuşulmayan ölü dillerde olsun bütün diller arasında sosyal, ticarî ve kültürel irtibat ve ilişkilere binaen kelime alış veriş olmuştur.

Tabi ki bir dilden başka dillere geçen yabancı kelimeler o dilde değişime uğrar ve zamanla o dilin özelliklerini alır. Bu gibi kelimelere Arapça'da kavramsal olarak "Muarreb" (Arapçalaşmış) denilmektedir. Bu konu hakkında birçok kitap yazılmıştır ki Ebu Mensur Cevaliki adıyla meşhur Mevhub b. Ahmet b. Muhammed'in (öl. 540) kaleme aldığı *el-Muarreb* adlı eser örnek olarak zikredilebilir. Bu kitap daha çok Arapçalaşmış Farsça kelimeleri ele almış ve bu kelimelerin kullanıldığı Arapça şiirleri kanıt olarak getirmiştir. Son zamanlarda ise, Arapçaya geçen bu kelimelere «دخيل» (dâhil olmuş, girmiş) denilmektedir. Günümüzde bu kelimeler sözlükler-

1- et-Temhid, c. 5, s. 108-130. el-İtkan, c. 2, s. 89-104.

de yaygın bir şekilde kullanılmaktadır ve "Bu kelime Arapça'ya geçen kelimelerden biridir" denilmektedir.

Bir dile, başka dillerden kelimelerin geçmesinin çok doğal bir şey olduğunu söyledik. Bu, o dil için bir eksiklik ve ayıp sayılmamaktadır. Aynı şekilde bu gibi kelimelerin varlığı o dilin saflığına ve netliğine de zarar vermemektedir. Yani her ne kadar sonradan Arapçaya giren Arapçalaşmış yabancı kelimeler varsa da ancak Arapça, Arapça'dır. Nitekim bir dile girmiş kelimeler o dilin özelliklerini almazsa o dilde kullanılması imkânsızdır. Zira bu gibi Arapça olmayan kelimelerin kullanılması cümlelerin Arabî oluşuna, yani o dilde kullanılan şiirlere ve nesirlere zarar vermemektedir. Yabancı kelimeler eski Arapça şiirlerde ve İslâm öncesi nesirlerde (düz yazıda) yaygın bir şekilde kullanılıyordu ve bunlar eksiklik sayılmıyordu. Zira hiçbir dilde yabancı kelimelerin kullanılmaması şartı söz konusu değildir. Hatta Firdevsi'nin *Şahname*'si gibi sadece Farsça kelimelerin kullanılmaya oldukça özen gösterildiği eserlerde bile kökleri Farsça olmayan Arapça ve Türkçe birçok kelimeye rastlanmakta ve bunlar Farsça kabul edilmektedirler.

Tamamen Arapça bir kitap olan Kur'ân da bu durumdan arî değildir. Arapça olmayan ve kökü başka dillere mensup olan lakin Arapça formu almış olan muarreb kelimeler Kur'ân'da mevcut bulunmaktadır. Bu konu hakkında birçok kitap yazılmıştır. Örneğin; Celaluddin Suyutî'nin *el-İtkan* kitabında özetle yer verdiği *el-Muarreb* adlı eserini zikredebiliriz. Kur'ân'ın Arapça olmasından ve Arapçayı en iyi şekilde kullandığından hiçbir şüphe yoktur. Hiç kimse ve hiçbir grup bundan şüphe etmemiştir. Kur'ân'da buyruluyor ki:

إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ / Biz onu, akıl erdiresiniz diye Arapça bir Kur'ân olarak indirdik.¹

وَكَذَلِكَ أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا / İşte böylece biz onu Arapça bir Kur'ân olarak indirdik.²

كِتَابٌ فَضَّلْتُ آيَاتُهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ / Bu, bilen bir toplum için Arapça bir Kur'ân olarak ayetleri genişçe açıklanmış bir kitaptır.³

1- Yusuf, 2.

2- Taha, 113.

3- Fussilet, 3.

وَكَذَلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لِّتُنذِرَ أُمَّ الْقُرَىٰ وَمَنْ حَوْلَهَا / Ve işte sana böyle Arapça bir Kur'ân vahyettik ki, Ümmü'l-Kurâ'yı ve onun çevresinde bulunanları korkutasın.¹

نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ عَلَىٰ قَلْبِكَ لِتَكُونَ مِنَ الْمُنذِرِينَ بِلِسَانٍ عَرَبِيٍّ مُّبِينٍ / Uyarıcılardan olasın diye onu güvenilir Ruh (Cebrail) senin kalbine apaçık Arapça bir dil ile indirmiştir.²

وَهَذَا لِسَانٌ عَرَبِيٌّ مُّبِينٌ / Bu ise apaçık Arapça bir dildir.³

Ve başka ayetler de açıkça Kur'ân'ın Arapça olduğunu belirtmektedir.

Bazıları Kur'ân'da asla Arapça olmayan kelimelerin (muarreb bile olsa) kullanılmadığına inanıyorlar. Ebu Ubeyde diyor ki: "Kim Kur'ân'da Arapça olmayan kelimelerin olduğunu söylerse yersiz konuşmuştur." İbn Cerir Taberî diyor ki: "Başka dillerden Kur'ân'a geçtiği sanılan kelimeler aslında iki dil arasındaki ortak kelimelerdir. Bu yüzden bazıları bu gibi kelimeleri bir dilin diğer dilden aldığını zannetmişlerdir."

Orta yolu tutan bazı insanlar demişlerdir ki: "İslâm öncesi Araplar başka milletlerle irtibat hâlindeydiler ve onlara gidip geliyorlardı. Bu ilişkilerden dolayı bazı kelimeleri kendileriyle birlikte getirmiş ve bu kelimeleri biraz değiştirip şiirlerinde ve konuşmalarında kullanmışlardır. Bu kelimeler sonunda tamamen Arapçalaşmıştır. Eğer bu gibi kelimeler Kur'ân'da bulunursa Arapçalaşmış olduklarından dolayı saf ve asil Arapça kabul edilir." Ebu Ubeyde b. Kâsım Selâm bu görüşü savunanlardandır.

Hülasa bazıları Kur'ân'da göze çarpan bu gibi kelimelerin Arapça olmadıklarını sanmıştır. Ama aslında bunlar asıl Arapça kelimelerdir ve eski Araplar bunları kullanıp Arap dilinin özelliklerini bu kelime ve deyimlere kazandırmışlardır.

Başkaları diyorlar ki: "Aslında bazı Arapça olmayan kelimelerin varlığı -her ne kadar değişmemişse de- cümlelerin Arapça olmasına hiçbir zarar vermemektedir. Zira ister istemez her dil başka dillerden alınan kelimeleri kullanmaktadır."

Celaluddin Suyutî diyor ki: Doğru olan görüş budur. Tabiiinden olan Ebu Mesire'ye göre ise Kur'ân'da komşu bütün dillerden kelimeler vardır.

1- Şûra, 7.

2- Şuara, 193-195.

3- Nahl, 103.

Bu görüş Said b. Cubeyr ve Veheb b. Munebbih'den de nakledilmiştir."

Şimdi Kur'ân'da zikredilen Arapça olmayıp da sonradan muarreb olan kelimelerden örnekler vereceğiz. Örneğin Farsça ve aslı "abriz" (su dökücü) olan kelime muarreb olup "ebarik" yani ibrik kelimesinin çoğulu olmuştur.

أَكْوَابٍ / Testi: " وَكَأْسٍ مِنْ مَعِينٍ / *Maîn çeşmesinden doldurulmuş testiler, ibrikler ve kadehlerle.*"¹

أَرَائِكُمْ / Taht: " هُمْ وَأَزْوَاجُهُمْ فِي ظِلَالٍ عَلَى الْأَرَائِكِ مُتَكُونُونَ / *Onlar ve eşleri gölgeler altında tahtlara kurulurlar.*"²

Cevaliki ve Sealibi demişlerdir ki: "Tennur (tandır) kelimesinin aslı Farsça'dır ve sonradan muarreb olmuştur. " وَفَارَ التَّنُّورُ / *Tandır kaynamaya başlayınca*"³

جُنَاحٍ / Günah: " فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوْ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا / *Her kim hac ve umre niyetiyle Kâbe'yi ziyaret eder ve onları da tavaf ederse, bunda bir günah yoktur.*"⁴

سَجِيلٍ / Pişkin tuğla: " تَزِيهِمْ بِحِجَارَةٍ مِنْ سَجِيلٍ / *O kuşlar, onların üzerlerine pişkin tuğladan yapılmış taşlar atıyordu.*"⁵

سُرَادِقُ / Duvar: " أَحَاطَ بِهِمْ سُرَادِقُهَا / *Duvarları kendilerini çepeçevre kuşatmıştır.*"⁶

سَرَابِيلٍ / Elbise: " وَجَعَلْ لَكُمْ سَرَابِيلَ تَقِيكُمُ الْحَرَّ / *Sizi sıcaktan koruyacak elbiseler verdik.*"⁷

Bazıları mescit kelimesini de, Farsça mabet ve ibadet merkezi manasına gelen "Mezgit" kelimesinin muarreb olmuş şekli bilmişlerdir.⁸

Mukattaa Harfler

Kur'ân surelerinden yirmi dokuz surenin başlangıcında elifba harflerinden bir veya birkaç harf vardır. Bunların toplamı yetmiş sekiz harftir

1- Vakıa, 18.

2- Yasin, 56.

3- Hud, 40.

4- Bakara, 158.

5- Fil, 4.

6- Kehf, 29.

7- Nahl, 81.

8- bk. Ebu Reyhan-ı Birunî, et-Tefhim'in mukaddimesi.

ki tekrar edilmişlerin silinmesi durumunda geriye on dört harf kalır. Bu da yirmi sekiz harf olan elifba harflerinin yarısı kadardır. Surelerin başlarında yer alan bu harflere mukattaa harfler denilir. Yani bir birinin yanına konulmuş olan ama bir kelime meydana getiremeyen harflerdir. Bunlar her ne kadar yazılıştta birlikte yazılıyorsa da okunduğunda ayrı ayrı okunurlar «ال م ص» Elif Lam Mim Sad gibi. Bu on dört harf şunlardır: «ح ا ی ن ه ی ص ط ع ق ك ل م ن ه ی» Bedreddin Zerkeşi diyor ki: "Bu harflerin terk - binden şöyle bir cümle elde edilebilir: "نَصَّ حَكِيمٌ قَاطِعٌ لَهُ سِرٌّ" / Bu sırrı bulunan, hikmet dolu kesin bir metindir) Feyz-i Kaşanî ise bu harflerden "صِرَاطٌ عَلِيٌّ" / Ali'nin yolu hakır ve biz ona tabi olacağız) cümlesini türetmiştir. Başlangıçlarında mukattaa harfi bulunan sureler şunlardır:

Sıra	Sure	Mukattaa Harfler	Sıra	Sure	Mukattaa Harfler
1	Bakara	الم	16	Rum	الم
2	Âl-i İmrân	الم	17	Lokman	الم
3	A'râf	المص	18	Secde	الم
4	Yunus	الر	19	Yasin	یس
5	Hud	الر	20	Sad	ص
6	Yusuf	الر	21	Gafir	حم
7	Ra'd	المر	22	Fusillet	حم
8	İbrahim	الر	23	Şûra	حم عسق
9	Hicr	الر	24	Zuhruf	حم
10	Meryem	كهيعص	25	Duhan	حم
11	Taha	طه	26	Casiye	حم
12	Şuara	طسم	27	İnkaf	حم
13	Neml	طس	28	Kaf	ق
14	Kısas	طسم	29	Kalem	ن
15	Ankebut	الم			

Mukattaa Harfleri Hakkında Değişik Görüşler

Mukattaa harfleri çok konuşulmuş ve hakkında değişik görüşler öne sürülmüştür. Fahr-ı Razi'nin kendi tefsirinde derlediğine göre bu konu hakkında yirmiden fazla görüş öne sürülmüştür. Bu görüşler üç kategoride ele alınabilir.

1- Mukattaa harfleri, mutlak meçhul cümlelerden olan ve asla çözülemeyen Kur'an'nın müteşabihlerindedir ve halk bunların hakikatini asla derk edemez. Tabiinin meşhurlarından olan Ebu Amr Amir b. Şurehbil'den (öl. 104) nakledilmiştir: "Mukattaa harflerinin zahirine iman ediyoruz ve bunun hakkındaki bilgiyi de Allah'a bırakıyoruz."

Lâkin kelâm ehli bu tür yaklaşımları yermiş ve hatta Peygamber ve evliyaların bile kendisinden habersiz olacağı mutlak bilinmeyen Kur'an'ın hiçbir yeri için kabul edilemeyeceği görüşünü savunmuşlardır. Zira mütekellimlere göre mübin (aşıkâr) vasfıyla vasıflandırılan bir kitapta anlamının tamamen gizli olduğu bir şeyin bulunması mümkün değildir. Allah buyuruyor ki:

كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ مُبَارَكٌ لِيَدَّبَّرُوا آيَاتِهِ وَلِيَتَذَكَّرَ أُولُو الْأَلْبَابِ / Bu Kur'an, ayetlerini düşünsünler ve akıl sahipleri öğüt alsınlar diye sana indirdiğimiz mübarek bir kitaptır.¹

Eğer bu yaklaşımdan kasıt, araştırma ve tahkik ehli olmamasından dolayı ilim kapısının kendilerine kapalı olan avam halk ise, bu Allah'ın ihlâslı evliyelerini kapsamaz. Aksi takdirde faraziye değişir ve aşağıda açıklayacağımız ikinci nazariye meydana gelir.

2- Mukattaa harfleri, Allah'ın yakınlaştırılmış evliyelerinden başka kimsenin bilemeyeceği Allah ve Peygamber arasındaki şifreler ve sırlardır. "لَا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ" / Ona, ancak tertemiz olanlar dokunabilir."²

Marifet ehli demişlerdir ki: "Sır ve işaretlerle konuşmak âşıkların yöntemi olup aşk yolunda kullanılır ve böylece istenilen şey yabancından gizli bir şekilde maşuka anlatılır."

Âşık ve maşukun arasında şifre vardır

Deve güdücüsü bunu nerden bilsin.

1- Sad, 29.

2- Vakıa, 79.

Seyyid Raziyyuddin b. Tavus (öl. 664), Ebu Abdurrahman Muhammed b. Hüseyin Süleyman'ın (öl. 412) yazdığı *Hakaiku't-Tefsir* adlı eserinden İmam Cafer b. Muhammed Sâdık'tan (a.s) şöyle bir hadisi rivayet etmiştir:

«ل» Allah'ın kimsenin bilmesini istemediği kendisi ve habibi Muhammed arasındaki bir sır ve işarettir. Allah bu sırrı yabancıların gözünden uzak tutmak ve sadece dostuna göstermek için bunu harf (şifre) şeklinde beyan etti.¹

Allame Belaği diyor ki : "Kur'ân'da şifreli konuşmaların varlığı ve özel sırlara işaretlerin bulunması ve bu konuşmaların sadece Allah Resulü (s.a.a) ile vahyin emin korucularıyla yapılmış olması şaşırtıcı bir şey değildir."²

İbn Babeveyh Ebu Cafer Saduk (öl. 381) diyor ki : "Bazı surelerin, başlangıcında mukattaa harfleriyle indirilmesinin bir diğer sebebi ise; bunların tanınması ve bilinmesinin Ehlibeyt-i Resulullah'a mensup olan masum imamlara özgü kılınmış olması ve onların da bu harfler vesilesiyle deliller ve mucizeler getirmelerine binaendir. Eğer bu harflerin tanınması herkes için müyesser olsaydı hikmetin hilafına değerlendirilip her an için fesat vesilesi olabilirdi."³ (Yani ehil olmayan insanlar onları suistimal edecek ve ihtirasları yönünde kullanacaklardı.)

Mütefekkirlerin geneli bu görüşü kabul etmişlerdir. Bunlar, mukattaa harflerini evliyalar dışında kimsenin vakıf olamayacağı harfler olarak nitelemekteler. Ayrıca Araplar arasında da böyle bir yöntem vardı; onlar da şifre ve işaretlerle konuşurlardı.⁴ Bu konunun şerh ve açıklaması ilgili bölümde yapılmıştır.

3- Bu harfler sadece yalın harflerdir ve sahip oldukları melodi dışında başka hiçbir özelliğe haiz bulunmamaktalar. Ne şifredirler ve ne de işaret. Ses melodisi dışında özel hiçbir şey ihtiva etmezler. Bu harflerin surelerin başlangıcında gelmesindeki hikmet lafız ve sesler olmaktan öteye başka bir şey değildir.

Zemahşerî diyor ki: Hece (elifba) harflerinin yarısını oluşturan bu harfler, tam olarak harflerin sıfatlarının yarısına sahiptirler." Yani Mahmuse

1- İbn Tavus, Sa'du's-Suud, s. 217.

2- Alau'r-Rahman, c. 1, s. 64.

3- Gaffarî, Kemalu'd-Din, c. 2, s. 640.

4- et-Temhid, c. 5, s. 315 ve el-Mizan, c. 18, s. 9.

harflerinin yarısını «ص ك ه س ح». Mahcure harflerinin yarısını «ال م ر ع ط ق». Rahve harflerinin yarısını «ل م ن ر». Şedide harflerinin yarısını «ا ك ط ق». Mutabbaka harflerinin yarısı «ص ط». Münfetiha harflerinin yarısı «ل م ر ك ه ع س ح ق ي ن». Müstali harflerinin yarısı «ق ص ط». Münhafize harflerinin yarısı «ل م ر ك ه ي ع س ح ن». Kalkale harflerinin yarısı «ق ط»... ve sonra diyor ki: "Hikmeti her şeyi en ince ayrıntısıyla ele alan Allah ne büyüktür."¹

Bazıları demişlerdir ki: "Araplara, 'Eğer Kur'ân'ın beşer kelâmı olduğu ve bu harflerden oluştuğu iddianız doğruysa, o halde siz de bu harflerin diğer yarısını bunlara ekleyerek böyle bir kelimel oluşturün.' demek amacıyla elifba harflerinin yarısı getirilmiştir." Bedreddin Zerkeşi bu sözleri Kadı Ebubekir Baklanî'den naklettikten sonra diyor ki:

"Bu harfler değişik şekillerde kullanılmıştır: Kef / كاف ve Nun / نون bir defadan fazla gelmemişlerdir; Ayn / عين, Ya / ياء, Ha / هاء ve Kaf / قاف iki defa; Sad / صاد üç defa; Ta / طاء dört defa; Sin / سين beş defa; Ra / راء altı defa; Ha / هاء yedi defa; Elif ve Lam / الف ولام on üç defa; Mim / ميم on yedi defa;" Zemahşerî ek olarak şunları diyor: "Bu harflerin en açık ve güvenilir sıralarından birisi de, her surenin birçok kelimesinin surenin başlangıcında yer alan harflerden oluşmasıdır. Örneğin Kaf Suresi'nde Kaf harfini içeren birçok kelime vardır. قَوْل (söz), قُرْب (yakınlık), تَلَفَّى (kavrama, anlama), رَقِيب (rakip), سَابِق (öne çıkma), قَرِين (yakın, benzer), اِلْقَا (ilka), تَقَدُّم (takaddüm), رِزْق (rızık), تَنْقِيب (ayrılma), قَتْل (öldürme), قَوْل (kavim) vb. Bu harfler perdelerin ardındaki gizli noktalar. Bu harflerin ardında gizli olan bir diğer nükte bu surelerin içerdiği anlamlardır. Örneğin Kaf Suresi'nde şiddet, açık, açıklık, yaygara ve gürültü gibi Kaf harfine mütenasip olan anlamlar vardır. Sad suresi ise birkaç düşmanlığı içermektedir: Kâfirlerin Peygamber'e düşmanlığı, Davud Peygamber'e düşmanlık, cehennem ehlinin düşmanlığı, melekût âleminde ilim hakkında husumet ve şeytanın düşmanlığı. Kalem Suresi'nin ayetleri ise genellikle Nun «ن» harfiyle bitmektedir ve kelimeler çoğunlukla bu harfi içermektedir." Konunun devamında Zerkeşi diyor ki:

"İki veya daha fazla harf ile başlayan sureler kelime ve anlamlarına oranla aynı bu ilişkiye sahiptirler." Ve ek olarak şunları diyor: "Bu durum

1- Tefsir-i Keşşaf, c. 1, s. 29-31 özetle.

mukattaa harflerinin sadece lâfzî yönüyle ilgilidir ve manevî yönden de birçok büyük sır bu harflerde saklı bulunmaktadır."

Celaluddin Suyutî diyor ki: "Bir veya birkaç mukattaa harfi ile başlayan her surenin kelime ve harflerinin çoğu o harften oluşmuştur. Bu da her surenin başlangıcında bulunan harflerin o sureyle uyum ve mutabakat arzemesinden ötürüdür. Eğer Kaf «ق» harfini Nun «ن» harfinin yerine bırakırsak veya bunun aksini yaparsak uyum arzetmeyecektir. Kaf Suresi'nin kelimeleri çoğunlukla Kaf harfi ile şekillenmiştir. Aynı şekilde Yunus suresi Ra «ر» harfi ile başlamış ve bu harf iki yüze aşkın kelimedede yer almıştır. Sad «ص» harfinin Elif Lam Mim «الم» harflerine eklenerek kelimelerinin çoğunun Sad harfini içermiş olmasına sebep olduğu A'raf Suresi de bu kabildendir."¹

Bazıları bu harflerin melodisinin o dönemde Kur'ân'ın tilaveti sırasında Kur'ân'ı dinlemek için orada bulunanların dikkatini çektiğini ve bu vesileyle onların Kur'ân'ı dinlemeye ilgi gösterdiklerini söylemişlerdir. Zira inatçı münafıklar Kur'ân sesinin Arap yolcularının ve Mekke ziyaretçilerinin kulaklarına gitmemesi için sürekli gürültü yapıyorlardı.

لَا تَسْمَعُوا هَذَا الْقُرْآنَ وَالنَّوْأ فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَعْلَمُونَ / Bu Kur'ân'ı dinlemeyin. Baskın çıkmak için o okunurken yaygara koparın.²

Bazıları bu harfleri yemin olarak almışlardır. Allah, üzerine yemin ettiği diğer eşyalar gibi bu harflerin üzerine de yemin etmiştir. İncir, Zeytin, Mekke Şehri vb... Zira bu harflere yemin etmek, her dilde sözcüklerin harflerden oluşması ilkesine binaendir.

Allame Tabatabaî Şûra Suresi'nin tefsirinde bu harfler hakkında diyor ki: "Eğer «الم، طس، حم، الم» gibi mukattaa harfleriyle başlayan sureler üzerinde düşünülürse, bu surelerin muhteva yönüyle birbirilerinin benzeri olduğu görülür ve bunların üslupları tekdüzedir. Buna binaen bu harflerle ilgili surelerin muhtevası arasında muhtemel bir ilişki söz konusu olabilir. Örneğin المص / Elif Lam Mim Sad ile başlayan A'raf suresi, المر / Elif Lam Mim Ra ile başlayan surelerle, ص / Sad Suresi'nin muhtevasını içerdiği söylenebilir. الر / Elif Lam Ra ile başlayan Ra'd Suresi ise, الم / Elif Lam Mim harfleriyle başlayan surelerle ص / Sad Suresi'nin muhtevasını kapsayan bir

1- Suyutî, Mu'terek el-Akran, c. 1, s. 71.

2- Fussilet, 26.

sure olabilir. Aynı şekilde ادر / Elif Lam Mim Ra ile başlayan Ra'd suresi, الم / Elif Lam Mim ile ال / Elif Lam Ra harfleriyle başlayan surelerin muhtevalarını bünyesinde barındırabilir. Zahirinden anlaşıldığı kadarıyla, bunlar bizim hakikatini bilemediğimiz Allah ile Resulü (s.a.a) arasındaki sır ve şifrelerden başka bir şey değildir. Belki de başkaları bu harfler hakkında daha fazla ve daha iyi yorumlarda bulunup daha farklı şeyler söyleyebilirler. İmam Ali'nin (a.s) buyurduğu şu söz de buna delalet etmektedir:

Her kitabın seçilmiş yerleri vardır. Bu kitabın da (Kur'ân'ın) seçilmiş yerleri surelerin başında yer alan mukattaa harfleridir.¹

Bu harflerin birer sır ve şifre olduklarına dair yorum ve görüş, en makbul yorum ve görüş kabul edilmektedir. Yani bu harfler Allah ve Resulü (s.a.a) arasındaki sırlara haiz bulunmaktalar. Vahyin eminlerinden başka hiç kimse bunlardan haberdar olamaz. Eğer başkalarının bunlardan haberdar olma imkânları olsaydı ilk günden itibaren sır şeklinde zikredilmezlerdi.

Bu harflerin, Zemaşerî, Zerkeşi ve Allame Tabatabaî'nin değindikleri şekilde bazı esrar ve yönlerinin olması muhtemeldir. Belki bu ileride başkalarının daha değerli faydalarını bulup algılayacağı gizli sembollerdir. Zira her ne olursa olsun bu harfler her zaman için büyük bir sırlar ve şifrelere haiz bulduklarından dolayı Kur'ân'ın mucizelerinden sayılmaktadır.

Mukattaa Harfleri İçin Bilgisayardan Yararlanma

Son zamanlarda Amerika'da ikamet eden Mısırlı bir bilim adamı (Dr. Reşat Halife) Mukattaa harflerinin sırlarını çözmek için bilgisayardan yararlanmış ve kendi kanaatine bir neticeye de ulaşmıştır. Mısır'da basılan Son Saat (Kıyamet) adındaki dergi, 24 Kasım 1996 tarihli sayısında onun çalışmalarını yayınlamıştır. Bu çalışmaların özeti aşağıda zikredilecektir:

"Doktor Reşat Halife bilgisayarın yardımıyla iki yıl içinde Kur'ân'ın bütün harflerini incelemiş ve elde ettiği birçok istatistiklerle şu sonuca varmıştır ki: Surelerin başlarındaki harfler o surede en fazla bulunan harflerdir. Örneğin Kaf harfi, Kaf Suresi'nde en fazla kullanılan harftir. Hatta bu harfin mezkûr suredeki kullanımı diğer surelerdeki kullanımından daha fazladır. Yani Kaf harfinin bu suredeki nispeti diğer surelerdeki nis-

---

1- el-Mizan, c. 18, s. 6.

petinden çok daha ziyadedir. Aynı şekilde Sad harfi, Sad Suresi'nde diğer surelere oranla daha fazla kullanılmıştır. Nun harfi de Kalem Suresi'nde diğer surelere oranla daha fazla kullanılmıştır. Ancak Hicr Suresi'nde kullanılan Nun harfi Kalem Suresi'nden daha fazladır. Lakin Hicr Suresi'nin başında Elif Lam Ra harfleri bulunduğundan bu sure başlarında Elif Lam Ra olan dört (Yunus, Hud, Yusuf ve İbrahim) sureye benzemektedir. Eğer bu beş sureyi bir sure farz edersek, bir yerde hesaplırsak Nun harfinin Kalem Suresi'ndeki nispeti bu beş suredeki nispetinden daha fazladır. İki harfle başlayan Taha suresi gibi surelerde bu iki harfin en fazla kullanıldığını müşahede etmekteyiz."

Sözlerinin devamında diyor ki: "Lakin bilgisayar Ha Mim hakkında mezkûr sonuca varamamıştır. Bu iki harf Gafir, Fussilet, Şûra, Zuhruf, Duhan, Casiye ve Ahkaf sureleri olmak üzere yedi surenin başında bulunmaktadır. Bu iki harfin bu yedi surede fazla kullanılmamasına rağmen bütün Mekkî surelerde en fazla bu iki harfin kullanıldığı müşahede edilmektedir. Yani seksen altı tane sure olan Mekkî sureleri bir yerde hesapladığımız zaman en fazla kullanımın bu iki harfe ait olduğu görülür.

Aynı şekilde Yasin Suresi'nde «يس» harflerinin, Yasin Suresi'nden önce nazil olan bütün surelerden daha fazla kullanıldığı görülmektedir. Yasin Suresi'nden önce Mekke'de kırk tane surenin nazil olduğunu göz önünde bulundurmamız gerekir. Dolayısıyla bu iki harfin daha fazla kullanıldığını görmek için kırk bir tane Mekkî sureyi bir yerde hesaplamamız gerekir.

الم / Elif Lam Mim harfleriyle başlayan sureler Ankebut, Rum, Lo - man ve Secde sureleri olmak üzere dördü Mekkî, Bakara ve Âl-i İmrân olmak üzere ikisi de Medenî altı sureden ibarettir. Dört Mekkî sure bir arada hesaplandığı zaman bu üç harfin fazlalığı görülür. Ama harf nisbetinin iki Medenî sureye oranla daha fazla olduğunu saptamak için bütün Kur'ân surelerini göz önünde bulundurmamız gerekir."¹

Hülasa Doktor Reşat Halife iddiasında o kadar fazla şart ve bent getirmiştir ki söylediklerinin genel bir kaide olma özelliğini ortadan kaldırmıştır. Sonraları sözlerinden şüphe edilmiştir. O, bazı yersiz iddialar öne sürmüştü ki, bunlar Mekke âlimleri tarafından kınandı ve onu Deccal

1- Bu konuyu daha geniş bir şekilde et-Temhid kitabının beşinci cildinin 316-321. sayfalarında anlatmışız.

olarak niteleyip halkın onunla irtibata geçmesini yasakladılar.¹ Başka yerlerde de bu konu hakkında etraflı çalışmalar yapılmış ve bazıları bu konu hakkında başarılı bir sonuç elde ederken, çoğu da başarısız olmuştur. *et-Temhid* kitabında bunlardan bazılarına değinilmiştir.²

1- bk. Ahbaru'l-Âlemi'l-İslâm, Mekke, 24 c. 1, 1409.

2- et-Temhid, c. 5, s. 305-323.

Sekizinci Bölüm

KUR'ÂN'IN MUCİZE OLUŞU

Mucize kelimesinin kökü "عجز / Acizlik" kipi olup, aciz kılmak anlamındadır. İnsan iki şekilde aciz kılınır; birincisi örneğin mali gücü veya makamı olan bir insanın malı veya makamının kendisinden alınıp aciz kılınması veya kudretinin elinden alınarak aciz bırakılması gibi. Aciz bırakmanın diğer şekli de, başkalarının üzerinde hiçbir olumsuz etki bırakmadan onların yapmaktan aciz olduğu herhangi bir işi yapmak veya benzerini getirmekten aciz oldukları bir şeyi getirmektir. Örneğin birileri manevî ve ruhî kemalleri kazanmada öyle bir mertebeye varabilir ki, başkaları ulaşmaz. Arapça'da bunun için "falan kişi düşmanın dilini bağladı" atasözü kullanılır. Bundan kasıt; birinin bütün eksiklikleri kendisinden uzaklaştırması, ayıplardan arınması ve bütün kemallere sahip olmasıdır. Şair diyor ki:

شَجُو حُسَادِهِ وَغَيْظُ عِدَائِهِ / أَنْ يَرَى مُبْصِرًا وَيَسْمَعَ زَاعٍ

Düşmanlarının öfkelenmesi ve kiskançlarının ise hasetleri için

Gözlerini açıp görmeleri, kulaklarını açıp işitmeleri yeter.

Yani onun ahlâkî faziletleri o kadar fazladır ki, her kim gözlerini açar ve kulak verirse iyilikten başka bir şey görüp işitmez. Bu açıdan düşmanlarını ve kiskançlarını dize getirir.

Kur'ân ikinci şekilde aciz bırakır. Yani belagatte (sözü en güzel bir şekilde ulaştırmada), fesahatte (sözü en güzel ve akıcı bir şekilde ifade etmede), sözlerin istihkâmında, beyanın ulaştırıcılığında, ahkâm ve maarif alanında birçok yeniliği getirmede ve diğer özellikleri açısından beşerin ulaşamayacağı yüce mertebeye yer alır. Bu açıdan Kur'ân'a ebedî mucize denir. Bu durum daima Kur'ân için geçerlidir. Zira bu yüce kitap İslâm'ın payidar şeriatinin ebedi delilidir.

Konunun Tarihî Geçmişi

Kur'ân'ın mucize oluşu, öteden beri bahis konusu edilen ve bilginlerin dikkatini çeken bir husus olagelmıştır. İbn Nedim'in¹ söylediğine göre bu konuyu ilk defa ele alan ve konu hakkında kitap veya risale yazan kişi Muhammed b. Zeyd Vasiti'dir (öl. 308). O, kalam ehlinin büyüklerinden olup bu konu hakkında "*el-İmame*" ve "*İcazu'l-Kur'ân Fi Nezmihi ve Te'lifihi*" adlı kitapları kaleme almıştır. Bazıları ondan önce Ebu Ubeyd b. Muammer b. Müsenna'nın (öl. 209) bu konuyu ele aldığını belirtmişlerdir. O Kur'ân'ın mucizeleri hakkında iki ciltlik bir eser yazmıştır. Aynı şekilde Ebu Ubeyd Kasım b. Selam'ın (öl. 224) Kur'ân'ın mucizeleri hakkında bir kitabı vardır.

Konu hakkında yazılmış olup da elimize ulaşmış en eski eser Ebu Süleyman Hamd b. Muhammed b. İbrahim Hattabi Busti'nin (öl. 388)² kaleme aldığı *Beyanu İ'cazi'l-Kur'ân* adlı eserdir. Bu eser son zamanlarda *Selasu Resaile Fi İ'cazi'l-Kur'ân* (Kur'ân Mucizeleri Hakkında Üç Risale) adlı mecmuada yayınlandı. Bu eserin müellifi Kur'ân'ın mucize oluşunu, beyan açısından ele almış ve çok güzel bir yöntemle bunu açıklamıştır. O, Kur'ân'da seçilen kelimeler, bunların uyumu ve kullanım şekillerini açıklamış ve bu işi hakkıyla eda etmiştir. Bu mecmuanın diğer iki risalesinden biri; kalam ehlinin büyüklerinden ve İslâm dünyasının düşünürlerinden olan Ebu'l-Hasan Ali b. İsa Rummani'nin (öl. 386) yazdığı eserdir. O, Kur'ân hakkında çok değerli şeyler yazmış ve Şeyh Ebu Cafer Tusi de kaleme aldığı *et-Tibyan* adlı tefsirinde onu saygı ve övgüyle yâd etmiştir. Mecmuanın diğer risalesi Şeyh Abdulkahir Curcanî'nin (öl. 471) yazdığı *Şafiye* adlı eserdir. Curcanî, bir bilim dalı olarak belagat ilimlerinin kurucusudur. İlim ve edebiyat dünyasının büyüklerinden olan bu büyük şahsiyet -bu alanda- kendisinden sonraki nesiller için *Esraru'l-Belağ*, *Delailu'l-İ'caz* ve son olarak *Risaletu'ş-Şafiye* olmak üzere üç önemli ve değerli eseri miras olarak bırakmıştır. *Şafiye* risalesi diğer iki kitabın mucizelere ulaşmak için mukaddime niteliğini taşıyan konularını, özet ve yalın bir şekilde beyan

---

1- el-Fihrist, s. 63, Kur'ânî ilimleri beyan ettiği yerde ve s. 259. Mutezile mezhebini açıkladığı yerde.

2- Bust, Afganistan'ın başkenti Kabil'in yakınlarında bulunan küçük bir şehir ve mezkûr şahsın ikametgahıydı. *Selase Resail Fi Ulumi'l-Kur'ân* adlı eserin önsüzü ve *et-Temhid* kitabının önsüzü.c. 1, s. 8.

etmiştir. Curcanî, Kur'ân'ın mucizelerinin anlaşılmasında ilim dünyasına çok değerli hizmetlerde bulunmuştur.

Ebubekir Baklanî (öl. 403), Fahr-i Razi (öl. 606) ve Kemaluddin Zemilkani (öl. 651) gibi düşünürlerin her biri bu konuya dair ayrıntılı bir kitap yazmış ve Kur'ân'ın mucizeleri konusunu geniş bir şekilde ele alıp incelemiştir. İmam Yahya b. Hamza b. Ali Alevî Zeydi (öl. 749) *et-Teraz Fi Esrari'l-Belağa ve Hakaiki'l-İ'caz* adında üç ciltlik bir kitap yazmıştır. Yazar bu kitabın üçüncü cildinde belağatın bütün kaidelerini ve nüktelerini Kur'ân ayetleri üzerinde uygulamış ve bu hususta oldukça başarılı olmuştur. Celaluddin Suyutî (öl. 910) ayrıca bu konuyu üç ciltlik *Mu'tereku'l-Akran Fi İ'cazi'l-Kur'ân* adlı kitabında geniş bir şekilde ele almıştır.

Son zamanlar Kur'ân'ın mucizeleri hakkında birçok kitap ve risale yazılmıştır ki bunların en meşhur ve önemlileri şunlardır: *el-Mucizetu'l-Halide*, Allame Seyyid Hibetuddin Şehristani; *İ'cazu'l-Kur'ân*, Üstat Mustafa Sâdık Rafii; *en-Nebeu'l-Azim*, Üstat Abdullah Derraz; *İ'caz-i Kur'ân*, Allame Tabatabaî. Ayrıca bazı araştırmacılar tefsir mukaddimesi adı altında bu alanda bazı çalışmalar yapmıştır ki, Şeyh Muhammed Cevat Belağî'nin *Alau'r-Rahman* adlı eseri ve Üstat Ayetullah Hoî'nin *el-Beyan* adlı eseri buna örnek verilebilir.

Savunma Gereksinimi Olarak Mucize

Kuşkusuz mucize başta ulu'l-azm peygamberler olmak üzere tüm ilâhî elçilerin peygamberliğinin ve davetinin haklılığını ispatlamak için kullandıkları bir vesile ve onların gayb âleminden haber getirdiklerini gösteren bir kanıttır. Zira bunların eliyle gerçekleşen mucizeler tabiat ötesi bir âlemin varlığının haber vericisi niteliğinde olmalıdır. Yani mucize; yaşadığımız bu maddî âlemin tekrarlamaktan aciz olduğu bir iş olmalıdır. Yani tabiat kurallarının fevkinde olmalı. Bu yüzden mucizeye "harikulade"¹

1- Mucize bilinen ve tanınmış etkili faktörlerin sınırları ötesinde gerçekleşir. Ancak tabiata hakim kanun ve ruha aykırı değildir. Çünkü illiyet (nedensellik) diye bilinen sebep sonuç kanunu zedelenme ve sarsıntı kabul etmez. Mucizenin oluşmasının yegane nedeni yaygın ve tanınmış olmamasıdır. Ancak insanların mevcut tabii ölçülerle mucizeyi idrak edip mahiyetini anlamaları mümkün değildir. Aksine varlık âleminde hiçbir hadise münasip olan neden oluşmadıkça şekillenemez ve bütün sebep ve nedenlerin arkasındaki nihai neden ve sebep ise Allah celle ve ala'nın iradesidir.

denilmektedir. Yani yapılan iş, tabiatın bilinen doğal kurallarının etki alanının dışında olmalıdır.

Ancak bu hususta şöyle bir soru karşımıza çıkmaktadır; acaba mucize tebliğin gereksinimi midir, yoksa savunmanın gereksinimi mi? Yani peygamberler davetlerine başladıkları ilk gün mucizeyle mi başladılar, yoksa inkâr edicilerin şüpheleri ile karşılaştıklarında mı mucize gösterdiler? Peygamberlerin hayat hikâyeleri ve Kur'ân'ın beyanı ikinci şıkka delalet etmektedir. Aslında hiçbir peygamber davetinin ilk gününde mucize göstermemiştir. Ama inkâr edicilerle karşılaştıklarında ve onların mucize istemelerinden sonra -veya onlar istemeden sadece şüphenin bertaraf edilmesi için- mucize göstermişlerdir. Peygamberlerin davetinin hakikati gün ışığı gibi açık ve insanın asil fitratı ve selim aklıyla uyum içindedir. Söyledikleri şeyleri insan aklı ve fitratı hemen kabul eder.

وَبِالْحَقِّ أَنْزَلْنَاهُ وَبِالْحَقِّ نَزَّلَ / Biz onu (Kur'ân'ı) hak olarak indirdik ve o da hak ile indi.¹

لَهُ دَعْوَةُ الْحَقِّ / Gerçek dua (çağrı) ancak O'nadır.²

فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّكَ عَلَى الْحَقِّ الْمُبِينِ / Öyle ise Allah'a tevekkül et. Çünkü sen apaçık bir hak üzere bulunuyorsun.³

ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ / Bu, kendisinde şüphe olmayan kitaptır.⁴

Yani doğruluğuna o kadar delil ve şahit vardır ki şüpheye açık kapı bırakmamıştır:

لَقَدْ جَاءَتْ رَسُولٌ رَبِّنَا بِالْحَقِّ / Andolsun, Rabbimizin peygamberleri bize hakkı getirmişler.⁵

يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمْ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ / Ey insanlar, size Rabbinizden gerçek (Kur'ân) gelmiştir.⁶

Nedenselliğin nasıl ve ne şekilde etkili olmasını belirleyen de ilâhî iradedir. Onun iradesiyle neden etkisini hızlandırır veya farklı bir şekilde tesir gösterir. İşte mucize bu şekilde oluşur ve bundan dolayı harikulade (alışılmıştın tersi) olarak tanımlanmaktadır, harikuttabiât (tabiatın tersi) olarak tanımlanmamaktadır.

1- İsrâ, 105.

2- Ra'd, 14.

3- Neml, 79.

4- Bakara, 2.

5- A'râf, 43.

6- Yunus, 108.

اللَّهُ الَّذِي أَنْزَلَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ وَالْمِيزَانَ / Allah, hak olarak Kitab'ı ve mizanı indirendir.¹

Bu yüzden Kur'an'ın değişik yerlerinde düşünürlerin hakkın davetini kabul edecekleri ve hakkın çağrısına lebbeyk diyecekleri belirtilmiştir. Sadece haktan hoşlanmayan veya bunu maslahatına uygun görmeyen insanlar -her ne kadar gönüllerinde bunun haklılığını kabul etseler de dış görünüşte- hakkı kabul etmezler.

وَوَيَّرِي الَّذِينَ أَوْتُوا الْعِلْمَ الَّذِي أَنْزَلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ هُوَ الْحَقُّ وَيَهْدِي إِلَى صِرَاطِ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ / Kendilerine ilim verilenler, Rabbinden sana indirilen Kur'an'ın gerçek olduğunu ve onunun, mutlak güç sahibi ve övgüye lâyık Allah'ın yoluna ilettiğini görürler."² ayetindeki العَزِيزِ / el-Aziz kelimesinden kasıt, varlık âlemine hâkim olan yegâne kahredici kudrettir. الْحَمِيدِ / el-Hamid ise, övülmüş ve kabul görmüş anlamındadır.

وَلِيَعْلَمَ الَّذِينَ أَوْتُوا الْعِلْمَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَيُؤْمِنُوا بِهِ فَتُخْبِتَ لَهُ قُلُوبُهُمْ

Bir de kendilerine ilim verilmiş olanlar onun, Rabbinden gelen hak olduğunu bilsinler, böylece ona iman etsinler ve sonuçta da kalpleri ona saygı duysun diye Allah böyle yapar.³

Kur'an muttaki âlimleri övüp onlar için diyor ki:

وَإِذَا سَمِعُوا مَا أَنْزَلَ إِلَى الرَّسُولِ تَرَى أَعْيُنُهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ مِمَّا عَرَفُوا مِنَ الْحَقِّ

Peygamber'e indirilene (Kur'an'ı) dinledikleri zaman hakkı tanımalarından dolayı gözlerinin yaşla dolup taşıdığını görürsün.⁴

Evet, Hakka düşman olanlar, onun karşısında dururlar:

لَقَدْ جِئْنَاكُمْ بِالْحَقِّ وَلَكِنْ أَكْثَرُكُمْ لِلْحَقِّ كَارِهُونَ / Andolsun, size hakkı getirdik. Fakat çoğunuz haktan hoşlanmayanlarıdır.⁵

وَجَحَدُوا بِهَا وَاسْتَيْقَنَتْهَا أَنفُسُهُمْ ظُلْمًا وَعُلُوًّا / Kendileri de bunların hak olduğunu kesin olarak bildikleri hâlde, sırf zalimliklerinden ve büyüklük taslamalarından ötürü onları inkâr ettiler.⁶

1- Şûra, 17.

2- Sebe, 6.

3- Hac, 54.

4- Maide, 83.

5- Zuhruf, 78.

6- Neml, 14.

Her ne kadar onlar dilleriyle Kur'ân gerçeğini inkâr ediyorlarsa da, kalplerinde Kur'ân'ın hakikatını iz'an edip kabul etmişlerdir, onların inkârı ise onların zalimce ve kibirli tavırlarından kaynaklanmaktadır. Zira Kur'ân'ın mantığına göre hak her zaman aşikârdır ve batıl ise gösterişli ve aldatıcı. Hakkı kabul etmek için fitrattan başka delil ve akıldan başka hüccete ihtiyaç yoktur. Hakkı arayanlar için hakkın beyanından daha açık bir delil yoktur. Onlar hüccet ve burhana gerek duymazlar. Zira hakkın kendisi gün ışığı gibi aşikâr olduğundan temiz fitratlar ve salim akıllar onu hemen kabul eder.

İmam Sâdık (a.s) bu konu hakkında buyuruyor ki: "İlâhî sünnet hakkın asla batılla karışmaması, batıl elbisesinde görünmemesi ve batılın da hakk suretinde kendisini göstermemesi üzerine kurulmuştur." Yani hakkın kendi cilveleri öylesine şaffaf ve parlaktır ki hiçbir zaman şüpheye yer bırakmaz. Sonra buyurdu ki: "Eğer böyle olmasaydı hakkı batıldan ayırmak için bir yol bulunmazdı." Yani hak daima kendiliğinden tezahür etmeyip batıldan ayrılmış olmasaydı, hiçbir zaman hakk batıldan ayırt edilemeyecekti. Bir başka ifadeyle hakkı tanıma ve batıldan ayırma aşikâr ve fitrî bir fiildir. Yoksa hakkı batıldan ayırmak için hiçbir kıstas olmazdı. Bu kaide, bütün maarif ve bilgilerin bu cümleden peygamberlerin eliyle sunulan semavî şeriatler ve mesajların temelini oluşturmaktadır. Nitekim peygamberlerin sundukları şeriat ve risaletler pak ve temiz fitratların aşikâra kabul ettikleri hakikatlerdir.

Kur'ân'da *تَحَدَى* / meydan okuma ile *اعجاز* / aciz bırakma kelimelerinin geçtiği yerlerde, *وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِّمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِّثْلِهِ* / Eğer kulumuza (Muhammed'e) indirdiğimiz (Kur'ân) hakkında şüphede iseniz, haydin onun benzeri bir sure getirin."¹ cümlesi de vardır. Aynı şekilde şek ve şüphe durumunu belirten daha doğrusu Kur'ân ve İslâm'la mücadele eden müşrik ve münafıkların içinde buldukları şüpheli psikolojilerinin anlatıldığı ayetler ise bu cümle ile başlar.

أَمْ يَقُولُونَ تَقْوَلَهُ بَلْ لَا يُؤْمِنُونَ فَلْيَأْتُوا بِحَدِيثٍ مِّثْلِهِ إِنْ كَانُوا صَادِقِينَ / Yoksa "O Kur'ân'ı kendisi uydurup söyledi" mi diyorlar? Hayır, (sırf inatlarından dolayı) iman etmiyorlar. Eğer doğru söyleyenler iseler, haydi onun gibi bir söz getirsinler!²

1- Bakara, 23.

2- Tur, 33-34.

أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ قُلْ فَأْتُوا بِعَشْرِ سُوْرٍ مِثْلِهِ / Yoksa: "Onu kendisi uydurdu" mu diyorlar? De ki: "Haydi siz, yalan üzere uydurulmuş olarak onun benzeri on sure getirin."¹

أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ قُلْ فَأْتُوا بِسُوْرَةٍ مِثْلِهِ / Yoksa onu (Muhammed kendisi) uydurdu mu diyorlar? De ki: "Eğer doğru söyleyenler iseniz, haydi siz de onun benzeri bir sure getirin."²

وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا قَالُوا قَدْ سَمِعْنَا لَوْ نَشَاءُ لَقُلْنَا مِثْلَ هَذَا إِنْ هَذَا إِلَّا آسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ / Onlara karşı ayetlerimiz okunduğu zaman, "Duyduk, istesek biz de bunun benzerini elbette söyleriz. Bu, eskilerin masallarından başka bir şey değildir" dediler.³

فَقَالَ إِنْ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ يُؤْتَى إِنْ هَذَا إِلَّا قَوْلُ الْبَشَرِ / Böylece: "Bu, yalnızca 'aktarılarak öğrenilen' bir büyüdür" dedi. Bu, insan sözünden başka bir şey değil."⁴

وَلَقَدْ نَعْلَمُ أَنَّهُمْ يَقُولُونَ إِنَّمَا يُعَلِّمُهُ بَشَرٌ / Andolsun ki biz onların, "Kur'an'ı ona bir insan öğretiyor" dediklerini biliyoruz."⁵

قَالُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَى بَشَرٍ مِنْ شَيْءٍ / "Allah, hiç kimseye hiçbir şey indirmede" dediler."⁶

Bu gibi pervasız sözleri, Peygamber'in (s.a.a) davetinin ilk gününden itibaren davetini kabul edip ona iman getirenler söylememişlerdir ve Kur'an asla bu insanlara meydan okumamıştır. Zira bunlar sahip oldukları temiz ve pak fitratlarından dolayı hakka yönelip bu daveti kabul ettiklerinden meydan okumaya ihtiyaç kalmamıştır. Aslında İslâm Peygamber'inden ve diğer peygamberlerden mucize isteyenlerin asıl hedefleri halkın batınlarında şek ve şüphe yaratmaktır.

وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا أَنْتَ بَرُّانٌ غَيْرٌ هَذَا أَوْ بَدَّلَهُ / Bize kavuşmayı beklemeyenler: "Ya bundan başka bir Kur'an getir veya bunu değiştir!" dediler."⁷

1- Hud, 13.

2- Yunus, 38.

3- Enfal, 31.

4- Müddessir, 24-25.

5- Nahl, 103.

6- En'âm, 91.

7- Yunus, 15.

وَقَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّى تَفْجُرَ لَنَا مِنَ الْأَرْضِ يَنْبُوعًا. أَوْ تَكُونَ لَكَ جَنَّةٌ مِنْ نَخِيلٍ وَعِنَبٍ فَتُفَجِّرَ
الْأَنْهَارَ خِلَالَهَا تَفْجِيرًا. أَوْ تُسْقِطَ السَّمَاءَ كَمَا زَعَمْتَ عَلَيْنَا كِسْفًا أَوْ تَأْتِي بَالِلِهِ وَالْمَلَائِكَةَ فَيَلًا. أَوْ
يَكُونَ لَكَ بَيْتٌ مِنْ زُخْرُفٍ أَوْ تَرْهَى فِي السَّمَاءِ وَلَنْ نُؤْمِنَ لِرُؤْيَاكَ حَتَّى تُنَزِّلَ عَلَيْنَا كِتَابًا نَقْرُوهُ قُلْ
سُبْحَانَ رَبِّي هَلْ كُنْتُ إِلَّا بَشَرًا رَسُولًا

Dediler ki: Yerden bize bir pınar fişkırtmadıkça yahut senin hurmalardan, üzümlerden oluşan bir bahçen olup, aralarından şarıl şarıl ırmaklar akıtmadıkça yahut iddia ettiğin gibi, gökyüzünü üzerimize parça parça düşürmedikçe yahut Allah'ı ve melekleri karşımıza getirmedikçe yahut altından bir evin olmadıkça; ya da göğe çıkmadıkça sana asla inanmayacağız. Bize gökten okuyacağımız bir kitap indirmedikçe göğe çıktığına da inanacak değiliz." De ki: "Rabbimi tenzih ederim. Ben ancak resul olarak gönderilen bir beşerim."¹

Hazreti Musa (a.s), asa ve yedi beyza'ya sahip olmasına rağmen bu kanıtlarını sadece Firavunîlerin ve Kıptîlerin inkârıyla karşılaştığında nübüvvetini ispatlamak için kullanmıştır. Allahu Teala Musa ve Harun'a emretti ki: *"Firavun'un yanına gidip deyin ki: Bizler âlemlerin Rabbinin elçileriyiz."* Firavun, onlara *"Âlemlerin Rabbi kimdir?"* dedi. Musa dedi ki: *"O, göklerin ve yerin ve her ikisi arasında bulunan her şeyin Rabbidir. Eğer gerçekten inanırsanız bu böyledir."* Yani eğer kendi içine bakarsan bu iddianın doğruluğunun şahidini bulursun.

Firavun alay edercesine etrafındakilere bakıp dedi ki: *"İşitmiyor musunuz?"* Musa ne inanılmaz şeyler söylüyor. Musa onlara dönüp dedi ki: *"O, sizin de Rabbiniz, geçmiş atalarınızın da Rabbidir."* Musa hiçbir delili olmadan Rububiyet iddiasında bulunan Firavun gibi konuşmuyor.

Sonra Firavun sinirli bir şekilde alay edercesine dedi ki: *"Bu size gönderilen peygamberiniz, şüphesiz delidir."* Musa dedi: *"O, doğunun da batının da ve ikisi arasındaki her şeyin de Rabbidir. Eğer düşünüyorsanız bu, böyledir."* Yani senin rububiyet iddian sadece Mısır'ın mallarına ve Nil nehrine hâkim olmandan kaynaklanmaktadır. Bu da çok sınırlı ve ilâhî hükümlerle kıyaslanamaz. Çünkü sınırlı hükümlerle sınırsız hükümlerle karşılaştırılmaz. *"O, doğunun da batının da ve ikisi arasındaki her şeyin de*

1- İsrâ, 90-93.

Rabbidir. Eğer düşünüyorsanız bu, böyledir." cümlesi düşünmeyi emretmektedir. Bu Firavun'un Musa'ya nispet verdiği delilik iddiasının cevabıdır.

Firavun bir daha sinirlendi ve ikna edici hiçbir delili olmadan dedi ki: "Eğer benden başka bir ilâh edinirsen, andolsun seni zindana atılanlardan kılarım." Musa alaylı bir şekilde dedi ki: "Sana apaçık bir delil getirmiş olsam da mı?" Firavun: "Doğru söyleyenlerden isen haydi getir onu" dedi. Bunun üzerine Musa, asasını attı, bir de ne görsünler, asa açıkça kocaman bir yılan olmuş, elini koynundan çıkardı, bakanlar bir de ne görsünler, bembeyaz olmuş.¹

İbrahim Suresi'nde genel bir şekilde inkâr edicilerin mucize istedikleri hatırlatılmıştır ki biz bunu İslâm Peygamberi (s.a.a) hakkında daha önce beyan ettik. Hz. Musa itaatsizlik eden kavmiyle karşılaştığında onlara şunu hatırlatıyordu:

أَلَمْ يَأْتِكُمْ نَبَأُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ قَوْمِ نُوحٍ وَعَادٍ وَثَمُودَ وَالَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ لَا يَعْلَمُهُمْ إِلَّا اللَّهُ جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَرَدُّوا أَعْيُنَهُمْ فِي آفْوَاهِهِمْ وَقَالُوا إِنَّا كَفَرْنَا بِمَا أُرْسِلْتُمْ بِهِ وَإِنَّا لَفِي شَكِّ مِمَّا تَدْعُونَنَا إِلَيْهِ مُرِيبٍ. قَالَتْ رُسُلُهُمْ أَفِى اللَّهِ شَكٌّ فَاطِرِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ يَدْعُوكُمْ لِيُغْفِرَ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ وَيُوَخِّرَكُمْ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى قَالُوا إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنَا تُرِيدُونَ أَنْ تَصُدُّونَا عَمَّا كَانَ يَعْبُدُ آبَاؤُنَا فَأْتُونَا بِسُلْطَانٍ مُّبِينٍ. قَالَتْ لَهُمْ رُسُلُهُمْ إِنْ نَحْنُ إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَمُنُّ عَلَىٰ مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَمَا كَانَ لَنَا أَنْ نَأْتِيَكُمْ بِسُلْطَانٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ وَعَلَىٰ اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ وَمَا لَنَا أَلَّا نَتَوَكَّلَ وَقَدْ هَدَانَا سُبُلَنَا...

Sizden önceki Nuh, Ad ve Semûd kavimlerinin ve onlardan sonrakilerin -ki onları Allah'tan başkası bilmez- haberi size gelmedi mi? Onlara peygamberleri mucizeler getirdiler de onlar (öfkeden parmaklarını ısırarak için) ellerini ağızlarına götürüp, Biz sizinle gönderileni inkâr ediyoruz. Bizi çağırdığınız şeyden de derin bir şüphe içindeyiz dediler. Peygamberleri dedi ki: Gökleri ve yeri yaratan Allah hakkında şüphe mi var? (Hâlbuki) O, günahlarınızı bağışlamak ve sizi belli bir zamana kadar ertelemek için sizi (imana) çağırıyor. Onlar, Siz de bizim gibi sadece birer insansınız. Bizi babalarımızın taptıklarından alıkoymak istiyorsunuz. Öyleyse bize apaçık bir delil getirin dediler. Peygamberleri, onlara dedi ki: Biz ancak sizin gibi

1- A'râf, 103-110, Şuara 16-34.

birer insanız. Fakat Allah, kullarından dilediğine (peygamberlik) nimetini bahşeder. Allah'ın izni olmadıkça, bizim size bir delil getirmemiz haddimize değildir, müminler ancak Allah'a tevekkül etsinler. Allah, bize yollarımızı dosdoğru göstermişken, biz ne diye O'na tevekkül etmeyelim?¹

Peygamberlerin, inkârcıların şüphelerini ve inatçıların kuşkularıyla karşı karşıya kaldıkları zaman bu şüphe ve kuşkuları bertaraf etmek için mucize getirdiklerine dair birçok delil vardır. Çünkü bu gibi insanlar karşısında mucize getirmek zaruridir. Lakin temiz fitratlı ve düşünceli insanlar için hakkı göstermek yeterlidir.

Bu yüzden mucize, hakka olan davetin ilerlemesinin önündeki engelleri yıkmak için bir kılıç gibi kullanılmıştır. Kılıç, düşmanın acizlikten ve doğru düşünememekten dolayı hakkın kökünü kazmak veya hakkı muhasara etmek için meydana getirdiği harici problemleri yok etmede, mucize ise düşmanın -kendi zannıca- şüphelerinden meydana getirdikleri bütün engelleri yıkmak için kullanılmıştır.

Dolayısıyla mucize ve kılıcın kullanımı davet etmek ve davetin hakaniyetini ispatlamak için değildir. Ancak engellerle karşılaşıldığı zaman bunlardan istifade edilir. Zira bunların her ikisi de savunma amaçlı olup, salt tebliğ araçları değildir.

Mucizenin Teşhisi

Mucize, dönemin uzmanlarının rahatlıkla tabiatüstü ve insanoğlunun kudreti dışında olduğunu teşhis edecek şekilde olmalıdır. Her zaman için geçerli olan bu olguda hiçbir şekilde gösteriş ve gözboyaması olmamalıdır. Nitekim peygamberler teşhisin kolay olması, i'cazın rahatlıkla saptanması ve bu işin üstünlüğünün, her zaman ve mekânda korunması için o dönemin en yetenekli uzmanlarının güç yetiremedikleri işleri yapmışlardır.

Bunun için İslâm'ın en büyük mucizesi Kur'ândır, her zaman ve mekân için ilelebed mucizeliğini koruyacaktır. Kur'ân İslâm'ın ilk muhatapları olmaları hasebiyle o dönem Araplarına fasih üslup, açık beyan ve emin muhteva ile nazil oldu. O dönem Arapları dil ve dili kullanma tekniklerinde mahir olduklarından rahatlıkla bu kelamın insanoğluna ait olmadığını

1- İbrahim, 9-12.

ve insanların bunun gibisini getirmekten aciz olduklarını anladılar. Tabi ki ister muhteva ve isterse lâfzî açıdan olsun Kur'an'ın haiz bulunduğu bu mümtaz üslup her zamanki gibi eşsizdir ve emsalsizdir

Arapların tanınmış büyüklerinden ve kudretli bir hatip sayılan Velid b. Muğire Mahzumi Kur'an hakkında şöyle diyor: "İbn Ebi Kebşe'nin¹ söyledikleri sözler Allah'a yeminler olsun ki ne şiiirdir, ne sihirdir ve ne de akılsızların boş sözleridir. Kuşkusuz onun söyledikleri Allah'ın sözüdür..."

O, bir gün Peygamber'in (s.a.a) yanından geçiyordu. Peygamber'in (s.a.a) namazda Mü'min Suresi'nden okuduğu kaç ayeti işitti. Dedi ki:

Allah'a yeminler olsun ki biraz önce Muhammed'den öyle sözler işittim ki ne insanların sözlerine benziyordu, ne de perilerin. Allah'a yeminler olsun ki onun sözlerinin kendisine has tatlılığı ve güzelliği vardı. O başı dik büyük ağaç gibidir ki büyüklüğü etkileyici, temeli sağlam ve kökleri muhkem ve yaygındır. Onun sözleri bütün sözlerden üstün olacaktır ve diğer sözler bunun aksine ondan üstün olmayacaktır.²

Kureyş'in eşrafından düşünür ve şair sayılan Tufeyl b. Amr Dusi Allah'ın evine doğru yola çıktı. Kureyşten bazıları Peygamber'in (s.a.a) yanına gitmemesi ve sözlerini işitmemesi için etrafını sardılar. O diyor ki:

Muhammed'i gördüm ve sözlerini işittim. Bundan hoşlandım. Onun peşi sıra yola düştüm ve kendi kendime dedim ki: Eğer sözlerini işitmesem vay halime. Eğer doğru söylerse kabul et ve eğer doğru söylemezse işitmemiş kabul et. Çabucak yanına gidip dedim ki: "Sahip olduğun şeyleri bana sun." O İslâm'ı bana sundu ve benim için Kur'an'dan birkaç ayet tilavet etti. Allah'a yeminler olsun ki böyle cazip ve akıcı bir söz işitmemiş ve bundan daha değerli bir

---

1- Müşrikler Peygamberimizi bu unvan ile anıyor ve onu Ebu Kebşe'ye nispet v - riyorlardı. O Huzaa kabilesindendi ve Kureyş'in dinine muhalif idi. Rivayetlere göre o Peygamber'in annesinin ceddidi. Bu yüzden Peygamberi ona nispet ediyorlardı.

2- bk. Tefsir-i Taberî, c. 29, s. 98. Sire-i İbn Hişam, c. 1, s. 288. Süheyli, el-Revzu'l-Unf, c. 2, s. 21. İbn Esir, Usdu'l-Gabe, c. 2, s. 9. Abdulberr, el-İstiab, c. 1, s. 412. İbn Hacer, el-İsabe, c. 1, s. 410. Kadı İyaz, eş-Şifa, s. 220. Molla Ali Kari, Şerh-i Şifa, c. 1, s. 316. Gazalî, İhya, c. 1, s. 281. Seyyid Hibetuddin Şehristanî, el-Mucizetu'l-Halide, s. 21. Hâkim Nişaburî, el-Mustedrek, c. 2, s. 507. Suyutî, ed-Dürü'l-Mensûr, c. 6, s. 283.

şey bulmamıştım. Bu yüzden Müslüman oldum ve kelime-i şahadeti can-u gönülden dile getirdim.

Sonra kavminin yanına aceleyle döndü ve başımdan geçen olayları kendilerine anlattı. Hepsi İslâm'ı kabul etiler ve o bu vesileyle İslâm'ın yüce davetçilerinden biri olarak tanındı."¹

Kureyş'in büyüklerinden ve Arapların dâhilerinden biri olarak kabul edilen Nadr b. Haris b. Kelde, İslâm Peygamberi'yle (s.a.a) açıkça düşmanlık ediyordu. Nitekim onun Kur'ân'ın azameti hakkındaki şahadeti ve bunun davetin ilerlemesindeki rolü dikkate değerdir. Bir Arap atasözünde deniliyor ki: "Büyüklik, düşmanın bile onu kabul etmesidir."

O, Peygamber (s.a.a) hakkında Kureyş'in büyükleriyle oturmuş çare arıyorlardı. Şöyle dedi:

Allah'a yeminler olsun ki şimdiye kadar kendisi hakkında bir çare bulmayı düşünmediğiniz bir olayla karşılaştınız. Muhammed aranızdaki en iyi, herkesçe kabul gören, en doğru sözlü, emanete riayet etmede en yücenez olan bir gençti. Saç örgülerinin iki tarafında beyazlar görüldüğünde getirdi getireceğini. O zaman dediniz ki sihirbazdır. Hayır! Allah'a yeminler olsun ki o asla sihirbazlara benzemiyor. Kâhindir dediniz. Hayır! Allah'a yeminler olsun ki asla onun sözleri kâhinlerin sözlerine benzemiyor. Şairdir dediniz. Hayır! Allah'a yeminler olsun ki asla sözleri şiir vezinleri üzerine bina edilmemiştir. Divanedir dediniz. Hayır! Allah'a yeminler olsun ki onun davranışları asla delilere benzememektedir. Artık kendiniz bilirsiniz ve doğru karar alınız ki hafife alınmaması gereken büyük bir olayla karşı karşıyasınız.²

Kureyş'in büyüklerinden sayılan Ebu Velid Utbe b. Rebia bir gün Kureyş'in ileri gelenleriyle Mescidü'l-Haram'da oturmuştu. İslâm Peygamber'i (s.a.a) de mescidin bir diğer köşesinde oturmuştu. Utbe Kureyş eşrafına dönüp: "Şimdi Muhammed'i tek başına görüp davetinden el çekmesi için kendisini ikna etmemi ister misiniz?" dedi. Utbe bunları söylediği zaman Hamza b. Abdulmutallip gibi halktan birçok kişi İslâm Peygamber'ine iman getirmişlerdi ve günbegün Müslümanların sayıları

1- Sire-i İbn Hişam, c. 2, s. 21-25. Usdu'l-Gabe, c. 3, s. 54.

2- Sire-i İbn Hişam, c. 1, s. 320-321. ed-Dürri'l-Mensûr, c. 3, s. 180.

artıyordu. Hep birlikte dediler ki: "Eğer yapabiliyorsan onunla konuş ve ne şekilde olursa olsun onu ikna et."

Utbe Peygamber'in (s.a.a) yanına geldi ve "Ey kardeşimin oğlu! -Araplarda adet olduğu üzere her kabilenin ferdi diğer kabilenin ferdini kardeşimin oğlu olarak çağırırdı- Sen yüce bir ailedensin. Lakin kavminin içinde ihtilafa neden olan bir şeyi iddia ediyorsun. Sana bazı şeyleri sunmam için şimdi beni dinle." Peygamber: "Söyle, seni dinliyorum." dedi. Utbe: "Ey kardeşimin oğlu! Dinle. Eğer hedefin servet sahibi olmaksızın Kureyş'in en zengini olana kadar aramızda sana mal toplarsın. Eğer makam istiyorsan, seni liderimiz yaparız. Eğer istiyorsan seni padişahımız kılarız." dedi. Sonra şunları ekledi: "Sana görünen ve sana bazı şeyleri mırıldanan, aklını etkisi altına almıştır. Biz seni kendi servetimizle tedavi etmeye de hazırız ve bu konuda malımızı harcamaktan da çekinmeyiz..." Utbe konuşuyordu, İslâm Peygamberi (s.a.a) ise susmuş onu dinliyordu. Sonra Peygamber (s.a.a) Utbe'ye dedi ki: "Söyleyeceklerin bitti mi?" Utbe "Evet." dedi. Peygamber (s.a.a) buyurdu ki: "Öyleyse şimdi benim sözlerimi dinle." Utbe "Can-u gönülden hazırım." dedi. Peygamber (s.a.a) Kur'an'ı tilavet etmeye başladı ve Fussilet Suresi'nin ilk ayetlerini okudu:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ... كِتَابٌ فُصِّلَتْ آیَاتُهُ قُرْآنًا عَرَبِیًّا لِّقَوْمٍ یَعْلَمُونَ. بَشِیْرًا وَنَذِیْرًا...

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla... Bu, bilen bir toplum için Arapça bir Kur'an olarak ayetleri genişçe açıklanmış, müjdeleyici ve uyarıcı bir kitaptır...¹

Peygamber (s.a.a) devam ediyordu. Utbe ise bütün vücuduyla dinliyordu; ellerini arkaya atmış, başını öne eğmiş, Peygamber'in (s.a.a) Kur'an tilavetine kapılmıştı. Peygamber secde ayetine kavuşup secde edene kadar bu böyle devam etti. Sonra dedi: "Ey Ebu Velid! Sana okuduğum şeyleri dinledin mi? Artık kendin hüküm ver." Bu sırada Peygamber'in (s.a.a) sözlerinden dolayı cezbeye kapılan Utbe kendisine geldi ve hiç bir şey söylemeden arkadaşlarının yanına döndü. Arkadaşları onu perişan gördüler ve kendi aralarında dediler ki: "Utbe bir şekilde gitti, başka bir şekilde dönüyor." Yanlarına oturduğu zaman dediler ki:

"Ne haberler getirdin?" Utbe dedi ki: "Ondan bazı sözler işittim. Allah'a yeminler olsun ki asla bu kadar güzel sözler işitmemiştim. Allah'a

1- Fussilet, 3-4.

yeminler olsun, sizlerin zannettiği gibi ne şiirdi, ne sihirdi ve ne de kehanetti. Ey Kureyşliler! Sözlerimi kabul edin ve dediklerimi yapın. Bu adam ile işiniz olmasın, onu kendi haline bırakın. Allah'a yeminler olsun ki benim ondan işittiğim sözün sonucunda büyük şeyler vardır. Eğer Araplar -Kureyşten başka- onun işini bitirirse elinden kurtulmuş olursunuz. Eğer Araplara galip gelirse -ki gelecekte böyle olacaktır- onun galibiyeti sizin galibiyetiniz, onun hükümdarlığı sizin hükümdarlığınız ve onun izzeti ve haysiyeti sizin izzet ve haysiyetiniz olur. O zaman sizler onun vesilesiyle dünyanın en mutlu insanları olursunuz." Ona dediler ki: "Ey Ebu'l-Velid! Muhammed sözleriyle seni büyülemiş." Utbe dedi ki: "Söylediğim şeyler benim şahsî görüşümdür, artık ona karşı istediğiniz gibi davranın."¹

Ebuzer'in (Cündeb b. Cünade) Enis adında bir kardeşi vardı. Rakip arayan yetenekli bir şairdi. Bütün şiir yarışmalarına katılıyor ve genellikle rakiplerine galip geliyordu. Ebuzer diyor ki: "Kardeşimden daha yetenekli şair görmedim. Cahiliye döneminin on iki büyük ve tanınmış şairiyle atıştı ve hepsine galip geldi. O Mekke'ye gidiyordu. Kendisine dedim ki: Sen iyi bir şair ve edipsin, Mekke'de ortaya çıkan Peygamber hakkında benim için haberler getirmeni istiyorum. Uzun bir süre sonra yolculuktan döndü. Ona ne yaptın, dedim. O "Mekke'de seninle aynı inançları paylaşan -Ebuzer üç yıldır Allah'a ibadet ediyordu ve putlardan uzaktı- ve Allah'ın kendisini peygamber olarak seçtiğini söyleyen birini gördüm." Ben 'halk onun hakkında ne söylüyor?' dedim. Bana dedi ki: "Halk onun ya şair ya kâhin ya da büyücü olduğunu söylüyor. Fakat ben kâhinlerin kuralızsız konuşmalarını çok işittim ve şiir vezinlerini de iyi biliyorum. Onun sözleri asla kâhinlerin sözlerine benzemiyor. Allah'a yeminler olsun ki, o doğruyu söylüyor. Halk ise onun hakkında yalan söylüyor." dedi."²

Arap ediplerinin Kur'ân hakkındaki bu gibi itirafları çok fazladır. Bugüne kadar gelmiş ve bundan sonra da baki kalacak olan bütün bu itirafları tarih kaydetmiştir.³

1- Sire-i İbn Hişam, c. 1, s. 313-314.

2- Kadı İyaz, eş-Şifa, s. 224, ve şerhi, İstanbul baskısı, 1385, c. 1, s. 320. Sahih-i Müslim, c. 7, s. 3. Müstedrek-i Hakim, c. 3, s. 339. İbn Hacer, el-İsabe, c. 1, s. 76 ve c. 4, s. 63.

3- bk. et-Temhid, c. 4.

Kur'ân Mucizelerinin Şekilleri

Düşünürler Kur'ân'ın mucizeleri hakkında birçok hususu gündeme getirmiş ve bunları farklı boyutlarıyla ele alıp incelemişlerdir. Tabi ki bu konuda bazı farklı görüşler de vardır. Eskiler bir şekilde düşünmüş, yeniler ise başka bir şekilde düşünüp eskilerin beyan ve yorumlarına yeni şeyler ilave etmişlerdir. Aşağıda Kur'ân'ın mucizeleri hakkında öne sürülen farklı görüşlere değineceğiz.

1- Belagat ve Fesahat:

Arap edipleri ve uzman edebiyatçılar, üstün ve mumtaz bir belagat ve fesahate sahip olmasından dolayı Kur'ân'ın mucize olduğunu söylemişlerdir. Kur'ân'da kullanılan kelimelerin açık ve akıcı bir anlatıma sahip olması, kelimelerin titizlikle seçilmesi ve kelimelerin kendi münasip yerlerinde kullanılması güzel bir terkip ve ahenk meydana getirmiş. Böylece kelimeler arasında var olan ahenk, bir melodik doku oluşturmuş ve baştanbaşa her ayet ve sure birbirinden ayrılmayan bir düzenin habercisi olmuştur. Bütün bunlar, bu ilâhî sözün güç ve kudretine delalet etmektedir. Buna ilave olarak ayet ve sureler için seçilmiş kelimelerin yerlerinin değiştirilmesi imkânsızdır. Bu, ilim ve edebiyat öncülerinin beyan ettikleri bir sırdır. Diyorlar ki: Kur'ân kelimelerinden herhangi biri alınıp bunun yerine başka bir kelime yerleştirilmek için bütün Arap lügatı aransa bile bunun yerini alacak bir kelime bulunamaz. Zira bu kelimeyle mana, muh-teva, ahenk ve uyum açısından denk olan herhangi bir kelime bulunamaz. Bu durum, insan kudretinin dışında olan bir itina ve teveccühün her cümle için seçilen kelimelere ve her ayet için seçilen cümlelere gösterilmiş olduğunu sergiler. Zira böylesine seçilmiş kelimelere ve cümlelere titizlikle riayet etmek bilfiil zihnin huzurunu ve kâmil ihatayı ve kuşatıcılığı gerekli kılmaktadır. İnsan her ne kadar kelimelerin özelliklerini tanımada uzman olsa da daimî zihnî huzura ve kâmil bir kuşatıcılığa sahip olamaz. Kesinlikle -her ne kadar yetenekli ve uzman olsa da- hataya duçar olur ve kullandığı kelimeler veya cümleler yüzünden küçük düşürülür. Zira bu gibi durumlar hatipler ve edipler arasında görülen bir vakiadır. Lakin Kur'ân geniş bir zaman zarfında nazil olmakla birlikte oldukça düzenli ve muhkem kalamî bir güç ve kudrete sahiptir.

Kur'ân kelimelerinin seçimi ve düzeni hakkında denilmiştir ki: "Eğer Kur'ân ayetleri içinde bir kelime alınıp -cümleye uygun olacak şekilde-bunun benzeri tüm Arapça'da bulunmaya çalışılırsa yine de bulunmaz."

2- Anlatım Üslup ve Tekniği:

Kur'ân'ın anlatım üslubu ve düzen tekniği, cümle yapısı ve lafızların ahengi ne geçmişte, ne de gelecekte eşi benzeri olmayan yeni bir kalıp, form ve üslupla Araplara sunulmuştur. Bu tür bir nazım ve cümle yapısı yeni olmasına rağmen Arap edebiyatının üslubundan uzak değildi. Arap edipler arasında revaç bulan edebî türler şiir, nesir veya seciydi ki bunların her birinin kendince üstün meziyetleri ve eksik yönleri vardı.

Şiirin ayrıcalıklı özelliği kalplerin derinliklerini etkisi altına alıp cezp etmesidir. Lakin kafiye düzeni ve vezne riayet etmek söz sahibinin özgürlüğünü bir yere kadar sınırlar. Nesrin ayrıcalığı ise söz sahibinin şiirsel kaideler olan kafiye ve vezin gibi edebî kurallardan özgür olmasıdır. Zira düz yazıda kişi amacı ve muradına uygun bildiği her türlü kelime ve tabirleri özgürce seçip kullanabilir. Ancak nesir şiir gibi cazip değildir. Seci her ne kadar zahiri itibariyle güzel ve söz söylemede bir çeşit sanat gösterisi sayılıyorsa da, tekellüfü ve bilhassa uygun olmayan kelimelerin kullanımı onun güzelliğine gölge düşürür.

Kur'ân bu üç edebî sanatı bir araya toplamış ve bunların güzelliklerini alıp eksikliklerini atmıştır. Bu, Kur'ânî yöntemin özgünlüğündendir. Yani Kur'ân şiirin çekiciliğine, nesrin kayıtsızlığına ve secinin külfetsiz tüm güzelliklerine sahiptir. Bu ilginç özellikler ilk günden beri Arap edipleri için aşikârdı.

Önceden adlarını andığımız Şeyh Abdulkahir Curcanî, Sekkakî, Rağıb İsfahanî ve diğer büyük Arap edipleri gibi birçok ilim ve edebiyat öncüsü Kur'ân mucizeliğinin en yüce boyutunun bu olduğunu söylemişlerdir. Örneğin Velid diyor ki: "Muhakkak ki onda bir tatlılık vardır... O, yücedir ondan yücresi yoktur."

3- Şiir ve Nesrin Tüm Edebî Güzelliklerine Haiz Bulunması:

Halef âlimler, seleflerin mezkûr beyanlarına ilave olarak Kur'ân'ın düzen ve tertibinin cana mutluluk veren bir ahenge ve her kelimenin harflerinin ise aynı cümledeki diğer kelimelerin harfleriyle uyum içinde

olduğunu gösteren vezinli ahenklere ve makamlara sahip olduğunu söylemişlerdir. Yani şiirin bütün cazip türleri bu seci nesirde aşikârdır.

Kur'ân'ın uzun ve kısa cümle yapıları öyle bir şekilde düzenlenmiştir ki müzikal ağız ve makamlarla uyum içindedir. Kari ve Kur'ân'ın tilavet edicisi ses makamlarıyla aşına olmazsa Kur'ân'ın cümle yapısını olduğu gibi tilavet edemez. Bu, Peygamber efendimizin ilk günden kendisine işaret ettiği, hidayet imamlarının tekit ettiği ve bugünün insanın iyice derk ettiği bir hakikattir.¹

4- Kur'ân'daki Bilgi ve Maarifin Derinliği:

Hepsinden daha önemlisi Kur'ân'ın, o güne kadar beşerin elde etmekten aciz olduğu ve hiç kimsenin düşünemediği yüce bigileri ve hikmetli öğretileri içermiş olmasıdır. Nitekim Kur'ân'ın bilgi ve maariflerdeki derinliği ve dikkati beşeriyet için emsalsizdir. Zira varlık âleminin ve vücudun sırrı, cemel ve celal sıfatlarının marifeti ve bunların şerhi, âlemin ve insanlığın yaratılış nedeni, insanın batınında gizli olan ilâhî emanet, insanın nereden gelip nereye gideceği, nihai ve son hedefin ne olduğu... gibi konular o güne kadar Kur'ân'ın açıkladığı kadar aşikâr değildi. Kur'ân nazil olduktan sonra insanlar için bu hakikatlere ulaşma yolu açıldı.

Kur'ân'ın üzerinden ipham perdesini kaldırdığı bu hakikatler mucizenin en üstün boyutunu göstermektedir. Kısaca o günün insanının sistematikleşmemiş düşünceleriyle Kur'ânî maarifler ve günümüz ilahiyatçılarının paradokslu sözleri karşılaştırıldığında Kur'ân öğretilerinin üstünlüğü ve onun mucize oluşu gün ışığı gibi ortaya çıkmış olur.²

5- Kur'ân'ın Hayat İçin Koyduğu Kurallar:

Kur'ân'ın sunduğu kapsayıcı amelî desturlar ve hükümler insan için hayatın saadetini, toplumun ilerlemesini ve insanın Allah ve metafizik âlemlerle sağlam bir ilişkiye sahip olmasını sağlar.

Bu âlemde kendi maslahatı için çalışan insan, toplumun maslahatını da gözetmek zorundadır. Zira diğer insanlarla ortak bir hayatı vardır ve toplumsal bir şekilde hayatını devam ettirmek zorundadır. Toplumun

1- Konu daha geniş bir şekilde et-Temhid kitabının beşinci cildinde açıklanmıştır.

2- Konunun ayrıntıları et-Temhid kitabının altıncı cildinde daha geniş bir şekilde açıklanmıştır.

maslahatını ve menfaatlerini görmezlikten gelip sadece kendi yarar ve çıkarını düşünemez. Toplumsal hayat, karşılıklı bir hayattır ve bu karşılıklı hayatın temini, kesinlikle uyulması gereken bir takım kanun ve kurallara bağlıdır.

İnsan eliyle konulan kanunlar sadece ferdî ve toplumsal hayatı düzenlemek için vardır. İnsanların görevlerini yerine getirmesi ve birbirlerine haksızlık veya zulüm etmemeleri için toplumsal ve ferdî maslahatın sınırlarını belirler. Lakin insanın hayatında üçüncü bir bağılığı daha vardır. O da Allah ve diğer âlemle olan irtibatıdır. Bu irtibat -eğer sağlam olursa- insanın ifrat ve tefrite gitmesini engeller ve hayatını tamamen mutedil, dengeli kılar.

قَدْ جَاءَكُمْ مِنَ اللَّهِ نُورٌ وَكِتَابٌ مُبِينٌ يَهْدِي بِهِ اللَّهُ مَنِ اتَّبَعَ رِضْوَانَهُ سُبُلَ السَّلَامِ وَيُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ بِإِذْنِهِ وَيَهْدِيهِمْ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ

İşte size Allah'tan bir nur ve apaçık bir kitap (Kur'ân) gelmiştir. Allah, onunla rızası peşinde olanları selâmet yollarına iletir ve onları izniyle, karanlıklardan aydınlığa çıkarıp kendilerini dosdoğru bir yola iletir.¹

Çünkü İslâm ve Kur'ân'ın sunduğu bütün ilâhî ahkâm ve kanunlar üç boyutludur. Yani bu ahkâm ve kanunlarda toplumun ve ferdin maslahatıyla birlikte insanın erdem ve saygınlığının korunmasını temin eden Allah ve maneviyat ile olan irtibatına özen gösterilmiştir. Kur'ân bu hayatta insanı mutlu kılmanın yanı sıra onun ebedi ve uhrevi saadetini de temin etmeye çalışır. Hâlbuki ilâhî olmayan medenî kanunlar sağlam ve saptırıcı olmazsa dahi insan hayatının üçüncü boyutundan kaynaklanan arzu ve taleplerini temin etmekten acizdirler. İlâhî kanunların üç boyutlu olması bu kanunların mucizevî ve beşer ötesi oluşunu gösterir.²

6- Kur'ân'ın İstidlal Yöntemi:

Kur'ân'ın istidlal yöntemi, şahsına munhasır özelliklere haiz bulunmaktadır ki bunlar Kur'ân'ın mucizelerindendir. Kur'ân'ın bu özelliklerinden ve mucizelerinden birisi de burhan ve hitabe mucizesidir. Kur'ân her iki yöntemi bir araya getirerek benzerine rastlanmayan yeni bir metot vü-

1- Maide, 15-16.

2- et-Temhid kitabının altıncı cildinde şerhi verilmiştir.

cuda getirmiştir. Aslında bu iki yöntem birbirine zıttır. Zira delilli istidlal, yakînî mukaddimelere; bu cümleden olan fitrî ve aklî temel prensiplere -ki bunlara bedihiyat-ı akliyye de denilir- bağlıdır. Delilli yöntem, insanlık camiasının sınırlı bir kesimine hitap eder ve belli bazı insanlara bir şeyi kesin ve delilleriye ispatlamak için kullanılır. Ancak bunun aksi olan hitabe yöntemi, sanısal mukaddimelere; bu cümleden olan meşhurat ve makulata (akıl ve duygularla sezilen hususlara) bağlı olup halkın genelini ikna etmek için kullanılır. Kur'an, dış görünüşü itibariyle birbirine zıt olan bu iki yöntemi bir araya getirmiş konularını, ahkâmını, maarifini ve bu hususlarla ilgili istidlalini (delilini) açıklamak için iki yöntemi bir arada kullanıp birbirinden oldukça farklı olan her iki guruba da aynı dil ile hitap etmektedir. Böylelikle bir sözle hem havassı (seçkinleri), hem de halkın genelini hedef edinmiştir. Zira Kur'an'ın istidlalleri sade beyanlara sahip olmakla beraber derinlemesine bir inceleme, tahkik ve tefekkürü gerektirir. Avam halkı aklî istidlallerin sınırlarından haberdar değildir. Bu yüzden hitap ve vaaz nitelikli sade görünüşle yetinip mesajı kabul ederler. Lakin ilmî payelere sahip olan bazı insanlar, Kur'an'ın ince ayrıntılarına dikkat edip var olan sınırlar ve derin maarıftan yararlanırlar.

Meşhur filozof Endülüslü İbn Rüşd'ün vatanında yazdığı çok değerli kitabı *el-Keşfu An Menahici'l-Edille*'de bu konu hakkında açık bir misal getirmiş ve demiştir ki: "Kur'an, Hak Teala'nın zatını tanıtmak için O'nu nura benzetilmiştir: "اللَّهُ نُورُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ / Allah, göklerin ve yerin nurudur."¹ Malumu olduğu veçhiyle nur dünyayı aydınlatır ve kuşatır. Her şey onun vesilesiyle ayan olur. Hak Teala'nın zatını tanıtmak ve O'nun varlık âlemindeki yerini belirtmek için böylesi bir benzetme avam halkı ikna etmek için yeterlidir. Aynı zamanda bu benzetme Hak Teala'nın zatı için o kadar dakiktir ki, gayri mahsusun mahsusa (duyularla algılanamıyanın duyularla algılanana) benzetilmesinde en dakik benzetme sayılır. Bu teşbih Hak Teala'nın zatının bütün özelliklerini göstermektedir.

مَفْهُومُهُ مِنْ أَعْرَفِ الْأَشْيَاءِ / وَ كُنْهَهُ فِي غَايَةِ الْخَفَاءِ

Mefhumu en iyi bilinen şeydir / Kühü ise en fazla gizli olandır.

Hakkın zatı vacibu'l-vücuddur; kendiliğinden varolması kesin olandır. O'nun vücudu, zatının aynısıdır ve zatının hakikati vücududur. Bü-

1- Nur, 35.

tün mevcudatın vücudu O'ndandır. O'nun varlığı ve vücudu herkes için aşikâr ve zahir olmakla birlikte zatının hakikati sonsuz derecede hafi ve herkesten gizlidir.

Eğer madde âleminde bu özelliklerin aynısına sahip bir şey bulmak istersek nurdan başka bir örnek getiremeyiz. Onun yansıması bütün varlığı kapsamış ve her şeyi ayan kılmıştır. Zira her şey nurla ayandır. Lakin nurun ayan olması zatındandır. Nurun hakikati bilinmemektedir. Ama parlaklığı ve vücutsal eseri herkes için aşikâr ve hüveydadır. Filozoflardan kim Hak Teala'nın zatını tanıtmak için misal getirmek isterse Kur'ân'ın bu benzetmesinden daha iyi bir örnek getiremez."

7- Gaybî haberler:

Kur'ân'da zikredilen gaybî haberler Kur'ân mucizelerinden bir kısmını teşkil eder. Bunlar geçmiş zaman, şimdiki zaman ve gelecek olmak üzere üç zamanı da kapsar.

a) Geçmişten Haber Verme:

Selef enbiyanın ve tarih içindeki birçok ümmetin geçmişi eski kitaplarda az buçuk zikredilmiş ve halk arasında tamamen tahrif olmuş efsaneler gibi anlatılmıştır. Hz. Nuh'un hayatı ve tufan hadisesi hakkında Kur'ân'da deniliyor ki:

تِلْكَ مِنْ أَنْبَاءِ الْغَيْبِ نُوحِيهَا إِلَيْكَ مَا كُنْتَ تَعْلَمُهَا أَنْتَ وَلَا قَوْمُكَ مِنْ قَبْلِ هَذَا

İşte bunlar, sana vahyettiğimiz gayb haberlerindedir. Bundan önce onları ne sen biliyordun, ne de kavmin.¹

Hz. Nuh'un hayatı ve tufan olayı eski yazılarda özellikle Tevrat'ta geniş bir şekilde zikredilmiştir. Lakin Kur'ân'da olduğu gibi saf ve tahrifat-
tan uzak olamamıştır.

Hz. Yusuf hakkında da buyuruyor ki:

ذَلِكَ مِنْ أَنْبَاءِ الْغَيْبِ نُوحِيهِ إِلَيْكَ / İşte bu (kıssa), gayb haberlerindedir.

Onu sana biz vahiy yolu ile bildiriyoruz.²

Hz. Yusuf'un olayı Tevrat'ta da geniş bir şekilde açıklanmıştır. Ancak bu anlatım ve bilgilendirme Kur'ân'ın beyanı gibi sâdık ve doğru değildir.

1- Hud, 49.

2- Yusuf, 102.

Aynı şekilde Musa, Harun, Benî İsrail, Firavun, Meryem ve Zekeriya hakkında Allah'ın peygamberlerinin ve velilerinin makamlarının kutsiyetinin korunması ve nakilde emanetin göstergesi olan bu gibi tabirler kullanılmıştır. Ama Tevrat'ta asla bu boyuta riayet edilmemiştir. Hatta bunun aksine onların yüce makamlarını zedeleyecek ifadeler mevcut bulunmaktadır.

b) Şimdiki Zamandan Haber Verme:

Kur'ân, münafıkların, işbirlikçilerinin, müşriklerin ve yahudilerin hile ve desiseleri üstündeki perdeyi açmış ve onları rüsva etmiştir. Bu gibi gaybî haberleri dillendiren ayetler Kur'ân'da çok fazladır.¹

c) Gelecekte Haber Verme:

Bu, yakın ve uzak gelecek zamanda vaki olacak hadiseleri haber vermektir, özellikle Kur'ân'ın gaybî haberlerinin müşahade edilmesi için yakın gelecek zamanda vaki olacak olayları bildirmektir. Örneğin İslâm'ın yayılması, galibiyetler, fetihler ve düşmanın yenilgisi ve yok oluşu hakkındaki haberler bir bir ve ardı sıra tahakkuk bulmuştur. Rumların Farslara birkaç yıl içinde galip geleceği haberi: *وَهُمْ مِنْ بَعْدِ عَلَيْهِمْ سَيَعْلُبُونَ فِي بَضْعِ سِنِينَ / Ama onlar, yenilgilerinden sonra yeneceklerdir. Birkaç yıl içinde.*² bu kabildendir. İran ve Bizans arasındaki bu savaş 603 miladi yılından, Peygamber'in (s.a.a) Medine'ye hicret ettiği yıl olan 622 miladi yılına kadar devam etti. Savaşın başlarında Hüsrev Perviz (Fars hükümdar) üstündü. Mekke'de nazil olan Rum Suresi savaşın akışının değişeceği haberini verdi. Kaç yıl geçtikten sonra Bizanslılar üstün gelmeye başladı. Bu üstünlük, eşrafın ve ordu komutanlarının eliyle öldürülen Hüsrev Perviz'in saltanatının sonuna kadar devam etti.³ Bu durum Müslümanların sevincine yol açtı. Çünkü onların kudretli komşuları zayıflamıştı.

Her şeyden ilginç olanı beşerin Kur'ân gibi bir şeyi getirmekten her zaman için aciz olması haberiştir. "فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا / *Bunu yapamazsanız -ki hiçbir şey yapamayacaksınız-*"⁴ ayeti her zaman Kur'ân'ın mucize olmasının delili sayılır.⁵

1- et-Temhid, c. 6, s. 190-197.

2- Rum, 3-4.

3- bk. İran Tarihi, Hasan Pirniya, s. 222-227.

4- Bakara, 24.

5- et-Temhid, c. 6, s. 197-210.

8- Zamanla Ortaya Çıkan Bilimsel İşaretler:

Kur'ân tabirleri arasında bazı kısa işaretlerle karşılaşırız ki bu söz sahibinin tabiatın gizli sırlarını bildiğini gösterir.

قُلْ أَنْزَلَهُ الَّذِي يَعْلَمُ السِّرَّ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ

De ki: "O kitabı göklerin ve yerin sırrını bilen indirmiştir."¹

Bazen Kur'ân tabirlerinde tabiatın bazı sırlarına işaret edilmektedir. Bu işaretler Allah'ın sözlerinin arasında görülür. Lakin bu sözün asıl hedefi ve maksadı bu cihetin beyanı değildir. Nitekim hiçbir zaman bu gibi işaretlerin açıklanmasından çekinilmemiş ve tamamen de beyan edilmiştir. Zira Kur'ân'ın asıl hedefi hidayet etmek ve yol göstermek, talim, dinî terbiye ve maneviyattır. Sadece ince ayrıntıları göz önünde bulunduran insanlar bu geçici işaret ve sırları algılayabilirler. Bu nükteler zaman seyrinde âlimler için Kur'ân'ın mucize olmasının delilleri olmaktadır.

Tabi ki bu konuda ilmî bulguların Kur'ân'a tahmil edilmemesi gerektiği hususuna dikkat edilmesi gerekir. Zira ilmî bulgular sabit değildir. Hâlbuki Kur'ânî hakikatler sabittir. Bunun için sabit olmayan bir şey asla ve asla sabit olan bir hakikate tatbik edilmemelidir. Kesinlik kazanmış sabit ilmî konular Kur'ân'ın ilmî bazı işaretlerinin derki için bir vesile olabilir. Ancak mutlak bir şekilde değil. "Belki böyledir" kabilinden ifadelerin kullanılması şartıyla. Çünkü görünürde sabit olan bu ilmî nazariyenin değişmesi durumunda Kur'ân'ın kuvvet ve istihkâmına hâlele gelebilir. Bu tür hâlele ve ve muhtemel ilmî saplantılardan uzak durmak için bilimin sabit kabul edilen kuralları hakkında temkinli olmak gerek. Kesinlikle Kur'ân'ın herhangi bir ayeti ilmî bir faraziye veya sabit olmuş bir nazariyeye muhalif olursa Kur'ân'ı hâkim ve o nazariyeyi veya ilmî faraziyeyi ise yanlış biliyoruz. Bize göre böyle bir görüşü kabul eden âlimler hataya düşer olmuşlardır.

Biz ilmin kat'î ve kesin delil ve vesileleriyle Kur'ân'ın bazı ilmî işaretlerinin üstündeki perdenin kenara çekildiğini birçok örnekle hatırlattık² ve kitabın sonunda da bazı örnekleri zikredeceğiz.

1- Furkan, 6.

2- bk. el-Temhid, c. 6.

9- Kur'ân Anlatımının Sağlamlığı:

Kur'ân farklı münasebetlerle değişik zamanlarda ve mekânlarda nazil olup bazı olayları mükerrer bir şekilde beyan etmesine rağmen tekdüze ve üstün bir diyalektiğe sahip olup anlatımdaki her türlü ihtilaf ve tezattan iraktır. Eğer bu beşerî bir kelim olsaydı, zamanın akışı içinde değişik münasebetlerle bazı konuların beyanında ihtilaf ve çelişki ortaya çıkardı. Zira ister istemez anlatımda çelişkiye düşmek insan tabiatının gereksinimidir. Nitekim insanın hafızası nisyan ile maluldür, bugün söylediği bir söz ile yirmi yıl önce bazı maslahatlardan dolayı söylenen bir söz arasında mutabakat sağlayacak kudrete sahip değildir. Kur'ân, bunu mucize oluşunun delillerinden biri olarak saymıştır. Allahu Teala buyuruyor ki:

أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا

Hâlâ Kur'ân'ı düşünüp anlamaya çalışmıyorlar mı? Eğer o, Allah'tan başkası tarafından (indirilmiş) olsaydı, mutlaka onda birçok çelişki bulurlardı.¹

10- Alıkoyma / Uzaklaştırma:

Ebu İshak Nizam (öl. H. 231) ve öğrencisi Cahiz (öl. H. 255), Seyyid Murtaza (öl. H. 436), İbn Sinan Haffaci (öl. H. 466) gibi büyüklerin kanaatine göre Kur'ân'ın mucize olmasının sırrı "sarfe=alıkoymada" gizlidir. Yani Allahu Teala'nın kendisi Kur'ân'la mukabele etmek isteyenlerin engelleycisidir. Bazı insanlar Kur'ân'la mukabele etme gücüne sahip olabilirler. Lakin Allahu Teala'nın kahrî iradesi Kur'ân'la mukabele etmek isteyenlerin önünü alır:

سَأَصْرِفُ عَنْ آيَاتِيَ الَّذِينَ يَتَكَبَّرُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ

Yeryüzünde haksız yere büyüklük taslayanları ayetlerimden uzaklaştıracağım.²

Uzaklaştırma meselesine inanan insanlara göre mukabele ve benzerini getirmekten kasıt zarar vermektir ki bu da Kur'ân'ın mucize olmasını ortadan kaldırır.

Lakin müfessirlerin çoğu bu ayeti başka bir şekilde tefsir etmiş ve ayetin kastının şüphe oluşturmak ve Allah'ın ayetlerini yok etmek isteyen

1- Nisâ, 82.

2- A'râf, 146.

insanların müstekbirce öne sürdükleri şüphelerin bertaraf edilmesi anlamını verdiğini söylemişlerdir.

Allahu Teala kendi inayetiyle delillerini açık ve muhkem bir şekilde beyan etmiş ve her türlü saldırıların önünü almıştır.¹ "Uzaklaştırmayı" bu anlamıyla ele alanlar Kur'ân'ın üstünlüğünü selb etmiş ve Kur'ân'ın mucize olmasını kahrî iradeyle sınırlamışlardır. Bu itikat Kur'ân'ın zahirî ve açık beyanına terstir. Hâlbuki Kur'ân'ın mucize olması onun kendisinden ve özelliklerindedir.

"Uzaklaştırma/alıkoyma" Emir Yahya b. Hamza Alevî Zeydi'nin (öl. 749) belirttiği gibi üç şekilde tefsir edilebilir.

a) "Uzaklaştırmadan" kasıt Allahu Teala'nın Kur'ân'la mukabele etmek isteyenleri bu hedeflerinden alıkoymasıdır. Yani bu insanlar Kur'ân'la mukabele etme hedef ve iddialarını amelî kılmak istedikleri zaman bu işe karşı ilgisiz olurlar.

b) "Vesileleri elden almak;" Allahu Teala Kur'ân'la mukabele etmek isteyen insanların mukabele için ihtiyaç duydukları vesileleri iki şekilde ellerinden alır.

1- Normal durumlarda sahip oldukları olanakları (gerekli olan ilim, maarif ve edebiyatı) Kur'ân'la mukabele etmek istedikleri zaman mukabele şartlarını kendilerinden alır. Aslında bu gibi insanlar için derunî bir değişim meydana gelir

2- Aslında insana Kur'ân ile mukabele edecek olanaklar verilmemiştir. Mezkur ayetteki "Uzaklaştırmanın" anlamı da budur. Allah, ayetlerinde şüpheyi ve tahribe mahal bırakmamıştır. Esasen ilâhî ayetleri tahrip etme imkânı insanoğlu için müyesser değildir.

"بَلْ كَذَّبُوا بِمَا لَمْ يُحِيطُوا بِعِلْمِهِ / Hayır, öyle değil. Onlar, ilmini kavrayamadıkları ve kendilerine yorumu gelmemiş olan bir şeyi yalanladılar."² ayeti de bu gerçeğe işaret etmektedir. "ثُمَّ أَنْصَرَفُوا سَرَفَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ / İlâhî ayetlere yüz çevirdiler. Anlamayan bir toplum olmalarından dolayı, Allah onların kalplerini çevirmiştir."³ Bu ayet kalplerin çevrilmesinin nedenini hakikatleri derk etmeme olarak almıştır ki kendileri sebep olmuştur.

1- Mecmau'l-Beyan, c. 4, s. 477-478.

2- Yunus, 39.

3- Tevbe, 127.

c) "Cebrî ve kahrî engel:" Bazı insanlar Kur'ân'la mukabele edecek olanaklara sahiptir. Lakin bu işe girişmek istedikleri zaman Allah onları cebren ve kahren engeller. Böylelikle iradelerinde gevşeklik meydana gelir ve Kur'ân'la mukabele etmekten el çekerler.

Bu yorum ile ilk yorum arasındaki fark şudur; ilk yoruma göre bu insanların istek ve temayülleri kendilerinden alınır. Ama bu yoruma göre o insanların istek ve temayülleri vardır; fakat bu işi yapma cesaretlerini kaybederler. Bu, işi yapmaya istekli olan ama zorla önü alınan insanın durumu gibidir.

Ancak birinci ile üçüncü anlam ve ikinci anlamın ilk bölümü zaruretini aksinedir ve o zamanın Arapçasının açık beyanıyla çelişmektedir. Zira eğer böyle olsaydı Arapların bu derunî değişimden dolayı hayrete kapılmaları ve Kur'ân'ın ruhlara esenlik veren cazip nağmesi karşısında şaşkına dönüp bunu dile getirmemeleri gerekiyordu. Özellikle Arap kabilelerinin mensupları Mescidü'l-Haram'a geldikleri zaman Kureyşin önde gelenlerinden Ebu Cehil ve benzerleri, Kur'ân'ı dinlememeleri için onların kulaklarını pamukla tıkamaları veya o kimseleri Peygamber'e (s.a.a) yaklaştırmamaya çalışmaları ve Kur'ân'ın sesini işitmelerini engellemek istemeleri Kur'ân'ın gönül okşayıcı ruhani çekiciliği ve onunla mukabele etme imkânsızlığını gösteren şahitlerdir.

İkinci tefsirin ikinci bölümü görünüşe göre bir yere kadar makuldür. Bu düşüncede olan Seyyid ve diğer bazı büyüklerin sözlerinin zahirî anlamları da budur. Aslında başkalarının kendisi ile mukabele etmekten aciz olduğu Kur'ân'ın farkı, zatında gizlidir. Zira böyle bir şey beşerin imkânı dâhilinde değildir.

Kur'ân'ın Meydan Okuması

Meydan okuma rakip isteme anlamındadır. Kur'ân inanılmaz şekilde defalarca mücadele için rakip istemiştir. Diyor ki: Eğer bu Kur'ân'ın Allah'ın kelamı değil de insanoğlunun kelamı olduğuna inanıyorsanız her zaman için imtihan edilmesi kolaydır. Kur'ân kelamı gibi güzel ve fasih, muhkem ve sağlam ve hikmetli bir kelamı getirmek için edip ve şairlerinize bütün güç ve yeteneklerini bu yolda kullanmalarını söyleyin. Fakat asla böyle bir işi başaramazlar. Zira Kur'ân'ın beşer kelamı gibi olmadığını çok iyi biliyorsunuz...

Meydan Okumanın Aşamaları

Kur'ân birkaç aşamada meydan okuma ve kendisine rakip istemeyi dillendirmiştir:

1- İlk olarak mutlak bir şekilde Kur'ân gibi bir söz getirin:

فَلْيَأْتُوا بِحَدِيثٍ مِثْلِهِ إِنْ كَانُوا صَادِقِينَ أَمْ يَقُولُونَ تَقَوَّلَهُ بَلْ لَا يُؤْمِنُونَ

Yoksa "O Kur'ân'ı kendisi uydurup söyledi" mi diyorlar? Hayır, (sırf inatlarından dolayı) iman etmiyorlar. Eğer doğru söyleyenler iseler, haydi onun gibi bir söz getirsinler!¹

2- Ve sonra her ne kadar kısa da olsa on sureyi zikretmiştir.

أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ قُلْ فَأْتُوا بِعَشْرِ سُوْرٍ مِثْلِهِ مُفْتَرِيَاتٍ وَاذْعُوا مَنِ اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ

Yoksa "Onu (Kur'ân'ı) uydurdu" mu diyorlar? De ki: "Eğer doğru söyleyenler iseniz, haydi Allah'tan başka gücünüzün yettiklerini de (yardıma) çağırıp, siz de onun gibi uydurma on sure getirin."²

1- İddiacıların itibarını azaltmak için Kur'ân onların surelerine benzer bir sure getirmelerini önermiştir:

أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ قُلْ فَأْتُوا بِسُوْرَةٍ مِثْلِهِ وَاذْعُوا مَنِ اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ

Yoksa onu uydurdu mu diyorlar? De ki: "Eğer doğru söyleyenler iseniz, haydi siz de onun benzeri bir sure getirin ve Allah'tan başka, çağırabileceğiniz kim varsa onları da yardıma çağırın."³

2- Ve son olarak keskin bir dille acizlik ve güçsüzlüklerini yüzlerine vuruyor:

وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُوْرَةٍ مِثْلِهِ وَاذْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ. فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ

Eğer kulumuza indirdiğimiz (Kur'ân) hakkında şüphede iseniz, haydin onun benzeri bir sûre getirin ve eğer doğru söyleyen-

1- Tur, 33-34.

2- Hud, 13.

3- Yunus,38.

ler iseniz, Allah'tan başka şahitlerinizi çağırın (ve bunu ispat edin). Eğer, yapamazsanız -ki hiçbir zaman yapamayacaksınız- o hâlde yakıtı insanlarla taşlar olan ateşten sakının. O ateş kâfirler için hazırlanmıştır.¹

Bu ayette yanıcı taşların yanında yer alan insanlardan kasıt, akıl ve düşünce sahibi olmayan insanlardır. Bu insanlar yanıcı taşlara benzetilmiş ve bu taşların yanında yer almışlardır. Onlar elim bir ateşte yanarlar.

5- Yüce Allah inanmayanların karşılaşacağı bu acı tecrübeyi hatırlattıktan sonra insanlığa seslenmiş, Kur'an'ın ebediyete kadar mucize olduğunu vurgulayıp Kur'an'ın meydan okuyuşunu ilan etmiştir.

قُلْ لِّئِنْ اجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ وَالْجِنُّ عَلَىٰ أَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هَذَا الْقُرْآنِ لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيرًا

De ki: "Andolsun, insanlar ve cinler bu Kur'an'ın bir benzerini getirmek üzere toplansalar ve birbirlerine de destek olsalar, yine onun benzerini getiremezler."²

İlginç Bir Nükte

Kur'an'ın meydan okuyan ayetlerinde ve özellikle Kur'an'ın mucize olmasının sırrını beyan eden son iki ayette ilginç nükteler vardır. Bakara Suresi'nin 24. ayetinde "وَلَنْ تَفْعَلُوا / yapamayacaksınız" ibaresi mutlak bir şekilde gelecekte haber vermektedir. Yani; ebediyete kadar asla Kur'an'a rakip olacak bir şey gelemez. İsrâ Suresi'nin 88. ayetinde de bütün insanların Kur'an'a benzer bir şey getirmekten aciz olduğu söylenmiştir. Bu "Gayb ve şahadet âleminin" dilinden başka bir yerden sadır olamayacak gaybî bir haberdir. Güçlü ve hüner sahibi her insan meydan okuyup rakip istediğinde çağdaşı olan insanları en azından bir yere kadar tanır ve bu bilgiyle onların gücü ve kudretini kendi gücü ve kudretiyle karşılaştırıp kendisini üstün bilebilir. Lakin hiç kimsenin kendisini şimdiki ve gelecekteki bütün insanlardan üstün bilmeye cesareti yoktur. Zira bütün insanlar ve gelecek hakkında bilgi sahibi değildir ve olamaz.

Fakat Kur'an bu şecaati göstermiş ve bütün cesaretiyle insanların tarih boyunca her zaman için Kur'an karşısında kudretsiz olduğunu ve ola-

1- Bakara,23-24.

2- İsrâ, 88.

caklarını ilan etmiştir. Bu cesaret ve şecaat Kur'ân'ın mucize oluşunun en büyük delili ve -önceden de belirtildiği gibi- gaybî haberdirdir.

Meydan Okumanın Sınırları

Önceden de belirttiğimiz gibi Kur'ân'ın meydan okuması geneldir, bütün insanları kapsar ve sınırları her zamanı kuşatmıştır. Bu, mazide olduğu gibi bugün ve gelecek için de geçerlidir. Lakin bazı kimseler her ne kadar Kur'ân'ın mucize oluşunun delillerini ki -o da o günün Araplarının acizliğidir- tüm zamanlar için geçerli saymışlarsa da, Kur'ân'ın meydan okuyuşunu ilk dönemle sınırlamış ve sadece o günkü muhataplarından rakip istediğini, bunun bugün ve gelecek için geçerli olmadığını zannetmişlerdir. Yani bugün Kur'ân'ın mucize oluşunu ispatlamak için Kur'ân'ın nazil olduğu dönemde Kur'ân'la mukabele etme kudretine sahip olmayan ediplerin acizliği delil olarak getirilmelidir. Asla tüm zamanların ve dönemlerin ediplerine karşı meydan okuma söz konusu değildir. Meşhur Mısırlı yazar Bintu'l-Şati şöyle diyor: "Kur'ân'ın meydan okumasının ölçütü peygamberlik dönemindeki Arap ediplerin acizliğidir. Lakin mucize oluşunun delili süreklilik arz eder ve Arap ve Acemi kapsar. Belagat ve fesahatin erbabı olan ilk dönem Arap ediplerinin acizliği meydan okuma meselesinin aydınlanması için kesin bir burhandır..."¹ Yani o günün ediplerinin acizliği yetmektedir ve Kur'ân'ın bugüne kadar meydan okumasına gerek yoktur.

Belki de mezkûr yazar eğer Kur'ân'ın meydan okuyuşu bugün için de geçerlidir demiş olsaydı aniden küfür ve ilhat sesleri yükselirdi ki bu sesler günümüz Arap edipleri ve söz erbabı arasında az da değildir veya insanlar Kur'ân'la mukabele etmek ve onun gibi vezinli ve muhkem sözler dillendirmeye çalışır ve böylece İslâm davetinin en büyük sütun ve temeli yıkılmış olur diye korkmuştur. Ama o böyle bir şeyin olmayacağından emin olmalı. Zira Kur'ân kendisine has olan sağlam bir üsluba sahiptir ve asla beşerî sözler ona ulaşmaz. Hatta yanına bile yaklaşamaz. Çünkü Kur'ân'ın mucize oluşu sadece beyanına bağlı değildir. Lafız ve mana bütünü mucize oluşunun ölçütüdür. Lafzının cemali, manasının kemali, ibarelerinin güzelliği ve muhtevası yüce ufkunda yer etmiştir. Hangi âlim

---

1- Aişe Bintu'l-Şati, el-İ'cazu'l-Beyanî, s. 55-56.

ve yetenekli edip böylesi yüce mefhumları, yaygın ve geniş yenilikleri, bilginin bütün alanlarında manevî bir cazibe ve gönül okşayıcı vezinli kalıplara döküp formsal güzellikle birlikte sağlam bir yapı içinde sunabilir? Kur'ân ayet ve surelerine nazire getirme yolunda çabalamanın rüsva olmaktan başka bir semeresi yoktur. Tarih sürecinde ibretli birçok teşebbüs vardır. Kur'ân'la mukabele etmek isteyen kimselerin öne sürdükleri şeyler Kur'ân'a benzemediği gibi normal bir sözden de aşağıydı ve bu sözler sahipleri için utançtan başka bir şey sağlamadı. Kim ibret verici olayları görmezden gelir ve tarihin bu acı tecrübesini tekrarlamayı düşünürse eğer kendisinden utanmıyorsa istediğini yapsın. Kim denemişi denerse pişmanlıktan başka bir şey elde etmez.

Doktor Abdullah Derraz bu konu hakkında diyor ki: "Kim edipler arasında Kur'ân'a benzer bir şeyi getirecek birilerinin olduğunu zannederse, rahatlıkla bunu deneyebilir ve asrının edip ve hatiplerine müracaat edip onlara; 'acaba sizlerden Kur'ân'a benzer bir şeyi getirme kudretine sahip kimse var mıdır?' diye sorabilir. 'Eğer istersek onun gibisini getirebiliriz.' derlerse onlara 'bu iddianızın doğruluğu için delil getirin.' deyiniz. Eğer 'biz bunu yapamayız.' derlerse onlara 'mucize için acizliğin izharından daha üstün bir şahit var mıdır?' deyiniz. Şüphe eden insan bundan sonra tarihe müracaat edip ondan sorsun; geçmişlerin durumu nasıldı? Tarih hiç kimsenin Kur'ân'ın karşısında baş kaldıramadığını ve mukabele etmek için baş kaldıran bir avuç insanın da rüsva olup geri döndüğünü ve zamanın onların eseri üzerine butlan çizgisi çekip unutturduğunu cevabını verecektir."¹

Sözün Üstünlüğü İçin Meydan Okuma

Tüm insanların söz söyleme ve konuşma sanatında eşit yeteneklere sahip olmadıkları ve bu yeteneğin istek ve zevk hasebiyle her insanın görüş ve düşüncesine göre farklılık arz ettiği söylenmektedir. Bu yetenek her insanın düşünce yapısı, zevk ve derunî şahsiyetine göre farklılık arz eder. Her insanın derunî, şahsiyetini oluşturan bilgi, bulgu ve yetenekleri bulunmaktadır. Her yazar veya edip söz ve edebiyatında kendine mahsus şahsî bulgularının ve algıladıklarının bir kısmını sunar. Bu yüzden

1- Abdullah Derraz, en-Nebeu'l-Azim, s. 75. Bu rüsvalığın numunelerini et-Temhid kitabının üçüncü cildinin 227. sayfasından sonra getirdik.

her yazarın konuşma ve yazma yöntemi diğerlerinden farklıdır. O halde Kur'ân nasıl insanlara karşı meydan okuyup " فَلْيَأْتُوا بِحَدِيثٍ مِّثْلِهِ / Şu halde, eğer doğru sözlüler iseler, benzeri bir söz getirsinler."¹ diyebilir? Hâlbuki insanlar bu özelliklerinden dolayı birbirlerine karşı bile rakip olamazlar.

Ancak "benzerini" getirmenin ve rakip istemenin anlamı beyan etme tarzı ve anlatım şekli açısından Allah'ın sözleri gibi sözleri getirmek değildir. Zira bu gibi "benzerleri" getirme ancak taklit ile mümkün olabilir.² Benzer sözleri getirmekten kasıt kudretli, açık, derin muhtevalı, metin ve muhkem söz olması ve Kur'ân gibi maneviyat açısından yüce ve üstün belâğat, fesahat ve anlam yüküne sahip olmasıdır. Belâğat uzmanları, bir sözün başka bir söze olan üstünlüğünü gösteren belirli ölçülerle her sözün üstünlük ve düşüklük derecesini belirlemişlerdir. Bu ölçüler belâğat ilminde geniş bir şekilde açıklanmıştır.

Biz, insanların söyledikleri sözlerin onların derunî yapılarının ve bünyelerinin mahsulü olduğunu ve hiç kimsenin başkalarıyla, zihnî yapılarının kendilerine telkin ettiği sözler ve düşüncelerde aynı olamayacağını asla inkâr etmiyoruz. Lakin burada bahis konusu olan "benzerlik" kelamın fazilet derecesi ve mertebesi ile ilgilidir. Bu da iki kaside veya edebî yazının mukayese edilip birinin diğerine olan üstünlüğünün belli olması gibidir. Böyle bir mukayese sözün anlaşılmasına, beyanın kudretine, nüktelerin kullanımına, kelamın inceliklerine ve sözün düzenli kullanılmasına bağlıdır. Bu ölçütler bir şair veya edibin sözünü başka bir söze yakın kılar veya uzaklaştırır. Edebî oturumlar ve müsabakalar bu ölçütler esas alınarak yapılmaktadır.

Sekkakî, *Miftahu'l-Ulum* kitabında sözleri değerlendirme ölçütlerini saydıktan sonra diyor ki: "Kelamın değerinin artması veya azalması bu nükte ve inceliklere riayet edilmesine bağlıdır. Bu inceliklere her ne kadar fazla riayet edilirse kelam o kadar güzelleşir ve her ne kadar az riayet edilirse o kadar değeri düşer."³ Sonra diyor ki: "Belagatın yükseliş seyri farklı mertebelere sahiptir ve icazla sonuçlanıncaya kadar bu yükseliş devam

---

1- Tur, 34.

2- Müseyleme-i Kezzab ve diğerleri Kur'ân'ın benzerini getirme teşebbüsünde bulunarak kendilerini rüsva etmişlerdi. et-Temhid, c. 4, s. 228 ve 257.

3- Sekkakî, *Miftahu'l-Ulum*, s. 80- 194.

eder. Bu da belağatın en yüksek veya ona yakın mertebesidir."¹ Bu ifadeden "mucizenin sınırlarının" farklı olduğu anlaşılmış olur. Ancak mucizenin en ala ve üstün mertebesi insanın ulaşamayacağı bir mertebe ve derecedir.²

Hülasa-i Kelam: İki sözün üstünlük veya eşitliği belagat nüktelerine ve edebiyatın inceliklerine riayet etmeye bağlıdır. Belagat ölçütleri, meani ve beyan ilimlerinde ele alınır. Şeyh Abdulkahir Curcanî'nin de belirttiği gibi bu ölçütler ibare ve lafızlardan çok anlam ve muhtevaya önem vermektedir. O, bu konu hakkında diyor ki: "Eğer sözlerin cevherinden alan basiret sahibi birilerini bulursan ve onun şiiri övdüğünü veya nesri açıkladığını ve bu övgülerini kelimelere döküp: "Güzel ve latiftir, güzel ve zariftir, saf ve şeffaftır, ilginç ve gönül okşayıcıdır" derse bil ki, bu övgü ve takdirleri yalnızca kelimelerin ve harflerin ahenk ve melodisi için değildir. Bu takdirler, lâfzî ve harfî ahenk ve uyumdan ziyade, edebî metnin insanların gönlünü fetheden ve akli harekete geçirip cilalandıran üstün boyutuna binaendir."

Her sözün hakikati gönüldeki etkisidir

Her söz de gönülde geçenleri ayan kılar.

Mucizevî Boyutları

Günümüzde Kur'an'ın mucizesi konusu; beyanî, ilmî ve teşrî mucize olmak üzere üç önemli boyutta ele alınıp incelenmektedir.

Beyanî Mucize: Her ne kadar anlam ve muhteva asıl rölü ifaemiş olsa da, anlam ve muhtevadan ziyade cümlelerin güzelliği ve kullanılan ibare ve lafızların akıcılığı ve belagat nüktelerine daha çok önem atfeder. Bu konuyu ileride daha detaylı bir şekilde açıklayacağız.

İlmî Mucize: Tabiatın bazı sırlarıyla ilgili olan bazı işaretlerdir. Bunlar Kur'an tabirleri arasında üstü kapalı şekilde göze çarpmaktadır. Zamanın geçmesi, ilmin ilerlemesi ve bazı teorilerin kesinlik kazanmasıyla bu işaretler gün ışığına çıkar. Özellikle âlimler bu hakikatleri görüp anladıkları zaman Kur'an'ın mucizeliğini takdir edip kabul ederler.

1- Aynı kaynak, s. 196.

2- Bu konu hakkında daha geniş bilgi için bkz; Taftazanî, Mutavvel, İstanbul Bakısı, s. 31.

Teşrii Mucize: Dinî mefhumlarda ve hükümlerde yenilik getirmektir. Yani Kur'ân, maarif ve ahkâm olmak üzere iki alanda o güne kadar insanlığın ulaşamadığı ve ebediyete kadar dinin yol göstericiliği olmadan ulaşmasının imkânsız olduğu bir yolu kat etmiştir. Kur'ân hem fizikî âlemi ve hem de metafizik âlemi kuşatmaktadır, ahkâmı kapsayıcı ve kanunları ise çok yönlü olup mükemmellik arz etmektedir. Her iki cihetten de hiçbir eksikliği ve noksanlığı olmadan insanlığa sunulmuştur. Şimdi özet olarak belirttiğimiz bu meseleyi icaza riayetle kısa bir şekilde ele alacağız.

1- Beyanî Mucize

Kur'ân'ın beyanî mucizesi beş kısımda özetlenebilir.

a) Kelimelerin Seçilmesi:

Kur'ân'ın ibare ve cümlelerinde kullanılan kelime ve sözcükler tamamıyla seçilmiştir. Eğer bir kelimeyi kendi yerinden kaldırıp ve asıl kelimeye özgü bütün özellikleri ifa etmesi için başka bir kelimeyi onun yerine kullanmak istersek, böyle bir kelimeyi bulamayız. Zira Kur'ân kelimeleri öyle bir şekilde seçilmiştir ki öncelikle Kur'ân tilavetinin akıcı ve rahat olması için aynı sıradaki kelimelerin harflerinin ses tonlarına riayet edilmiş ve önceki her kelimenin son harfi ile sonraki kelimenin ilk harfi uyumlu ve ahenkli olmuştur. İkinci olarak mefhumsal açıdan da düzenli bir melodik dokunun meydana gelmesi için kelimelerin birbirleriyle olan manevî uyumuna dikkat edilmiştir. Buna ilave olarak kelimelerin fesahati (akıcılığı) konusu, meani ve beyan ilimlerinde belirtilen şartların hepsi göz önünde bulundurulmuştur. Bu mezkûr üç özellik her kelimenin özelliği dikkate alınarak cümle içinde kullanılmıştır. Hülâsa kelimelerin her biri değiştirilemeyecek şekilde kendine has yerde kullanılmıştır.

İbn Atiyye bu hususta diyor ki: "Kur'ân kelimelerinden biri yerinden alınıp daha münasip başka bir kelime yerine kullanılmak istenilirse, Arapçadaki tüm kelimeler araştırılırsa yine de böyle bir kelime bulunamaz." Ebu Süleyman Busti de diyor ki: "Bil ki Kur'ân belagati mezkûr sıfatları kendisinde toplamış ve bu esas üzere zikredilen özellikler kendisinde bulunan her türden kelime de, kendisine has ve uygun olan yerde kullanılmıştır. Eğer bunun yerine başka bir kelime kullanılırsa, ya anlam tamamen değişir ya maksadın yok olmasına neden olur veya güzelliğini kaybedip istenen belagat derecesinden düşer." Şeyh Abdulkahir Curcanî

de diyor ki: "Kur'ân kelimelerinin seçim ve kullanımındaki dikkat herkesi şaşırtıp hayran bırakmıştır. Zira hiç kimse herhangi bir kelimenin münasip olmayan bir yerde kullanıldığını saptayamamış veya yanlış bir yerde bir kelimenin kullanıldığını görmemişti o yere uygun daha münasip bir kelimeyi bulmaya çalışsın. Nitekim Kur'ân beyanının bu insicamı ve intizamı akıl sahibi herkesin hayret ve acizliğine neden olmuştur."

Edebiyat ve belagat öncülerinin, mucize niteliğine haiz olan Kur'ân kelimelerinin seçimini ve kullanımını öven bu gibi beyanları çok fazladır. Tabi ki kelimelerin seçimindeki bu dikkat -genellikle normal insanların bilemeyeceği- iki asıl şarta bağlıdır;

1- Her kelimenin kendine has özelliğini bilip onu doğru ve münasip yerde kullanmak için kapsayıcı bir şekilde kelimelerin özelliğine vakıf olmak.

2- Kelimeler kullanıldığı zaman kelime seçiminde tıkanmamak ve uygun kelimeyi anımsamak için bilfiil zihinsel hazır oluşun tahakkuku. Normal insanların bu her iki şartı da kendilerinde bulundurmaları imkânsız gibi görünmektedir.

Ebu Süleyman Busti bu konuyu güzel bir şekilde açıklamış ve risalesinde kelimelerin seçimi konusunu geniş bir şekilde ele almıştır. Diyor ki: "İnsanoğlunun bilgisi kelimelerin tüm özelliklerine vakıf olma imkânına sahip değildir. Ayrıca insan her zaman bilfiil zihinsel huzura da sahip olamaz." O bu konu hakkında bazı misaller de getirmiştir. Örneğin büyük Arap ediplerinden olan Nezr b. Şemil hakkında diyor ki: "O, bir gün Abbasî halifesi Memun'un meclisine gitti. Memun ona 'إِجْلِسْ / Otur' dedi, Nezr 'Ey Müminlerin emiri! Ben bir yere yaslanmamışım ki oturayım' dedi. Memun dedi ki: 'Neden?' Nezr dedi ki: 'Ayakta durmuş birine "اقعد / ug'ud", bir yere yaslanan birine de "اجلس / iclis" denilir. Zira "قعود / guud" kelimesinin mukabilinde "قيام / gıyam" ve "جلوس / culus" kelimesinin mukabilinde ise "اضطجاع / ıdtıca" kelimesi vardır.' Memun bu hatasından ve bilgisizliğinden dolayı utandı ve Nezr'in ödüllendirilmesini emretti."

Bu konudaki en meşhur delil kısas ayetidir:

وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ / Ey temiz akıl sahipleri, kısasta sizin için hayat vardır. Umulur ki sakınırsınız.¹

1- Bakara, 179.

Araplar medenî, içtimaî ve cezaî kanunları kolaylıkla ezberlemek için bunları kısa, akıcı ve edebî cümleler halinde kullanırlardı. Zira o dönem Arapları arasında yazma ve tedvin yaygın olmadığından bildikleri şeyleri göğüsten göğüse aktarırlardı. Bu yüzden kanunların tedvini ve mahfuz kalması için edebî metotlardan yararlanıyorlardı. Bunun için hukuki kanunlar belirlendiğinde Arap edip ve şairleri de hukukçularla birlikte ilgili meclislerde bir araya geliyorlardı.

Araplar, kısas kanununu düzenlenmek için kısa, yalın ve akıcı bir cümlelerin bulunması için ediplerinden yardım almış ve uzun toplantı ve meşveretlerden sonra " الْقَتْلُ أَنْفَى لِلْقَتْلِ / Katili öldürmek, cinayeti önlemek için en iyi önleyici yoldur." ibaresi üzerinde görüş birliğine varmışlardı. Ama bu cümlelerin seçiminde bazı nüktelerden gaflet ettiler.

Birincisi, öldürmeyi öldürmenin önleyicisi sayıp bu cümleyle büyük bir edebî yanlışlığa duçar oldular. Zira önleyici öldürmeyi mezkûr ibarede mutlak olarak getirmişlerdir. Hâlbuki öldürme eğer kısas unvanıyla gerçekleşirse öldürmeyi önleyen bir fiil olur. Araplar kısas kavramını bu anlamıyla türetmelerine rağmen bu noktaya teveccüh etmediler. Lakin Kur'ân bu zarif nüktelyi göz ardı etmedi ve bu kelimeyi en münasip yerde kullandı.

İkincisi; kısasta hayatın olduğu ayet-i celilede zıtların ve aksi olan durumların bir araya gelmesiyle "uygunluk" sanatı kullanılmıştır. Çünkü öldürmek sayılan kısas, hayatın zıddıdır. Ancak mezkûr ayette kısas hayatın teminatı ve nedeni sayılmıştır.

Üçüncüsü; mezkûr ibarede " افعال تفضيل / Ef'elu Tafdil" (süperlatif form) kullanılmıştır, bu da edebî açıdan " مفضل عليه / kendisine tercih olunan hususun" ortadan kalkma sorununu kendisiyle birlikte getirmiş ve iphama neden olmuştur. Zira öldürmenin hangi şeyden dolayı engelleyici olduğu belli değildir.¹ Hâlbuki ayette böyle bir problem yoktur. Sadece kısasta hayatın olduğu garanti altına alınmıştır.

Dördüncüsü; edebî açıdan Kur'ân ayeti müspet bir cümledir. Mezkûr ibare ise menfi cümledir. Edebiyatta ve özellikle ahkâm ve kanunların tedvininde, müspet ibareler menfi ibarelerden daha üstündür.

1- Eğer takdir " من كل شيء / her şeyden" olursa kesinlikle yanlıştır. Eğer " من بعض الأشياء / bazı şeylerden" olursa, bu durumda da müphem olur ki, kanun metninde her ne şekilde olursa olsun iphamın olmaması gerekir.

Beşincisi; kısas lafzının kullanımında kanunsal adalet çağrışımı vardır, yani bu kanun adalet menşelidir, dayanağı adalettir. Hâlbuki yüzeysel ve bir ilk olan yukarıdaki mezkûr Arap hukukçuların ibaresinde kullanılan öldürme lafzı bu özellikten arîdir. Buna ilave olarak öldürme lafzı ilk andan itibaren insanda nefret duyguları körükler. Ama bunun aksine kısas lafzının kullanımı adalet, huzur ve toplumsal şifayı çağırıştır.

Celaluddin Suyutî kısas ayetinin mezkûr ibareye tercih edilmesini yirmi şekilde açıklamıştır. Zemahşerî de mezkûr ibareyi şiddetle eleştirmiş ve Arapların böylesine problemlili bir cümleyi türetip bir hukuk kuralı olarak koymalarından dolayı şaşırmıştır. Nitekim kısas ayeti nazil olduğunda bu anlamda bir cümleyi türettikleri için Araplar hatalarını anlamış ve Kur'ân'ın en küçük bir beyanî ve edebî nükteli göz ardı etmemiş olmasından dolayı şaşırıp mütevazice: "Bu kelam asla beşer sözüne benzememektedir, Allah'tan başkasına ait olamaz." demişlerdir ki daha önce bunları zikrettik. Bu gibi örnekler çok fazladır *et-Temhid* kitabında bunların bazılarını yer verilmiştir.¹

b) Beyanın Üslup ve Yöntemi:

Kur'ân beyanının üslubu -Arapların şaşkınlıklarına ve beğenilerine neden olmakla birlikte- Arapların yaygın bir şekilde kullandıkları hiçbir üslup ve yöntemlerine benzemiyordu. Kur'ân Araplar için bir ilk olanı gerçekleştirmiş ve bundan sonra da bu üslupla cümleleri dillendiremeyecekleri beyanda yeni bir yöntem sunmuştur.

Hafif ve mana yüklü bir söz ve hitabe oluşturmanın üstün meziyetlerinden birisi, yaygın söz ve edebî metotların dışında kalan, hatta bundan da ilginç olanı, onların hiçbir aybını ve eksikliğini taşımaksızın, yaygın kelam türlerinin bütün güzelliklerinden yararlanarak dinleyicilerin kabul ve beğenisini kazanacak şekilde olmasıdır.

Önceden de belirtildiği gibi yaygın üç edebiyat tarzının (şiir, nesir ve seci) aynı zamanda hem eksik ve hem de güzel yönleri vardır. Kur'ân üslubu, kafiye ve vezin uyumsuzluklarına veya dağınık söylemlere ya da ağır beyanlara duçar olmadan şiirin güzelliğine ve çekiciliğine, nesrin mutlak özgürlüğüne ve seciinin letafet ve hüsnüne sahiptir. Bu durum Arap ediple-

1- el-Temhid, c. 5, s. 9-130.

rinin hayretine neden olmuş ve onlar kendilerini, hayret verici, kendisine has güzelliği olan, yeni ve aynı zamanda yaygın olmayan bir kelim ve edebiyat türü karşısında bulmuşlardır.

İmam Kâşifu'l-Gıta -meşhur fakih, âlim ve edip- bu konu hakkında diyor ki: "Ondan önce ve sonra benzeri olmayan ve hiç kimsenin benzerini getirmeye kadir olmadığı Kur'ân'ın ilginç ve yeni tarz ve üslubu, Arap kelimelerinin tarz ve üslubunun tersine, şiir ve nesirdeki yöntemlerinin hilâfıydı. Araplar hayret edip kaldılar ve kullandıkları yöntemler olan nesirde, nazımda, secide, lirikte ve şiirde bununla nasıl mukabele edeceklerini bilemediler... Arapların büyük edipleri böylece Kur'ân karşısında diz çökmek zorunda kaldılar."

Asrının yegâne bilgeleri ve Arapların büyük edip ve şairleri naçar itiraf edip dediler ki: "Muhammed'in söyledikleri hayret vericidir. Allah'a yeminler olsun ki sözleri ne şiirdir, ne sihirdir ve ne de cahillerin beyhude sözlerdir. Onun sözleri Allah'ın kelimeleridir."

O günün diğer Arap ediplerinin Kur'ân'ın belağat ve fesahati ile ilgili hayret verici sözlerini daha önce zikrettik. Kur'ân'ın gönül okşayıcı açık beyanı, her ne kadar şiir değilse de ve şiirin sıkıntılına ve tekellüflerine katlanmadığı halde şiirsel özelliklere sahiptir ve bu ilâhî beyan Arapçanın en fasih ve vezinli ahenklerine göre tanzim edilmiştir. Nitekim Kur'ân'ın ahenk dizgisi bölümünde de beyan edeceğimiz gibi nesrin metanetine ve serbest kelimelerin da istihkâmına sahiptir ki kelimelerin seçim ve kullanımında asla bir problemle karşılaşmamış ve kelimeler çok rahat bir şekilde kullanılmıştır. Aynı zamanda vezinli kelim ve seciden -tekellüfsüz- yararlanmıştır. Böylece Kur'ân tüm edebî türlerin güzelliklerini eksiksiz ve ayıpsız kendi içinde barındırmaktadır.

c) Kur'ân'ın Ahenk Dizgisi:

Kur'ân'ın beyanî mucizelerinin en önemli yönlerinden biri -ki son zamanlarda âlimlerin dikkatini çekmiştir- Kur'ân kelimelerinin ahenk dizgisi. Bu yön o kadar güzel ve görkemlidir ki ilk günden itibaren Arapları; Kur'ân kelimelerinin beşerin yeteneğinin fevkinde olduğu ve sadece Allah'ın sözü olabileceğini ikrar etmeye mecbur kılmıştır.

Kur'ân kelimelerinin ahengi ve nağmesi, insanın duygularını coşturan ve kendisine ferahlık veren gönül okşayıcı muzikal melodiler meydana

na getirir. Kur'ân'ın bu muzikal güzelliği ve nağmesi gerek Arap, gerekse gayri Arap her dinleyici etkilemekte ve ruhunu okşamaktadır. Kur'ân tilaveti can-u gönülden dinlenildiği zaman insanın teveccühünü celp eden ilk şey onun fasih nazmı ve belağatli nağmesidir. Bu nazımda kelimelerin hareket ve durakları öyle bir şekilde düzenlenmiştir ki işitildiği zaman canlara neşe veren ve kalpleri coşturan gönül okşayıcı bir ses kulağa gelir. Bir açıdan مدّ / med ve غنة / gunne harfli kelimeler öyle bir şekilde dakik ve yerli yerine kullanılmıştır ki ses yansımasına ahenk verebilir ve karinin nefes çekip tertil üstatlarının belirttikleri yerde durup nefesini yenilemesine yardımcı olur.

Bir şiiri kaç defa dinleyen kimse için şiirin ahenk ve uyumu monoton ve sıkıntı verici olur. Ama Kur'ân'ın değişik ahenkleri sürekli yenilenir. Aruz, nota ve solfejleri¹ ardı sıra yerlerini değiştirir ve her biri kalbin bir köşesini okşar. Böylece insan sıkılıp yorulmaz, dinleme iştihayı artar ve her an çoğalır.

Kur'ân'ın nüzulünden önce Araplar bazen şiirlerinde bu seslerin çeşitliğinden yaralanıyorlardı. Fakat genellikle bunlar hep tekrarlandıkları için yorucu oluyordu. Nesirde de -ister mürsel olsun, ister müsecce olsun Kur'ân'da görünen akıcılık ve çekiciliğin geçmiş örneği yoktur. Arapların en güzel nesirlerin de bile birçok eksiklik vardı. Bu da nesrin akıcılığını ve düzenini bozuyordu ve Kur'ân gibi tertilli olmasına imkân yoktu. Bunun tertilli olması için çok çabaladıkları zaman da tekellüfü göze çarpıyor ve kelamın değerini düşürüyordu.

Buna binaen Arapların kendi zanlarınca Kur'ân için söyledikleri; bu söz şiirdir veya bu söz sihirdir, sözlerinden dolayı şaşırılmamak gerekir. Bu sözler Arapların, nesrin celal ve görkemini ve şiirin cemal ve çekiciliğinin fevkinde olan Kur'ân'ın fasih, görkemli, heybet va azamet dolu sözleri karşısındaki hayretlerini göstermektedir.

1- Aruz musikisinde bir ıstılahtır; hareketli bir harften sonra eğer sakın bir harf gelirse hafif sebep olarak adlandırılır. İki harekeli harften sonra sakın harf gelmezse bu durum ağır sebep olarak adlandırılır. İki harekeli harften sonra sakın harf gelirse birleşik veted "veted'i mecmu" olarak adlandırılır. Eğer sakın harf iki harekeli harfin arasında yer alırsa kendisine dağınık veted "veted-i mefruk" denilir. Eğer hareketli üç harf peşi sıra gelirse "küçük fasıla" olarak adlandırılır. Eğer dört hareketli harf ve sonra bir sakın harf gelirse buna "büyük fasıla" denilir.

Üstat Derraz diyor ki: "İnsan, bu mahreçlerden böylesi parlak cevherlerin, harflerin bu güzel tertibiyle düzenli bir şekilde çıktığını gördüğü zaman sonsuz derecede lezzet alır ve vecde gelir. Sanki bu harfleri birileri not alıyor, başka biri çalıyor, üçüncü kişi fısıldıyor, dördüncü kişi ses çıkarıyor, beşinci kişi nefesi hareket ettiriyor ve altıncı kişi de nefesin yolunu kapatıp düzenli, tekrardan uzak, kabalıktan arî harf ve sesler mecmuasından sizlere güzel bir ahenk sunuyor. Kur'ân bu şekliyle ne bedevilerin ağır ve sert konuşmalarına, ne de şehirlilerin yumuşak ve mülayim sözlerine benzer. Belki birincisinin heybetine ve ikincisinin zarıflığına sahip, sanki iki dilin can mayası ve iki şivenin terkininin (birleşiminin) neticesidir."

Kur'ân'ın formu, bağrında daima değerli cevherler ve inciler barındıran sedef misali güzel ve bedi bir yapıya ve edebî hila'ate sahiptir. Dolayısıyla eğer kabuğun güzelliği içinde gizli olan hazineye ulaşmana engel olmazsa veya nağmenin taravet ve tazeliği kendi ötesindeki gizli sırların perdelerini aralamakta engel teşkil etmezse ve sen kabuğu soyup sedefi inciden ayırır ve kelimelerin düzeninden anlamların görkemine ulaşırsan o zaman şaşkınlık ve görkem nedeni olan şey sana zahir olur ve sen daha yeni ve bedi anlamlara ulaşırsın. Orada Kur'ân'ın ruhu ve özü vardır ki o öz, Musa'yı mübarek güven vadisindeki yanan ve ışıldayan ağaca ve meşaleye çeken ruhtur. İşte orada Kutsal ruhun nesimi buyurur ki:

إِنِّي أَنَا اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ / Şüphesiz ben âlemlerin Rabbi olan Allah'ım.¹

Seyyid Kutup Kur'ân'ın nazmı ve ahengi hakkında diyor ki: "Böyle bir makam ve melodi, bir kelimedede harflerin özel bir ahenk ve uyum içerisinde gelmesi ve belli aralıklardaki lafızların belli bir ahenk ve koordinasyon oluşturmuş olmasının bir sonucudur. Bunun için Kur'ân hem nesrin, hem de şiirin özelliklerini kendisinde barındırmaktadır. Şu üstün farkla ki Kur'ân'ın beyan ve anlamları onu kafiye ve aruz vezinlerinin (failatun, mefailun v.s) hisar ve kısıtlamalarından kurtarmış ve ona anlatım özgürlüğü kazandırmıştır. Bununla birlikte şiirin özellikleri, derunî musiki ve bir tür vezin meydana getiren fasılalar içinde görülmektedir. Bu özellikler Kur'ân'ı kafiye ve aruz vezinlerden kurtarmıştır. Kur'ân, aynı zamanda hem nazmın, hem de nesrin özelliklerine sahiptir."

1- Kasas, 30.

Kur'an tilavet edildiği zaman derunî ahengi tamamıyla hissedilir. Bu ahenk kısa surelerde, kısa aralıklarıyla ve genel olarak tasvir ve tersimlerde daha çok aşikârdır. Uzun surelerde daha az olmasına rağmen her zaman için bu ahenk düzeni görülür. Örneğin Necm Suresi'nde deniliyor ki:

وَالنَّجْمِ إِذَا هَوَىٰ / Ve'n-necmi iza heva
 مَا ضَلَّ صَاحِبُكُمْ وَمَا غَوَىٰ / Ma dalle sahibukum ve ma ğava
 وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ / Ve ma yentiku ani'l-heva
 إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ / İn huve illa vahyun yûha
 عَلَّمَهُ شَدِيدُ الْقُوَىٰ / Allemehu şedîdu'l-guva
 ذُو مِرَّةٍ فَاسْتَوَىٰ / Zu mirratin festeva
 وَهُوَ بِالْأُفُقِ الْأَعْلَىٰ / Ve huve bi'l-ufuki'l-a-la
 ثُمَّ دَنَا فَتَدَلَّىٰ / Summe dena fe-tedella
 فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَىٰ / Fe-kane gabe kavseyni ev edna
 فَأَوْحَىٰ إِلَىٰ عَبْدِهِ مَا أَوْحَىٰ / Fe-evha ila abdihi ma evha
 مَا كَذَبَ الْفُؤَادُ مَا رَأَىٰ / Ma kezebe'l-fuadu ma raa
 أَفْتَمَارُونََّهُ عَلَىٰ مَا يَرَىٰ / E fe-tumarûnehu ala ma yera
 وَلَقَدْ رَأَهُ نَزْلَةً أُخْرَىٰ / Ve le gad raahu nezleten uhra
 عِنْدَ سِدْرَةِ الْمُنْتَهَىٰ / İnde sidrati'l-munteha
 عِنْدَهَا جَنَّةُ الْمَأْوَىٰ / İndeha cennetu'l-me'va
 إِذِ يُغْشَىٰ السِّدْرَةَ مَا يَغْشَىٰ / İz yağşe's-sidrate ma yağşa
 مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغَىٰ / Ma zağa'l-besaru ve ma tağa
 لَقَدْ رَأَىٰ مِنْ آيَاتِ رَبِّهِ الْكُبْرَىٰ / Le gad raa min ayati Rabbihi'l-kubra
 أَفَرَأَيْتُمُ اللَّاتَ وَالْعُزَّىٰ / E fe-raaytumu'l-Late ve'l-Uzza
 وَمَنَاةَ الثَّالِثَةَ الْأُخْرَىٰ / Ve Menate's-salisete'l-uhra
 أَلَكُمُ الذَّكْرُ وَلَهُ الْأُنثَىٰ / E lekumu'z-zekeru ve lehu'l-unsu
 تِلْكَ إِذًا قِسْمَةٌ ضِيزَىٰ / Tilke izen gısmetun diza.

Battığı zaman yıldıza andolsun ki, arkadaşınız sapmadı ve azmadı. O, nefis arzusu ile konuşmaz. (Size okuduğu) Kur'an ancak kendisine bildirilen bir vahiydir. (Kur'an'ı) ona, üstün güçlere sahip, muhteşem görünümlü (Cebrail) öğretti. O, en yüksek ufukta bulunuyorken (aslî suretine girip) doğruldu. Sonra (ona) yaklaştı derken sarkıp daha da yakın oldu. (Peygamber'e olan mesafesi) iki

yay aralığı kadar yahut daha az oldu. Böylece Allah kuluna vahye-deceğini vahyetti. Kalp, (gözün) gördüğünü yalanlamadı. Şimdi siz gördüğünüz şey hakkında onunla tartışıyor musunuz? Andolsun ki, o, Cebrail'i bir başka inişte daha (aslî suretiyle) görmüştü. Sidretü'l-Münteha'nın yanında. Me'vâ cenneti onun (Sidre'nin) yanındadır. O zaman Sidre'yi kaplayan kaplamıştı. Göz (gördüğünden) şaşmadı ve (onu) aşmadı. Andolsun, o, Rabbinin en büyük alametlerinden bir kısmını gördü. Lât ve Uzza'ya ve diğer üçüncüsü Menat'a ne dersiniz? Erkek size de, dışı O'na mı? Öyle ise bu çok insafsızca bir paylaştırmadır.¹

Bu fasılalar yaklaşık olarak eşit bir vezne sahiptirler- ama Arap aruz vezni esasınca değil- ve kafiye de riayet edilmiştir. Bu iki özelliğe ek olarak kafiye ve vezin gibi aşikâr olmayan, sözcük harflerinin bağdaştırılması ve kelimelerin cümleler içindeki uyumuyla meydana gelen bir diğer özellik ise melodik bir ses uyumluluğudur. Son özellik içsel his ve müzikal idrakten dolayı ritimler arasında -her ne kadar fasılalar ve vezin bir ise de- farklılığa neden olur.

Bu ayette ahenk dizgisi, müzikal dizgiyi takiple ne kısa, ne de uzun cümleler şeklindedir. Ortalama bir uzunluğu vardır ve " ر و ي / Ra Vav Ye" harflerinin yardımıyla destansı bir anlatım kazanmıştır. Bu özelliklerin hepsi sezilebilir ki bu bazı aralıklarda oldukça aşikârdır. " أَفْرَأَيْتُمُ اللَّاتَ وَالْعُزَّىٰ. / E fe raaytumu'l-Late ve'l-Uzza. Ve Menate's-salisete'l-uhra" gibi. O halde, eğer " أَفْرَأَيْتُمُ اللَّاتَ وَالْعُزَّىٰ وَمَنَاةَ الثَّالِثَةَ الْأُخْرَىٰ / E fe raaytumu'l-Late ve'l-Uzza. Ve Menate's-salisete." dersek kafiye düzeni yitirilir ve ahenk bozulur. Eğer " أَفْرَأَيْتُمُ اللَّاتَ وَالْعُزَّىٰ. وَمَنَاةَ الْأُخْرَىٰ. / E fe raaytumu'l-Late ve'l-Uzza. Ve Menate'l-uhra." dersek bu defa vezin bozulur. Aynı şekilde eğer Allah'ın " أَلَكُمُ الذَّكْرُ وَلَهُ الْأُنثَىٰ. تِلْكَ إِذًا قِسْمَةٌ ضِيزَىٰ / E lekumu'z-zekeru ve lehu'l-unsu. Tilke izen gısmetun diza." kelamını değiştirip " أَلَكُمُ الذَّكْرُ وَلَهُ الْأُنثَىٰ. تِلْكَ قِسْمَةٌ ضِيزَىٰ / E lekumu'z-zekeru ve lehu'l-unsu. Tilke gısmetun diza." denilirse, إِذَا / izen kelimesiyle uyum sağlayan bu kelamın ahengi bozulur. Elbette bu izahat «الْأُخْرَىٰ» veya «الثَّالِثَةَ» ya da «إِذَا» kelimelerinin fazla ve manasız veya gereksiz oldukları ve sadece kafiye için kullanıldıkları anlamında değildir. Aksine bu kelimelerin cümledeki daha önemli görevi anlamları ulaştırmak için yardımcı olmaktır. Sözcüğün hem anlamı ulaştırmak için zaruri olması,

1- Necm, 1-22.

hem de ahenge düzen vermesi Kur'ân'ın bir diğer ince ve fenni özelliklerindendir ve bu iki özellik bir düzeyde gerçekleşir. Hiçbir kelimenin diğerine oranla üstünlüğü yoktur.

Daha önce söylediğimiz gibi ahenk dizgisi, ayet ve fasılalarda, Kur'ân'ın her yerinde görülmektedir. Bizim izahatımızın delili ise şudur: eğer Kur'ân'da özel bir formla kullanılan bir kelimeyi başka bir kelimenin kıyası şeklinde ele alırsak veya bir kelimeyi silsek veya yerini değiştirirsek bu ahenk dizgisinde uyumsuzluk meydana gelir.

Birinci türün örneği:

قَالَ أَفَرَأَيْتُمْ مَا كُنْتُمْ تَعْبُدُونَ / Gale e feraeytum ma kuntum ta'budun
 أَنْتُمْ وَأَبَاؤُكُمْ الْأَقْدَمُونَ / Entum ve abaukumu'l-agdemun
 فَإِنَّهُمْ عَدُوٌّ لِي إِلَّا رَبَّ الْعَالَمِينَ / Fe innehum aduvvun lî illa Rabbe'l-alemin
 الَّذِي خَلَقَنِي فَهُوَ يَهْدِينِ / Ellezi halegani fe huve yehdin
 وَالَّذِي هُوَ يُطْعِمُنِي وَيَسْقِينِ / Vellezi huve yut'imuni ve yesgin
 وَإِذَا مَرِضْتُ فَهُوَ يَشْفِينِ / Ve iza meridtu fe huve yeşfin
 وَالَّذِي يُمَيِّتُنِي ثُمَّ يُحْيِينِ / Vellezi yumituni summe yuhyin
 وَالَّذِي أَطْمَعُ أَنْ يَغْفِرَ لِي خَطِيئَتِي يَوْمَ الدِّينِ / Vellezi et'meu ey-yeğfira li hatieti yevme'd-din

İbrahim, şöyle dedi: "Sizin ve geçmiş atalarınızın taptığı şeyleri gördünüz mü? Şüphesiz onlar benim düşmanımdır. Ancak âlemlerin Rabbi olan Allah, dostumdur. O, beni yaratan ve bana doğru yolu gösterendir. O, bana yediren ve içirendir. Hastalandığımda da O bana şifa verir. O, benim canımı alacak ve sonra diriltecek olandır. O, hesap gününde, hatalarımı bağışlayacağını umduğumdur.¹

«يا مٰتڪلّم / Mütekellim zamiri kelimelerindeki «يشفين، يسقين، يهدين يحيين» kelimeleriyle kafiye uyumunu sağlamak için «الاقدمون، تعبدون، الدين» kelimeleriyle kafiye uyumunu sağlamak için çıkartılmıştır.

Diğer bir örnek ise; «وَالْفَجْرِ وَلَيَالٍ عَشْرٍ وَالشُّفْعِ وَالْوَتْرِ وَاللَّيْلِ إِذَا يَشْرُ هَلْ فِي ذَلِكَ قَسَمٌ لِّذِي حَجْرِ» "Tan yerinin ağarmasına andolsun, On geceye andolsun, Çifte ve teke andolsun, Geçip giden geceye andolsun, Şüphesiz bunlarda, akıl sahibi bir kimse için üzerine yemin edilmeye değer bir özellik vardır."² ayetleridir. Burada «يسر» yesr

1- Şuara, 75-82.

2- Fecr, 1-5.

kelimesinin sonunda yazılması gereken يا / Ya harfi, fecr «فجر», aşr «عشر», el-vefr «الوتر» ve hicr «حجر» kelimeleriyle uyum sağlaması için hazfedilmiştir.

Diğer bir örnek ise; "يَوْمَ يَدْعُ الدَّاعِ إِلَى شَيْءٍ نَكْرًا حَشَعًا أَبْصَارُهُمْ يَخْرُجُونَ مِنَ الْأَجْدَاثِ / O hâlde sen de onlardan yüz çevir. Onlar, o davetçinin (İsrafil'in benzeri görülmemiş) bilinmedik (korkunç) bir şeye çağırdığı gün, gözleri düşmüş bir hâlde dağılmış çekirgeler gibi kabirlerden çıkarlar. Davetçiye doğru koşarlarken kâfirler, 'Bu zor bir gün' derler."¹ Eğer ayetteki «الدَّاعِ» kelimesindeki يا / Ya harfi silinmemiş olsaydı vezin bozulacaktı.

Diğer bir örnek; "إِشْتَهَىٰ نَارًا فَلَمَّا أَتَاهَا فَلَمْ يَجِدْ فِيهَا شَيْئًا سِوَىٰ نَارٍ خَالِدًا فِيهَا وَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ / İşte aradığımız bu idi" dedi. Bunun üzerine tekrar izlerini takip ederek gerisingeri döndüler."² Eğer نبع / nebği kelimesinin sonunda zikredilmesi gereken يا / Ya harfi kıyasa göre yazılmış olsaydı, vezin bir şekilde bozulurdu. Bu durum sakin olan Ha harfinin kelimenin يا / Ya harfine veya mütekellimi ifade eden يا / Ya harfine ilave edildiğinde görülür. Örneğin:

وَأَمَّا مَنْ حَفَّتْ مَوَازِينُهُ فَأُمُّهُ هَاوِيَةٌ وَمَا أَدْرَاكَ مَا هِيَ نَارٌ حَامِيَةٌ

Ameli yeğni olana gelince, işte onun anası (yeri, yurdu) Hâviye' dir. Nedir o (Hâviye) bilir misin? Kızgın ateş!³

فَأَمَّا مَنْ أُوْتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ فَيَقُولُ هَاؤُمُ اقْرَؤُوا كِتَابِيهِ إِنِّي ظَنَنْتُ أَنِّي مُلَاقٍ حِسَابِيَهُ فَهُوَ فِي عِيشَةٍ رَاضِيَةٍ

Kitabı sağ tarafından verilen: "Alın, kitabımı okuyun; doğrusu ben, hesabımla karşılaşacağımı zaten biliyordum" der. Artık o, hoşnut bir hayat içindedir.⁴

İkinci durumun örneği: Bu türde, kelimenin kıyasî durumunda hiçbir değişiklik meydana gelmez. Ama eğer kelimelerin terkip düzeni değişirse bu terkipteki gizli musikide bozulma olur. Örneğin aşağıda Hazreti Zekeriya'nın (a.s) kıssasını konu edinen ayetler üzerinde edebî açıdan derin bir tahlil yapıldığında bu incelikler anlaşılmış olur:

1- Kamer, 6-8.

2- Kehf, 64.

3- Karia, 8-11.

4- Hakka, 19-21.

ذِكْرُ رَحْمَةِ رَبِّكَ عَبْدَهُ زَكَرِيَّا. إِذْ نَادَى رَبَّهُ نِدَاءً خَفِيًّا. قَالَ رَبِّ إِنِّي وَهَنَ الْعَظْمُ مِنِّي وَاسْتَعَلَ
الرَّأْسُ شَيْبًا وَلَمْ أَكُنْ بِدُعَائِكَ رَبِّ شَقِيًّا. وَإِنِّي خِفْتُ الْمَوَالِيَ مِنْ وَرَائِي وَكَانَتِ امْرَأَتِي عَاقِرًا
فَهَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا

Bu, Rabbinin, Zekeriya kuluna olan merhametinin anılmasıdır. Hani o, Rabbine gizli bir sesle yalvarmıştı. O, şöyle demişti: "Rab-
bim! Şüphesiz kemiklerim gevşedi. Saçım sakalım ağardı. Sana yap-
tığım dualarda (cevapsız bırakılarak) hiç mahrum olmadım."¹

Eğer «الْعَظْمُ» el-azmu kelimesi, «مِنِّي» minni kelimesinden önce getiril-
seydi ibare şu şekilde olurdu: "قَالَ رَبِّ إِنِّي وَهَنَ مِّنِّي الْعَظْمُ / Gale Rabbi inni ve-
hene minni'l-azmu" Bu takdirde veznin bozulduğu hissedilirdi. Ahengin
korunması için yalnızca «إِنِّي» kelimesinin «الْعَظْمُ» kelimesinden önce gelme-
si gerekmektedir.

Önceden de belirtildiği gibi Kur'ân kelimelerinde hissedilen ama açıklan-
ıp teşrih edilemeyen bir tür derunî musiki vardır. Bu musiki kelimelerin
örgüsünde ve cümlelerin içindeki terkipte gizlidir. Sadece hissedilmeyen
bir duygu ve yüce bir kudretle bu derunî musiki derk edilebilir.

Böylece derunî musiki Kur'ân'ın beyanıyla eşlik eder ve bu vezinli ke-
limelerden en ufak bir değişim ve müdahale ile bozulan üstün bir duygu-
sallık melodisi meydana getirir. Bu kelimeler şiir olmadıkları ve şiirin bir
çok kısıtlama ve tekellüfünden ari ve beri olduğu halde, şiirsel akıcılığa
haiz bulunmaktadır. Zira şiirdeki bu tekellüf beyanın özgürlüğünü sınır-
ladığı gibi lafzı kolladığı manayı ulaştırma hedefinden uzaklaştırır.²

Rafii de demiştir ki: "Araplar nesir yazmak ve şiir bestelemekte bir-
birleriyle rekabet edip birbirilerine karşı övünüyorlardı. Ama bütün bun-
lar için sadece bir tarz kullanıyorlardı. Onlar beyanda özgürdüler ve ko-
nuşma sanatını biliyorlardı. Tabi ki Arapların feshatı bir taraftan fitrî idi
ve diğer taraftan da tabiattan ilham alınmıştı. Lakin Kur'ân nazil olduğu
zaman başka bir tarzla karşı karşıya kaldıklarını gördüler. Kelimeler tanı-
dıkları kelimelerdi. Kelimelerin çok zarif ve ard arda tekellüfsüz bir şekil-
de sıralandığını farkedip ilâhî kelimelerin fasih ve akıcı uyum ve terkiбин en
üst derecesinde olduğunu müşahade ettiler. Bunun görkem ve üstünlü-

1- Meryem, 2-4.

2- et-Tefsiru'l-Fennî Fi'l-Kur'ân, s. 80-83.

ğünden hayrete düştüler. Zihnî melekelerinin bir şey olmadığını ve tarzlarının zayıf olduğunu anladılar. Arap belagat üstadları o zamana kadar bilmedikleri yeni bir beyan türüyle karşılaştılar. Onlar bu yeni beyanın cümlelerinde, kelimelerinde ve harflerinde görkemli bir ahenk ve melodik ritim müşahede ediyorlardı. Bütün bu sözler öylesine uygun bir şekilde birbirinin yanına dizilmişti ki bir bütünün parçaları gibi görünüyordu. Araplar, bu sözlerin batnında kendilerinin zayıflığını ve güçsüzlüğünü ıspatlayan bir ahenk dizgisini müşahede ediyorlardı.

Kur'ân'ın akıcılığının felsefesini ve müzikal sırrını derk eden herkes, Kur'ân lafızlarının doğal uyumu ve harflerinin tonlarıyla hiçbir sanatın boy ölçüşemeyeceğine veya rekabet edemeyeceğine ve hiç kimsenin Kur'ân'ın bir harfinde bile sorun bulamayacağına inanır. Buna ilave olarak Kur'ân musiki olmamakla birlikte musikiden çok daha üstün bir ahenk ve melodiye haiz bulunmaktadır.

Müzik nağmelerinde seslerin farklılıkları, nakaratlar, sesin yumuşaklığı ve inceliği, şiddet ve kendisine eşlik eden farklı hareketler ve bununla birlikte musiki dilinde mevcut bulunan ve kendisine ses belagatı denilen ses titreşimleri, tonlarının azalıp çoğalması veya yükselip alçalması ruhsal ıstıraba neden olur. Nitekim Kur'ân tilavetinde birde bu boyutu göz önünde bulunduralım, hiçbir dil Kur'ân dilinden daha belagatli değildir. Bu boyut -ister Arap olsun, ister gayri Arap olsun- her insanın duygularını harekete geçirir. Bu kazanıma binaen Kur'ân'ın yüksek sesle okunmasının teşvik edilmesinin nedeni de anlaşılmış olur.

Kur'ân ayetlerinin son bulunduğu bu fasıllar, müzikal cümlelerin kendisinde son bulunduğu dizemlerin boyutlarının kâmil bir tasviridir. Bu aralıklar kendi içinde birçok uyumlu ses tonuna ve farklı melodilere sahip bulunmaktadır. Sesin türünün sesin eda edildiği tarz ve melodiyle benzersiz bir birlikteliği vardır. Genellikle bu aralıklar müzikte normal olan Nun ve Mim harfleriyle veya uzatma harfiyle son bulur ki bunun da Kur'ân'da olması doğaldır."¹

Ehil olanlardan bazıları demişlerdir ki: Kur'ân-ı Kerim'de birçok aralık مد / med ve لين / liyn harflerine نون / nun harfinin eklenmesiyle son bulur. Bu harflerin getirilmesindeki hikmet ise, nevi ferdine münhasır ahenkler ve nağmeler meydana getirmek maksadına matuftur.

1- Rafî, İ'cazu'l-Kur'ân, s. 188-216.

Sibeveyh de bu konu hakkında diyor ki: "Araplar sözlerine ahenk vermek istedikleri zaman ا / elif, ياء / ya ve نون / nun harflerini ilave ediyorlardı. Bunlarla sesleri çekimli okuyorlardı. Eğer kasıtları ahenk meydana getirmek olmasaydı, bu harfleri getirmekten sakınırlardı. Bu yöntem Kur'ân'da daha zengin ve güzel bir şekilde kullanılmıştır. Nitekim ayetin sonu bu harflerden birisiyle bitmezse veya -örneğin- sakın bir harfle biterse kesinlikle bu harf cümlelerin ses tonuna, kelimelerin bölümlerine ve konuşmanın tarzına uygun olması için getirilmiş ve en güzel şekilde kendi yerinde kullanılmıştır. Bu tür harfler genellikle kısa cümlelerde gelmiş, kalkala harfleri veya müzikal sistemde belli bir ahenk ve melodiye sahip sesli, çınlatıcı ve düşük tonlu diğer harflerlerden oluşmaktadır. Dildeki seslerin kullanılmasından dolayı bütün insanların gönlünde bir heyecanın meydana gelmesi doğaldır. Kur'ân-ı Kerim'in ahenk dizgisindeki seslerin mucizeliği ister Arap dilini anlasın, ister anlamasın herkesi muhatap almıştır.

Kur'ân-ı Kerim'in kelimeleri öyle harflerden meydana gelmiştir ki, eğer bunlardan biri yerinde olmazsa veya yeri değiştirilirse ya da başka bir harf buna ilave edilirse kelimenin düzeni bozulur, vezninin ve ahenginin zayıflığı aşikâr olur. Sonunda ibarelerin uyumu bozulur ve mahreçlerin özünde, harflerin mesnetlerinde ve bunların birbirileriyle olan birleşimlerinde sorun meydana gelir. Böylece okumada ve işitmede dil ve kulak bu melodi ve ahenk bozukluğundan dolayı sorunlarla karşılaşır ve bir nevi ikrah ve isteksizlik meydana gelir."

Bazıları demişlerdir ki: Kur'ân'ın mucize oluşunun bu boyutu birinci derecede okuyucu ve dinleyicinin kalbinde meydana getirdiği tarif edilemeyen hoş bir duyguyla ilgilidir. Başka bir ibareyle harfler öyle bir şekilde birbirlerinin yanında dizilmiştir ki dinlenildiği zaman alışılmış vezin ve kafiyeden ari ve müzik aletleri olmadan görkemli ve ahenkli bir ses ve melodi kulağa gelir.

Kur'ân-ı Kerim'in bir yerinde Zekeriya (a.s), Allah'a hitap edip şöyle demektedir:

رَبِّ إِنِّي وَهَنَ الْعَظْمُ مِنِّي وَاشْتَعَلَ الرَّأْسُ شَيْبًا وَلَمْ أَكُنْ بِدُعَائِكَ رَبِّ شَقِيًّا / Gale Ra -
bi inni vehene'l-azmu minni ve-şteale'r-ra'su şeybe'v-ve lem ekum bi-
duaike Rabbi şekiyya.

Rabbim! Şüphesiz kemiklerim gevşedi. Saçım sakalım ağardı. Sana yaptığım dualarda (cevapsız bırakılarak) hiç mahrum olmadım.¹

Veya Hz. İsa beşikteyken diyor ki:

قَالَ إِنِّي عَبْدُ اللَّهِ آتَانِيَ الْكِتَابَ وَجَعَلَنِي نَبِيًّا. وَجَعَلَنِي مُبَارَكًا أَيْنَ مَا كُنْتُ وَأَوْصَانِي بِالصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ مَا دُمْتُ حَيًّا / *Gale inni abdullahi ataniye'l-kitabe ve cealeni nebiyya. Ve cealeni mubaraken eyne ma kuntu ve evsani bi's-salati ve'z-zekati ma dumtu hayya.*

Şüphesiz ben Allah'ın kuluyum. Bana kitabı (İncil'i) verdi ve beni bir peygamber yaptı. Nerede olursam olayım beni kutlu ve erdemli kıldı ve bana yaşadığım sürece namazı ve zekâtı emretti.²

Ya da Peygamber'in itaat etmesi hakkında diyor ki:

إِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُ الرَّحْمَنِ خَرُّوا سُجَّدًا وَبُكِيًّا / *İza tutla aleyhim ayatu'r-rahmani harru succede'v-ve bukiyya.*

Kendilerine Rahman'ın ayetleri okunduğu zaman ağlayarak secdeye kapanırlardı.³

Veya kıyamet gününün korkutucu manzarasını ve gürültüsünü ve ilâhî dergâha çıkmayı şu edebî üslup ve ahenkle beyan edip diyor ki:

وَعَنْتِ الْوُجُوهُ لِلْحَيِّ الْقَيُّومِ وَقَدْ خَابَ مَنْ حَمَلَ ظُلْمًا / *Ve aneti'l-vucuhu li'l-hayyi'l-gayyumi ve gad habe men hamele zulma.*

Bütün yüzler; diri, yaratıklarına hâkim ve onları koruyup gözeten Allah'a boyun eğmiştir. Zulüm yüklenen, mutlaka hüsrana uğramıştır.⁴

Veya Rahman olan Allahu Teala'nın gönül okşayıcı güzel bir ahenkle Peygamber'ine yaptığı hitap şu şekilde dillendirilmiştir:

طه. مَا أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْآنَ لِتَشْفَى. إِلَّا تَذَكُّرَةً لِمَنْ يَحْشَى. تَنْزِيلًا مِمَّنْ خَلَقَ الْأَرْضَ وَالسَّمَوَاتِ الْعُلَى. الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى. لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا وَمَا تَحْتَ الثَّرَى. وَإِنْ تَجَهَّرَ بِالْقَوْلِ فَإِنَّهُ يَعْلَمُ السِّرَّ وَأَخْفَى. اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ لَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى. / *Tâ Hâ. Ma enzelna aleyke'l-Gur'ane li-teşga. İlla tezkirate'l-lime'y-yahşa. Tanzile'm-mimmen haleka'l-arda ve's-semavati'l-ula. Er-rahmanu ale'l-*

1- Meryem, 4.

2- Meryem, 30-31.

3- Meryem, 58.

4- Taha, 111.

arşi's-teva. Lehu ma fi's-semavati ve ma fi'l-ardi ve ma beynehuma ve ma tahte's-sera. Ve in techer bi'l-kavli fe innehu ya'lemu's-sirra ve ahfa. Allahu la ilahe illa hu lehu'l-esmau'l-husna.

Tâ Hâ. (Ey Muhammed!) Biz, Kur'ân'ı sana sıkıntı çekesin diye değil, ancak (Allah'ın azabından) korkacaklara bir öğüt (bir uyarı) olsun diye indirdik. (O) yüksek gökleri yaratanın katından peyderpey indirilmiştir. Rahman, arşa kurulmuştur. Göklerdeki, yerdeki bu ikisi arasındaki ve toprağın altındaki her şey, yalnızca O'nundur. Sen sözü açığa vursan da, gizlesen de Allah için birdir. Çünkü O, gizliyi de bilir, ondan daha gizli olanı da. Allah, kendisinden başka hiçbir ilâh bulunmayandır. En güzel isimler O'nundur.

Ama Kur'ân caniler ve onlar için göz önünde bulundurulmuş azabı anlatmaya başladığı zaman üslubu sert bir ahenge dönüşüp, kulakları çınlatır. Sözcükler sert ve çetin kayaların yerlerinden kopup yuvarlandıklarında bıraktıkları etki gibi bir etki bırakırlar:

إِنَّا أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا صَرْصَرًا فِي يَوْمِ نَحْسٍ مُّسْتَمِرٍّ. تَنْزِعُ النَّاسَ كَأَنَّهُمْ أُعْجَازُ نَخْلٍ مُّنْقَعِرٍ / Innâ erselna aleyhim rihan sarsaran fi yevmi nahsi'm-mustemir. Zenzi-un nase ke ennehum a'cazu nahli'm-mungair.

Biz onların üstüne uğursuzluğu, sürekli bir günde gürültülü ve dondurucu bir rüzgâr gönderdik. İnsanları köklerinden sökülmiş hurma kütükleri gibi kaldırıp atıyordu.¹

Ama zikredici melekler Allah'tan müminler için bağışlama diledikleri zaman ise, kelimeler bir bahar esintisini andırır:

رَبَّنَا وَسِعْتَ كُلَّ شَيْءٍ رَّحْمَةً وَعِلْمًا فَاغْفِرْ لِلَّذِينَ تَابُوا وَاتَّبَعُوا سَبِيلَكَ / Rabbena vesi'te kulle şey'i'r-rahmete'v-ve ilmen fağfir lillezine tabu ve-ttebeu sebileke.

Ey Rabbimiz! Senin rahmetin ve ilmin her şeyi kuşatmıştır. O hâlde tövbe eden ve senin yoluna uyanları bağışla.²

Fakat kıyamet gününden bahsedildiği zaman şiddetli, ağır ve keskin ibare ve kelimelerden ikaz ve uyarılar yağmaya başlıyor:

وَأَنْذَرَهُمْ يَوْمَ الْأَرْزَاقِ إِذِ الْقُلُوبُ لَدَى الْحَنَاجِرِ كَاطْمِينٍ مَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ حَمِيمٍ وَلَا شَفِيعٍ يُطَاعُ / Ve enzîrhum yevme'l-azifeti izi'l-gulubu lede'l-hanaciri kazimine ma li'z-zalimine min hamimi'v-ve la şefii yuta'.

1- Kamer, 19-20.

2- Mü'min, 7.

Yaklaşmakta olan gün konusunda onları uyar. O gün yürekler gam ve tasa ile dolu, (sanki) gırtlaklara dayanmıştır. Zalimlerin ne sıcak bir dostu, ne de sözü dinlenir bir şefaatçisi vardır.¹

Ve sonra sıra hiçbir kârı ve faydası olmayan bir yakınmaya gelir:

يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ مَا عَرَّكَ بِرَبِّكَ الْكَرِيمِ الَّذِي خَلَقَكَ فَسَوَّاكَ فَعَدَلَكَ فِي أَيِّ صُورَةٍ مَا شَاءَ رَكَّبَكَ / *Ya eyyuhe'l-insanu ma ğarreke bi-Rabbike'l-kerimi. Ellezi haleg - ke fe-sevva ke fe-adeleke. Fi eyyi suretin ma şae rakkebeke.*

Ey insan! Seni yaratan, şekillendirip ölçülü yapan, dilediği bir biçimde seni oluşturan cömert Rabbine karşı seni ne aldattı?²

Ve bazen de müjde verilir. Melekler Meryem'e Hz. İsa'nın doğacağını müjdelerler:

إِذْ قَالَتِ الْمَلَائِكَةُ يَا مَرْيَمُ إِنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكِ بِكَلِمَةٍ مِنْهُ اسْمُهُ الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ وَجِيهًا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمَنْ الْمُقَرَّبِينَ / *İz galeti'l-melaiketü: Ya Meryemu innellahe yubeşşiruki bi-kelime'ti'm-minhum ismuhu'l-mesihu İsa-bnu Meryeme vecihen fi'd-dünya ve'l-ahirati ve mine'l-mugarrabin.*

Hani melekler şöyle demişti: "Ey Meryem! Allah, seni kendi tarafından bir kelime ile müjdeliyor ki, adı Meryem oğlu İsa Mesih'tir. Dünyada da, ahirette de itibarlı ve Allah'a çok yakın olanlardandır."³

Veya şiddetli ses gibi acayip bir feryatla seslenir:

فَإِذَا جَاءَتِ الصَّاحَةُ يَوْمَ يَفِرُّ الْمَرْءُ مِنْ أَخِيهِ وَأُمِّهِ وَأَبِيهِ وَصَاحِبَتِهِ وَبَنِيهِ لِكُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ يَوْمَئِذٍ شَأْنٌ يُغْنِيهِ / *Feiza caeti's-sahatu. Yevme yefirru'l-mer'u min ahili. Ve u - mihi ve ebih. Ve sahibetih ve benih. Li-kulli-mriin minhum yevmeizin şa'nun yuğnihi.*

Kişinin kardeşinden, annesinden, babasından, eşinden ve çocuklarından kaçacağı gün kulakları sağır edencesine şiddetli ses geldiği vakit, işte o gün onlardan herkesin kendini meşgul edecek bir işi vardır.⁴

Kur'ân'ın harf ve deyimlerinin üslup ve tarzındaki çeşitlilik ne kendisinden önce olan ne de sonra gelecek eşsiz yapısal bir dokuya sahip-

1- Mü'min, 18.

2- İnfitar, 6-8.

3- Âl-i İmrân, 45.

4- Abese, 33-37.

tir. Bütün bunlar çok sade ve yalın bir şekilde Kur'ân'da vuku bulmuştur, yapmacık beyanlar ve tekellüfler söz konusu değildir. Çok akıcı kelimeler cereyan edip kalbe gelir ve akıl, tahlil, tefekkür, teammül ve insanın itaat etmesini sağlayan o derunî ve müphem hissin harekete geçmesinden önce, insanı tahrik eder. Başka bir ibareyle, Kur'ân kelamının işitilmesi ve kalbe temas etmesiyle, mahiyetini açıklayamadığımız duygular harekete geçer. Bu özellik ve diğer edebî ve içeriksel bütün sıfatlar hep birlikte Kur'ân'a eşsiz, taklidi ve yorumlanması müşkül bir etki kazandırmıştır.

Kur'ân'ın Derunî Ahenk Dizgisi:

Zahirî müzik; kafiye, seci, şiirin eşit mısralara bölünmesi, vezinler ve aruz vezinleri gibi yalın ve birleşik lafız ve kalıplardan meydana gelen sanatlar bütünüdür. Ama derunî ahenk dizgisi kelamın cevher ve asilliğinden kaynaklanan, tabirin ululuğu ve beyanın yüceliğinin edimidir. İlk tür ile ikinci tür arasında aşılmaz bir fasıla vardır. Zira ikinci türde, lafzın güzelliği ile mananın görkemliliği arasında kopmaz bir bağ ve bu iki muzikal ve melodik boyutun arasında duygusallığı meydana getiren bir irtibat vardır. Ruhu vecde getirir ve insanın içini ürpertir.

Üstat Mustafa Mahmud, kendi tarzında eşsiz ve üslubunda yegâne olan Kur'ân mimarisinin ilginç ve mucizevî sırrının beyanında diyor ki: "Bu sır Kur'ân'ın edebî yapısının en büyük ve en derin sırlarından biridir. Kur'ân, ne şiiirdir, ne de nesir ve ne seci, belki derunî müziği aşikâr kılan güzel söz söyleme mimarisidir."

Derunî müzik ile dışsal müzik arasında çok büyük farkların mevcut bulunduğu bilinmelidir. Örnek olarak şiirlerinin melodi ve ahenge sahip olmasıyla tanınan Ömer b. Ebi Rabia'nın şiirlerinden bir beyte değineceğiz:

قَالَ لِي صَاحِبِي لِيَعْلَمَ مَا بِي / أَتُحِبُّ الْقَتُولَ أُحْتِ الرَّبَابِ

Dostum bana ne olduğunu öğrenmek için sordu

Öldürülen Rubab'ın kız kardeşini seviyor muydun?

Dinleyici bu beyti işittiği zaman vecde gelir. Ama bu şiirin melodisi ilk türdendir ve şair iki benzer mısradaki uyumlu kelimeleri kullanıp ve her iki mısrayı benzer bir sonla (çekimli ياء / ya) bitirmekle şiirini müzikleştirmiştir. Melodi bu beyitte içerden değil dışardan işitilir. Başka bir deyişle kafiye, vezin ve aruz vezni melodiyi meydana getirir. Ama "وَالضُّحَىٰ وَاللَّيْلِ إِذَا" سَجَى / Vedduha. Ve'l-leyli iza seca. / Kuşluk vaktine andolsun, Karanlığı çö -

tüğü vakit geceye andolsun."¹ ayetini tilavet ettiğimizde kafiyeden, vezinden ve mısra düzeninden ari cüzlerle karşı karşıya kalırız. Ama buna rağmen baştanbaşa musikidir ve her harfinden gönül okşayıcı bir ses ve nağme yükselir. Bu ses ve nağme nereden ve nasıl ortaya çıkıyor? Bu derunî musiki veya ahenk dizgisinin kendisidir. Derunî ahenk dokusu Kur'ân mimarisinin sırlarından bir sırdır ve hiçbir edebî yapı bununla eşit olamaz. Aynı şekilde " الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى / Rahman, Arş'a kurulmuştur"² ayetini okuduğumuz zaman veya Hz. Zekeriya'nın Allah'a hitaben söylediği " قَالَ رَبِّ إِنِّي وَهَنَ الْعَظْمُ مِنِّي وَاسْتَعَلَ الرَّأْسُ شَيْبًا وَلَمْ أَكُنْ بِدُعَائِكَ رَبِّ شَقِيًّا / O, şöyle demişti: "Rabbim! Şüphesiz kemiklerim gevşedi. Saçım sakalım ağardı. Sana yaptığım dualarda (cevapsız bırakılarak) hiç mahrum olmadım."³ sözü tilavet ettiğimizde ya da Allah'ın Musa'ya hitaben söylediği " إِنَّ السَّاعَةَ آتِيَةٌ أَكَادُ أُخْفِيهَا لَتَجْزِي كُلَّ نَفْسٍ بِمَا تَسْعَى / Kıyamet mutlaka gelecektir. Herkes işlediğinin karşılığını görsün diye, neredeyse onu gizleyecek(geleceğinden hiç söz etmeyecek)tim."⁴ sözü işittiğimizde veya Allah'ın suçlulara vaat ettiği ceza ile ilgili " إِنَّهُ مَن يَأْتِ رَبَّهُ مُجْرِمًا فَإِنَّ لَهُ جَهَنَّمَ لَا / Şüphesiz, kim Rabbine günahkâr olarak varırsa, kesinlikle ona cehennem vardır. Orada ne ölür, ne de (güzel bir hayat) yaşar."⁵ ayetini tilavet ettiğimizde bu ibarelerin her birinin nev'i şahsına munhasır müzikal bir yapıya sahip olduğunu ve bunun kelimelerin içinden ve arasından ilginç bir şekilde dışarıya doğru yayıldığını müşahede ediyoruz.

Kur'ân Hz. Musa'nın hikâyesini anlattığı zaman, hayret verici ve senfonik bir tarzda diyor ki:

وَلَقَدْ أَوْحَيْنَا إِلَى مُوسَى أَنْ أَسْرِ بِعِبَادِي فَاصْرَبْ لَهُمْ طَرِيقًا فِي الْبَحْرِ يَبَسًا لَا تَخَافُ دَرْكًا وَلَا
تَخْشَى فَاتَّبَعَهُمْ فِرْعَوْنُ بِجُنُودِهِ فَغَشِيَهُمْ مِنَ اللَّيْلِ مَا عَاشَيْهِمْ وَأَضَلَّ فِرْعَوْنُ قَوْمَهُ وَمَا هَدَى

Ve legad evhayna ila Musa en esri bi-ibadi fadrrib lehüm tarikan fi l-bahri yebesan la tehafu derake'v-ve la tahşa. Fe etbeahum Fir'avnu bicunudihi fe gâşiyehum mine'l-yemmi ma gâşiyehum. Ve edalle Fir'avnu gavmehu ve ma heda.

1- Duha, 1-2.

2- Taha, 5.

3- Meryem, 4.

4- Taha, 15.

5- Taha, 74.

(Firavun'un imana yanaşmaması üzerine) Musa'ya, "Kullarımı (İsrail oğullarını) geceleyin (Mısır'dan) yürütüp çıkar. Yakalanmaktan korkmaksızın, endişe etmeksizin onlara denizde kuru bir yol aç." diye vahyettik. Bunun üzerine Firavun askerleriyle birlikte onların peşine düştü de, deniz onları görülmedik bir şekilde kuşatıp yuttu. Firavun, halkını saptırdı, onlara doğru yolu göstermedi.¹

Ayette kelimeler en güzel şekilde bir ahenk ve uyumla kullanılmıştır. "yebesən" veya "لَا تَخَافُ دَرْكًا / la tehafu deraken" gibi kelimeler tevccüh ve muhabbeti çok zarif ve rakik bir şekilde somutlaştırmaktadır. Sanki kelimeler yaratıcının elinde eriyip, düzene giriyor ve benzersiz bir ahenk tecelli buluyor. Bu ahenk dizgisi, Arapça hiçbir kitapta benzeri olmamış ve olmayacak yapıdadır.

Bu ahenk düzeni ile cahilî şiir veya çağdaş nesir ve şiir arasında hiçbir benzerlik yoktur. Düşmanların, Kur'an'ın yüce şanı ve üstünlüğüne gölge düşürmek için sergiledikleri kin ve nefret dolu tavır ve tutumlara rağmen, tarih onların taklidî çabalarından ve husumetli hilelerinden bir örneği bile korumamıştır. Koparılan bütün bu menfi fırtına ve velvelelere rağmen Kur'an ibareleri ve beyanı kendisine has özelliklere haiz bulunmakta ve tefsir edilemeyen hadiseler gibi cilvelenmekte ve ilham kaynağı olmaktadır. Kur'an hakkında sahip olabileceğimiz tek inandırıcı düşünce şudur: Kur'an, insan elinin ulaşamayacağı bir menbadan kaynaklanmaktadır.

Şimdi bu ayetlerin müzikal ritminin güzelliğini dinleyiniz:

رَفِيعُ الدَّرَجَاتِ ذُو الْعَرْشِ يُلْقِي الرُّوحَ مِنْ أَمْرِهِ عَلَى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ لِيُنذِرَ يَوْمَ التَّلَاقِ /
Rafiu'd-deracati zu'l-arşi yulgi'r-ruha min emrihi ala me'y-yeşau min
ibadihi li-yunzira yeome't-telak.

O, dereceleri hakkıyla yükseltendir, Arş'ın sahibidir. Buluşma günü hakkında (insanları) uyarmak için, iradesiyle ilgili vahyi kullarından dilediğine, kendi indirir.²

إِنَّ اللَّهَ فَالِقُ الْحَبِّ وَالنَّوَى يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَمُخْرِجُ الْمَيِّتِ مِنَ الْحَيِّ / Innallahe
faligu'l-habbi ve'n-neva yuhricu'l-hayye mine'l-meyyiti ve muhricu'l-
meyyiti mine'l hayy.

1- Taha, 77-79.

2- Mü'min, 15.

Taneyi ve çekirdeği yarıp filizlendirendir. Ölüden diriye çıkarır. Diriden de ölüyü çıkarandır.¹

فَالِقُ الْإِصْبَاحِ وَجَعَلَ اللَّيْلَ سَكَنًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ حُسْبَانًا / *Faligu'l-ısbah ve ceale'l-leyle sekene'v-ve's-şemse ve'l-gamera husbanan.*

Karanlığı yarıp sabahı çıkarandır. Geceyi dinlenme zamanı, güneşi ve ayı da ince birer hesap ölçüsü kıldı.²

يَعْلَمُ خَائِنَةَ الْأَعْيُنِ وَمَا تُخْفِي الصُّدُورُ / *Ya'lemu hainete'l-a'yuni ve ma tuhfi's-sudur.*

Allah, gözlerin hain bakışını ve kalplerin gizlediğini bilir.³

لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ / *La tudrikuhu'l-ıbsaru ve huve yudriku'l-ıbsare.*

Gözler O'nu idrak edemez ama O, gözleri idrak eder.⁴

Kur'ân'ı Güzel Sesle Okumak:

وَرَتَّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا / *Kur'ân'ı ağır ağır, tane tane oku.*⁵

Derunî musikiyle genel itibariyle aşına olup, ahenk dizgisinin yapısını, ses nağmelerini ve şiir tarzını tanıdıktan sonra, şimdi Kur'ân'ın güzel sesle okunması konusunu ele alacağız.

Karilerden tilavetin zarif noktalarına -ses çekimine veya ses tonunun yükseltilip, azaltılması veya kıraat şekillerinin tercihine ve benzeri konulara riayet etmeleri istenmiş ve güzel ses ile Kur'ân'ı okumaları tavsiye edilmiştir. Şimdi konu ile ilgili bir kaç rivayeti zikredeceğiz:

Resulullah (s.a.a) buyurdu ki:

– Her şeyin ziyneti vardır. Kur'ân'ın ziyneti de güzel sestir.

– Güzelliklerin en güzeli, biri güzel saçtır, diğeri gönül okşayıcı ses ve avazdır.

– Kur'ân'ı Arapça avaz (melodi) ve güzel ses ile okuyunuz. Fesat ve büyük günah ehlinin avazından (müptezel) sakınınız.⁶

1- En'âm, 95.

2- En'âm, 96.

3- Mü'min, 19.

4- En'âm, 103.

5- Müzzemmil, 4.

6- el-Kâfi, c. 2, s. 614-616, sayı. 3-8-9.

- Güzel ses Kur'ân için ziynettir.
- Kur'ân'ı kendi sesinizle güzelleştirin; zira güzel ses Kur'ân'ın güzelliğini artırır.
- Kur'ân'a sesinizle ziynet verin.

İmam Sâdık (a.s) da "وَرَزَّيْلَ الْقُرْآنَ تَزْيِيلًا" / *Kur'ân'ı ağır ağır, tane tane oku.*"¹ ayetinin tefsirinde buyuruyor ki:

Bu ayetin anlamı şudur; onu tecvitle okuyunuz ve sesinizi güzelleştiriniz.²

İmam Bakır (a.s) buyuruyor ki:

Kur'ân'ı ahenk (melodi) ile okuyunuz; zira Allah Kur'ân'ın güzel sesle okunmasını sever.³

Resulullah (s.a.a) buyuruyor ki:

– Kur'ân hüznü bir ahenk ile nazil olmuştur, dolayısıyla onu (vecdden kaynaklanan) hüznü (ağlarcasına) okuyunuz. Eğer ağlamadıysanız ağlamak haletine bürününüz ve onu güzel sesle okuyunuz. Kim onu güzel sesle okumazsa bizden değildir.

– Kim Kur'ân'ı güzel ses ile okumazsa bizden değildir.⁴

İmam Sâdık (a.s) buyurdu:

Kur'ân hüznü nazil olmuştur, bu yüzden onu hüznü bir sesle okuyunuz.⁵

Güvenilir insanların Hz. Peygamber'den bu konu hakkında naklettikleri rivayetler çok fazladır ve bu rivayetler bu sözlerin ispatı için birer delil niteliği taşımaktadır.

İbn Arabî⁶ diyor ki: "Araplar merkebe bindikleri zaman veya avluda oturduklarında ve diğer birçok zamanlarda güzel sesle nağme okurlardı.

1- Müzzemmil, 4.

2- Biharu'l-Envar, c. 89, Kitabu'l-Kur'ân, sayı, 21, s. 190-195.

3- el-Kâfi, c. 2, s. 616, sayı. 13.

4- Biharu'l-Envar, c. 89, s. 191.

5- el-Kâfi, c. 2, s. 614, sayı. 2.

6- Ebu Abdullah Muhammed b. Ziyad Kufi, derslerine birçok kişinin katıldığı meşhur Arap dili filologlarından biridir. O, dilbilimi alanında, yabancı ve tanınmamış kelimeler hakkında eşsiz bir uzmanlığa sahipti. Hatta onun bu konuda Ebu Ubeyde ve Esme'i den daha üstün olduğu söyleniyor. O, Hicri 150 yılının Recep ayında doğdu ve Hicri 231 yılının Şaban ayında dünyadan göçtü. Kummi, el-Kuna ve'l-Elkab, c. 1, s.215.

Kur'ân nazil olduğu zaman Peygamber (s.a.a) Arapların güzel sesle nağme okumaları yerine Kur'ân'ı güzel sesle veya terennüm ederek okumalarını istedi."¹

Zemaşerî de diyor ki: "Araplar her durumda -ister merkebe bindiklerinde, ister bir yere yaslandıklarında veya evin avlusunda oturduklarında ve benzeri durumlarda- güzel sesle avaz okurlardı. İslâm Peygamberi (s.a.a) ilâhî elçi olarak gönderildiğinde, onların Kur'ân'ı güzel ses ile okumalarını istedi ve bunu emretti. Yani buyurdu ki: Kim güzel sesle Kur'ân'ı okumazsa ve güzel sesle terennüm etmezse bizden değildir."²

Firuz Abadi de diyor ki: "Arap şiiri ahenkle okuyup, müzikalleştirdi."

Şair diyor ki:

Eğer şiir okuyorsan onu ahenkle oku

Şiirdeki bu ğına esrarengizdir.

Zübeydi bu sözü Peygamber'e nispet vermekle birlikte diyor ki: Allahu Teala hiç kimseye Peygamberi gibi Kur'ân'ı aşıkâra ritimli bir şekilde okumasına izin vermemiştir.

Ezheri diyor ki: "Abdumelik el-Bağevi, Rabi'den ve o da Şafii'den naklediyor ki: Ğınanın anlamı; "Kur'ân'ı hüzünlü ve ince sesle okumaktır."³ O başka bir hadisi delil olarak sunup diyor ki: "Kur'ân'ın ziyneti onu güzel sesle okumanızdır."

Buna binaen Ehlibeyt İmamları Kur'ân'ın tertil, yüksek ses, tecvit ve güzel ahenkle (melodiyle) okunması için çabalamışlardır.

Muhammed b. Ali b. Mahbub Eşarî, kendi kitabında Muaviye b. Ammar'dan şu rivayeti naklediyor: "Ebu Abdullah'a (İmam Cafer Sâdık) dedim ki: Acaba birileri Kur'ân veya dua okuduğunda eğer sesini yükseltmezse bir şey okumamış gibi mi olur? Ebu Abdullah buyurdu ki:

Evet, Ali b. Hüseyin (İmam Zeynelabidin) Kur'ân'ı tilavet etmede halkın en güzel seslisiydi. O bütün ev halkının sesini işitmesi için Kur'ân'ı yüksek sesle tilavet ederdi.

İmam Sâdık (a.s) da kendi zamanında Kur'ân'ı okumada halkın en güzel seslisiydi. Gece Kur'ân'ı tilavet etmek için uyandığında sesini yük-

1- Nihaye-i İbn Esir, c. 3, s. 391.

2- el-Faik, c. 2, s. 36.

3- Lisanu'l-Arab, c. 15, s. 136.

seltir yoldan geçenler ve su taşıyıcıları evinin önünden geçtikleri zaman durup İmam'ın tilavetini dinlerlerdi.¹

Aynı şekilde rivayet edilmiştir ki Musa b. Cafer'in (a.s) güzel sesi vardı ve Kur'ân'ı güzel ses ile tilavet ediyordu. Bir gün buyurmuştu ki: "Ali b. Hüseyin (a.s) belki de yolda birileri geçer ve kendilerine gelir diye Kur'ân'ı yüksek ses ile okuyordu. İmam böyle yaptığı zaman diğer insanlar buna dayanamıyorlardı." Ondandır soruldu: "Acaba Resulullah (s.a.a) cemaat namazlarında Kur'ân'ı tilavet edeceği zaman sesini yükseltiyor muydu?" Buyurdu ki: "Resullah (s.a.a) halkın dayanabileceği kadar tilavet ediyordu."²

İmam Ali b. Musa Rıza (a.s) da babasından, babası da baba ve dedelerinden ve onlar da Resul-i Erkem'den (s.a.a) Kur'ân'ın yüksek ve güzel sesle okunması hususunda şu rivayeti nakletmişlerdir, Peygamber şöyle buyurdu: "Kur'ân'ı güzel sesle okuyunuz, zira güzel ses Kur'ân'ın güzelliğine güzellik katar."³ Sonra şu ayeti tilavet etti:

يَزِيدُ فِي الْخَلْقِ مَا يَشَاءُ / O, yaratmada dilediğini artırır.⁴

Şeriata Göre Müzik ve Ğına

Kur'ân'ın tertil, güzel ses, hoş ve hazin melodi ile okunmasına dair rivayetleri sunduktan sonra, şimdi şeriata göre "Ğınayı" ele almamız yerinde olur. Konu hakkında gündeme gelen ilk soru şudur. Acaba ğına, sahip olduğu tanımlama itibariyle haram mıdır? Ve acaba Kur'ân'ın melodik tilaveti bundan dolayı ğına sayılmıyor mu? Yoksa Kur'ân ğına ile ilgili genel hükümden istisna mıdır? Veya makamlı okuma, sadece günah rengine büründüğü zaman mı haramdır? Başka bir deyimle makamlı okuma, insanı Allah'ın yolundan çevirecek içeriğe; kötü, batıl ve tezvîr (yalan) sözlere sahip olduğu zaman mı haramdır?

Birçok dinî metinde, Kur'ân-ı Kerim'de geçen, "Kavlü'z-Zûr / Yalan ve Saçma Söz" ğına olarak tefsir edilmiştir. Zeyd eş-Şehham naklediyor ki: "İmam Sâdık'a (a.s) sordum Allah'ın "وَاجْتَنِبُوا قَوْلَ الزُّورِ" / *Tezvîr (yalan) sözden sakının*⁵ ayetinden kastı nedir? Buyurdu ki: "Tezvîr sözden kast ğınadır." Diğer birçok rivayette de bu konu dile getirilmiştir. Başka bir de-

1- Mustetrefatu's-Serair, s. 484.

2- Kitabu'l-İhticac, c. 2, s. 170.

3- Ahbaru'r-Rıza, c. 2, s. 68, sayı. 222.

4- Fatır, 1.

5- Hac, 30.

yimle Kur'ân ayetinin sakınılmasını emrettiği "Tezvir söz" sözlü içeriğinde hakikat olmayan şarkı ve türküler manasındadır ve yalanın örneklerinden biridir. Zira tezvir -sözlükte- meyl ve sapma anlamındadır.¹ Hayatın ciddiyetinden sapma ve tahrif nedeni olan şeyler, müminlerin arasında kötülüğün yerleşmesine ve yayılmasına vesile olan şeyler -ister kandırıcı muhtevastan ve isterse aldatıcı ve saptırıcı etki ve neticelerinden dolayı olsun- boş, batıl ve beyhude iş ve sözler, boş ve yalan söz için örneklik teşkil etmekte.

Ancak eğer "Kavlu'z-Zür kavramı, mefhum, lügat ve mana itibariyle, yukarda sunulan anlama mutabık mıdır?" denilirse, cevap olarak, ibarenin zahirinin bunu göstermediğini, kesinlikle bunun hilafına olduğunu söyleriz. Zira ne şeriatin bu konuda bir kavramı vardır ve ne de bu anlam yükü lüğatin yapısıyla mutabakat içindedir.

"الرَّجَسَ مِنَ الْأَوْثَانِ / Putlara tapma pisliğinden" cümlesi de bu şekilde kabul edilmiş ve satranç olarak tefsir edilmiştir. Abdu'l-A'la naklediyor ki: "İmam Sâdık'a "فَاجْتَنِبُوا الرِّجْسَ مِنَ الْأَوْثَانِ وَاجْتَنِبُوا قَوْلَ الزُّورِ / Artık putlara tapma pisliğinden kaçın, yalan sözden kaçın."² ayeti hakkında sordum buyurdu ki: "الرَّجَسَ مِنَ الْأَوْثَانِ / Putlara tapma pisliğinden" kasıt satrançtır. "قَوْلَ الزُّورِ / Tezvir sözden" kasıt şarkıdır." Abdu'l-A'la diyor ki: "Yine sordum: Allahu Teala'nın "وَمِنَ النَّاسِ مَن يَشْتَرِي لَهْوَ الْحَدِيثِ / İnsanlardan öylesi vardır ki, eğlencelik asılsız ve faydasız sözleri satın alırlar."³ ayetinden maksat nedir?" İmam buyurdu: "Şarkıdır."⁴

Şimdiye kadar söylenenler, mefhumda iştirak olmayan ve ortak paydası bulunmayan gınanın örneklerini gösteren şahitler kabilindedir.

Bunun benzerini Hammad'ın hadisinde de görüyoruz. O diyor ki: "İmam Sâdık'a (a.s) tezvir söz nedir, diye sordum. İmam buyurdu ki: "Bunlardan biri, bir insan şarkı söylediği zaman başka birisinin ona aferin demesidir."⁵ Kuşkusuz bir insan, fesada neden olan bir şarkıyı okuduğunda siz de kendisine aferin dersiniz, onu günaha teşvik ve fesadı yaymaya devam etmesi için vesveselendirmiş olursunuz.

1- Mekasidu'l-Luğat, c. 3, s. 36.

2- Hac, 30.

3- Lokman, 6.

4- Vesail, c. 17, s. 309, sayı, 20.

5- A.g.e. sayı 21.

Tüm bu sözler, şarkıların boş, vesvese verme, fesada neden olan beyhude işler ve saçma sözler gibi şeyler olması durumunda haram olduğunu gösteren delillerdir. Lakin bunun aksi bir durumda nağmeli okuyuş, vaazlarda, faziletleri yaymada, iyi özellikleri beyanda etkili bir vesile olarak kullanılırsa batıl olmamakla birlikte hakkın isteğine uygun, kurtuluş ve irşat için iyi bir yoldur. Fesadı yayma vesilesi olmaktan çıkar.

Sahih hadislerde de haram ve helâl, fesat ve ıslah nedeni, şer ve hayır nedeni olmak üzere iki türden nağmeli okuyuşun olduğuna delalet eden rivayetler vardır.

Ali b. Cafer kardeşi Musa Kâzım'a (a.s) sordu: "Kurban ve Ramazan bayramlarında veya eğlencelerde avaz okumak caiz midir? İmam cevap verdi: "Eğer içinde günah olmazsa sakıncası yoktur." dedi." Resulullah (s.a.a.) buyurdu: "Kim günaha neden olan haram bir şarkı söylerse şer kapılarından bir kapıyı açmış olur."¹

Buna binaen günah olmayan ve günaha da neden olmayan başka bir ğına türü de vardır ki ne haramdır ve ne de şer sayılmaktadır.

Dikkat edilmesi gereken önemli bir nükte de ğınanın haram olması hakkındaki rivayetlerin birçoğunda ğına meclislerine dikkat çekilmiştir. Zira o zamanlar ğına meclisleri fuhuş, kötülük, fesat ve birçok haramın şekillendiği merkezlerdi. Ebu Basir İmam Sâdık'a (a.s) sordu: "Düğünlerde şarkı söylemek için ücret alan kadının hükmü nedir? İmam cevabında şöyle dedi: O, mecliste erkek olmaması şartıyla caizdir."² Dolayısıyla şarkı söylemenin ücreti helâl ise şarkı söylemenin kendisi de helâldir. Bunun tek şartı da o meclislerde günaha sebebiyet verecek herhangi bir durumun olmamasıdır. Örneğin namahrem erkeklerin kadınlarla bir arada olduğu yerlerde ve meclislerde şarkı söylememelidir. Zira bu gibi durumlar günaha düşmeye ve iffetsizliğe neden olur.

Ğınayı haram kılan rivayetlerin, ğına meclisleriyle (eğlence partileriyle) sınırlı olduğuna dair görüşün delili İmam Sâdık'a (a.s) ğına hakkında soru soran adama İmam'ın verdiği cevaptır. İmam buyurdu: " Allah'ın kendilerinden yüz çevirdiği insanların evine girmeyin."³

1- Biharu'l-Envar, c. 76, s. 262, sayı 8.

2- A.g.e. s. 121, sayı 3.

3- A.g.e. s. 306, sayı 12.

Aynı şekilde İmam'ın ğına meclisleri (eğlence partileri) hakkında şöyle söylediği nakledilmiştir: "Ğına meclisleri Allah'ın, halkına teveccüh etmediği yerlerdir. Zira Allahu Teala buyuruyor ki: "وَمِنَ النَّاسِ مَن يَشْتَرِي لَهْوً / İnsanlardan öylesi vardır ki, Allah yolundan saptırmak için, eğlencelik asılsız ve faydasız sözleri satın alır."¹

Değişik hadislerde şöyle buyurmaktadır:

Ğına (eğlence partileri), nifak ve ayrılık getirir ve fakirliğe duçar kılar.²

Ğına (eğlence partileri), nifak yuvasıdır.³

Ğına, zinanın merdivenidir.⁴

Bu rivayetlerden maksat o zamanlarda veya günümüzde normal sayılan fesat, kötülük, fuhuş ve ahlaksızlık nedeni olan meclislerdir.

Belirtilmesi gereken diğer bir nükte de usul ilmi gereğince eğer şer'î hüküm belli bir husus ile kayıt altına alınmış ve sınırlandırılmış ise, bu hüküm mutlak olarak ele alınamaz. Dolayısıyla şarkı, sadece nağmeli söz olduğu için haram değildir. Ancak boş iş, günah ve sapma nedeni olan nifak, yalan, zina, fuhuş vb. durumların nağmeyle birleşmesi durumunda şarkı haramdır. Yani, nağmeli sesin mutlak manada haram olduğu söylenemez.

Hadiste nakledildiğine göre şarap içen ve avaz dinleyen İbn Ebi Ubad, İmam Rıza'ya (a.s) şarkı dinleme hakkında bir soru sordu. İmam da bunun boş ve batıl işlerden olduğunu söyledi. Sonra şu ayeti tilavet etti: "وَإِذَا مَرُّوا بِاللَّغْوِ مَرُّوا كِرَامًا / Faydasız boş bir şeyle karşılaştıkları zaman, vakar ve hoşgörü ile geçip gidenlerdir."⁵ Kuşkusuz bu cevap İbn Ebi Ubad'ın kendisiyle uğraştığı işler hakkındaydı.

Aynı şekilde Hişam b. İbrahim, Abbasî devlet adamıydı ve şarkı dinlemede ve eğlence partilerine katılmada ifrat ediyordu. Bu kişi şarkı hakkında İmam Rıza'ya (a.s) bir soru sordu. İmam cevabında şöyle dedi: "Ey falanca! Eğer Allahu Teala hakkı ve batılı birbirinden ayırıp her birisini bir tarafa koyarsa, şarkı hangi tarafta olur?" Adam batılın olduğu tarafa koya-

1- Lokman, 6.

2- Vesail, c. 5, s. 309, sayı 16.

3- A.g.e. s. 305, sayı 10.

4- Müstedrek, c. 13, s. 214, sayı 14.

5- Furkan, 72.

çağını söyledi. İmam da buyurdu ki: "Doğru bir hüküm verdin." Tabi biz karinelerden hareketle buradaki haram şarkıdan kastın, kadın ve erkeklerin karışık oldukları müzik partileri olduğu sonucunu çıkarıyoruz.

Hasan b. Harun'un macerasına gelince o, halvet yerde uzun bir zaman oturup komşu kadınların şarkısını dinliyordu. Bu işinin haram olmasının delili, yabancı kadınların seslerini dinlemiş olmasıydı. Bilhassa o kadınların sesleri ince ve tahrik ediciydi. Allahu Teala buyuruyor ki:

فَلَا تَخْضَعْنَ بِالْقَوْلِ فَيَطْمَعَ الَّذِي فِي قَلْبِهِ مَرَضٌ / Sözü yumuşak bir eda ile söylemeyin ki kalbinde hastalık (kötü niyet) olan kimse ümide kapılsın.¹

İmam Rıza (a.s), İbn Harun'u halkın namusuna ihanet hükmünde olan bu işinden dolayı azarlayıp sakındırdı ve Allah'ın şu kelamını kendisine hatırlattı:

إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا / Çünkü kulak, göz ve kalp, bunların hepsi ondan sorumludur.²

Ama o zamanlarda yaygın olan müzik aletlerinin adlarının zikredildiği rivayetlerin çoğu kendisine istinat edilemeyen zayıf ve senetsiz rivayetlerdir.

Konu hakkında "Fitrî ve aklî illetlere sahip konular, illetleri var oldukça hiçbir şekilde istisna kabul etmezler. Bunlar istisnası olmayan önermeler ve konulardır." usulî delili (metodolojik delili) göz önünde bulundurulmalıdır. Zira önermelerin ortak paydaları istidlalin büyük önermesi ve illeti konumundadır. İlet, sübut merhalesine müdahalede bulunduğu gibi, ispat merhalesinde de müdahalede bulunur. Buna binaen mevzu, aslında hükmün illeti unvanıyla zikredilen husustur ve hiçbir hüküm bunun sübut ve ispat illeti olan mevzudan istisna değildir. Çünkü malulün illetten ayrı olması imkânsızdır.

Dolayısıyla illeti "batıl lehv" olduğundan caiz olmayan şarkının haram olması için, asıl illeti olan "batıl lehv" in kendisinin içinde olması gerekir. Buna binaen her haram şarkı "batıl lehv" sayılmalı ve bu delille haram olmalıdır. Bu durumda eğer biz Kur'an tilavetinde nağmeyi caiz bilirse, yukarıda zikredilen kaideye göre "batıl lehv" in Kur'an tilaveti-

1- Ahzab, 32.

2- İsrâ, 36.

nin içine girmesini caiz bilmişiz dememiz gerekir! Lakin bunu ne akıl kabul eder, ne de vicdan.

Buna ilave olarak batılın kötü olması fitrîdir ve istisna kabul etmez. Özellikle bu batıl Allah'ın yolundan sapmaya neden olursa, akıl tek başına bunun kötü olmasına hükmeder. Dolayısıyla şarkı mutlak bir şekilde batıl lehv sayılırsa, ister Kur'ân'da olsun, isterse başka bir yerde olsun, bu hüküm her yerde geçerli olmalıdır.

Buna binaen, nağmeli sözün batıl lehv olabileceği gibi batıl ve lehv olmayacağını da söylememiz gerekir. Dolayısıyla Kur'ân tilavetinde nağmenin caiz olması bir tür ihtisastır, tahsis değildir.

Şimdi şu soruyu sormamız gerekir ki: Eğer Allahu Teala iyi ve kötü söz arasında bir sınır göz önünde bulundurursa, bir had koyarsa, bu durumda kalplere etki etmek maksadıyla Kur'ân nağmeyle tilavet edilirse, bu nağme hangi kategoride değerlendirilir?

Kuşkusuz bu iş ziyet, letafet ve güzelliştir. Bu Allahu Teala'nın kendi kullarına helâl kıldığı sayılı temiz rızıklardandır.

قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللَّهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَالطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ قُلْ هِيَ لِلَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَيَاةِ
الدُّنْيَا خَالِصَةً يَوْمَ الْقِيَامَةِ

De ki: "Allah'ın, kulları için yarattığı zineti ve temiz rızkı kim haram kılmış?" De ki: "Bunlar, dünya hayatında müminler içindir. Kıyamet gününde ise yalnız onlara özgüdür."¹

Allahu Teala gizli ve açık çirkin işleri, günahı ve fesadı haram kılmıştır.² Acaba Kur'ân'ı nağmeyle okumak günah ve kötü müdür? Yoksa letafet, zinet ve güzellik olmakla birlikte hidayet, hikmet ve kulların irşadı için bir vesile midir?

Fakihlerin Konu Hakkındaki Görüşleri

Şeyh Ebu Cafer Tusi kadınların şarkı (nağmeli söz) söylemelerinin caiz olup olmadığı hususunda diyor ki: "Kadınlar, herhangi bir erkek meclisinde olmadığına, batıl ve günah şeyleri okumadıkça ve davul ve zurna gibi çalgı aletlerinden sakındıkları sürece şarkı (nağmeli söz) söylemeleri

1- A'râf, 32.

2- A'râf, 33.

caizdir. Şarkı söyleyen kadın, gelini gerdek odasına gönderdiği zaman şiir söyleyebilir, boş, beyhude ve batıl sözlerden de kaçınabilir. Bu konulara riayet etmediği takdirde düğünde de, başka yerlerde de şarkı söyleme hakkı yoktur."¹

Merhum Feyz bu sözlerin devamında diyor ki: "Yukarıdaki sözlerden şöyle bir sonuç çıkarabiliriz. Haram işlere ve fiillere sebebiyet vermesinden dolayı şarkı (nağmeli söz) haram kılınmıştır. Lakin günaha sürükleyecek durumlar olmadığı takdirde şarkının okunmasında herhangi bir sorun yoktur. Bu durumda şarkının caiz olması düğün merasimleriyle sınırlandırılmaz, yani cevaz yalnızca düğün şenliklerine mahsus değildir. Mezkûr şartlara riayet edilmesi durumunda şarkı düğün merasimleri dışında da okunabilir. Bazı davranışlar her ne kadar İslâm'da mübah sayılmışsa da, bunlar yüksek makam ve ün sahibi ve belli bir konum ve payeye haiz insanlara layık değildir."

Merhum Feyz ilave olarak diyor ki: Nağmeli söz ve müziklerin helâl ve haram oluş ölçüsü; "Bir şarkıcıyı dinleyen kimse, ona tabi olmuştur." hadisidir." O diyor ki: "Buna binaen cennet, cehennem ve kıyameti anımsatan, Allah'ın sayısız nimetlerini ve ibadeti hatırlatan, insanı bu geçici dünyada hayır ve iyiliğe yönlendiren vb. durumlara davet eden nağmeli sözler, ezgiler ve müzikler caizdir."

O sözlerinin devamında diyor ki: "Bu yönüyle nağmeli söz (şarkı, ezgi vb.) çok önemli bir konudur ve kendisinde Allah'ın zikri vardır. Belki bu anımsatmayla gönüller Allah'ın zikrine ısınır. Sözün kısası mantıklı insanlar -bu haberleri işittikten sonra- hak ile batıl arasında fark olduğunu ve bazı istisna şarkı, türküler dışında, sofuların kendi meclislerinde okudukları nağmeli sözlerin ve müziklerin çoğunun batıl olduğunu bilirler."²

O büyük fakih, *Mefatihü's-Şeraiyi* adlı kitabında diyor ki: "Nağmeli söz hakkında elimize ulaşmış rivayetlerdeki, nağmeli sözlerin mutlak anlamda haram olmasının delilinin, o zamanlar yaygın olan davranışlardan kaynaklandığını çıkarabiliriz. Yani o zamanlar erkekler yabancı kadınların meclislerinde oturup onların nağmeli ve çirkin sözlerini dinliyorlardı. Bütün bunlar haram fiillerdir."³

1- İstibsar, c. 3, s. 62, Sayı. 7-207.

2- Vafi, c. 3, s. 35.

3- Mefatihü's-Şeraiyi, Miftah 465, . 2, s. 21.

Allame Şa'rani, *Vafi* kitabına yazdığı haşiyelerde diyor ki: "Arap kelamını ve ediplerin beyanlarını incelediğimiz zaman şu sonucu çıkarırız: Ğına, mutrip (oynak) olsun veya olmasın, kendisinde çekiciliğin olduğu mutlak seslere denir."

Şair bülbülü vasfederken diyor ki:

Eğer o şarkı söylerse sesinin güzelliği herkesi hayrete düşürür
Her mahir üstat tazim ederek başını öne eğer.

Dolayısıyla her etkili sesin haram olduğu söylenemez veya kelamı güzel bir terkip ile eda edip insanı cezbeye getiren her ses haram sayılamaz. Önceden de belirtildiği gibi İmam Seccad'ın (a.s) sesi, Kur'ân'ı tilavet ettiği zaman gönül okşayıcı ve fevkelade cazip idi. Resul-i Ekrem (s.a.a) de Kur'ân'ın güzel ahenk ve nağme ile okunmasını emretmiştir. Aynı şekilde müzik notalarını bestelemeye -etkili terkiplerden meydana gelen nağmelerden olmasına rağmen- izin verilmiştir. Kuşkusuz ğına tüm bunları kapsar."

O sözlerinin devamında diyor ki: "Biz mecburen ya şeyhin görüşüne muvafık olmalıyız ki o, nağmeli sözün haram olmasının nedenini bu işin akıbetine atfetmektedir. Amelin kendisine değil. Ya da haram olmasının nedenini günaha neden olan işlerle sınırlı bilmeliyiz. Bu durumda haram olmasının nedeni kendisiyle birlikte meydana gelen haram fiillere binaendir." Aynı şekilde diyor ki: "Selef fakihlerin ibareleri ve rivayetler bunu teyit etmektedir."¹

Değerli araştırmacı ve büyük âlim Molla Hadi Sebzevari'nin o zamanlarda yaygın olupta haram olan nağmeli söz türü hakkında ve nağmeli sözün mutlak olarak haram olmadığına dair güzel ve zarif bir tespiti vardır. O diyor ki: "Ğınanın (musikinin) haram olduğunu belirten rivayetler belli bir türe delalet etmektedir ve belirleyici artikel olan (tarif harfi) elif lamı almış bulunması, haramın genel olmadığını göstermektedir. Zira belli bir tür veya türlerin genelinden bazıları için genel karine ve nişane elde bulunmazsa haram genelleşir ve tüm türleri kapsamına alır. Çünkü bu durumda konuyu has bir koşulla sınırlamak hikmete, beyanın akışına ve maksadın aksine olur. Dolayısıyla bunu mecburen umumileştiririz. Lakin

---

1- Vafi, c. 3, s. 36-38.

burada konu bu şekilde değildir. Zira o zamanlarda yaygın olan nağmeli söz, lehv, boş ve batıl işler için kullanılıyordu ve genellikle şarkı söyleyen cariyeler ve başkaları fesat, şarap ve işret bu günkü ifadeyle malum eğlence partilerinde bu işle meşgul oluyorlardı. Çünkü ilgili rivayetlerin o zaman yaygın olan durumlara ışık tutmuş olması muhtemeldir. Birçok hadiste ğına, batıl lehv (haram eğlence) sayılmıştır. Ğınanın (musikinin) helal türüne gelince bu, duaların, zikirlerin ve Kur'ân'ın güzel ses ile okunmasıdır.

Bu tür okumada insana ahireti hatırlatan ve kutsi âleme doğru seyre çıkmasına teşvik eden ve bu yönde onu coşturup harekete geçiren bir esinti, bir nesim mevcut bulunmaktadır. Dolayısıyla bu hüküm hatta ğına dışındaki batıl ve lehviyat (haram eğlenceler) için de geçerlidir ve bunun dışında ki durumlarda ise hükmün mübah olduğu ve temkinli hareket edilmesi gerektiği aşikârdır."¹

Merhum Neraki de konu hakkında diyor ki: "Avazın haram oluşu konusunda âlimlerin icmasına, kitaba ve Peygamber'in sünnetine istinat etmişlerdir... İcmanın ğınanın haram olmasına delaleti, icmalî bir şekildedir, geneldir ve bundan fazlasına da delalet etmemektedir. Kur'ân-ı Kerim'de de Allah'ın yolundan uzaklaştırma vesilesi olduğu için lehv ve leibin (batıl eğlencelerin) haram olması dışında hiçbir delil ve nişane yoktur."

O buna ilave olarak diyor ki: "...Bunun için hiçbir şüphemiz yoktur ve diğer çeşitlerin haram olması hakkında da hiçbir delil ve kanıtı sahip değiliz. Örneğin kalpleri yumuşatan, insana cenneti hatırlatan ve diğer âleme iştiağı artıran Kur'ân ve duanın tesirli olması için nağmeyle okunması haram değildir. Hatta Allah'ın, "لهو الحديث / boş söz" ifadesini kullanmakla haram olan nağmeli sözün okunma türünü bile belirttiği söylenebilir. Sünete gelince, çok kapsayıcı olmasına rağmen nağmeli sözün haram olduğuna dair her türlü delaletten arîdir. Zira bu tabirlerin (günaha duçar olma kaygısı, duanın kabul edilmemesi, meleklerin eve girmemesi, evin nifak yuvası olması vs...) hiçbiri ğınanın mutlak anlamda haram olduğunu ispatlayan deliller değildir. Çünkü bu gibi ibareler mekruhların geneli hakkında da zikredilmiştir. Buna ilave olarak bu rivayetlerin çoğunun senetleri zayıftır."

1- Kifayetu'l-Ahkâm, s. 86.

O sözlerinin devamında diyor ki: "Dolayısıyla nağmeli sözün haram olduğuna dair Allahu Teala'nın buyurduğu: «وَأَجْتَنِبُوا قَوْلَ الزُّورِ»¹ ayetinden ve bu ayeti nağmeli okuma olarak tefsir eden rivayetlerden başka hiçbir delil yoktur. Tabi ki yukarıdaki delil de tam ve mükemmel bir delil değildir. Zira "أَحْسَنَتْ / aferin" hakkında var olan tefsirle tezat içindedir. Dolayısıyla nağmeli okumanın haram olduğuna dair tefsir, nağmeli okumaya med-lul (örnek) teşkil eden hususlardan biri hakkındadır. Nitekim "قَوْلَ الزُّورِ / kavle'z-zûr" daha kapsayıcı olup batıl, yalan, töhmet ve benzeri örfi ve lâfzî anlamlara da sahiptir. Bu anlamların, Kur'ân tilavetini, dua etmeyi, vaazı ve mersiyei kapsamayacağı kesindir. Nağmeli ton ve melodiyile de okunsa bu böyledir. Buna ilave olarak ğınayı haram ve helâl olmak üzere ikiye ayıran rivayetler de vardır. Örneğin "Eğer kendisinde bir günah olmazsa caizdir.", "Kim günaha neden olan haram ğınayı okursa..." ve "Erkeğin o meclise girmemesi şartıyla kadının avaz okuması caizdir." gibi sözler, ğınanın harama düşürmesi şartı ile şartlandırılmıştır.

O sözlerinin devamında şunları söylüyor: "Tabersî'nin sözleri, İslâm'ın başlangıcından beri bu ayırımın olduğunu göstermektedir." O daha sonra haram olan nağmeli söz türlerini açıklıyor ve nağmeli sözün bütün türlerini teyit etmeyip fakihlerin geniş bir şekilde açıkladıkları istisnaî durumları beyan ediyor.²

Bu söylediklerimiz, helâl ve haram ğınayı birbirinden ayıran ve bu konu hakkında geniş beyanatları olan Şeyhu't-Taife ve ondan sonra gelen fakihlerin elimize ulaşan sözleridir. Ğınayı haram bilen fakihlerin çoğunun göz önünde bulundurdıkları ğına, rivayetlerde belirtilen caiz olmayan ğınadır. Dolayısıyla ğınanın mutlak şekilde haram olduğuna dair sahabenin ortak görüşe sahip olduklarını gösteren hiçbir delil yoktur. Böyle bir delil Kur'ân ve sünnette de bulunmamaktadır.

Sonradan gelenlerin bazıları bunun aksini ispatlamaya çalışmışlardır. Örnek olması hasebiyle dikkatlerinizi Seyyid Muhammed Cevad Amili'nin bu konu hakkındaki sözlerine çekiyoruz. O diyor ki:

"Nağmeli okumanın, haram oluşu konusunda ihtilaf söz konusu değildir. Bu isterse Kur'ân'ın tilavetinde, dua veya şiirde olsun, isterse başka

---

1- Hac, 30.

2- Mustenedu'ş-Şia, Kitabu'l-Mekasıb.

yerde olsun fark etmez. Ama Muhaddis Kaşanî ve Fazıl Horasani aksine görüş beyanında bulunmuşlardır. Onlar erkeklerin kadınlar meclisine gitmesi veya batıl, anlamsız ve saçma sözlerin dile getirilmesi vb. dışarıdan menfi ve müfsit bir durumun ğınaya arız olması halinde ğınayı haram bilmişlerdir. Onlar sözlerini ispatlamak için on iki tane hadisi delil olarak getirmişlerdir. Ancak bu görüş ve yaklaşım kitaba muhalif ve avamın mi-zacınaysa muvafıktır. Mutlak şekilde nağmeli okuma ve ğınanın haram oluşuna delalet eden yirmi beş açık rivayetle de tezat içindedir."¹

Cevahir kitabının yazarı da Seyyid Muhammed Cevad Amili'nin görüşlerini benimseyerek şöyle diyor: "Ben hiç kimsenin onun sözüne muhalefet ettiğini görmedim. İcma da her iki şekli ile buna dayanmaktadır ve bu husustaki sünnet mütevatirdir. Hatta bunun dinin gereksinimlerinden olduğu söylenebilir."²

Bu istidlalin kendi içinde bir kaç problemi barındırdığı herkes için aşikârdır:

1- "Ğınanın haram oluşu hakkında ihtilaf yoktur." şeklindeki iddia için hiçbir delil öne sürülmemiştir. Bunun dışında Şeyhu't-Taife'nin sözleri bu iddianın aksinedir. O ğınanın bazı türlerini istisna kılmış, Feyz Kaşanî ve Neraki gibi âlimler ise onun yaklaşımını delil olarak öne sürmüşlerdir.

2- Birbirine zıt olan iki rivayetten birini seçmek veya tercih etmek, bu iki rivayetin bağdaşması ve cemi mümkün olmadığı zaman doğrudur. Örneğin ğınayı yasaklayan rivayetlerin bunun mekruh olmasına delalet ettiği kabul edilirse, ğına hakkındaki çelişkili rivayetlerin cemi mümkün olabilir. Zira nehyetmek zahiren harama delalet eder. Lakin izin vermek cevaza onaydır ve her zaman onaylama zuhurdan mukaddemdir.

3- Buradaki tezat basit ve zahirîdir. Hakikî ve gerçek değildir. Zira yasaklayıcı rivayetler ya mutlakdır ya da geneldir. İzin veren rivayetler ya şartlıdır ya da istisnalıdır. Genel ve özel, aynı şekilde mutlak ve şartlı arasında çelişki yoktur. Şartın ve kaydın olması durumunda hiçbir mutla-ğın olamayacağı da bilinmelidir. Zira Sebzevari'nin de dediği gibi yasağın mutlak olması için gerekli olan mukaddimeler tamam değildir.

4- Bu çelişkili rivayetlerin bir yerde toplanamayacağını farz etsek bile,

1- Miftahu'l-Kerame, c. 4, s. 52.

2- Cevahiru'l-Kelâm, c. 22, s. 44.

iki taraftan birini daha fazla rivayeti olduğu için tercih etmek velev ki diğer tarafın rivayetleri az olmazsa da, bu bilinen ve geçerli olan usûl (metodoloji) kurallarının hilafıdır.

5- Kitaba muhalefet bahsi burada söz konusu değildir. Zira Kur'ân'ın bu konu hakkında bir açıklaması yoktur. Gözetici ve nazır olmayan umum ile istidlal, bu özel durum için delil olarak kifayet etmemektedir.

6- Bu hususta Ehlisünnet'in görüşüne muvafakat etmek de mevzu bahis değildir. Zira bu konuda onların mezhebî görüşü olarak varid olan fetvalara göre ğına haramdır. Meşhur olan fetvaları bu yöndedir. Örneğin İbn Munzir başta olmak üzere Ehlisünnet'in önde gelen âlimleri ğınayı haram biliyorlar ve nağmeli söz (şarkı) okuması için kadına ücret vermeyi de batıl kabul ediyorlar.¹

7- Cevahir kitabının yazarının iddia ettiği "Yasaklayıcı rivayetler mütevatirdir ve hatta dinin zaruriyatındandır." sözü doğru değildir. Zira Ehlilibeyt âlimleri bunun aksini geniş bir şekilde beyan etmişlerdir ve bu konu hakkında gelen rivayetlerin hepsi de bunun aksini ispatlamaktadır.

d) Mevzuat Birliği veya Ayetlerin Manevî Uyumu

Kur'ân'ın bir diğer özelliği ise, bir bütün olarak değil de parça parça, uzun veya kısa zaman aralıklarıyla nazil olmasına rağmen ayetleri ve sureleri arasında manevî bir uyum ve ahengin mevcut bulunmuş olmasıdır. Kur'ân ayetleri farklı münasebetlerden dolayı bir bütün olarak nazil olmamıştır. Doğal olarak herhangi bir münasebete binaen nazil olan ayetlerin farklı münasebetten dolayı nazil olan diğer ayetlerle aralarında bir irtibat ve uyumun olmaması gerekir. Nüzuldeki bu zamansal ve mekânsal farklılıkların her surenin ayetler bütününe çok güzel bir şekilde yansımaları gerekiyordu. Hâlbuki âlimler ve bilhassa son dönem âlimleri her surenin muhtevasını baştanbaşa incelemiş ve her surenin, ayetleri arasındaki ortak payda olan belli bir hedefi veya hedefleri gözetlediği sonucuna varmışlardır. Bugün buna her surenin "mevzuat birliği" denilmektedir. Bu mevzu-i vahdet veya konusal birlik surenin ifade akışında uyum ve birlikteliğe neden olur. Kur'ân'ın mucize oluşu da bu nüktede yatmaktadır. Zira nüzulün farklı zamanlarda olması sureler arasında uyumun olma-

1- Konu hakkında Abdurrezzak el-Mükerrem'in yazdığı el-Muhaderat kitabının haşiyesine bakınız.

masını gerektirir. Lakin farklı zamanlarda nazil olmanın tabiatının aksine Kur'ân'ın her suresindeki beyan birlikteliği bariz bir şekilde görülür.

Âlimler, surelerin ayetlerinin nicelik ve sayı bakımından farklılığını bu iddia için delil olarak getirmişlerdir. Ayet sayılarındaki bu farklılık bir tesadüf olamaz. Zira rastgele olmak, yani ölçü, hikmet ve delilden arı olma anlamındadır ve herhangi bir ölçümsüz fiilin hekim bir failden (Allah'tan) sadır olması imkânsızdır. Kur'ân surelerinin çoğu özellikle kısa sureler bir bütün olarak nazil olmuştur. Ama diğer surelerin ayetleri belli bir zaman diliminde dağınık bir şekilde nazil olmuştur. «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»'den sonra nazil olan her ayet Peygamber'in (s.a.a) emri ile diğer "Bismillahirrahmanirrahim" nazil oluncaya kadar ard arda kaydediliyordu. İkinci besmele önceki surenin bittiğini ve sonraki surenin de başlangıcını ilan ediyordu. Nitekim her surenin ayet miktarı ve ayetleri arasındaki tertip vahyin emri ve Peygamber'in (s.a.a) eliyle belirleniyordu.

Şimdi "Sure ayetlerinin sayılarındaki bu ihtilaf niçindir?" sorusu karşımıza çıkmaktadır. Yukarıda belirttiklerimiz bu sorunun doğru cevabıdır. Her surenin bir hedefi vardır ve bu hedefin beyan edilmesiyle sure son bulur. Ayetlerin sayıları arasındaki ihtilafın nedeni de budur. Bu ihtilaf asla tesadüf eseri değildir ve akli bir delil olmadan da vuku bulmamıştır. Ayetler bu yönleriyle her surenin mevzuî birlikteliğini veya beyandaki vahdetini oluştururlar. Yani her surenin ayetleri arasında manevî bir irtibat ve uyum vardır.

Son dönem müfessirleri bu hakikati algılamış ve her surenin hedefine ulaşmak ve konusal birliğini saptamak için çaba göstermektedirler. Bu hususta belli bazı başarılar da elde etmişlerdir. Örneğin Allame Tabatabâi ve aynı şekilde Seyyid Kutup tefsirlerinin mukaddimelerinde kendi algıları ve takdirlerine göre her surenin hedefini kısaca açıklamışlardır. Seyyid Kutub'un, Abdullah Mahmut Şehate adındaki öğrencisi *Ehdafu Kulli Sûretin ve Makasiduha* (Tüm Surelerin Hedef ve Kasıtları) adında bir kitap telif etmiş ve her surenin hedefini belirlemeye çalışmıştır. Bu işinde belli bir ölçüde başarılı da olmuştur. O Bakara Suresi'nden başlamış ve Casiye Suresi'ne kadar bu çalışmayı sürdürmüş ve toplam olarak kırk beş surenin hedefini açıklamıştır.

Mahmud Şehate kitabının mukaddimesinde diyor ki: "Selef âlimler bu konuya çok önem vermiş ve Kur'ân'da ki her surenin hedefini açık-

lamışlardır." Örneğin Firuz Abadi *Besairü't-Temyiz Fi Letaifi Kitabi'l-Aziz* adında bir kitap yazmış, İslâm Âlimleri Meclisi Kahire'de üstat Muhammed Ali Neccar'ın da tahkikiyle bu kitabı bastırmıştır.

Yirminci yüzyılın başlangıcında *Tefsiru'l-Menar* kitabının sahibi Şeyh Muhammed Abduh da bu işi devam ettirmiş ve surelerin konusal birliği meselesini gündeme getirmiştir. O, her surenin hedefinin bilinmesinin müfessire, her surenin kastının dakik bir şekilde anlaşılmasında ve sure ayetlerinin anlamlarının derk edilmesinde yardımcı olacağını ısrarla belirtmektedir. Öğrencisi Seyyid Reşit Rıza *el-Menar* tefsirinde hocasının bu görüşünü güzel bir şekilde açıklamıştır. Mustafa Meraği gibi diğer çağdaş müfessirler de bu yöntemden ilham almışlardır. Kur'ân'ın on cüzünü tefsir eden üstat Mahmud Şeltut da bu tefsirinde her surenin hedef ve kastını beyan etmeye çalışmıştır.

Üstat Şehate diyor ki: Merhum üstad Seyyid Kutub bu alanda çok çalışmış, surelerin hedeflerini anlamaya ne kadar vakıf olduğunu göstermiş ve bu yolda faydalı görüşler öne sürmüştür. Aynı şekilde diğer üstadı Doktor Muhammed Abdullah Derraz da üniversitede verdiği tefsir derslerinde her surenin tefsirinden önce bu konuya değinmiş ve Kur'ân'ın dağınık düşünce ve sözler mecmuası olduğu zihniyetini şiddetle reddetmiştir. O diyor ki: "Çağdaş Müslüman âlimlerin bu konu hakkındaki dikkat ve titizliği sayesinde, her surenin kendine mahsus özel bir düzen, tertip ve insicama sahip olduğu güzel bir şekilde ortaya çıkmıştır. Yani Kur'ân sureleri akıcı bir mukaddime ile başlıyor ve sonra yüce maksatlarını açıklayıp kısa bir sonuçla son buluyor."¹

Üstat Abdullah Derraz sözlerinin devamında diyor ki: "Buradan, Kur'ân'ın farklı zamanlarda ve farklı münasebetlerle nazil olmasına rağmen edebî ve mantıksal birlikteliğini koruduğunu, bunun da Kur'ân'ın mucize olmasının en büyük delili olduğu sonucunu çıkarıyoruz."²

Ezher Üniversitesi İlahiyat Fakültesi dekanı Muhammed Medenî de bu konu üzerinde durup, ayetlerin anlamlarını anlamak için en iyi yolun surelerin hedef ve maksadının dikkatlice saptanması olduğunu söylüyor.

1- Şehate, Ehdafu Kulli Sure, s. 4-5.

2- Üstat Derraz, el-Medhal ila Deraseti'l-Kur'âni'l-Kerim, Mukaddime, (aynı kitap, s. 5-6).

O diyor ki: "Surelerin bütün boyutlarını (genel maksadını) objektif bir yaklaşımla ele almadıkça surelerin arkasındaki gizli işaret ve ince noktalara asla vakıf olamazsın." O bu değerli izahatı Nisâ Suresi'nin mukaddimesinde "Nisâ Suresinin Tasvir Ettiği İslâm Toplumu" başlığı altında kaleme almıştır.¹

Doktor Muhammed Mahmut Hicazi bu konu hakkında *el-Vahdetu'l-Mevzuiye Fi'l-Kur'âni'l-Kerim* (Kur'ân-ı Kerim'de Konusal Birlik) adında bir kitabı vardır. Bu kitap 1970 yılında yayınlandı.

Hülasa-i kelim; son dönem âlim ve araştırmacıları, her surenin ayetlerinin insicam, uyum ve birbirleriyle irtibatını temin edici fonksiyonu olan bir nevi kapsayıcı ve kuşatıcı bir yapıya haiz bulunduğu konusu üzerinde önemle durmuş ve müfessirin ilk vazifesinin, ayetleri tefsir etmeye başlamadan önce surenin amaç ve maksadını daha iyi anlamak için, sureye hâkim olan o kapsayıcı vahdeti saptamasıdır, demişlerdir.

Buna ilave olarak, belagat âlimleri öteden beri her surenin "Hüsnü İbtida" olarak bilinen güzel başlangıcını ve "Hüsnü Hitam" olarak bilinen güzel bitişini, Kur'ân'ın nev'i ferdine münhasır emsalsiz ve bedi güzellikleri olarak tanımlamışlardır. Yani her sure güzel bir mukaddime ile başlayıp ve zarif bir bitiş cümlesiyle son buluyor. Edebiyatçılar diyorlar ki: "Belagat, konuşmacının, hem dinleyiciyi hazırlamak ve hem de konuşmanın asıl hedeflerine işaretlerde bulunmak için konuşmasına tam bir zarafet ve incelikle başlamasını gerekli kılmaktadır. Bu tarz başlangıca "beraat-ı istihlal / dinleyicinin dikkatini çekme sanatı" denir. Yani konuşmanın başlangıcında dinleyicinin dikkat ve teveccühünü çekme yeteneğidir."

Yetenekli ve ünlü âlim İbn Masum diyor ki: "Kur'ân'ın bütün surelerinin başlangıcında belagatın bu temel noktasına en iyi şekilde riayet edilmiştir." İbn Esir de, Kur'ân surelerinin başlangıcını, beraat-ı istihlal'e delil olarak göstermiştir.²

İbn Ebi'l-Esbe, hüsnü hitam (güzel bitiş) hakkında diyor ki: "Konuşmacının, konuşmasını mükemmel bir letafetle bitirmesi gerekir. Çünkü kapanış cümleleri, dinleyicinin üzerinde etki bırakan son cümlelerdir, bunun için konuşmasını en akıcı ve olgun ibarelerle bitirmeye çalışmalıdır."

1- Medenî, el-Müctemu'l-İslâmî, s. 5- 7.

2- İbn Esir, el-Meselu's-Sair, c. 3, s. 98.

O bu açıklamadan sonra, sureleri teker teker geniş bir şekilde ele alıp ve her birinin akıcı bitişini Bedi ve Beyan sanatı açısından açıklıyor.¹ Belagatçılar, Kur'ân surelerinin başlangıçları gibi sonlarının da mükemmel bir letafet ve güzellikle bittiği konusunda hemfikirdirler. İbn Masum diyor ki: "Surelerin sonları da başlangıçları gibi bitişe münasip bir şekilde en güzel ve en mükemmel belagata haiz bulunmaktalar." Daha sonra bazı surelerin bitiş ayetlerini okuyup güzelliklerini açıklamaktadır. Sonunda şöyle demektedir: "Diğer surelerin bitişlerine dikkat et ki, onları da sonsuz derecede güzel ve latif göreceksin."²

Celaluddin Suyutî de surelerin güzel başlangıcı ve güzel bitişi konusunu *Mü'tereku'l-Akran* adlı eşsiz eserinde çok geniş bir şekilde ele alıp hatiplerden ve söz üstatlarından bu hususta cevher misali parıldayan değerli nakillerde bulunmuştur.³ Bu konu *et-Temhid* kitabının beşinci cildinde delil ve örnekleriyle birlikte geniş bir şekilde ele alınmıştır.⁴

Şimdi karşımıza şöyle bir soru çıkmaktadır; akıcı bir mukaddimesi ve güzel bir sonu olan bir kelamın yüce hedefe ve üstün bir manaya sahip olmaması mümkün müdür? Bu husus, son dönem âlim ve araştırmacılarının saptadıkları bir nüktedir. Değerli üstat Allame Tabatabaî'ye göre, Kur'ân sureleri kapsayıcı birlikteliği olmayan dağınık ayetler mecmuası değildir. Belki ayetler arasındaki bağlılığı gösteren kapsayıcı bir vahdet tüm surelere hâkimdir. Her surede görünen -ve kelâmî karineler sayılan- mevzuî vahdet ve beyanî vahdet meselesinin kaynağı da burasıdır. Allame Tabatabaî diyor ki:

"Allah'ın bir gurup ayeti, diğer bir kısım ayetlerden ayırması ve belli bir ayetler bütününe bir sure ismi vermesi, her bir ayet gurubu arasında bir tür uyum, insicam ve bağlılık olduğuna delalet etmektedir. Böylesi bir uyum ve insicam farklı ayetler gurubunun bir kısmında veya farklı sureler arasında söz konusu değildir. Bu yüzden göz önünde bulundurulmuş hedef ve maksatların, sureden sureye farklı olduğunu kavrarız. Her sure

1- İbn Ebi'l-Esbe, Bedi'u'l-Kur'ân, s. 343 ve 346-353.

2- Envaru'r-Rebi', c. 6, s. 325.

3- Celaluddin Suyutî, Mu'tereku'l-Akran, c. 1, s. 75-79. el-İtkan, c. 3, s. 316-319. Zerkeşî, el-Burhan, c. 2, s. 164-181.

4- et-Temhid, c. 5, s. 290-304.

özel bir hedef ve maksadı açıklamak için nazil olmuştur ki, o özel hedef son bulmadıkça ve maksada ulaşılmadıkça sure sona ermez."¹

Allame Tabatabaî, her sureden önce o surenin geniş muhtevasına kısaca değinmiş ve bu takdire şayan girişimiyle surelerin metninde gizli olan büyük sırların üstündeki perdeyi aralayıp tefsir dünyasına yeni bir coşku ve hareketlilik kazandırmıştır.

Biz örnek olması açısından Fatiha Suresi'nin ayetleri arasındaki irtibat ve insicamdan ve bunun yedi ayetinin doğal düzeninden ve aynı şekilde kendisine has doğal düzeni olan Bakara Suresi'nin mukaddimesi, hedefleri ve sonucunu gücümüz oranında açıklamışız.² Her sureye dikkat edilip, üzerinde derinden düşünüldüğünde bu insicam ve hâkim kapsayıcılık çok rahatlıkla görülmüş olur.

Fahr-ı Razi, Bakara Suresi'nin son ayetleri ve bunların surenin metni içinde gündeme gelen konularla olan irtibatı hakkında diyor ki: "Kim bu surenin sahip olduğu düzenin lefafeti hakkında ve ayetlerinin terkiibinde kullanılan edebî sanatları göz önünde bulundurup düşünürse, Kur'ân'ın yüce anlamlar, üstünlük ve kelimelerindeki fesahat yönüyle mucize olduğu gibi ayetlerinin terkip ve düzeni hasebiyle de mucize olduğunu anlayacaktır. Belki Kur'ân'ın mucize oluşunu, üslup ve metodunda görenlerin kasıtları da budur. Ama maalesef müfessirlerin çoğu bu nükteden gafil kalmış ve buna dikkat etmemişlerdir."

Fahr-ı Razi konuyla ilgili olarak şairin şu beytini zikretmiştir:

Gerçi gözlerimiz yıldızları küçük görse de

Küçük göründükleri için günah bakışıdır, yıldızların değil.

Önemli Nükte: Bazıları ayetlerin uyumuna ilaveten surelerin uyumu konusunu gündeme getirmiş ve surelerin mevcut sıra düzenini tevkifî (Peygamber'in emriyle gerçekleşen tertip) bilmişlerdir. Bazıları daha da ileri gidip bunu ilâhî hikmetten bilmiş ve surelerin tertibini de Kur'ân'ın mucize oluşunun delili bilmişlerdir.³

Burhaneddin Bekai'nin (öl. H. 885) *Nazmu'd-Durer Fî Tenasubi'l-Ayati ve's-Suver* (Sure ve Ayetlerin Uyumunda Nazm İncileri) adlı geniş bir tef-

1- Tefsiru'l-Mizan, c. 1, Tahran, s. 14, Beyrut, s. 16.

2- et-Temhid, c. 5, s. 248-251.

3- Muhammed Taki Şeriatî, Tefsir-i Novin, s. 19, 20.

siri vardır. O, bu eserinde konu hakkında itidalden çıkıp, ifrata kaçan beyanlarda bulunmuştur. O, konuya "استعاذه / Euzu" ve "بِسْمِ اللّٰهِ / Bismillah" arasındaki uyumla başlamış ve demiştir ki: "استعاذه / istiaze mebdée (yaratılışın başlangıcına) işaret eden «الف» harfiyle başlıyor. Lakin «بِسْمِ اللّٰهِ» meada (ahirete) işaret eden ve dudaktan çıkan «باء» harfi ile başlayıp «مِيم» harfiyle son bulmuştur. Dolayısıyla «استعاذه» ve «بِسْمِ اللّٰهِ» mebde ve meadı kapsamıştır. Buna ilave olarak Kur'ân'ın başlangıcı ve sonu olan iki sığınma suresi; Nas ve Felak sureleri arasında «استعاذه» ile başlayan döngüsel bir uyum vardır. Kim Kur'ân tilavetinde sonunu başıyla birleştirirse bu uyuma riayet etmiştir.¹

O, sözlerinin devamında surelerin birbirilerine olan bağılıkları hakkında genellikle delilden ari, makul olmayan hayret verici beyanlarda bulunmuştur. Bundan ilginç olanı da şudur: Onun çağdaşı olan Celaluddin Suyutî sahip olduğu zekâ ve keskin görüşlülüğe ve Bekai'nin işini onaylamamasına rağmen, kendisi de *Tenasuki'd-Durer Fî Tenasubi's-Suver*" (Surelerin Münasebetinde İncilerin Uyumunu) adlı bir risale yazmış ve konu hakkında delilsiz ve mesnetsiz beyanlarda bulunmuştur. Örneğin Tebbet Suresi ile sıra düzenine göre ondan sonra yer alan İhlâs Suresi arasında bir münasebet kurmak için «دال» harfinin vezin ve kafiyesini ele alıp diyor ki: "Tebbet suresi " فِي جِيدِهَا حَبْلٌ مِّن مَّسَدٍ / *Boynunda hurma lifinden bir ip olacaktır.*"² ayeti ile son buluyor. İhlâs Suresi ise " قُلْ هُوَ اللّٰهُ أَحَدٌ / *De ki: O Allah, birdir.*"³ ayeti ile başlıyor ve her iki ayetin son harfleri "دال" harfidir.⁴ Yani bu iki sure hem ortak bir vezin ve hem de ortak kafiyeye sahip bulunmaktalar. İnsan bu gibi deruhte şeyleri işitmekten usanıyor. Seyyid Kutup diyor ki: "Kur'ân o kadar görkemli, büyük ve kuşatıcı bir azamete sahiptir ki, bu gibi anlamsız ve temelsiz deruhte söz ve yaklaşımlara ihtiyacı yoktur." Çok ilginçtir ki bizim değerli bazı müfessirlerimiz de bu gibi beyanlara kaçmış ve tefsirlerinde ki değerli konuların yanında bunları da kaydetmişlerdir.⁵

1- Bekâî, Nazmu'd-Durer, c. 1, s. 15-22.

2- Tebbet, 5.

3- İhlâs, 1.

4- Suyutî, Tenasuk ed-Durer, s. 71, bu risale Esraru Tertibi'l-Kur'ân adı altında ve Abdulkadir Ahmet Ata'nın tahkikiyle basılmıştır.

5- Aynı şekilde Tabersî de değerli tefsiri Mecmau'l-Beyan'da bu tür açıklamalarda bulunmuştur.

Buna binaen şu hatırlatmada bulunmak zorundayız ki surelerin arasında hiçbir manevî uyum yoktur ve surelerin tertibi asla tevkifî (Peygamber'in düzenlemesi ile) değildir. Zira Peygamber'in (s.a.a) vefatından sonra bazı itibarî münasebetlerden dolayı -örneğin sureleri kısa ve uzunluklarına dizmek gibi- sahabeler Kur'an'a bu tertibi vermişlerdir ki bu konuda gerekli olan açıklama önceki bölümlerde yapılmıştır.

e) Edebî Nükteler ve İncelikler:

Arapların hayretine neden olan Kur'an'ın diğer bir özelliği de kullanılan nüktelerin edebî yönü ve konuşmanın letafetindeki dikkattir. Kur'an'da istiare, teşbih, kinaye ve mecaz gibi edebî sanatlar çok fazla kullanılmıştır. Bütün bu edebî sanatlarda, Arapların kullandıkları tüm incelikler ve tekniklere riayet edilmekle birlikte bu sanatlar öyle latif ve titizce kullanılmıştır ki, Arapların büyük ediplerini hayrete düşürmüştür. Edipler, Kur'an teşbihlerinin Arap kelimelerinde bulunmayan en metin ve sağlam teşbih olduğunu kabul etmişlerdir. Bu teşbihler, edebî sanatların güzelliğini kapsayan ve onları açıklama sanatında en açık beyan olarak kabul edilmiştir.

Arap dünyasının büyük edibi İbn Esir müfredin müfrede teşbihi hakkında beyanlarda bulunmuş ve Kur'an'dan "وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ لِبَاسًا / Geceyi bir örtü yaptık."¹ ayetini bu hususta örnek olarak getirmiştir. Onun deyişiyle Kur'an geceyi elbiseye benzetmiştir. Zira insanları birbirilerini görmekten alı koyan gece karanlığında, insan düşmandan kaçmak istediğinde veya pusuya yatmak istediğinde ya da başkalarından bir şeyi saklamak istediğinde gecenin kuşatıcı karanlığından en güzel şekilde yararlanabilir. İbn Esir diyor ki: "Bu, Kur'an'dan başka bir yerde bulunamayan teşbihlerdendir. Zira gecenin kuşatıcı karanlığının beden elbisesine benzetilmesi, Arapların manzum ve mensur kelimelerinde bulunmayan ve sadece Kur'an'ın sahip olduğu zerafet ve inceliklerdendir. Aynı şekilde "هُنَّ لِبَاسٌ / Onlar, size örtüdürler, siz de onlara örtüsünüz."² ayeti eşleri birbirleri için örtü olarak nitelemiştir. Bu en güzel teşbihlerden biri sayılmaktadır. Nitekim elbise insan için ziynettir. Avret mahallini ve beden endamını örtüp sıcaktan ve soğuktan korur. Aynı şekilde insanın eşi de

1- Nebe, 10.

2- Bakara, 187.

hayata güzellik katan, çirkinlikleri örten ve insanın kötülüğe düşmesini engelleyen bir ziynettir. Bu ne güzel bir teşbih ve ne akıcı bir tabirdir."

O diyor ki: "Kur'ân'ın diğer bir güzel teşbihi de "نَسَاؤُكُمْ حَزْتُ لَكُمْ / Kadınlarımız sizin ekinliğinizdir."¹ ayetidir. Bu teşbih o kadar açık ve dakiktir ki, gerçekten mecazdan öte bir şeydir. Zira «حَزْتُ» ekmeye hazır zemindir ki çocuğun kendisinde hayat bulacağı mahal olan rahim buna teşbih edilmiştir." İbn Esir'in bu konu hakkında geniş beyanları vardır ve Kur'ân'ın bu gibi görünen edebî beyanlarını Arapçadaki bazı teşbihlerle karşılaştırmış ve Kur'ân'ın tasvir etme sanatındaki üstünlüğünü güzel bir şekilde açıklamıştır.²

Emir Yahya b. Hamza Alevî de konu hakkında geniş beyanlarda bulunmuş ve Kur'ân'ın anlamları tasvir etme sanatındaki üstünlüğünü güzel bir şekilde açıklamıştır.³ Aynı şekilde Mısırlı seçkin, yetenekli ve değerli yazar Seyyid Kutub'un da *et-Tasvîru'l-Fennî Fi'l-Kur'ân* (Kur'ân'da Edebî Tasvir) adında bir kitabı vardır. O, *Fi Zilali'l-Kur'ân* adlı edebî ve değerli tefsirinde yazdıklarına ilave olarak *Kur'ân'da Edebî Tasvir* kitabında da bu konuyu güzel bir şekilde açıklamıştır. Bu gibi değerli sözlerden bazıları *et-Temhid* kitabının beşinci cildinde nakledilmiş ve istiare türleri, kinaye ve mecaz gibi edebî sanatlar hakkında geniş açıklamalar yapılmıştır. *et-Temhid*'in özeti olan bu kitapta bütün bunlara yer veremeyeceğimizden dolayı bu kadarıyla yetiniyoruz.

2- İlmî Mucize

Önceden de belirttiğimiz gibi Kur'ân'ın ilmî mucizeliği konusundan maksat, risaletin asıl hedefi olmayan ancak Hak Teala'nın sözlerinin köşe ve kenarlarından ayan olan işaretler ve imalardır. Zira Kur'ân hidayet kitabıdır ve asıl hedefi insan hayatına yön vermek ve saadet yolunu kendisine öğretmektir. Bu yüzden eğer bazen Kur'ân'da ilmî işaretlerle karşılaşıyorsak bu, Kur'ân'ın ilâhî ilim ve hikmetten kaynaklanan ve sonsuz ilim kaynağından bahseden bir kitap olduğuna delalet etmesine binaendir. "قُلْ أَنْزَلَهُ الَّذِي يَعْلَمُ السِّرَّ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ" / De ki: "O kitabı, göklerin ve yerin

1- Bakara, 223.

2- İbn Esir, el-Meselu's-Sair, c. 2, s. 133- 135 ve s. 126-128.

3- Emir Alevî, et-Teraz, c. 3, s. 399.

sırrını bilen indirmiştir."¹ Kendi uzmanlık alanı dışında konuşan her bilgini bazen sözleri arasında uzmanlık alanını gösteren kimi tabirleri kullanması doğaldır. Örneğin genel bir konu hakkında konuşan bir fakih göz önünde bulundurun. Fakih her ne kadar konuşmasında fıkhıta uzman olduğunu göstermemeye çalışsa da fıkhla aşına olan insanlar onun kullandığı tabirlerden dolayı fakih olduğunu anlarlar. Nitekim Kur'an'ın ilmî işaretleri ayetlerden kaynaklanan sızıntı misalidir ve kelamın asıl hedefini yansıtmamaktadır.

Birkaç Hatırlatma: Bu ilmî işaretlerden örnekler sunmadan önce birkaç noktayı hatırlatmamız gerekir:

1- Bazıları Kur'an'ın fizik, matematik, astronomi ve hatta teknik ve ilmî icatların bütün temel prensiplerini kapsadığını, tüm ilim ve bilgileri kuşattığını ve hiçbir şeyi ihmal etmediğini sanmaktadırlar. Buna binaen Kur'an bir yasama ve kanun kitabı olmakla birlikte aynı zamanda ilmî bir kitap da sayılmaktadır. Bu yaklaşımın ve tezin sahipleri, bu efsanevî tasavvurlarını ispatlamak için Kur'an'dan delil sunmaya çalışmışlardır. Örneğin:

وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ تِبْيَانًا لِّكُلِّ شَيْءٍ / Biz bu Kitabı sana, her şeyin açıklayıcı -
cısı olsun diye indirdik.²

مَا فَرَطْنَا فِي الْكِتَابِ مِنْ شَيْءٍ / Biz Kitap'ta hiçbir şeyi eksik bırakmadık.³

وَلَا رَطْبٌ وَلَا يَابِسٌ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُّبِينٍ / Kuru ve yaş hiçbir şey yoktur ki, o herşeyi açıklayan Kitap'ta bulunmasın.⁴

Abdullah b. Mesud'un naklettiği bir hadiste deniliyor ki:

Kim geçmişlerin ve geleceklerin ilimlerini isterse, Kur'an üzerinde düşünsün.

Eğer bu tasavvur bazı tanınan insanlar⁵ tarafından gündeme getirilmemiş olsaydı veya onlara nispet verilmemiş olsaydı buna itiraz etmez

1- Furkan, 6.

2- Nahl, 89.

3- En'am, 38.

4- En'am, 59.

5- Örneğin Ebu'l-Fazl Mersemî (öl. 655), İbn Arabî Maafiri adıyla meşhur Ebubkir (öl. H. 544) ve belki de Ebu Hamid Gazalî, Gazalî ve Suyutî'nin söz ve yaklaşımlarının zahiri de budur. Tabi ki bunların konuyla ilgili sözleri tevîl de edilebilir. Bu konuya et-Temhid kitabının altıncı cildinin mukaddimesinde yer vermişiz .

ve kritiğini yapmaya kalkışmazdık. Çünkü bu delillerin ilimsel bir değeri yoktur ve gevşekliği aşikârdır.

Bu tasavvurun sahiplerinin karşılaşacağı ilk soru şudur: Bütün bu ilimler, teknolojiler ve günden güne artan icatlar Kur'ân'ın neresinden ve nasıl istinbat edilmiş ve neden selefler bunu derk etmemiş ve sonradan gelenler de buna teveccüh etmemişlerdir?

Bir diğer husus ise şudur; mesnet olarak kabul edilen ayetler iddia edilen konulara yabancıdır. Mezkûr konularla direkt bir irtibatı bulunmamaktadır. Çünkü Nahl Suresi'nin mezkûr ayeti şeriat hükümlerinin ayrıntılı bir şekilde açıklanmasına dairedir. Ayet, kıyamet gününde her peygamberin kendi ümmetinin amel ve davranışlarının şahidi olarak geleceği ve İslâm Peygamberi'nin (s.a.a) de bu ümmetin amel ve davranışına tanıklık yapacağını, bunun için onun getirdiği şeriatın kâmil olduğu ve her şeyin onda beyan edildiğini anlatmaktadır.

وَجِئْنَا بِكَ شَهِيدًا عَلَىٰ هَؤُلَاءِ وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ تَبْيَانًا لِّكُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً
وَبُشْرَىٰ لِّلْمُسْلِمِينَ

Seni de onların üzerine bir şahit olarak getireceğimiz günü düşün. Sana bu kitabı; her şey için bir açıklama, doğru yolu gösteren bir rehber, bir rahmet ve Müslümanlar için bir müjde olarak indirdik.¹

Yani Müslümanlara hidayet, rahmet ve müjde olması için şer'î vazife ve görevlerinin beyanında hiçbir şeyi eksik bırakmadık. Nitekim ayetin nüzul sebebi, hitap edilen muhataplar ve ayetin başlangıcına ve sonuna dikkat edilirse " تَبْيَانًا لِّكُلِّ شَيْءٍ / Her şeyi açıkladık" cümlesinden maksadın şer'î hükümlerin kapsayıcılığı ve kuşatıcılığı olduğu anlaşılabilir olur.

Usulen her sözün mefhum ve manasının etki alanı, konuşmacının maksadını dile getirdiği konum ve şartların göz önünde bulundurulmasıyla anlaşılabilir olur. Örneğin Muhammed b. Zekeriya Razi *Men La Yahzuruhu't-Tabib* adlı kitabı yazdığı anda, gerekli olan her şeyin bu kitapta olduğu hatırlatmasında bulundu. O bu eserinde tıp alanında üstün makam sahibi mümtaz bir tabip unvanıyla konuşmuştur. Zira onun söylediği "Bu kitapta gerekli olan her şey mevcut bulunmaktadır." sözünden kasıt tıp alanındaki ihtiyaçlardır. Aynı şekilde Merhum Şeyh Saduk fıkıh

1- Nahl, 89.

alanındaki ihtiyaçlara cevap vermek için *Men La Yahzuruhu'l-Fakih* adlı eseri telif etti. Nitekim Allahu Teala da teşri makamında peygamberlere nazil olmuş kitap ve şeriatlerde bu gibi tabirleri kullandığında sırf teşriin (kanun ve yasamanın) kuşatıcılığına dikkatleri çekmektedir.

وَمَا مِنْ شَيْءٍ / مَا فَرَطْنَا فِي الْكِتَابِ مِنْ شَيْءٍ¹ Biz Kitap'ta hiçbir şeyi eksik bırakmadık.

Eğer ayette kitaptan kasıt Kur'ân olursa onların iddia ettikleri şey doğrudur. Lakin ayetin zahiri başka bir şeyi göstermekte ve ayette kullanılan kitap lafzından kasıt Allah'ın ezeli ilmi hakkında olan tekvin kitabıdır. Ayetin tamamı şu şekildedir:

وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا طَائِرٍ يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ إِلَّا أُمَمٌ أَمْثَلُكُمْ مَا فَرَطْنَا فِي الْكِتَابِ مِنْ شَيْءٍ
ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّهِمْ يُحْشَرُونَ

Yeryüzünde gezen her türlü canlı ve (gökte) iki kanadıyla uçan her tür kuş, sizin gibi birer topluluktan başka bir şey değildir. Biz Kitap'ta hiçbir şeyi eksik bırakmadık. Sonunda hepsi Rablerinin huzuruna toplanıp getirilecekler.²

Yani biz tüm varlıklardan ve mahlûkatlardan haberdarız ve hiçbir şey bizim ilâhî ilmimizin dışında değildir. Bütün varlıklar sonunda Allah'a döneceklerdir.

وَعِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَمَا تَسْقُطُ مِنْ وَرَقَةٍ إِلَّا يَعْلَمُهَا
وَلَا حَبَّةٌ فِي ظُلُمَاتِ الْأَرْضِ وَلَا رَطْبٌ وَلَا يَابِسٌ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ

Gaybın anahtarları yalnızca O'nun katındadır. Onları ancak O bilir. Karada ve denizde olanı da bilir. Hiçbir yaprak düşmez ki onu bilmesin. Yerin karanlıklarında da hiçbir tane, hiçbir yaş, hiçbir kuru şey yoktur ki apaçık bir kitapta (Allah'ın bilgisi dâhilinde, Levh-i Mahfuz'da) olmasın.³

Bu ayette bütün varlıkların hareket ve davranışlarının Allah'ın ezeli

1- En'âm, 38.

2- En'âm, 38.

3- En'âm, 59. Örneğin iki bin seneden fazla bir süre içerisinde maddenin en küçük parçasının atom olduğu ve atomun bölünemeyeceği tartışmasız bilimsel bir gerçek olarak kabul ediliyordu. Ancak yirminci yüzyılda fizik ilminde ve nükleer enerji alanında yaşanan gelişmeler bu bilimsel gerçeğin üzerine yanlış çizgisi çekmiş oldu. Bu hususta birçok örnek vardır. (müt)

ilminde kayıtlı ve bilfiil hazır buldukları daha açık bir şekilde beyan edilmiştir.

Ama İbn Mesud'un hadisine gelince, sadece kendisinin aşına olduğu ilimlerle ilgilidir. Bunlar da dinî ilim ve maariflerdir. Bu rivayette, önce gelenler ve sonradan gelenler cümlesinden kasıt peygamberler ve şariatlarıdır ki getirdikleri her şey Kur'ân'da mevcuttur.

2- Kur'ânî mana ve mefhumların anlaşılması için bilimsel araç ve metotların kullanımı hususu oldukça hassas ve zarif bir iştir. Zira ilim sabit değildir ve zamanın ilerlemesiyle gelişip değişir. Hatta ilmî bir nazariye bir gün kesin olduğu kabul edilirken belli bir zaman sonra bunun kesinliği olmayan bir serap olduğu ortaya çıkabiliyor. Nitekim Kur'ân mefhumlarını bilimin güvenilir ve geçici araç ve yöntemleriyle tefsir edip açıklamaya kalkışırsak, Kur'ân'ın sabit ve sağlam gerçekliğe sahip anlamlarını, zedeleyip napayidar kılmış oluruz. Sözün kısası ilmî verilerle Kur'ân arasında bağ kurmak doğru bir iş değildir.

Eğer bir bilim adamı kesinliği ispatlanmış bilimsel araç ve yöntemler yardımıyla bazı Kur'ânî işaretlerde mevcut bulunan örtülü hususların üzerinden ipham perdesini aralayıp saklı bulunan gerçekleri açıklığa kavuşturursa, çok değerli bir iş yapmıştır. Ancak bu işi yaparken ve görüşünü belirlerken "belki" kelimesini kullanmayı unutmaması lazımdır. O şöyle söylemelidir: "Belki veya büyük bir ihtimalle ayetin kastı şudur." Bu şekilde, eğer öne sürdüğü ilmî tezde herhangi bir değişiklik olursa, o zaman Kur'ân'a zarar verilmemiş olur ve onun görüş ve nazariyesinin yanlış olduğu söylenir.

Biz Kur'ân'ın mucize oluşuna dair bu bölümde, rivayet ilminin güvenilir âlimlerinin ispatlanmış ve kesinlik kazanmış bazı nazariyelerinden yararlanarak Kur'ân'ın bazı ilmî işaretlerini tefsir etmeye çalışmışız. Ama her ne şekilde olursa olsun dinin sağlam ve güvenilir görüşleriyle, ilmin süreklilik arz etmeyen verileri arasında kopmaz bir bağ kurmamaya dikkat etmeliyiz.

3- Kur'ân'ın mucize oluşunu gösteren meydan okuyuşu, onun ilmî boyutunu da kapsamakta mıdır? Yani Kur'ân, meydan okuyup rakip istediği zaman, bu gibi ilmî işaretleri de göz önünde bulundurmuş mudur? Veya ilmî gelişmelerden dolayı ortaya çıkan Kur'ân'ın işaret ettiği bazı ilmî sırlar, bu semavî kitabın mucize oluşunu göstermiyor mu? Başka bir

deyişle bilim adamları ellerinde olan ilmî vesilelerle bugüne kadar müphem kalan bu gibi ilmî işaretler üzerindeki perdeleri aralayıp Kur'ân'ın ilmî mucizeliğini gösteren ve o dönemlerde böyle kuşatıcı bir sözün veya işaretin imkân âleminin (varlık âleminin) Rabbinden başkası tarafından dillendirilemeyeceği hakikatini derk etmişler midir?

Bazıları bu gibi ilmî işaretlerin Kur'ân'ın mucize olmasının delili olabileceğine inanıyorlar. Lakin bu ayetlerde meydan okuma yoktur. Zira meydan okuyan ayetlerin muhatapları asla bu gibi ilimlerle aşına değillerdi. Buna binaen her ne kadar ilmî işaretler mucize olmaya delil teşkil etse de ilmî açıdan meydan okumadığı için Kur'ân bu açıdan diğer semavî kitaplar gibidir.¹

Ancak bu tür yaklaşımlar; bazı kimselerin meydan okuma ayetlerinin sadece Kur'ân'ın nazil olduğu dönemlerde yaşayan insanlarla sınırlı bilgilerinden kaynaklanmaktadır. Hâlbuki Kur'ân aşamalı bir şekilde kendi zamanının ötesine çıkmış ve meydan okumanın sınırlarını genişletmiştir. Sadece Arapları değil bütün insanları sonsuza kadar kendisine benzer bir şeyi getirmeye çağırılmış ve bu yönde durmadan meydan okumaktadır.

Meydan okuyan ayetlerden biri Bakara Suresi'ndedir. İslâm'ın zuhuru ve ilerlemeye başlamasından sonra nazil olmuş ve bütün insanları muhatap kılmıştır. Hitaptan sonra Allah buyuruyor ki:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ

Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize ibadet edin ki, Allah'a karşı gelmekten sakınasınız.²

Allah bir ayet sonra buyuruyor ki:

وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِهِ وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا...

Eğer kulumuza (Muhammed'e) indirdiğimiz (Kur'ân) hakkında şüphede iseniz, haydin onun benzeri bir sûre getirin ve eğer doğru söyleyenler iseniz, Allah'tan başka şahitlerinizi çağırın (ve bunu ispat edin). Eğer, yapamazsanız -ki hiçbir zaman yapamayacaksınız...³

1- bk. Dr. Ahmet Ebu Hicr, et-Tefsiru'l-İlmî Li'l-Kur'ân Fi'l-Mizan, s. 131.

2- Bakara, 21.

3- Bakara, 23-24.

Bu ayet bütün insanları muhatap kılmıştır. Eğer gönüllerinde Kur'ân vahyinin doğruluğu hakkında şüphe oluşursa, Kur'ân sureleri gibi bir sure getirip getiremeyeceklerini denesinler. Kimse asla bunun gibisini getirmemiş ve getiremez.

قُلْ لِّئِنِ اجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ وَالْجِنُّ عَلَىٰ أَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هَذَا الْقُرْآنِ لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ
لِبَعْضٍ ظَهِيرًا

De ki: "Andolsun, insanlar ve cinler bu Kur'ân'ın bir benzerini getirmek üzere toplansalar ve birbirlerine de destek olsalar, yine onun benzerini getiremezler."¹

Bu ayet kimsenin bu işi yapamayacağını ilan etmiştir. Ayet, bütün zamanlar için geçerli olmak üzere insanlara ve cinlere meydan okumuş ve eğer tüm insanlar ve cinler birbirlerine yardım etseler de Kur'ân gibi bir şey getiremeyeceklerini ilan etmiştir.

Şimdi soruyoruz; meydan okumanın sınırlarının bu kadar geniş olması, her zaman ve mekânda ve her sınıf ve taifeden tüm insanları ve zamanları kapsamış olması, Kur'ân'ın mucize oluşunun boyutlarının her birinin kendi has muhatabının durumuna göre meydan okumasının delili değil midir? Bu ihtimal görmezlikten gelinemez.

İlmî İşaretlerden Örnekler

Kur'ân'da bu gibi üstü kapalı işaretler çok fazladır. Bu işaretlerden bazıları bilimsel araç ve yöntemlerle son zamanlarda ortaya çıkmış ve belki de bunların birçoğu zamanın geçmesiyle daha fazla aşikâr olacaktır. Âlimler -özellikle bu zamanda- bu konu üzerine çok çalışmış, her ne kadar bazıları hataya duçar olmuşlarsa da birçoğu da başarılı olmuşlardır. Bu gibi işaretlerden örnekler *et-Temhid* kitabının altıncı cildinde beyan edilmiştir. Biz burada çok kısa bir şekilde birkaç örneği belirtmekle yetineceğiz.

Gökyüzünün ve Yeryüzünün Bitişikliği ve Ayrılığı

أَوَلَمْ يَرَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا

İnkâr edenler, göklerle yer bitişikken, bizim onları ayırdığımızı görmediler mi?²

1- İsrâ, 88.

2- Enbiya, 30.

«رَتِقَ» bitişik, «فَتَقَ» ise ayrı olma anlamındadır. Bu ayette yeryüzünün ve gökyüzünün bitişik olduğu ve sonradan birbirinden ayrıldığı belirtilmektedir.

Müfessirler arasında yeryüzü ve gökyüzünün bitişikliği ve ayrılığı hakkında ihtilaf vardır. Çoğu bitişiklik ve ayrılıktan kastın gökyüzü kapılarının açılıp yağmurun yağması olduğuna dair görüşü benimsemişlerdir.

فَفَتَحْنَا أَبْوَابَ السَّمَاءِ بِمَاءٍ مُنْهَمِرٍ / Biz de göğün kapılarını dökülürcesine yağın bir yağmurla açtık.¹

Yerin yarılması ve otların yeşermesi hakkında buyuruyor:

ثُمَّ شَقَقْنَا الْأَرْضَ شَقًّا فَأَنْبَتْنَا فِيهَا حَبًّا / Sonra toprağı, iyiden iyiye yarıdık, Böylece onda taneler bitirdik.²

Allame Tabersî diyor ki: "Bu anlam, Ebu Cafer Bakır (a.s) ve Ebu Abdullah Sâdık (a.s) olmak üzere iki imamdan rivayet edilmiştir.³ Bu rivayet *Ravzatu'l-Kâfi* adlı kitapta İmam Bakır'dan (a.s) nakledilmiştir ve senedi zayıftır.⁴ *Kummi Tefsiri*'nde de senet zinciri olmayan bu rivayet İmam Sâdık'tan (a.s) nakledilmiştir.⁵

Bu konu hakkındaki diğer bir görüş de şudur; ilk başlarda gökyüzü ve yeryüzü bitişikti ve sonra birbirinden ayrılıp bugünkü duruma geldi. Fussilet Suresi'nde buyruluyor ki:

ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ وَهِيَ دُخَانٌ فَقَالَ لَهَا وَلِلْأَرْضِ ائْتِيَا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا قَالَتَا أَتَيْنَا طَائِعِينَ.
فَقَضَاهُنَّ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ

Sonra duman hâlinde bulunan göğe yöneldi; ona ve yeryüzüne, "İsteyerek veya istemeyerek gelin" dedi. İkisi de, "İsteyerek geldik" dediler. Böylece onları, iki günde (iki evrede) yedi gök olarak yarattı.

Yukarıdaki ayette mezkûr konu ilmî bir hakikati beyan etmiş ve bugünün ilmî gelişmeleri de madde âleminin gaz kütlesi olduğunu belirtip bunu onaylamıştır. "دخان / duman, gaz" kelimesi Arapça'da dünyanın oluşumundaki ilk maddeyi ifade eden en dakik kelimedir.

1- Kamer, 11.

2- Abese, 26-27.

3- Mecmau'l-Beyan, c. 7, s. 45.

4- Kâfi, c. 8, s. 95, Sayı: 67, s. 120 ve Sayı, 93.

5- Tefsir-i Kummî, c. 2, s. 70.

İmam Ali (a.s) *Nehcü'l-Belağ'a* da -defalarca- ayetin işaret ettiği bu ilmî hakikati dile getirmiş ve *Nehcü'l-Belağ'a*'nın âlemin yaratılışı ile ilgili ilk hutbesinde şöyle buyurmuştur:

Sonra Allah gökleri ayırdı, kenarlarını yardı ve hava katmanlarını oluşturdu... Sonra o yüce göklerin arasını yardı ve burasını çeşitli meleklerle doldurdu.

İmam 211. hutbede buyuruyor ki:

Bunları bitişik olduktan sonra birbirinden ayırdı.

Allame Meclisî *Ravzatu'l-Kâfi* adlı kitabın şerhinde yukarıda zikrettiğimiz iki rivayeti naklettikten sonra diyor ki: "Bu iki rivayet, İmam Ali'den (a.s) elimize ulaşan rivayetten farklıdır."¹ Biz bu konuyu geniş bir şekilde açıkladık.²

Yerin Sabit Kalmasında Dağların Rolü

Kur'ân'da dokuz yerde "رواسى / dağlar" tabiri geçmiştir.

وَجَعَلْنَا فِي الْأَرْضِ رَوَاسِي أَنْ تَمِيدَ بِهِمْ / Onları sarsmasın diye yere de sabit dağlar yerleştirdik.

Dağlar için «رواسى» tabirinin kullanılması sağlam kökler üzerinde sabit olmalarına binaendir. Bu kelimenin kökü «رَسَتِ السَّفِينَةُ» olup geminin demir atması anlamındadır ki bu demirler sayesinde gemi deniz dalgaları üzerinde sabit kalır. Bu yüzden dağlar da yeryüzünün dönüş ve hareketlerinde sabit kalmasını sağlayan demir gibidirler.

Aynı şekilde dağlar yeryüzünü sarsılmaktan koruyan çivi anlamında olan «أَوْتَاد» tabiriyle de anılmıştır. Allahu Teala buyuruyor ki:

وَالجِبَالِ أَوْتَادًا / Ve dağları, çiviler gibi çaktık.³

İmam Ali'nin (a.s) bu konu hakkında beyanları vardır ki Kur'ân'ın mucizevî tabirlerini çok güzel bir şekilde dillendirmiştir. Buyuruyor ki:

Daha sonra büyük kayalıkları, tepeleri ve yeryüzünün yüce dağlarını yerinde sağlam kıldı ve yerlerinde kalmalarını takdir etti.

1- Mir'atu'l-Ukul, c. 25, s. 232'de, yukarıdaki iki hadis zayıf senede sahip oldukları için dayanak ve delil olarak kabul edilemeyecekleri belirtilmiştir. Ama İmam Ali'nin (a.s) buyurduğu sözün senedi kesindir ve mezkûr ayetin tefsiri olabilir.

2- et-Temhid, c. 6, s. 129-139.

3- Nebe, 7.

Onları göklere yükseltmiş, temellerini suya gömmüş, alçak yerlerden yükseltmiştir. Dağları yeryüzünün dört bir köşesine, var olan yerlere gömmüş, doruklarını göklere yükseltmiş, uçlarını uzatmıştır. Onları yeryüzünün direkleri kılmış, yere çivilemiştir. Dünya hareket halindeyken halkıyla birlikte sarsılmaması veya yerinden kopup ayrılmaması ya da hedefinden sapmaması için sakin kılınmıştır. Yeryüzünü, sularla köpüren dalgalar üzerinde tutan, etrafını ıslandıktan sonra kurutan, orayı mahlûkatının yaşadığı yer kılan ve onlar için yeryüzünü sadece sert fırtınaların dalgalandırdığı ve yağmurlu bulutların harekete geçirdiği denizin üzerinde bir beşik ve döşek yapan Allah her türlü eksiklik ve noksanlıktan münezzehtir.¹

Bu sözlerin bir bölümünde deniliyor ki: "Dünya hareket halindeyken halkıyla birlikte sarsılmaması veya yerinden kopup ayrılmaması ya da hedefinden sapmaması için sakin kılınmıştır." Bu beyandan üç nükte elde edilir:

1- Yeryüzünün birçok farklı hareketleri vardır. Ama buna rağmen sakin ve dengesini korumaktadır.

2- Yeryüzünün kabuğu, üzerinde oturanları ve taşıdığı yükleri içine çekmemesi ve çözülüp dağılması için sağlam kılınmıştır.

3- Yeryüzü konumsal, intikali ve diğer bazı hareketlerinde sakin ve muhkemdir. Düzenli bir şekilde yörüngesinde hareket eder ve bundan dışarı çıkmaz.

Bu gibi ilmî nükteler, günümüz ilmî araştırmaları ve keşfiyatı vesilesiyle de teyit edilmektedir. Sıra dağların yeryüzünün sert kabuğunda dağınık halde bulunması ve sağlam bir kuşak veya zincir gibi yer küresini çevrelemiş olması sayesinde yeryüzünde hayatı kolaylaştırmıştır.

Şimdi İmam'ın *Nehcü'l-Belağa*'nın birinci hutbesinde buyurdıkları sözlerin (ağır dağlarla yeri çiviledik) anlamını ve dağlar kelimesi yerine kayalıklar ifadesinin kullanılmasını daha iyi anlayabiliriz: "Doruklarını göklere yükseltmiş, uçlarını uzatmıştır. Onları yeryüzünün direkleri kılmış, yere çivilemiştir." Bu sözler yukarıda da geçen şu mezkûr ayetin tefsiridir. "وَجَعَلْنَا فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيَ أَنْ تَمِيدَ بِهِمْ / Onları sarsmasın diye yere de sabit dağlar

1- Nehcü'l-Belağa, hutbe, 211, s. 327.

yerleştirdik."¹ İmam Ali (a.s) sert ve sağlam olmalarından dolayı dağları göklere yükselen kayalıklara benzetmektedir.

Taş ve kayalıklı sıra dağlar -sahip oldukları yükseklik ve alçaklıklarla- yeryüzünün dâhili yanma ve pörsümeden ve kaynayan lavlardan dolayı çözülüp dağılmasını engellemekte ve yer küresi kabuğunun sabit kalmasında büyük bir rol ifa etmekte.

Jeolojiyle aşına olanlar yerin sabit kalmasını sağlayan ve durağanlığını koruyan dağ silsilelerinden halkalarla çevrildiğini çok iyi bilirler. Bu sıra dağların uzantı yönleri ve aynı şekilde birbirleriyle olan irtibatlarının keyfiyeti ve hikmeti jeologlar için bilinmez değildir. Hayret verici, muhkem ve belli bir düzene sahip olan bu sıra dağlar yerin dört tarafını sarmış ve yeryüzünü dağlık halkalar şekline sokmuştur.

İnsan yeryüzünün doğal şekline dikkat ettiği zaman formsal açıdan farklılıklar olduklarını rahatlıkla görür ve sıra dağların genel bir şekilde her kıtanın uzunluğuna paralel uzandığını görüyoruz. Sanki bu dağlar kıtaların bel kemiğidirler.

Her kıtanın yarım adalarına dikkat ettiğimiz zaman sıra dağların mümkün olan en uzun şekilde uzandıklarını görürüz. Dağlık adalarda da büyük veya küçük sıra dağlar bulunur.

Bugün okyanuslar ve denizlerin yatağında yapılan çalışmalarla, adalar ve yüksekliklerinin aslında sıra dağların etekleri ve uzantıları oldukları kesin olarak ispatlanmıştır. Yani bu dağların bir bölümü su altında kalmış ve diğer bir bölümü de adalar şeklinde su üstünde kalmıştır.

Dolayısıyla bütün kıtalar ya sıra dağlar ya da kara veya denizlerle birbirine bağlıdır. Çok ilginçtir ki sıra dağlar denizlerin altında ve üç kuzey kıtasının kuzey sahillerinin yakınlarına doğru uzanmış ve kuzey buz denizini tamamen sarmıştır. Bu sahilin kenarındaki adaların bir çoğu da bu sıra dağlardan kaynaklanmaktadır.

Güney kutbunda da başka sıra dağlar vardır ki bunlar güney kutbunu tamamen kuşatmıştır. Bu mezkûr iki halkanın (kuzey ve güney kutbu sıra dağları) arasında diğer sıra dağlar bulunmakta ve uzantıları kuzeyden güneye kadar kıtalara ve okyanuslara doğru uzanmış ve güçlü bir bağ

1- Enbiya, 31.

meydana getirmiştir. Sanki bu sıra dağlar yerin dağılmasını ve zerrelere nin çözümlü ayrılmasını engelleyen ağlara takılmış pençeler gibidirler.

Öte yandan yerin merkezi ateş kütesinden oluşmakta, öfkeli alevler daima kaynamakta ve sanki her an için kabuğunu yarıp dışarıya doğru coşup kükreyeceklerdir. Eğer yer kabuğu kalın sağlam olmasaydı bu kızgın ateş yeryüzünü kasıp kavuracak ve sarsıntılar sonucu hayat mümkün olmayacaktı. Bazen müşahede edilen depremler ve lavlar yeraltındaki bu kızgın ateşin az bir görünümüdür. Yer kabuğunun kalın olması -ki çok önceleri soğumuştur- yer katmanlarının kaynayıp dışarıya sıçramasına engel olur. Eğer yer kabuğu kalın olmasaydı yeryüzünde sürekli büyük depremler meydana gelirdi. Eğer Allah yeryüzünü korumamış olsaydı sakinlerini içine çeker, etrafında yarıklar oluşur ve her şey yok olurdu. Lakin Allah istihkâmın yok olmaması için yeryüzü ve gökyüzünü korur. Allah buyuruyor ki:

إِنَّ اللَّهَ يُمَسِّكُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ أَنْ تَزُولَا / Şüphesiz Allah, gökleri ve yeri, yok olup gitmesinler diye (kurduğu düzende) tutuyor.¹

Dağlar ve sıra dağların büyük kayaları yeryüzünü kuşatmış ve yerin dengesini korumada ve sarsıntıların önünü almada olumlu bir etkisi vardır. Buna ilave olarak yer kabuğunun kalın olması, yer katmanlarının yanmasını da engeller ki İmam Ali (a.s) bu açık hakikate işaret etmiştir.²

Rakımın Artmasıyla Nefes Almanın Zorluğu

وَمَنْ يَرِدْ أَنْ يَضِلَّهُ يُجْعَلْ صَدْرُهُ ضَيْقًا حَرَجًا كَأَنَّمَا يَصْعَدُ فِي السَّمَاءِ

Kimi de saptırmak isterse, onun da göğsünü göğe çıkıyormuşçasına daraltır³

Bu ayette sapıtılmış insanların hayatlarının zorluğu anlatılmakta ve onlar semaya doğru yükselmekte olan ve bundan dolayı nefes darlığına duçar olan ve göğsü tutan ve nefes almakta zorluk çeken insanlara benzetilmektedir.

Selef müfessirler mezkûr ayetin iki teşbih yönü hakkında farklı görüşler illeri sürmüşlerdir. Bazıları bu ayetten kastın kuşlar gibi gökyüzün-

1- Fâtır, 41.

2- et-Temhid, c. 6, s. 151-161.

3- En'âm, 125.

de uçmak için boş yere çabalayan insanlar olduğunu söylemişlerdir. Zira bu iş insanlar için mümkün olmadığından rahatsız olur ve rahatsızlığının şiddetinden dolayı nefes almakta zorlanırlar.

Bazıları da demişlerdir ki: Bu teşbih büyük ve kuytu ormanlarda büyümekte olan fidanların durumunu kale almaktadır. İri yarı ve yaşlı ağaçların görkemi, dal ve budakları bu fidanlar için hayat alanını daraltır ve nefes almalarını zorlaştırır, bundan dolayı yeni yetişen fidanlar büyük zorluklarla açık alana doğru yükselip neşvu nema gösterebilirler. Bu kabilen söylenen sözlerin hiçbirisi ayetin mefhumunu doğru ve sağlıklı bir şekilde yansıtmamaktadır.

Lakin bugün yer düzeyinde ki hava basıncının ve bu basıncın bedenin iç ve dış dengesinin korunmasına neden olan kan basıncı ile olan münasebetinin bilinmesiyle ayetin teşbih yönü daha iyi bir şekilde anlaşılmiş ve eski tefsirler ve yorumlar üzerindeki ibham perdesi büyük ölçüde aralanmıştır.

Selef müfessirler «يَصْعَدُ فِي السَّمَاءِ» tabirini «ص» ve «ع» harflerini şeddeli kılıp «في» harfi ile kullanmakla -gökyüzüne çıkmaya çabalamak- olarak algılamakla yanılığa kapılmışlardı. Hâlbuki bu anlam kastedilmiş olsaydı «في» harfi yerine «الي» harfinin kullanılması gerekirdi. Öte yandan «يَصْعَدُ» yukarı çıkma anlamında değildir. Belki bu kelime «تَفَعَّلُ» babından türetilmiş -zorluğun şiddetinden dolayı nefesin göğüste hapsolünmesi ve zorluğa duçar olma anlamında kullanılır.- Sözlükte «تَصَعَّدَ نَفْسُهُ» dert, keder, göğüs darlığı ve zor nefes alma anlamında kullanılır. Suud masterından türetilen "صعد / Sa'ede" kelimesi aşılması zor dağ etekleri demektir, ayrıca çok zor ve çetin işler için de bu kelime kullanılır. Bu kelime Cin Suresi'nde kullanılmıştır:

وَمَنْ يُعْرِضْ عَنْ ذِكْرِ رَبِّهِ يَسْلُكْهُ عَذَابًا صَعَدًا / Kim Rabbinin zikrinden (Kur'ân'dan) yüz çevirirse, Rabbi onu gittikçe yükselen bir azaba sokar.¹

Müddesir Suresi'nde de bu sözcük zikredilmiştir:

سَأُرْهِقُهُ صَعُودًا / Onu alabildiğine sarp bir yokuşa süreceğim.²

1- Cin, 17.

2- Müddesir, 17.

Bu yüzden «كَأَنَّمَا يَصَّعَّدُ فِي السَّمَاءِ» ayetinin anlamı şöyle olur: O atmosferin yüksek tabakalarında çok fazla zorluğa ve nefes darlığına duçar olmuş kimse gibidir. Aslında Allah'ı unutan kimse atmosfer katmanlarında olup da nefes darlığıyla karşılaşan kimse gibidir. Zira bu mucizevî tabirden anlaşılan şudur: Kim koruyucu vesileler olmadan atmosferin yüksek tabakalarına çıkarsa nefes darlığı ve benzeri zorluk ve sıkıntılarla karşılaşır. Bu anlam ancak günümüzün ilmî gelişimleri sayesinde anlaşılabilir ki, o dönemlerde insanlar için bu bilinmez idi. Eskiler havanın kütsüz ve ağırlıktan yoksun olduğunu düşünüyorlardı. 1643 yılında Turiçli termometreyi icat etti ve böylece insanlar havanın da kütsüz olduğunu anladılar. Aynı şekilde havanın da kütleleri ve ağırlığı bulunan belli bazı gazların bileşiminden meydana geldiğini ve havanın her yerde meydana getirmiş olduğu basınçla ölçülebileceğini ve deniz seviyesinden yükseldiği oranda bu basıncın da azaldığını anladılar. Artık deniz seviyesinde ki hava basıncı oranının 76 santimetre yükseklikte olan dikey civa tüpünün ağırlığına eşit olduğu ispatlanmıştır. Deniz seviyesindeki bu hava basıncı insan vücuduna girmektedir. Deniz seviyesinden beş bin metrelik bir irtifada bu basınç yarıya iniyor. İrtifa yükseldikçe buna ters orantılı olarak hava basıncı düşüyor. Bilhassa hava yoğunluğunun az olduğu ve incelendiği atmosferin yüksek tabakalarında bu basınç fahiş bir şekilde düşmektedir.

Aslında hava gazlarının yarı, yani hava birikimi ister kütsüz, isterse basıncı açısından olsun deniz seviyesi ile beş kilometre yükseklik arasında yer alır ve bunun dörtte üçü on iki kilometreye kadar çıkar. Lakin seksen kilometre yüksekliğe çıktığımız zaman hava kütsüz ortalama 1/20000 oranında düşer. Göktaşları vesilesiyle 350 kilometre yüksekliğe kadar hava birikiminin olduğu anlaşılmıştır. Zira üç yüz elli kilometre fasiladan gökyüzü taşları hava zerrelere ile çarpıştıklarında tutuşup alevlenirler.¹

Hava her taraftan bedenimize ağırlık yapıp, baskı uygular. Lakin biz bu basınç ve ağırlığı hissetmiyoruz. Zira damarlarımızın kan basıncı havanın basıncına eşittir ve bu vesileyle beden içindeki ve dışındaki her iki basınç dengelenmiştir. Lakin insan yüksek dağlara çıktığı zaman hava basıncı azalır. Bu denge bozulur ve iç basınç dış basınçtan fazla olur. Eğer gitgide hava basıncı azalır bazen kan beden gözeneklerinden dışarı atar.

1- bk. Reşit Rüşdi Bağdadî, Besair-i Coğrafya, s. 205- 208.

Bu durumda insanın karşılaşacağı ilk şey kan basıncından dolayı solum damarlarına yüklenen ve solumun ağırlaşmasına neden olan nefes darlığıdır.¹

Hayat Kaynağı; Su

وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ / Her canlı şeyi sudan yarattık.²

Resul-i Ekrem buyuruyor ki: Her şey sudan yaratıldı.³

Yukarıdaki ayet ve Peygamber'in (s.a.a) hadisine göre bütün varlıklar hayat kaynaklarını sudan almışlardır. Merhum Şeyh Saduk naklediyor ki, tabiinin büyüklerinden olan Cabir b. Yezid Cu'fi⁴ İmam Bakır'a (a.s) bazı sorular sordu. Bu sorulardan biri yaratılışın başlangıcı hakkındaydı. İmam sorunun cevabında buyurdu ki:

Allah'ın yarattığı ilk şey bütün her şeyi kendisinden yarattığı şeydir. O da sudur.⁵

Merhum Kuleynî *Ravzatu'l-Kâfi* kitabında İmam Bakır'dan (a.s) bir rivayet nakletmiştir ki İmam Şamlı adamın sorusunun cevabında şöyle buyurdu:

Önce her şeyi kendisinden yarattığı şeyi yarattı, her şeyin kendisinden yaratıldığı o şey ise sudur. Bilvesile Allah, her şeyin nesebini (aslını) sudan kılmıştır. Lakin suyun kendisine mensup olacağı nesebi (aslı) belirlememiştir.⁶

Aynı şekilde üstün bir kişiliğe haiz bulunan Muhammed b Müslim, İmam Sâdık'tan (a.s) şöyle rivayet etmiştir:

Arş suyun üstündeyken her şey sudan meydana geldi.⁷

"وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ" / O, henüz Arş'ı su üstünde iken gökleri ve yeri altı gün içinde (altı evrede) yaratandır."⁸ ayeti

1- bk. Mebadiu'l-Ulumi'l-Amme, s. 57 ve Maa Tibb fi'l Kur'âni'l Kerim, . 21.

2- Enbiya, 30.

3- Biharul-Envar, c. 54, s. 208, sayı. 170. ed-Dürrü'l-Mensûr, c. 4, s. 317.

4- Tabiın, Peygamber'i görmeyen ve sahabeleri görenlere denilir.

5- Tevhid-i Saduk, s. 67, Sayı. 40.

6- Kâfi, c. 8, s. 94, Sayı, 67.

7- Ayn kaynak. s. 95, Sayı. 68.

8- Hud, 7.

yeryüzünden gökyüzüne kadar varlık âlemi yaratılmadan önce suyun var olduğuna delalet etmektedir. Zira " وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ / Arş (tedbir, tasarruf) su üstünde iken" tabirinde arş kelimesinden kasıt Allah'ın, sudan başka bir şeyin olmadığı dönemde varlık âleminin tüm maslahat ve gereksinimlerini kuşatan ilim ve tedbiridir. Sonuç itibariyle ayetin kasıtı; Allah'ın âlemi yaratmadan önce suyu ve sonra bütün mahlûkatı sudan yaratmasıdır. Kur'an-ı Kerim kaç yerde hem hayatın kaynağının, hem ortaya çıkışının, hem de devamının sudan olduğunu belirtmiştir. Örneğin buyuruyor ki:

وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ / Her canlı şeyi sudan yarattık.¹

وَاللَّهُ خَلَقَ كُلَّ دَابَّةٍ مِنْ مَاءٍ / Allah, bütün canlıları sudan yarattı.²

İnsan hakkında buyuruyor ki:

وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ مِنَ الْمَاءِ بَشَرًا / O, sudan bir insan yarattı.³

Nitekim yukarıdaki ayetlerde dillendirilen su mefhumundan kasıt bütün varlıkların kaynağı olan bildiğimiz sudur veya sudan kasıt aşağıdaki ayette olduğu gibi nütfedir. Allah buyuruyor ki: " خُلِقَ مِنْ مَاءٍ دَافِقٍ / Atılan bir sudan yaratıldı."⁴ " أَلَمْ نَخْلُقْكُمْ مِنْ مَاءٍ مَهِينٍ / Biz sizi bayağı bir sudan (meniden) yaratmadık mı?"⁵ Bayağı bir sudan kasıt zahiri hasebiyle kötü kokulu ve iğrenç bir sudur. Lakin müfessirlerin çoğu sudan kastın yaratılan ilk şey olduğuna inanıyorlar. Hadiste buyruluyor ki: "Allah'ın yarattığı ilk şey sudur."⁶ Bütün varlıkların kaynağı sudur. Zira ilk canlı varlığın tohumu sudan meydana geldi. Bu ilk tohumdan tek hücreli (amip) hayvan şekillendi ve böylece daha sonraki aşamalarda bir milyondan fazla hücresi ve karmaşık organik yapısı bulunan canlıların oluşumuna doğru bir seyir izlendi.

Hayatın sudan meydana gelmesinin keyfiyeti henüz pozitif ilimlerin cevap veremediği müphem noktalardan biridir. Bu yüzden canlıların gelişim teorisi -bugüne kadar hangi şekil ve teoriyle gündeme gelmişse gelmiş olsun- ilk canlı hücrenin ortaya çıkmasından sonraki merhaleyi ele almıştır. Ama bundan önceki merhale henüz meçhuldür. Sadece hayatın

1- Enbiya, 30.

2- Nur, 45.

3- Furkan, 54.

4- Tarık, 6.

5- Mürselat, 20.

6- Fahr-ı Razi Tefsiri, c. 24, s. 16.

varlığın tüm mukadderatına hakim olan ilâhî iradeyle meydana geldiği kesinlik kazanmıştır. Bu, kabul edilmekten başka çaresi ve çözümü bulunmayan bir gerçektir. Zira hem kendini yaratma muhaldir ve hem de teselsül (yaratılış zinciri) batıldır. Bugünün pozitif ilimleri de kendini yaratmayı sağma bir tez olarak nitelemektedir.¹

Yeryüzünün Koruyucusu Hava Tabakası

وَجَعَلْنَا السَّمَاءَ سَقْفًا مَحْفُوظًا وَهُمْ عَنْ آيَاتِهَا مُعْرَضُونَ

Gökyüzünü de korunmuş bir tavan yaptık. Onlar ise oradaki, (Allah'ın varlığını gösteren) delillerden yüz çevirmektedirler.²

Yeryüzünün etrafını, derinliği üç yüz elli kilometreye ulaşan kalın bir hava katmanı kuşatmıştır. Bu hava tabakası farklı oranlarda şu gazlardan oluşmaktadır; nitrojen oranı 78/03, oksijen oranı 20/99 ve karbon oksit oranı 0/04 ve su buharı ve diğer gazların oranı ise 0/94. Bu hava katmanı bu kalın hacmi ile ve içinde bulunan bu gaz oranlarıyla kalkan gibi yeryüzünün etrafını kuşatmış, her an çok hızlı bir şekilde yeryüzüne doğru gelen ve sakinlerini tehdit eden gökyüzü taşlarından korumakta ve hayatı kendileri için mümkün kılmaktadır.

Uzay, yıldızların parçalanıp dağılması sonucu meydana gelen dağınık taşlarla doludur. Bu taşlar büyük kümeler şeklinde güneşin etrafında hareket etmektedirler. Her gün bu taşların birçoğu yeryüzüne yaklaşip çekim gücüyle yeryüzüne doğru hareket ediyor. Bazıları büyük ve bazıları küçük olan bu taşlar saniyede ortalama 50/60 kilometre hızla yeryüzüne doğru gelirler. Ancak yer küresini kuşatan hava katmanına girdiklerinde sahip oldukları hızdan dolayı havadaki atomlara şiddetli bir şekilde çarparak alevlenip yanıyorlar. Gök taşları olarak bilinen bu taşlar, hava atomlarına çarpıp yandıktan sonra arkalarında nurani bir hat oluşturup çabucak yok oluyorlar. Bu fırlatılan taşlardan bazıları o kadar büyüktür ki hava katmanlarını geçer ve bunun bir miktarı yanmış taş şeklinde korkunç bir ses ile yere isabet eder. Bunun kendisi ilâhî rahmetin eseridir ki yeryüzü sakinlerini gökyüzü taşlarının zararından korumuş ve çok kalın bir hava katmanı ile belalardan mahfuz kılmıştır. Eğer bunun aksi olsaydı

1- Geniş bilgi için bkz. et-Temhid, c. 6, s. 31-36.

2- Enbiya, 32.

yeryüzünde hayat mümkün olmayacaktı. Buna ilave olarak yeryüzünün etrafını kuşatmada ozon tabakasının önemi çok fazladır. Gök gürlemesi ve şimşek çakmasından oluşan bu tabaka yeryüzünü kâinatın zarar verici ışınlarından korur. Eğer bu tabaka olmasaydı yeryüzünde hayat imkânsız olurdu. Bu konu ayrıntılı bir şekilde ilgili yerlerde açıklanmıştır. Dolayısıyla her zaman: "سُبْحَانَ الَّذِي سَخَّرَ لَنَا هَذَا وَمَا كُنَّا لَهُ مُقْرِنِينَ / *Bunu bizim hizmetimize veren (Allah)ın şanı yücedir, yoksa biz bunu (hizmetimize) yanaştıramazdık.*"¹ dememiz gerekir.

3- Teşriî Mucize

Varlık ve yaratılışın sırrı hakkında sorular devamlı olarak insanın zihnini kurcalaya gelmiş ve insanoğlu devamlı bu sorulara ikna edici cevaplar bulma arayışında olmuştur. Bu soruların başında, insanoğlunun nereden geldiği, neden ve niçin geldiği ve nereye gitmekte olduğu gibi sorular gelmektedir. İnsanın bu sorulara cevap bulma çabası, hedefi varlık âleminin sırlarını derk etmek olan felsefî meseleler mecmuasını meydana getirir. Acaba bu çabalar sonuç vermiş ve insan bu soruların tüm boyutlarına ikna edici cevaplar bulmuş mudur? Veya bu soruların bazı kısımları olduğu gibi cevapsız mı kalmıştır? Bu konu hakkında Kur'an buyuruyor ki:

وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا / Size pek az ilim verilmiştir.²

Din, Kur'an'ın da açıkladığı gibi tüm bu soruların cevabını mükemmel ve ikna edici bir şekilde vermiştir. Kur'an'ın getirdikleri üzerinde tefekkür edilirse düşüncelerdeki sapmaların önü alınır ve bu yönde alınan yarı mesafe tekmil edilmiş olur.

يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمْ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَشِفَاءٌ لِمَا فِي الصُّدُورِ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ

Ey insanlar! İşte size Rabbinizden bir öğüt, kalplere bir şifa ve inananlar için yol gösterici bir rehber ve rahmet (olan Kur'an) geldi.³

Kalplere şifa vermekten kasıt, insanı, kaybettiğini bulma yolunda batırında hissettiği sıkıntılardan ve çilelerden kurtarmaktır. Bunun için bu dert ve çilelerin yatışması ve iyi olması için vahyin beyanı en iyi dermandır.

1- Zuhruf, 13.

2- İsrâ, 85.

3- Yunus, 57.

وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ. عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ / Senin Rabbin en c - mert olandır. O, kalemle yazmayı öğretendir, insana bilmediğini öğretendir.¹

Bu, Peygamber'e nazil olan ilk ayettir ve insanın talim ve terbiye meselesini gündeme getirmiştir. Tabi ki talimden kasıt insanın peşinde olduğu ve fitratının talep ettiği şeylerdir. Allahu Teala buyuruyor ki:

وَآتَاكُمْ مِنْ كُلِّ مَا سَأَلْتُمُوهُ / O, istediğiniz şeylerin hepsinden size verdi.²

Nitekim Kur'an, insanın peşinde olduğu ve elde etmek için gerekli yolu ve vesileyi bulamadığı şeyi insana sunmuştur. Bunun kendisi Kur'an'ın mucize oluşunun delilidir. Eğer bu lütuf ve inayet olmasaydı insan asla maksadına ulaşmaz ve beşerin kıt düşüncesi bu kadar geniş ve aşikâr bir şeyi algılayamazdı. Aşağıda insanın tekâmülü ve hidayeti için Kur'an'ın bazı yeniliklerine değinilecektir.

Maarif ve Ahkâm

Dinî yenilikler, ahkâm ve maarif olmak üzere iki boyuttadır. Kur'an vesilesiyle sunulan maarifin üstün bir yeri vardır ve her türlü hurafe, vehim ve boş inançtan pak ve münezzehtir. Ahkâm boyutu ise kuşatıcı olmakla birlikte saptırıcı eğilimlerden uzak berrak ve halistir.

Beşeriyet eski zamanlardan beri epistomoloji (gerçeği bilme ve tanıma) konusunda hurafelere ve kuruntulara kapıla gelmiştir. O dönemlerin en bedevi kabilelerinden en medenî beşerî toplumlarına kadar tüm insanlar varlık âlemi, yaratılışın başlangıcı, takdir ve tedbir hakkında hayallere benzeyen hakikatten uzak tasavvur ve inançlara sahiptirler. O dönemin insanları bu düşünce ve yaklaşımlarıyla nereden ve neden geldikleri ve nereye gideceklerine dair sorulara asla ikna edici bir cevap veremezlerdi. Peygamberler bu soruların cevaplarını vermişlerdi; lakin zamanın aşımıyla peygamberlerin bu bağlamdaki söz ve beyanatları değiştirilip tahrif edilmişti. Nitekim Kur'an bir daha ve yeni baştan bu soruların cevabını tüm alanlarda ikna edici şekilde verdi.

Eskilerin mebd ve mead (başlangıç ve ahiret), yaratılışın sırrı, Allah'ın cemel ve celâl sıfatları, peygamberlerin yol ve yöntemleri hakkındaki ya-

1- Alak, 3-5.

2- İbrahim, 34.

zılarına, sözlerine ve hatta o dönemlerde dünyanın ilim ve bilgi merkezi olan Yunan'a ve Helen kültürüne veya o zamanının en geri kalmış toplumu kabul edilen Arap Yarım Adası'na ya da o dönemlerin en yaygın din kitapları olan İncil ve Tevrat'a müracaat edilip kısaca Kur'ân'ın getirdikleriyle bunlar karşılaştırıldıklarında, aradaki fark çok güzel bir şekilde ayan olur. Tabi ki bu farkın anlaşılması, cahiliyetin adap ve örflerinden haberdar olan bir insan için sorun değildir. Bu konu hakkında yeterince araştırma yapıldığından burada tekrar edilmesine gerek yoktur. Sadece ileride bazı örnekleri zikredeceğiz.

Toplumsal hayat düzenine hâkim kanunlar ve ahkâmlar hakkında ilâhî kanunların ilke ve prensipleri iki önemli özelliğe sahiptir ki beşerî kanunlar ya bundan arıdır veya buna çok az riayet etmişlerdir. Bunlar:

1- Kanun koymada her türlü muhtemel saptırıcı etkisi olan temayül-lerden uzak olması. Tecrübeler, insan eliyle konulan kanunların çoğunda bu olasılığın mevcut bulunduğunu göstermiştir. Hatta büyük insanlar bile milli, ırksal, gurupsal ve sınıfsal eğilimlerden her ne kadar kaçınmaya çalışmışlarsa da istemeden de olsa kaymalara ve sapmalara duçar olmuşlardır. Bugün bile beşeriyet ister bölgesel ve isterse uluslar arası alanda olsun kendi eliyle tasvip ettiği kanunlardaki anormallikler yüzünden birçok sıkıntı ve çile yaşamaktadır.

2- İlâhî kanunların konulmasında toplumsal hayatın bir gereksinimi olan insan hayatının üç boyutu göz önünde bulundurulmuştur. Bu üç boyut bünyesinde, insanın onur ve saygınlığını, ahlâk ve maneviyatı barındırmaktadır. Bu boyutlar sırasıyla şunlardır: İnsanın kendisiyle olan ilişkisi, yaşadığı toplum ile olan ilişkisi, Rabbi ve Yaratıcısı ile olan ilişkisi.

İnsanlar tarafından konulan kanunlar, sadece insanın şahsî ve içtimâî hayatına yön verebilmiş, hatta insanî yaşamının ilk boyutunu da pek fazla önemsememiş ve yalnızca ikinci boyutuna daha fazla teveccüh etmiştir. Lakin hayatın en önemli olan üçüncü boyutu yani insanın Allah ile olan ilişkisini tamamen ihmal etmiştir. Hâlbuki bu boyut insanın hayatını saydamlaştırır, düzene kor, dengesini korur ve yalnızca fizikî ihtiyaçlarının teminine çalışan ve şehvî taleplerini yatıştıran insan kılıklı bir hayvan olmaktan çıkarıp melekuî ve manevî bir varlık kılar.

İslâm herkesin tabî ve şer'î haklarını rahatça elde edebilmesi için insanın ferdî hayatındaki davranışlarında ve sözlerinde dengeyi koruma-

sını sağlayacak ve aynı şekilde düzenli ve mesut bir toplumun meydana gelmesi için herkesin maslahatını gözetecek ve toplumsal adaleti yaymaya çalışacak olan kanunlar ve sorumluluklar koymuştur.

Bu iki boyuta ilave olarak, İslâm, insanı şeref ve kerametiyle tanıtır ve hayatında ahlâkın ve maneviyatın yerini kendisine gösterir. Aynı şekilde kötü bağılıklara ve cehaletin zilletine duçar olmaktan korur ve izzetin zirvesine çıkarır.

İslâm, ahkâmını ve teşri kanunlarını bu üç boyut üzerine inşa etmiştir. "لَقَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ إِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْ أَنْفُسِهِمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَإِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ" / *Andolsun, biz insanoğlunu şerefli kıldık.*¹ İslâm bunu fiilen uygulamaya koydu ve yaratılışında kendisine emanet olarak verdiği şeyi zahir etti. Bunu potansiyel olmaktan çıkarıp fiiliyata döktü. Böylece ilâhî hilafet makamını kendisine bağışlayıp bunu pratiğe geçirdi. Nitekim Allah Teala şeriatını gönderip insana lütufta bulundu ve onu bu değerli ziyetle süsledi.

لَقَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ إِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْ أَنْفُسِهِمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ
الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَإِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ

Andolsun, Allah, müminlere kendi içlerinden; onlara ayetlerini okuyan, onları arıtıp tertemiz yapan, onlara kitab ve hikmeti öğreten bir peygamber göndermekle büyük bir lütufta bulunmuştur.

Oysa onlar, daha önce apaçık bir sapıklık içinde idiler.²

Şimdi kısaca maarif ve ahkâm olmak üzere iki boyutta Kur'ân'ın hidayet mucizesi olduğuna dair bazı örnekler aktaracağız.

Allah'ın Celâl ve Cemal Sıfatları

Kur'ân, Allah'ı en güzel şekilde vasıflandırmıştır. O'nu kemal sıfatların kaynağı olarak tanıtmış ve her türlü eksiklik, noksanlık ve beğenilmemiş sıfat ve nitelemeden müberra ve münezzeh bilmiştir. Haşr Suresi'nde buyruluyor ki:

هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْمَلِكُ الْقُدُّوسُ السَّلَامُ الْمُؤْمِنُ الْمُهَيَّمُنُ الْعَزِيزُ الْجَبَّارُ الْمُتَكَبِّرُ
سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يُشْرِكُونَ. هُوَ اللَّهُ الْخَالِقُ الْبَارِئُ الْمُصَوِّرُ لَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى يُسَبِّحُ لَهُ مَا فِي
السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

1- İsrâ, 17.

2- Âl-i İmrân, 164.

O, kendisinden başka hiçbir ilâh bulunmayan Allah'tır. O, mülkün gerçek sahibi, kutsal (her türlü eksiklikten uzak), barış ve esenliğin kaynağı, güvenlik veren, gözetip koruyan, mutlak güç sahibi, düzeltip ıslah eden ve dilediğini yaptırان ve büyüklükte eşsiz olan Allah'tır. Allah, onların ortak koştuklarından uzaktır. O, yaratan, yoktan var eden, şekil veren Allah'tır. Güzel isimler O'nundur. Göklerdeki ve yerdeki her şey O'nu tesbih eder. O, mutlak güç sahibidir, hikmet sahibidir.¹

Bunlar, Kur'ân'ın, Allah'ı kendisiyle yüce kıldığı ilâhî sıfatların az bir kısmıdır. Acaba, diğer kitap ve ekollerde de Allah bu şekilde vasıflandırılmış mıdır? Yoksa aksine Allah ęlûhiyet makamına layık olmayan bir şekilde mi vasıflandırılmıştır?

En eski dinî metin sayılan ve maarifini semavî vahiyden aldığı iddia edilen bu günkü mevcut Tevrat nüshasında Allah, aklın asla kabul edemeyeceğı yakışksız vasıflarla vasıflandırılmaktadır. Örneğın Tevrat'ta, Âdem ile Havva'nın kıssası şu şekilde nakledilmiştir; Allah, akıl ve şuur sahibi olmaması için Âdem'i yasaklanmış meyveden yemekten alıkoydu ve sonra da ebedî hayat ağacından yemeyip ve Allah gibi ebedî bir hayata sahip olmaması için onu cennetten kovdu.² Veya Allah, Âdem'i bulmak için cennete gelmişti, Âdem ise ağaçların arkasına saklanmıştı, Allah, onu bulamıyordu ve kendisini göstermesi için Âdem'e sesleniyordu.

Babil Şehri'nin yapımı hakkında da diyor ki: Allah, insanların bir araya gelip organizeli bir güç meydana getirerek Rububiyetini tehdit etmekten dolayı tedirgindi. Bundan dolayı Cebrail'e onları dağıtıp yerin dört bir yanına revane etmesi emrini verdi.³

Bunu bir kenara bırakalım, Antik Yunan efsanelerinde kendisiyle birlikte büyük ve küçük tanrı ve tanrıçaların olduğu bir ilah tasviri insanlara sunulmuştur. Meşhur tarihçi Will Dourant -hurafelerden ibaret olan bu efsanelerin bazılarını, *Medeniyet Tarihi* adlı kitabında işlemiştir. Daha geniş bilgi için Antik Yunan bölümüne, özellikle sekizinci bölüme bakınız.⁴

1- Haşr, 23-24.

2- bk. Yaratılış Sıfır 3. bab, Ahd-ı Atik, sayı, 1-12.

3- bk. Yaratılış Sıfır 11. bab, Ahd-ı Atik, sayı 22-24.

4- Will Dourant'ın *Medeniyet Tarihi*, c. 2, s. 197, Arapçası. Kıssatu'l-Hedare, c. 6, s. 317- 347. et-Temhid , c. 6, s. 258-262.

Enbiya Makamının Kutsiyeti

Kur'ân, ilâhî ve oldukça saygın ve değerli olan yüce peygamberleri kutsiyet makamının en yüce mertebelerine çıkartmış ve onları Hak Teala'nın kullarının en halis, seçkin ve mümtazları saymıştır. Onlar insanların seçilmişleridirler. Allahu Teala buyuruyor ki:

إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَىٰ آدَمَ وَنُوحًا وَآلَ إِبْرَاهِيمَ وَآلَ عِمْرَانَ عَلَى الْعَالَمِينَ

Allah Âdem'i, Nuh'u, İbrahim ailesini ve İmrân ailesini seçip âlemlere üstün kıldı.¹

En'âm Suresi'nde Allahu Teala, (84-87. ayetler) İshak, Yakup, Nuh, Davud, Süleyman, Eyyub, Yusuf, Musa, Harun, Zekeriya, Yahya, İsa, İlyas, İsmail, İlyas, Yunus ve Lut gibi peygamberleri ve bunların babalarını, çocuklarını ve kardeşlerini yâd etmiştir. Aynı şekilde onların salihlerden ve iyilerden olduklarını belirtmiş ve onları tüm dünya insanlarından üstün kıldığını ve doğru yola yönlendirdiğini söylemiştir.

Allahu Teala onları, Kur'ân'ın sure ve ayetlerinde en güzel şekilde övmüştür. Kur'ân'a kısa bir göz attığımızda bu yüce övgüleri rahatlıkla görürüz.

Peygamberler ve ilâhî evliyalar hakkında ki bu kabil övgü dolu mümtaz tabirler Kur'ân'a özgüdür. Oysa diğer diğer kitap ve metinlerde bu seçkin insanlar hakkında kullanılan yakışsız ve nareva tabirler çokça görülmektedir. Örneğin Hz. Nuh hakkında sarhoşun biri olduğu ve sarhoşluğun şiddetinden çadırın ortasında çırılçıplak düştüğü söylenmiştir.² Hazreti İbrahim'in ise canını ve malını korumak için yalandan eşini kız kardeşi olarak tanıttığı yazılmıştır.³ Hâlbuki Hacer o zamanlar yaklaşık yetmiş yaşındaydı ve Hazreti İbrahim gibi cesur ve gayretli birinin canı ve malı için namusunu feda edecek kuşkulu bir durumu yoktu. Hazreti Lut hakkında da sarhoş bir şekilde kızlarıyla eğlenip onları hamile bıraktığı söylenmiştir.⁴ Hazreti Yakup hakkında ise Allah ile güreşip, O'nu yenip peygamberliği aldığı söylenmiştir.⁵

1- Âl-i İmrân, 33.

2- Yaratılış Sıfırı, Bab. 9, sayı. 18-24.

3- Aynı Bab, 12.

4- Aynı Bab, 19.

5- Aynı Bab, 32, Sayı. 22-29.

Ayrıca Hz. Yakub'un nübüvvet emanetlerini hile ile babasından çaldığı söylenmiş ve Beni İsrail'in buzağı kıssası ve bunun yapımı Harun'a (a.s) nispet verilmiştir.¹ Bunların dışında Orya ve Davud'un kıssasında, Davud'un utanç verici bir hile ile Orya'nın eşini elinden aldığını yazmışlardır.² Bu kabil yakışıksız ve çirkef efsanevi hikâyeler İncil ve Tevrat'ta çok fazladır, fakat biz kısaca örnek olsun diye bir kaç tanesine değindik.

İslâmî Ahkâmın Kuşaticılığı

Ahkâmın teşriî boyutunda İslâm, hiçbir din ve konunmuş yasada görülmeyen tam bir kuşaticılığa ve mükemmelliğe sahiptir.

İslâm'ın söz konusu edildiği üzere ibadet, intizam ve muamelat olmak üzere üç boyutta kendine has görüşleri vardır. Bu boyutların bütün alanlarında geniş bir şekilde görüşlerini ortaya koymuş ve beşeriye-ti, (maddî ve manevî) saadete ulaşması için kendisinin takipçisi olmaya çağırmıştır.

İslâm'ın ibadeti, insanı temizlik ve batınî güzelliğe yönlendirir ve onu kötülük ve çirkinliklerden korur. Ruha sükûnet verip, insanın melekût âlemiyle ilişkisini sağlamlaştırır. Bunun kendisi insanın temiz ve nezih kalmasına ve batınının takviye edilmesine neden olur. Namazın zikirleri, virdleri ve yapılan dualar hakkında tefekkür etme, kalbin kutsal ilâhî dergâha teveccüh ve duruluğu, oruç ile kendisini gösteren derunî direniş, farz veya müstehap olan diğer ibadet ve dualarda dikkat ve özellikle bunların mukaddes olan mekânlarda yapılması insan nefsinin temizlenip, tekâmülü ve rüşdünü yakalaması için konmuş hesaplı bir programdır.

Özellikle dinin ibadet boyutunu ele alan ve şeriatın hedefinin nefsin temizliği olduğunu gösteren تزكیه / tezkiye kelimesi Kur'an'da değişik terkiplerle çokca işlenmiştir.

Şems Suresi'nde buyruluyor ki: "فَدُّ أفلحَ مَنْ زَكَّاهَا / Nefsini kötülüklerden temizleyen kurtuluşa ermiştir."³ Başka bir ayette peygamberliğin hedefinin tezkiye olduğu söylenmiştir. Allahu Teala buyruluyor ki:

يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيهِمْ

1- Çıkış Sıfırı, Bab. 32.

2- İkinci Samuel, Bab. 11.

3- Şems, 9.

Onlara, senin ayetlerini kendilerine okuyacak, onlara kitap ve hikmeti öğretecek, onları temizleyecek bir peygamber gönder.¹

İnsan kendi iç âleminde, varlık âleminin ötesinde bütün varlıkları kuşatan daha üstün bir gücün olduğunu hisseder. Kendisini varlığın çalkantılı dalgalarının üzerinde yüzen bir zerre gibi görür, kendisini de ve diğer zerreleri de koruyanın o üstün ve kudretli güç olduğunu anlar. Bu acizlik ve güçsüzlük duygusu onu mutlak kemal ve kudrete doğru harekete geçirir ve bu yönde seyr-u sefere hazırlar. Bu meyanda derunî teveccühünü mutlak kemale yöneltir ve bilvesile mutlak kemale olan bu rağbetini, arzusunu ve aşkını kelime ve sözcüklere (dua ve zikirlerle) dökmeye çalışır. Nitekim baştanbaşa muhabbet, hamd, övgü ve sena dolu sözler dilinden akmaya başlar ve eğer günahkâr olduğu hissine kapılırsa af dileyip tövbe eder. Bu, mutlak güç ve kemala doğru yol alma manevî haleti, insanın kendisini tanıdığı günden beri adet edindiği ve daima kendisiyle sırdaş olduğu bir şeydir.

Farklı şekillerde dile getirilen ve ayan kılınan ibadet ve yakarışlar aslında, insanın derunî duyguları ve manevî haleti ruhiyesinin lafız ve ifadelerle somutlaştırılmış şeklidir. Her din ve ayin, insanın içinden kaynaklanan ve duygularını dillendiren bu yakarışların bir kısmını belli şekil ve disiplinlerle amelî boyutunun ve terbiyesinin baş tacı kılmıştır.

Antik Hint ve Zerdüşî dinlerinde bu gibi dinî yakarış örnekleri oldukça yaygındır. Aynı şekilde Yahudiler ve Hıristiyanlar arasında da bu gibi yakarışlar vardır. Fakat görünen o ki maalesef bu dinlerdeki yaygın yakarış formları ve disiplinlerine birçok yersiz bidat ve hurafe karışmıştır.

Dinî öğretilerde vuku bulan bu tür bozulmalar ve tahrifatlar, İslâm Peygamberi'nin miladî yedinci asırda insanlığa pak ve temiz olan şeriatını ve ilâhî risalet ve maarifini takdim edinceye kadar, günbegün çoğalarak süregeldi. İslâm Peygamberi'nin (s.a.a) getirdiği bu dinde dualar, zikirler ve ibadetler insanın derununu tamamen kötülüklerden arındırıp nuranî ufuklara doğru yönlendiren saf maneviyat ve yalın tevhidin göstergesiydi. Böylesi saf bir suya susamış olan insanlar aradıklarını İslâm'da buldular ve can-u gönülden onu kabul ettiler.

1- Bakara, 129.

Kur'anî öğretilere göre din, insanları sıkıntıya sokmak için gelmemiştir. Onları derunî karanlığın ağır yükünden kurtarmak için gelmiştir.

مَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ وَلَكِنْ يُرِيدُ لِيُطَهِّرَكُمْ وَلِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

Allah size güçlük çıkarmak istemez, ama sizi temizlemek ve üzerinizdeki nimeti tamamlamak ister. Umulur ki şükredersiniz.¹

هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمِّيِّينَ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَإِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ

O, ümmiler içinde, kendilerinden olan ve onlara ayetlerini okuyan, onları arındırıp-temizleyen ve onlara kitap ve hikmeti öğreten bir elçi gönderendir. Oysa onlar, bundan önce gerçekten açıkça bir sapıklık içinde idiler.²

Bu ayet üç önemli konuya işaret etmiştir:

1- Tezkiye: İnsanın maddî boyutunun arkasında gizli olan şahsiyetini güzelleştirmek ve derununu temizleyip faziletlerle süslemektir.

2- Kitabın öğretisi: Yani şariat, teşriî ve teklifî desturları içeren yazılı metinler.

3- Hikmetin öğretisi: Yani insanın hal ve hareketlerini güzelleştiren derunî nazar; bu insanoğlunu, insanî kerametinin ve onurunun ufuklarına çıkararak nihai gayedir. Nefis tezkiyesi ve iç aydınlanma sayesinde olayların ve varlığın iç yüzünü ve gerçek mahiyetini idrak etmiş olur. Nitekim İmam Zeynelabidin namazlarında bu dua cümlesini sıkça tekrarlıyordu:

Ey Allah'ım! Eşyanın hakikatini olduğu gibi bana göster.

Bu hikmetin en ala makamıdır.

يُوتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ

Allah, hikmeti dilediğine verir. Kime hikmet verilmişse, şüphesiz ona çokça hayır verilmiş demektir. Bunu ancak akıl sahipleri anlar.³

1- Maide, 6.

2- Cuma, 2.

3- Bakara, 269.

İslâm'da ibadet, aklın kabul ettiği ve insanın asil fitratına uygun yalın bir şekilde sunulmuştur. Bu ibadette yalnızca ilâhî dergâha yakın olma ve ona layık bir şekilde yakarma söz konusu değildir. Derunî temizlik ve nefis tezkiyesine de özen gösterilmiştir. Bu iki eğilim sonucunda insan vücudunun farklı boyutlarında itidal hüsule gelir, denge ve istikrar sağlanmış olur.

مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ حُنَفَاءَ وَيُقِيمُوا الصَّلَاةَ / Allah'ın halis kulları, dini yalnız O'na has kılarak yakarırılar.¹

إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَلَذِكْرِ اللَّهِ أَكْبَرُ / Muhakkak ki, namaz, hayâsızlıktan ve kötülükten alıkoyar.²

حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ / Namazlara ve orta namaza devam edin. Allah'a gönülden boyun eğerek namaza durun.³

وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ وَإِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ إِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ / Sabrederek ve namaz kılarak (Allah'tan) yardım dileyin. Şüphesiz namaz, Allah'a derinden saygı duyanlardan başkasına ağır gelir.⁴

وَأَقِمِ الصَّلَاةَ طَرَفِي النَّهَارِ وَرُلْفًا مِنَ اللَّيْلِ إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ ذَلِكَ ذِكْرَى لِلذَّاكِرِينَ / Gündüzün iki ucunda, gecenin de ilk saatlerinde namaz kıl. Çünkü iyilikler kötülükleri (günahları) giderir. Bu, öğüt almak isteyenlere bir hatırlatmadır.⁵

Önce insanın derununu ve sonra da zahirini değiştiren bu durum, İslâm'daki ibadetin en bariz özelliğidir. İslâm Peygamberi (s.a.a) ibadetin bu boyutu hakkında bir benzetmede bulunarak şöyle diyor:

Eğer evinizin önünde bir dere akarsa ve siz her gün beş defa bu dereyi yıkanılırsanız bedeninizde hiçbir kir ve pislik kalır mı?

Sonra buyurdu ki:

Beş vakit namaz bu dere suyu gibidir ki Allah'ın halis kulları namaz kıldıkları zaman var olan manevî kirler temizlenmiş olur.⁶

İmam Sâdık (a.s) buyuruyor ki:

1- Beyyine, 5

2- Ankebut, 45

3- Bakara, 238

4- Bakara, 45

5- Hud, 114

6- Vesail, c. 4, s 14, sayı, 3

Eğer insanlar ilk hatırlatmayla birlikte kendi hallerine terk edilmiş ve şeriat kendilerine teslim edilmiş olsaydı ve peygamberlerin de arka arkaya gelen talim ve terbiyeleri olmasaydı, onlar o kirli ve çirkefli ilk hallerinde baki kalacaklardı. Bu yüzden önceki şeriatlar yıpranıp ortadan kalktı. Nitekim şeriatının hiçbir zaman unutulmamasını isteyen Yüce Allah, İslâm Peygamberi'ni (s.a.a) gönderip her gün beş defa adının yücelikle anılması için beş vakit namazı farz kıldı.¹

Daha geniş bilgi için Furkan Suresi 63 ila 76 ayetlerine müracaat ediniz.

İbadet konusunu geçecek olursak, İslâm'ın muamelat olarak tanımlanan sosyal konular ile ilgili hükümleri ve diğer düzen ve nizamnameleri gelmektedir. Bunlar o kadar geniş ve kapsayıcıdır ki dinî konularda araştırma yapan tüm kimselerin hayretine neden olmuş ve takdirini toplamıştır. Aslında, toplum hayatının bütün boyutlarını bu kadar geniş bir şekilde ele alan ve her hususta görüş belirten ve hüküm koyan İslâm şeriatı gibi başka bir şeriat yoktur. Bu yüzden yegâne ilâhî din İslâm'dır.

إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ / Allah nezdinde hak din İslâm'dır.²

وَمَنْ يَتَّبِعْ غَيْرَ الْإِسْلَامِ دِينًا فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ وَهُوَ فِي الْآخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ / Kim İslâm'dan başka bir din ararsa, (bilsin ki o din) ondan kabul edilmeyecek ve o ahirette hüsrana uğrayanlardan olacaktır.³

Bu konunun detayları bahsimizin dışındadır ve sadece bu hususta kısa bir bilgi *et-Temhid* kitabının altıncı cildinin 262 ila 340. sayfalarında verilmiştir.

1- Aynı kaynak. s 9, sayı, 8.

2- Âl-i İmrân, 19.

3- Âl-i İmrân, 85.

Dokuzuncu Bölüm

TAHRİF ŞÜPHEİNİN REDDİ

Kur'ân'ın tahrif edildiğine dair kuşkular öteden beri dile getirilmiş ve sürekli olarak âlimler ve araştırmacılar tarafından gerekli cevaplar verilerek ret edilmiştir. Bu tür şüpheler, görünürde Kur'ân'ın tahrif edildiğini belirten Şia ve Ehlisünnet'in hadis kitaplarındaki bazı rivayetlerden kaynaklanmaktadır. Bu rivayetler genellikle tevil edilebilir cinsten rivayetlerdir. Fakat eğer bu rivayetlerin tevil edilme imkânları olmazsa, bunlara itina edilmez ve bir kenara atılır. Kur'ân'ın zahirinin hüccet olmasıyla irtibat halinde olmasından dolayı tahrif kuşkusunun ele alınıp incelenmesi önem arz etmektedir. Buna binaen konunun derinlemesine incelenmesi ve bu rivayetlerin doğruluğu ve yanlışlığının belli olması gerekir. Bu konu üç ana başlık altında incelenebilir: Tahrifi nefyeden deliller, büyük İslâm âlimlerinin konu hakkındaki görüşleri, Şia ve Ehlisünnet'in naklettikleri rivayetlerin incelenmesi.

Sözlükte Tahrif

Tahrif kelimesi Arapça'da «حرف» harf kökünden alınmış olup kıyı ve kenar anlamındadır. Hac Suresi'nde buyuruyor ki:

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَعْْبُدُ اللَّهَ عَلَىٰ حَرْفٍ فَإِنْ أَصَابَهُ خَيْرٌ اطْمَأَنَّ بِهِ وَإِنْ أَصَابَتْهُ فِتْنَةٌ انْقَلَبَ
عَلَىٰ وَجْهِهِ

İnsanlardan öylesi de vardır ki, Allah'a kıyıdan kenardan kulluk eder. Eğer kendisine bir hayır dokunursa, gönlü onunla hoş olur. Şayet başına bir kötülük gelirse, gerisingeri (küfre) dönüverir.¹

1- Hac, 11.

Zemahşerî bu ayetin tefsirinde şöyle diyor: "Bunlar devamlı dinden uzak durur ve dinin içinde yer almazlar. Bu insanlar din hakkında gevşek davrandıklarından hiçbir zaman rahat yüzü görmezler ve daima ıstırap içinde olurlar. Bunlar, ordunun merkezinden uzakta hareket eden ve ordu savaşı kazandığında ganimetlere ortak olmaya çalışan ve ordunun yenilmesi durumunda kurtuluşunu düşünüp kaçan insanlar gibidirler."¹

Sözün tahrifi, doğal anlamını yitirmesi demektir. Sözcük ve ibarelerin doğal anlamı onların gerçek anlam ve kasıtlarıdır. Bu anlamı yitirdikleri zaman tahrif meydana gelir. Nitekim sözün tahrifini "zahirî anlamı dışında başka bir anlama yormak" şeklinde tanımlamışlardır. Bu gibi tefsir bir tür yersiz tevildir. Yani sözü değiştirmek ve başka yöne çevirmektir. Bu tür bir tahrife manevî tahrif denilmektedir. Zira manevî tahrif, lafzın delaletini değiştirip gerçek anlamının dışına çıkarır.

Kur'ân'da tahrif kelimesinin kullanıldığı her yerde bu anlam (manevî tahrif) kast edilmiştir. Tabersî " *بِحَرْفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ* / *Onlar kelimeleri yerlerinden oynatarak tahrif ederler.*"² ayetinin tefsirinde diyor ki: "Onu Allah'ın irade ettiği anlamdan farklı olarak tefsir ediyorlar. Bu da kötü tevildir." Zemahşerî ayetin tefsirinde şöyle diyor: "Lafzı, hakikî anlamı dışında başka bir anlamda kullanmışlar." Zira eğer sözcük zahirinin delalet ettiği gerçek anlamında açıklanıp tefsir edilmezse, gerçek anlamını kaybetmiş olur.

Şa'rani *-Mecmau'l-Beyan*'ın haşiyesinde- diyor ki: "Söz taşıdığı anlamdan ibarettir. Zira her sözcük özel bir anlam için türetilmiştir. Eğer sözcük bu anlamı dışında kullanılırsa anlamını yitirir. Türetildiği anlamın dışına çıkar."

Zemahşerî bu konu hakkında diyor ki: "Sözcüklerin kendilerine layık olan anlam ve konuları vardır. Bunlar sözcüğün kendisi için konulduğu anlamlardır ve sözcüğün bu anlamda kullanılması münasiptir. Onun için eğer sözcükler bu anlamlardan uzaklaşırlarsa, anlam ve fonksiyonlarını yitirirler."³

İmam Sâdık'tan (a.s) nakledilen bir hadiste deniliyor ki: "Allah'ın kitabını terk edenler, kitabın harf ve sözcüklerinin zahirini alan, sınır ve

1- el-Keşşaf, c. 2, s. 142.

2- Maide, 13, Nisâ, 46.

3- Muhammed Hadi Marifet, Siyanetu'l-Kur'ân Mine't-Tahrif, s. 15.

ahkâmını tahrif eden kimselerdir."¹ Yani başka bir şekilde tefsir ve tevil edenlerdir.

Kavramsal Anlamda Tahrif

Kavramsal tahrif yedi değişik anlamda ele alınmıştır:

1- Sözümlerin delaletinde tahrif: Yersiz tevil ve yorum, yani sözcüğün hiçbir karine olmadan kendi gerçek anlamı ve yorumu dışında yalnızca keyfî temayüllere binaen doğru ve yerinde olmayan bir şekilde tefsir ve tevil edilmesidir. Bu tür isnatsız bir tevil, batıl ve kişinin şahsî görüşü kabul edilmektedir. İslâm Peygamberi (s.a.a) buyuruyor ki:

Kim Kur'ân'ı kendi şahsî görüşüne göre tefsir ederse cehennemdeki yerini hazırlamıştır.

Bu tür tefsirlerin ilimsel hiçbir kıymeti yoktur.

2- Sure veya ayetlerin nüzul tertibinin aksine mushaf-ı şerif'te yazılması: Surelerde böyle bir yer değişimi olmuştur; ama ayetler hakkında bu ihtimal çok zayıftır.

3- Meşhur kıraatin aksine olan kıraat farklılıkları: Bu durum hicrî ilk yüzyıldan itibaren başlayıp asırlarca devam etti ve karilerden bazıları Kur'ân'ı meşhur kıraatin dışında başka bir kıraatle okudular.

4- Lehçelerdeki ihtilaf: Arap kabilelerinin her birinin kendisine has bir lehçesi vardı ve Kur'ân'ı Kureyş lehçesiyle nazil olmasına rağmen başka bir lehçeyle tilavet ediyorlardı. Tabi ki İslâm Peygamberi (s.a.a) bu lehçe farklılıklarına izin verdi. "*Kur'ân yedi harfle nazil oldu.*" hadisi lehçe farklılıklarını göstermektedir.

5- Kelimelerin değişimi: Yani Kur'ân sözcüklerinden birinin alınıp eşanlamlısının yerine kullanılması. Abdullah b. Mesud'un anlama zarar vermemesi şartıyla kelime değişimlerini caiz bildiği söylenmektedir. Bunun için o Kur'ân'ın zor ve anlaşılmaz kelimelerini rahat ve anlaşılır kelimelere dönüştürüyordu.

6- Kur'ân'ın lafzına ilave etmek: İbn Mesud'un ayetin kastının aşikâr olması için bazı kelimeleri tefsir maksadıyla ayetler arasına yerleştirdiği rivayet edilmiştir. Nitekim tebliğ ayetine " *انّ عليا مولى المؤمنين* " / *Muhakkak ki Ali*

1- Usul-u Kâfi, c. 8, s. 53, Sayı. 16.

müminlerin mevlasıdır." cümlesini ilave etti ve ayeti: - يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنزِلَ إِلَيْكَ - / ان عليا مولى المؤمنين - مِنْ رَبِّكَ وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ indirilene -Ali müminlerin mevlasıdır emrini- tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan, O'nun verdiği peygamberlik görevini yerine getirmemiş olursun."¹ şeklinde okudu. Aynı şekilde A'cardîler (İbn A'cerd'in taraftarları olan Hariciler) Yusuf Suresi'nin Kur'ân'a sonradan ilave edildiğini düşünüyorlardı.²

7- Kur'ân'dan bir şeylerin eksilmesi: Bazıları bugün var olan Kur'ân'ın bundan çok daha fazla olduğunu, sahven veya kasten Kur'ân'dan bazı şeylerin eksildiğini düşünüyorlar. Kur'ân'ın tahrifi bahsinde en çok bu mesele irdelenmektedir. Acaba Kur'ân'dan bir şeyler eksilmiş midir? Yoksa hiçbir eksilme yok mudur? Ehlisünnet'in Haşeviye taifesine mensup bulunanlardan bazıları³ ve Şia'nın ise Ahbarileri⁴ bu yönde rivayetler nakletmişlerdir. Bazı rivayetlerinde Kur'ân ayet ve surelerinin eksilmesi gündeme gelmiştir. Lakin ümmetin icmasına göre Kur'ân'a asla bir şeyler ilave olunmamıştır ve sıhhat ve bütünlüğüne asla ve kat'a bir hanel varit olmamıştır

Kur'ân'ın Tahrif Edilmediğine Dair Deliller

Burada takdim edeceğimiz şeyler, İslâm âlimlerinin Kur'ân'ın tahrif edildiğine dair gündeme getirilen şüphenin bertaraf edilmesine dair görüş ve beyanlarının bir özetidir.

1- Tarihin Tanıklığı:

Kur'ân ilk günden itibaren tüm insanların ve özellikle Müslümanla-

1- Maide, 67

2- Abdulkerim Şehristanî, el-Milel ve'n-Nihel, c. 1, s. 128

3- Bu grubun Haşeviye olarak adlandırılmasının nedeni, buldukları her rivayeti heybelerine koymalarıydı. Haşv, derun, iç demektir. İbn Cevzi diyor ki: "Onlar anlamsız da olsa topladıkları hadisleri yayma yöntemini benimsemişlerdi ki bu çok kötü bir işti. Zira Peygamber buyuruyor ki: Kim benden yalan olduğunu bildiği bir rivayeti naklederse yalancıdır." (el-Mevzuat, c. 1, s. 240)

4- Eskiden tarihî olaylar hakkındaki haberleri toplayanlara Ahbarî denilmekteydi. Lakin 11. yy'dan başlayıp günümüze kadar devam eden, doğru ve yanlış demeden hadis toplayan ve hiçbir ciddiyet ve dikkat göstermeden rastgele herkesten her hadisi rivayet eden muhaddislere Ahbarî denilmektedir. bk. Siyanetu'l-Kur'ân Mine't-Tahrif, s. 109, 157 ve sonrası.

rın özen ve dikkatine mazhar olmuştu. İslâm Peygamberi (s.a.a.) şahsen Kur'ân'ın koruyucusuydu. Kur'ân'ın korunup kaydedilmesini sürekli emrediyordu. Müslümanlar da Kur'ân'ın korunup kaydedilmesiyle yükümlü kılınmışlardı. Böylece Kur'ân'dan birçok nüsha hazırlandı ve Müslümanlar bu nüshaları evlerinde torbalar veya sandıklarda koruyorlardı. O zamanlardan beri Kur'ân'ın korunması meselesi gündemdeydi ve Müslüman toplumlarda "Kur'ân'ın Koruyucuları" bir başka ifadeyle Kur'ân Hafızları unvanına sahip toplumsal makam ve mevki ve saygınlığa haiz olan çok fazla insan vardı. Bu insanlar Kur'ân-ı Kerim'i mushaflar şeklinde yazıp kaydetmekle birlikte birçok mushaf nüshasını hazırlayıp İslâm devletinin sınırları içinde yayıp dağıtıyorlardı.

Hülasa-i kelim Müslümanlar her zaman bu semavî kitabın koruyucuları olmuş ve bir an bile bundan gaflet etmemişlerdir.

Halk kitlelerinin yanı sıra İslâm âlimlerinin ve din büyüklerinin bu kitabın korunmasında rolleri dikkate ve takdire şayandır. Bu kitap Müslümanların tüm işlerinde ve geleceklerini belirleyen gelişmeler ve olaylarda en önemli rolü ifa etmiştir ve farklı İslâmî ilimlerin de temelini oluşturmaktadır. İslâmî ilimlerin herhangi bir dalında araştırma yapmak isteyen bir âlim için bu kitap her zaman kılavuz ve yol gösterici olagelmıştır. Aslında birçok İslâmî ilimler, Kur'ân'ın hakikatlerine ulaşmak için meydana gelmiş ve Müslümanlar arasında ki birçok ilim dalı kaynağını da Kur'ân'dan almıştır. Bu yüzden Müslüman âlimlerin her zaman Kur'ân'a ihtiyaçları olmuş ve sürekli olarak Kur'ân ile meşgul oluyorlardı. Seyyid Murtaza A'lemu'l-Huda bu konu hakkında diyor ki:

Kur'ân'ın naklinin sıhhatine yakın, dünyanın büyük şehirlerine, tarihin büyük olaylarına, meşhur yazarların meşhur kitaplarına ve tarih boyunca hadiselerin afetlerinden emanda kalmış büyük şairlerin şiir ve kasidelerine yakın gibidir.

Müslümanların bu mezkûr şeylere oranla Kur'ân'a daha fazla teveccüh etmiş olduğu ve bunun korunması için daha çok çaba gösterdikleri kesindir. Zira Kur'ân, mucize ve İslâm Peygamber'inin nübüvvet iddiasının doğruluk delili ve tüm dinî maariflerin ve şeriat hükümlerinin kaynağıdır. Müslüman âlimler daima bunu korumaya çalışmış irab, kıraat ve hatta harflerin, kelimelerin ve ayetlerin sayılarına kadar tüm detaylarını dikkatle incelemişlerdir. Dolayısıyla kendisine bu kadar inayet ve özen

gösterilen, kaydı, zaptı ve koruması yönünde ciddi çabalar sarfedilen Kur'ân'ın değiştirilmesi veya bir şeyin kendisine ilave edilmesi ya da kendisinden bir şeyin eksiltilmiş olması nasıl mümkün olabilir?

Kur'ân'ın bölümlerinden bazı bölümlere yakın etmek, Kur'ân'ın tümüne yakın gibidir. Dünyanın diğer meşhur kitapları gibi, örneğin meşhur âlimler olan Sibeveyh ve Muzni gibi kimselerin kitaplarından haberdar olan âlimlerin durumu gibi. Zira ilim mahfillerindeki önem ve ağırlığına binaen, âlimlerin bu iki kitabın tamamına olan teveccühleri cüziyatlarını da onlar için dikkate şayan kılmıştır. Bu yüzden kim bu kitapların herhangi bir bölümünü çıkarmak veya bir şeyi bunlara ilave etmek isterse bunların kitabın asıllarından olmadıkları ve sonradan ilave edildikleri, ilim erbabı nezdinde belli olur.

İnsanların Kur'ân'a olan teveccühleri Sibeveyh ve Muzni'nin kitaplarına veya diğer şiir divanlarına olan teveccühlerinden çok daha fazladır.¹

Şeyh Cafer Kebir *Kaşîfu'l-Ğıta* da bunun gibi bir kanıt getirmiştir. O diyor ki:

Kur'ân'ın azaldığı rivayeti özellikle Kur'ân'dan iki binden fazla ayetin çıkarıldığı sözü asla kabul edilemez ve bu çabucak da reddedilmiştir. Eğer böyle bir şey olsaydı herkes tarafından bilinmesi gerekirdi. Zira bu mesele her zaman İslâm düşmanlarının elinde bir koz olur ve Kur'ân'ı yermek için bundan istifade ederlerdi. Bu nasıl mümkün olabilir? Müslümanlar Kur'ân ayetlerinin ve harflerinin yazılması, kaydedilmesi ve korunması için haddinden fazla çaba göstermişlerdir. Bazı rivayetlerde Kur'ân'da birçok münafığın ismi olduğu ve sonradan bu isimlerin çıkarıldığı söylenmektedir. İnsan nasıl buna inanabilir? Hâlbuki Peygamber, üstün ahlâkına, keremine ve birçok hikmete binaen asla bunların isimlerini ifşa etmemiş ve Müslümanlara davrandığı gibi bunlara davranmıştır...

...Çok ilginçtir! Bazı insanlar Peygamber'den nakledilen hadislerin bin yıldan fazla bir zaman zarfında hep dillerde dolaştığına ve kitaplara kaydedildiğine, bozulmadan tahrif edilmeden bize kadar geldiğine inanıyor ve böyle bir şeyin olması durumunda kesinlikle herkes tarafından bilineceğini söylüyorlar. Fakat bu kimseler Kur'ân'ın sıhhat ve selameti konusunda aynı kanaati taşıyorlar

---

1- Tefsir-i Tabersî, c. 1, s. 15.

ve Kur'ân'a hâlel varit olduğunu, eksiltmelerin baş gösterdiğini ve tarih boyunca da bu durumun gizli ve saklı kaldığını söylüyorlar. Hâlbuki Kur'ân hadislere oranla daha fazla ve dikkatle yazılmış, kaydedilmiş ve okunmuştur...¹

2- Kur'ân'ın Mütevatir Olmasının Zarureti:

Tahrif şüphesinin reddinin önemli delillerinden biri Kur'ân'ın mütevatir olmasının zarureti meselesidir. İster tamamı olsun ve isterse bazı kısımları Kur'ân'ı kabul etmenin şartı, mütevatir olmasıdır. Aynı şekilde her harfinin, her kelimesinin ve hatta her hareket ve sükûnunun da mütevatir olması gerekir. Yani Müslümanların icmaen bunu elden ele ve göğüsten göğüse bir bütün olarak nakletmiş olması lazım. Bu yüzden tahrif olma hakkında söylenen -falan cümle veya falan kelime Kur'ân'da vardı- gibi sözler ahad haberler olduğundan ve ilmî bir kıymeti olmadığından reddedilmiştir. Bu sözler "Kur'ân'ın mütevatir olmasının zarureti" kaidesine binaen kabul edilemez. Bu kaide İslâm'ın temel zaruretlerinden ve âlimlerin kendisi hakkında ittifak ettikleri meselelerden biridir. Genel kaide gereğince usulî ve kelâmî konularda ahad habere itibar edilmez ve bunun sadece amelî ve fer'î konularda itibarı vardır. Allame Hilli tahrifin reddi hakkında diyor ki:

Âlimler, mütevatir bir şekilde Kur'ân'dan bize ulaşan her şeyin hüccet ve aksinin itibarsız olduğu hakkında ittifak etmişlerdir. Zira Kur'ân, İslâm'ın ebedî mucizesi ve nübüvvetin delilidir. Bu yüzden tevatür derecesine ulaşmazsa nübüvvetin sıhhati hakkında güven verici olamaz. Dolayısıyla raviler bu konu hakkında işittikleri rivayetleri mütevatir olmayan bir şekilde naklederlerse kabul etmemiz imkânsızdır. Zira ravi her ne kadar doğru sözlü olursa olsun, eğer ahad haberi Kur'ânî unvanla rivayet etmişse kesinlikle hata etmiştir ve eğer bunun dışında başka bir unvanla rivayet etmişse yine de kabul edilemez. Zira bunu ya Peygamber'den işitmiştir ya da kendi şahsî görüşüdür ki asla Kur'ân ayeti olarak kabul edilemez ve şer'î hüccet olamaz.²

1- Şeyh Cafer Kebir Kaşifu'l-Ğıta, Keşfu'l-Ğıta, Kitabu'l-Kur'ân, Kitabu's-Salât, s. 298-299.

2- Burucerdî, el-Burhan, s. 111.

Seyyid Mücahid Tabatabaî, *Vesailu'l-Usul* adlı kitapta, Muhakkik Erdebilî *Şerhu'l-İrşad* adlı kitapta ve Seyyid Muhammed Cevad Amulî *Miftahu'l-Kerame* adlı kitapta bu tür delillendirmede bulunmuşlardır. ¹

3- Kur'ân'ın mucize oluşu meselesi:

Kur'ân'ın tahrifi şüphesiyle çelişen, daha açık bir ibareyle beyan edecek olursak, bu şüpheyi kesinlikle reddeden konulardan biri de Kur'ân'ın mucize olması meselesidir. Âlimler Kur'ân'ın mucize olması meselesini tahrif şüphesinin reddi için en büyük delil saymışlardır. Zira Haricilerden bazılarının Kur'ân'a ilave edildiğini söyledikleri "Yusuf Suresi'nin tamamı Kur'ân'a ilave edilmiştir ve bir aşk hikâyesinin Kur'ân'da yeri yoktur." sözü ile büyük sahabe Abdullah b. Mesud'un, Kur'ân'da eksilme olduğuna dair söylediği sözler tamamen asılsız ve batıldır. Zira Kur'ân'a bir şeyin ilave olunmasının gereksinimi Kur'ân'a benzer bir şeyin getirilmesidir. Acaba beşer Kur'ân'a benzeyen fesahat, belagat, beyan ve muhteva açısından Kur'ân'dan farklı olmayan onun dengi bir şeyi getirme kudretine sahip midir? Asla! Allahu Teala Kur'ân'da buyuruyor ki:

قُلْ لِّئِنِ اجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ وَالْجِنُّ عَلَىٰ أَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هَذَا الْقُرْآنِ لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيرًا

De ki: "Andolsun, insanlar ve cinler bu Kur'ân'ın bir benzerini getirmek üzere toplansalar ve birbirlerine de destek olsalar, yine onun benzerini getiremezler."²

وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِّمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِّنْ مِّثْلِهِ

Eğer kulumuza indirdiklerimizden herhangi bir şüpheye düşüyorsanız, haydi onun benzeri bir sure getirin.³

أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ قُلْ فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِّثْلِهِ

Yoksa onu (Muhammed kendisi) uydurdu mu diyorlar? De ki: "Eğer doğru söyleyenler iseniz, haydi siz de onun benzeri bir sure getirin."⁴

1- Siyanetu'l-Kur'ân Mine't-Tahrif, s. 38-39.

2- İsrâ, 88.

3- Bakara, 23.

4- Yunus, 38.

Bu ve bunun gibi ayetler meydan okuyorlar. Yani insanlardan benzerini getirmeyi talep ediyorlar. Dolayısıyla eğer bazıları Yusuf Suresi'ni veya başka sureleri uydurup Kur'ân'a yerleştirebiliyorlarsa bunun gereksinimi meydan okumanın hükmünü yitirmiş olmasıdır.

Kur'ân kelimelerinin değiştirilmesi ihtimali de bunun gibidir. Nitekim Hacı Nuri ve ondan önce de Seyyid Cezayirî Kur'ân kelimelerinin değiştirilmesinin sakıncası olmadığı kanısındaydılar. Hâlbuki Kur'ân kelimelerinin yapı ve düzeninin değişmesi durumunda Kur'ân'ın formu değişir ve değiştirene nispet verileceğinden vahiy olmaktan çıkar. Zira değişime uğramış kelamın ilâhî kelam olmaktan çok değiştirene nispet verilmesi gerekir. Bu insanlar " فَلَمَّا خَرَ تَبَيَّنَتِ الْجُنُّ أَنْ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ الْغَيْبَ مَا لَبِثُوا فِي الْعَذَابِ الْمُهِينِ / Süleyman'ın cesedi yıkılınca cinler anladılar ki, eğer gaybı bilmiş olsalardı aşağılayıcı azap içinde kalmamış olacaktardı."¹ ayetinin aslında " فَلَمَّا خَرَ تَبَيَّنَتِ الْإِنْسُ أَنْ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ الْغَيْبَ مَا لَبِثُوا فِي الْعَذَابِ الْمُهِينِ / Süleyman'ın cesedi yıkılınca insanlar anladılar ki, eğer gaybı bilmiş olsalardı aşağılayıcı azap içinde kalmamış olacaktardı" şeklinde olduğunu² ve aynı şekilde " كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ / Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz." ayetinin de aslında " كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ / Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı imamlarsınız." şeklinde olduğunu zannediyorlardı.³ Yani "ümme" kelimesi yerine imam kelimesinin çoğulu olan "eimme" kelimesi kullanılmıştır

Aynı şekilde Kur'ân'ın eksiltilmesi de Kur'ân'ın ilk düzenini elden vermesine ve yapısının bozulmasına neden olur. Bu da kesinlikle kelamın belagat yöntem ve tarzında etkilidir ve yeni düzen (eksilmiş) ilk belagat üslubu ve tarzının aynısı olamaz. Nitekim bu durumda yeni düzenin vahiy ve ilâhî düzenin kendisi olduğu söylenmez. Bu konu hakkında söylenen en ahmakça söz; bir ayet arasında Kur'ân'ın üçte biri çıkarılmıştır, sözüdür. Bunlar diyorlar ki:

" وَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُفْسِدُوا فِي الْيَتَامَىٰ فَانكِسُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ / Eğer, (velisi olduğunuz) yetim kızlar (ile evlenip onlar) hakkında adaletsizlik etmekten korkarsanız, (onları değil), size helâl olan (başka) kadınlarla evlenin."⁴ ayetinin ortasından iki binden fazla ayet eksiltiştir. Bu yüzden ayetin düzeni bozulmuş ve

1- Sebe, 14.

2- Biharu'l-Envar, c. 90. Tefsir-i Numanî, s. 26-27.

3- Seyyid Cezayirî, Menbeu'l-Hayat, s. 67.

4- Nisâ, 3.

ayetteki karmaşıklık ayan olmuştur. Kur'ân hakkındaki bu gibi iddialar yersiz ve batıldır. Dolayısıyla Kur'ân'a ilave olunduğu veya eksiltildiği ya da kelimelerinin değiştirildiği düşüncesi Kur'ân ahenk ve düzeninin mucize oluşuyla tezat içindedir.

4- İlâhî Güvence:

Kur'ân'ın tahrif edilmediğine ve tahrif şüphesinin reddine dair en açık delillerden biri, Allah'ın Kur'ân'a olan ilâhî inayet ve teveccühü ve bunu tahriflerden koruduğuna dair güvencesidir:

إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ / Şüphesiz o Zikr'i (Kur'ân'ı) biz indi -
dik biz! Onun koruyucusu da elbette biziz.¹

Bu ayet Kur'ân'ın tahrif edilmediğini ve tamamen güvence altında olduğunu garantilemektedir. Lütuf kaidesinin gereksinimi de budur. Zira Kur'ân İslâm'ın canlı senedi ve peygamberliğin muhkem delilidir. Bu yüzden daima tahrif edilmekten emanda olmalıdır. Çünkü Kur'ân'da her türlü değişim ihtimali İslâm'ın temelini ve esaslarını sarsacağından dinin ve aklın gereksinimlerinin hilafıdır.

Bugün Müslümanların elinde olan bu Kur'ân teminat altındadır. Bunun kendisi Kur'ân'ın mucize olduğunun delilidir. Yoksa,, Hacı Nuri ve benzerlerinin düşündükleri gibi "Kur'ân levh-i mahfuzda veya Peygamber'in (s.a.a) ya da vasilerinin göğsünde korunmamaktadır" şeklindeki yaklaşım doğru değildir.² Zira bu türden bir koruma marifet değildir. Kur'ân'ın kendisi kendisini korur. Allahu Teala Kur'ân'ın kendisini korumasını heybet ve azametle yâd etmektedir. Buyuruyor ki:

وَإِنَّهُ لَكِتَابٌ عَزِيزٌ لَا يَأْتِيهِ الْبَاطِلُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَلَا مِنْ خَلْفِهِ تَنْزِيلٌ مِنْ حَكِيمٍ حَمِيدٍ

Şüphesiz o, çok değerli ve sağlam bir kitaptır. Ona ne önünden ne de ardından batıl gelemez. O, hikmet sahibi, övülmeye lâyık olan Allah tarafından indirilmiştir.³

Bu ayet önceki ayetten daha açıktır. Kur'ân daima zaman seyriindeki hadiselerin ve çalkantıların zarar ve tahribatından mahfuz kalmıştır. Bundan böyle de beklenmedik menfi hadiseler ve olayların şerrinden amanda

1- Hicr, 9.

2- Muhammed Hüseyin Nuri, Faslu'l-Hitab, s. 360.

3- Fussilet, 41-42.

olacak ve hiçbir şey asla kendisine zarar ve ziyan vermeyecektir. Batıl olan şeyler asla Kur'ân'a arız olamaz. Batıldan kasıt, Kur'ân'ı itibardan düşürecek ve asaletinden uzaklaştıracak durumlardır. Allah hekimdir. Asla beyhude bir iş yapmaz. Hamid'dir, devamlı işleri övülür. Dolayısıyla Kur'ân böyle bir ulvî makamdan nazil olduğundan geleceği teminat altına alınmış ve her zaman için tahriflerden korunmuştur.

إِنَّ اللَّهَ لَا يُخْلِفُ الْمِيعَادَ / Şüphesiz Allah, verdiği sözden dönmez.¹

5- Rivayetlerin Kur'ân'a Sunulması:

Kur'ân'ın, tarihin seyrinde sahih ve salim kaldığının ve hiçbir değişime uğramadığının diğer bir delili de İslâm Peygamberi'nden (s.a.a) nakledilen rivayetlerdir. Örneğin buyuruyor ki:

Her hakka ulaşmak için, o hakkı aşikâr kılan bir hakikat vardır. Her doğruyu ve gerçeği kavramak için, ona kılavuzluk eden bir nur vardır. (İşte Kur'ân, doğruları ve hakikatleri ayan kılan bu hakikat ve nurdur.) Dolayısıyla Kur'ân'a uygun olan hadisleri alınız ve ona muhalif olanları atınız.

Şimdi karşımıza şöyle bir soru çıkmaktadır. Eğer Kur'ân'ın tahrif edilme ihtimali olsaydı ve itibardan düşseydi, acaba hadislerin doğruluğunu ölçecek bir ölçüt ve kıstas bulunacak mıydı? Asla! Bu yüzden Kur'ân, itibarını korumak ve hak ile batılın ölçütü olmak için devamlı olarak her türlü tahriften beri olmalı ve selametini korumalıdır.

6- Ehlibeyt Rivayetleri:

Masum İmamlardan Kur'ân'ın tahrifini mutlak olarak reddeden özgün rivayetler vardır. Bu rivayetler Kur'ân'ın tahrif olma ihtimal ve şüphesini tamamen ortadan kaldırmaktadır. İmamiye Şiası da bu bağlamda Ehlibeyt'in metot ve yönteminden hareketle Kur'ân'ın daima korunduğu ve her türlü tahriften mahfuz kaldığına inanıyor. Şimdi bu rivayetlerden kaç tanesini örnek olması için zikredeceğiz:

Birinci Rivayet: İmam Bakır'ın (a.s) Sa'du'l-Hayr'a yazdığı mektupta buyuruyor ki:

1- Ra'd, 31.

Onların Kur'ân'a sırt çevirdiklerine dair örneklerden biri de Kur'ân'ın harf ve kelimelerini muhkem ama had ve hükümlerini tahrif edip değiştirmeleridir.

Bu rivayette Kur'ân'ın tefsir ve anlamının değiştirildiği lakin sözcük ve ibarelerinin tahrife uğramadığı belirtilmektedir. Bu rivayete benzer başka bir hadiste hadlerin ve ahkâmın tahrifi ve payimal edilmesi hakkında şöyle denilmektedir. İmam buyuruyor ki:

Harflerini ezberlediler ama kanun ve hükümlerini yok saydılar.

İkinci Rivayet: Ebu Basir İmam Sâdık'a (a.s) sordu:

Halk diyor ki neden Allahu Teala: "أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولَى الْأَمْرِ مِنْكُمْ / Allah'a itaat edin. Peygamber'e itaat edin ve sizden olan ulu'l-emre."¹ buyuruyor ama Ali ve hanedanının adını zikretmiyor? İmam buyurdu ki: "Kur'ân'da namazın farz olduğu belirtilmiş, ancak bunun rekâtları ve şartları zikredilmemiştir. Peygamber'in (s.a.a) kendisi bunu açıklamıştır."

Bu hadiste şu temel kaide belirlenmiştir: Kur'ân, İslâm'ın usullerini, genel kurallarını, farzlarını ve ahkâmını beyan eder ama bunun cüziyatını ve teferruatını ise Peygamber'in (s.a.a) beyan ve açıklamasına, bir başka ifadeyle Sünnet-i Seniyesine bırakır. Sonuç itibariyle İmam bu hadiste, İmam Ali (a.s) ve hanedanının isimlerinin asla Kur'ân'da zikredilmediğini ve namazın şartlarını ve rekâtlarını açıklamak nasıl Peygamber'in (s.a.a) uhdesine bırakılmışsa bu konunun beyanının da aynı şekilde Peygamber'e bırakıldığını vurgulamaktadır. Nitekim bu hadise göre Ali (a.s) ve hanedanının isimlerinin Kur'ân'da zikredildiğini söyleyen her türlü zayıf hadis reddedilmiştir.

Üçüncü Rivayet: Şeyh Müfid, Cabir'den o da İmam Bakır'dan naklediyor ki, İmam (a.s) buyurdu:

İmam Mehdi zuhur edeceği zaman insanlara Kur'ân'ı öğretecek. Bu konuda en büyük sorun mushaf-ı şerif'in tertip meselesi olacaktır. Zira hazretin elindeki mushafın tertibi ile var olan mushafın tertibi farklıdır.²

1- Nisâ, 59.

2- el-İrşad, s. 365. Şia literatüründe, muhakkik (araştırmacı müçtehit) ile muhadis arasındaki fark şudur: Muhakkik şer'î hükümlerde içtihadı reva görür ve dinî ma-

Başka bir deyişle İmam Mehdi'nin (a.f) sunacağı mushafta sadece ayet ve surelerin sıra düzeni ve tertibi bugün elimizde mevcut bulunan mushaftan farklı olacak ve bunun dışında hiçbir fark olmayacaktır.

7- Şia'nın Büyük Âlimlerinin Görüşleri:

Şia âlimlerinin Kur'ân'ın tahrif olduğuna inanmadıklarını ve onlara nispet verilenin salt yalandan başka bir şey olmadığını aşikâr olması için, Şia'nın büyük âlimlerinin Kur'ân'ın tahrif edilmediğini belirten bazı sözlerini burada beyan etmemiz yerinde olur. Tabi ki, Şia'nın tanınmış âlimlerinin zümresinde yer almamış olan bazı ahbarîler bu konu hakkında ileri gitmiş ve ilmî değeri olmayan bazı şeyleri söylemişlerdir. Haşeviyenin söylemlerinin tüm Ehlisünnet'in dosyasına işlenmemesi gerektiği gibi, Şiî ahbarîlerin söylemlerinin tüm Ehlibeyt taraftarlarına mal edilmemesi gerekir.

Eğer Şia'nın büyük âlimlerini muhaddisler ve muhakkikler olarak iki gruba ayıracak olursak, muhakkiklerin (araştırmacı müçtehitler) ilk günden itibaren Kur'ân'ın tahrifine dair kuşku ve düşünceleri reddettiklerini, muhaddislere gelince, onların da Reisu'l-Muhaddisin Ebu Cafer Saduk zamanından Hatemu'l-Muhaddisin Şeyh Hürr el-Amili ve Muhaddis Kaşanî dönemine kadar muhakkiklerle aynı görüşte olduklarını ve Kur'ân'ın tahrif edildiği düşüncesini reddettiklerini söylememiz gerekir. On birinci yüzyılda Ahbarîler adında bir grup, muhaddislerin yerini aldılar ve tahrif meselesini gündeme getirip kargaşa ve fitne çıkardılar. Dolayısıyla bu yersiz görüş tüm Şia'lara nispet verilmemelidir. Burada bu tür yanlış iddiaların kesin bir şekilde reddine kanıt teşkil etmesi açısından Şia'nın bazı büyük âlimlerinin açıklamalarından konuyla ilgili bazı pasajlar aktaracağız.

---

arifin tanım ve teşhisinde akla önemli bir yer verir ve aklı müdahil kılar. Muhaddisler ise yalnızca Peygamber ve Ehlibeyt İmamları'ndan varid olan hadisleri esas alıp dinin aslı ve fer'î konularını hadisler ışığında ele alıp incelerler Onlar bu hususta şu prensibi düstur edinmişlerdir: Rivayetlere yapılan istinatlarda yakın hasıl olması gerek, bu hususta hiçbir istisna ve müsamaha kabul olamaz. Muhakkikler ise görüş ve içtihatlarında daha özgür hareket edip sürekli olarak akli dinamikleri görüş ve düşünceleri için dayanak olarak ileri sürüyorlar. Muhaddisler ise sahih olarak rivayet edilmiş olması şartıyla hadislerin zahiriyle yetinip tevillerden ve yorumlardan kaçınmayı tercih etmişlerdir. (müt)

1- Şeyhu'l-Muhaddisin Ebu Cafer Muhammed b. Ali b. Hüseyin b. Babeveyh Saduk (öl. H. 371) *el-İtikadat* adlı risalede diyor ki:

Bize göre Peygamber'e (s.a.a) nazil olan Kur'ân halkın elinde olan bu Kur'ândır. Bu Kur'ân eksiği fazlası olmadan 114 sureden müteşekkildir. Kim bizim, Kur'ân'ın bundan fazla olduğuna inandığımızı söylerse, yalancıdır.¹

2- Şeyh Müfid adıyla bilinen Muhammed b. Muhammed b. Nu'man (öl. H. 413) *Evailu'l-Makalat* adlı kitabında diyor ki:

İmamet ehli insanlara göre; İmam Ali'nin mushafında bulunan şerh ve tefsir nitelikli şeyler mustesna, Kur'ân'da ne bir kelime, ne bir ayet ve ne de bir sure eksilmemiştir.

Şeyh sözlerinin devamında diyor ki:

Bazıları Kur'ân'ın bazı kelimelerinin çıkarıldığını düşünüyorlar. Lakin bana göre (üstte zikredilen) ilk görüş hakikate daha yakındır. Ama Kur'ân'da ilave asla olmamıştır. Bu konu hakkında ulema ittifak etmişlerdir. Zira ilavenin olması Kur'ân'ın mucize olmasıyla çelişkilidir. Eğer ilaveden kasıt bir kelime veya bazı kelimeler olursa bu da tercihe şayan olmadığından kabul edilemez. Dolayısıyla Kur'ân her türlü ilaveden amandadır. Bu istidlale ilave olarak konu hakkında İmam Sâdık'tan (a.s) elimize ulaşan bir rivayet vardır.²

3- A'lemu'l-Huda Seyyid Murtaza Ali b. el-Huseyin (öl. H. 436) *Trablus Soruları* risalesinde mevzu bahis konulara verdiği ilk cevabında şöyle diyor:

Kur'ân'ın sahih nakline dair ilim, büyük şehirlerin varlığı, önemli tarihî hadiseler, dünyanın meşhur kitapları ve Arap şairlerinin meşhur şiirlerine dair ilmin doğruluğu ve katiyeti gibidir. Çünkü Kur'ân'a gösterilen özen ve titizlik sürekli olarak diğer mezkûr konulardan daha fazla olmuştur.

4- Şeyhu't-Taife Ebu Cafer Muhammed b. Hasan Tusi (öl. H. 460) *et-Tibyan* adlı tefsirinin önsözünde diyor ki:

1- el-İtikadat, Şeyh Saduk, s. 93-94.

2- Evailu'l-Makalat, s. 54-56, rivayetten kasıt belki de yukarıda zikrettiğimiz h - distir.

Kur'ân'a bir şeyin ilave olunması ihtimali kesinlikle reddedilmektedir. Zira ümmetin icması ilavenin olmadığını savunmuştur. Ama eksiltmeye gelince bu düşünce de Müslümanların görüşlerinin zahirine aykırıdır. Bizim mezhebimize uygun olan görüş şudur: Kur'ân'da azalma ve eksilme asla olmamıştır. Ehlibeyt rivayetlerinin zahiri de buna delalet etmektedir...¹

5- Cemaleddin Ebu Mansur Hasan b. Yusuf b. el-Mutahhar Allame Hilli (öl. H. 726) *el-Mesailu'l-Muhennaviye* adlı eserde Seyyid Muhenna'nın cevabında diyor ki:

Kur'ân'da asla değişim ve tebdil olmadığı gibi eksilme ve azalma da olmamıştır. Ben bir insanın böyle bir şeye inanmasından Allah'a sığınırım. Zira bu düşünce, İslâm'ın ebedi mucizesinin zedelenmesine ve nübüvvetin esasının sarsılmasına neden olur.²

Alimlerin beyanlarının konunun uzamasına neden olmaması için burada sadece Şia âlimlerinin sözlerinin adres ve isimlerini vermekle yetineceğiz.³

Allame Ebu Ali Fazl b. Hasan Tabersî (öl. H. 547), *Mecmau'l-Beyan*, c. 1, s. 15.

Muhakkik Erdebilî (öl. H. 993) *Mecmau'l-Faide*, c. 2, s. 218.

Şeyh Cafer Kebir Kaşifu'l-Ğıta (öl. H. 1228) *Keşfu'l-Ğıta* ve *el-Hakku'l-Mubin* risalesi, s. 11.

Şeyh Muhammed Hüseyin Âl-i Kaşifu'l-Ğıta (öl. H. 1373) *Aslu's-Şia ve Usuliha*, s. 132.

Feyz-i Kaşanî Muhammed Hasan (öl. H. 1090) *İlmu'l-Yakin*, c. 1, s. 565 ve *Tefsir-i Safi*, altıncı mukaddimesi ve el-Vafi, c. 2, s. 273-274.

Hatemu'l-Muhaddisin Şeyh Hür el-Amilî, *Vesailu's-Şia* kitabının müellifi (öl. H. 1104), bu amaçla Farsça yazdığı risalede. Şeyh Rahmetullah Dehlevi'nin *İzharu'l-Hak* adlı eserindeki alıntısından, c. 2, s. 208.

el-Fusulu'l-Muhimme, Seyyid Şerefuddin, s. 166.

1- et-Tibyan, c. 1, mukaddime, s. 3.

2- el-Mesailu'l-Muhennaviye, s. 121, Mesele 13.

3- Büyük âlimlerin konuyla ilgili beyanlarını Siyanetu'l-Kur'ân adlı eserde geniş bir şekilde zikretmişiz.

Allame Şeyh Muhammed Cevad Belağî (öl. H. 1353) *Alau'r-Rahman*, c. 1, s. 25-27.

Muhakkik-i Sani Şeyh Ali b. Abdulali Kerekî (öl. H. 940). Bu konuda yazdığı risalesinde, Seyyid A'racî, usul ilmi ile ilgili kitabındaki nakline göre, *Şerhu'l-Vafiye*.

Seyyid Şerefuddin Amilî (öl. H. 1381) *el-Fusulu'l-Muhimme* s. 163 ve Mesailu Musa Carullah'a dair yazdığı *Reddiye* kitabında, s. 28.

Seyyid Muhsin Emin Amilî (öl. H. 1371) *A'yanu's-Şia*, c. 1, s. 41.

Allame Eminî Şeyh Abdülhüseyin Tebrizi, *el-Gadir*, c. 3, s. 101.

Allame Tabatabaî, (öl. H. 1402) *el-Mizan*, c. 12, s. 106-137.

İmam Humeyni, *Tehzibu'l-Usul*, c. 2, s. 165 ve *Kifayetu'l-Usul* kitabının şerhi olan *Envaru'l-Hidayet*, c. 1, s. 245. İmam Humeynî mezkûr eserlerinde, Şia âlimlerinin bu konudaki net ve berrak görüşlerini ciddi bir şekilde savunmuş ve Hacı Nuri gibi insanların değersiz sözlerini gün yüzüne çıkarmıştır.

Ayetullah Seyyid Ebu'l-Kasım Hoî de *el-Beyan* adlı tefsirinin mukadimesinde, s. 215- 257 sağlam ve muhkem delillerle Kur'ân'ın kutsiyetini savunmuş ve Şia'nın tahrif düşüncesine sahip olduğuna dair tüm sözleri yersiz bilip reddetmiştir. Bu eser bu değerli üstadın beyanlarından bir kısmını kapsar.

İthamın Reddi

Tahrif meselesini insaflica ele alıp analizini yapan Ehlisünnet âlimlerinin birçoğu Şia'yı tahrif iftirasından müberra bilmişlerdir. Şia'nın bu konuda temiz ve berrak bir görüşe sahip olduğunu dile getiren ilk Ehlisünnet âlimi, Ehlisünnet'in büyük çoğunluğunun itikadî olarak mensubu buldukları Eşariye mezhebinin kurucusu Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail Eşarî'dir (öl. H. 325). O bu konu hakkında diyor ki:

İmamiye Şiası iki gruptur. Bunlardan birinci grup yüzeysel düşünen dar görüşlü kimselerdir, bunların dinî konularda ki düşünceleri derin değil ve bakışları kıttır. Bunlar Kur'ân'dan bazı kelimelerin çıkarılmasından dolayı Kur'ân'ın tahrif olduğu görüşündeler. Bunların delilleri ise bu mezhebin önde gelen âlimlerinin nezdinde itibarı olmayan bazı rivayetlerdir. Ancak bu önde gelen âlimler Kur'ân'a

eklemelerin yapıldığını reddedip Kur'ân'da asla ilavenin olmadığı inancındadır. İkinci grup ise görüş ve içtihat sahibi muhakkiklerdir. Bunlar Kur'ân'da eksilme ve ilavenin olmadığına inanıyor ve şöyle diyorlar: Kur'ân Peygamber'e nazil olduğu gibi hiçbir müdahaleye maruz kalmamış, mutlak anlamda tahriften uzak kalmış ve kendisinde eksilme, ilave, tebdil ve değişme olmamıştır.¹

Allame Şeyh Rahmetullah Hindi Dehlevi, *İzharu'l-Hak*² adlı eserinde, Şia'nın tahrif konusundaki iftiraldan müberra olduğunu açıklamıştır. Biz onun konuyla ilgili sözlerini *Siyanetu'l-Kur'ân* adlı eserde zikrettik. Aynı şekilde çağdaş Üstat Muhammed Abdullah Derraz, *el-Medhal İla'l-Kur'âni'l-Kerim*³ adlı eserinde tahrif konusunda Şia'yı savunmuş ve bu iftiradan müberra bilmiştir. el-Ezher üniversitesinin ilahiyat fakültesinin dekanı üstat Muhammed Muhammed Medenî de, *Risaletu'l-İslâm*⁴ adlı eserinde geniş bir şekilde birçok delil sunarak Şia'nın konu hakkındaki düşüncelerini savunmuş ve Şia'yı bu zalimane yakıştırmadan tenzih etmiştir.⁵

Tahrif Söyleminin Kaynağı

Tahrif söyleminin kaynağı Ehlisünnet ve Şia'nın hadis kitaplarında nakledilen bazı rivayetlerdir. Bu rivayetlerin zahiri kitabın tahrif teşebbüsüne maruz kaldığına delalet etmektedir. Âlimler ve araştırmacı uzmanlar Şîi ve Sünnî kitaplarında zikredilen bu hadislerle çare bulmak ve sağlıklı bir yorum yapmak için sürekli çalışmışlardır. Bu rivayetlerin ya senetleri zayıf ve itibarsızdır veya tevîl edilmesi gereken delalet ettiği manalar vardır. Usul ve kelam kitaplarında bu rivayetler tamamen reddedilmiştir. Allame Şeyh Muhammed Cevad Belağî *Alau'r-Rahman* adlı kitapta diyor ki:

Hacı Nuri'nin bu konu hakkında getirdiği rivayetler arasında doğruluğuna asla itimat edilmeyen rivayetler vardır. Bunlardan bazıları da mana ve muhteva açısından çok ihtilafli olup birbirleriyle çelişmektedir. Buna ilave olarak bu rivayetlerin birçoğunun senetle-

1- Ebu Hasan b. İsmail Eşarî, Makalatu'l-İslâmiyyin, c. 1, s. 119-120. Siyanetu'l-Kur'ân, s. 79-81.

2- İzharu'l-Hak, c. 2, s. 206-209.

3- el-Medhal İla'l-Kur'âni'l-Kerim, s. 39-40.

4- Risaletu'l-İslâm, Sayı 44, s. 382-385.

5- bk. Siyanetu'l-Kur'ân.

rinde ulemanın, zayıf sözlü ve fasit diye vasıflandırdıkları insanlar göze çarpmaktadır. Bazıları da kendilerinden rivayet nakletmenin caiz olmadığı derecede yalancı olmakla meşhur olan kimselerdir. Hatta bunlardan bazılarının Ehlibeyt İmamları'na husumetleri vardır. Bu vasıf, bunların rivayetlerinin itibarsız olması için yeterlidir.¹

Ben ister Ehlisünnet'in ve isterse Şia'nın olsun bu konudaki tüm bu rivayetlerini inceledim. Şeriate hanel getiren ve zedeleyen bu kabil rivayetlerin genellikle meçhul veya din düşmanları kimseler tarafından uydurulduğunu ve bazılarının da tahrifle ilişkisi olmadığını ve başka bir şekilde tevil edilmeleri gerektiğini gördüm. Bu rivayetlerin bazılarına değinmemiz yerinde olacaktır.

Ehlisünnet'in Rivayetleri

Ehlisünnet arasında bazı insanlar sadece hadis toplamakla meşguldüler ve hadislerin muhtevasına dikkat etmiyorlardı. Yani bunlara göre önemli olan seleflerin sözlerini bir araya getirmekti. Bu yolda topladıkları hadislerin keyfiyetinden ziyade kemiyeti ve hacmi kendileri için önemliydi. Nitekim topladıkları hadislerin muhtevasına dikkat etmiyor, miktarının artması için çabalıyorlardı. Bu yüzden bunların toplamış oldukları hadisler arasında birçok beyhude ve anlamsız rivayet göze çarpmaktadır ve maalesef sahih ve uydurma hadisler birbirine karışmıştır. Eskiden bu gruba Haşeviyye, bugün ise Selefiye² denilmektedir. Nitekim Şia'lar arasında da buna benzer bir grup vardı ve bunlar Ahbarîler adıyla tanınmaktaydı. Tahrif rivayetlerinin çoğu ve belki de hepsi bu iki grubun eliyle bir araya getirilip tasnif edilmiştir. Bu iki grubun yaptıklarının faturasını, Ehlisünnet'in ve Şia'nın muhakkikleri ve âlimlerinin hesabına çıkarmamız gerekir. Şimdi bu rivayetlerden bazılarını aşağıda zikredeceğiz.

1- Tefsir-i Alau'r-Rahman, c. 1, s. 25.

2- Kendilerini yalnız ve yalnız Selef-i Salihin'e tabi bilenlere selefler denilme - tedir. Bunlar yanlış olsun, doğru olsun ilk dönemlerdeki Müslümanlardan elimize ne ulaşmışsa onu kabul edip hayatlarında uygulamaya çalışırlar. Bunların doğruluk ve yanlışlıklarını teşhis etme istidat ve yeteneğine sahip olmadıkları gibi, başkalarının da bu konuya eğilmesine izin vermezler. Günümüz Vahhabileri de bunların bir kısmını oluşturmaktadır.

1- Recm ayeti: Kur'ân'da recm hükmü yoktur. Sadece جلد / celd'e (zina eden kadın ve erkeğin kırbaçlanmasına) işaret edilmiştir. Ancak özel bazı hâl ve durumlarda zina eden erkek ve kadın için recm hükmü sünnet ile sabit kılınmıştır ve bu hususta ümmetin icması mevcut bulunmaktadır. Fakat ikinci halife Ömer b. Hattab Kur'ân'da recm ayeti olduğunu ve Kur'ân ayetleri bir araya getirildiği zaman bunun unutulduğunu zannediyordu. Nitekim bunu Kur'ân'a yazdırmak için daima sahabeleri razı etmeye çalışıyordu. Önceden de belirttiğimiz gibi hatta Zeyd b. Sabit'in eliyle Kur'ân bir araya getirildiği zaman Ömer kendi görüşünü Kur'ân'ı bir araya getirenlere kabul ettirtmeye ve " الشَّيْخُ وَالشَّيْخَةُ إِذَا زَنِيَا فَارْجُمُوهُمَا أَلْبَيْتَهُ نَكَالًا / Yaşlı kadın ve yaşlı erkek zina ettikleri zaman onları ta - layın. Bu Allah tarafından olan bir akıbetdir. Allah aziz ve hâkimdir." ibaresini ayet olarak Kur'ân'a yerleştirmeye çalıştı. Ondan şahit istediler, şahit getiremediğinden dedikleri kabul edilmedi. Ama Ömer kendi tasavvuruna göre hücceti tamamlamak için daima bunu halka anlatmaya çalışıyordu. Hayatının son günlerinde minberde sürekli şu vurguda bulunuyordu: "Ey insanlar! Kıyamet gününde Ömer bize söylemedi demeyin. Allah'ım şahit ol, ben söyledim, ama kimse kabul etmedi."¹

Görünen o ki, ikinci halife hadisi ayetle karıştırmış. Zira Zeyd b. Sabit diyor ki: "İşittim Peygamber diyor ki: *"Yaşlı kadın ve yaşlı erkek zina ederlerse onları taşılayınız."* İhtimalen halife Ömer de bunu Peygamber'den işitmiş ve bunun Peygamber'in (s.a.a) tilavet ettiği bir Kur'ân ayeti olduğunu zannetmiştir.

2- Rağbet ayeti: Ömer b. Hattab, Kur'ân'da rağbet adında bir ayetin olduğunu ve bunun yazılmadığını zannediyordu. O diyordu ki: Kur'ân'da okuduğumuz ayetlerden biri de buydu: " أَنْ لَا تَزْعَبُوا عَنْ آبَائِكُمْ فَإِنَّهُ كُفْرٌ بِكُمْ أَنْ / Atalarınızdan yüz çevirmeyin, eğer onlardan uzaklaşırsanız bu sizin için küfürdür." Bu ibarenin Ömer İbn Hattab'ın Peygamber'den işittiği bir hadis olması muhtemeldir. Ama o bunu Peygamber'in (s.a.a) tilavet ettiği Kur'ân ayeti olduğunu zannetmişti.

1- bk. Sahih-i Buhârî, c. 8, s. 208-211. Sahih-i Müslim, c. 2, s. 167 ve c. 5, s. 116. Musned-i Ahmed, c. 1, s. 23 ve c. 5, s. 132 ve 183. Ebu Davud (hudud 23). Tirmizi (hudud 7). İbn Mace (hudud 9). Daremi (hudud 16). Muvatta (hudud 10). Ehlişünnet'in bütün hadis kitapları recm ayeti hadisini zikretmişlerdir.

3- Cihad ayeti: Aynı şekilde Ömer " *أَنْ جَاهِدُوا كَمَا جَاهَدْتُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ* / İlk defa cihat ettiğiniz gibi cihat edin."¹ ifadesinin de Kur'ân ayeti olduğunu zannediyordu.

4- Feraş ayeti: Ömer'in tasavvuruna göre " *الْوَلَدُ لِلْفِرَاشِ وَلِلْعَاهِرِ الْحَجَرُ* / Çocuk yatak sahibinindir (şer'î kocanıdır). Zina eden için de taş vardır."² sözünü de ayet zannetmişti. Hâlbuki bu elimize ulaşmış mütevatir hadislerdendir.

5- Kur'ân harflerinin miktarı: Ömer Kur'ân'da 1.027.000 harfin olduğunu zannediyordu. Hâlbuki Kur'ân'da ki harf sayısı 323.671 fazla değildir. "Kur'ân'da bir milyon yirmi yedi bin harf vardır. Kim Kur'ân'ı Allah için sabırlı okursa, her bir harf için kendisine bir huri verilecektir."³ rivayeti ondan nakledilmiştir Zehebî diyor ki: "Bu haberi sadece Muhammed b. Ubeyd nakletmiştir. O itimat edilen biri değildir."⁴

6- Abdullah İbn Ömer Kur'ân'ın birçok ayetinin kaybolduğunu düşünüyordu ve diyordu ki: "Sizden kimse Kur'ân'ın tamamını öğrendim demesin, Kur'ân'ın tamamının ne olduğunu nereden biliyorsunuz? Hâlbuki Kur'ân ayetlerinin birçoğu yok olmuştur. Sadece var olanı öğrendim deyin."⁵

7- Bazıları Yemame Savaşı'nda (Ebubekir'in hilafetinin ilk yılı) birçok sahabenin öldürülmesinden dolayı Kur'ân'ın bir bölümünün yok olduğunu zannetmişlerdi. Çünkü bu savaşta öldürülenlerin çoğu Kur'ân âlimi ve hafızıydılar. Ondan sonra hiç kimse onların yanında olan Kur'ân miktarının ne olduğunu bilemedi. Hafızların ölümüyle birlikte yok olan Kur'ân ayetlerini kimse mushaf-ı şerife yazmadı... İbn Davut bu rivayeti İbn Şihab'tan nakletmiştir.⁶

8- Aişe'nin kendisi için ayırdığı mushafta, diğer mushaflarda olmayan şu ilave vardı: " *إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا عَلَى* / Allah ve melekleri Peygamber'e ve ilk saflarda namaz k -

1- ed-Dürri'l-Mensûr, c. 1, s. 106.

2- bk. ed-Dürri'l-Mensûr, c. 1, s. 106. Fethu'l-Bari, c. 12, s. 127, Tefsir-i Kebir, c. 3, S261, el-Burhan, c. 2, s. 36-37.

3- el-İtkan, c. 1, s. 198.

4- Mizanu'l-İtidal, c. 3, s. 639.

5- el-İtkan, c. 3, s. 72.

6- Muntahabu'l-Kenzi'l-Ummal, Ahmed İbn Hanbel'in Müsned'inin haşiyesi, c. 2, s. 50.

lanlara salâvat gönderirler. Ey İman edenler! Siz de Peygamber'e ve ön saflarda namaz kılanlara salât ve selâm gönderin." Aişe'nin hizmetçisi Ebu Yunus'un kızı Hamide diyor ki: "Bu durum Osman b. Affan'ın mushafları değiştirdiği güne kadar devam etti."¹

9- Ayrıca Aişe Kur'ân'da mahremiyete neden olan süt verme miktarı hakkında bir ayetin olduğunu lakin insanlar Peygamber'in (s.a.a) defniyle meşgul oldukları sırada bir koyunun odaya gelip bu ayetin üzerinde yazılı bulunduğu sayfayı çiğneyip yuttuğunu zannediyordu. Bu ayetin başı "عَشْرُ رَضَعَاتٍ يُحْرِمَنَّ / Çocuğu on defa emzirmek mahremiyet nedenidir." şeklindeydi. Fakat bu ayet sonraları nazil olan ve emzirmeyi beşe indiren şu ayetle "خَمْسُ رَضَعَاتٍ يُحْرِمَنَّ / Çocuğu beş defa emzirmek mahremiyet nedenidir." nesh olundu. Aişe diyor ki: "Peygamber vefat ettiği güne kadar bu iki ayet Kur'ân'ın ayetlerinden kabul edilip tilavet ediliyordu."²

10- Ebu Musa Eşarî Kur'ân'da biri Beraat Suresi ve diğeri ise Musebbihat (tesbih ayeti ile başlayan) sureler büyüklüğünde iki surenin olduğunu ve bunların Kur'ân'dan çıkarıldığını düşünüyordu. O diyordu ki: "Şimdi Beraat Suresi büyüklüğünde olan surenin sadece bir ayetini hatırlıyorum: "لَوْ كَانَ لِابْنِ آدَمَ وَاِدْيَانٍ مِنْ مَالٍ لَاتَّبَعْنِي وَاِدْيَا ثَالِثًا وَلَا يَمَلَأُ جَوْفَ ابْنِ آدَمَ إِلَّا التُّرَابُ / Eğer Âdemoğulları için iki vadi dolusu mal olsaydı üçüncü vadiyi dilerdi. Âdemoğullarının karnını topraktan başka bir şey doldurmaz." Öyle görünüyor ki, Ebu Musa Eşarî Peygamber'in hadisini ayet ile karıştırmış. Başka bir yerde de diyor ki: "Musebbihat surelerin dengi olan kaybolmuş sureden bir ayet hatırlıyorum." Farazi ayet şudur: "يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ فَتُكْتَبَ شَهَادَةٌ فِي أَعْنَاقِكُمْ فَسُئِلُونَ عَنْهَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ / Ey iman edenler! Neden yapmadığımız şeyi söylüyorsunuz. Bu üzerinize bir şahadettir ve kıyamet günü ondan sorulacaksınız."³ Bu kudsî hadistir, ama Ebu Musa Eşarî Kur'ân ayeti zannetmiştir.⁴

11- Peygamber'in (s.a.a) saygı değer sahabeti Ubey b. Kâ'b'a nispet verilen bir sözde deniliyor ki: "Şimdi 73 ayeti olan Ahzab Suresi aslında Bakara Suresi kadardı ve yaklaşık olarak 286 ayeti vardı." bu sözü

1- el-İtkan, c. 3, s. 73.

2- Sahih-i Müslim, c. 4, s. 168. Daremi, c. 2, s. 157. Ebu Davud, c. 1, s. 224.

3- Sahih-i Müslim, c. 3, s. 120.

4- Müsned-i Ahmed, c. 5, s. 219.

Peygamber'in hanımı Aîşe'ye de nispet vermişlerdir. Belki de onun kastı halkı Halife Osman'ın aleyhine tahrik etmektir.¹

12- Malik b. Enes, Beraat Suresi'nin dörtte birinin baki kaldığını zannediyordu. Diyordu ki: "Bu sure Bakara Suresi kadardı ve Besmele dâhil olmak üzere surenin başından büyük bir miktarı eksilmiştir." Bu konu hakkında birçok rivayet getirmişlerdir ki tüm bunlar ravinin zihnî yetersizliğini göstermektedir.

el-Furkan Kitabı Faciası

Maalesef bu gibi rivayetlerin meydana getirdiği sorunlardan biri, bazı insanların bu rivayetlere inanıp etkisinde kalmış olmalarıdır. Bunlar Hz. Peygamber'in vefatından Osman'ın hilafetine ve Kur'ân'ı birleştirdiği güne kadar bazı ayetlerin çıkarıldığı ve bazı ayetlerin de ilave edildiğine inanıyorlar. İşte bu durum, dinî zaruretın hilafına hükmettiği, Kur'ân'ın tahrif olması hususunun kendisidir.

Bu gibi yersiz düşüncelerin etkisinde kalanlardan biri de *Futuhatu'l-Mekkîye* kitabının yazarı olan Muhyiddin İbn Arabî'dir (öl. H. 638). O, Kur'ân'ın tahrif edildiğine ve bazı ayetlerinin çıkarıldığına inanıyordu. Diyordu ki: "Eğer çabucak sapıtan ve itikatlarında gevşeklik olan insanlar olmasaydı ve maslahat da buna izin verseydi Osman'ın mushafına kaydedilmeyen ayetlerin hepsini aşikâr ederdim..."²

Lakin bütün bunlardan daha kötüsü son zamanlarda İbnu'l-Hatib adıyla bilinen Mısırlı yazar Muhammed Muhammed Abdullatif tarafından yazılan *el-Furkan* adlı eserdir. Mezkûr eserde bu yanlış inançlar derlenmiş ve yalnızca *Kutub-i Sitt'e*'de zikredildikleri için tahrifile ilgili hadislerin doğruluğu onaylanmıştır. Bu kitap Mısır'da kargaşa çıkardı ve halk bu kitabın aleyhine ayaklandı. Sonunda el-Ezher üniversitesi devletten bu kitabı toplatmasını istedi. Kitabın dağıtılmayan nüshaları toplatıldı. Ama kısa bir zaman zarfında kitap etkisini gösterdi ve dünyaya yayıldı. Bu kitabın bazı nüshaları Kum şehrinde vardır. Son zamanlarda ise yüksek bir tirajla Lübnan'da basılıp dağıtıldı.

1- Müsned-i Ahmed, c. 5, s. 132. el-İtkan, c. 2, s. 72. Siyanetu'l-Kur'ân , s. 170-171.

2- Şeyh Abdulvehhab Şa'ranî, İbn Arabî'nin düşüncelerini ve akaidini beyan etmek için kaleme aldığı el-Kibritu'l-Ahmer adlı eserden alıntı. Yakutlar ve Cevherler adlı kitabın haşiyesi, c. 2 s 139. Mustafa Elbabi, Mısır, 1959.

Yazar bu kitapta Osman'dan önce Kur'ân'da yapılan tahrif ve değişikliklere ilave olarak Haccac'ın eliyle de Kur'ân'da on iki yerin değiştirildiğini ve bunların Osman zamanında da olmadığını ama Kur'ân'a ilave edildiğini savunmaktadır. Örneğin diyor ki: "Nuh kıssasında Şuara Suresi'ndeki ayet «مِنَ الْمُخَرَجِينَ» ve Lut kıssasındaki ayet «مِنَ الْمُرْجومِينَ» şeklindeydi. Lakin Haccac bunları değiştirdi ve «مِنَ الْمُرْجومِينَ» ibaresini Nuh kıssasında «مِنَ الْمُخَرَجِينَ» ibaresini de Lut kıssasında getirdi. Kur'ân bugün de bu minval üzeredir.¹

Şia'nın Rivayetleri

Bu konu hakkında ilk defa kitap yazıp Kur'ân'ın tahrif olma meselesini gündeme getiren kişi Seyyid Nimetullah Cezayirî'dir (öl. H. 1112). O, Bağdat ve Beyrut'ta basılan *Menbeu'l-Hayat* adlı kitapta bu konuyu ele alıp inceledi ve bazı delillerle Kur'ân'ın tahrif edildiğini ispatlamaya kalkıştı. Nimetullah Cezayirî'den sonra (200 yıldan fazla bir zamanın geçmesinden sonra) Hacı Nuri (öl. H. 1320) *Faslu'l-Hitab* adlı kitabı yazdı ve bu konu hakkındaki çoğu itibarsız ve maksada delalet etmeyen rivayetleri derledi. Aşağıda bunlardan bazı örnekleri aktaracağız:

Seyyid Cezayirî bu konu hakkında diyor ki: "Müstefize ve hatta mütevatir² rivayetler Kur'ân'ın tahrif edildiğine delalet etmektedir." Seyyid Cezayirî, düşüncelerini dayandırdığı ilk ve en önemli rivayetin senedi yoktur. O bu rivayeti meçhul olan *İhticac* adlı kitaptan İmam Ali'den (a.s) nakletmektedir ki:

"وَإِنْ خِفْتُمْ أَنْ لَا تَقْسِطُوا فِي الْيَتَامَىٰ فَانكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مَثْنَىٰ وَثُلَاثَ وَرُبَاعَ / Eğer, (velisi olduğunuz) yetim kızlar (ile evlenip onlar) hakkında adaletsizlik etmekten korkarsanız, (onları değil), size helâl olan (başka) kadınlardan ikişer, üçer, dörder olmak üzere nikâhlayın."³ ayetinin başı ile sonu arasındaki uyum hakkında kendisine soruldu. İmam buyurdu ki: "Kur'ân'ın üçte biri bu

1- el-Furkan, s. 50-52.

2- Müstefize, çok fazla rivayet edilen ama tevatür derecesine ulaşmayan rivayetlere denilir. Lakin mütevatir hadisler ise kesin ve yakın nedeni olacak derecede çokca rivayet edilen ve şöhret bulan hadislerdir. bk. el-Envaru'l-Nu'maniye, Telif Seyyid Cezayirî, c. 2, s. 357.

3- Nisâ, 3.

ayetten çıkarılmıştır."¹ Bu gibi rivayetleri Hacı Nuri'nin delillerini açıkladığımızda zikredeceğiz.

Şimdi bu kabil rivayetlerin değerlerinin ayan olması için Seyyid Cezayirî ve diğerlerinin (Kur'ân'ın tahrif olduğuna inanan kimseler) delil olarak getirdikleri bu rivayetleri ele alacağız.

1- Tabersî'ye mensup olan *İhticac* adlı kitabın rivayetleri tamamen senetsizdir.

2- Bu kitabın yazarının hüviyeti bugüne kadar bilinmemiş ve hangi Tabersî olduğu belli değildir. Zira Tabersî kelimesi Farsçası Tefriş olan şehir isminin Arapçalaştırılmış telaffuzudur.² Bu şehir ahalisinden olanlara Tabersî denilir. Ama hangi Tabersî veya Tefrişi? Peki, Tefrişlilerden kim bu kitabı yazmıştır? Bazıları *Mecmau'l-Beyan* kitabının yazarı veya onun çocuklarından ve torunlarından birinin bu kitabı yazdığını zannetmişlerdir. Ancak sayısızca ahali bulunan bir şehre mensub olmaktan dolayı bu lakabı taşıyanların hepsini bir bilmemiz doğru olamaz.

3- Rivayetin metni kabul edilemeyecek derecede karışık ve kuşkuludur. Zira rivayet, Kur'ân'ın üçte birinin yani iki binden fazla ayetin bir ayetin cümleleri arasından çıkarıldığını belirtmektedir. İki bin ayetin, bir ayetin cümleleri arasında yer aldığını nasıl söyleyebiliriz.

4- Ayetin başı ile sonu arasındaki uyum, ayetin nüzul nedeni ve tefsirlere müracaat edildiğinde açıklık kazanır. Nitekim Müslümanlar İslâm'ın ilk dönemlerinden itibaren daima kâfirlerle savaş halindeydi ve şehit olan savaşçıların çoğu gençtiler. Bunların küçük yaşlarda çocukları ve malları vardı ve genç olan eşleri dul kalıyordu. Peygamber (s.a.a) şehitlerin yetim çocuklarını ve mallarını korumayı sorumluluğunu müdrük ve kabili itimad insanlara bırakıyordu. Bu insanlar bu mallardan gereksiz yere tasarrufta bulunmaktan ve yetimlerin durumuna riayet etmemekten korkuyorlardı. Nitekim bunun çarelerinden biri de şehit eşleriyle evlenmekti. Zira bu durumda mal sahibinin rızası kazanılır ve malın tasarrufunda ortaklık olurdu. Toplumsal bir gereksinim ve çare olan çok eşliliğe izin verilmesinin nedenlerinden biri de budur. Böylece hem şehit çocukları koruma

1- Menbeu'l-Hayat, Seyyid Cezayirî, Bağdat baskısı, s. 67-70. Beyrut baskısı, s. 66-69.

2- Tabersi kelimesinin doğru ve orijinal telaffuzu Tebrisi'dir.

altına alınır, hem de yetim mallarında tasarruf şüphesi bertaraf olur. Buna ilave olarak kocasız ve dul kalan kadınların fesada düşme ihtimallerinin önü alınmıyordu.

Tabi ki bunlar, Kur'ân'ın tahrif olduğuna inanan ve gözleri kapalı her çör-çöpe el uzatan insanların derk edemedikleri konulardır.

Hacı Nuri, Muhammed b. Yakup Kuleynî'nin de (öl. H. 328) Kur'ân'ın tahrif olduğuna inanan insanlardan olduğunu ispatlamak için *el-Kâfi* kitabındaki rivayetleri ve bu kitabın bir babını numune olarak getirmiştir. O, kitabın bablarından birinin bu konuya tahsis edilmesini, iddiasının delili olarak zikretmiştir.¹ Biz bu babı tüm rivayetleriyle -hepsi altı rivayettir- getirip bu nispetin doruluğunu ve yanlışlığını irdeleyeceğiz.

Merhum Kuleynî o baba şu rivayetle giriş yapmıştır:

İmamlardan başka kimse Kur'ân'ı bir araya getirmemiştir. Onlar Kur'ân'ın tüm ilimlerini bilirler.

Bu rivayetin maksadının; Kur'ân'ın tevil ve tefsirinin derlenmesi olduğu aşikârdır. Zira rivayetin ikinci cümlesi birinci cümlesini açıklamıştır ve "Onlar Kur'ân'ın tüm ilimlerini bilirler" ifadesinin anlamı, tüm Kur'ân'ı toplamaktır. Kuleynî bu rivayetten sonra aşağıdaki rivayetleri zikretmektedir:

Birinci Hadis:

Kim Kur'ân'ın nazil olduğu şekliyle derlediğini iddia ederse yalancıdır. Zira Ali (a.s) ve ondan sonraki imamlardan başka hiç kimse Kur'ân'ı nazil olduğu şekliyle bir araya getirip korumamıştır.

Yukarıdaki rivayette belirtilen "nazil olduğu şekliyle" ifadesinden kasıt, Kur'ân'ın gerçek anlam ve tefsiridir. Yani Allah'ın istediği anlam ve tefsirdir. Buna ilave olarak rivayetin kastı, Kur'ân'ın sözcük ve ibareleri değildir. Zira İmam Ali'nin (a.s) derlediği mushafta nüzul tertibine riayet edilmekle birlikte bazı yerler açıklanmış, bazı iphamlar açıklanmış, bazı müşkül ayetler tefsir edilmiş ve ayetlerin nüzul sebepleri belirtilmiştir. Hülâsa bu mushaf bir tefsirin sahip olması gereken her şeyi içeriyordu ve diğer sahabelerin bir araya getirdikleri mushaflarda bunlar yoktu. O mushaf daha sonraları Ehlibeyt İmamları'nın eline geçti ve şimdi de İmam Mehdi'nin (Allah zuhurunu acil etsin) elinde bulunmaktadır. Hiç kimse

1- Faslu'l-Hitab, üçüncü önsöz, s. 25.

bugüne kadar bu mushafa ulaşamamıştır. Bu yüzden İmam Sâdık (a.s) buyuruyor ki: "Kim Kur'ân'ın nazil olduğu şekliyle derlediğini iddia ederse yalancıdır. Zira Ali (a.s) ve ondan sonraki imamlardan başka hiç kimse Kur'ân'ı nazil olduğu şekliyle bir araya getirip korumamıştır." Dolayısıyla bu konunun tahrif meselesiyle hiçbir irtibatı yoktur.

İkinci Hadis:

Hiç kimse Kur'ân'ın tamamına sahip olduğunu söyleyemez. Sadece Peygamber'in (s.a.a) vasileri onun zahirini ve batnını bilirler.

Bu hadiste geçen Kur'ân'ın tamamı ifadesinden kasıt, tüm Kur'ân ilimleridir. Yani Kur'ân'ın zahiri ve batnı hakkındaki ilimdir. Dolayısıyla Kur'ân ilimleri ister zahirî olsun, ister batnî olsun (Kur'ân'ın tefsir ve tevilî) bir bütün olarak Peygamber'in (s.a.a) vasilerinin nezdindedir. Konunun uzaktan yakından tahrifle hiçbir irtibatı yoktur.

Üçüncü Hadis:

Kur'ân'ın tefsir ve ahkâm ilmi bir bütün olarak bizlere verilmiştir.

Dördüncü Hadis:

Kur'ân'ın başından sonuna kadar hepsinden haberdarım. Sanki elimin içindedir.

Beşinci Hadis:

Allah'a yeminler olsun ki kitabın bütünü hakkındaki ilim bizim nezdimizdedir." Yani Kur'ân'ın bütün ilimlerinden ve maariflerinden haberdarız.

Altıncı Hadis:

"وَمَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ / Allah ve yanında Kitab'ın bilgisi olan"¹ ayetinin tefsiri hakkında buyurdu ki: "Bizleriz." Yani kitabın ilmüne sahip olandan kasıt biz Ehlibeyt İmamları'yız.

Mülâhaza edildiği gibi tüm bu rivayetlerin kasıtı bütün Kur'ân ilimlerinden haberdar olmaktır ve Kur'ân'ın tahrif olmasıyla da hiçbir irtibatı bulunmamaktadır.

Hacı Nuri, Seyyid Cezayirî'yi taklit ederek bazı rivayetlere el atmıştır ki, genellikle itibar edilmeyen kitaplardan nakledilmiştir. Bu kitaplar şunlardır:

1- Ra'd, 43.

1- Bugüne kadar müellifinin belli olmadığı, Kur'ân'ın muhkem ve müteşabih ayetleri hakkında yazılmış bir risale.

2- Süleym b. Kays'a mensup olan *Kitabu's-Sakife*. Bu kitap tahrif edilmiştir, bu yüzden itibarsızdır.

3- Ahmet b. Ahmet Seyyari'ye ait olan *Kitabu'l-Kıraat*. Kitabın müellifi itimat edilmeyen biri olarak bilinmektedir.

4- İmam Sâdık'ın (a.s) kendisine lanet ettiği gulatlardan biri olan Ebi Carud'un tefsiri.

5- Ali b. İbrahim Kummî'ye nispet verilen tefsir. Bu kitap İbrahim Kummî'nin değildir. Başkalarındır ve tahrif edilmiştir.

6- Sapık mezhepli biri olarak bilinen Ali b. Ahmet Kufi'nin *İstiğase* adlı kitabı.

7- Tabersî'ye ait olduğu iddia edilen *İhticac* adlı kitap. Önceden de belirttiğimiz gibi bu kitabın senedi yoktur ve yazarı meçhuldür.

8- İmam Hasan Askeri'ye (a.s) nispet verilen tefsir. Bu tefsir yalan üzere İmam'a nispet verilmiş olup senedi yoktur ve itibarsızdır.

9- Muteber ve makbul senetleri olmadıkları için kendilerine isnat edilemeyen ve ilmî değerlerini yitirmiş bulunan *Ayyaşi Tefsiri*, *Fırat b. İbrahim'in Tefsiri*, *Ebu'l-Abbas Mahiyar'ın Tefsiri* gibi bazı tefsirler.

10- Hicri on birinci yüzyılda (1040-1065 yılları arası) yazılmış olan *Debistanu'l-Mezahib* adlı kitap. Bu kitabın yazarı Hindistan'a göç eden ve Zerdüşť fırkalarından birinin lideri olan Mubed Keyhüsrev İsfendiyar'dır. O, semavi kitapların öğretilerinin bir bileşimi olan Keyvani fırkasını kuran Azer Keyvan'ın çocuklarındandır. Azer Keyvan, Timur hanedanından olan Ekber Şah'ın (963-1014) saltanatı döneminde yaşamıştır. Ceddinin mezhebinin savunucularından biri olan mezkûr müellif, Petne şehrinde dünyaya geldi. Hedefi, dinleri bir araya getirmektir. Bu yüzden bu kitabı yazmaya koyulmuş ve yaygın olan dinlerin inançları ve adetleri hakkında araştırma yapıp notlar almıştır. Lakin cahilliğinden, farklı mezheplerin akidelerini ve düşüncelerini derlemek için, yoldan geçenlerden, kahve köşelerinde oturanlardan ve normal insanlardan bilgi almaya çalışmış ve hiçbir kitaptan veya bir dinin muteber kaynağından deliller sunmamıştır. Kitaba müracaat edildiğinde bu eksiklik hemen göze çarpar. Bilimsel hiçbir değeri olmayan bu kitap, ilk defa 1789 yılında Frances *Gladwen* adlı

bir İngiliz tarafından tercüme edildi ve 1809 yılında İngilizlerin sultanı altında olan Kalküta'da İngiliz vali William Belly'nin emriyle basıldı. Boş ve beyhude şeylerle dolu olan bu kitap Hacı Nuri'nin uydurma Velayet suresi hakkındaki saçma iddiası için en önemli mesned ve kaynak olmuştur. Bu uydurma sure muhteva, düzen ve edebî özellikler açısından Kur'ân'a benzemediği gibi Arapça'ya bile benzememektedir. *Siyanetu'l-Kur'ân Mine't-Tahrif* kitabında bu farazi surenin uyumsuzluk ve ahenksizliğini açıkladık.¹

Hacı Nuri'nin kendisine istinat ettiği kaynaklar bunlardan ibarettir. Kendisi de bunların istinat edilebilecek kaynak eserler olmadığını biliyordu. Lakin "denize düşen yılanı sarılır" kaidesine binaen o iddiasını muteber olmayan bu kitaplara istinaden ispatlamaya çabalamıştır.

Hacı Nuri, *Faslu'l-Hitab* adlı kitapta 1122 rivayeti derlemiştir ki, bunların 815 tanesi bu değersiz kitaplardan nakledilmiştir. Geriye kalan 307 rivayet ise muteber kitaplardan nakledilmiştir. Bunların 107 tanesi kıraat babı hakkında olup mutahhar Ehlibeyt İmamları'nın bazı farklı kıraatlerini konu edinmiştir. Ancak kıraat farklılıklarının tahrif meselesiyle hiçbir irtibatının olmadığı apaçıktır. Zira kıraatin yedi veya on dört şekli daima Müslümanlar arasında yaygın olagelmiş ve hiç kimse bunları tahrif nedeni bilmemiştir. Hacı Nuri'nin neden bu büyük yanlışlığa duçar olduğunu bilmiyoruz. Örneğin *Mecmau'l-Beyan*'dan naklediyor ki: İmam Ali (a.s) Adiyat Suresi'ndeki «فَوَسَطْنَ» ibaresindeki «سين» harfini teşditle okudu. Zilzal Suresi'nde bulunan «خَيْرًا بَرَهُ» ibaresindeki «ياء» (ya) harfini zammeyle okudu. Peygamber (s.a.a) Duha Suresi'nde zikredilen «مَا وَدَّعَكَ» kelimesindeki «دال» harfini şeddesiz okudu. İmam Sâdık (a.s) ve Medine ahali Şems Suresi'ndeki «وَلَا يَخَافُ عُقْبَاهَا» ibaresini «يا» ile kıraat ediyorlardı. Yakup, Kesai ve Sehl, Fecr Suresi'ndeki «وَلَا يُوثِقُ» ibaresini «ثا» harfinin fethesiyle kıraat ediyorlardı. Yaygın olduğunu farz etsek bile bu tür kıraatler asla Kur'ân'ın tahrifi olarak algılanmamıştır. Bunlar yalnız ve yalnız karilerin Kur'ân'ı nasıl kıraat edecekleri hakkındaki içtihatlarını yansıtmaktadır.

Tahrif ehlinin istinat ettiği diğer 200 rivayet ise genellikle tahrif meselesine delalet etmemektedir ve başka konular hakkındadır. Örneğin Cabir b. Abdullah Ensari rivayet ediyor ki:

1- Siyanetu'l-Kur'ân mine't-Tahrif, s. 187-192.

"Peygamber, Ali'ye: Ya Ali! İnsanlar değişik şecerelerden yaratıldı, ben ve sen bir şecereden yaratıldık. Allahu Teala buyuruyor ki: *فِي الْأَرْضِ قِطْعٌ / Yeryüzünde birbirine komşu kara parçaları vardır.*" dedi ve bu ayeti " *يُسْقَى بِمَاءٍ وَاحِدٍ / aynı su ile sulanır.*" cümlesine ulaşınca kadar tilavet etti.¹

Hacı Nuri "ulaşınca kadar" cümlesinin ayetten olduğunu ve bu yüzden Peygamber'in bu cümleyi okuduğunu zannediyordu.² Hâlbuki mezkûr cümle ravinin sözüdür. Aynı şekilde İmam Sâdık'ın şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Babam namazda İhlâs Suresi'nden sonra şu cümleyi söylüyordu: *كَذَلِكَ اللَّهُ رَبِّي / Benim Rabbim böyledir.*" Bazı rivayetlere göre, namazda İhlâs Suresi okunduktan sonra bunun üç defa söylenmesi müstehaptır. Hacı Nuri mezkûr cümlenin İhlâs Suresi'nin bir kısmı olduğunu, bu yüzden İmam'ın bunu okuduğunu sanmıştır.³ Ama görünürde tahrife delalet eden ancak üzerinde derince düşünüldüğünde ve ilmî bir tahlile tabi tutulduklarında böyle bir anlamdan uzak oldukları görülen rivayetler de bir kaç gruba ayrılır.

1- Tefsir nitelikli rivayetler: İmam, ayeti tilavet ettikleri zaman açıklama için kısaca ayeti tefsir ediyorlardı. Hacı Nuri gibi insanlar tilavetle birlikte dile getirilen bu tür tefsirleri Kur'ân'dan sanmış ve bunu tahrif olarak kabul etmişlerdir.⁴ Örnek olması açısından aşağıda iki numune zikredeceğiz.

Usul-u Kâfi kitabında zikredildiğine göre İmam Ali (a.s) şu ayeti tilavet etti:

وَإِذَا تَوَلَّى سَعَى فِي الْأَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ / O, (senin yanından) ayrılınca yeryüzünde bozgunculuk yapmağa, ekin ve nesli yok etmeğe çalışır." Sonra dedi ki: "Yeryüzünde fesat çıkarmaya çalışanın bu işi zulmünden ve kötü niyetinden kaynaklanır." Bu cümle ayetin tilavetinden sonra, tefsir maksadıyla söylenmiştir. Yoksa ayet değildir. Hacı Nuri gibileri bu cümleyi de ayetten zannetmişler ve yanılmışlardır.

Rivayet edilmiştir ki: İmam Musa Kâzım (a.s) " *أُولَئِكَ الَّذِينَ يَعْلَمُ اللَّهُ مَا فِي قُلُوبِهِمْ فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ / Onlar, Allah'ın kalplerindeki bildiği kimselerdir. Öyleyse*

1- Ra'd, 4.

2- Faslu'l-Hitab, s. 296 .

3- Aynı kaynak. s. 349.

4- Aynı kaynak. s. 275.

onlara aldırma."¹ ayetini tilavet etti ve sonra buyurdu ki: "Muhakkak ki onlar kötü söz söylemekteydiler." İmam'ın bu cümlesi ayetin tefsiri ve şerhidir ve Peygamber'in neden onlardan yüz çevirdiğini anlatmaktadır.

2- İçinde tahrif lafzının geçtiği ama kastın manevî tahrif ve yer-siz tefsirler olan rivayetler: Ancak Hacı Nuri bunları lâfzî tahrif olarak algılamıştır.²

Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğu nakledilmiştir:

Kıyamet gününde üç şey şikâyet eder. Bunlar Kur'ân, mescit ve Ehlibeyt'imdir. Kur'ân diyecek ki: "Allah'ım! Beni tahrif edip parça parça ettiler." Mescit diyecek ki: "Allah'ım! Beni kapattılar (bana gel-mediler) ve (hakkımı) gasp ettiler." Ehlibeyt de diyecek ki: "Allah'ım! Bizleri öldürdüler ve (yerimizden) sürdüler."

Gerçi bazı nüshalarda "tahrif ettiler" kelimesi yerine "yaktılar" kelimesi gelmiştir. Ama eğer "tahrif ettiler" kelimesinin doğru olduğunu varsayarsak, bu hadiste tahrif kelimesinin sözcük anlamı kullanılmıştır, o da yanlış tefsir anlamındadır ve asla kavramsal anlamıyla kullanılmamıştır. Buna ilaveten karineler bize mescitlerin kapatılmasında ki anlamın fizikî olarak kapatılmak olmadığını göstermektedir. Zira mescitler açıktır. Dolayısıyla mescitlerin kapatılmasından maksat hakkıyla namaz kılanlardan boş olmasıdır. Kur'ân'da da tahrif ahkâmın tebdili ve Kur'ânî rotanın değiştirilmesidir ve asla lafzın tahrif edilmesine delil olamaz.

3- Bazı ayetlerin eksildiğine delalet ettiklerini sandıkları rivayetler:

el-Kâfi kitabında İmam Sâdık'tan (a.s) rivayet edilmiştir ki: "Cebrail'in Hz. Muhammed'e (s.a.a) getirdiği Kur'ân on yedi bin ayetten müteşekkildir." Fakat Şia'nın dört temel hadis kitaplarını içeren Merhum Feyz'in *Vafi* kitabında bu rivayet *el-Kâfi* kitabından farklı olarak zikredilmiş ve "yedi bin ayet"³ denilmiştir ki, bu gerçeğe daha yakındır. Merhum Feyz-i Kaşanî nakil konusunda oldukça titiz ve dikkatli bir kimsedir. Dolayısıyla elimizde bulunan *el-Kâfi* kitabının nüshalarında bunun yanlış bir şekilde zikredilmiş olması muhtemeldir. Bu yüzden buna istinat edilemez.⁴

1- Nisâ, 63.

2- Faslu'l-Hitab, s. 23-24.

3- Molla Muhsin Feyz-i Kaşanî, el-Vafi, c. 2, s. 274 ve 232.

4- Siyanetu'l-Kur'ân mine't-Tahrif, s. 263-267.

4- İmam Mehdi'nin (a.f) mevcut Kur'ân'ın hilafına olan yeni bir Kur'ân getireceğine dair rivayetler:

Bu rivayetler, ihtilafların sadece Kur'ân'ın tertibi ve bazı tefsir ilaveleri hakkında olduğunu, yoksa nassın aslında ihtilaf olmadığını göstermektedir. Şeyh Müfid'in naklettiği rivayette deniliyor ki: "Âl-i Muhammed'in Kaimi (Mehdi) kıyam edeceği zaman, Kur'ân'ı Allah'ın indirdiği şekilde insanlara öğretecek kimseleri arar. Bu o gün Kur'ân'ı ezberleyenler için en zor iştir. Zira İmam'ın getireceği mushafın tertibi elimizdeki mevcut Mushaf-ı Şerif'in tertibinden farklı olacaktır."¹

5- Ehlibeyt'in makamı ve üstünlüğü hakkında aktarılan rivayetler: Bu rivayetlerin içeriklerine dikkat edildiğinde Ehlibeyt'in fazileti aşikâr olur.

İmam Sâdık'ın (a.s) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

Velayetimizi Kur'ân'dan çıkaramayan, fitnelerden emanda olmaz.²

Tahrif ehli bu rivayetlerden velayetin açıkça Kur'ân'da olduğu ve sonradan çıkarıldığı hükmünü çıkarmışlardır. Hâlbuki İmam'ın kastı bu değildi. Kastı, bu mevcut olan Kur'ân hakkında tefekkür edildiğinde velayetin bilinmesi ve açıklık kazanmasına neden olacaktır. Örneğin "Ulu'l-Emr (emir sahipleri)" ve "meveddet" ve benzer ayetlere insafıca bakıldığı zaman velayetin üstün makamı ve önemi aşikâr olur. Gerçi muhalifler buna teveccüh etmemekte veya teveccüh etmek istememektedirler.

Burada, Kur'ân'da Ehlibeyt hakkında zikredilen ve görmezlikten gelinen bazı faziletlerden örnekler aktaracak ve bu vesileyle Ehlibeyt'in faziletine delalet eden ayetlerin tefsirlerinde tahrife başvurulduğunu aşikâr kılacağız.

قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى / De ki: "Ben buna karşı akrabalar -
mı (Ehlibeyt) sevmeniz dışında sizden hiç bir ücret istemiyorum."³

Muhammed b. Cerir Taberî, Ehlibeyt'in makamı hakkındaki en bariz olan ve onların sevgisini peygamberliğin ücreti olarak tanımlayan bu ayetin tefsirinde Ehlibeyt'in faziletlerinin üstünü örtmeye çalışmıştır. O diyor ki: "Bu ayetin muhatabı Kureyş'tir ve onlara Peygamber ile olan akrabalıkların hatırlatmakta ve onlardan Peygamber'i savunmaları ve düşmanın

1- el-İrşad, s. 365.

2- Tefsir-i Ayyaşî, c. 1, s. 13.

3- Şûra, 23.

şerrinden onu korumalarını istemektedir." Yani Peygamber her ne kadar Kureyşliler kendisine iman getirmedilerse de, onlardan akrabalıktan dolayı dostluk ve sevgi istemektedir. Taberî sözlerinin devamında diyor ki: "Peygamber bütün Kureyşlilerle akrabaydı. Onu tekzip edip biat etmediklerinde onlara dedi ki: Ey Kureyş kavmi! Bana biat etmekten kaçındınız, hiç olmazsa akrabalık haklarına riayet edin. Olmasın ki diğer Araplar sizden önce beni savunsunlar." Taberî daha sonra bu ayetin diğer üç ihtimalini de zikretmektedir:

1- Ehlibeyt'ine dostluk ve sevgi isteği.

2- Allah'a yakın olma isteği.

3- Akrabaları gözetme isteği. Yani birbirilerinizin akrabalarına sevgi gösterin.

Sonra bu üç ihtimal karşısında kendi görüşünün doğruluğunu ispatlamak için diyor ki: "Önceki görüşün doğruluğunun delili, ayetteki «فی» harfinin «الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى» ayetindeki kullanım şeklidir. Zira eğer birinci şık doğru olsaydı ayette "فی" harfinin getirilmemesi ve ayetin «مَوَدَّةَ الْقُرْبَى» olması gerekirdi. Eğer ikinci şık doğru olsaydı ayetin «الْمَوَدَّةَ بِالْقُرْبَى» olması gerekirdi. Eğer üçüncü şık doğru olsaydı ayetin «الْمَوَدَّةَ ذَى الْقُرْبَى» olması gerekirdi."¹

Bu yorum ve tutum, hakikatten uzaktır. Zira Peygamber'in (s.a.a) kendisini kabul etmeyen müşrik kavimden yardım istemesi ve bunu risaletinin karşılığı olarak beyan etmesi nasıl mümkün olabilir? Bu çok ilginç bir sözdür! Müşrikler onun risaletini kabul etmemişlerdi ve onu tekzip ediyorlardı. Sonra Peygamber onlara diyor ki: "Benim risaletime karşılık akrabalık bağlarını koruyun ve beni savunun." Peygamber (s.a.a) en aşırı ve azılı düşmanlarının Kureyşlilerden olduğunu biliyordu. Bu yüzden asla aklı ve bilgisi düşmanları karşısında boyun eğmesine ve onlardan kendisini savunma talebinde bulunmasına izin vermez.

Arap edebiyatının üstadı Zemahşerî diyor ki: "فی الْقُرْبَى / fi'l-kurba'dan kasıt şudur; Peygamberin Ehlibeyt'ini ve akrabalarını sevip, muhabbet edin. Zira ben onları sevip, muhabbet ediyorum."²

1- Tefsir-i Taberî, c. 25, s. 15-17.

2- el-Keşşaf, c. 4, s. 219- 220 ve Siyanetu'l-Kur'ân mine't-Tahrif, s. 372-375.

İbn Mahluf Sealibi, İmam Ali'nin (a.s) namazdayken dilenen bir fakire yüzüğünü sadaka olarak vermesi hakkında nazil olan ve yüce bir fazilet sayılan velayet ayetinin üstünü örtmeye çalışmıştır. O diyor ki: " *إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ رَاكِعُونَ* / *Sizin emir ve sahibiniz ancak Allah'tır, Resulüdür ve Allah'ın emirlerine boyun eğerek namazı kılan ve rükû halinde zekât veren müminlerdir.*"¹ ayetinin hükmü geneldir ve namaz kılıp zekât veren her mümini kapsamaktadır. Bu ayet her ne kadar İmam Ali'nin (a.s) namaz kıldığı ve sadaka verdiği sırada nazil olmuşsa da, onun hakkında nazil olmamıştır."²

Abdullah b. Zübeyr Ehlibeyt'in faziletini en güzel bir şekilde yansıtan Dehr Suresi'nin nüzul nedeni olan fakir, yetim ve esire yedirmek hususu ile irtibatını koparmak için daima bu surenin Mekkî bir sure olduğunu söylüyordu.

Özetle, Kur'ân'da birçok ayet vardır ki dikkatli bir şekilde incelenirse, Ehlibeyt ve risalet hakkında oldukları anlaşılır. Ama maalesef taassup bazı insanların hakkı görmelerine engel olmuş ve hakikatler kendileri için üstü kapalı kalmıştır.

İmam Sâdık (a.s) buyuruyor ki:

Eğer Kur'ân Allah'ın istediği şekilde ve nazil olduğu minval üzere tilavet edilip incelenirse, bizleri her zaman belirgin nişanelerle bulursunuz.³

Bunlar Şia'nın muteber kitaplarında zikredilen ve tahrife inanan insanların delil olarak öne sürdükleri ama tahrif ile hiçbir irtibatı olmayan rivayetlerden bazı örneklerdi.

Faslu'l-Hitab Kitabı Hakkında Kısa Bir Bilgi

Son olarak yetersizliği ve delillerin yanlışlığının aydınlanması için *Faslu'l-Hitab* kitabı hakkında kısa bilgiler vermek yerinde olacaktır.

1- Maide, 55.

2- Tefsir-i Sealibi, c. 1, s. 471.

3- Tefsir-i Ayyaşî, c. 1, s. 13.

Çok ses getiren ve karışıklığa sebep olan bu kitap¹ (12 Şevval 1298 yılında yayımlandı), üç mukaddime, on iki bölüm ve bir sonuçtan oluşmaktadır.

İlk mukaddimedede metin açısından muhtelif ve değişik olan Kur'ân'ın bir araya getirilmesi ve telifi hakkındaki rivayetlere yer verilmiş ve Kur'ân'ın toplanması ve telifinin diğer kitaplarla aynı olmadığını zikretmiştir. Sonuç olarak diğer kitaplarda olan düzen ve tertibin Kur'ân'da olması beklenemez, demiştir.

İkinci mukaddimedede, Kur'ân'daki farazi değişmeler ve tahriflerin çeşitlerini beyan ediyor ki bazıları gayri mümkün ve bazıları ise mümkün ve muhtemel olarak değerlendirilmiştir.

Üçüncü mukaddimedede ise Şia âlimlerinin görüşlerini nakledip eleştirmektedir.

Onun ispatlayıcı delillerini oluşturan on iki bölüm ise şunlardır:

İlk bölümde geçmiş kitapların tahrif olduğunu ve geçmiş ümmetlerde vuku bulan her şeyin bu ümmette de meydana geleceğini iddia ediyor.

Bu şüphenin cevabında dedik ki, ümmetlerin birbirlerine olan benzerliklerinden kasıt onların peygamberler karşısındaki yersiz mukavemetleri ve bütün kötü davranışlarıdır. Yoksa kasıt her döneme has olan şartları ilgilendiren özellikler ve ayrıntılar değildir. Buna ilave olarak İncil ve Tevrat'ta meydana gelen tahrif onların tercümeleri ve uygun olmayan tefsirleri ile ilgilidir. Aslında Kur'ânî yaklaşım ve perspektif açısından tahrif mefhumu, tefsirde yanılma ve anlamda sapmadan ibarettir. Kur'ân'da

---

1- Hacı Nuri'nin bu kitabı yazıp ve yayınladığı ilk günlerden itibaren Şii ilim me - kezleri ve Şia dünyasında karışıklıklar meydana geldi ve Hacı Nuri'nin bu yakışsız işi çok eleştirilip, kınandı. Irak ulemasının büyüklerinden merhum Seyyid Hibetullah Şehristanî, o zamanlar Samerra medresesinin faal ve şuurlu talebelerindendi. O bu konu hakkında diyor ki: "Medrese Hacı Nuri ve kitabının aleyhine fırtınalı deniz gibiydi, tüm ilmî çevreler ve meclisler onu boykot ettiler. Keskin bir dil ve ifadelerle onu yerip kınadılar ve bütün medrese aleyhine ayaklandı." (bk. Onun yayınlanan mektubuna, Kitabu'l-Burhan, Burucerdi, s. 143). Aynı şekilde ilk günden itibaren bu kitaba reddiye mahiyetinde birçok kitap ve risale yazıldı. Bunların ilki Hacı Nuri'nin çağdaşı Muarreb Tahranî adıyla meşhur Şeyh Mahmud'un yazdığı Keşfu'l-İrtiyab kitabıdır. Bundan sonra birbiri ardınca bu konu hakkında yazılar yazıldı. (Siyanetu'l-Kur'ân, s. 115'ten sonra)

tahrif asla nassın (metnin) ibarelerinde değişim olan lâfzî tahrif anlamında kullanılmamıştır.

İkinci bölümde diyor ki: "Peygamber'in vefatından sonra Kur'ân'ın toplanma ve derlenme şekli, bazı ayet ve kelimelerin düşmesi veya yerlerinin değişmesine mucip olmuştur."

Önceden de belirttiğimiz gibi her surede ayetlerin düzeni ve surelerin tekмили Peygamber'in hayatında onun emri ve gözetimi altında gerçekleşmiştir. Nitekim her suredeki ayetlerin düzenini tevkîfî (Peygamber'in düzenlemesi) biliyoruz. Peygamber'in vefatından sonra yapılan tek iş surelerin toplatılması ve bunların mushaf şeklinde tertiplenip iki kapak arasında toplatılmış olmasıdır, bunun dışında bir şey yapılmamıştır. Bu yüzden surelerin tertibini tevkîfî (Peygamber'in düzenlemesi) kabul etmiyoruz. Buna ilave olarak Kur'ân'ın toplanmasıyla meşgul olan büyük sahabeler buna aşırı derecede dikkat etmiş ve yeterince ihtiyatlı davranmışlardır.

Üçüncü bölümde Ehlisünnet'in büyüklerinin, hadis kitaplarında zikredilen tahrif rivayetleri, yorum ve beyanları hatırlatılmıştır. Başka yerde de belirttiğimiz gibi bu yorumların hiçbir önemi olmadığı gibi bunlara isnat da edilemez.¹

Dördüncü, beşinci ve altıncı bölümde diyor ki: İmam Ali (a.s), Abdullah b. Mesud ve Ubey b. Kâ'b, kendileri için bir mushaf toplamışlardı ki doğal olarak bunlar birbirilerinden farklıydılar. Başka yerde de belirttiğimiz gibi bu farklılıklar surelerin sıra düzenindeydi, yoksa başka bir şeyde farklılık yoktu.²

Yedinci bölümde diyor ki: "Osman maslahat görmediği bazı ayetleri Kur'ân'dan çıkarmıştır." Lakin Hacı Nuri'nin kendisi bu iddiası için delil getirememiştir. Nitekim diyor ki: "Gerçi bu iddianın delili yoktur, ama bu olasıdır."³

Sekizinci bölümde Ehlisünnet'in Haşeviyye fırkasının rivayetlerini şahit getirmiştir ki bunun açıklaması daha önce yapıldı.

1- bk. Siyanetu'l-Kur'ân, s. 22- 33. 72. Kitaptan maksat Tevrat ve İncil başta olmak üzere bin seneden fazla bir süre içerisinde İsrâil oğullarına gönderilen peygamberlerin sundukları risaleler olabilir. (Müt.)

2- bk. et-Temhid, c. 1, s. 120-267.

3- Faslu'l-Hitab, s. 152- 153. Siyanetu'l-Kur'ân, s. 213.

Dokuzuncu bölümde ise, Yahudi Kâ'bu'l-Ahbar'ın Muaviye'nin huzurunda söylediği rivayeti naklediyor. O'nun rivayeti mealen şöyle: "72 semavî kitapta Peygamber'in çocuklarının ve Ehlibeyt İmamları'nın isimleri zikredilmiştir." Yine ondan naklediyor ki o, On İki İmam'ın adlarını Tevrat'da okumuştur. Haberin ravisi olan Hişam Destvai, Assu b. Usu adlı Yahudi ile Hire'de (Kufe'ye yakın bir şehir) görüşüp kendisinden bu konu hakkında sorduğunda, o da bunu tasdik edip On İki İmam'ın İbranice'deki isimlerini sayıyor. (Bu gerçekten çok, şakaya benzemektedir)¹ Hacı Nuri de bundan şu sonucu çıkarıp diyor ki: "On İki İmam'ın isimleri Tevrat başta olmak üzere 72 semavi kitapta zikredilmiş, ama Kur'ân'da zikredilmemiştir. Bu nasıl mümkün olabilir?"

Zaten Hacı Nuri gibi saf düşünceli ve kolayca kabullenen bir insandan bundan fazlası da beklenilmez. Ayrıca bu iki rivayetin senetleri ilmî açıdan muteber olmadığı için kabili istinat olamazlar.²

Onuncu bölümde kıraat farklılıklarını şahit olarak getirmiştir. Başka yerde kıraat farklılıklarının sırf karilerin içtihatlarından kaynaklandığını ve hüccet olmaktan uzak olduklarını belirttik. İmam Sâdık (a.s) buyuruyor ki:

Kur'ân birdir, bir olanın tarafından nazil olmuştur. Bu kıraat farklılıkları ravilerden kaynaklanmaktadır.³

O bir olan Kur'ân, Müslümanların, Peygamber ve masum imamlar döneminden kendisini meleke edinip öğrendikleri kıraattir. Bu kıraat bugün Asım'ın kıraatinde Hafs'ın rivayetiyle şekil bulmuş ve -bize göre- kendisinden başka kıraat da caiz değildir.⁴

Karilerin kıraatlerinin Kur'ân'ın kendisi olmadığı düşüncesi eski zamanlardan beri Kur'ân ilimleri uzmanları tarafından kabul görmüş ve karilerin kıraatlerini Kur'ân'dan ayrı bilmişlerdir. İmam Bedreddin Zerkeşi ve aynı şekilde değerli Üstat Ayetullah Hoî, Kur'ân ve kıraatlerinin iki farklı hakikat olduğunu öne sürmüşlerdir.⁵

1- Siyanetu'l-Kur'ân, s. 216.

2- Siyanetu'l-Kur'ân, s. 217-219.

3- el-Kâfi, c. 2, s. 631.

4- et-Temhid, c. 2, s. 161-162 ve s. 232-238.

5- Zerkeşi, el-Burhan, c. 1, s. 318, ve Ayetullah Hoî, el-Beyan, s. 173. et-Temhid, c. 2, s. 76, 77.

Buna ilave olarak hiçbir dönemde kıraat farklılıkları Kur'ân'ın tahrifi unvanıyla gündeme gelmemiş ve kariler yaygın kıraatin hilafına okuduğu zaman kınanmıştır. Bu hususu daha önce geniş bir şekilde açıkladık.¹

On birinci bölümde ise kendi zannıca tamamen Kur'ân'ın tahrifine delalet eden bir rivayet getirmiştir.

On ikinci bölümde özellikle tahrife değinen rivayetlere yer vermiştir. Biz önceden de bunların çoğunun senetsiz ve itibarsız olduklarını ve muteber kaynaklardan naklettiği rivayetlerin ise tahrif meselesiyle uzaktan yakından irtibatının olmadığını ve bunların tevil edilebileceğini kısaca söyledik ve *Siyanetu'l-Kur'ân Mine't-Tahrif* kitabında da geniş bir şekilde açıkladık.

Kitabın sonunda da tahrifi inkâr edenlerin delillerini ele almış ve bunun üzerinde kendince görüşler belirtmiştir ki, bu görüşleri önceki fasılarda yazdığı görüşlerinin tekrarından başka bir şey değildir.

1- *Siyanetu'l-Kur'ân*, s. 252 ve et-Temhid, c. 2, s. 64-68.

KAYNAKÇA

- 1- Ahbaru'l-Âlemi'l-İslâmî, haftalık dergi, Mekke, Sayı: 1103.
- 2- Ahkamu'l-Kur'ân, *Cessas*, Daru'l-Kitabi'l-Arabî baskısı, Beyrut, 1335.
- 3- Aslu'ş-Şia ve Usuliha, *Şeyh Muhammed Hüseyin Âl-i Kaşifu'l-Gita*, el-Matbaa, Mısır, 1377.
- 4- Aslu'l-Hatti'l-Arabî, *Halil Yahya en-Namî*, Mısır baskısı.
- 5- A'yanu'ş-Şia, *Seyyid Muhsin Emin Amilî*.
- 6- Bediu'l-Kur'ân, *İbn Ebi'l-Esba'*, birinci baskı, Mısır, 1377.
- 7- Besairu Coğrafiyya, *Üstat Reşid Reşidi Abiri Bağdadi*, en-Nakisu'l-Ehliye basımevi, 1951.
- 8- Besairu'd-Derecat, *Seffar*, Mirza Muhsin Kuçebağî'nin Önsözü İle, Tahran.
- 9- Biharu'l-Envar, *Allame Meclisi*, Beyrut baskısı, 1403 ve Tahran baskısı, 1392.
- 10- Camiu'l-Beyan, *Ebu Cafer b. Cerir Taberî*, Daru'l-Marife, Beyrut, 1392.
- 11- Cemalu'l-Kurra ve Kemalul-İkra, *Sehavi*, Beyrut baskısı, 1993.
- 12- Cevahiru'l-Kelam, *Şeyh Muhammed Hasan Necefî*, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut, 1981.
- 13- Dairetu'l-Maarif el-Karnu'l-İşrin, *Muhammed Ferit Vecdi*, dördüncü baskı, 1386.
- 14- Delailu's-Sıdk, *Muhammed Hasan Muzaffer*, Baskı: Besiret Yayıncılık. 1395.
- 15- Dirasatun Li-Uslubi'l-Kur'ân, *Muhammed Azime*, Kahire, Mısır, 1970.
- 16- Ecvibetu'l-Mesaili'l-Muhennaviye, *Allame Hillî*, Hayyam baskısı, Kum, 1401.
- 17- ed-Dinu ve el-İslâm, *Şeyh Muhammed Hüseyin Kaşifu'l-Gita*.
- 18- ed-Durru'l-Mensur, *Celaluddin Suyutî*, Halebi baskı, Mısır.
- 19- Ehdafu Kulli Sure, *Üstat Şehate*, Mısır baskısı, 1976.
- 20- el-Bahru'l-Muhit, Ebu Heyyan Endulusi, baskı, Daru'l-Fikr, Beyrut.

- 21- el-Beyan Fi Tefsiri'l-Kur'ân, Ayetullah Hoî, İlmiye baskısı, Kum, 1394.
- 22- el-Bidaye ve'n-Nihaye Fi't-Tarih, İbn Kesir, baskı, Mektebetu'n-Nasr el-Hadise, 1968.
- 23- el-Burhan Fi Ulumi'l-Kur'ân, Bedreddin Zerkeşi, Daru'l-İhya el-Mektebetu'l-Arabiyye, 1376.
- 24- el-Burhan Fi Ulumi't-Tahrif, Mirza Mehdi Burucerdi, İlmiye Baskısı, Kum, 1335.
- 25- el-Camiu Li-Ahkami'l-Kur'ân, Kurtubi, Baskı: Daru'l-Kutubi'l-Arabi, 1387.
- 26- el-Cevahiru'l-Hisan, İbn Mahluf Sehalevî, Baskı: Daru'l-Marife, Beyrut, 1980.
- 27- el-Emali, İbn Şeyh, Hasan b. Muhammed, Necef baskısı.
- 28- el-Emali, Şeyh Saduk, Necef baskısı.
- 29- el-Faik, Carullah Zemaşerî, Baskı: İsa el-Babi el-Halebi, İkinci Baskı.
- 30- el-Fihrist, *Muhammed b. İshak İbn Nedim*, el-İstikame baskısı, Kahire.
- 31- el-Furkan Fi Cem'i ve Tedvini'l-Kur'ân, *İbn Hatib*, Daru'l-Kutubi'l-Mısriyye, Kahire, 1367.
- 32- el-Fusulu'l-Muhimme, *Seyyid Şerefuddin Amuli*, Kitaphane-i Daveri yayınları, beşinci baskı, Kum.
- 33- el-Futuhatu'l-Mekkîyye, *Muhyiddin İbn Arabi*, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî, Daru Sadr Beyrut.
- 34- el-Gadir, *Allame Emîni*, Daru'l-Kitabi'l-Arabî, Dördüncü Baskı, 1387.
- 35- el-Hattu'l-Arabi el-İslâmî, *Turki Atiye*, Daru't-Turasu'l-İslamiyye, Beyrut, 1395.
- 36- el-Hisal, *Şeyh Saduk*, Mektebetu's-Saduk, Tahran, 1389.
- 37- el-Hututu'l-Mukriziye, *Ahmet b. Ali Mukrizi*, Baskı: Daru'l-İrfan, Lübnan.
- 38- el-İcazu'l-Beyanî, *Aişe Binti Şati*, Daru'l-Maarif, Mısır.
- 39- el-İbane, *Ebu'l-Hasan Eşarî*, Haydarabad baskısı.
- 40- el-İhticac, *Tabersî*, Necef baskısı, 1386.
- 41- el-İrşad, *Şeyh Mufid*, Musennefat-i Şeyh Mufid, Tahran, c. 1-2.
- 42- el-İsabe Fi Marifeti's-Sahabe, *İbn Hacer Askalanî*, es-Seade basımevi, Mısır, 1328.
- 43- el-İstiab Fi Marifeti'l-Ashab, *İbn Abdulberr el-Kurtubî*, el-İsabe'nin haşiyesinde basılmış.

- 44- el-İstibsar, *Şeyh Tusi*, Daru'l-Mektebi'l-İslamiyye, 1390.
- 45- el-İtikadat, *Şeyh Saduk*, Şeyh Mufid'in Müsennefatının beşinci cildinde basılmış, 1413.
- 46- el-İtkan Fi Ulumi'l-Kur'ân, *Celaluddin Suyutî*, yeni baskı.
- 47- el-Kamil Fi't-Tarih, *İbn Esir*, Baskı: Daru Sadır, Beyrut, 1399.
- 48- el-Keşfu An Menahici'l-Edille, *İbn Rüşd Endülüsü*, el-Arabiye Matbaası, Mısır.
- 49- el-Keşfu An Vucuhi'l-Kıraati's-Seb'e, *Ebu Muhammed Mekki b. Ebu Talip*, 1394.
- 50- el-Kibritu'l-Ahmer, *Şeyh Abdulvehhab Şa'rani*, Mustafa el-Babi baskısı, Mısır, 1959 ve el-Yevakit ve el-Cevahir'in Haşiyelerinde.
- 51- el-Kuna ve'l-Alkab, *Şeyh Abbas Kummi*, Haydariye Baskısı, Necef, 1389.
- 52- el-Kur'ân ve Ulumuhu, *Dr. Abdullah Hurşit*, Daru'l-Maarif, Mısır.
- 53- el-Lugat Fi'l-Kur'ân, *Ebu Kasım Muhammed b. Abdullah*, Tahkik: Dr. Selahaddin el-Muncid. Üçüncü baskı, Beyrut.
- 54- el-Lugat, *Ebu'l-Kasım Muhammed b. Abdullah*, Celaleyn Tefsiri Haşiyesinde, Daru İhyai'l-Kutubi'l-Arabiyye, Mısır.
- 55- el-Maarif, *İbn Kuteybe*, Baskı: Daru İhyai'l-Turasi'l-Arabî, Beyrut, 1390.
- 56- el-Medhal İla'l-Kur'âni'l-Kerim, *Muhammed Abdullah Derraz*, Kahire, 1957.
- 57- el-Mehasin, *Berki*, Baskı: el-Mecmau'l-Âlemi Li-Ehli'l-Beyt, Kum, 1413.
- 58- el-Menar, *Reşit Rıza*, Baskı: Daru'l-Marife, Beyrut, 1960.
- 59- el-Mesahif, *Süleyman Sicistanî*, Mekteb-i Rahmanî Baskısı, Mısır, 1936.
- 60- el-Meselu's-Sair, *İbn Esir*, es-Sair Matbaası, Kahire, 1379.
- 61- el-Mevzuat, *İbn Cevzî*, Baskı: Mektebe-i Selefiye, Medine, 1388.
- 62- el-Milelu ve'n-Nihel, *Abdulkerim Şehrîstanî*, Baskı: Muessesetu'l-Halebi, Kahire, 1387.
- 63- el-Muarreb, *Cevaliki*, Tahkik: Dr. F. Abdurrahim, Daru'l-Kâlem, Şam.
- 64- el-Mucizetu'l-Halide, *Seyyid Hibetuddin Şehrîstanî*, Mektebetu'l-Cevaden, Kazimeyn.
- 65- el-Muctemeu'l-İslâmî, *Muhammed Muhammed Medenî*, Daru'l-İhya, Kahire, Mısır.
- 66- el-Mufredat, *Rağîb İsfahanî*, Mustafa el-Babi el-Halebi Matbaası, Mısır, 1381.

- 67- el-Muhalla, *İbn Hürrem Endülüsi*, Baskı: el-Mektebu't-Ticari Li't-Tebae ve'n-Neşr, Beyrut.
- 68- el-Muhezzeb, *Muhammed Salim Muhsin*, Baskı: Mektebetu'l-Ezheriyye, 1389.
- 69- el-Mukerrer Fima Tevater Mine'l-Kıraati ve't-Tahrir, *Ebu Hafş Ensarî*, Kahire, Mısır, 1940.
- 70- el-Muktezab, *Ebu Abbas Muhammed b. Yezid Muberrred*, Mısır, Kahire.
- 71- el-Murşidu'l-Veciz, *Ebu Şamme Kudsi*, Baskı: Daru Sadr, Beyrut, 1975/1395.
- 72- el-Musanef (el-Camiu'l-Kebir), Abdurrezak b. Hammam Sen'ani, Sen'a baskısı, 1950.
- 73- el-Musned, *Ahmet b. Hanbel*, Baskı: Mekteb-i İslâmî ve Daru Sadr, Beyrut.
- 74- el-Mustedrek Ala's-Sahihayn, *Hakim Nişaburî*, Baskı: Mektebetu'l-Matbuati'l-İslamiyye, Haleb.
- 75- el-Mutavvel, *Taftazani*, İstanbul Baskısı.
- 76- el-Muvatta (Tenviru'l-Hevalik, Şerh-i Muvatta), *Malik*, Baskı: Abdulhamit Ahmet Hanefi, Mısır, 1390.
- 77- el-Nuket ve'l-Uyun, *Muhammed b. Habib el-Maverdi el-Basri*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1412.
- 78- el-Nuket, *Ebu Amr Dani*, Mektebetu'l-Ezheriyye, Kahire.
- 79- el-Tefsiru'l-Kebir, *Fahreddin Razi*, Baskı: Daru'l-Kutubu'l-İlmiye, Tahran, İkinci baskı.
- 80- el-Urvetu'l-Vuska, *Seyyid Muhammed Kâzım Yezdi*.
- 81- el-Usul, *Ebubekir Muhammed İbn Ahmet Sarahsî*, Daru'l-Marife yayınevi, Beyrut.
- 82- el-Vafi kitabının Haşiyesi, *Allame Şa'ranî*.
- 83- el-Vafi, *Muhsin Feyz-i Kaşanî*, Mektebetu Emiri'l-Muminin Baskısı.
- 84- el-Vahdetu'l-Mevzuiyye Fi'l- Kur'âni'l Kerim, *Muhammed Mahmud Hicazi*, Baskı: 1970.
- 85- el-Yevakit ve el-Cevahir, *Şeyh Abdulvahhab Şa'ranî*, Baskı: Mustafa el-Babi el-Halebi, Mısır, 1378.
- 86- en-Nasihü ve'l-Mensuh Fi'l-Kur'ân, *İbn Hazm Endulusî*, Celaleyn Haşiyesinde.
- 87- en-Nebeu'l-Azim, *Abdullah Derraz*, es-Saade Matbaası, 1389.

- 88- en-Neşru Fi'l-Kıraati'l-Aşr, *İbn Cezerî*, Mektebetu'l-Mustafa Muhammed baskısı, Mısır.
- 89- en-Nihaye, *İbn Esir*, el-Mektebetu'l-İslamiyye, Hacı Rıza eş-Şeyh.
- 90- Envaru'n-Nu'maniyye, *Seyyid Nimetullah Cezairî*, Şirket-i Çap baskısı, Tebriz.
- 91- Envaru'r-Rebi, *İbn Masum*, birinci baskı, Necef, 1389.
- 92- Envaru't-Tenzil, *Beyzavi*, Baskı: Şaban Müessesesi, Beyrut.
- 93- Envaru'l-Hidaye (Şerh-u Kifayeti'l-Usul), *İmam Humeyni*, Neşr-i Asar-i İmam Humeyni, 1373.
- 94- er-Ravzu'l-Enf, *Süheylî*, Baskı: Mektebetu'l-Külliyeti'l-Ezheriye.
- 95- er-Ravzu'l-Cinan ve Ruhü'l-Cinan, *Ebu'l-Futuh Razi*, İslamiye baskısı, Tahran.
- 96- Esbabu'n-Nüzul, *Ali b. Ahmet Vahidî Nişaburî*, Celaleyn tefsirinin haşiyesinde basılmış.
- 97- Esraru'l-Belağ, *Şeyh Abdulkahir*, Daru'l-Ma'rife baskısı, Beyrut.
- 98- Esraru Tertibi'l-Kur'ân, *Celaluddin Suyutî*, Tahkik Abdulkadir Ahmet A'ta, Daru'l-İ'tisam, 1978.
- 99- es-Sakife, *Süleym b. Kays Hilali*, Daru'l-Kutubi'l-İslamiye, Kum.
- 100- es-Seb'a, Kitabu'l-Kıraati'l-Kebir.
- 101- eş-Şifa Bi-Tarifi Hukuki'l Mustafa, *Kadı İyaz*.
- 102- et-Tabakat, *İbn Sa'd Muhammed*, Hollanda baskısı, 1325.
- 103- et-Tefhim, *Ebu Reyhan Biruni*, Babek yayınevi. Tahran, 1362 hicrî şemsî.
- 104- et-Tefsiru'l-İlmî Li'l-Kur'ân Fi'l-Mizan, *Dr. Ahmet Ebu Hacer*, Baskı: Daru'l-Fikr, Beyrut, 1970.
- 105- et-Temhid Fi Ulumi'l-Kur'ân, *Muhammed Hadi Marifet*. İlk baskı, 1396.
- 106- et-Teraz, *Emir Yahya Alevî*, Baskı: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut.
- 107- et-Teshif ve et-Tahrif, *Ebu Ahmet Askeri*, Birinci baskı, Mustafa el-Babi -el- Halebi yayınevi, 1963.
- 108- et-Teshilu Li-Ulumi't-Tenzil, *İbn Cezi Kelbi*, İkinci baskı, Daru'l-Kitabi'l-Arabi, Beyrut, 1393.
- 109- et-Tevhid, *Şeyh Saduk*, Daru'l-Marife yayınevi, Beyrut. 1346.
- 110- et-Teyisir, *Ebu Amr Dani*, ed-Devle matbaası, İstanbul, 1930.
- 111- et-Tibyan, *Ebu Cafer Muhammed b. Hasan et-Tusî*, baskı, Camie-yi Müderrisin-i Kum, 1406.

- 112- Evailu'l-Makalat, *Şeyh Mufid*, Baskı, Mektebetu'd-Daveri, Kum.
- 113- ez-Zeria, *Ağabozorg Tahrani*, İslamiye baskısı, Tahran, 1398.
- 114- Faslu'l-Hitab, *Hacı Muhammed Hüseyin Nuri*, Tahran.
- 115- Fecru'l-İslâm, *Ahmet Emin*, Baskı: Daru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut.
- 116- Fererah dergisi Sayı. 1, Kış 1377.
- 117- Fethu'l-Bari Fi Şerh-i Sahihi'l-Buharî, *İbn Hacer Askalanî*, Daru'l Marife, Beyrut.
- 118- Fezailu'l-Kur'ân, *İbn Kesir*, Tefsir-i İbn Kesir'in sonlarında basılmıştır.
- 119- Fi-Zilali'l-Kur'ân, *Seyyid Kutub*, altıncı baskı, Beyrut.
- 120- Futuhu'l-Buldan, *Ebu Hasan Belazurî*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1978.
- 121- Gavalu'l-Leyali, *İbn Ebi Cumhur*, Seyyidu'l-Şüheda Matbaası, Kum, 1403.
- 122- Gayetu'n-Nihaye Fi Tabakati'l-Kurra, *İbnu'l-Cezeri*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiye, Beyrut, 1400.
- 123- Hakku'l-Mubin, *Şeyh Cafer Kebir Kaşifu'l-Ğita*, Tahran.
- 124- Hazreti Muhammed'in Hayatı, *Muhammed Hüseyin Heykel*, Kahire baskısı, 1354.
- 125- Huccetu'l-Kıraat, *İbn Zer'a*, Müessesetu'r-Risale.
- 126- İcazu'l-Kur'ân, *Rafii*, Baskı, Daru'l-Kitabi'l-Arabi, 1392.
- 127- İbn Haldun'un Mukaddimesi, Mektebetu'l-Mustafa Muhammed, Mısır.
- 128- Uddetu'd-Dai, *İbn Fahd Hilli*, Baskı: Mektebe-i Vicdani, Kum.
- 129- İhyau Ulumi'd-Din, *Ebu Hamid Gazalî*, Kahire baskısı.
- 130- İlimler Tarihi, *Pierre Roso*, Tercüme: Hasan Seffari, Emir Kebir yayınevi, 1349.
- 131- İlmu'l-Yakin, *Muhammed Hasan Feyz-i Kaşanî*, Bidar Yayınları, Kum, 1405.
- 132- İmam Hasan Askeri'ye Mensub Tefsir, Tahkik Seyyid Muhammed Bakır Ebtehi. Kum, 1409.
- 133- İncil ve Tevrat.
- 134- İntişaru'l-Hattî'l-Arabi, *Abdulfettah İbadi*, Mısır baskısı.
- 135- İnan Tarihi, *Hasan Pirniya*, Hayyam yayınevi.
- 136- İrşadu's-Sari Fi Şerhi'l-Buharî, *İbn Hacer Kastalanî*, Mısır baskısı.
- 137- İslâm Medenîyeti Tarihi, *Corci Zeydan*, Baskı, Daru'l-Hilal, 1958.

- 138- İttihafu Fuzelai'l-Beşer Bi'l-Kıraati'l-Erbeata Aşar, *Demyatî* (İbnu'l-Benna), Kahire, 1940.
- 139- İzharu'l-Hak, *Şeyh Rahmetullah Hindi Dehlevi*, Baskı, Mektebetu'l-Asriye, Beyrut.
- 140- Kemaluddin, *Şeyh Saduk*, Mektebetu's-Saduk, Tahran, 1390.
- 141- Kenzu'd-Dekaik, *Mirza Muhammed Meşhedi*, Baskı: Camie-i Müderisin, Kum, 1410.
- 142- Kenzu'l-U'mmal, *Muttaki Hindi*, Baskı: Müessesetu'r-Risale, Beyrut, 1410.
- 143- Keşfu'l-Ğita, *Şeyh Cafer Kebir Kaşifu'l-Ğita*, Tahran.
- 144- Kısatsu'l-Hezare, *Will Dourant*, Tercüme: Corci Zeydan, İkinci Baskı, Kahire, 1961.
- 145- Kifayetu'l-Ahkam, *Muhammed Mümin Sebzevari*, Tahran, 1260.
- 146- Kitabu'n-Nakd.
- 147- Kitabu'l-Kıraati'l-Kebir, *Ebubekir İbn Mücahid*, Daru'l-İhya, 1970.
- 148- Kur'ân Pejuhi, *Behaaddin Hurremşahi*, Baskı: Merkez-i Neşr-i Ferheng-i Maşrik, 1372.
- 149- Kur'ân Tarihi Abdullah Zencani, Ahmet Emimi'nin önsözü ile.
- 150- Kur'ân-ı Kerim.
- 151- Lisanu'l-Arab, *İbn Munzir*, Baslı: Daru Sadır, Beyrut.
- 152- Lisanu'l-Mizan, *İbn Hacer Askalani*, Müessesetu'l-A'lemi, Beyrut.
- 153- Lubabu'n-Nukul, *Celaluddin Suyutî*, Celaleyn Tefsiri Haşiyesinde, Daru'l-İhya el-Kutubi'l-Arabiye, Mısır.
- 154- Makalatu'l-İslamiyyin, *Ebu Hasan Ali b. İsmail Eşarî*, Kahire Baskısı, 1389.
- 155- Marifetu'l-Kurrai'l-Kibar, *Şemseddin Zehebî*, Daru't-Telif Matbaası, Mısır.
- 156- Marifetu'l-Ulumi'l-Hadis, *Hâkim Nişaburî*, Baskı: Mektebu İlmiyye, Medine, 1397.
- 157- Mea't-Tibb Fi'l-Kur'âni'l-Kerim, *Abdulhamit Diyab ve Ahmet Karkuz*, Razi Zahidi Yayınları Kum 1404.
- 158- Meani'l-Ahbar, *Şeyh Saduk*, Mekteb-i Mufid Yayınları, Kum.
- 159- Mebadi'l-Ulumi'l-Amme, *Hasan Sebbağ, Beşir el-Lus ve Tahsin İbrahim*, et-Tefyiz Matbaası, Bağdad, 1948.
- 160- Mebahisu Fi Ulumi'l-Kur'ân, *Subhi Salih*, Baskı: Daru'l-İlm li'l-Melayin, Beyrut, 1974.

- 161- Mecalisu'l-Müminin, *Kadı Nurullah Tusteri*, İslamiye Baskısı, Tahran, 1354.
- 162- Mecmau'l-Beyan, *Ebu Ali Fazl b. Hasan Tabersî*, İslamiye baskısı, Tahran.
- 163- Mecmau'l-Faide, *Muhahkık Erdebili*, Camia-i Müderrisin yayınları, Kum, 1403.
- 164- Mefatihü'ş-Şerai, *Feyz-i Kaşanî*, Hayyam Baskısı, Kum, 1401.
- 165- Menahicu's-Salihin, *Ayetullah Hoî*, İlmîyye Basımevi, Kum, 1395.
- 166- Menahilu'l-İrfan, *Muhammed Abdulazim Zerkanî*, Mustafa el-Babi el-Halebi baskısı.
- 167- Menakibu Ali İbn Ebi Talib, *İbn Şehraşub*, Allame yayınları, Kum.
- 168- Menbeu'l-Hayat, *Seyyid Cezairî*, Bağdat ve Beyrut baskısı.
- 169- Mesaliku'l-Ebsar Fi Memaliki'l-Emsar, *Şahabeddin Ahmet b. Yahya*, İbn Fadlullah Matbaası, Bağdad, 1948.
- 170- Meşariku Envari'l-Yakin (İlmu'l-Yakin'den nakille).
- 171- Mezahibu't-Tefsiri'l-İslâmî, *Goldziher*, Muhammediye Basımevi, Mısır, 1955.
- 172- Miftahu'l-Kerame, *Seyyid Muhammed Cevad Amuli*, Baskı: Müessesesi-i Alulbeyt.
- 173- Miftahu'l-Ulum, *Sekkakî*, Baskı: Mustafa el-Babi el-Halebi, Mısır, 1356.
- 174- Mir'atu'l-Ukul, *Allame Meclisî*, Daru'l-Kutubi'l-İslamiye, Tahran, 1394.
- 175- Misbahu Kef'emî, *Razi Zahidi* yayınları, Kum, 1405.
- 176- Mizanu'l-İ'tidal, *Zehebî*, Tahkik: Ali Muhammed Becavî, Daru İhyai'l-Kutubi Arabiyye, Mustafa el-Babi el-Halebi.
- 177- Mucemu'l-Buldan, *Yakut Hemevî*, Baskı: Daru Sadr ve Daru Beyrut, Beyrut.
- 178- Mucemu'l-Udeba, *Yakut Hemevî*, Daru'l-Kutubi'l-İlmîyye, Beyrut, 1411.
- 179- Muhavele li Fehmi Asri li'l-Kur'ân, *Mustafa Mahmud*, Daru'l-Maarif, Mısır.
- 180- Muhtasaru Fi Şuvazi'l-Kur'ân, *İbn Haleveyh*, Rahmaniye Baskısı, Mısır, 1934.
- 181- Muncidu'l-Mukriin (Menahilu'l-İrfan'dan naklen).
- 182- Muntaha'l-Matlab, *Allame Hilli*.

- 183- Muntahabu Kenzu'l-Ummal, Musned-i Ahmed'in haşiyesinde basılmış, Baskı: Daru Sadr, Beyrut, 1955.
- 184- Musevveru'l-Hatti'l-Arabî, *Naci Muserrif*, Kahire, Mısır, 1967.
- 185- Mustedreku'l-Vesail, *Mirza Hüseyin Nuri Tabersî*, Baskı: Müessesetu Alu'l-Beyt, 1407.
- 186- Mustemseku Urveti'l-Vuska, *Ayetullah el-Hekim*, el-Adab Matbaası, Necef, 1389.
- 187- Mustenedu'ş-Şia, *Allame Nerakî*, Tahkik: Müessese-i Alulbeyt, Kum, 1415.
- 188- Mustetrifatı Kitabi's-Sair, *İbn İdris*, c. 3, Baskı: Camie-i Müderrisin, Kum, 1411.
- 189- Mu'teriku'l-Ekran, *Celaluddin Suyutî*, Baskı: Daru'l-Fikri'l-Arabî.
- 190- Müteşabihu'l-Kur'ân, *İbn Şehraşub*, Bidar yayıncılık.
- 191- Nehcü'l-Belağa, Subhi Salih Tahkiki İle.
- 192- Nehcü'l-Belağa.
- 193- Nezmu'd-Durer, *Burhanuddin Bukai*, Hindistan ve Beyrut Baskısı, 1970.
- 194- Resailu'l-Murtaza, *Âlemu'l-Huda Seyyid Murtaza Ali b. Hüseyin*.
- 195- Resaletu'ş-Şifa Bi-Ta'rifi'l-Mustafa, eş-Şifa.
- 196- Rical-i Şeyh Tusi, Necef baskısı, 1381.
- 197- Rihle-i (Seyahatname) İbn Batuta, el-Mektebetu't-Ticariyyetu'l-Kübra, Mısır, 1377.
- 198- Risaletu'l-İslâm, Sayı. 44, Tahran Üniversitesi yayınları.
- 199- Sa'du's-Suud, *İbn Tavus*, Necef baskısı.
- 200- Sahih-i Buhari, Metabiu'ş-Şa'b.
- 201- Sahih-i Müslim, Nevevî'nin Şerhi ile, Daru'l-Kitabi'l-Arabî.
- 202- Selase Resail Fi İ'cazi'l Kur'ân, Daru'l-Mearif, Kahire, 1968.
- 203- Süleym b. Kays'ın Es-Sakife kitabı.
- 204- Seyru A'lami'n-Nubela, *Zehebî*, Muesesetu'r-Risale, Beyrut, yedinci baskı, 1410.
- 205- Sire-i Halebiyye, *Burhaneddin Halebi*, Baskı: Daru'l Fikr, Beyrut.
- 206- Sire-i İbn Hişam, Mustafa el-Babi el-Halebi Matbaası, Mısır, 1355.
- 207- Sire-i İbn İshak, Müessese-i İsmailiyan, 1368.
- 208- Siyanetu'l-Kur'ân Mine't-Tahrif, *Muhammed Hadi Marifet*, Baskı, Camie-i Müderrisin, Kum 1318.

- 209- Sünen-i Daremi, Baskı: Daru İhyai's-Sünneti'n-Nebeviye.
- 210- Sünen-i İbn Davud, Baskı: Daru İhyai'l-Sünneti'n-Nebeviyye.
- 211- Sünen-i İbn Mace, ikinci baskı, Daru'l-Fikr, Beyrut.
- 212- Sünen-i Tirmizi, el-Mektebetu'l-İslamiye, Li-Hacı Rıza el-Şeyh.
- 213- Şa'bu'l-İman, *Halimi*, Daru'l-Kitap, Mısır, 1930.
- 214- Şerh-i Akaid-i Nesefiye, *Taftazani*, Kabil baskısı, Kitabhane-i Bazar.
- 215- Şerh-i Babi Hadi Aşer, *Allame Hilli*, birinci baskı, el-İslamiye Matbaası, Kum, 1395.
- 216- Şerh-i Esmau'l-Hüsna, *Fahreddin Razi*, Baskı: Mektebetu'l-Ezheriye, Kahire, 1936.
- 217- Şerh-i Esmau'l-Hüsna, *Sebzeveri*, Mektebe-i Basireti, Kum.
- 218- Şerh-i Mevrudi'z-Zeman, *İbrahim b. Ahmed Tunusi*, Baskı: Mektebetu Neccah, Trablus.
- 219- Şerh-i Nehcü'l-Belağa, *İbn Ebi'l-Hadid*, Tahkik: Muhammed Ebu'l-Fezl İbrahim, ikinci, Mısır.
- 220- Şerh-i Tayyibeti'n-Neşr, *İbn el-Cezeri*, Mısır, 1950.
- 221- Şerh-i Usul-i Kâfi, *Sadreddin Şirazi*, Mektebetu'l-Mahmudi, Tahran, 1391.
- 222- Şerhu's-Sünne, *Bağavi*, Daru'l-İhya, Kahire, Mısır, 1940.
- 223- Şerhu's-Şatibiyye (Siracu'l-Kari), *Ebu'l-Kasım Uzri*, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1950.
- 224- Şerhu's-Şifa, *Molla Ali Kari*, İstanbul baskısı.
- 225- Şerhu'l-Usuli'l-Hamse, *Kadı Abdulcebbar*, el-İstiklal el-Kübra Matbaası, 1384.
- 226- Şevahidu't-Tenzil, *Hakim Haskani*, Müessesesi-i Alam, Beyrut, 1393.
- 227- Şevazzu'l-Kıraat Muhtasar Fi Şevazzi'l-Kur'ân.
- 228- Taberî Tarihi, *Ebu Cafer Muhammed b. Cerir*, el-İstikame baskısı, Kahire, 1358.
- 229- Tarih-i Yakubî, *İbn Vadih Yakubî*, Baskı: Mektebetu'l-Haydariye, Nəcəf, 1384.
- 230- Tarihu Adabi'l-Arap, *Mustafa Sadık Rafii*, Baskı: Daru'l-İhya, Kahire, 1970.
- 231- Tarihu'l-Hatti'l-Arabi ve Adabuhu, *Muhammed Tahir Kürdi*, Mısır.
- 232- Tarihu'l-Mesacidi'l-Esiriyye, *Hasan Abdulvehhab*, Baskı, Daru'l-İhya, Kahire, 1940.

- 233- Tasviru'l-Fenni Fi'l-Kur'ân, *Seyyid Kutub*, Baskı: Daru'l-Kitabu'l-Arabi, Beyrut, 1980.
- 234- Tefsir-i Alau'r-Rahman, *Şeyh Muhammed Cevad Belaği*, Baskı: Mektebetu'l-Vicdani, ikinci baskı, Kum.
- 235- Tefsir-i Ayyaşi, *Muhammed b. Mesud*, el-Mektebetu'l-İslamiye Ofset. Tahran.
- 236- Tefsir-i Ebu'l-Futuh Razi, Kitabfuruşi-i İslâmî yayınevi, 1352.
- 237- Tefsir-i İbn Kesir, *İbn Kesir el-Kerşi ed-Dimeşki*, Daru'l-İhya el-Kutubi'l-Arabiye baskısı, Mustafa el-Babi el-Halebi.
- 238- Tefsir-i Keşşaf (el-Keşşaf), *Carullah Zemahşerî*. Yayınevi: Daru'l-Marife, Beyrut.
- 239- Tefsir-i Kummi, *Ebu'l-Hasan Ali b. İbrahim Kummi*, Neced baskısı. 1387.
- 240- Tefsir-i Maverdi, en-Nuket ve'l-U'yun.
- 241- Tefsir-i Meraği, *Ahmet Musatafa*. Yayınevi. Daru'l-Fikr.
- 242- Tefsiri Numani, Biharu'l-Envar. c. 90. Müessesetu'l-Vefa, Beyrut.
- 243- Tefsir-i Novin, *Muhammed Taki Şeriatî*. Dördüncü baskı, Şirketi Sehamiyi İntişar, Tahran.
- 244- Tefsir-i Safi, *Muhsin Feyz-i Kaşanî*, Kitapfuruşi-i İslâmî yayınevi, 1384.
- 245- Tefsir-i Sealebi, el-Cevahiru'l-İhsan.
- 246- Tefsir-i Şubber, *Abdullah Şubber*, Kahire baskısı, 1966.
- 247- Tefsir-i Taberî, Camiu'l-Beyan.
- 248- Tefsir-i Tabersî, Mecmau'l-Beyan.
- 249- Tefsiru'l-Menar, *Şeyh Muhammed Abduh*, Telif: Reşit Rıza, ikinci baskı, Daru'l-Marife, Beyrut.
- 250- Tefsiru'l-Mizan, *Allame Tabatabaî*, Tahran ve Beyrut baskısı.
- 251- Tefsiru'l-Menar.
- 252- Tehzibu'l-Ahkam, **Şeyh Tusi**. Numani yayıncılık. Neced, 1378.
- 253- Tehzibu't-Tehzib, Fi Esmâ'r-Rical, *İbn Hicr Askalani*. Meclis-i Dairetu'l-Maarifi'n-Nizamiyye. Hindistan, 1326.
- 254- Tehzibu'l-Usul, *İmam Humeyni*, Sübhani'nin kâlemi ile, Mihr yayıncılık. Kum, 1355.
- 255- Telhisu't-Temid, *Muhammed Hadi Marifet*. Yayımcı: Merkez-i Müdiriyyet-i Havza, Kum, 1411.

- 256- Tenasuku'd-Durer. Esraru Tertibi'l-Kur'ân.
- 257- Tenviru'l-Hevalik (Şerhu Muvatta), *Celaleddin Suyutî*. Yayımcı: Abdulhamid Ahmet Hanefi. Mısır.
- 258- Teshihu'l-İtikat, *Şeyh Mufid*, İkinci baskı, Tebriz, 1371.
- 259- Tesisu's-Şia Li'l-Ulumi'l-İslamiyye, *Hasan Sadr*, Baskı, Şirketu't-Tab' ve'n-Neşru'l-Irakıyye.
- 260- Tevilu Müşkili'l-Kur'ân, *İbn Kuteybe*, Baskı: Daru't-Turas, Kahire, 1393.
- 261- Tezkiretu'l-Huffaz, *Şemseddin Zehebî*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiye, Beyrut.
- 262- Usudu'l-Gabe Fi Marifeti's-Sahabe, *İbn Esir*, İsmailiyan yayınevi, Tahran.
- 263- Usul-u Kâfi, *Sıkatu'l-İslâm Kuleynî*, Daru'l-Mektebeti'l-İslamiyye, Tahran, 1388.
- 264- Uyunu Ahbari'r-Rıza, *Şeyh Saduk*, Haydariye Matbaası, Nefes, 1390.
- 265- Vefa el-Vefa bi Ahbari Dari'l-Mustafa, *Semhudî*, Daru İhyaut-Turasi'l-Arabî, Beyrut, 1393.
- 266- Vefiyatu'l-A'yan, *İbn Hallikan*, Baskı: Daru's-Sekafe, Beyrut.
- 267- Vesailu's-Şia, *Muhammed b. Hasan Hurr el-Amilî*, Beyrut Baskısı, 1419.
- 268- Vesailu'l-Usul, *Seyyid Mucahid Tabatabaî*.
- 269- Vesiletu'n-Necat, *Seyyid Ebu'l-Hasan İsfahanî*, Mehr baskısı, Kum, 1393.
- 270- Vucuhu'l-Kur'ân, *Habiş Tiflis*, Tahkik: Dr. Mehdi Muhakkik, Baskı: Bonyad-ı Kur'ân, Tahran.
- 271- Zadu'l-Mesir Fi İlmi't-Tefsir, *İbn Cevzi*, Kahire, Mısır, 1960.

İÇİNDEKİLER

MÜTERCİMİN ÖNSÖZÜ.....	5
YAZARIN ÖNSÖZÜ.....	11
Kur'ân İlimleri	11
Kur'ânî İlimlerin Geçmişi.....	12
et-Temhid Fi Ulumi'l-Kur'ân.....	21

BİRİNCİ BÖLÜM

VAHİY OLGUSU	23
Vahyin Lügat Anlamı	24
Kur'ân'da Vahiy	25
Risalet Vahyinin Çeşitleri.....	31
1- Doğrudan Vahiy:	31
2- Ses Vasıtasıyla:	31
3- Vahyin Melek Tarafından Ulaştırılması:	32
Vahyin Mümkün Oluşu	32
İnsanın Ruhsal Yönü.....	34
Vahyin İniş Keyfiyeti	36
Varaka b. Nevfel Hikâyesi	38
Garanik (Şeytanî Ayetler) Efsanesi	43

Vahiy Kâtipleri.....	51
Vahyin Dili	56
Kur'ân'ın Vahiysel Yapısı	69

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN'IN İNİŞİ	75
Kur'ân Nüzulünün Başlangıcı.....	76
Kur'ân Nüzulünün Üç Yıl Gecikmesi.....	77
Nüzul Süresi	78
İlk Nazil Olan Ayet ve Sure	90
Son Sure ve Ayet.....	93
Mekkî ve Medenî Sureler ve Bunları Tanımanın Faydaları	96
Mekkî ve Medenî Sureleri Tanımanın Kriterleri	100
Surelerin Mekkî veya Medenî Oluşu Hakkındaki Şüpheler.....	103
Surelerin İniş Sırası	109
İbn Abbas ve Cabir İbn Zeyd'in Rivayetine Göre Kur'ân Surelerinin Nüzul Sırasının Cetveli:.....	111
İhtilaf Konusu Sureler	113
İstisna Ayetler	118
Esbab-ı Nüzul (İniş Nedenleri)	119
Sebeb-i Nüzul veya Şa'n-i Nüzul	123
Tenzil ve Tevil	123
Sebeb-i Nüzul, Tevil ve Tenzil'in Fıkâhî Kullanımı.....	124
Esbab-ı Nüzulü Bilmenin Yolları	126
Sebeb-i Nüzul Ravisinin Hazır Bulunması	129

Kur'ân'ın İsimleri ve Sıfatları.....	130
Kur'ân Kelimesi.....	139
Sure ve Ayet Kavramlarının Anlamı	140
Sure.....	140
Ayet	141
Sure Adları	142
Bazı Surelerin Farklı İsimleri.....	145
Kur'ân Surelerinin Grupsal Adları	146
Sure ve Ayet Sayısı.....	147

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KUR'ÂN'IN TOPLATILMASI VE TELİFİ	151
Ali'nin (a.s) Mushafının Özellikleri.....	153
Ali'nin (a.s) Mushafının Akıbeti.....	154
Zeyd İbn Sabit'in Kur'ân'ı Toplaması.....	155
Zeyd'in Kur'ân'ı Toplama Metodu	156
Sahabelerin Mushafları	158
İbn Mesud'un Mushafı	158
Ubey İbn Kâ'b'in Mushafı	161
Meşhur Olmayan Mushaflar	163
Mushafların Denkleştirilmesi.....	166
Mushafların İhtilafı.....	166
Huzeyfe'nin Medine'ye Varması.....	169
Halife Osman'ın Sahabelerle Meşveret Etmesi	170
Mushafları Tekleştirme Komitesi.....	170

Mushafların Tekleştirilmesi Hususunda Sahabelerin Tutumu	172
Ehlibeyt İmamları'nın Mevcut Mushafın Korunması Hususundaki Tutumları	173
Mushafların Tekleştirilmesine Başlanan Yıl	173
Çalışmanın Muhtelif Aşamaları	176
Osmanî Mushafların Sayısı	179
Osmanî Mushafların Genel Özellikleri	183
1- Tertip:	183
2- Noktalama ve İşaretler:	185
3- Yazım Hataları:	187
Konu Hakkındaki Aşırı (Gulat) Görüş	192
Arap Hat Sanatının Şekillenme Süreci	203
Mushafta Noktalamayı Kullanan İlk kişi	204
Hareke ve İrab Şekli	205
Bütünleyici Son Değişimler	208
Kur'ân Yazımının Tekâmül Aşamaları	210

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KARİLER VE YEDİ KIRAAT	215
Kıraatin Tanımı	216
Farklı Kıraatlerin Nedenleri	216
1- Hattın İlkel Oluşu:	217
2- Harflerin Noktasız Olması:	219
3- Hattın Hareke ve İşaretlerden Yoksun Olması:	219
4- Elif Harfinin Kelimelerde Olmayışı:	220
Yedi Kari ve Raviler	221

On Kari	222
On Dört Kari	222
Yedi Kıraatin Tevatürü	223
Tevatür Kavramı.....	224
İftiharî (Protokol) Senetler	225
Mütevatir Değil, Ahad Haberler	227
Büyüklerin Karilere Muhalefeti	228
Yedi Harf Hadisi.....	231
Ehlibeyt'in Rivayetleri	231
Ehlisünnet'in Rivayetleri.....	233
Konu Hakkında Özlü Bir Tahkik	236
Yedi Harf Hadisinin Yedi Kıraatle Olan İrtibatı	243
Konunun Özeti	245
Sahih Kıraatin Ölçüsü.....	246
Makbul Ölçü	247
Birinci Koşul:.....	248
İkinci Koşul:	248
Üçüncü Koşul:	248
Ehlibeyt'in Kur'ân'ın Kıraatiyle İlgili Sözleri	248
Meşhur Olan Kıraatlerin Tedvini.....	251
Kıraatlerin Yedi İle Sınırlanması	255
İbn Mücahid'in Davranışına İtirazlar	257
Hafs'ın Kıraatinin Özelliği	261
Hafs, Asım'a Muhalefet Etmiş Midir?	266
Şia'nın Kur'ân ile Olan Payidar İlişkisi	268
Yedi Kıraatin Hüccet Oluşu.....	270

BEŞİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN'DA NESH	273
Nesh Konusunun Önemi	273
Neshin Hikmeti	274
Neshin Tanımı	275
Neshin Şartları.....	276
Neshin Hakikati	278
Nesh ve Beda'nın Benzerliği.....	279
Kur'ân'daki Nesh Çeşitleri.....	279
1- Lafzın ve Hükümün Birlikte Neshi	280
2- Lafzın Neshi ve Hükümün Bekası.....	281
3- Hükümün Neshi ve Lafzın Bekası.....	283
Şartlı Nesh.....	291
Mensuh Olan Ayetlerin Sayısı.....	295
Nesh Olgusu Etrafındaki Şüpheler	296
Birinci Şüphe:	296
İkinci Şüphe:	296
Üçüncü Şüphe:	297
Dördüncü Şüphe:	297

ALTINCI BÖLÜM

MUHKEM VE MÜTEŞABİH.....	299
İhkam ve Teşbih.....	300
Tefsir ve Tevil.....	303
Şa'nî (Nev'î) Teşbih	305

Aslı ve Arızî Teşbih.....	306
Diğer Tefsirlerde Teşbih Olgusu	311
İki Ayrı Varsayım	313
Neden Kur'ân'da Müteşabih Ayetler Vardır?.....	316
Müteşabihlerin Tevilini Kim Bilir?	319
Müteşabih Ayetlerden Örnekler	325
Cemal ve Celâl Sıfatları	325
Tahayyüzün (Mekânda oluşun) Reddi	328
Allah'ı Görmek	334
Azalar ve Organlar.....	336
İrade ve İhtiyar	339
Kesb Nazariyesi.....	340
Kesb Nazariyesinin Eleştirisi.....	341
İhtiyarî Ameller	342
İdlal (Saptırma) Yahut Hizlan (Kendi Hâline Bırakma).....	345
Hatm ve Tab' (Mühürleme)	346

YEDİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN'DA VÜCUH VE NEZÂİR.....	349
Vücut ve Nezair'in Tanımı	350
Vücut ve Nezairin Kısımları	352
Yabancı Kelimeler	359
Arap Kabilelerin Terimleri.....	360
Arapça Olmayan Kelimeler	361
Mukattaa Harfler.....	364

Mukattaa Harfleri Hakkında Değişik Görüşler	366
Mukattaa Harfleri İçin Bilgisayardan Yararlanma	370

SEKİZİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN'IN MUCİZE OLUŞU	373
Konunun Tarihî Geçmişi	374
Savunma Gereksinimi Olarak Mucize	375
Mucizenin Teşhisi.....	382
Kur'ân Mucizelerinin Şekilleri	387
1- Belagat ve Fesahat:.....	387
2- Anlatım Üslup ve Tekniği:	388
3- Şiir ve Nesrin Tüm Edebî Güzelliklerine Haiz Bulunması:	388
4- Kur'ân'daki Bilgi ve Maarifin Derinliği:	389
5- Kur'ân'ın Hayat İçin Koyduğu Kurallar:	389
6- Kur'ân'ın İstidlal Yöntemi:	390
7- Gaybî haberler:	392
a) Geçmişten Haber Verme:	392
b) Şimdiki Zamandan Haber Verme:	393
c) Gelecektekten Haber Verme:	393
8- Zamanla Ortaya Çıkan Bilimsel İşaretler:	394
9- Kur'ân Anlatımının Sağlamlığı:	395
10- Alıkoyma / Uzaklaştırma:	395
Kur'ân'ın Meydan Okuması	397
Meydan Okumanın Aşamaları.....	398
İlginç Bir Nükte	399
Meydan Okumanın Sınırları	400

Sözün Üstünlüğü İçin Meydan Okuma.....	401
Mucizevî Boyutları.....	403
1- Beyanî Mucize	404
a) Kelimelerin Seçilmesi:	404
b) Beyanın Üslup ve Yöntemi:	407
c) Kur'ân'ın Ahenk Dizgisi:	408
Kur'ân'ın Derunî Ahenk Dizgisi:	421
Kur'ân'ı Güzel Sesle Okumak:	424
Şeriata Göre Müzik ve Ğina.....	427
Fakihlerin Konu Hakkındaki Görüşleri.....	432
d) Mevzuat Birliği veya Ayetlerin Manevî Uyumunu	438
e) Edebî Nükteler ve İncelikler:	445
2- İlmî Mucize	446
İlmî İşaretlerden Örnekler	452
Gökyüzünün ve Yeryüzünün Bitişikliği ve Ayrılığı.....	452
Yerin Sabit Kalmasında Dağların Rolü	454
Rakımın Artmasıyla Nefes Almanın Zorluğu	457
Hayat Kaynağı; Su	460
Yeryüzünün Koruyucusu Hava Tabakası	462
3- Teşriî Mucize.....	463
Maarif ve Ahkâm	464
Allah'ın Celâl ve Cemal Sıfatları.....	466
Enbiya Makamının Kutsiyeti	468
İslâmî Ahkâmın Kuşatıcılığı.....	469

DOKUZUNCU BÖLÜM

TAHRİF ŞÜPHESİNİN REDDİ	475
Sözlükte Tahrif.....	475
Kavramsal Anlamda Tahrif	477
Kur'ân'ın Tahrif Edilmediğine Dair Deliller.....	478
1- Tarihin Tanıklığı:	478
2- Kur'ân'ın Mütevatir Olmasının Zarureti:	481
3- Kur'ân'ın Mucize Oluşu Meselesi:	482
4- İlâhî Güvence:	484
5- Rivayetlerin Kur'ân'a Sunulması:	485
6- Ehlibeyt Rivayetleri:	485
7- Şia'nın Büyük Âlimlerinin Görüşleri:	487
İthamın Reddi	490
Tahrif Söyleminin Kaynağı	491
Ehlisünnet'in Rivayetleri	492
el-Furkan Kitabı Faciası.....	496
Şia'nın Rivayetleri	497
Faslu'l-Hitab Kitabı Hakkında Kısa Bir Bilgi	507
KAYNAKÇA.....	513

NOT:

NOT: